

Husnija Kamberović

DŽEMAL BIJEDIĆ **POLITIČKA BIOGRAFIJA**

UMHIS

Husnija Kamberović

DŽEMAL BIJEDIĆ

politička biografija

STUDIJE ZA HISTORIJU BiH

Knjiga 3

Izdavač:

UMHIS

Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik:

Vera Katz

Recenzenti:

Vera Katz

Adnan Velagić

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

929:32 Bijedić Dž.

32:929 Bijedić Dž.

KAMBEROVIĆ, Husnija

Džemal Bijedić : politička biografija / Husnija Kamberović. - 2. dopunjeno izd. - Sarajevo : Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest, 2017. - 436 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Studije za historiju BiH ; knj. 3)

Bibliografija: str. 415-420 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst. - Registri.

ISBN 978-9926-8082-4-2

COBISS.BH-ID 23620870

Husnija Kamberović

DŽEMAL BIJEDIĆ

politička biografija

DRUGO, DOPUNJENO IZDANJE

Sarajevo, 2017.

*Štampanje knjige finansijski je pomoglo
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke*

SADRŽAJ

UZ DRUGO IZDANJE	7
PREDGOVOR	9
PORODICA BIJEDIĆ	21
ŠKOLOVANJE DŽEMALA BIJEDIĆA	25
POLITIČKA AKTIVNOST PRED DRUGI SVJETSKI RAT	
I TOKOM RATA 1941-1945	31
FOTOGRAFIJE, I	38
POLITIČKA AKTIVNOST POSLIJE 1945. GODINE	47
Član Vlade NR Bosne i Hercegovine 1946-1949.	47
Povratak u Mostar i prvo razdoblje hercegovačkog političkog djelovanja 1949-1953.	55
Kratkotrajni prekid – član Izvršnog vijeća NRBiH i sekretar Glavnog odbora SSRN 1953-1955.	59
Povratak u Hercegovinu – predsjednik Sreskog narodnog odbora 1955.-1958.	61
Ponovo u republičkoj Vladi 1958. godine i dužnost sekretara u saveznoj Vladi 1960. godine	65
Najodgovornije političke dužnosti u Bosni i Hercegovini – predsjednik Republičkog vijeća od 1963. i Skupštine SR Bosne i Hercegovine od 1967. godine	83
FOTOGRAFIJE, II	86
TRI POLJA AKTIVNOSTI	93
Trnovit put do integracije i ravnopravnosti - Borba za integraciju Bosne i Hercegovine	93
Ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji.....	114
Afirmacija muslimanske nacije	154
FOTOGRAFIJE, III	172
PREDSJEDNIK SAVEZNOG IZVRŠNOG VIJEĆA	
OD 1971. DO 1977. GODINE	177
Socijalne i političke okolnosti u vrijeme izbora Džemala Bijedića na funkciju predsjednika SIV-a	177
Suočavanje sa problemima.....	223
Politički izazovi	223
Okupiranost privrednim problemima	234
FOTOGRAFIJE, IV	274
Vanjskopolitička aktivnost Džemala Bijedića	281
Bijedić i zemlje muslimanskog svijeta	282
Azijske diplomatske turneje i posjeta Australiji.....	303

Evropske zemlje.....	314
Posjete Sovjetskom Savezu.....	331
Posjeta Sjedinjenim američkim državama.....	335
Posjeta Kini.....	337
Ostale afričke zemlje.....	341
Posljednji diplomatski kontakti.....	342
FOTOGRAFIJE, V	344
NESREĆA ILI	373
Zvanični Izvještaj o okolnostima pogibije	373
Rekonstrukcija leta.....	382
Uzroci udesa	383
Šta se radilo nakon udesa?	385
ZAVJERA (?)	387
Teorije zavjere – Bahrudin i Mirko.....	387
Ostaje li Bijedićeva smrt zagonetna?	392
SAHRANA	395
OBILJEŽJA I USPOMENE NA DŽEMALA BIJEDIĆA	397
NA KRAJU	399
PRILOZI	403
Zuko Džumhur, „Čovjek iz mostarskog sokaka“	403
„Drug Džemo, čovek iz naroda“	404
Bahrudin Bijedić, „Ubit će me, mnogo znam“	408
Stane Dolanc, „Tito je do kasno u noć razgovarao sa Gadafijem“ da ne bi mislio o Džemi.....	411
Vesna Šunjić, „Takva je bila Razija“	413
IZVORI I LITERATURA	415
A. Izvori.....	417
B. Literatura	429
IMENSKI REGISTAR	421
REGISTAR GEOGRAFSKIH POJMOVA	431

UZ DRUGO IZDANJE

Pozitivan prijem prvog izdanja ove knjige, kako kod akademske zajednice tako i na javnom sceni uopće, u šta me uvjerava i činjenica da je kompletan tiraž već u prvoj polovici 2012. nestao sa polica svih knjižara, te iskazani interes mnogih ljudi za knjigu, nagnali su me da počnem razmišljati o novom izdanju. U međuvremenu sam, htijući vidjeti da li moje ocjene mogu izdržati kritička čitanja, pažljivo pratio reakcije čitatelja, nastavio dalje istraživati arhivsku građu i čitati literaturu o razdoblju u kojem je Bijedić politički djelovao. Mogao sam zaključiti da su reakcije čitatelja, uglavnom bile pozitivne, novootkriveni arhivski dokumenti su uvijek samo potvrđivali moje teze, a literatura koja se u međuvremenu pojavljivala nije nudila nove argumente koji bi me tjerali da mijenjam stavove koje sam iznio u prvom izdanju knjige. Zbog toga je ovo drugo izdanje izmijenjeno samo u toliko što su ispravljene štamparske greške, te djelimično dopunjeno, i to u dijelu koji se odnosi na Bijedićevu aktivnost neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Naime, kada sam objavio prvo izdanje knjige, nisam imao u vidu jedan referat što ga je akademik Dragoslav Mihailović saopćio na skupu o Jugoslavensko-sovjetskim odnosima 1948. godine. U tom je referatu, kasnije proširenom i objavljenom kao zasebna knjiga, Mihailović ustvrdio da je Džemal Bijedić imao udjela u radu Centralnog zatvora u Sarajevu te da je, najvjerovatnije, njegova ideja bila da se na Golom otoku primjenjuju mučenja na način da su u ćelije podmetani lažni optuženici koji su terorizirali uhapšene informbirovce i primoravali ih da priznaju krivicu. U ovom izdanju knjige nastojao sam pokazati neutemeljenost te Mihailovićeve tvrdnje, te sam nešto opširnije, na temelju dokumenata koje sam dobio, pokušao pokazati da je Bijedić poslije Drugog svjetskog rata kao pomoćnik ministra unutrašnjih poslova (a ne kao rukovoditelj Centralnog zatvora u Sarajevu, jer on to nikada nije bio) imao saznanja o tome šta se dešava u bosanskohercegovačkim zatvorima, o čemu je izvještavao savezno Ministarstvo unutrašnjih poslova. Time sam želio barem još malo osvijetliti Bijedićevu ulogu u političkom i društvenom životu Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata.

Nakon izlaska prvog izdanja knjige mediji su se jako zainteresirali za Bijedića i ovu knjigu. Sve je to doprinijelo da se slika o njemu počne jasnije oslikavati i u suvremenoj Bosni i Hercegovini. Važnu ulogu u tome imao je i film pod naslovom *Dema*, koji je po modelu knjige snimila Federalna

Televizija Bosne i Hercegovine. Film je vrlo dobro primljen od gledatelja, i vrlo često se reproducira. Sve je to doprinijelo da danas znamo puno o Bijediću i čitavoj generaciji bosanskohercegovačkih političara koji su afirmirali Bosnu i Hercegovinu u jugoslavenskoj federaciji, te je ta slika, nakon jednog dužeg razdoblja sataniziranja, dobila svoje realne okvire i nijanse. Naglašavanju tih nijansi želim doprinijeti i ovim objavljivanjem drugog, djelimično dopunjenog izdanja knjige o Džemalu Bijediću.

PREDGOVOR

U toku Prvoga svjetskog rata, samo nekoliko godina nakon što se porodica Bijedić doselila u Mostar, Adem-aga, sin Bajram-agin, dobio je sina i nadjenao mu ime Džemal. Bilo je to 22. aprila 1917. godine. Djetinjstvo Džemala Bijedića bilo je vezano za Hercegovinu i Mostar, a najveći dio života posvetio je političkom radu unutar komunističkog pokreta. Kao mladi student na Univerzitetu u Beogradu približio se ljevičarskim idejama, tokom Drugog svjetskog rata aktivno je sudjelovao u antifašističkom pokretu, a nakon rata svoju političku djelatnost fokusirao je na četiri ključna pitanja: razvoj Hercegovine i njezinu integraciju u bosanskohercegovačke okvire; ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji; afirmaciju muslimanskog nacionalnog identiteta i afirmaciju jugoslavenske države na svjetskoj političkoj sceni. Od 1971. posebno je bio aktivan na ostvarivanju posljednjeg zadatka na kojemu je radio. Na tom zadatku, u 60-oj godini života, okončan je njegov život u avionskoj nesreći, jednog maglovitog i hladnog januarskog dana, u brdima središnje Bosne. Nakon što je za novogodišnje izdanje lista *Oslobođenje* dao intervju, u kojem je na kraju zaželio svima da nova 1977. bude godina u kojoj će se stvoriti uvjeti za izgradnju „svijeta mira, slobode i ravnopravnosti naroda i država, svijet razumijevanja, solidarnosti i prosperiteta“, Džemal Bijedić je Novu 1977. godinu dočekaao u društvu sa Josipom Brozom Titom u Novom Sadu, u hotelu *Park*, a nakon toga dvije sedmice proveo u napornom radu. U ponedjeljak, 17. januara, predsjedavao je sjednicom Saveznog izvršnog vijeća. Pokazalo se da je to njegova posljednja sjednica koju je vodio. Na ovoj je sjednici odmah upozorio kako se osjećaju pritisci na povećanje cijena, što bi moglo ugroziti realizaciju usvojene politike razvoja privrede. Ocijenio je da „u nekim sredinama i krugovima“ očito ne postoji spremnost za provedbu dogovorene politike, te najavio da se tome „moramo odlučno suprotstaviti. Što se mene lično tiče, a i svih nas, mi od onoga što smo se dogovorili ne bismo smjeli odstupiti. Ne smijemo da dozvolimo da prevladaju sitni, parcijalni interesi, zahtjevi za kilogramom mesa pa makar se zbog toga i cijeli vo morao zaklati.“ Najavio je borbu protiv svih koji podizanjem cijena destabiliziraju privredu, tvrdeći kako je o tome već razgovarao sa predstavnicima Socijalističkog saveza i Sindikata,

te napomenuo da je za 24. januar zakazao sastanak sa predsjednicima republičkih izvršnih vijeća na kojem će ih upozoriti da će savezna Vlada poduzimati i vanredne mjere ukoliko ocijeni da su ugroženi osnovni parametri stabilizacije politike. Do toga sastanka, međutim, nikada nije došlo, jer su 19. januara 1977. sve dnevne novine, na naslovnici, objavile slijedeću vijest: „Predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Džemal Bijedić i njegova supruga Razija Bijedić izgubili su juče živote u avionskoj nesreći koja se dogodila nešto prije 11 sati kod Kreševa. Predsjednik SIV-a Džemal Bijedić putovao je u glavni grad SR Bosne i Hercegovine, gdje je juče trebalo da prisustvuje sjednici CK SK Bosne i Hercegovine. U ovoj tragediji poginuli su članovi posade – podsekretar u kabinetu predsjednika Saveznog izvršnog vijeća dr. Smajo Hrle, lični pratilac predsjednika Zijad Alikalifić, domaćica u rezidenciji predsjednika Saveznog izvršnog vijeća Anđelka Mužićka, kapetan aviona Stevan Leka, drugi pilot Murat Hanić i avio-mehaničar Ilija Jevđenović. Specijalni avion tipa *lir džet* u kome su se nalazili nastradali, letio je iz Beograda prema Sarajevu. Istraga uzroka nesreće je u toku.“ Ova je vijest izazvala brojne nedoumice, a čini se da je i danas smrt Džemala Bijedića jedna od kontroverzi u našoj historiji. Ko je, zapravo, bio Džemal Bijedić?

Teško je ukratko opisati Džemala Bijedića. Jedni su u njemu skloni gledati samo „okorjelog komunistu“, drugi ga prikazuju kao „žrtvu zavjere“, koji je ubijen jer je bio „prvi Musliman predsjednik jugoslavenske Vlade“; jedni su u njemu gledali Hercegovca koji je bio u grupi onih političara koji su sredinom 1960-ih godina pokrenuli proces integracije zapadne Hercegovine u bosanskohercegovačke okvire, što je označilo skidanje hipoteke ustaštva sa tog dijela naše zemlje, dok su neki baš u tome vidjeli otvaranje prostora za oživljavanje ustaške ideologije; jedni, poput srpskih seljana iz Vučje Luke na Crepoljskom kod Sarajeva, smatrali su ga „ocem ovoga kraja“, jer je tu često dolazio, pomogao da se napravi put, uvede električna energija, izgradi vodovod i tako dalje, a pričalo se da su i srpska djeca iz Vučje Luke, kada bi se Džemo samo pojavio, trčala putem i vikala „Evo Džeme“, dok su drugi smatrali kako je on „žrtva srpske zavjere.“ Hrvati iz zapadne Hercegovine još uvijek pamte (a valjda i cijene) ulogu Džemala Bijedića u otvaranju njihovoga kraja od sredine 1960-ih godina. Veliki dio Muslimana je u Džemalu Bijediću vidio „našeg čovjeka“, Muslimana koji je obnašao najvišu funkciju koju je jedan Musliman obavljao u socijalističkoj Jugoslaviji. Kada je poginuo neki su to doživjeli kao ubojstvo „jer je Musliman.“ Neki su, pak, u Džemalu Bijediću vidjeli pravog Mostarca, a biti pravi Mostarac u Mostaru je „teže

zaslužiti nego bilo kakav položaj i visoke počasti i priznanja.“ Pričalo se da ga je u Mostaru svako lično poznao, a „on je, prema nekim tvrđenjima, lično poznao svakog petog“ stanovnika toga grada. To je omogućilo da dosta rano počne živjeti legenda o njemu u gradu.¹

Džemal Bijedić je bio vrlo kompleksna politička pojava. Njegova politička karijera nije bila isključivo uzlazna. Od prosječnog đaka u osnovnoj školi i mostarskoj Gimnaziji, sa odslušanih 8 semestara Pravnog fakulteta u Beogradu i prosječnim ocjenama iz položenih ispita, 1971. godine popeo se na poziciju predsjednika jugoslavenske Vlade, faktički „drugog čovjeka“ u Jugoslaviji. Odmah poslije Tita! Prije toga, prevalio je put od sekretara Mjesnog komiteta Komunističke partije u Mostaru pred Drugi svjetski rat, preko oficira OZNA-e do predsjednika Skupštine Bosne i Hercegovine 1967. godine. No, on je jedan od rijetkih političara koji je imao političke padove i uspone, a da padovi nisu bili rezultat velikih afera, niti su usponi bili spektakularni. Na poziciju predsjednika SIV-a 1971, što je najviša funkcija koju je obavljao, došao je sa mjesta predsjednika Skupštine SRBiH, što je bila najviša državna funkcija koja je u to doba postojala na republičkoj razini. To je jedan od argumenata za tezu da je Džemal Bijedić bio velika i značajna politička ličnost, čija je biografija odličan primjer za praćenje historijskog hoda Bosne i Hercegovine u drugoj polovici 20. stoljeća.

Džemal Bijedić je u svojoj ličnosti objedinio mnoge vrijednosti koje je Bosna i Hercegovina baštinila u 20. stoljeću. Odlučni antifašista uoči Drugog svjetskog rata, aktivni sudionik antifašističkog pokreta tokom Drugog svjetskog rata, borac za privredni razvoj Hercegovine 1950-ih godina, jedan od inicijatora privredne i političke integracije Bosne i Hercegovine od početka 1960-ih godina, sudionik procesa nacionalne afirmacije Muslimana krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina, borac za reformu jugoslavenske federacije početkom 1970-ih godina, čiji je rezultat afirmacija državnosti Bosne i Hercegovine, te konačno lider jugoslavenske Vlade koja je afirmirala Jugoslaviju u međunarodnim okvirima – sve je to bio Džemal Bijedić.

Na žalost, o životu Džemala Bijedića dosad nije napisana naučno utemeljena biografija. Ovom prilikom, ipak, izdvajam dvije knjige koje su predstavljale pokušaj pisanja Bijedićeve biografije i kontekstualiziranje njegova života u šire političke okvire, te su predstavljale važan izvor informacija i za pisanje ove biografije.

1 Radulo Vasović, „Počinje da živi legenda o Džemi“, *Borba*, 20. januar 1977.

Nekoliko godina nakon pogibije Džemala Bijedića, Centralni komitet SKBiH i NIŠRO *Oslobođenje* su objavili knjigu u kojoj su sadržani osnovni biografski podaci o njegovom životu, pregled pisanja štampe o Bijediću nakon njegove pogibije, govore na komemorativnim sjednicama i reagiranja u svijetu povodom Bijedićeve smrti. U ovoj knjizi objavljeno je puno sjećanja Bijedićevih saradnika i prijatelja, koji su o njemu govorili iz perspektive prijateljstva. Premda historičar mora biti dosta kritičan prema ovakvim napisima, ova knjiga se pokazala kao odličan izvor za sagledavanje Bijedića kao ličnosti i njegovih ljudskih vrijednosti.²

Nakon toga je mostarski novinar Dragan Bartolović objavio knjigu o Džemalu Bijediću, smještajući Bijedićev život u širi kontekst vremena druge polovice 20. stoljeća.³ U ovoj knjizi Bartolović je koristio dotad prikupljenu građu o životu i radu Džemala Bijedića, koja je najznačajnijim dijelom bila pohranjena u Spomen kući „Džemal Bijedić“ (danas Muzej Hercegovine) i dosta vjerno i sistematično predstavio Bijedićev život, fokusirajući se u prvom dijelu na njegovu aktivnost unutar komunističkog pokreta do kraja Drugog svjetskog rata, a u drugom dijelu knjige dao je pregled Bijedićeva poslijeratnog rada u Mostaru, njegov odnos prema političkom sistemu koji se izgrađivao 1950-ih godina (socijalističko samoupravljanje) i nacionalnom pitanju u Bosni i Hercegovini, te prikazao Bijedićevu političku karijeru od predsjednika sreza Mostar do predsjednika SIV-a, sa akcentom na njegovoj vanjskopolitičkoj aktivnosti. Manje je pažnje posvećeno Bijedićevom angažmanu u reformi jugoslavenske federacije krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina.

Ova biografija o životu Džemala Bijedića koju sada predajem sudu naučne i šire javnosti temelji se na izvornoj građi iz nekoliko arhiva. Prije svega, radi se o Bijedićevoj ostavštini koja se čuva u Muzeju Hercegovine u Mostaru. Korištena je i građa iz Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru, Arhiva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu, Arhiva Centralnog komiteta SK Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Arhiva Centralnog komiteta SK Hrvatske u Zagrebu, Kabineta Predsjednika Republike u Beogradu, Arhiva Ministarstva inostranih poslova u Beogradu, te ostavštinama Branka Mikulića, Rate Dugonjića i Avde Hume, koje se čuvaju u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu i ostavštini Vladimira Bakarića, koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Također

2 Džemal Bijedić 1917-1977, knjiga 1, Sarajevo, 1981.

3 Dragan Bartolović, *Džemal Bijedić i njegovo vrijeme*, Mostar, 1985.

sam pregledao mnogo periodike. Poseban izvor predstavljali su listovi *Oslobođenje* i *Borba* iz vremena kada je Džemal Bijedić bio predsjednik SIV-a, te mostarski list *Sloboda*. Razgovarao sam i sa političkim liderima iz vremena Bijedićevog političkog djelovanja (razgovarao sam sa Milankom Renovicom, Nikolom Stojanovićem, Muhamedom Berberovićem, Vladom Smoljanom i Muhamedom Kresom). Dio informacija dobio sam i od porodice Džemala Bijedića, a posebno dragocjene podatke dobio sam od Džemalovog amidžića Bahrudina Bijedića, koji je također veoma zaslužan za nastanak ove knjige.

Važan izvor podataka o djelovanju Džemala Bijedića i o njegovim političkim stavovima sadržan je u njegovoj knjizi *Samoupravljanje kao zahtjev i praksa*.⁴ Tu su sadržani Bijedićevi govori na skupštinskim zasjedanjima, diskusije na zasjedanjima raznih političkih foruma, intervjui raznim listovima, autorski tekstovi o raznim temama objavljeni u periodici krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina. Iz tih se tekstova može iščitati Džemalova politička filozofija, njegov odnos prema nacionalnom pitanju, prema odnosima u jugoslavenskoj federaciji, mjestu Bosne i Hercegovine u federaciji i drugim pitanjima.

Naša historiografija, općenito, nema izgrađenih modela za pisanje biografija, tako da je bilo teško postaviti metodološki okvir za pisanje ove biografije. U srpskoj i hrvatskoj historiografiji posljednjih godina su napravljeni određeni pomaci u pisanju biografija. U vrijeme kada sam ja već bio završio ovu Bijedićevu biografiju, Dino Mujadžević je u Zagrebu objavio biografiju Vladimira Bakarića,⁵ a i u Beogradu se pojavilo nekoliko odličnih biografija istaknutih srpskih aktivista u povijesti. Tako je Radmila Radić objavila biografiju srpskog patrijarha Gavrila Dožića,⁶ Mira Radojević biografiju Božidara Markovića,⁷ a Momčilo Isić na zanimljiv način predstavio život Sretena Vukosavljevića.⁸ Napisano i nekoliko novih biografija Josipa Broza Tita, među kojima posebno izdvajam onu čiji je autor Jože Pirjevec.⁹ Također su napisane i biografije niza drugih političkih

4 Džemal Bijedić, *Samoupravljanje kao zahtjev i praksa*, Sarajevo, 1976.

5 Dino Mujadžević, *Bakarić. Politička biografija*, Zagreb, 2011.

6 Radmila Radić, *Život u vremenima. Patrijarh Gavril (Dožić) 1881-1950*. Drugo, prošireno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2011.

7 Mira Radojević, *Naučnik i politika. Politička biografija Božidara V. Markovića (1874-1946)*, Beograd, 2007.

8 Momčilo Isić, *S narodom, za narod, o narodu. Sreten Vukosavljević 1881 - 1960*, Beograd, 2012.

9 Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Zagreb 2012.

aktivista s kraja 20 stoljeća (biografije Slobodana Miloševića, Franje Tuđmana, Alije Izetbegovića i drugih). No, tu ostaje još dosta posla, jer „predmet biografije je istinita transmisija jedne ličnosti (...) Autor takve biografije poštuje onoga koga opisuje; on ne izoluje ličnost o kojoj piše na artifičijelan način; trudi se da dosegne istorijsku istinu povodom jednog čovjeka i kroz njega. On istovremeno izučava doba, sredinu i pojedinca.“ No, izgleda da nema ništa teže nego pisati biografije! Pišući biografije ne može se samo pisati o dobu i sredini u kojoj pojedinac živi, nego se mora dati i vjeran portret pojedinca, uključujući i mnoge karakteristike ličnosti o kojima možemo naći malo dostojnih i provjerljivih arhivskih informacija (osjećanja pojedinaca, njihove prohtjeve i tako dalje). Valja napraviti portret ličnosti, a „ličnost je tanana poput duge.“

Postoji više vrsta biografija: najprimitivnija i najlošija vrsta biografija su Pohvale, koje nalazimo još kod antičkih pisaca i koje su prisutne do najnovijih dana. Na drugoj strani su Pamfleti, koji predstavljaju reakciju na Pohvale. I ova vrsta biografije prisutna je od najstarijih vremena. Obje te vrste biografija odlikuje samo djelimična dokumentarna tačnost. No, najbolja je ona biografija čije je osnovno obilježje – oslonac na izvornu dokumentaciju. Uz to, biografija mora istodobno proučavati doba, sredinu i pojedinca. „Biografija je portret čovjeka koji nosi odijelo svoga vremena i koji se ističe na fonu koji je njegovo sopstveno vrijeme. Bilo da je čovjek predstavnik svoga vremena ili da mu se suprotstavlja, biografija se interesuje za vrijeme koliko i za čovjeka“. Najbliži istini je, ipak, izgleda, bio Leon E. Halkin, koji je u svom eseju posvećenom biografijama „velikih ljudi“ zapisao: „Biografija je složena umjetnost. Ona ima svoju tehniku, svoje zahtjeve i svoje granice. Svoju tehniku – koja provjerava i prezentira odabrane činjenice. Svoje zahtjeve – naročito one koji se odnose na potrebu da se utvrdi psihološka istina. Svoje granice – koje su granice istorije i istoričara. Stoga erudite klasičnog tipa – profesori i arhivisti – rijetko bivaju biografi u pravom smislu te riječi. Oni rado proučavaju život velikog čovjeka preko njegove porodice, njegovih djela, njegove karijere. Manje se bave njegovim karakterom, pogotovo ako se on više iskazuje upravo u onome što je skriveno nego u onome što je vidljivo. Oni se distanciraju od psihološke biografije.“¹⁰

Pišući o Džemalu Bijediću nisam želio „ogoliti“ njegovu ličnost, nego kroz njegov život pokazati vrijeme uspona Bosne i Hercegovine u drugoj

10 Leon E. Halkin, „Biografija ‘velikih ljudi’“. *Marksistička misao*, 4/84, 260.

polovici 20. stoljeća. Zbog toga su česti izleti u objašnjenja širih političkih i društvenih okolnosti u kojima je Bijedić djelovao. Bilo je to nužno kako bi se život Džemala Bijedića mogao smjestiti u odgovarajući historijski kontekst.

Prilikom pisanja ove monografije obavio sam istraživanja u brojnim arhivskim ustanovama u Mostaru, Sarajevu i Beogradu, te djelimično u Zagrebu i Tuzli, gdje sam u ostavštini Vladimira Bakarića i Cvijetina Mijatovića nastojao pronaći dio informacija o životu Džemala Bijedića. Uglavnom nisam imao problema sa pristupom građi. U Muzeju Hercegovine od pomoći su mi bili Eso Šarić, koji mi je danima iznosio na uvid ono što je preostalo od zbirke o životu i radu Džemala Bijedića, dok mi je Zlatko Zvonić, direktor Muzeja u vrijeme kada sam počeo istraživati građu u Muzeju, ljubazno ustupio svoju kancelariju kako bih se ugodnije osjećao prilikom rada. Novi direktor Muzeja, Asim Krhan, također je pomogao stavljajući mi na raspolaganje fotografije o Bijedićevom životu. U Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona ljubazno su mi stavili na raspolaganje svu arhivsku građu koju sam tražio. Tu zahvalnost dugujem direktoru Arhiva mr. Edinu Čelebiću, te Stipanu Dugandžiću, njegovom zamjeniku u vrijeme kada sam istraživao građu za ovu knjigu. Zaposlenici Arhiva Tuzlanskog kantona, na čijem je čelu dr. Izet Šabotić, bili su puni razumijevanja za moje zahtjeve, a kopije dokumenata koje su pravili za ovo istraživanje značajno su mi pomogli u završavanju rukopisa knjige.

U Arhivu Bosne i Hercegovine su mi ljubaznošću direktora mr. Šabana Zahirovića stavili na uvid dio arhivistički neobrađene građe iz fonda Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, te dviju privatnih zbirki (Rate Dugonjića i Avde Hume), a za trud u vezi s prebacivanjem te građe u čitaonicu Arhiva zahvalan sam Bori Jurišiću i mom asistentu na fakultetu Amiru Duranoviću, te kolegama Enesu Omeroviću i Idrizu Duranoviću iz Instituta za istoriju u Sarajevu.

Fondovi iz Arhiva Jugoslavije u Beogradu bili su od izuzetne koristi. Prije svega u pitanju je građa iz fondova Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Saveznog izvršnog vijeća, Predsjedništva SFRJ i nekih drugih fondova. Zahvalan sam svim saradnicima Arhiva Jugoslavije koji su imali razumijevanja za moje dolaske, a posebnu zahvalnost dugujem Mirjani Smiljanić, koja je pronašla i stavila mi na uvid Izvještaj Komisije za ispitivanje uzroka udesa aviona u kojem je poginuo Džemal Bijedić. Također veliku zahvalnost upućujem gospođi Nadi Pantelić, koja je, osim iskazane izuzetne gostoljubivosti i odličnog umijeća u pripremanju kafe, u Muzeju Jugoslavije danima iznosila i fotokopirala dokumente iz Kabineta

Predsjednika Tita, jer su ti dokumenti bili od izuzetne koristi za nastajanje ove knjige. U međuvremenu je građa iz Kabineta Predsjednika Tita iz Muzeja prebačena u Arhiv Jugoslavije. Suzana Srndović, bibliotekarka u ovom Arhivu, ljubazno je odgovarala na svoje moje upite oko knjiga, a osoblje u čitaonici, uprkos pojedinim „loševoljnim danima“, vrlo je korektno i profesionalno obavljalo svoj dio posla.

Osim toga, građa iz Arhiva Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu bila je od presudne važnosti za dio knjige posvećen Bijedićevoj vanjskopolitičkoj aktivnosti. Osoblje Arhiva mi je vrlo ljubazno i profesionalno stavilo na raspolaganje sve što sam tražio, a Huseinu Panjeti, Koči Govedarici i drugim saradnicima iz Ministarstva vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, te zaposlenicima u Ambasadi Bosne i Hercegovine u Beogradu zahvalan sam za prijateljsku pomoć prilikom dostavljanja fotokopija tih dokumenata iz Beograda.

Nije, ipak, sve išlo tako jednostavno. U nekim ustanovama mi nije bilo dopušteno istraživati, ili sam imao ograničeni pristup. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu omogućeno mi je, na temelju usmene saglasnosti udovice pokojnog Vladimira Bakarića, da pregledam dio iz njegove ostavštine. Manje sreće sam imao sa građom Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske koja se pod oznakom „Strovo pov.“ čuva u Hrvatskom državnom arhivu. Iako je građa koju sam tražio nastala krajem 1960-ih i početkom 1970-ih, njezino korištenje je svedeno na najmanju moguću mjeru. Stoga sam iz tog arhiva mogao pregledati samo dio arhivske građe. U ostalim arhivskim ustanovama u kojima sam istraživao uglavnom sam nailazio na razumijevanje.

Na nesreću, velike probleme sam imao sa građom koja još uvijek nije predana na čuvanje u arhive. Najviše problema sam imao u Sarajevu, gdje sam potrošio jako puno vremena pokušavajući doći do materijala koji se odnose na Bijedićevu pogibiju. Naime, dokumentacija vezana za avionsku nesreću nalazi se u Kantonalnom tužilaštvu u Sarajevu. Od konca 2007. pokušavao sam doći do tog materijala i suočio se sa nevjerovatnim nerazumijevanjem. Naime, predmet vezan za smrt Džemala Bijedića još uvijek ima oznaku „državna tajna“ i „strogo pov.“, te mi je zbog toga onemogućen pristup podacima iz tog predmeta. No, nesreća je veća zbog načina kako je to učinjeno. Prvobitno mi je, na temelju odluke kantonalnog tužitelja Branka Šljivara broj A – I – 92/07, 12. decembra 2007. odobren uvid u spis predmeta vezanog za smrt Džemala Bijedića. Pregled predmeta, odnosno „uvid u spis“ (a to je značilo da su mi pokazali spis, obima preko 800 stranica,

kojega sam u roku od pola sata morao pregledati, bez mogućnosti da bilo šta bilježim osim samo broja stranica koje bih eventualno želio fotokopirati), izvršio sam u prostorijama Tužilaštva 4. januara 2008. godine. Tada su me službenici Tužiteljstva uputili da podnesem novi zahtjev kako bi mi se dio dokumenata snimio. Nakon što sam to i učinio odgovoreno mi je Rješenjem broj A-I-92/07 od 18. januara 2008. „da će mi se dozvoliti fotokopiranje spisa u službenim prostorijama Kantonalnog tužilaštva kantona Sarajevo, svakim radnim danom od 09,00 do 12,00 sati.“ Ovaj akt je potpisao Alen Šarčević, „službenik za informisanje“. Nakon toga sam 5. februara 2008. podnio novi zahtjev u kojemu sam u 27 tačaka precizirao stranice iz predmeta koje molim da mi se fotokopiraju, ali mi je 25. marta 2008. odgovoreno aktom broj A – I – 92/07-II da mi se ne udovoljava zahtjevu za pristup informacijama, uz obrazloženje da se radi o dokumentu sa oznakom „državna tajna“ i „strogo pov.“ Ovakvo rješenje je bilo čudno, ako ni zbog čega drugog, onda zbog toga što je takva oznaka spisa postojala i prilikom prvog „odobravanja“ „pristupu i fotokopiranju“ dijela spisa. Još gore je bilo saznanje da su mi pojedinci iz Tužilaštva stalno ostavljali nadu da bi se taj spis ipak mogao pogledati, samo treba malo sačekati i tako dalje. Sejdalija Gušić, direktor Historijskog arhiva Sarajevo, uključio se u ovu akciju zdušno se zalažući za ispunjenje mojih zahtjeva. On je čak organizirao i zajedničke sastanke sa službenicima iz Tužilaštva, ali nije bilo nikakve koristi. Zatim sam se obratio Kantonalnom Ministarstvu pravde i uprave u Sarajevu tražeći da mi, u skladu sa svojim ovlastima, omoguće korištenje informacija iz spisa i to isključivo u naučne svrhe. Argumentirao sam to tvrdnjom da podaci iz spisa ne mogu ugroziti bezbjednost i sigurnost države, niti integritet pojedinih ličnosti. Ministarstvo pravde se, međutim, proglasilo nenadležnim i moj zahtjev prosljedilo Kantonalnom ministarstvu kulture i sporta, u čijoj je nadležnosti čuvanje i zaštita arhivske građe. Iz Kantonalnog ministarstva kulture ministar Emir Hadžihafizbegović mi je, međutim, odgovorio da oni tu ne mogu ništa učiniti jer spis ima oznaku „državna tajna“ i „strogo pov“, a oznaku tajnosti podataka „može promijeniti ili ukinuti samo organ uprave koji je pravni sljednik organa koji je odredio ovakav stepen tajnosti.“ S obzirom da ne postoji organ koji je donio tu oznaku (jer ne postoji uopće država Jugoslavija) obratio sam se ministru sigurnosti u Vijeću ministara Bosne i Hercegovine Tariku Sadoviću sa pitanjem da li bi korištenje podataka iz spisa o pogibiji Džemala Bijedića moglo ugroziti bezbjednost Bosne i Hercegovine. Naravno, u izravnom razgovoru ministar mi je iznio svoje mišljenje po kojemu otkrivanje podataka iz spisa o pogibiji Džemala

Bijedića ne može ugroziti bezbjednost zemlje, ali sâm ministar nije želio donijeti odluku o skidanju oznake „državna tajna“, mada je i on jedna od ovlaštenih osoba koja to može učiniti. Ipak, ministar Sadović i pravnici iz njegova Ministarstva su mi vrlo ljubazno sugerirali način kako bih mogao doći do predmeta, ali od toga nije bilo nikakve koristi. Potom sam se ponovo obratio kantonalnom tužitelju sa zahtjevom da on ukine oznaku tajnosti, ali nije bilo odgovora. Tražio sam potom od člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine dr. Harisa Silajdžića da on, kao član Predsjedništva, to učini, ali odgovora nije bilo ni sa njegove strane.

Tako sam izgubio svaku nadu da će mi biti dostupan taj spis. Potom sam pokušao jednim trikom: Dubravko Čampara, jedan od kantonalnih tužitelja, saopćio mi je da bi Tužiteljstvo moralo staviti na uvid spis nasljednicima Džemala Bijedića. Tada je Dragan Bijedić, sin Džemala Bijedića, tražio da mu se kopiraju dijelovi iz tog spisa. Tu je stvar tek zakomplicirana: Isti tužitelj koji mi je sugerirao taj način dolaska do spisa, uporno je izbjegavao obezbijediti da se tačno naznačeni dijelovi iz spisa doista i fotokopiraju, istodobno šaljući „informacije“ sinu pokojnog Bijedića da je taj posao „već obavljen“, a na moje telefonske pozive jednostavno se prestao javljati.

Tako je moj pokušaj da se skine oznaka tajnosti sa spisa nastalog prije više od 30 godina neuspješno završio. Paradoks u svemu tome je da se radi o fotokopijama koje su sada već teško čitljive. Pokušavao sam uvjeriti službenike iz Tužiteljstva da je ovo posljednja prilika da se taj dio pročita, jer će uskoro fotokopije biti same od sebe izbrisane, ali ni to nije pomoglo. Bili su neumoljivi!

Međutim, istodobno sam nastojao doći do tog materijala u Beogradu. Pokušavao sam na nekoliko adresa, i na koncu uspio pronaći najveći dio onoga što se čuva i u Tužiteljstvu u Sarajevu, ali ne sve. To je, ipak, bilo dovoljno da se može na temelju originalnih dokumenata progovoriti i o pogibiji Džemala Bijedića. Možda bi informacije iz spisa koji se čuva u Kantonalnom tužiteljstvu omogućile da se neki dijelovi priče o Bijedićevoj pogibiji gledaju i iz drugih perspektiva? Ali, očito je da to nekome ne odgovara!

Međutim, najveća nesreća je bila u tome da je, u isto vrijeme kada sam ja dobio materijal iz Beograda, Federalna televizija saopćila kako se građa o pogibiji Džemala Bijedića čuva u Beogradu i kako nije dostupna našim istraživačima. Stvar je, međutim, upravo obrnuto stajala, jer ono što nije bilo dostupno meni nalazi se u Sarajevu, u Kantonalnom tužiteljstvu. Možda nešto od toga ima i u Beogradu, ali barem ja za to ne znam.

Ovaj dio o problemima smatrao sam nužnim spomenuti ovdje da bih skrenuo pažnju naše javnosti, kako društvene tako i naučne, na nužnost otvaranja svih arhiva istraživačima. Bez toga neće biti moguće istraživati historiju Bosne i Hercegovine.

Na kraju ovoga uvodnog teksta želim izraziti posebnu zahvalnost porodici Bijedić koja je pomogla nastajanje ove knjige. Dragan Bijedić, sin Džemalov, poklonio mi je dio knjiga u kojima se govori i o životu njegovoga oca, te u početku finansijski dijelom podržao moja istraživanja koja su bila važna za pisanje ove knjige. Bahrudin Bijediću, Džemalovom amidžiću, zahvalan sam što je dopustio da u ovoj knjizi iskoristim njegova znanja o Džemalovom životu, zatim što je dopustio da na kraju knjige objavim njegova pisana sjećanja o Džemalu, te što me je često, ali nenametljivo i veoma uljudno, podsjećao i hrabrio da knjigu konačno završim. Bijedić je bio i prvi čitalac rukopisa knjige, te su njegove pohvale ubrzale moju odluku da knjigu konačno predam u štampariju. Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke je podržalo istraživanja u završnoj fazi za ovu knjigu, a Muzej Hercegovine je prihvatio biti izdavač knjige, na čemu sam posebno zahvalan direktoru Asimu Krhanu. Zahvalan sam i mom kolektivu, Institutu za istoriju, u kojem dugo godina radim, posebno bibliotekaru Igoru Miškoviću, koji mi je pomogao i više od donošenja na stol štampe iz vremena Bijedićeva predsjedanja jugoslavenskom Vladom. Zahvaljujem studentima koji su ponekad na mojim predavanjima morali slušati i neke moje dileme s kojima sam se suočavao dok sam pisao ovu knjigu i koje sam nastojao podijeliti s njima.

Također sam zahvalan kolegama i prijateljima koji su čitali prve verzije ove knjige. Pri tome mislim, prije svega, na dr. Edina Radušića, dr. Veru Katz, Amira Duranovića, Muhameda Berberovića i Raifa Dizdarevića, koji su čitali rukopis i dali mi korisne sugestije. Neke sugestije sam prihvatio, neke nisam, pa na kraju sva odgovornost za sve napisano u ovoj knjizi ipak pripada samo autoru.

Posebnu zahvalnost, ipak, upućujem mojoj porodici. Supruga Isma je bila prvi čitalac i kritičar knjige, čije primjedbe sam uvijek uvažavao. Kćerkama Lamiji i Mubini, čija su sve učestalija pitanja „Kada ćeš, više, završiti tog Džemu“, presudno utjecala na konačnu predaju rukopisa izdavaču, želim u budućnosti posvetiti puno više vremena nego što sam to bio u mogućnosti pišući ovu knjigu.

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA
КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈАIMAMSKI URED DŽEMATA
ИМАМСКИ УРЕД ДЖЕМАТА

Mostar

Вн. 510/34

RODNI LIST — РОДНИ ЛИСТ

Mostar

srez
срез

Mostar

mjesto
мјесто

Imiarska

banovina

бановина

Ubilježeno je: — Убиљежено је:

U matici rođenih () knjiga strana broj ovo:
У матици рођених () књига страна број ово:Godina *1914* *deset sto pedesetaste*
ГодинаMjesec *aprila* dana *dvadeset drugog* rođenja
Мјесец дана рођењаGodina, mjesec, dan rođenja *22. IV 1914.*
Година, мјесец, дан рођењаNovorođeno dijete: Ime *Emal Bijadić* spol *m*
Новорођено дијете: Име сполJe li zakonito *jest*
Је ли законитоIme i prezime, zanimanje i vjera roditelja *Edemara i Zarifa, Islami*
Име и презиме, занимање и вјера родитељаBanovina *Hercegovina*
БановинаSrez *Sarajevo*
СрезMjesto gdje stanuje, kućni broj *Mostar - Luka*
Мјесто гдје станује, кућни бројKod stranaca zavičajnost
Код странаца забицајностIme i prezime imama, koji je obavio davanje imena (akika) — Име и презиме имама
који је обабио давање имена (акика)Broj i datum vjenčanog lista roditelja
Број и датум вјенчаног листа родитељаPrimjedba: *Taksa 30. IV. 1914. Pravilnik o taksi*
Примједба:*SVZ na kasesu. Broj Takse: Jivkanić 38/359*Da se ovaj izvadak iz gore spomenute matice rođenih muslimana posve
слаже са оригиналом, потписани својим потписом и имамским печатом.Da se ovaj izvadak iz gore spomenute matice rođenih muslimana posve
слаже са оригиналом, потписани својим потписом и имамским печатом.

PORODICA BIJEDIĆ

Džemal Bijedić potječe iz trgovačke porodice čiji su korijeni u mjestu Nudol (u Crnoj Gori), odakle su se najprije doselili u Lastvu kod Trebinja, a potom u Gacko. Nije posve poznato kako se odvijao ovaj proces seoba, ali je vjerovatno koncem 19. stoljeća porodica živjela u selu Jasen, s obzirom da je Džemal Bijedić poslije Drugoga svjetskog rata u svom anketnom listu kao mjesto rođenja svoga oca naveo selo Jasen. U svakom slučaju, Bajram-aga, Džemalov djed, pred početak Prvog svjetskog rata doselio je u Mostar. Tu je kupio kuću, u tadašnjoj ulici Sahat-kula (gdje je danas Spomen-kuća "Džemal Bijedić") i nastavio se baviti trgovinom.

Već prilikom dolaska u Mostar porodica je bila dosta brojna. Tu su bili otac Bajram-aga (1848-1928), njegova žena Nura, kćerka Smail-age Čampare (umrla 1922), četiri sina: najstariji Adem (1888-1918), Bećir-aga (rođen 15. oktobra 1890), Ibrahim i Salih (ubijen 10. februara 1945), četiri kćeri i dvije snahe: Zarifa, rođena 1892,¹¹ Ademova supruga, i Zineta, Bećir-agina supruga, obje iz porodice Drljević iz Bileće, koje su bile amidžišne. Prilikom doseljenja u Mostar 1914. porodica je imala samo jednog člana iz treće generacije – Adilu, kćerku Ademovu, odnosno Džemalovu sestru (rođena 1912). Sa porodicom je došao i sluga Murat Kraljić, osrednjih godina, malo šepav, neoženjen, rodom iz Foče, koji je kod Bijedića ostao sve do kraja života. Inače, on je u punom smislu tretiran kao član porodice.¹²

Bijedići su se bavili trgovinom i pripadali su krugu dobro stojećih porodica u Mostaru. Ubrzo je porodica uspostavila dobre kontakte sa svim ostalim komšijama, bez obzira na imovno stanje ili vjersku i nacionalnu pripadnost. Skladnost odnosa pojedinih članova unutar porodice, te naglašena gostoljubivost, ubrzali su izrastanje Bijedića u veoma poštovanu porodicu od strane svojih komšija.

Još za života Bajram-age trgovinom se bavio i najstariji sin Adem, koji je „znao da posluje i da dobija, a da pri tom uvijek drži dobre odnose sa svojim partnerima“.¹³ Nakon Ademove smrti 1918. od španskog gripa,

11 Bartolović je u svojoj knjizi naveo da je Zarifa rođena 1894. godine. Međutim, prema čitulji objavljenoj u *Oslobođenju*, Zarifa je umrla u 84. godini života, što znači da je rođena 1892. godine.

12 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 28.

13 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 29.

Izvještaj o smrti (Smrtovnica).

1. Ime i prezime umrloga *Bajram-aga Bijedić umrlog Salih-aga iz*
Mostar
2. Stalež ili zanimanje *brigovac*
3. Godina *80 god*
4. Zakon *islamske vjere*
5. Da li je neženjen, oženjen ili udov *udovac*
6. Stalno prebivalište umrloga *Mostar*
7. Da li je pripadnik Bosne i Hercegovine ili
 podanik austrijski ili ugarski ili koje drugo
 zemlje *P.P.P.*
8. Kad i gdje je umro *27. II. 1928 u Mostaru*
9. Ostao muž ili žena *0*
10. Ime i prezime, stalež, godina i prebivalište
 punoljetno djece, kao i punoljetnih potomaka,
 koji su došli na mjesto umrlo djece
- pos. sin Bećir Bijedić*
12 Ibrahim
3 Salih
Mejra n. Bijedić udata
Zejnil Pašić u Gacko
Mulija n. Bijedić udata
Abdulah ef. Kurspahić u
Gacko
Dževahir n. Bijedić udata
Salih ef. Šemić u Mostaru
Sera Dževa n. Bijedić udata
Adema i Adila u Mostaru
11. Ime i prezime maloljetne djece, kao i malo-
 ljetnih potomaka, koji su došli na mjesto
 umrle djece; za tim, da li oni već imaju
 zakonitog zastupnika ili ko se za takvoga
 predlaže
- mal. sinovi Adema i Džemala Bijedić*
umr. Adem-aga iz Mostara star 11 g.
mal. sinovi Adila Bijedić umr.
Adem-aga iz Mostara star 10 g.
Tulor amirka sin Bećir
Bijedić iz Mostara

njegov brat, Bećir-aga, napustio je trgovačke aktivnosti i započeo posao kao općinski činovnik. On je vodio brigu i o svojoj i o djeci svoga brata Adema – Adili i Džemalu. Koncem Prvoga svjetskog rata Bećir Bijedić je bio član Narodne garde u Avtovcu, pa mu je dozvoljeno nositi oružje.¹⁴

Prema smrtovnici, Bajram-aga Bijedić je umro kao udovac u 80-toj godini života u Mostaru 27. februara 1928. Iza njega su ostali sinovi Bećir, Ibrahim i Salih, te kćerke Mejra, udata za Zejnila Pašića u Gacko, Mulija udata za Abdulah ef. Kurspahića u Gacko, Dževahira udata za Salih ef. Šemića u

14 Arhiv Muzeja Hercegovine (dalje: AMH), zbirka Džemala Bijedića (dalje: FDŽB/k1-I-12). Ova dozvola za nošenje oružja izdata je 25. oktobra 1918. godine.

г.ж.к.-1-29

ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ГЛАВНА ФИЛИЈАЛА САРАЈЕВО
 ТЕЛЕФОН БРОЈ 691

Сарајево, 16 августа 1932

Генерал: Београд
 Главни филијали: Нови Сад, Сремска, Петровац, Немањин, Сарајево, Зеница, Лубљана
 Филијале: Зајечар, Чачак, Ваљеву, Пожаревац, Смедереву, Шабац

ЖИРО РАЧУН КОД ФИЛИЈАЛЕ НАРОДНЕ БАНКЕ У САРАЈЕВУ
 ЧЕКОВНИ РАЧУН КОД ФИЛИЈАЛЕ ПОШТАНСКЕ ШТЕДЉОНИЦЕ У САРАЈЕВУ БР. 106

Број: 18.250
 Х.п. 1395

Гр.

Бајрамага и ост. Б И Ј Е Д И Т И,
 трг.,
 М О С Т А Р

У вези Вашег писма од 27 пр.м. извештавамо Вас, да смо за износ од Дин 180.000. смањили Ваше дуговање код нас, а за исти износ задужили новог хипотек. дужника Рафаела Д. Хајона из Мостара који је купио Ваше, код нас заложене, некретнине уписате у земљ. књ. ул. бр. 1144 к.п. Мостар.

После горњег отписа, дуговање по Вашој партији бр. 1395 износи Дин 69.588.10 са Вал. 1/8-1932, те смо на тај износ обрачунали нови анuitет и он сада износи Дин 3.400.-

Како је за полагање Вашег анuitета већ протекло, то Вас позивамо да нам приложеним чеком пошаљете на име анuitета

" интереса на анuitете од 1/8 - 1/9.1932	Дин 3.400.-
" салда на рачуну премија за осигурање	" 22.90
" интереса на премију	" 666.90
" поштарине	" 13.70
	" 2.-

Свега Дин 4.105.50 ,
 =====

и то најкасније 1. септембра 1932 год

Прилог:
 1 чек

ДРЖАВНА ХИПОТЕКАРНА БАНКА
 Краљевине Југославије
 ГЛАВНА ФИЛИЈАЛА У САРАЈЕВУ
М. В. Милошевић

Mostar, Devla udata za Muhameda Handača u Mostar, te malodobni Džemal (star 11 godina) i Adila (stara 16 godina), djeca Ademova, a njihov tutor je amidža Bećir.¹⁵ Adila se kasnije udala i preselila u Sarajevo. Džemal se oženio s Razijom Bijedić i dobio dva sina: Milenka i Dragana te kćerku Azru.

Bajram-aga je neposredno pred smrt, 4. februara 1928, uzeo kredit od Hipotekarne banke u iznosu od ukupno 600.000 dinara sa 8% kamata, i 8% kamata za eventualne neplaćene anuitete svako pola godine. Nasljednici Bajram-age Bijedića su 1932. bili u velikim dugovima prema Hipotekarnoj

15 AMH, FDŽB, Izvještaj o smrti (Smrtovnica) Bajram-age Bijedića, sina Salih-age iz Mostara.

banci, pa su prodali jednu kuću Rafaelu D. Hajonu. Nakon prodaje kuće, Bijedići su smanjili dugovanje, ali je i dalje ostao dug od 69.588,10 dinara, i mjesečnim anuitetom od 3.400, dinara. To pokazuje da se uoči Drugoga svjetskog rata porodica suočavala sa velikim ekonomskim problemima.

Zanimljivost za porodicu je uvijek velika uloge žene u životu. Najprije je Nura Bajram-aginica bila vrlo snažan stub porodice, a poslije njene smrti 1922. tu je ulogu u porodicu preuzela Džemalova majka Zarifa, koju su svi u porodici jednostavno znali kao „Nanu.“ Za ovaj naziv „kriv“ je sâm Džemal. Naime, Zarifu su u porodici svi zvali „snaha“, pa je i Džemal, kao dijete, tako počeo zvati, ali je on to kao dijeto izgovarao poput „nana“, i svi su zbog toga, u početku kao šalu, Zarifu počeli jednostavno zvati „nana.“¹⁶ Zarifa je umrla 5. aprila 1976. „nakon kraće bolesti, u 84. godini“, kako je navedeno u čitulji objavljenoj u *Oslobođenju*. „Prvi dio posmrtnog ispraćaja obaviće se 6. aprila 1976. godine u 12 sati, u Begovoj džamiji u Sarajevu“, navedeno je u čitulji.¹⁷ Neki smatraju da je sahrana Džemalove majke Zarife bila „prvi religijski obred koji je u komunističkoj eri prikazan na državnoj televiziji“. Sahrana je obavljena „po verskom obredu uz prisustvo najviših državnih i partijskih rukovodilaca koji su hodali u tradicionalnoj muslimanskoj pogrebnoj povorci (snimci su prikazani na nacionalnoj televiziji).“¹⁸

16 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, .30.

17 *Oslobođenje*, 6. april 1976, 23.

18 Vjekoslav Perica, *Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*, I, Beograd 2006, 193.

ŠKOLOVANJE DŽEMALA BIJEDIĆA

Džemal Bijedić je osnovnu školu završio u Mostaru 1928. u okviru Vježbaonice Učiteljske škole, a zatim je pohađao Državnu realnu gimnaziju u Mostaru. Školske 1928/29. u prvom razredu gimnazije postigao je slijedeći uspjeh: Vjeronauk – vrlo dobar, srpsko-hrvatski jezik – dobar, Zemljopis – dobar, Prirodopis – dobar, Matematika – odličan, Crtanje – vrlo dobar, Pisanje – vrlo dobar, Gimnastika – vrlo dobar. Vladanje je ocijenjeno odličnim, a vrednoća pohvalno. Opći uspjeh je bio dobar.

U školskoj 1929/30. godini Džemal je pohađao drugi razred Državne realne gimnazije i postigao vrlo dobar uspjeh sa slijedećim rezultatima: Vjeronauka – odličan, Srpskohrvatskoslovenački jezik – dobar, Francuski jezik – dobar, Zemljopis – vrlo dobar, Istorija – vrlo dobar, Prirodopis – dobar, Matematika – vrlo dobar, Crtanje – odličan, Pisanje – odličan, Gimnastika – vrlo dobar, Pjevanje – dobar.

U školskoj 1930/31. godini postigao je dobar uspjeh sa slijedećim ocjenama: Vjeronauka – vrlo dobar, Srpskohrvatskoslovenački – dobar, Francuski – dobar, Njemački jezik – vrlo dobar, Istorija – dobar, Zemljopis – vrlo dobar, Fizika – dobar, Matematika – vrlo dobar, Higijena – dobar, Crtanje – vrlo dobar, Gimnastika – vrlo dobar. Razredni starješina, kao i u prethodnim godinama bio mu je prof. Konstantin Leovac.

U školskoj 1932/33. godini završio je četvrti razred dobrim uspjehom sa slijedećim ocjenama: Vjeronauka – dobar, Srpskohrvatskoslovenački – dobar, Francuski – dobar, Njemački – dobar, Istorija – dobar, Zemljopis – dobar, Fizika – vrlo dobar, Hemija – dobar, Matematika – vrlo dobar, Higijena – dobar, Crtanje – dobar, Gimnastika – vrlo dobar.

U školskoj 1933/34. godini Bijedić je pohađao peti razred, ali je iz srpskohrvastkog jezika imao slabu ocjenu, pa je vraćen na popravni ispit. No, sigurno je položio, jer je u narednoj šk. godini završio šesti razred dobrim uspjehom. Maturirao je 1937. godine položivši ispit zrelosti.

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА — KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

ДРЖАВНА
DRŽAVNA

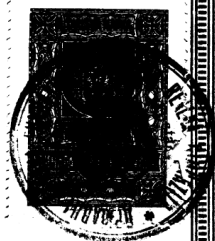
реална

ГИМНАЗИЈА У
GIMNAZIJA U

Мостару

БРОЈ
BROJ

1.

СВЕДОЧАНСТВО
О НИЖЕМ ТЕЧАЈНОМ ИСПИТУ

SVEDOČANSTVO
O NIŽEM TEČAJNOM ISPITU

Вукосавић Џејнал

син (kћи)
sin (kći)

у.мр. Вукосавић Армена прволица

рођен *22. априла 1917.* у
rođen и

Мостару

срез *мостарски*
srez

бановина *зриморска*
banovina

вере *исламске*
vere

свршио је школске
svrši je školske

1932 / 33 године четврти разред
19 / 3 godine četvrti razred

IV.

гимназије у *Мостару*
gimnazije u

и полагао је *успех*
i poloга je

пути нижи течајни испит у времену
put niži tečajni ispit u vremenu

од *9. јуна* до *16. јуна*
od до

1933 године у овој школи и показа
193 godine u ovoj školi i pokaza

овакав успех:
ovakav uspeh:

FD: B/KI-I-53/7

Факултет

УПИСНИ ЛИСТ

г. *Блијудит Џеман*

који се уписао

у

ученика у

I

семестар

ОТСЕК (ГРУПА)

- 1) Дан, месец и година рођења *22 II 1937 год*
- 2) Место рођења (бановина) *Мостар* *Тршињска*
- 3) Држављанство *Југословина*
- 4) Народност *Југословоска*
- 5) Вероисповест *муслиман*
- 6) Очево име и презиме *Ахмед Блијудит*
- 7) Очево занимање *инженер*
- 8) Код кога станује (код породице или као самач) *материној кући*
„Свети Џукић“ у Београду
- 9) Где станује *у Београду*
- 10) Стаљно место живљења (где се бави о распусту) *Мостар*
- 11) Од чега се издржава (родитељи, државна служба, приватна служба, банка, редакција и т.д.) *материној кући „Свети Џукић“*
- 12) Прима ли благодјелање *не*
- 13) Је ли питомач и чија *Југослов*
- 14) Где је и кад положио испит зрелости *у Мостару 13 јуна 1937 год*

у Београду
Београд.

1937 год.

Својеручни потпис ученика,

Блијудит Џеман

По члану 22 Закона о успостављању нових државних новина од 3 августа 1936 год., штампар који се узмат да штампа овај формулар казни се по Кривичном закону.

Нова команда 1-г див.

12-174-IX-38

Надаље и остале државне штампарије Краљевине Југославије — Београд.

Nakon završene mature upisao je studij prava na Pravnom fakultetu u Beogradu. Stanovao je u Gajretovom domu ("soba broj osam sa 12 kreveta"). Predavanja je slušao kod tadašnjih uglednih beogradskih profesora: Aleksandra Solovjeva, Đorđa Tasića, Dragoslava Jovanovića i drugih.

Malo se zna o njegovom studentskom načinu života. Zna se da je bio dobar student sa preovlađujućom ocjenom osam (8). Prema Uvjeranju Pravnog fakulteta u Beogradu od 28. marta 1953. vidi se da je on godine 1940/41. apsolvirao pravo sa položenim slijedećim ispitima: Diplomatska historija (osam, 8), Narodna ekonomija (sedam, 7), Crkveno pravo (osam, 8), Enciklopedija prava (sedam, 7), Rimsko pravo (osam, 8), Istorija slovenskog prava (sedam, 7), Krivično pravo (šest, 6), Državno pravo (šest, 6), Krivični sudski postupak (osam, 8), Administrativno pravo (devet, 9), Međunarodno javno pravo (sedam, 7), Ispit iz Narodne ekonomije priznaje se kao ispit iz Političke ekonomije, I dio, Ispit iz Istorije slovenskog prava priznaje se kao ispit iz Istorije države i prava, Ispit iz Državnog prava priznaje se kao ispit iz Ustavnog prava.

Bijedić se tokom studiranja već kao mlad čovjek uključivao u politički život, ali je imao vremena i za slobodne aktivnosti. Zna se da je bio član Tamburaškog zbora KUD Abrašević, gdje mu je glavni instrument bio bubanj.

2700

FPB/KI-I-54

Деканату правног факултета
Београда

Молим Деканату да ми изда уверење
да сам уписао на правни факултет
које ми је потребно ради одласка војног
рока.

У молбу прилагам таксену марку од 10 дин.
а таксену марку од 10 (десет) дин. поштом
на молбу

Београд 16/X 1937

Учешћем
Цемал А. Тургут
ста. права

25732

25-12-37

М. Ј. Јан

5 дин.
такса
за
пријаву

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Декану Провино факултета

Пријављујем се за полагање посебног испита из Историје словенских језика
који сам предмет слушао 96 а семестра 1927 — 1928 школске
године код г. Др. Александра Соловјева

Испит ми је предвиђен

Уписницу у којој има оверен потребан број семестара из овога предмета
подносим на увиђај.

26. септембра 1938 год.
у Београду.

Џемир Ђусуџић
и. пров. факултета

По таксеној тарифи плаћа се за сваки предмет: за накнадни испит шесет, а за поновни четрдесет динара. Такса се
плаћа у таксеним маркама које треба сами ученици да прилепе на пријаву.

POLITIČKA AKTIVNOST PRED DRUGI SVJETSKI RAT I TOKOM RATA 1941-1945.

Džemalova politička aktivnost vezana je uz djelatnost u okviru komunističkog pokreta, s kojim se susreo u studentskim danima u Beogradu. Na Univerzitetu Džemal je primljen u SKOJ (u oktobru 1939), a u decembru 1939. u mostarskoj partijskoj organizaciji, primljen je u članstvo Komunističke partije. U anketnom listu kojega je sam popunio poslije Drugog svjetskog rata o svom životu i svojim aktivnostima zapisao je da je u KP primljen u mostarskoj partijskoj organizaciji u decembru 1939, da ga je u Partiju uključio Mujo Pašić, da nije pripadao nikakvim drugim političkim organizacijama, ali jeste radio u „Petru Kočiću“ u Beogradu, „Muslimanskoj biblioteci“ i sportskom klubu „Velež“ u Mostaru. Četiri puta je hapšen: prvi put 1938, kada je u zatvoru proveo tri dana, drugi put 1939, kada je također proveo tri dana u zatvoru, treći put 1940. njegov zatvorski boravak je već trajao dvadeset dana, a četvrti put je u zatvoru proveo mjesec dana (od 7. juna do 7. jula 1941). Međutim, prilikom hapšenja „imao je dobro držanje pred klasnim neprijateljem.“

U januaru 1940. Džemal Bijedić je izabran za sekretara Mjesnog komiteta SKOJ-a u Mostaru (to je prvi mjesni komitet u tom gradu), a sredinom 1940. izabran je za sekretara Oblasnog komiteta SKOJ-a za Hercegovinu. U to vrijeme on je boravio u Mostaru i radio u jednoj mesari kao blagajnik, kako bi zaradio nešto novaca za studij, a u Beograd je mogao odlaziti samo na ispite.

Drugi svjetski rat ga je zatekao u Mostaru. U Mostaru je jugoslavenska vojska jednostavno raspuštena, mada je, odmah nakon 27. marta 1941. Bijedić sa još jednom grupom partijskih aktivista razgovarao sa jugoslavenskim oficirima kako bi dobili naoružanje, ali je to bilo bezuspješno. Ubrzo je u Mostaru uspostavljena vlast NDH, koja je odmah pozvala sve omladince od 16 do 25 godina na mostarski stadion. Odazvao se i Džemal Bijedić, tada sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a. Bijedić kaže da su tu bili i neki formulari u koje je trebalo upisati nacionalnost kojoj pripadaju. Ističe da su se skojevci dogovorili da ne odgovaraju da su Hrvati nego ili Srbi ili neopredijeljeni, čime su htjeli izraziti svoj otklon od ustaške vlasti. Bijedić, također, veli da mu se čini da je od oko 800 muslimana samo njih pet odgovorilo da su po nacionalnosti Hrvati. Nakon toga su uhapsili nekoliko omladinaca, među

njima i Džemala Bijedića. Bijedić je bio u zatvoru u Mostaru od 7. juna do 7. jula 1941, a nakon toga je prešao u ilegalu.¹⁹

Nakon strijeljanja sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Mostar, Jusufa Čevre – koga su ustaše strijeljale 1. avgusta 1941, Džemal Bijedić je sa skojevskog prešao na partijski rad, a ubrzo je izabran za sekretara Mjesnog komiteta KPJ u Mostaru, da bi kasnije postao sekretar Okružnog komiteta KPJ za južnu Hercegovinu, koji je djelovao na neoslobođenoj teritoriji. Postoje određene nejasnoće oko tačnog datuma Bijedićevog postavljanja za sekretara Mjesnog komiteta KPJ u Mostaru. Avdo Humo je u svojim sjećanjima tvrdio da je nakon strijeljanja Jusufa Čevre za sekretara Mjesnog komiteta postavljen Muhamed Grebo,²⁰ a da je Bijedić na tu poziciju postavljen tek u aprilu 1942. nakon Grebina odlaska u partizane.²¹ Međutim, prema nekim drugim podacima, nakon Čevrina strijeljanja za sekretara Mjesnog komiteta najprije je postavljen Muhamed Avdagić, a dva mjeseca nakon toga Džemal Bijedić.²² To znači da je Bijedić sekretar Mjesnog komiteta postao koncem septembra ili početkom oktobra 1941. godine. Za čitavo to vrijeme on je u Mostaru živio u dubokoj ilegali, ali je bio vrlo aktivan. Posebno se angažirao u akciji oslobađanja grupe Hrvata iz Ljubuškog koji su se nalazili u mostarskom zatvoru, te oslobađanju sekretara Okružnog komiteta KP Hrvatske u Dubrovniku Vinka Mordina Crnog.²³

Bijedić je u Mostaru ostao do sredine 1942. godine. Za to vrijeme bio je vrlo aktivan u organiziranju ilegalnog partijskog rada u gradu, te slanju dobrovoljaca u partizanske jedinice na slobodnu teritoriju. Početkom 1942. i sam Bijedić je napustio Mostar i uputio se prema Bjelašnici i Igmanu. Danilo Štaka, koji je tada bio na Igmanu, tokom juna 1942. je prebacio Bijedića sa Igmana preko Vrela Bosne u selo Bare i povezao ga sa Savom Tošićem, koji ga je dalje prebacio do Sokolović kolonije. Odatle ga je Gojko Bojanić prebacio u Sarajevo, gdje je, u stanu blizu katedrale, živjela njegova sestra Adila.²⁴ Otprilike u isto vrijeme u Sarajevo je došao i Avdo Humo, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu. U svojim je memoarima opisao kako mu je bilo drago kada je vidio da u Sarajevu borave dvojica Mostaraca koje je ranije poznavao – Džemal Bijedić i Adem Buć. „U prvi mah sam se pitao po čijoj su direktivi došli u Sarajevo i da li

19 AMH, FDŽB, Komunisti i skojevci Mostara u danima ustanka.

20 Avdo Humo, *Moja generacija*, Sarajevo, 1984, 612.

21 A. Humo, *Moja generacija*, 740.

22 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 59.

23 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 68-69.

24 *Sarajevo u revoluciji*, knj. 3, 268.

da ih zadržim ili vratim u partizane. Kolebao sam se i slušao kako Bijedić iznosi situaciju u Hercegovini koja je nastala poslije italijansko-četničke ofanzive i o četničkim pučevima u Hercegovini (...) Ispričao mi je kako su se on i Adem Buć našli na Igmanu sklanjajući se od četnika. Pošto je igmanska grupa imala vezu sa Sarajevom, on se jednog dana našao sa (Reufom) Galoševićem, koji mu je rekao da je Vatro Vrdoljak, kurir za Mostar, postao policijski agent. Bijedić je bio otišao u partizane nekoliko mjeseci ranije. Poznao je situaciju u Mostaru, rukovodstvo Partije i sekretara Mjesnog komiteta, i zbog toga su on i Buć sišli sa Igmana i došli u Sarajevo da bi obavijestili sekretara Mjesnog komiteta o Vatri Vrdoljaku. U Sarajevu je Bijedić zatekao svoju rođaku preko koje je uputio pismo sekretaru Mjesnog komiteta u Mostaru Ljubi Brešanu. Rekao sam mu da on i Adem Buć ostanu zasad u Sarajevu dok ne saznam kakva je situacija,“ zapisao je Humo.²⁵

Humo dalje piše da je, nakon što se upoznao sa stanjem u gradu Sarajevu, odlučio formirati novi Mjesni komitet, a za sekretara postaviti Džemala Bijedića.²⁶ Prema ovom Huminom svjedočenju, Bijedić je za sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo postavljen tokom jula 1942. godine.

U svojim sjećanjima Džemal Bijedić bilježi da se, nakon što je prenio poruku o Vatri Vrdoljaku kao policijskom agentu, namjeravao vratiti na Igman, ali je tada „u stan moje sestre došao Avdo Humo, koji je tada kao član Pokrajinskog komiteta došao u Sarajevo sa zadatkom da ponovo organizuje rad Mjesnog komiteta. Jer posle provala u aprilu 1942. godine ostalo je samo nekoliko članova Partije u gradu. Avdo mi je saopštio da je dobio zadatak da formira komitet i da je zbog toga istog zadatka doveo sa sobom još nekoliko drugova. Posle nekoliko dana formiran je Mjesni komitet u kome sam ja dobio dužnost sekretara. U početku je bilo vrlo teško. Nisam poznao dobro Sarajevo, a ostalo je samo nekoliko članova Partije. Trebalo je početi sve iznova.“²⁷ Ipak, ubrzo je Komunistička partija obnovila svoju organizaciju, a Bijedić je posebno jako puno radio na stabilizaciji stanja u SKOJ-u, podvlačeći pitanja organizacije, konspiracije i tačnosti u radu, s obzirom da je već bilo nekoliko „provala“ u sarajevskoj partijskoj organizaciji. Prema nekim sjećanjima, Bijedića su u Sarajevu neki skojevci zvali „drug Dugački“, zbog njegove visine. Alija Hubana, skojevski aktivista u Sarajevu, mnogo godina nakon rata prisjećao se svoga prvog

25 A. Humo, *Moja generacija*, 741-742.

26 A. Humo, *Moja generacija*, 745.

27 AMH, FDŽB, Komunisti i skojevci Mostara u danima ustanka.

susreta sa „drugom Dugačkim“, koji je bio „visok, mršav, dugog ispijenog lica i lijepe crne valovite kose.“²⁸ Osim toga, Bijedića su u Sarajevu zvali i „Crni.“

Bijedić je u Sarajevu jedno vrijeme imao lažnu legitimaciju na ime Ante Jukić. Bahra Đukić je kasnije opisala da je ona nabavila domobransku uniformu, a njena majka oficirske oznake koje su iskorištene za lažnu legitimaciju kako bi se omogućio Bijedićev lakši boravak u Sarajevu.²⁹

No, tokom decembra 1942. i januara 1943. došlo je do niza „provala“ u sarajevskoj partijskoj organizaciji koja je doživjela prilično velike udarce. U februaru Sarajevo je napustio Avdo Humo, a u aprilu i Džemal Bijedić. Ne mjesto sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo postavljen je Esad Čengić, a Muhamed Šabanović je kasnije opisao da je on obezbijedio Bijedićev bezbjedan izlazak iz grada. „Mislim da je to bio četvrtak ili petak u posljednjoj dekadi aprila 1943. godine. Rosi (Mehmed Džinić, sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a) i ja smo sačekali Crnog na mostu kod Vrbanje. On se dovezao biciklom, obučen u neko dosta nošeno odijelo, tako da je izgledao obično i neupadljivo. Krenuli smo sva trojica, naoružani. Prošli preko gotovo puste Grbavice, pokraj tadašnje klaonice. Tu se Crni pozdravio sa Rosijem i predao mu bicikl. Nas dvojica smo nastavili kroz Hrasno, ispod željezničkog mosta, preko nekih dasaka na plitkoj Miljacki, izbili na Čengić Vilu i Ilidžansku cestu. Tako smo zaobišli sve punktove gdje su bile vojničke i druge prepreke i gde su se tražile propusnice za izlazak iz grada. Sa Crnim sam se dogovorio da ga, opreza radi, ostavim u selu Otesu u ljetnoj kući moga djeda, a da sam odem kod Bosiljčića po mogućeg kurira koji će ga odvesti sa Ilidže na krajnji punkt. Tako je i bilo. Kroz nepuna dva sata, pošto sam u Otesu ostavio Crnog, kao svog školskog druga, kod nane i djeda, srdačno sam se pozdravio s njim i gotovo pred samom žandarmerijskom karaulom na Ilidži „predao“ ga Savki Bosiljčić, koja ga je zatim odvela u Tošiće. Savka je inače često, spretno, kao mljekarica, obavljala kurirske zadatke sa Ilidže do moje kuće u Sarajevu.“³⁰

Nakon napuštanja Sarajeva, Bijedić se ubrzo sa Šestom istočnobosanskom brigadom našao na Sutjesci sredinom juna 1943. godine. Prošavši golgotu Sutjeske on se sa istočnobosanskim partizanskim jedinicama probijao prema istočnoj Bosni, gdje je, uglavnom, proveo ostatak rata.

28 Alija Hubana, „Moj prvi susret sa drugom 'Dugačkim'“. *Glas antifašista*, Sarajevo, mart 2003, 32-33.

29 Esad Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, Beograd 1983, 175; *Sarajevo u revoluciju*, knj. 3, 423.

30 *Sarajevo u revoluciju*, knj. 3, 513-514

Prvo je djelovao na Majeveci, gdje je vršio dužnost sekretara novoformiranog Sreskog komiteta KPJ za Tuzlu. Na plenarnoj sjednici Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu, održanoj od 9. do 11. oktobra 1943. godine u Tuzli, nekoliko dana nakon prvog oslobođenja ovog grada, na kojoj su, pored članova Pokrajinskog i Oblasnog komiteta, prisustvovali sekretari i pojedini članovi okružnih komiteta, odnosno okružnih povjerenstava, diskutirajući o kadrovima na tom teritoriju, istaknuto je da je teren Trebave i Posavine posebno važan za NOP i da taj sektor treba ojačati kadrovima sa Majevice i iz Semberije. Na sjednici je zaključeno da u taj kraj pođe Džemal Bijedić sa još nekoliko partijskih aktivista, te da se formira Okružni komitet KPJ za Trebavu i Posavinu, a da Džemal Bijedić postane sekretar komiteta.³¹

Polovinom oktobra Bijedić je krenuo iz Tuzle preuzeti dužnost i stigao je najprije u Srebrenik, gdje se kratko zadržao i produžio u Gradačac, gdje je 21. i 22. oktobra održao sastanak Okružnog komiteta na kojem su prisustvovali Mladen Jeftić, Edhem Čamo, Borika Stančić, Boro Popović i Mevla Jakupović. Istog dana održao je sastanak i sa članovima gradačačke partijske organizacije koja je, prema njegovom izvještaju, imala 13 članova. Stvoren je Mjesni komitet za Gradačac od 3 člana koji je rukovodio sa tri osnovne organizacije od kojih je jedna djelovala u Komandi mjesta. Za sekretara Mjesnog komiteta izabran je Teufik Imamović, a za članove Munira Karahasanović, kojoj je pripao sektor rada sa ženama i Fuad Suljić koji je zadužen za omladinski sektor rada. Sekretar jedne partijske organizacije u gradu bio je Esad Taslidžić, a sekretar organizacije u Komandi mjesta Hakija Raljević, koji je ujedno bio pomoćnik komandanta mjesta. U Bijedićevom izvještaju se konstatira da su članovi KPJ u Gradačcu dosta neiskusni, ali da imaju uslova za razvoj, naročito nekoliko mlađih komunista.³²

U novembru 1943. Bijedić je s delegacijom iz Gradačca krenuo na Oblasno partijsko savjetovanje u Vlasenici, ali se nije uspio probiti nego se zadržao u Srebreniku, a potom se krajem 1943. našao u Bijeljini,³³ gdje je prisustvovao partijskom i skojevskom savjetovanju održanom od 29. februara do 2. marta 1944. godine.³⁴ Bijedić je govorio o političkim problemima na prostoru Posavine i Trebave sa kojima su se komunisti

31 Stevo Popović, *O formiranju i radu Oblasnog komiteta za istočnu Bosnu, Istočna Bosna u NOB-u*, knj. 2, 355-357; *Istočna Bosna u NOB-u. Sjećanja učesnika*, knjiga druga, Beograd, 1971, 356.

32 Esad Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, Beograd, 1983, 181.

33 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 97.

34 Esad Tihić, *Gradačac od 1941. do 1945*, Gradačac, 2008, 91.

svakodnevno susretali. Radilo se, uglavnom, o problemima u odnosima s četnicima, zelenim kadrom, ustaškom milicijom, kao i problemima mobilizacije novih boraca u jedinice NOV i POJ. Bijedić je za četnike kazao da javno sarađuju sa Nijemcima i da ih kao takve jedino i treba tretirati kritizirajući pojedinačne slučajeve sastajanja sa četnicima i pokušaje lokalnih sporazuma. Uputio je zamjerku komandantima viših jedinica NOVJ, koji mehanički jednostavnim naređenjima, bez konsultacije organa narodne vlasti i vojno-teritorijalnih organa vrše mobilizaciju na svoju ruku. Zatražio je da se taj problem riješi propisima koji će se jednoobrazno primjenjivati na svim područjima.

Bijedićev boravak u Gradačcu značajan je iz dva razloga: prvo, to je doba kada je u Gradačcu počelo raditi nekoliko osnovnih škola, te Građanska škola. Osnovne škole su radile u Gradačcu, Vučkovcima, Mionici i Skugriću. S obzirom da ovakvih škola u to vrijeme nije bilo u drugim dijelovima slobodne teritorije istočne Bosne, to je izazvalo podozrenje člana Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu Miće Rakića, koji je u svom izvještaju poslije obilaska terena stavio zamjerke na postojanje i rad tih škola, a posebno škole časnih sestara u samostanu Filomeni. Odgovarajući na te zamjerke, sekretar Okružnog komiteta KPJ Džemal Bijedić, je pisao: "Osnovna škola kao i Građanska škola u Gradačcu, radi. Direktor Građanske škole je dobar naš simpatizer, a dvije nastavnice - jedna partijka, druga kandidat. Kako mogu takvi nastavnici vršiti neprijateljsku propagandu? Sa osnovnim školama stvar stoji isto tako. Istina, ne prelaze gradivo odobreno od Vrhovnog štaba, jer ga nemamo, ali pomoćnik komandanta mjesta u Gradačcu učitelj Hakija Baljević pregledao je gradivo tih škola. Sa manastirskom školom u Čardaku stvar izgleda ovako. Tamo je neki samostan časnih sestara i ujedno i osnovna škola. Manastir je na putu između Modriče i Gradačca. Ta teritorija je često slobodna a često i neslobodna, jer uvijek se nađu manje ili veće grupe bandita koji napadaju na tom putu." Na margini ovog pasusa u izvještaju Cvijetin Mijatović je napisao "nezdrava diskusija o Direktivama."³⁵

Drugi događaj važan za Bijedićev boravak u Gradačcu vezan je za njegov privatni život. Naime, tu je upoznao Raziju Ferhatbegović, kćerku Nezira Ferhatbegovića iz Rogatice i Ševale, rođene Jamaković, također iz Rogatice, koja je u Gradačcu boravila u muhadžirluku i tu bila primljena u SKOJ. Razija, rođena u Rogatici 17. aprila 1927, lijepa i mlada skojevka, pristupila je partizanima, i s njima se sredinom aprila 1944. povukla iz

35 E. Tihić, *Gradačac*, 102.

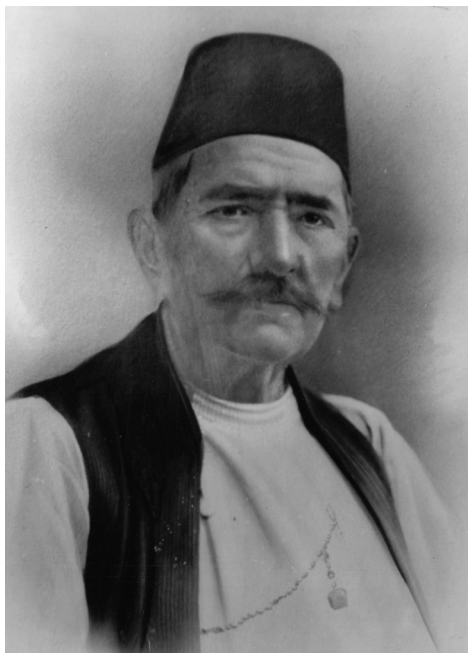
Gradačca. Kao borac Posavsko-trebavskog odreda Raza se sa suborcima povlačila u centralnu Bosnu. Politički komesar Posavsko-trebavskog odreda Mehmedalija Tufekčić kasnije je pisao kako su se u Prnjavoru, gdje su se smjestili, ubrzo počele širiti vijesti o vezi „druga sekretara Komiteta i drugarice Raze.“ Tufekčić nastavlja: „Odlučeno je da se sastanemo. Sastali smo se u jednoj zgradici kod Prnjavora; bilo nas je desetak: šta je istina, priča se i govori da on ima nešto s Razom“. Bijedić nije dopustio da se o tome puno diskutira nego je odmah ustao i kazao: „Drugovi, u pravu ste. To je sve tačno. Ja Razu volim, imam kontakte s njom, uskoro ću da je uzmem za ženu.“ To je ubrzalo njihovu ženidbu, pa je brak ozvaničen, oboje su pred Partijom izjavili da stupaju u brak. Ubrzo su, međutim, otišli na svoje zadatke, ali je kasnije obavljeno novo vjenčanje kada je njihov brak upisan u matične knjige.³⁶

Bijedić je na poziciji sekretara Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu ostao sve do konačnog oslobođenja Tuzle u septembru 1944, kada je Oblasni komitet odlučio imenovati ga sekretarom Okružnog komiteta KPJ za Tuzlu procijenivši da je jako važno ojačati partijski kadar u tom gradu.³⁷

36 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 100.

37 E. Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 234.

FOTOGRAFIJE, I

Bajramaga Bijedić, djed Džemalov

Devla Bijedić, ud. Handač, Bajramaga Bijedić drži u krilu Džemala, Adila – Džemalova sestra i Dževahira ud. Šemić, 1917. g.

Adem Bijedić, otac Džemalov

Adem Bijedić, otac Džemalov u Gacku

Bećir Bijedić, stric Džemalov

Zarifa Bijedić, majka Džemalova

Džemal Bijedić, 1917. g.

Džemal Bijedić, kao učenik gimnazije

Učenci mostarske gimnazije 1935. g.

Đaci iz Rume u Mostaru, 7. maj 1936. g.

Maturanti mostarske gimnazije sa razrednikom Dulom Mučibabićem, direktorom Lazarom Kandićem i inspektorom na maturi 1937. g.

Tamburaški zbor RKUD "Abrašević" iz Mostara 1940. g.

Džemal Bijedić, kao student Pravnog fakulteta u Beogradu 1937. g.

Džemal Bijedić, Sadeta Šemić, Hatidža Udovičić i Šefkija Pužić, na mostu kod hotela „Neretva“, Mostar, februara 1940. g.

Sekretar Okružnog komiteta KPJ za Tuzlu Džemal Bijedić, sa članovima Okružnog komiteta SKOJ-a za Tuzlu, jesen 1944. g.

Džemal Bijedić i Slobodan Kerumović u oslobođenom Gradačcu 1943. g.

Pero Bosić i Džemal Bijedić u Gradačcu, marta 1944. g.

Porodica Razije Bijedić, (krajnja sa desna) 1939. g.

Razija Bijedić

Razija Bijedić u Živinicama 10.11.1944. g.

Razija Bijedić 1963/1964. g.

Džemal Bijedić sa majkom Zarifom u Beogradu 1973. g.

Džemal Bijedić, sa porodicom na sahrani svoje majke, 6. aprila 1976. g. u Sarajevu

Džemal Bijedić sa sinovima i ostalom porodicom prilikom primanja izjava saučešća u dvorištu Begove džamije u Sarajevu, 6. aprila 1976. g.

POLITIČKA AKTIVNOST POSLIJE 1945. GODINE

Član Vlade NR Bosne i Hercegovine 1946-1949.

Iz Drugog svjetskog rata Džemal Bijedić je izašao sa činom majora Jugoslavenske armije, a zatim je, odmah nakon oslobođenja Sarajeva u aprilu 1945, počeo raditi u odjeljenju OZN-e za Bosnu i Hercegovinu, da bi već početkom 1946. bio imenovan za pomoćnika ministra unutrašnjih poslova u Vladi NR Bosne i Hercegovine. Naime, Uglješa Danilović je kao ministar unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine 28. februara 1946. uputio jedan dopis Predsjedništvu Vlade BiH u kojemu ističe kako je od 11. decembra 1945. upražnjeno mjesto pomoćnika ministra, i predložio da se Džemal Bijedić imenuje na tu dužnost,³⁸ a 5. marta 1946. predsjednik Vlade Rodoljub Čolaković je dao saglasnost na to imenovanje.³⁹

FDŽB/k1-III-3 547/46

MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
NARODNE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
Personalni odtjek

Pov. broj: 547/46
28 februara 1946
S a r a j e v o

Predmet: BIJEDIĆ DŽEMO, prijedlog
----- za postavljenje.

P R E T S J E D N I Š T V U V L A D E
Personalno odjeljenje

O V D J E
=====

Mjesto pomoćnika Ministra ovoga Ministarstva upražnjeno je od 11 decembra 1945 god.

U smislu čl.1 Zakona o izmjeni zakona o privremenom uređenju položaja državnih službenika Federalne Bosne i Hercegovine od 26 maja 1945 god. i čl.13 Uredbe o regulisanju prinadležnosti državnih službenika Bosne i Hercegovine od 21 juna 1945 god. predlažem da se na ovu dužnost postavi BIJEDIĆ DŽEMO, oficir Odjeljenja OZN-e za Bosnu i Hercegovinu. Imenovani bi bio razvrstan kao činovnik III grupe 1 stepena.

U smislu naprijed citiranog propisa za ovo postavljenje moli se saglasnost Predsjednika vlade.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

MINISTAR:
M. J.
/Uglješa Danilović/

38 AMH, FDŽB/k1-III-3.

39 AMH, FDŽB/k1-III-1.

PRETJSJEDNIŠTVO VLADE
NARODNE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
PERSONALNO ODJELJENJE

Broj: 918/46
Sarajevo, 5-III-1946 god.

FDz B/K₁-III-1

Prema odredbi čl.1 Zakona o izmjeni čl.5 Zakona o privremenom uređenju položaja državnih službenika federalne Bosne i Hercegovine, od 2. juna 1945, DAJEM SAGLASNOST na prijedlog Ministarstva unutrašnjih poslova pov.br.547/46 od 28. februara 1946, po kome se DŽEMO BIJEĐIĆ, oficir Odjeljenja OZN-e za Bosnu i Hercegovinu, ima postaviti za pomoćnika Ministra unutrašnjih poslova, sa pravima činovnika III položajne grupe 1. stepena.-

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

NAČELNIK
PERSONALNOG ODJELJENJA,

V. Stupar
/V. Stupar/

PRETJSJEDNIK VLADE
NARODNE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE,

R. Čolaković
/R. Čolaković/

MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
NARODNE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE
Odjeljenje _____

Sarajevo, dne _____ 1947 god.

Z A P I S N I K

sastavljen 11-IV-1947 prilikom polaganja
zakletve Miomir Babić, poručnik propisane članom 38
Zakona o državnim službenicima N.R. BiH-e od 8. januara 1947 god.

"Ja Miomir Babić zaklinjem se
čau svoga naroda i svojom čau da ću vjerno služiti narodu, da
ću se pridržavati Ustava i Zakona i ostalih opštih propisa, da ću
čuvati i braniti ustavni demokratski poredak Federativne Narodne
Republike Jugoslavije i Narodne Republike Bosne i Hercegovine i
da ću svoju dužnost vršiti savjesno."

Zakletvu je primio

Miomir Babić

Potpis starješine:

U. Stupar

Potpis službenika:

R. Čolaković

Slučajno se desilo da se jedan od prvih akata koje je Džemal Bijedić potpisao kao pomoćnik ministra, odnosio na borbu protiv nedopuštene spekulacije i privredne sabotaže u Bosni i Hercegovini.⁴⁰ U ovom aktu, datiranom 4. aprila 1946, Bijedić se pozivao na raspis od 27. marta 1946. u kojemu je isticao kako je jedan od glavnih zadataka organa unutrašnjih poslova uz očuvanje javnog reda i mira i bezbjednosti „suzbijanje kriminaliteta“, pod čime je on podrazumijevao i spekulaciju živežnim namirnicama i privrednu sabotažu.⁴¹

U nizu izvještaja što ih je dostavljao Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beograd tokom 1946. vidi se da je Bijedić najviše bio angažiran na sređivanju stanja unutar samoga republičkog Ministarstva. On tako, na primjer, u izvještaju o stanju u Ministarstvu tokom avgusta i septembra 1946. piše da je stanje u otsjecima i odjeljenjima za unutrašnje poslove srezova i okruza znatno popravljeno u odnosu na prethodno razdoblje, ali su i dalje prisutni brojni problemi. Bijedić ukazuje i na probleme podmićivanja policijskih službenika, na lošu osposobljenost kadra koji radi u policijskim strukturama i zalaže se za stjecanje boljih znanja. U septembru 1946. Bijedić je tražio da sva odjeljenja unutrašnjih poslova istoga dana šalju informacije Ministarstvu unutrašnjih poslova u Sarajevu o svim važnijim događajima koji se dese toga dana, a posebno o svim eventualnim oružanim napadima na državne institucije, o upotrebi oružja od strane policije, o razbojništvima na terenu, oštećenjima „opštenarodne imovine“, paljevinama i požarima, elemntarnim nepogodama, saobraćajnim nesrećama, eventualnim incidentima sa stranim diplomatama kao i o krivičnim djelima provala i krađa. „Izvještaj treba da bude sažet i kratak, ali da sadrži potrebne podatke iz kojih će se jasno moći vidjeti stanje stvari, a gdje potreba razjašnjenja iziskuje opširniji izvještaj, to će se uraditi naknadno pismenim putem“, naglašavao je Bijedić.

U jednom izvještaju od 31. oktobra 1946. Bijedić je poslao detaljnu informaciju u Beograd o pokušaju bijega zatvorenika u Okružnom zatvoru u Banjoj Luci, koji su ranije bili osuđeni na smrtnu kaznu. Naime, 19. oktobra 1946. ukupno 27 osuđenika na smt pokušali su bijeg, ali su peterica odmah ubijeni, 8 je uhapšeno, a 14 je uspjelo pobjeći. Ovi izvještaji pokazuju da je Bijedić kao pomoćnik ministra unutrašnjih poslova bio zadužen za funkcioniranje policije („narodne milicije“), te je sigurno bio dobro informiran o svim aspektima bezbjedonosnog stanja u Bosni i

40 AMH, FDŽB/k1-III-2

41 AMH, FDŽB/k1-III-10

Hercegovini, ali u sada dostupnim izvorima nema nikakvog utemeljenja tvrdnja Dragoslava Mihailovića o Bijedićevom udjelu u radu Centralnog zatvora te da je, najvjerovatnije, njegova ideja bila da se na Golom otoku primjenjuju mučenja na način da su u ćelije podmetani lažni optuženici koji su terorizirali uhapšene informbirovce i primoravali ih da priznaju krivicu.⁴² Činjenica da je Bijedić, u vrijeme otvaranja Golog otoka, već prestao biti pomoćnik ministra unutrašnjih poslova, odnosno da je od septembra 1948. obavljao dužnost generalnog sekretara Vlade NR Bosne i Hercegovine, pokazuje da je ova Mihailovićeva tvrdnja posve neutemeljena. U to vrijeme, osim što je bio pomoćnik republičkog ministra za unutrašnje poslove, Bijedić je aktivno sudjelovao u izradi prvoga Ustava Narodne republike Bosne i Hercegovine.

Naime, u pripremama Ustava NRBiH predsjednik Vlade NRBiH Rodoljub Čolaković je u aprilu 1946. imenovao Komisiju za pripremanje Nacrta Ustava NRBiH. Zadatak Komisije je bio da pripremi tekst, a Vlada bi taj tekst prihvatila kao Nacrt. Vlada je 4. novembra 1946. utvrdila Nacrt Ustava, i 12. novembra uputila ga Ustavotvornoj skupštini, koja je 13. novembra imenovala Ustavotvorni odbor, koji je u roku od mjesec dana trebao proučiti Nacrt Ustava. Predsjednik je bio dr. Vaso Butozan, potpredsjednik Džemal Bijedić, a sekretar Duško Josipović. Ustavotvorni odbor je održao 13 sjednica, a 12. decembra 1946. podnio je Ustavotvornoj skupštini Izvještaj o pretresu Nacrta Ustava (zapravo, to je urađeno 16. decembra, ali je taj dokument antidatiran, jer je prema ranijoj odluci Odbor trebao posao završiti do 12. decembra). Nakon toga je 28. decembra 1946. počelo razmatranje Izvještaja Ustavotvornog odbora, a 31. decembra 1946. usvojen je Ustav NR Bosne i Hercegovine.

U Nacrtu Ustava kojega je Vlada predložila skupštini definirano je u članu 4. da grb NRBiH „predstavlja polje okruženo žitim klasjem. Klasje je dolje povezano trakom na kojoj je ispisan datum 1-VIII-1944. Između vrhova klasja je petokraka zvijezda. Usred polja nalazi se obris bosanskohercegovačkih planina, a naprijed buktinja koju drže tri ruke“. Međutim, na kraju Izvještaja Ustavotvornog odbora je ipak stajalo kako

42 Dragoslav Mihailović, *Kratka istorija satiranja*, Beograd 2015; 17 – 18. Mihailović o tome piše: „Opšte je mišljenje golotočkih logoraša da je sistem terorističkog samoprevaspitavanja svakog nad svakim, ustoličen na Golom oroku, „kreiran“ u sarajevskom Centralnom zatvoru. Kao „kreatora“ ove vrste terora jedni navode mostarskog majora Udbe Džemala Bijedića, kasnijeg predsjednika Savezne vlade Jugoslavije, dok ga drugi aboliraju“. Usporedi: Aziz Hadžihasanović, *Krleža, Bosna i rat*, Sarajevo 2001, 158.

je usvojen naknadni amandman, po kojemu je iz Nacrta Ustava izbrisan datum 1-VIII-1944 (datum Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu), i dio „koju drže tri ruke“ (koje su sombolizirale zajednicu Srba, Hrvata i Muslimana). Zašto je ovo učinjeno? Prema nekim mišljenjima, to je učinjeno zbog toga što je navođenje datuma izgledalo kao kopiranje državnog grba FNRJ (29. XI. 1943.), da nije postojalo opravdanje za unošenje datuma, te da takav grb ne bi odražavao dovoljno šumsko bogatstvo Bosne i Hercegovine i njeno opredjeljenje ka industrijalizaciji zemlje. Što se tiče ruku koje drže buktinju, tu je u početku vladalo oduševljenje idejom, ali se kasnije u diskusijama od toga sve više odustajalo „ne radi dilema koje su tada postojale u pogledu nacionalnog identiteta Muslimana, već posebno radi toga što se došlo do zaključka da nije uobičajeno da se tako nešto (unos) u državne grbove“.

Kada je Nacrt Ustava dat u javnu raspravu (u *Oslobođenju* 17. novembra 1946. objavljen je crtež grba) konsultirani su razni stručnjaci (slikari Vojo Dimitrijević i Ismet Mujezinović, historičar Anto Babić i drugi). O tome je u nekoliko navrata raspravljao i cjelokupni Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Moša Pijade i Edvard Kardelj su iz Beograda napominjali da je moguće u grb unijeti i neke elemente iz grba kralja Tvrtka, ali se iz konsultacija sa stručnjacima (A. Babić) došlo do zaključka da Tvrtkov grb nema elemenata koji bi potvrđivali identitet Bosne i Hercegovine, jer su grbovi iz toga doba bili grbovi pojedinih velmoža, ali kontinuitet bosanskohercegovačke državnosti predstavlja Jajce (sjedište srednovjekovnih bosanskih kraljeva, a tu je održano i zasjedanje AVNOJ-a 29. novembra 1943. na kojem je Bosna i Hercegovina dobila „sve attribute državnosti“). Zbog toga je na sjednici Ustavotvorne skupštine Vlada povukla i član 4. Nacrta i usvojeni amandman, i predložila novu stilizaciju člana 4, po kojem grb Bosne i Hercegovine predstavlja „polje okruženo s lijeve strane grančicama bjelogorice, a s desne strane grančicama crnogorice, koje su dolje povezane trakama. Iznad vrhova grančice nalazi se petokraka zvijezda. U polju iznad trake su dva fabrička dimnjaka, a u podnožju leže dva snopa žita. U pozadini se ocrta silueta grada Jajca“. Tako je, mislili su predlagači, izraženo sve što je blisko Bosni i Hercegovini: odražava ekonomsko stanje (grančice bjelogorice i crnogorice, fabrički dimnjaci i snopovi žita), a i simbolizira najstariju i najnoviju bosanskohercegovačku historiju (silueta grada Jajca) i simbol NOB (petokraka zvijezda). U izradi ovakvoga prijedloga posebno se angažirao Hasan Brkić, a u ime Vlade na sjednici Skupštine predložio ga je Dušan Šakota.

U članu 5 Nacrta Ustava NR BiH bilo je definirano da se zastava Bosne i Hercegovine „sastoji iz tri boje: plave, bijele i crvene, koje se nalaze u vodoravnom položaju. Odnos širine i dužine zastave jeste jedan prema dva. Na sredini zastave nalaze se dvije petokrake zvijezde, crvena i zlatna, čiji se kraci međusobno ukrštaju. Donja, zlatna petokraka zvijezda je manja, sa širim uglovima i manjim vrhovima. Njen donji krak ulazi do trećine crvene boje zastave, tako da gornji kraci zvijezde dobivaju odgovarajuće mjesto u plavoj boji zastave. Gornja, crvena petokraka zvijezda je veća, sa zlatnom ivicom. Njen gornji krak ulazi do polovine plave boje zastave, tako da donji kraci zvijezde dobivaju odgovarajuće mjesto u crvenoj boji zastave“. Međutim, u Izvještaju Ustavotvornog odbora na kraju je stajalo da je usvojen amandman na izgled zastave, po kojem je zastava „crvene boje. Odnos širine i dužine zastave je jedan prema dva. Na gornjem uglu zastave do koplja nalaze se zlatnom (žutom) bojom oivičene boje državne zastave FNRJ, sa crvenom petokrakom zvijezdom na sredini, koje zapremaju jednu četvrtinu širine odnosno dužine zastave. Zvijezda ima pravilan petokraki oblik i zlatnu (žutu) ivicu. Gornji krak zvijezde ulazi do polovine plave boje, tako da donji kraci zvijezde dobivaju odgovarajuće mjesto u crvenoj boji“.

U međuvremenu je tekla rasprava o Nacrtu Ustava. U početku se odbijala mogućnost da zastava Bosne i Hercegovine bude crvene boje (jer se izgrađivala narodna, a ne socijalistička država, a pominjanje crvene boje tretiralo se kao „ljevičarenje“). Ideja je bila da se jugoslavenska trobojnica (plava, bijela, crvena) uzme kao zastava Bosne i Hercegovine, a da se sa položajem zvijezde petokrake napravi razlika od državne zastave (naime, vjerovalo se da je Bosna i Hercegovina „Jugoslavija u malom“).⁴³ Postojala je ideja da se napravi takva zastava koja bi simbolizirala činjenicu da je Bosna i Hercegovina domovina Srba, Hrvata i Muslimana, ali se od toga odustalo „ne samo zbog toga što je bilo teško nju tehnički izraziti nego i zbog toga što nije bilo uobičajeno da se to zastavom izražava“. Zbog toga se sve više vraćala ideja o crvenoj zastavi (posebno na dugotrajnim sjednicama u Pokrajinskog komiteta). Vjerovalo se da se u ustanak krenulo

43 O ovoj tezi kako je Bosna i Hercegovina „Jugoslavija u malom“ vidjeti opširnije u: Ivo Lučić, „Je li Bosna i Hercegovina Jugoslavija u malom“, *Status*, br. 2, Mostar 2004, 98-114; Godine 1970. Hamdija Pozderac je na jednom skupu u Tuzli otvoreno kazao kako bosanskohercegovački komunisti nemaju pravo Bosnu i Hercegovinu proglašavati „Jugoslaviju u malom.“ To odbacivanje slike o Bosni i Hercegovini kao „Jugoslaviji u malom“ bilo je u funkciji jačanja bosanskohercegovačkog republičkog identiteta i afirmaciji muslimanskog nacionalnog identiteta.

pod crvenom zastavom, da je u Bosni i Hercegovini proliveno najviše krvi, pa ne bi trebalo izbjegavati crvenu zastavu, bez obzira što je ona bila u određenoj koliziji sa političkom linijom izgradnje novoga društva. Čolaković je jednom o tome razgovarao sa Kardeljom, i rekao mu kako u Bosni i Hercegovini preovlađuje ideja o crvenoj zastavi. Kardelj je, po svom običaju, obećao da će o tome malo razmisliti, a zatim su u Beograd kod Kardelja na konsultacije u vezi s tim otišli Dušan Šakota (povjerenik Vlade u Ustavotvornoj skupštini Bosne i Hercegovine), i Duško Josipović, sekretar Ustavotvornog odbora.

Josipović prenosi svoja sjećanja iz tog susreta, i ističe da se Kardelj odmah suglasio s tim da bosanskohercegovačka zastava bude crvene boje, ali da bi trebalo naglasiti i u zastavi da je Bosna i Hercegovina republika u Jugoslaviji, odnosno da se vidi njena pripadnost Jugoslaviji. Kardelj je u tom razgovoru rekao i da misli da je prijedlog grba dobar. Dok je to pričao, Kardelj je na papir skicirao kako bi zastava Bosne i Hercegovine trebala izgledati. Šakota i Josipović su od njega uzeli te skice, donijeli ih Čolakoviću, koji se zadovoljno nasmijao kada je čuo da je Kardelj pristao da zastava Bosne i Hercegovine bude crvena.

Dogovoreno je da Šefket Maglajlić u ime Vlade na zasjedanju Skupštine podnese amandmane na članove 4. i 5. Na zasjedanju Skupštine 28. decembra 1946. on je to obrazlagao povijesnim okolnostima, tvrdeći kako je još Vaso Pelagić isticao potrebu nacionalne ravnopravnosti naroda u federaciji balkanskih naroda pod crvenom zastavom. Pod crvenom zastavom su se radnici 1906. pobunili „protiv germanskog okupatora“. Spominje i „Mladu Bosnu“, čiji su pripadnici bili spremni na sve žrtve. „Pored Principa i Čabrinovića stajali su kao atentatori Musliman Mehmedbašić i Hrvat Kranjčević, a njihov ideolog Vladimir Gaćinović tražeći pravi put borbe, pjeva sestri sa Volge i poručuje joj da sije crveno sjeme slobode“. Veli da su se i poslije Prvoga svjetskog rata narodi Jugoslavije borili protiv „halapljive velikosrpske buržoazije“ pod crvenom zastavom, „koju je visoko uzdigla Komunistička partija Jugoslavije“. „Za čitavo vrijeme stare Jugoslavije, u nizu borbi koje je vodila radnička klasa, seljaci, studentska omladina, u svim tim akcijama crvena zastava javlja se kao stijeg slobode, ravnopravnosti, kao najomiljenija zastava svih potlačenih, a kao strah i trepet svih neprijatelja naroda“. Na kraju zaključuje kako „jugoslovenska zastava u gornjem uglu naše republičke crvene zastave tačno izražava istorijsku i današnju našu stvarnost: da je Bosna i Hercegovina kao suverena republika ostvarena borbom naroda

Na osnovu prethodne saglasnosti Vlade NRBIH date
Vlade NRBIH od 13 septembra 1948 godine donosim

R J E S E N J E

Za Generalnog sekretara Vlade NRBIH postavljam DŽE-
MALA BIJEDIĆA, dosadašnjeg pomoćnika Ministra unutrašnjih poslova
NRBIH.

Džemalu Bijediću, Generalnom sekretaru Vlade NRBIH
određujem osnovnu mjesečnu platu u iznosu od 8.000 (osam hiljada) di-
nara i funkcionalni dodatak u iznosu od 3.000 (tri hiljade) dinara.

Ove prinadležnosti teku od 1 oktobra 1948 godine i
plaćaju se isplaćivati svakog mjeseca unaprijed.

Prot fašizmu - sloboda narodu!

PRETSJEDNIK VLADE NRBIH,

Božoljub Čolaković, s.r.

Da je prepis vjeran originalu tvrdi:

GENERALNI SEKRETAR VLADE,

(Džemal Bijedić)

pod crvenom zastavom i da se danas dalje razvija u slobodnoj zajednici
ravnopravnih jugoslovenskih naroda“.⁴⁴

Na kraju Josipović veli da je grb Jugoslavije promijenjen 1963.
unošenjem i šeste buktinje (to je inicirano, s pravom, iz Bosne i Hercegovine).
Tada je bio napravljen prijedlog da se promijeni i jugoslavenska zastava u
zastavu crvene boje (umjesto trobojke), ali se od toga odustalo.⁴⁵

Osim ove aktivnosti oko definiranja simbola Bosne i Hercegovine,
Bijedić se bavio odgovornim poslom u Ministarstvu unutrašnjih poslova.
Nije moguće dovoljno istražiti njegovu aktivnost na ovoj poziciji zbog

44 Stenografske bilješke sa zasjedanja Ustavotvorne skupštine BiH, 61-63.

45 Duško Josipović: „Sadašnji amblemi Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (grb
i zastava) sa posebnim osvrtom kako su utvrđeni.“ Poseban otisak, *Pravna misao*, br.
9-10, Sarajevo 1971; Duško Josipović je bio sekretar SIV-a u vrijeme kada je pisao ovaj
članak. Vidjeti i Emir Filipović: „Grb i zastava Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću.“
Bosna franciscana, br. 28, Sarajevo, 2008, 103-126.

zatvorenosti i nedostupnosti arhiva. Nakon osude mostarsko-duvanjskog biskupa Petra Čule 1948. Bijedić je, navodno, rekao: „Takva je bila direktiva, moj biskupe“.⁴⁶

Sa mjesta pomoćnika ministra unutrašnjih poslova Džemal Bijedić je 13. septembra 1948. imenovan za generalnog sekretara Vlade NRBiH. Ovu je dužnost obavljao od 1. oktobra 1948. do 19. februara 1949. godine,⁴⁷ kada je Rješenjem Sekretarijata Vlade NRBiH za personalnu službu, razriješen dužnosti generalnog sekretara Vlade, a na tu je dužnost imenovan Meho Pirolić.

Povratak u Mostar i prvo razdoblje hercegovačkog političkog djelovanja 1949-1953.

Nakon odlaska sa mjesta generalnog sekretara Vlade NRBiH Džemal Bijedić se puno angažirao u Upravi za agitaciju i propagandu CKKPBiH,⁴⁸ te kratko vrijeme bio pomoćnik predsjednika Komiteta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade FNRJ u Beogradu, a zatim se vratio u Mostar i veoma aktivno politički djelovao, najprije kao predsjednik Oblasnog odbora Narodnog fronta Hercegovine (1949-1950), zatim kao sekretar Oblasnog komiteta Komunističke partije Bosne i Hercegovine za Hercegovinu (1950-1952),⁴⁹ a potom i kao predsjednik Narodnog odbora sreza Mostar (1955-1958). U međuvremenu je od 1953. do 1955. bio sekretar Glavnog odbora SSRN Bosne i Hercegovine. Na izborima za Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine 3. decembra 1950. Bijedić je izabran za narodnog poslanika sa područja sreza Mostar.

Bijedićeva aktivnost u prvim poslijeratnim decenijama može se svrstati u klasične poslove jednog komunističkog aktiviste. U vrijeme dok je obavljao dužnost pomoćnika ministra unutrašnjih poslova i generalnog sekretara Vlade NR Bosne i Hercegovine, Bijedić nije bio u poziciji da značajnije utječe na politička i društvena kretanja. Mogli bismo zaključiti kako je u to doba on više izvršitelj političkih odluka nego njihov kreator. To se počelo mijenjati nakon što se 1950. vratio u Mostar na dužnost sekretara

46 Ivo Lučić, „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“ *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/2010, Zagreb 2010, 657.

47 AMH, FDŽB/k1-III-9.

48 AMH, FDŽB/k1-III-16

49 U to je vrijeme organizacioni sekretar Oblasnog komiteta bio Franc Novak, a predsjednik Oblasnog narodnog odbora u Mostaru je bio Radovan Papić. Godine 1951. predsjednik Oblasnog odbora je bio Ivo Jerkić.

Oblasnog komiteta KP BiH za Mostar. On je tada još uvijek dosljedno provodio generalnu partijsku politiku, ali je od početka 1950. kao sekretar Oblasnog komiteta Komunističke partije, a kasnije kao predsjednik Sreskog narodnog odbora, bio u poziciji značajnije utjecati na kreiranje političkog ambijenta u Hercegovini.

Bijedić se u Hercegovinu vratio u vrijeme teritorijalno-političke reorganizacije i uvođenja oblasnih ustanova 1949. koje su trebale biti posrednik između republičkih i sreskih institucija vlasti.⁵⁰ Ubrzo su se, međutim, oblasne institucije pretvorile u prave „male vlade“, jer su na čelu tih institucija bili dosta utjecajni i moćni politički aktivisti. U takvom ambijentu je Džemal Bijedić kao sekretar Oblasnog komiteta Komunističke partije za Mostar jačao i izgrađivao svoju političku poziciju, i to dosljednom provedbom partijske politike, ali uz veliki stupanj političkog pragmatizma.

On se, tako, tokom 1950. zalagao za političku kampanju prilikom akcije skidanja zara i feredže, stavljajući akcenat upravo na političkim kampanjama, a ne primjeni sile. Na savjetovanju sekretara sreskih komiteta 7. avgusta 1950. Bijedić, doduše, veli kako je akcija za skidanje zara i feredže pokrenuta od samih Muslimana „odozdo“, te da je ta inicijativa samo prihvaćena od viših institucija vlasti.⁵¹ Dakako da je to bila Bijedićeva politička akrobatika, što on sam na neki način priznaje jer u nastavku svoje diskusije naglašava potrebu agitiranja među Muslimankama za realizaciju te ideje. „U ovoj godini treba angažovati uglednije Muslimane i Muslimanke, starije, i njih angažovati kao agitatore. Sa konferencija treba slati predloge za donošenje Zakona o zabrani nošenja zara, samo tu treba tražiti potpise. Žene članovi partije ne smiju da nose zar. U agitaciji pored ostalog treba objašnjavati da jedino u Jugoslaviji žene nose zar i da je to jedna bruka, a ne da se skidanje zara objašnjava radi toga što žene treba da idu u privredu da rade, te da im je zar smetnja. Treba organizovati pisanje pisama jednih sela drugim, zatim pisma poznanicima, rodbini itd.“⁵²

50 Vera Katz, „Administrativno-teritorijalno uređenje u funkciji organizacije vlasti u Bosni i Hercegovini (1945-1953).“ *Historijska traganja*, br. 1, Sarajevo, 2008, 125-178.

51 „Muslimani Hercegovine traže donošenje Zakona o zabrani nošenja zara i feredže.“ *Sloboda*, organ Narodnog fronta Mostarske oblasti, br. 8, avgust 1950, 2. Govori se o konferenciji frontovaca Muslimana na kojoj se pričalo o potrebi skidanja zara i feredže. Starica Fata Čadra, u dobi od 70 godina, istupila je na binu i skinula zar i feredžu, te tiho izgovorila: „Za Tita i svoju djecu koja se bore za izgradnju socijalizma“. Slijedile su je Derva Dugalić, pa Fata Šarić i druge.

52 Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona (dalje: AHNK), Oblasni komitet Komunističke partije BiH za Mostar (dalje: ObKKPBiH Mostar), k. 20, Zapisnik sa savjetovanja sekretara sreskih komiteta, 7. avgust 1950.

Kada je Zakon izglasan, Bijedić je naglašavao potrebu dodatne agitacije za njegovu provedbu i što bolje prihvatanje među muslimanskim masama. On je, kao odani partijski aktivista, naglašavao kako se „može pristupiti kažnjavanju onih lica koji budu agitovali i ometali sprovođenje ovog Zakona (...) Ali nama nije cilj da kažnjavamo, te zato agitaciju treba što više pojačati. Kroz agitaciju koristiti do maksimuma štampu.“ Bijedić ističe da treba dati instrukcije pripadnicima milicije kako se trebaju ponašati u slučajevima nepridržavanja Zakona o zabrani nošenja zara i feredže. „U ovom slučaju ne smije se dogoditi da milicajci budu grub i [s]vlače žene po ulici itd. Posebnu brigu treba povesti o majkama palih borca“.⁵³

Kao sekretar Oblasnog komiteta Bijedić je provodio načelnu partijsku politiku. Na jednom partijskom savjetovanju koncem 1951. on je govorio o odnosu prema bogatijim slojevima seljaštva. „Kakav kurs zauzeti prema seoskom bogatašu, a kakav smo mi do sada imali? Mi moramo poreskom politikom rezati bogatog seljaka. On treba da osjeti porez. Ranije je porez bio toliko malen da ga on nije nimalo pogađao. Međutim danas, mi moramo voditi takvu politiku da ga on itekako osjeti. Mi smo do sada tu pravili mnogo grešaka“.⁵⁴

Veliku dozu obzirnosti Bijedić je iskazivao kada je diskutirao o antireligioznim kampanjama koje je Komunistička partija poduzimala 1950-ih godina. Na jednom plenumu Oblasnog komiteta Mostar početkom 1951. Bijedić je, diskutirajući o ulozi komunista u vaspitanju omladine, kazao kako u antireligioznoj kampanji treba biti veoma pažljiv. „Ne smijemo ići frontalno, a niti stidljivo, već razviti široki kulturno-prosvjetni rad sa masama, koristeći sve razne forme kao što su: naučno-popularna predavanja, predavanja iz prirodnih nauka i dr., što je u suštini antireligiozna propaganda“. Dok je promovirao pažljiv pristup u vezi sa antireligioznom propagandom prema nekomunistima, prema religioznim pripadnicima komunističkog pokreta Bijedić je neumoljiv: „Što se tiče članova KP koji su religiozni i vjeruju u boga, sa njima treba raščistiti, pošto mi u partiji ne možemo imati ljudi koji vjeruju u boga.“ Ipak Bijedić, iskazujući tako posve jasan stav, nalazi načina kako se, ne iznevjeravajući temeljnu komunističku ideju, i u tom odnosu prema religioznim članovima u komunističkom pokretu, može imati pragmatičan stav: „Ovo ne treba

53 AHNK, ObKKPBiH Mostar, k. 20, Zapisnik sa sastanka političkih sekretara SK, 2. oktobra 1950.

54 AHNK, ObKKPBiH Mostar, k. 21, Zapisnik sa savjetovanja u Oblasnom komitetu KP održanog dana 6. decembra 1951.

shvatiti da odmah sada [treba] istjerati iz Partije sve one koji vjeruju u boga, već ih moramo prevaspitati i ubijediti u nepravilnost njihovih religioznih shvatanja. Mi u buduću treba da prihvatamo u Partiju ljude koji su raščistili sa religioznim shvatanjima. Onaj koga ne možemo prevaspitati prije i u toku kandidature ne može biti član Partije, pa prema tome nećemo takve ni primati u članstvo KP.⁵⁵ Bila je to dosljedna primjena stava što ga je Komunistička partija Jugoslavije zauzela u vezi s odnosom prema religiji. Naime, iako je zvanično proklamirano kako je religija privatna stvar pojedinca, to se moglo odnositi samo u odnosu na državu, ali ne i za partiju. Od 1947. godine članovi Komunističke partije ne samo da nisu mogli da slave vjerske praznike i posjećuju vjerske ceremonije nego čak u državne i lične dokumente nisu mogli upisivati vjeroispovijest. Na Šestom kongresu SKJ 1952. Statutom je utvrđeno da je članstvo u partiji nespojivo sa ispovijedanjem vjere. Čak je veliki broj članova, koji je prilikom popisa stanovništva upisivao svoju religioznu pripadnost, isključivan iz članstva u Partiji, što je bilo očito na popisu obavljenom 1953. godine.⁵⁶ Zbog toga nije slučajno početkom 1953. Džemal Bijedić prilikom rasprava o Nacrtu Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, bio rukovodilac Komisije za razmatranje odnosa između države i vjerskih zajednica Izvršnog vijeća Narodne republike Bosne i Hercegovine.⁵⁷

Da je Bijedić bio vjeran pripadnik komunističkog pokreta pokazuje i njegova diskusija na sastanku biroa Oblasnog komiteta 4-5. marta 1952, kada je insistirao na čistoti pripadnika komunističkog pokreta, jer, prema njegovom stavu, „ne mogu se u partijskim redovima nalaziti pijanice.“ Bijedić je istakao da treba na sastancima partijskih organizacija kritizirati pojave šovinizma, pijančenja, lopovluka, nemorala, kriminala i sličnog kod pojedinih članova „neka im se tamo na sastancima obraz crveni, ako

55 AHNK, ObKKPBiH Mostar, k. 21, Zapisnik sa sastanka V. proširenog Plenuma Oblasnog komiteta KP održanog 22. februara 1951.

56 O odnosu države i vjerskih zajednica poslije 1945. vidjeti u: Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, I/II, Beograd, 2002; Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo, 2012; Miroslav Akmadža, *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Sv. I. (1945. - 1952.)*, Zagreb, 2008; Miroslav Akmadža, *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Sv. II. (1953. - 1960.)*, Zagreb, 2010.

57 Denis Bećirović, „Normativni okvir i stvarni položaj Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini tokom prve decenije nakon završetka Drugog svjetskog rata“, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju. Zbornik radova*, Sarajevo, 2011.

ga imaju, a ako ga nemaju onda ne može ni biti u našoj Partiji.“ Bijedić je bio oštar i nakon diskusije Ante Miljasa koji je govorio o aktivnostima katoličkog klera u Širokom Brijegu. „Mi znademo, veli Bijedić, u Širokom Brijegu da je sve od 27 godina starosti bilo ili u ustašama, domobranima, okupatorskoj miliciji itd.“⁵⁸

U vrijeme ove hercegovačke faze Bijedićevog političkog djelovanja on je prvi put bio meta loših međuljudskih odnosa koji su prisutni u svim političkim pokretima. O tome je prvi put progovorio organizacioni sekretar Oblasnog komiteta SK Mostar Franc Novak na sjednici 17. septembra 1952. godine govoreći o svom sukobu sa Branom Kovačevićem. Tada je Novak, između ostalog, naveo da mu je Muhamed Grebo prenio slijedeće informacije: „Meha Trbonja prilikom mog boravka u Sarajevu rekao mi je da su Brana (Kovačević, op. H.K.) i Vasa (Gačić)⁵⁹ dali neku izjavu uperenu protiv druga Džeme i Franca i da se ta izjava navodno nalazi kod druga Maje (Cvijetina Mijatovića, op. H.K.). Meha je rekao da je sličnu izjavu dao i drug Š[emso] Dizdar-Strateg. Drug Strateg je rekao, da mu nije jasno zašto u Mostaru postoje dva tabora, u jednom Džema, Franc i Komitet, a u drugom Brana, Vasa i Ala (Kreso) i zašto ova posljednja trojica harangiraju protiv Franca.“⁶⁰ Ne postoje svi podaci koji bi omogućili da se detaljnije istraži o čemu se radi, osim spoznaje da je čitav „spor“ prebačen u Centralni komitet SK Bosne i Hercegovine. Sigurno je to bio pokušaj Bijedićeve političke diskreditacije. Sličan pokušaj će uslijediti desetak godina kasnije, 1962. godine, o čemu će biti kasnije riječi.

Kratkotrajni prekid – član Izvršnog vijeća NR BiH i sekretar Glavnog odbora SSRN 1953-1955.

Odlaskom sa pozicije sekretara Oblasnog komiteta SK Mostar, Bijedić je ušao u Izvršno vijeće NR Bosne i Hercegovine, čiji je predsjednik bio

58 AHNK, ObKKPBH, k. 21, Zapisnik sa sastanka biroa Oblasnog komiteta, 4-5. mart 1952. Ante Miljas je na sastanku naveo slučaj kako jedan komunista, učitelj, Srbin, želi da se oženi s jednom katolkinjom, te je zbog toga namjeravao ne samo vjenčati se u crkvi nego čak preći i na katolicizam. Taj učitelj je u Komitetu to negirao, ali su ostali članovi KP, kao i lokalni fratar, tvrdili da je to istina. U tom kontekstu je Bijedić diskutirao insistirajući da se sve činjenice dobro provjere, jer je moguće da fratar širi takve priče kako bi kompromitirao učitelja.

59 Riječ je o Vasi Gačiću, koji je tada bio sekretar Sreskog komiteta SK BiH Mostar.

60 AH, ObKSKBiH Mostar, k. 21. Zapisnik sa sjednice Oblasnog komiteta KOPBiH za Mostarsku oblast, 17. septembar 1952.

Đuro Pucar Stari. Već na prvoj sjednici novoizabranog Vijeća Džemal Bijedić je 30. januara 1953. izabran u Odbor za prosvjetu, čiji je predsjednik bio Cvijetin Mijatović. Bijedić je kao član Izvršnog vijeća imenovan za predsjednika republičke Komisije za razmatranje odnosa između države i vjerskih zajednica i s te pozicije značajno je doprinio pripremi i usvajanju Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica 1953. godine. Na jednom sastanku predstavnika Komisije i delegacije Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ održanom u Sarajevu 14. aprila 1953. Bijedić je naglašavao želju države da se donese valjan Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica tvrdeći da to nije nikakav propagandni potez vlasti.⁶¹ On je 1. jula 1953, kao član Izvršnog vijeća NR BiH, zajedno sa Avdom Humom, potpredsjednikom Izvršnog vijeća NR BiH, prisustvovao Devetoj sreskoj konferenciji SSRN u Mostaru.⁶² Od konca 1953. novoizabrani predsjednik Izvršnog vijeća je bio Avdo Humo, a među članovima više se ne navodi Džemal Bijedić, ali je stalno bio član CK SK Bosne i Hercegovine. Nije dovoljno jasno zašto je izostao iz sastava Humine Vlade, ali je poznato da je tokom 1955. on bio član Izvršnog vijeća, pa se može pretpostaviti da je u pitanju bio samo angažman na drugim zadacima koji su okupirali njegovu aktivnost.

Na skupštinskim izborima koncem 1953. Džemal Bijedić je izabran za poslanika u Republičko vijeće u izbornom srezu Mostar II (u izornoj jedinici grad Mostar izabran je Avdo Humo, a Mostar I Franc Novak, Jure Galić na srezu Ljubuški i sl). Bijedić je na izborima dobio 9361 glas (od 9964, koliko ih je izašlo na izbore u tom izbornom srezu, a bilo je upisano 12 256 glasača). Zanimljivo je da je u vrijeme kandidiranja Džemal Bijedić prvo bio predložen za poslanika u Saveznoj skupštini. Na sjednici Izvršnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Posušje 11. juna 1953. predloženo je da Džemal Bijedić bude kandidat tog sreza i sreza Ljubuški za Saveznu skupštinu, i to ukoliko prije toga ne bude kandidiran u ime Mostara. Konsultacije u Ljubuškom u vezi s tim prije sjednice sreskog Izvršnog odbora SSRN obavili su predsjednik sreskog odbora Petar Oreč i Ante Primorac. Ante Ramljak je kandidaturu Džemala Bijedića obrazlagao uvjerenjem da Bijedić „najbolje poznaje probleme ovog područja i najviše je pomogao ovom srezu u zadnje vrijeme, te [...] je [...] najzaslužniji da

61 D. Bećirović, *Islamska zajednica*, 201-202; Uporedi i Amir Duranović, *Islamska zajednica u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine od 1953. do 1974. godine* (doktorska disertacija u rukopisu), Sarajevo, 2015, 40-41.

62 „Sa konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Mostarskog sreza“, *Sloboda*, br. 26, 2. jula 1953, 1-2.

bude narodni poslanik za ova dva sreza u Saveznoj skupštini“, s čime su se suglasili i ostali članovi.⁶³ No, u toku kasnijih konsultacija Bijedić je, ipak, izabran u Republičku skupštinu u izbornom srezu Mostar.

U ovo doba je zabilježeno i nekoliko Bijedićevih zapaženih političkih govora, koji pokazuju njegovo političko sazrijevanje. Na Drugom kongresu SK BiH (25-27. decembra 1954.) Bijedić je govorio o stvaranju komuna u Bosni i Hercegovini. Kaže kako se vidi da su sreski odbori postali kočnica daljem razvitku „socijalističke demokracije“, jer dolazi do velike koncentracije vlasti u sreskim odborima i do neke vrste sreskog centralizma „koji se iz dana u dan razvija i guši organe vlasti, guši opštine i opštine pretvara u svoje izvjesne izvršne organe“, što je jedan anahronizam. Govorio je o tome kako središta komuna ne moraju biti industrijski gradovi, nego i neko selo ili naselje „kome gravitira drugo selo“. Na ovom je Kongresu Bijedić ponovo izabran u CK SK Bosne i Hercegovine.

Povratak u Hercegovinu – predsjednik Sreskog narodnog odbora 1955.-1958.

Džemal Bijedić se u Mostar vratio na poziciju sekretara Sreskog narodnog odbora 1955. godine. Pripreme za to počele su sredinom 1955, a Bijedić je prvo izabran za predsjednika Inicijativnog odbora za ustroj novoga sreza,⁶⁴ i u tom svojstvu je bio ključna ličnost koja je na prostoru Hercegovine provodila posao organizacije novoga sreza. Kao član CK SK Bosne i Hercegovine, on je u julu 1955. predsjedavao sjednicom članova Gradskog komiteta SK Mostar i sreskih komiteta Nevesinje, Stolac, Čapljina, Ljubuški, Lištica, Posušje, Konjic i Prozor, koji su trebali sačinjavati budući Mostarski srez.⁶⁵ Sekretar dotadašnjeg Sreskog komiteta Franc Novak je podnio izvještaj o radu, a Bijedić je izabran u Sekretarijat novog Sreskog komiteta. Sekretar je ostao Franc Novak, ali je to bio samo privremeni Sekretarijat, kao i ukupni Sreski komitet, s obzirom da se novi trebao izabrati do marta 1956. godine.⁶⁶ Koncem jula 1955. Bijedić, koji je dotad bio član Izvršnog vijeća Bosne i Hercegovine, izabran je za predsjednika

63 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond Socijalističkog saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine (dalje: SSRN), nesignirano, Sreski odbor SSRN BiH Posušje – Glavnom odboru SSRN BiH, 15. juna 1953.

64 „Novi srez i opštine“, *Sloboda*, 16. juna 1955.

65 Godine 1958. ukinut je dotadašnji Trebinjski srez i priključen Mostarskom srezu.

66 „Izabran novi Sreski komitet Saveza komunista za budući Mostarski srez“, *Sloboda*, br. 354, 14. jula 1955, 1-2.

Sreskog narodnog odbora novog Mostarskog sreza, a za potpredsjednike su izabrani Muhamed Grebo, dotadašnji sekretar Gradskog komiteta SK za grad Mostar, Dušan Grk, dotadašnji sekretar Sreskog komiteta SK Stolac i Franjo Šimić, predsjednik dotadašnjeg Sreskog narodnog odbora sreza Mostar. Dušan Grk je tada izabran za predsjednika novoga Sreskog odbora SSRN novoga Mostarskog sreza.⁶⁷ Novi srez je zvanično počeo funkcionirati 1. septembra 1955. godine. Istodobno s dužnošću sekretara Sreskog narodnog odbora, Bijedić je i dalje bio član Sreskog komiteta SK Mostar. Na tu je dužnost izabran 1955, a i na Drugoj sreskoj konferenciji održanoj 1956. ponovo je biran u Sreski komitet SK Mostar.

Kao član Sreskog komiteta SK BiH Mostar i predsjednik Sreskog narodnog odbora Mostar, Bijedić je bio vrijedan politički aktivista. Na sastanku Sreskog komiteta SK BiH Mostar 23. februara 1956. bilo je riječi o političkoj situaciji u srezu.⁶⁸ Na ovom sastanku Muhamed (Hamo) Grebo se fokusirao u svom izlaganju u tri pravca: neprijateljsko djelovanje katoličkog klera, djelovanje neprijatelja na raspirivanje šovinističke mržnje i odlazak omladinaca, posebno iz zapadne Hercegovine u vjerske škole.

Kao dokaz za raspirivanje šovinističke mržnje, Grebo je navodio primjere iz kojih se vidi da se u nizu mjesta Muslimani jednostavno nazivaju „balijama“, Hrvati „ustašama“, a Srbi „četnicima.“ Navodio je primjere širenja šovinističke mržnje na sijelima i svadbama, i isticao primjer iz Dračeva gdje je na svadbi jedna grupa mladića pjevala „Ja ću svoga da osvetim brata makar bili lanci oko vrata“ ili „Paveliću rodnom iz Bradine ti si vođa naše omladine.“ Navodio je, dalje, primjere iz kojih se može vidjeti da su se i po mostarskim školama dešavale takve pojave, a da su profesori tolerirali takvo ponašanje. Čak je isticao da ima pojava kako se djeca, čiji su roditelji poginuli kao zločinci, diče njima. Kao argument spomenuo je primjere nekih učenika početnih razreda gimnazije i učenika srednje ekonomske škole u Mostaru. Također je kao primjere šovinističke mržnje navodio kako neki đaci neće da govore „tačno“ nego „točno“, umjesto „opština“ govore „općina“ i slično. Pominjao je i primjere iz Stoca, gdje su srpski mladići prolazili kroz neka sela i pjevali: „Oj balinko, kad bi moja bila, moja bi se želja ispunila“, a hrvatski mladići su pjevali „Mene moja svjetovala mati pjevaj sine neka žive Hrvati.“ Naravno, Grebo je navodio

67 „Izabran je Sreski narodni odbor novog Mostarskog sreza“, *Sloboda*, br. 28, Mostar, 27. juli 1955.

68 AMH, FDŽB/k1-III-22; AHNK, fond Sreski komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine za Mostar (dalje: SK SK Mostar), k. 37, Zapisnik sa sastanka Sreskog komiteta SK, 23. II. 1956.

primjere i muslimanskih nacionalista koji šire priče da su Muslimani u podređenom položaju, dok su na vlasti „Srbi, a malo i Hrvati, a muslimana nema nikako.“ Grebo je navodio primjer jednog šofera traktorske stanice u Mostaru koji je pričao „da u današnjoj našoj socijalističkoj Jugoslaviji postoji daleko veća nacionalna mržnja nego ikad prije i ako dođe rat da će krvoprolice biti daleko veće nego što je bilo za vrijeme prošlog rata.“ Grebo je navodio i slučaj iz jednog sela u srezu Prozor gdje je došlo do velike tuče između Hrvata i Muslimana koja je ličila „na front u kojem su muslimani dobili pojačanja. Nosioci i podstrekači sa hrvatske strane bili su ustaški elementi koji su već nekoliko puta suđeni, a sa muslimanske strane mladići koji su čak i po 5-6 puta kažnjavani kao kavgadžije i izazivači nereda.“⁶⁹

Na ovom je sastanku govorio i Džemal Bijedić. On je istakao kako je politička situacija u Hercegovini prilično teška i saglasio se sa nekim Grebinim ocjenama o šovinizmu, naglašavajući kako šovinizam postoji, ali on nije sigurno „zacario. Činjenica je da ga ima, a najgore je što se ne reagira na takve ispade.“ Bijedić je napomenuo kako se može govoriti o dvije vrste šovinizma: svjesni i nesvjesni. „Može se desiti da neko i od strane rukovodstva nesvjesno nešto učini na što neprijatelj šovinistički reagira. To naročito može doći do izražaja prilikom rješavanja personalnih pitanja, tu moramo biti osjetljivi – da na neko mjesto ne stavimo čovjeka koji je imao prljavu prošlost ili je sada takav. Šovinizam dolazi i radi toga što se na nekim mjestima nije dovoljno budno i, jasno, daje se pogodno tlo za te neprijatelje. Toga nesvjesnog šovinizma nema mnogo, možda tu i tamo, ali to nas tjera da analiziramo našu kadrovsku politiku, da vodimo računa o nacionalnom sastavu, a nikako držati se nekog ključa, jer bi možda i u najboljoj namjeri raspirili šovinizam.“

No, Bijedić je naglasio kako nacionalističkih ispada ima i u drugim sredinama Jugoslavije. Naveo je primjer iz Subotice, gdje su formirane posebno srpska i posebno hrvatska gimnazija. „Tu su ljudi šoviniisti dok su se složili da se formira srpska i hrvatska gimnazija.“

Bijedić se u Mostaru jako puno angažirao u funkcioniranju sreske vlasti i organizaciji partijskoga života, što je vidljivo i iz njegova govora na savjetovanju Sreskog komiteta SK Mostar, održanom 1. februara 1957, na kojemu se raspravljalo o radu Saveza komunista na tom terenu.⁷⁰ Prije ovog savjetovanja održana je diskusija u CK SKBiH o pitanjima organizacije Partije na

69 AHNK, SK SK Mostar, k. 37, Zapisnik sa sastanka Sreskog komiteta SK, 23. II. 1956.

70 ANHK, SK SK Mostar, kut. 37, Zapisnik sa savjetovanja sreskog komiteta Saveza komunista Mostar, održanog 1. II. 1957; AMH, FDŽB/k1-III-25.

terenu. Savjetovanje je otvorio Džemal Bijedić, a uvodni referat je podnio sekretar sreskog komiteta Franc Novak. Vlado Šegrt je u diskusiji odmah istakao kako zabrinjava stanje na području Ljubuškog, Gruda, Prozora, Lištice i Jablanice, jer je veliki broj članova isključen iz Partije, a i utjecaj klera je veliki. „Mislim da smo i mi u Sarajevu griješili kad smo oštro postavljali pitanje religioznosti i kada su drugovi u Ljubuškom, Lištici i drugim mjestima isključivali drugove zbog manjih vjerskih obreda. Time smo te ljude otstranjivali iz našeg tabora u tabor klera, a poslije kad se postavlja pitanje klera napadamo kler kao kler, napadamo crkvu, a ne izdvajamo pojedine sveštenike koji su neprijateljski raspoloženi.“ Također je kritizirao rad komunista na terenu. „Ima čitavih krajeva u kojima mi ne bi znali šta se radi i čitavi ti krajevi mogli bi da se odmetnu da nije UDB-e, a da mi o tome ne bismo znali.“ Veli kako je zadatak Partije da omasovi svoje članstvo, naročito u hrvatskim krajevima. „Mi treba da pođemo od postavke da za našeg života nećemo raščistiti sa religioznošću, a naš je zadatak da narod koji je religiozan pridobijemo tako da on bude naš vjeran saradnik u izgradnji socijalizma. Sa onim sveštenicima koji to hoće treba da sarađujemo (...) Jedino tim putem i omasovljenjem partijskih organizacija možemo popraviti stanje u zapadnoj Hercegovini (...) Mi treba da imamo u vidu to da ako jedna omladinka sa sela nije otišla na crkveni skup neće se ni udati. Intelektualci se bore da uđu u članstvo u SK, a kod seljaka to nije slučaj.“

Džemal Bijedić je na ovom savjetovanju govorio o pitanju prijema novih članova u Savez komunista. Ponavljao je podatke iz referata kojega je podnio Franc Novak, iz kojih se vidi da je u razdoblju od 1952. do 1956. iz Saveza komunista isključeno u Mostarskom srezu 1790 članova zbog religioznih manifestacija. Bijedić je naglašavao da je nakon VI. kongresa SKJ bilo kampanjskog prijema, ali i kampanjskog islučivanja iz Saveza komunista. „Mi moramo da pođemo od osnove da je sa članom SK nespojiva manifestacija religioznosti. Ako pođemo od postavke Statuta SK može se desiti to da primimo ovakve ljude. Činjenica je to da mi u našim selima i preduzećima imamo i te kako mnogo antireligioznih ljudi. Baš takvih ljudi imamo mnogo u selima i preduzećima. Ja mislim da ovakvi kakvi postoje da su to dobri ljudi koji rade u svim mogućim radnim akcijama i nije tačno da naš svaki čovjek ispoljava i ispunjava religiozne običaje i ide u crkvu. Uvjeren sam da u našim selima ima mnogo mladih ljudi koji ne idu u crkvu osim prilikom vjenčanja i krštenja. Mislim da mi imamo mnogo takvih ljudi ali ih ne vidimo.“ U nastavku govora Bijedić je, ipak, osudio ponašanje jednog čovjeka, ateiste, koji je na crkvenom zboru isključio struju u crkvi i

time izazvao revolt stanovništva vjernika, koji su za to optuživali političke lidere.⁷¹ Bijedić je zaključio da se takvim ponašanjem samo nanosi šteta Savezu komunista, te je naveo primjer kada su komunisti sazvali zbor birača u vrijeme kada se održava crkveni skup. „Ako se radi o jednom takvom području gdje ljudi odlaze u crkvu ja nikada ne bih zakazivao zbor u 9 sati nego u 11 sati. Treba biti toliko elastičan i sve ono što se može politički treba iskoristiti. (...) Antireligiozna propaganda, ako je vulgarna, samo može da nam šteti, a kod nas stvarno postoji jedna jaka i pravilna antireligiozna propaganda preko štampe, škola i sl. Sve je to ustvari jedna vrlo zdrava antireligiozna propaganda. Na primjer, nastavnik preko nastave prirodopisa vrši tu propagandu. Nikakva zdrava i korisna antireligiozna propaganda nije to kad sin svom starom ocu baci sa zida ikonu.“

Na Trećem plenumu CKSKBiH održanom 20. juna 1957. Džemal Bijedić je diskutirao o stanju u Hercegovini govoreći o privrednom razvoju, ali je isticao i probleme s kojima se susreće stanovništvo u tom dijelu zemlje. S obzirom da je na tom plenumu Uglješa Danilović govorio i o različitim pojavama nacionalizma i šovinizma, Bijedić se u svojoj diskusiji dotakao i toga naglašavajući kako tih pojava ima i u Hercegovini, a kao glavne nositelje naveo je emigrantske krugove. Bijedić pokazuje veliku otvorenost u diskusiji, te na riječi Uglješe Danilovića kako ima komunista koji nasjedaju šovinizmu ističe da „ima komunista koji su šoviniisti,“ čime je javno vrlo otvoreno ukazao na različite probleme unutar komunističkog pokreta.⁷²

Ponovo u republičkoj Vladi 1958. godine i dužnost sekretara u saveznoj Vladi 1960. godine

Na sastanku Sekretarijata Sreskog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine za Mostar 5. januara 1958. diskutirano je o predstojećim skupštinskim izborima, te su kao kandidati za savezne poslanike između ostalih istaknuti Avdo Humo (u ime Mostara i Drežnice), i Zaim Šarac (Konjic-Seonica-Prozor-Jablanica-Glavatičevo), dok su za republičke poslanike, između ostalih, kandidirani Džemal Bijedić (Mostar), Danilo

71 Ante Ramljak je na ovom savjetovanju naveo primjer kako je jedan tehničar prilikom crkvenog zbora isključio struju što je izazvalo političke probleme. Ramljak je naveo i još jedan slučaj: „Ima slučajeva da neki ljudi napiju popa pa se onda tuku sa njim i izazivaju ga.“

72 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), fond Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Bosna i Hercegovina (dalje: SKJ, II BiH), k1/5, Stenografske bilješke sa III plenuma CKSKBiH održanog u Sarajevu 20. juna 1957.

Bilanović (Mostar), Jure Galić (Ljubuški), Obrad Kljakić (Nevesinje), Todo Kurtović (Stolac) i drugi.⁷³ Na izborima je Bijedić dobio 38687 glasova (od 39974 upisanih birača, što je iznosilo 97%).⁷⁴ Tada je došlo do smjene kadrova na regionalnoj razini: za sekretara Sreskog komiteta Saveza komunista Mostar izabran je Danilo Bilanović, a na prvoj sjednici proširenog Narodnog odbora Mostarskog sreza održanoj 14. jula 1958. za predsjednika je izabran Franc Novak (za potpredsjednike Dušan Grk i Mustafa Sefo).⁷⁵ Početkom juna 1958. Bijedić je prešao na rad u Sarajevo na dužnost člana Izvršnog vijeća NR Bosne i Hercegovine. U tom novoformiranom Izvršnom vijeću, kojim je predsjedavao Osman Karabegović, Bijedić je izabran i u Odbor za unutrašnju politiku, kojim je predsjedavao Uglješa Danilović, a 18. novembra 1958. izabran je i u Odbor za organizaciono-pravna pitanja, kojim je predsjedavao Šefket Maglajlić.

U to vrijeme Bijedić je dvije godine (školske 1958/1959. i 1959/1960.) bio predsjednik Savjeta Univerziteta u Sarajevu, a bio je i prvi predsjednik Savjeta Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, što ga je Izvršno vijeće NRBiH imenovalo 2. oktobra 1958. godine.⁷⁶

Ali, već u maju 1960. on je imenovan za sekretara Saveznog izvršnog vijeća za zakonodavstvo i organizaciju,⁷⁷ naslijedivši na toj dužnosti dr. Leona Gerškovića.⁷⁸ Bio je to prvi Bijedićev skok na neku od saveznih funkcija u Beogradu, i to izravno u saveznu Vladu, kojom je tada, još uvijek, predsjedavao Josip Broz Tito, a članovi su bili tada najistaknutije jugoslavenske političke ličnosti, poput Edvarda Kardelja, Aleksandra Rankovića, Mijalka Todorovića, Koče Popovića, Borisa Krajgera i drugih. Bijedić je na sjednici Savezne narodne skupštine 30. juna 1962. ponovo imenovan za člana SIV-a i saveznog sekretara za rad, naslijedivši na toj dužnosti Ljupču Arsova, koji je izabran za predsjednika Narodnog sobranja NR Makedonije.⁷⁹ Na sjednici SIV 18. jula 1962. Bijedić je, također umjesto Arsova, imenovan za predsjednika Savezne komisije za sprovođenje propisa o raspodjeli čistog

73 AHNK, SK SK Mostar, k. 44, Zapisnik sa sastanka sekretarijata Sreskog komiteta SK Mostar, 5. januara 1958.

74 „Izabrani su najbolji“, *Sloboda*, br. 13. Mostar, 27. mart 1958, 2.

75 „Za predsjednika Sreza izabran drug Franc Novak“, *Sloboda*, br. 29, Mostar, 17. jula 1958, 1. Franc Novak je na poziciji predsjednika NO sreza Mostar ostao do 1. avgusta 1962, kada ga je na toj poziciji naslijedio Ivo Jerkić.

76 *Pola stoljeća Instituta za istoriju*, Sarajevo, 2009, 9.

77 AMH, FDŽB/K1-III-34:

78 AMH, FDŽB/K1-III-33.

79 „Zasjedanje Savezne narodne skupštine. Usvojeno šest zakonskih predloga“, *Oslobođenje*, 1. jula 1962, 1.

Na osnovu člana 28 i 29 stav 1 i 2 Zakona o državnoj upravi ("Službeni list FNRJ", br.13/56 i 44/57) u vezi s članom 33 Uredbe o organizaciji i radu Saveznog izvršnog veća ("Službeni list FNRJ", br.20/58 i 21/59), Savezno izvršno veće donosi

R E Š E N J E

o postavljenju i razrešenju sekretara Saveznog izvršnog veća za zakonodavstvo i organizaciju

1. Postavlja se za sekretara Saveznog izvršnog veća za zakonodavstvo i organizaciju DŽEMAL BIJEĐIĆ, savezni narodni poslanik.

2. Razrešava se dužnosti sekretara Saveznog izvršnog veća za zakonodavstvo i organizaciju Dr LEON GERŠKOVIĆ, zbog odlaska na drugu dužnost.

B.br.27
10 maja 1960 godine
Beograd

SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE

SEKRETAR,
Veljko Zeković,s.r.

POTPRETSEDNIK,
Aleksandar Ranković,s.r.

Da je prepis veran svome originalu, tvrdi:

POMOĆNIK NAČELNIKA
SEKRETA ZA PERS.POSLOVE,
Pervilado Ivković

Sarajevo, 2.VII.1962.g.

Dragi Džemal !

Iz dnevne štampe i radio vijesti saznali smo, da je tvoj rad na dosadašnjim odgovornim dužnostima ponovno priznat sa Majičeg mjesta i da Ti je povjerena nova i odgovornija dužnost, sve nas to veoma raduje i tu našu radost ovim putem izražavamo Tebi kao i svima ostalim

Majka, Dedo i ostali

Поштовани господине,

Са особитим задовољством искрено Вам честитам постављање за члана Савезног Извршног Већа и државног секретара.

Желећи Вам топло и на новом заслуженом положају нарочитог успеха а за добро Наше Отаџбине

Мостар, 1 јула 1962

остајем у дубоком поштовању
одани
Епископ
Захумско-херцеговачки

Вукосав

Господину

СЕМЛУ БИЈЕДИЋУ,
члану СИБ-а и државном секретару

Београд

НАРОДНИ ОДБОР ОПШТИНЕ

VRACAR

~~Сео~~ BEOGRAD

Број: 231/62

14.V. 1963 г.

ДХВ/К-III-61.

На основу чл. 15. Закона о порезу на лични приход грађана и чл. 12. и 16. Правилника за извршење поменутог закона, финансијски орган Народног одбора

РЕШАВА

Да се пореском обвезнику BIJEDIĆ DŽEMAL занимање sekretar SIV-a из Beograda, са станом у улици Proleterskih brigada бр. 31 утврди пореска основица за разрез пореза на лични приход грађана за 1962 год. износу динара 1,506.951.- 801.000 на коју порез износи дин. 86.400.- општински прирез дин. - Противу овог решења има места жалби у року од 15 дана Народној одбору ~~среза~~ града Beograda Жалба се предаје преко овог одбора таксирана са 200 динара.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Именовани је у смислу прописа чл. 9. Правилника за извршење Закона о порезу на лични приход грађана поднео пријаву о оствареном приходу у току 1962 године:

I — Стварни приходи

1) из редовног радног односа	Дин.	<u>1,331.884.-</u>
2) из сталног хонорарног рада	"	<u> </u>
3) из привременог и допунског радног односа	"	<u> </u>
4) од ауторских права	"	<u>175.067.-</u>
Свега:		<u><u>1,506.951.-</u></u>

ПОТВРДА

Примио сам решење о разрезу пореза на лични приход грађана за 1962 год. под бр. 231/62 по коме приходи износе дин. 1,506.951.- порез дин. 86.400.- општински прирез дин. -

У р у ч и о,

П р и м и о,

prihoda privrednih organizacija i ustanova.⁸⁰ U to je vrijeme član SIV-a bio još jedan Mostarac – Avdo Humo, koji je od 30. juna 1962. odlukom Saveznog izvršnog vijeća obavljao i dužnost predsjednika Savezne komisije za nuklearnu energiju, naslijedivši na toj dužnosti Aleksandra Rankovića. Da li je u saveznoj Vladi bilo mjesta za dvojicu Mostaraca?

Dok je Bijedić obavljao dužnost ministra u saveznoj Vladi, jedan dio vladajuće elite u Bosni i Hercegovini pokrenuo je prilično oštru kampanju s ciljem njegove političke i moralne diskreditacije. Očito je da nije svima bilo po volji sve brži Bijedićev uspon u političkoj hijerarhiji. Osobito je to bilo primjetno tokom 1962. godine, kada je napravljena jedna atmosfera političke zategnutosti u čitavom Mostaru, što je dovelo do formiranja posebne komisije Izvršnog komiteta CK SK Bosne i Hercegovine koja je ispitala stanje u tom gradu, ali se ubrzo pokazalo da je ključna ličnost protiv koga je bila usmjerena politička kampanja bio je upravo Džemal Bijedić. Vidi se to i iz Izvještaja što su ga Uglješa Danilović i Blažo Đuričić, nakon što su 9, 10, i 12. novembra 1962. prisustvovali sjednici Sreskog komiteta SK Mostar, podnijeli Izvršnom komitetu CK SKBiH, koji je imenovao Komisiju sa zadatkom da ispita stanje i odnose u Sreskom komitetu SK Mostar i odnose Sreskog komiteta prema pojedinim općinskim rukovodstvima. Komisija, koju su sačinjavali Blažo Đuričić, Niko Jurinčić i Todo Kurtović, od 16. do 20. novembra 1962. boravila je u Mostaru i razgovarala sa Džemalom Alikalfićem, Alicom Bilićem, Obradom Kljakićem, Dušanom Grkom, Josipom Bukovcem, Dušanom Vukojevićem, Matom Babićem, Božom Bevandom, Osmanom Pirijom, Husom Koluderom, Avdom Zvonićem, Halidom Mesihovićem, Mustafom Teminom, Tripom Šarencem, Muhamedom Miricom, Milanom Škorom, Vasom Gačićem i Ivom Jerkićem. U Sarajevu Komisija je razgovarala sa Perom Jelčićem, Francom Novakom, Mustafom Sefom, Džemalom Bijedićem i Danilom Bilanovićem.

U osnovi ove „političke afere“ bio je sukob Mostaraca i kadrova koji nisu bili rodом iz Mostara, a nalazili su se u rukovodstvu mostarske partijske organizacije. Džemal Bijedić je optuživan da kao Mostarac marginalizira nemostarske kadrove, te da je jako utjecajna politička ličnost koja pitanja u Mostaru i Hercegovini rješava izvan partijskih struktura. Bijediću je spočitavano da je presudno utjecao na stvaranje prakse da se na sastanke u osnovne partijske organizacije u Mostaru uglavnom upućuju

80 „Imenovani novi predsjednici sekcija Savezne privredne komore“, *Oslobođenje*, 19. jula 1962, 1.

partijski kadrovi iz Mostara, dok su partijski aktivisti izvan Mostara odlazili i politički djelovali među komunistima u zapadnoj Hercegovini ili drugim hercegovačkim krajevima, odnosno po seoskim a ne gradskim partijskim organizacijama. Blažo Đuričić je na sjednici Izvršnog komiteta CK SKBiH 22. novembra 1962. podnio usmeni izvještaj, pravdajući se da Komisiji treba još vremena da sačini pismeni izvještaj o rezultatima svojih istraživanja.⁸¹ On je tada izjavio da je metod rada sreskog komiteta bio takav „da Mostarci idu u Mostar, a seljaci u selo. Za sve te stvari Džema je znao, a on je, na primjer, za Obrada Kljakića, koga je do nedavno hvalio, rekao da je to i nevesinjski seljak, a prilikom procesa Baliću za javnog tužioca i druga u SUP-u – Zurovca i Grahovca, rekao je da su četnici. A znamo, da se danas ne može reći za nekoga da je četnik i ustaša jer takvih ljudi danas nema (...) Kada se konačno stvar uzme, za sve stvari Džema je znao.“ Đuričić ističe da su komunistički aktivisti izvan Mostara smatrali Bijedića glavnim krivcem za loše stanje u partijskoj organizaciji. „Jednom riječju, formirala se jedna vrhuška ljudi – direktorčića koji toćiljaju Džemu koji to aminuje. Radi toga mlađi ljudi bježe od politike“.

Blažo Đuričić, kao šef Komisije, naglasio je da je stanje u mostarskoj partijskoj organizaciji „nezdravo“ zbog podvojenosti u rukovodstvu, mada je naglasio da se „ne bi moglo reći da su to grupe. Ali se radi o izvjesnim ljudima koji u politici, ne na bazi dogovora, nego na bazi razgovora među sobom, stvaraju svoja stanovišta i shvatanja o problemima koji su se prilično nagomilali.“

Komisija je konstatairala kako je bilo puno nepravilnosti i familijarnosti u vođenju kadrovske politike u Mostaru, što je, prema mišljenju članova Komisije, do izraza došlo i prilikom suđenja Fikretu Baliću, direktoru mostarskog Narodnog magazina, koji je pred vijećem Okružnog suda u Mostaru na suđenju koje je trajalo od 3. do 10. oktobra 1962, osuđen na 4 godine i osam mjeseci zatvora.⁸²

81 ABiH, fond Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine (dalje: CK SKBiH), nesređena građa, Stenografske bilješke sa sjednice Izvršnog komiteta CKSKBiH, održane 22. 11. 1962.

82 Direktor Narodnog magazina Fikret Balić optužen je sa još četvericom službenika magazina (Fahrudin Udovičić, Sulo Kolaković, Mustafa Voljevica i Asim Šarić) za finansijske malverzacije, fiktivno snižavanje cijena, nenamjensko trošenje sredstava i slično. Balić je optužen da je preferiranjem „povlašćenih“ kupaca među privrednim i političkim aktivistima stvarao mrežu protekcionastva, koja mu je, prema optužbi, omogućavala nezakonito djelovanje. Sarajevsko *Oslobođenje* je prenijelo nekoliko zanimljivih detalja sa ovog suđenja („Počelo suđenje bivšim rukovodiocima mostarskog Narodnog magazina. Kad direktor prednjači“, *Oslobođenje*, 4. oktobra 1962, 10;

Komisija je došla do zaključka da su u Mostaru vladali politički zategnuti odnosi i neslaganja među pojedinim kadrovima, a kao razloge navela je lokalizam i neprincipijelnost u rješavanju privrednih pitanja; nedemokratsko ponašanje i utjecaje političkih funkcionera koji nisu bili na funkcijama u Mostaru, a porijeklom su iz tog grada, te kritiziranje i međusobno obračunavanje pojedinih kadrova. Posebno se u ovom izvještaju Komisije naglašavao značaj lokalizma i težnja pojedinih funkcionera iz Mostara da ovaj grad izvuče najveću korist u privrednom smislu. U Izvještaju je konstatirano da je „već godinama“ postojala praksa da su pojedini funkcioneri izvan Mostara presudno utjecali na zbivanja u gradu, a lokalno rukovodstvo je predstavljalo samo formalnu vlast. Taj se lokalizam, prema mišljenju Komisije, razvijao deset-dvanaest godina, što se poklapa sa vremenom dolaska Džemala Bijedića na funkciju u Mostar.⁸³ Komisija je konstatirala da su lokalizmi bili prisutni i u drugim općinama Hercegovine (u ovom slučaju u odnosu prema Mostaru), i naglasila da je to vrlo opasno „jer lokalizam u Hercegovini uvijek ima prizvuk šovinizma, s obzirom na heterogen nacionalni sastav stanovništva i istoriju“.

Komisija je isticala nesamostalnost pojedinih lokalnih funkcionera, te kao primjer navela da je Halid Mesihović, predsjednik Sreskog sindikalnog vijeća, izjavio „da je Mujo Udovičić, ranije sekretar Opštinskog komiteta SK, telefonom zvao Džemala Bijedića u Sarajevu da s njim utvrdi tekst poziva učesnicima proslave godišnjice oslobođenja Mostara. I drugovi sa strane su stalno kontaktirali sa pojedincima iz Mostara i tražili da budu informisani o stanju u Mostaru“. Možda upravo ovaj dio iz Izvještaja Komisije ukazuje

„Nastavak suđenja bivšim rukovodiocima mostarskog Narodnog magazina. Trgovanje po sjećanju“, *Oslobođenje*, 5. oktobra 1962, 10.; „Suđenje bivšim rukovodiocima Narodnog magazina u Mostaru. Roba izdavana za kajmak i sir“, *Oslobođenje*, 6. oktobra 1962, 10; „Četvrti dan suđenja u Mostaru. Klupko se odmotava“, *Oslobođenje*, 7. oktobra 1962, 10; „Nastavljeno suđenje bivšim službenicima Narodnog magazina u Mostaru. Svi su znali – svi krivi“, *Oslobođenje*, 9. oktobra 1962, 10; „Završeno suđenje u Mostaru. Najveći ceh plaćali su potrošači“, *Oslobođenje*, 11. oktobra 1962, 10).

83 Problem lokalizama je posebno aktualiziran početkom 1962. godine, kada je Tito na sjednici Izvršnog biroa CKSKJ sredinom marta 1962. govorio o problemima republičkih partikularizama. O tome vidjeti u *Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sjednice Izvršnog komiteta CKSKJ održane 14-16. marta 1962*, Beograd, 2008. Nakon ove sjednice Izvršnog biroa, Tito je 6. maja 1962. u Splitu održao veliki govor u kojemu je istakao opasnosti od lokalizama, te upozorio na prijetnju ako se republike budu bavile samo svojim interesima ne vodeći računa o interesima jugoslavenske zajednice kao cjeline. Opširnije vidjeti u Sabrina P. Ramet: *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.-2005*. S engleskog prevele Vesna Racković i Mirjana Valent. Zagreb, 2009, 270.

da je Džemal Bijedić bio meta napada. No, Komisija ide i dalje: „Sve to govori da je jedan dio kadrova do te mjere prakticistički postupao da nije bio sposoban da vidi najosnovnije političke probleme. Neki su potpuno potcjenjivali i partijsko članstvo i radnog čovjeka; razvijala se demagogija koja je radala, kako neki kažu, nove Mujage Komadine. Članstvo je smatralo da se mnoge stvari rješavaju uz prefarans u klubu privrednika, ‘Veležu’ i slično.“ U takvoj situaciji odluke su se donosile ne na redovnim sastancima nego u druženjima u kafanama i slično.

U Izvještaju Komisije konstatira se kako je kadrovska politika u Mostaru bila loša, a „vlada uvjerenje da su pojedinci dolazili na razna rukovodna mjesta prema tome da li ih podržava ovaj ili onaj drugi. Tako se misli da su na sva rukovodna mjesta u Mostaru dolazili ljudi koje je podržavao drug Džemal Bijedić.“ Zbog takve kadrovske politike, mišljenje je članova Komisije, izabrani funkcioneri nisu bili samostalni i mnogo su ovisili o Džemalu Bijediću.

Komisija je smatrala da razne priče o privilegijama pojedinih porodica i njihovoj rodbinskoj povezanosti (Bijedić, Sefo, Pužić) treba detaljno provjeriti. Prema mišljenju članova Komisije, veliki utjecaj „drugova sa strane“ utjecao je da su mnogi članovi lokalne vlasti više ćutali na sastancima, zbog čega su čak oficiri iz mostarskog garnizona poslali diskusiju Obrada Kljakića,⁸⁴ koji je o tome govorio na jednoj sjednici Sreskog komiteta, u CK SKJ bez znanja sreskog komiteta SK Mostar u koga nisu imali povjerenje. „Takvom stanju stvari doprineli su pojedini drugovi na vrlo odgovornim dužnostima svojim neprincipijelnim odnosom i nepravilnim načinom rada (Džemal Bijedić, Mustafa Sefo, do izvjesne mjere Franc Novak i neki drugi)“⁸⁵

O Džemalu Bijediću ova je Komisija na kraju Izvještaja zapisala: „Manje-više svi drugovi sa kojima smo razgovarali ističu da je drug Džemal Bijedić svojim gledanjima i radom doprinio da se u Mostaru šire uvriježi lokalistički način gledanja na probleme i njihovo rješavanje. Doprinosio je da se mnoge stvari rješavaju u uskom krugu, jednostavno formiraju mišljenja o ljudima i favorizuju pojedinci na dužnosti za koje

⁸⁴ Izgleda da je Obrad Kljakić javno poveo kampanju protiv Džemala Bijedića. Kasnije će se pokazati da je on imao nekih negativnih djelovanja prilikom izbora u Nevesinju. Inače, Kljakić je živio u Sarajevu, ali se u jednom zapisniku sjednice IK CK SKBiH od 2. aprila 1968. navodi da bi trebalo ispitati sudbinu prijedloga Opštinskog komiteta SK iz Nevesinja da se Obrad Kljakić partijski kazni zbog grešaka učinjenih prilikom izbora. (AJ, CK SKJ, IV BiH, k.5).

⁸⁵ AJ, CK SKJ, IV BiH, k. 7/4.

nemaju sve potrebne kvalitete. Pojedinci su iskorišćavali njegov autoritet u Mostaru za ostvarenje ličnih ciljeva, a naročito su to radili oni koji su s njim vezani prijateljskim i rodbinskim vezama. U razgovoru sa drugom Džemalom Bijedićem nismo stekli utisak da je on do kraja sagledao svu štetnost ovakve prakse. U naknadno poslatoj pismenoj izjavi, ne samo da nije otvoren nego svoju odgovornost u ovom slučaju dovoljno i ne vidi i ne shvata“. Komisija je smatrala da je Mustafa Sefo snabdijevao informacijama Džemala Bijedića i Franca Novaka, te je smatran „idejnim začetnikom“ mnogih pogrešnih i nepravilnih poteza u Mostaru. Zbog svega toga, Komisija je na kraju predlagala promjene u rukovodstvu Mostara, ali je naglasila da je potrebno da se u CK obavi i razgovor sa Džemalom Bijedićem i Mustafom Sefom „i da se oštro opomenu (...). Također treba voditi računa i o njihovim političkim funkcijama, jer na to postoje ozbiljni prigovori.“ Predlaže se i da se opomenu neki članovi Sreskog komiteta; najzad „da se održi sastanak sa nekim drugovima koji su u Beogradu, kako bi se upoznali sa ovim ocenama“. Nije jasno na koje se „drugove u Beogradu“ mislilo, ali se može pretpostaviti da se mislilo na partijske kadrove koji su iz Bosne i Hercegovine bili na dužnostima u Beogradu.

Izvršni komitet CK SKBiH je na sjednici 20. decembra 1962. razmatrao taj Izvještaj Komisije.⁸⁶ Blažo Đuričić je informirao članove Izvršnog komiteta da su članovi Komisije usmeno upozorili Bijedića „da tako ne radi“, ali je Bijedićev odgovor „bio blijed.“ Đuričić je naglasio da je od Bijedića tražio da napiše pismenu izjavu „ali on to nije učinio, jer on ne sagledava svoju odgovornost niti smatra da je glavni krivac, a prema ovoj ocjeni (Komisije, op. H.K.), utiscima i činjenicama vidi se da on u čitavoj ovoj stvari snosi najveću krivicu.“ No, ova Đuričićeva izjava nije bila posve tačna, jer je Bijedić, ipak, napisao izjavu, koju je na sjednici pokazao Đuro Pucar i zatražio od Đuričića da je pročita. Pucar je ocijenio da ta izjava nije potpuna, „ona nije samokritična i mi nismo zadovoljni sa njegovom izjavom“. Sa ove sjednice Izvršnog komiteta CK SKBiH zanimljiva je Đuričićeva diskusija. On, naime, objašnjava kako je ranije razgovarao sa Bijedićem tražeći od njega da svoju izjavu napiše u skladu sa situacijom. „Ja sam ga zamolio da napiše izjavu, ali je on odgovorio da ne može jer nije pročitao materijal. Onda sam mu rekao da je to utoliko teže za njega, a on mi je odgovorio da ja diktiram a da će on potpisati tu izjavu. Naravno, ja na to nisam htio da pristanem. Na kraju je ostalo da će je napisati pa

86 ABiH, CKSKBiH, nesređena građa, Stenografske bilješke sa sjednice Izvršnog komiteta CKSKBiH, održane 20. decembra 1962.

smo čak i ugovorili vezu po kojoj će da pošalje izjavu, ali je drug Hasan (? , op. H.K.) rekao da ništa od njega nije dobio. Između ostalog, Džema je molio da razgovara sa drugom Starim (Đurom Pucarom, op. H.K.), jer on smatra da mi nismo u pravu. Drug Džema neke stvari ne može da shvati.“ Iz daljeg toka diskusije se može zaključiti da je Blažo Đuričić pretpostavljao da bi Bijedić mogao biti isključen iz Partije, kako bi se ta stvar „presjekla“, a Rato Dugonjić se upitao: „Ljudima ne ide u glavu: čitava stvar počela je da se gužva, a Džema postaje savezni ministar. To ljudima u Mostaru ne sjeda u glavu, a ne sjeda ni meni. Stvari su bile manje više poznate, a Džema se postavlja za saveznog ministra. Džema je pozvan ovdje na jedan interni razgovor, za koga neće niko saznati, a dole se smjenjuje jedan, drugi, treći – i kako izaći iz ovoga“. Možda je Dugonjić ovom izjavom najbolje okarakterizirao pozadinu ove „afere“: cilj je bio kompromitirati Džemala Bijedića i onemogućiti njegov opstanak na poziciji u saveznoj Vladi. S druge strane, vidljivo je kako Dugonjić nagovještava način rada upravo onakav kakav je prigovaran Džemalu Bijediću, navodeći da su Bijediću predlagali „interni razgovor, za koga neće niko saznati.“ Bijedićevo odbijanje da pristane na takav način rada bilo je pokazatelj njegove političke zrelosti i političke odgovornosti.

Još jedan diskutant, Niko Jurinčić, također je postavio pitanje Bijedićeva imenovanja za saveznog ministra, ali i iznio mišljenje da bi sa ovim događanjima u Mostaru trebalo upoznati sve partijske organizacije u Hercegovini, gdje također ima lokalizama, jer bi to „bila snažna pomoć Centralnom komitetu u sagledavanju ovakve štetne politike.“ Na kraju je istakao da je „ostalo [je] otvoreno pitanje partijskog kažnjavanja“ Džemala Bijedića.

Đuro Pucar je predložio da se Džemal Bijedić kazni najblažom kaznom – partijskom opomenom. Pucar je žalio što je Bijedić namjeravao „zataškati stvar“, mada je, prema njegovom mišljenju, preferiranje mostarskog lokalizma identično sa pojavama lokalizama i u drugim sredinama, a to može biti dosta ozbiljan problem u funkcioniranju vlasti („kada Džemal gura Mostar, Radovan Papić gura Bileću itd“).

No, Pucar je u svojoj diskusiji ukazao na još jednu dimenziju ovih događaja. On je kazao: „Rekao bih i ovo, da nisam pristalica da se sa Avdom Humom posebno razgovara. Potrebno je sakupiti sve ove ljude koji imaju veze sa Hercegovinom i ukazati im na postupke i putove kojim treba da kontaktiraju sa svojim krajevima.“ Uvođenje imena Avde Hume u ovu „afertu“ na način kako je to uradio Đuro Pucar pokazuje da je o tome već

bilo riječi, vjerovatno među članovima Izvršnog komiteta izvan sastanka, ali nije dovoljno jasno da li je Humo spomenut samo kao istaknuti Mostarac na visokim partijskim dužnostima, ili kao Mostarac čija bi pozicija mogla biti dovedena u pitanje izrastanjem drugog Mostarca, Džemala Bijedića, koji je krenuo u pohode na savezne političke funkcije. Tokom kasnijeg toka diskusije Pucar je Humu smatrao također odgovornim za stanje u Mostaru, izjavivši da bi se moglo sazvati plenum Sreskog komiteta SK Mostar „i da Avdu, Džemu, Grebu, Sefu pozovemo i kažemo da se raskritikuju pred tim aktivom. To je teža kazna nego da se da opomena.“ Na kraju je i sam kazao kako ne zna da li bi bilo dobro „kazniti Sefu a ne kazniti Franca, ili kazniti Džemu a ne kazniti Avdu Humu.“

U odbranu Džemala Bijedića na ovoj sjednici Izvršnog komiteta od 20. decembra 1962. ustao je Šefket Maglajlić. On je tvrdio da se treba boriti protiv lokalizama, ali da to što se zbivalo u Mostaru nije ništa opasno. „Mislim da je lokalizam omogućen birokratskom metodom rada koji je karakterističan za Hercegovinu. Možda to nije potpuno lokalizam. Kod Hercegovaca tu ima nešto više. To treba da posluži kao primjer drugim organizacijama. Hercegovci vode brigu o svome kraju. To nije uvijek spojeno sa negativnim stvarima“. Maglajlić je naglašavao da se ta briga o vlastitom kraju treba ipak realizirati kroz rad oficijelnih partijskih struktura (sreskih i općinskih komiteta), a ne dogovaranjem sa pojedincima izvan partijskih foruma, jer „tu ima patriotizma i nečega što je dobro. To je kod njih istorijska stvar, veza za svoj narod, što nije loše, ali rješavanje preko telefona nije dobra stvar.“ Na taj je način Maglajlić diskusiju o Bijediću okrenuo u drugom pravcu, tvrdeći da Džemal Bijedić nije činio ništa drugo što i drugi već nisu činili, te je zbog toga predložio da „ne bi trebalo osuditi Džemu nego taj metod“, jer se kažnjavanjem ne bi riješio problem. Doduše, Rato Dugonjić je i nakon ove Maglajlićeve diskusije insistirao na Bijedićevom kažnjavanju. „Ne smatram da Džemi treba sjeći glavu, nego treba postaviti njegov stepen krivice i prema tome ga kazniti. Iz ovoga (tj. Bijedićeva stava i njegova odbijanja da prizna krivicu, op. H.K.) ne vidim da je Džema ma šta shvatio, a to je još teže. Ja mislim da (Bijedića, op. H.K.) treba kazniti opomenom kao partijskom kaznom, a ne ostati na nekom internom razgovoru. Poslije njegove izjave ja sam odlučno za kaznu opomenom“.

Vlado Šegrt se također izjasnio za Bijedićevo kažnjavanje, ali istodobno izrazio i uvjerenje da kazna neće postići efekat ako Bijedić „ne uvidi svoje greške, a on ih dosada nije sagledao. On ne može da sagleda

greške. Džema je, na primjer, našao mene u Beogradu i ja sam mu rekao za sastanak u Mostaru i ukazao mu da je bilo svugdje grešaka, ali da je drastičan primjer u Hercegovini. Ja sam mu rekao da je kriv kao i Avdo i Sefo, i drugi i da smatram da je najmanje kriv Todo i Blažo od članova CK jer se nisu miješali. Ja sam mu prišao kao drug drugu da ga ubijedim da je kriv i rekao sam mu da sam ja svoje greške priznao i da je red da i on to učini. On to nije shvatio iako sam mu ja drugarski to izlagao. On odmah prelazi na kritiku članova ove komisije, kao da je neko protiv njega. On postavlja pitanje: zašto sam ja protiv njega“, pita se Šegrt, a potom navodi da je Džemal Bijedić, dok je bio sekretar Sreskog komitet SK Mostar, „okupljao jednu grupu, a Vaso Gačić drugu. Stvarala su se društva koja su se do danas održala.“ Šegrt navodi da je Bijedić smatrao da iza čitave ove političke kampanje protiv njega stoje Danilo Bilanović i Franc Novak. Šegrt navodi i to kako je čuo da je prije nekog vremena u novinama bila objavljena jedna anketa o najpopularnijem čovjeku u Hercegovinu, te da je, prema toj anketi, najpopularnija osoba Džemal Bijedić zatim Mujaga Komadina, a na trećem mjestu Vlado Šegrt.⁸⁷ Očito takvo što nije Šegrtu bilo posve po volji, pa se upitao: „Upoređuju se članovi CK sa Komadinom! Kome to služi? Ko će povući za to odgovornost“? Na kraju je zaključeno da se sačine zaključci Izvršnog komiteta i dostave komunistima u Mostaru.

Izvršni komitet je 11. januara 1963. uputio jedno pismo Sreskom komitetu u Mostar i općinskim komitetima na području mostarskog sreza, u kojem akcenat stavlja na problem lokalizma koji se manifestira kroz sukob rukovodstava u Mostaru i drugim općinama Hercegovine. U pismu se navodi da je „normalno da se Mostar i dalje razvija kao privredni, politički i kulturni centar i da u tom pozitivno djeluje i podstiče opšti razvitak u Hercegovini“, ali se upozorava da je lokalizam, koji se razvijao i sve više rastao „kod jednog dijela rukovodećih ljudi u Mostaru“, bio pojava političkog djelovanja isključivo sa lokalističkih pozicija, što je negativno utjecalo na stanje u ostalim općinama Hercegovine, stvaralo nepovjerenje i davalo povoda za stalno produbljivanje podvojenosti među političkim

87 Zanimljivo je da su i u drugim krajevima Jugoslavije u komunističkom razdoblju pravljene ankete o najpopularnijim ličnostima, pri čemu se ta potraga uglavnom odvijala u doba velikih mobilizacija neke zajednice radi ostvarivanja određenih političkih ciljeva. Tako su, na primjer, u doba Hrvatskog proljeća 1971, ponovo izronili „izgubljeni heroji“ iz hrvatske povijesti koji su u međuvremenu bili marginalizirani. Sredinom 1971, je, prema jednoj anketi u Hrvatskoj, najpopularnija ličnost hrvatske povijesti bio Stjepan Radić, Mika Tripalo je bio na drugom, a Josip Broz na trećem mjestu. (S.P. Ramet, *Tri Jugoslavije*, 302).

aktivistima u srezu i općinama. To je nepovjerenje došlo do te razine da se u pojedinim općinama počelo prigovarati razvoju u Mostaru, pa čak i izgradnji „onog što je sasvim normalno i prijeko potrebno“ Mostaru kao centru Hercegovine. U pismu se naglašavalo kako je, djelomično kao posljedica takvog stanja u Mostaru i djelovanja pojedinih mostarskih aktivista, lokalizam došao do izražaja i u drugim općinama u Hercegovini. Kao odgovorne za takvo stanje navedeni su neki članovi Sreskog komiteta u Mostaru, ali se naglašava da krivicu snose i „izvjesni članovi CK SKBiH koji ne žive u Mostaru.“ U nastavku pisma jasno su naglašeni dijelovi izvještaja Komisije koju je vodio Blažo Đuričić u kojima se kao ključni krivac za takvo stanje navodio Džemal Bijedić, koji, prema ovim optužbama, „nije pravilno gledao na odnos između Mostara i drugim hercegovačkih opština. On je presudno uticao na rješavanje mnogih pitanja u gradu Mostaru. Metod njegova rada, rješavanje udvoje-utroje, objektivno je vodio narušavanju kolektivnog rada rukovodstva i stvaranju podvojenosti među kadrovima.“ U ovom pismu Izvršni komitet je tražio da se prekine praksa slabljenja organizacija Saveza komunista na terenu, „a svakog člana Saveza komunista koji bi sa takvom praksom nastavio isključiti iz Saveza komunista, bez obzira o kome se radi“.

Očito je ovo pismo bilo samo uvertira za proširenu sjednicu Sreskog komiteta, koja je održana 14. januara 1963. u Mostaru i na kojoj su prisustvovali Đuro Pucar i još neki članovi CK SKJ i CK SKBiH, ali nismo uspjeli pronaći zapisnik sa ovog sastanka kako bismo mogli detaljnije govoriti o njegovim zaključcima. Treba podsjetiti da je u to vrijeme sekretar Sreskog komiteta bio Vaso Gačić. Zanimljivo je da ni sarajevsko *Oslobođenje*, koje je inače redovito informiralo o sjednicama sreskih partijskih komiteta, o ovoj sjednici nije donijelo nijednu informaciju. Ubrzo nakon toga održana je i sjednica Sreskog komiteta Socijalističkog saveza Mostar, kojoj su prisustvovali Radovan Stijačić, sekretar Glavnog odbora SSRN Bosne i Hercegovine, Vaso Gačić, Ivo Jerkić, Jozo Bakrač i drugi. Na ovoj sjednici se raspravljalo o potrebnim aktivnostima na „uklanjanju slabosti u raznim oblastima društveno-političkog i ekonomskog života“, pozivajući se pri tome na Titov govor u Splitu.⁸⁸

Da bi se malo šire razumjela politička pozadina vezana za ovaj pokušaj političkog eliminiranja Džemala Bijedića treba sagledati stanje u Jugoslaviji i Hercegovini tokom 1962. godine. Važan sastanak u vezi s tim

88 „U Mostaru počela Sreska konferencija Socijalističkog saveza. Proizvodnja i fondovi često nisu bili glavna briga“, *Oslobođenje*, 12. februara 1963, 3.

je sjednica Izvršnog komiteta CK SKBiH 29. i 30. marta 1962, na kojoj je Uglješa Danilović, tadašnji organizacioni sekretar CK SKBiH govorio i o nekim greškama koje je činilo rukovodstvo Bosne i Hercegovine u svom odnosu prema federaciji: „I mi smo naš odnos prema Federaciji u osnovi postavili da se ‘izborimo’ za što veći komad, ne gledajući i ne cijeneći koliko je to za zemlju moguće i realno. To se odnosi na naše zahtjeve za pomoć nerazvijenim krajevima, za budžetsku potrošnju, za potpuno izjednačenje u investicijama i sl. Može se reći da su to činili i drugi, da je to bilo nužno radi naše bosanske situacije itd. Sve je ovo u osnovi tačno. Ali mi se čini da sada nije mnogo korisno da tražimo opravdanje za naše takve stavove, nego je važno da uočimo i da se saglasimo da je toga bilo, da to nije bio pravilan put za rješavanje tih pitanja i da ubuduće tako ne radimo.“ Danilović veli da Bosna i Hercegovina ne treba prestati iznositi svoje stavove i svoje probleme, te tražiti njihovo rješavanje, ali treba voditi računa kako se to treba raditi, te ističe da nije siguran u ispravnost teze bosanskohercegovačkog rukovodstva da se Bosna i Hercegovina „do skora ravnopravno razvijala, a da sada ozbiljnije zaostaje“, te da mu se čini posebno štetnim to „što se naš stručni aparat, pod našim uticajem, usmjerio da svugdje dokazuje kao da se prema nama odozgo vrši neka diskriminacija i tome slično.“ Danilović kaže kako mu se čini da je svojim zahtjevima bosanskohercegovačko rukovodstvo pretjerivalo, da je zbunjivalo „neke drugove i da smo i sami doprinosili jednoj nezdravoj atmosferi, prosto stvaralo u neku ruku ‘republiku patriotsku dogmu’“. Time je i bosanskohercegovačko rukovodstvo, prema Danilovićevom mišljenju, također doprinosilo stvaranju atmosfere svađa, nepovjerenja i nervoze.

Drugi dio svoje diskusije Danilović je usmjerio na problem lokalizma između srezova i opština, te lokalističkog odnosa pojedinih srezova u odnosu na republiku. On navodi primjer odnosa u šumarstvu gdje je bilo velikih svađa, pa čak i među visokim članovi CK, spominjući da su se u vezi s tim sukobljavali Ilija Došen i Braco Kosovac oko šumarske industrije u Drvaru. „Jednom riječi, može se reći da je uglavnom zbog lokalističkih i neprincipijelnih trvenja nastalo nenormalno stanje između većeg broja opština pa i nekih srezova. Da budemo precizniji – to je nenormalno stanje, prije svega, između rukovodećih ljudi, ali se to postepeno prenosi na širi krug pa i u narod. Tako je, na primjer, doskora bio takav odnos između srezova Brčko i Tuzla, a i danas između Doboja i Tuzle“, gdje su se odvijale svađe oko investicijskih objekata.

Danilović je dalje govorio i o nepovjerenju između srezova i republike, te kao primjere naveo odnos srezova Brčko i Mostar prema Republici, a posebno je opasnim smatrao to što iskazivanja tih lokalizama pojedinih općina i srezova u odnosu na republiku poprima prizvuk nezdravih međunacionalnih odnosa, kakvih je pojava bilo u istočnoj i zapadnoj Hercegovini, te Mostaru. On je navodio slučajeve kada pojedinci, koji žive izvan svog kraja utječu na stanje u svom kraju. U tom je kontekstu upozorio da pojedini kadrovi porijeklom iz Mostara koji žive u Beogradu nastoje presudno utjecati na društveni i politički život u Mostaru, ocjenjujući to kao jako lošu pojavu.

Danilović je upozoravao da ima i pojava da se pojedini članovi CK SKBiH izravno upliću u rad organizacija u srezovima i time nanose veliku političku štetu. Navodio je primjer odnosa Lukavca i Tuzle, gdje su se pravila dva programa za fabriku sode, mada je to apsurdno, a kao krivca on smatra Pašagu Mandžića, koji nije ništa poduzeo da se to spriječi.⁸⁹ „Isto tako je nenormalna pojava da se na nas u Izvršnom komitetu, često gleda kao na Krajišnike, Hercegovce, Sarajlije, Istočnobosance i slično, i to u smislu kao na zastupnike određenih krajeva. Koliko se tu stvari preuveličavaju drugo je pitanje, ali je činjenica da takvih gledanja i govorkanja ima i da to nije dobro, jasno je samo po sebi.“ Na ovoj je sjednici prvi zaključak IK CK SKBiH bio osuda partikularizma koja je bila osjetna u radu Izvršnog komiteta, posebno kada su u pitanju zahtjevi o privrednim pitanjima izgradnje republike.⁹⁰

Iz ovog zapisnika se vidi da je Danilović tada na izvjestan način nastojao napraviti zaokret u politici bosanskohercegovačkog političkog rukovodstva, te da je kritizirao neke partijske lidere (Braco Kosovac, Pašaga Mandžić), ali ne i Bijedića, mada spominje lokalizme u Mostaru. Očito je ubrzo Danilović promijenio metu i usmjerio se na Bijedića, i to pod okriljem zalaganja za jačanje jugoslavenske državne zajednice i pozivajući se na poznati Titov govor u Splitu. Već u septembru 1962. na sjednici Općinske konferencije u Mostaru, na kojoj se raspravljalo o „raznim

89 Danilović misli na debate koje su koncem 1950-ih vođene u vezi s Fabrikom sode u Lukavcu. Dušan Čkrebić, koji je u to vrijeme bio generalni direktor Fabrike sode u Lukavcu, u svojim sjećanjima navodi kako je bio u sukobu sa Pašagom Mandžićem, koga naziva „najmoćnijim čovekom istočne Bosne“. Mandžić je predlagao da s gradi nova fabrika u Bukinju na periferiji Tuzle, a Čkrebić je insistirao na rekonstrukciji postojeće fabrike u Lukavcu. Epilog tih diskusija je bio rekonstrukcija Farbike sode u Lukavcu, a u Bukinju kraj Tuzle izgrađen je petrohemijski kombinat na bazi soli. Opširnije vidjeti u: Dušan Čkrebić, *Život, politika, komentari*, Beograd 2008, 147-150.

90 AJ, CK SKJ, IV BiH, K1./52-1.

društveno-političkim, privrednim i kulturnim problemima mostarske komune“, Uglješa Danilović je najavio da mostarski komunisti moraju „napraviti dalje korake u otklanjanju slabosti“, ne navodeći šta konkretno pod time podrazumijeva.⁹¹ Ali je ubrzo bio puno konkretniji. Povod za ozbiljniju akciju Uglješe Danilovića bilo je već ranije spomenuto suđenje Baliću i još jednom broju mostarskih privrednika, te pismo koje je prije toga Centralnom komitetu uputio Obrad Kljakić o stanju u mostarskoj partijskoj organizaciji. Na sjednici Izvršnog komiteta CKSKBiH 14. novembra 1962. Danilović je naveo da su se u Mostaru oformila „dva tabora, dvije grupe“, koje su se povodom suđenja Baliću, direktoru Narodnog magazina u Mostaru, dodatno homogenizirale. „Jedni stoje na stanovištu da proces treba osuditi, da je on bio nepotreban i da se ustvari sa procesom išlo na kompromitovanje ljudi, da su se stvari natezale a čak i glavni optuženi Balić izjavio je da je na njega izvršen pritisak da bi optuživao neke ljude. Rekao je da je čak bilo i fizičkog pritiska. Balić je kasnije izjavljivao da on neke stvari nije rekao“. Danilović naglašava da je povodom tog procesa „jedna grupa drugova u Mostaru [je] povelala hajku protiv Suda, Tužilaštva i SUP-a, kao i protiv tužioca Babića“.⁹² Ta je grupa, prema Danilovićevom mišljenju, tvrdila da se tim procesom sudi Općinskom komitetu SK u Mostaru, čiji je Balić bio član. Danilović navodi da je održan poseban sastanak Općinskog komiteta SK Mostar, na kojemu su prisustvovali on i Blažo Đuričić, i jasno su se mogle vidjeti podjele u partijskoj organizaciji „na lokalnoj osnovi: na jednoj Mostarci a na drugoj strani ljudi van Mostara, bilo iz istočne Hercegovine, bilo iz drugih krajeva. Možda to i nije baš tako kao što čovjek doživi, ali ja sam to doživio kao jednu frakcionašku grupu po formi, jednu podmetačku, jer se prema istupima drugova vidjelo da se ranije dogovaralo.“ Danilović je iznio svoje uvjerenje „da su u čitavoj stvari u dobroj mjeri umiješani drugovi iz Beograda“, ne navodeći na koga tačno misli, ali se čini da je u prvom redu mislio upravo na Džemala Bijedića, koji je tada obavljao dužnost sekretara SIV za rad.

Nakon Danilovića, koji je predložio da se oformi komisija koja bi ispitala stanje u Mostaru, govorio je Đuričić, navodeći da je na sjednici Općinskoj komiteta, na kojoj se o tome raspravljalo, bilo očito da su

91 „Opštinska konferencija Saveza komunista u Mostaru završila rad. Start za dugoročnu akciju“, *Oslobođenje*, 8. septembra 1962, 3.

92 ABiH, CKSKBiH, nesređena građa, Stenografske bilješke sa sjednice Izvršnog komiteta Centralnog komiteta SKBiH, održane 14. novembra 1962. godine. Javni tužilac u ovom suđenju Fikretu Baliću bio je Mato Babić, a predsjednik sudskoga Vijeća Šefik Hadžihasanović.

u pitanju podjele koje traju dosta dugo. On navodi da je na toj sjednici Općinskog komiteta Avdo Zvonić, potpredsjednik Narodnog odbora općine Mostar, govorio jedan i pol sat, a prije njega Obrad Kljakić, sekretar Sreske privredne komore, također jedan i pol sat. Kljakić je govorio o tome kako „Hercegovina nije u Mostaru, nego da je Mostar u Hercegovini“. Đuričić je na kraju kazao: „Ja mislim da treba biti načisto: radi se zaista o jednom nepravilnom uplitanju (u rad lokalnih institucija vlasti, op. H.K.), posebno druga Džeme, i drugim vezama, prije svega sa ovom mostarskom grupom. On je stalno imao stavove po tim pitanjima. To je još više guralo ovu drugu grupu na neprincipijelne pozicije, jer su imali podršku“.

Na ovom je sastanku Vlado Šegrt govorio o lokalnim podjelama u Hercegovini, naglašavajući kako „postoji i mali sukob između Nevesinja i Stoca“, mada, prema njegovom mišljenju, „Istočna Hercegovina i Konjic nisu umiješani u te svađe“. Glavni spor se vodi između Nevesinja, Mostara i jednog dijela Zapadne Hercegovine, jer „drugovi u Zapadnoj Hercegovini se bune da imaju nekoliko hiljada radnika koji vade boksit a svi prihodi odlaze u Mostar. Oni su tražili od direktora Rudnika boksita, ali je on rekao da mora ‘Veležu’ dati 500 hiljada dinara, jer za to ima naredbu. Sukobi se događaju zbog privredne nerazvijenosti ovih krajeva“. Šegrt veli kako je to došlo do izražaja na suđenju Fikretu Baliću, kada su komunisti koji nisu iz Mostara podržavali javnog tužitelja Matu Babića, a građani Mostara su podržavali Fikreta Balića. „To je bila jako mučna situacija na suđenju. Čak i drugovi iz Mostara nisu htjeli da sude nego su to preuzeli Trebinjci.“ Šegrt je na ovom sastanku veoma jasno naveo da je ova podjela u Mostaru jednostavno bila replika dviju grupa Mostaraca koje su zauzimale određene savezne pozicije u Beogradu. „U Beogradu postoje dvije grupe Mostaraca, na jednoj strani je Džema, a na drugoj Brana Kovačević a na njegovoj strani je i Ljuba Mihić. Ta grupa je bila protiv Džeme i bunili su se što je Džemal Bijedić postao ministar. Kada Brana Kovačević odlazi na odmor on uopšte neće da svraća u Mostar nego odmah putuje u Nevesinje.“ Kasnije je Šegrt, zalažući se da se formira Komisija kako bi ispitala stanje u mostarskoj regiji izjavio kako „jedna grupa (u Mostaru, op. H.K.) kaže da ako ode dinastija Bijedića da će sve biti u redu“, što samo potvrđuje tezu da je ključni cilj čitave „afere“ bio političko uklanjanje Džemala Bijedića. Rato Dugonjić je upozorio kako ova situacija polako poprima i obrise nacionalizma, jer „ima diskusija da su Srbi i Hrvati protiv muslimana.“

Pokazalo se, ipak, da ova pokrenuta „afera“ nije dala rezultata i da je Džemal Bijedić, koji je bio glavna meta napada, politički preživio. Vrijeme

je, također, pokazalo da je Džemal Bijedić bio politička ličnost koja je djelovala upravo suprotno od onoga za šta su ga neki optuživali. On je radio na integraciji čitave Hercegovine, i daljoj integraciji Hercegovine u okvire Bosne i Hercegovine, a nije vodio izrazito lokalističku politiku koja je dezintegrirala Hercegovinu, o čemu će više riječi biti na drugom mjestu u ovoj monografiji.

*Najodgovornije političke dužnosti u Bosni i Hercegovini –
predsjednik Republičkog vijeća od 1963. i Skupštine SR Bosne i
Hercegovine od 1967. godine*

Ipak je „afera“ iz 1962. ostavila određene tragove i utjecala na Bijedićevu dalju političku karijeru. Naime, on se već naredne godine iz Beograda vratio u Sarajevo. Najprije je u aprilu 1963, nakon što je usvojen novi jugoslavenski Ustav i pokrenuta kampanja za nove savezne izbore, skupa sa još nekolicinom funkcionera Saveznog izvršnog vijeća (Svetislav Stefanović, Veljko Zeković, Krste Crvenkovski, Sergej Krajgher, Danilo Kekić, Slavko Komar, dr. Marijan Brecelj i Nikola Džuverović) razriješen dužnosti saveznog sekretara za rad,⁹³ da bi na izborima 16. juna 1963. u izbornoj jedinici Visoko bio izabran za poslanika u Republičko vijeće Skupštine SR Bosne i Hercegovine.⁹⁴

Ubrzo nakon izbora, Džemal Bijedić je na sjednici Republičkog vijeća 25. juna 1963. godine izabran za predsjednika Republičkog vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine.⁹⁵ Premda neki smatraju da je Bijedić poslije 1962. politički marginaliziran i to na izravan zahtjev Aleksandra Rankovića, možemo vidjeti da je on vrlo kratko vrijeme bio djelimično „neraspoređen“, jer je prestao obavljati dužnosti sekretara u SIV-u, ali je i dalje bio član SIV-a, a njegova karijera u republičkoj skupštini ipak ukazuje

93 „Sjednica Saveznog izvršnog vijeća. Izvršena naimenovanja i razrješenja saveznih sekretara i drugih funkcionera“, *Oslobođenje*, 19. april 1963, 1.

94 AMH, FDŽB/k1-III-62; „Džemal Bijedić i Vaso Radić posjetili Visoko“, *Oslobođenje*, 15. maj 1963, 3; „Poslanički kandidati za Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine. Republičko vijeće“, *Oslobođenje*, 19. maj 1963, 10; „Na mitingu u Visokom govorio Džemal Bijedić“, *Oslobođenje*, 9. juna 1963, 10; „Poslije izbora za savezne i republičke poslanike. Prethodni podaci o glasanju za poslanike Republičkog vijeća“, *Oslobođenje*, 18. juna 1963, 3.

95 „Prvo zasjedanje novoizabrane Skupštine SR Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, 26. juna 1963, 1.

da se radilo samo o pomjeranju sa savezne na republičku razinu vlasti i to na veoma odgovornu političku dužnost, koja je po snazi utjecaja bila znatno viša od pozicija koje je imao u Saveznom izvršnom vijeću. Na sjednici Izvršnog komiteta CK SK Bosne i Hercegovine 8. maja 1965. predloženo je da Džemal Bijedić bude izabran za potpredsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine, s tim da i dalje ostane i na funkciji predsjednika Republičkog vijeća.⁹⁶ Nakon toga, Bijedić je 12. maja 1967. izabran za predsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine. Time se pokazalo da ovaj povratak iz Beograda na republičku razinu vlasti nije bio znak da se Bijedićeva politička karijera kreće silaznom putanjom. Naprotiv, njegov angažman u Skupštini Bosne i Hercegovine označio je dostizanje najviše moguće državne pozicije na republičkoj razini, i to baš u vrijeme kada su republike jačale svoj položaj u okviru jugoslavenske federacije.

Bijedić je na poziciji predsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine ostao sve do sredine 1971, kada se ponovo vratio na jugoslavensku razinu, ovoga puta na poziciju predsjednika jugoslavenske Vlade. Na zajedničkoj sjednici svih vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine 26. jula 1971. godine Džemal Bijedić je, zbog toga što je na prijedlog Josipa Broza Tita predložen za poziciju predsjednika SIV-a, podnio ostavku na funkciju predsjednika Skupštine, a o njegovom doprinosu unapređenju rada Skupštine SR Bosne i Hercegovine govorio je potpredsjednik Skupštine Momir Kapor, o čemu će biti više riječi na drugom mjestu u ovoj knjizi. Na ovom mjestu valja samo napomenuti da je u vrijeme Bijedićeva predsjedavanja Skupštinom SR Bosne i Hercegovine došlo do velikih studentskih demonstracija u junu 1968. godine. Bijedić je kao predsjednik Skupštine SR Bosne i Hrecegovine vrlo aktivan u to vrijeme. Već 5. juna 1968. on je bio na sarajevskom Filozofskom fakultetu i u prisustvu tadašnjeg rektora Fazlije Alikalfića i sekretara Gradskog komiteta Saveza komunista Munira Mesihovića razgovarao sa studentima.⁹⁷ Nakon što se nekoliko profesora (Branislav Đurđev, Rade Petrović, Slavko Leovac i Petar Mandić) zauzelo za „konstruktivno rješavanje bitnih problema i pitanja nastalih na Univerzitetu i u društvu – u okviru Saveza komunista, Saveza studenata, samoupravnih organa i drugih foruma,“ a ne putem demonstracija, Bijedić je studentima govorio o problemima u društvu, teškoćama u provedbi reformi i tako dalje, ali je uglavnom podržao studentske zahtjeve. Rekao je, na primjer: „Ako se vi

⁹⁶ AJ, CK SKJ, IV BiH, k. 24.

⁹⁷ „Sastanak komunista na sarajevskom Filozofskom fakultetu. Umjesto demonstracija – demokratski dogovori“, *Oslobođenje*, 6. juni 1968, 4.

na fakultetima izborite za smanjenje broja časova, što i mi podržavamo, možemo donijeti zakon koji će to sankcionisati“. Ubrzo nakon smirivanja situacije sazvao je sjednicu Predsjedništva Skupštine na kojoj se raspravljalo o problemima visokog školstva i studenata,⁹⁸ a potom je jasno iskazao svoj stav na sjednici Komisije za visoko školstvo skupštine Bosne i Hercegovine, zalažući se za reformu univerziteta i poboljšanje položaja studenata.⁹⁹

Iako je u drugoj polovini 1960-ih godina u hijerarhiji vlasti bio na republičkoj razini, Džemal Bijedić je čvrsto ostao vezan za Mostar i Hercegovinu, gdje je često dolazio, držao govore, ali i općenito aktivno politički djelovao.

98 „Sjednica Predsjedništva Skupštine Bosne i Hercegovine. Razmatrani problemi visokog školstva“, *Oslobođenje*, 14. juni 1968, 7.

99 „Izlaganje Džemala Bijedića na sjednici Komisije za školstvo Skupštine Bosne i Hercegovine. Savremeni univerzitet u samoupravnom društvu“, *Oslobođenje*, 16. juni 1968, 4.

FOTOGRAFIJE, II

Džemal Bijedić i Slobodan Šakota u Gradačcu 1945. g.

Džemal Bijedić major UDB, na području Rogatice, ljeto 1945. g.

Razija i Džemal Bijedić u dvorištu stana u Sarajevu 21.6.1945. g.

Delegacija komuna na prijemu kod predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita
u Beogradu 1951. g.

Sa opštinske konferencije SK u Mostaru 7. februara 1958. g.

Sa prijema kod predsjednika NOJ-a Džemala Bijedića za Dan Republike 1958. g.

Sjednica SIV-a, Beograd 21. februara 1961.g.

Sa otvaranja izložbe Odjeljenja narodne revolucije Muzeja Hercegovine Mostar,
25. jula 1961.g.

Džemal Bijedić, sekretar za zakonodavstvo Saveznog izvršnog vijeća (1963.)

Džemal Bijedić i Makso Balorda u Skupštini opštine Visoko, 1963. g.

Proглаšenje Ustava SRBiH, 10. aprila 1963. g. Sarajevo. Džemal Bijedić i Đuro Pucar Stari

Svečanost u Lištici, povodom otvaranja Doma zdravlja i polaganja kamena temeljca za novi hotel i tvornicu, 21. avgusta 1972. g.

TRI POLJA AKTIVNOSTI

Trnovit put do integracije i ravnopravnosti - Borba za integraciju Bosne i Hercegovine

Od sredine 1950-ih godina Džemal Bijedić je važna politička ličnost koja na prostoru Hercegovine provodi politiku integracije toga prostora u okvire Bosne i Hercegovine. On je to činio najprije dok je obavljao političke dužnosti u srezu Mostar, a i nakon odlaska na poziciju sekretara u Savezno izvršno vijeće za zakonodavstvo i organizaciju 1960, te nakon što je 1962. postao član Saveznog izvršnog vijeća i sekretar SIV-a za rad. Mada su taj hod prema vrhu federalne vlasti mnogi doživljavali kao priznanje za njegov dotadašnji rad,¹⁰⁰ bilo je i onih koji su prigovarali zbog toga nastojeći zaustaviti njegovu političku karijeru. Ipak, politička karijera Džemala Bijedića od sredine 1950-ih stalno je bila na uzlaznoj putanji, a ta je putanja obilježena njegovim uspješnim angažmanom u procesu integracije pojedinih regija u okvire Bosne i Hercegovine, te snažnim i uspješnim radom na stjecanju ravnopravnoga statusa Bosne i Hercegovine u okvirima jugoslavenske federacije.

To je doba kada je dio komunističke vladajuće elite već uviđao određene pogreške u oblasti nacionalne politike i kada je dio bosanskohercegovačkih komunista, među kojima je bio i Džemal Bijedić, svoje političko djelovanje u značajnijoj mjeri usmjeravao prema krajevima naseljenim hrvatskim stanovništvom u zapadnoj Hercegovini, s obzirom da je procjenjivano kako je utjecaj komunista među hrvatskim stanovništvom bio najmanji, te da je to bila jednim dijelom i posljedica krivog odnosa vlasti prema tom

100 AMH, FDŽB/k1-III-57, „Dragi Džemal, Iz dnevne štampe i radio vijesti saznali smo, da je tvoj rad na dosadašnjim odgovornim dužnostima ponovo priznat sa najvišeg mjesta i da Ti je povjerena nova i odgovornija dužnost. Sve nas to veoma raduje i tu našu radost ovim putem izražavamo Tebi kao i svima ostalim. Majka, Dedo i ostali. Sarajevo, 2.VIII. 1962.“ I episkop zahumsko-hercegovački je 1. jula 1962. uputio Bijediću čestitku: „Poštovani gospodine, sa osobitim zadovoljstvom iskreno Vam čestitam postavljenje za člana Saveznog Izvršnog veća i državnog sekretara. Želeći Vam toplo i na novom zasluženom položaju naročitog uspeha, a za dobro Naše Otadžbine. Mostar, 1. jula 1962.“ (AMH, FDŽB/k1-III-59).

stanovništvu. U jednom materijalu izrađenom početkom 1957. analizira se rad Saveza komunista u „hrvatskim krajevima“, te konstatira da je neposredno nakon Drugog svjetskog rata bilo „čitavih sela nastanjenih hrvatskim stanovništvom u kojima je naš uticaj bio vrlo neznatan, a danas, takvih sela skoro da nema.“¹⁰¹ Dalje se navodi da je bilo nepravednog odnosa vlasti prema krajevima nastanjenim hrvatskim stanovništvom. „Ima više primjera da i sada prilikom odabiranja omladine u razne vojne škole, izboru milicionara, u dodjeljivanju stipendija i slično presudnu ulogu igra držanje roditelja za vrijeme rata. Takođe se nedovoljno vodi računa o nacionalnom sastavu ljudi u pojedinim organima koji djeluju na području hrvatskih sela. Tako na području Hutova – Čapljina imaju 4 stanice narodne milicije u kojima od 30 milicionara svega su 3 Hrvata.“

U ovoj se *Informaciji* ipak naglašava kako je u drugoj polovici 1950-ih utjecaj Saveza komunista u hrvatskim krajevima veći nego ranije, jer se čitavo vrijeme nakon rata odvijala diferencijacija u pozitivnom pravcu među hrvatskim stanovništvom. Prema ovoj *Informaciji*, hrvatsko stanovništvo se dijelilo u tri skupine: jedan dio je bio čvrsto vezan za Savez komunista; drugi, „pretežan dio naroda koji još uvijek nije politički izdiferenciran, ali na koji organizacije SK i SSRN imaju sve više uticaja“; i treći dio čini „grupa neprijateljskih elemenata, bivših ustaša, HSS i klerikalaca.“ Za prvi dio, koji je odan Savezu komunista, navodi se da je pod pritiskom religiozne i konzervativne sredine. Taj se pritisak posebno osjeća kod omladine, kojima roditelji „nameću obavezne večernje molitve u porodici, zatim, obavezan je odlazak u crkvu nedeljom i u vrijeme vjerskih praznika. Roditelji i popovi inzistiraju da školska djeca pozdravljaju u školi i na javnim mjestima sa ‘hvaljen Isus’, djevojke neće da sa takvim mladićima [tj. onima koji ne pozdravljaju sa ‘hvaljen Isus’, H.K.] razgovaraju itd.“ Kao velika prepreka spominju se konzervativnost i religioznost sredine, te često nerazumijevanje na lokalnim razinama politike Saveza komunista prema religiji. Ističe se kako neki lokalni komiteti u svakom svećeniku vide neprijatelja „bez obzira da li se on lojalno odnosi prema zemlji ili ne“ i navodi se niz primjera da se ljudi ne primaju u Savez komunista samo zato što su religiozni, iako su u svemu ostalom dobri. Iznosi se pretpostavka da ima omladinaca koji bi pristupili u članstvo Saveza komunista „samo kada im se ne bi spriječavalo vjenčavanje u crkvi i krštavanje djece zbog sredine

101 Savez komunista Jugoslavije, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Organizacioni sekretarijat, Informacija o nekim problemima iz rada organizacija Saveza komunista u hrvatskim krajevima, Sarajevo, januar 1957.

u kojoj žive, koja ih anatemiše ako to ne učine i slično. Navodno ih ima koji nisu toliko religiozni, ali zbog pritiska ne mogu da napuste ta dva obreda.“

U *Informaciji* se spominje i niz drugih nepravednih poteza vlasti, posebno u odnosu prema vjernicima, s kojima se ne treba izravno sukobljavati. „Iako se uticaj klera i religioznost hrvatskog stanovništva često preuveličava, organizacije bi trebale da se usmjere na manji broj izrazitih političkih neprijatelja, razgolićavajući ih argumentima kojima oni samo operišu.“ Naglašava se da na hrvatske mase imaju veliki utjecaj „neprijateljski elementi“, čija je djelatnost usmjerena na razvijanje šovinizma i slično. „Težište neprijateljske djelatnosti počiva na šovinizmu – borba protiv tzv. Srbo-kunizma, borba za stvaranje hrvatske države u koju bi bila uključena i Bosna. Kao argument, pored ostalog, uzimaju i to da su Srbi na svim rukovodećim položajima.“ Dalje se naglašavalo da nekada doista ima propusta u kadrovskoj politici koja nanosi izravnu štetu Savezu komunista – „u nekim hrvatskim ili pretežno hrvatskim opštinama Srbi i muslimani su na osnovnim rukovodećim mjestima.“

Općenito, zaključak iz ove *Informacije* je bio da bi pitanje angažmana Saveza komunista među hrvatskim stanovništvom trebalo diskutirati na savjetovanjima sa sekretarima sreskih komiteta Saveza komunista.

U jednoj informaciji iz sredine 1958. sadržano je više konkretnih pokazatelja o nacionalnom sastavu u pojedinim državnim institucijama na prostoru zapadne Hercegovine. Tako se navodi da je u milicijskim stanicama na prostoru zapadne Hercegovine od 181 milicionera, Hrvata bilo 56, a Srba 125 „koji su mahom sa područja istočne Hercegovine.“¹⁰² Takvo stanje u nacionalnom sastavu milicionera objašnjavalo se u ovoj informaciji činjenicom, koja se promovirala kao apsolutna istina, a prema kojoj su „istočni krajevi Hercegovine, još od ranije, bili [su] baza za regrutovanje, prije rata policajaca, a poslije rata milicionera“, te uvjerenjem da je mali broj Hrvata koji bi željeli biti policajci. Osim toga, navodilo se u ovoj informaciji, neki su policajci iz krajeva zapadne Hercegovine „istupali na neprijateljskoj liniji, a dešavalo se i to da milicioner pjeva ustaške pjesme ili hvali Pavelića kao pametnog i sposobnog čovjeka.“

U dokumentu se govorilo i o privrednoj zaostalosti tog kraja, ali i o utjecaju klera, što je bilo jako važno za razumijevanje širega političkog i društvenoga konteksta. Za nas je taj kontekst važan jer pokazuje u kakvim je uvjetima Džemal Bijedić djelovao kao politički aktivista u Harcegovini.

102 AHNK, fond Narodni odbor sreza Mostar (dalje: NOS Mostar), k. 137, Stanje privrede na području „zapadne Hercegovine“, Mostar, 10. jula 1958.

Naglašavalo se da je kler na tom prostoru podržavao ustaše, te posebno isticao podatak da je poslije Drugog svjetskog rata do sredine 1958. krivično gonjeno 58 sveštenika, što je iznosilo 60% od ukupnog broja sveštenika mostarske biskupije. Od toga je broja 47 bilo osuđeno na vremenske kazne zatvora od 1-20 godina, a 11 ih je pušteno „poslije istrage bilo usljed nedostatka dokaza, bilo zbog političkih ili drugih potreba. Svi osuđeni, sem dvojice koji se još nalaze na izdržavanju kazne, pušteni su na slobodu, uglavnom amnestijom i pomilovanjem, tako da su samo pojedinci izdržali čitavu kaznu.“ Naglašavalo se da su i drugi pripadnici klera bili podvrgnuti raznim represivnim mjerama, što je utjecalo na slabljenje njegove političke aktivnosti. „Mnogi od hapšenih i suđenih sveštenika prišli su UKS (Udruženju katoličkih svećenika). Neki od njih odbacili su svoje ekstremne i neprijateljske stavove prema FNRJ, a većina odbacuje ma kakvo organizovano učešće u neprijateljskom radu.“

U ovom dokumentu, izuzetno važnom za bolje razumijevanje povijesnog konteksta u kojemu je djelovao Džemal Bijedić, govori se i o mješovitim brakovima u Hercegovini od kraja Drugog svjetskog rata. Prema ovim podacima, sklopljeno je ukupno 1095 mješovitih brakova, a od toga 57 razvedenih – najviše između katolika i pravoslavnih, a najviše u gradu Mostaru. Govori se i o aktivnosti „muslimanskog klera“, naročito za vrijeme ramazana, kada su se teravije održavale ne samo u džamijama nego i po privatnim kućama.

Ključno je na ovom mjestu istaknuti kako je radi mijenjanja stanja u zapadnoj Hercegovini krajem 1950-ih dio političkih aktivista inicirao aktivnosti na izgradnji tolerantnijeg i obzirnijeg odnosa prema krajevima većinski nastanjenim hrvatskim stanovništvom, te da je ta aktivnost pokrenuta upravo u vrijeme Bijedićevog povratka na političke dužnosti u Mostaru. U prvom planu radilo se o izmjenama strukture nastavničkog kadra, što je posebno bilo važno za zapadnu Hercegovinu, gdje su dugo vremena nakon Drugoga svjetskog rata većinu prosvjetnih radnika činili Srbi i Crnogorci.¹⁰³ „Političkoj aktuelizaciji tog pitanja doprinosila je i

103 AJ, CK SKJ, II BiH, k1/5, Stenografske bilješke sa III plenuma CKSKBiH održanog u Sarajevu 20. juna 1957. Na ovom savjetovanju Bijedić donekle ralativizira ovaj utjecaj Crnogoraca ne negirajući tu činjenicu. On kaže da je bio u Ljubuškom i da su komunisti u tom kraju prigovarali što su učitelji Crnogorci. Bijedić kaže da je tu bilo 8 učitelja, a da je jedan Crnogorac, te je on odgovorio na te prigovore na slijedeći način: „tu prije rata nije bilo ni škole a sada je osmoljetka i sada ovdje sjedi Crnogorac koji je došao čak iz Crne Gore da im uči djecu“. Bijedić kaže da mu je tamošnji šef UDB-e kazao kako se ljudi zapravo i ne bune zbog tog učitelja Crnogorca, nego ga pomažu.

činjenica što se dio tih kadrova, Srba i Crnogoraca, nije znao, a ponekad nije ni htio, prilagoditi situaciji kakva je vladala među stanovnicima zapadne Hercegovine u vezi s nacionalnim opredjeljenjem, zbog čega je dolazilo do politički nepoželjnih nesporazuma i sukoba.¹⁰⁴ Također je ukazivano na potrebu veće elastičnosti prema vjerskim osjećanjima stanovništva i izražavana potreba da se „raščisti sa prošlošću.“ Česta obrazloženja kako su Hrvati iz zapadne Hercegovine tokom Drugog svjetskog rata većim dijelom bili vezani za ustaški pokret, te kako su i poslije rata bili neprijateljski raspoloženi moraju se odbacivati. „Ne mogu se vječito svi ljudi, ili većina, a naročito omladina, jednog širokog i mnogo naseljenog područja vezati za grijeh iz rata, a ima, istina rjeđe, takvih slučajeva. To u najmanju ruku vrijeđa, stvara apatiju ne samo prema nosiocima takvih shvatanja, već prema socijalizmu kao sistemu, i nije čudo da se, pored ostalog, i zbog toga poneko nađe u nama neprijateljskim redovima.“¹⁰⁵

Radi postizanja ključnog političkog cilja (skidanje hipoteke ustaštva sa zapadne Hercegovine i integracije tog prostora u političke i privredne okvire Bosne i Hercegovine), Izvršni komiteta CK SKBiH je na sjednici 22. septembra 1965. donio odluku da se pripremi jedna analiza političkog stanja u zapadnoj Hercegovini. „Smisao analize je da se daju politički odgovori na karakteristične političke manifestacije u jednom dužem vremenskom periodu u Hercegovini, posebno njenom zapadnom dijelu. Radi sprovođenja ovog zaključka Izvršnog komiteta određena je grupa u sastavu: Uglješa Danilović, Ivo Jerkić i Ismet Kreso, koja je trebala napraviti koncepciju izrade analize i sa njom upoznati Sekretarijat IK CK SKBiH.“¹⁰⁶ Za izradu analize predloženo je da se angažiraju osim političkih aktivista i niz ekonomista, profesora, politologa, među kojima Mile Alilović, Jakov Arapović, Božo Bevanda, Dragan Blažević, Ante Budimir, Esad Ćimić, Salko Ćurić, Branko Dželetović, Milorad Ekmečić, Jure Galić, Petar Jukić, Mile Kondža, Ante Miljas, Viktorija Matijević, Petar Oreč, Ferdo Palac, Mahmut Pehlivanović, Ante Ramljak, Mate Šalinović, Marko Šunjić i Ante Vrdoljak.¹⁰⁷ Komisija je od novembra 1965. do februara 1966. proučavala

104 AHNK, NOS Mostar, k. 137, Neki problemi školstva i kulture sa aspekta međunacionalnih odnosa.

105 AHNK, NOS Mostar, k. 137, Referat o stanju i odnosima u zapadnoj Hercegovini, Mostar, 16. januara 1959.

106 AJ, CKSKBiH, IKCKSKBiH, K. 2/24, Zapisnik sa sastanka IK CKSKBiH, 22. septembar 1965.

107 AHNK, SK SK Mostar, k. 137, Prijedlog radnog programa za izradu analize o društveno-ekonomskom stanju i odnosima u Mostarskom srezu s posebnim osvrtom na zapadni region, bez datuma.

stanje na širem prostoru Hercegovine i o tome napravila opširnu analizu, koja je razmatrana na Mostarskom savjetovanju 30. septembra 1966. godine.¹⁰⁸

Ova analiza pod naslovom *Osnovne društveno-ekonomske karakteristike Mostarskog sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini* nastala je uglavnom na temelju informacija koje su komunisti prikupljali od početka 1950-ih godina o stanju na prostoru Hercegovine. U ovoj analizi navodi se kako je jedno vrijeme poslije Drugog svjetskog rata bilo puno krivih poteza prema stanovništvu u zapadnoj Hercegovini, te su „neelastične metode u političkom radu iskorištavali [su] neprijateljski raspoloženi ljudi i krugovi u propagandi protiv naše politike.“ Također je bilo različitih reagiranja i komentara u vezi s pitanjem stipendiranja đaka i studenata sa područja zapadne Hercegovine, a „greške u vezi s ovim dovodile su do izvjesnih nesporazuma na liniji studenti – komune.“ Navodi se da je u nekoliko opština na ovom području bilo slučajeva da su se mladićima i djevojkama odbijale molbe za stipendije, zbog toga što su njihovi roditelji, ili rođaci, posjećivali mise i druge vjerske manifestacije. „Istina, danas je takvih pojava manje, ali bi, ipak, trebalo preispitati čitavu politiku stipendiranja i pronalaziti nove načine i mogućnosti da što veći broj omladine iz ovoga kraja stipendiramo na srednjim, višim i visokim školama.“ U analizi se priznaje da su jedno vrijeme u ovim krajevima na mnogim mjestima radili stručnjaci iz drugih područja, te da su se na većini mjesta u prosvjeti nalazili profesori, nastavnici i učitelji drugih nacionalnosti. Isti slučaj je bio i sa sastavom pripadnika milicije, a i službenika ispostava za unutrašnje poslove. Problem je bio u tome što je takvih pojava najčešće bilo u krajevima naseljenim pretežno hrvatskim stanovništvom, kao što su Ljubuški, Lištica, Grude, Posušje „pa je to neprijateljska propaganda tumačila kao naš politički stav prema ovom kraju, a i narodu je ponekad izgledalo kao nametanje kadrova drugih nacionalnosti.“

U analizi dalje stoji da „među našim političkim kadrovima još uvijek ima vrlo različitih mišljenja o političkoj orijentaciji studenata na pojedinim univerzitetima. Ponekad provejava shvatanje da je većina studenata neraspoložena prema našem društvu, da školujemo svoje protivnike i da bi mnogim trebalo zabraniti da studiraju. Ranije je među društvenim i

108 AHNK, NOS Mostar, k. 137, Osnovne društveno-ekonomske karakteristike Mostarskog sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini, Mostar, septembar 1966.

političkim radnicima u srezu i nekim opštinama, bilo mišljenja da bi studente iz ovoga kraja trebalo upućivati da studiraju u Beogradu, Sarajevu, Skoplju, kako ne bi odlazili u Zagreb. To pokazuje da se nije shvatilo da obrazovanje studenata pod našim uticajem u Zagrebu može dati veće rezultate nego u drugim centrima, pa naša pažnja mora biti usmjerena u tom pravcu. Mora nam biti svejedno gdje ko studira, ali nam ne može biti svejedno kako su studenti orijentisani i koliko su uključeni u društvenopolitički život na fakultetima.“ Posebno se naglašavalo da su u nekim studentskim krugovima u Zagrebu vođene diskusije s ciljem da se pokaže da je zapadna Hercegovina „zapušten kraj“, te da se „vodi površna investiciona politika i slično. Studenti su ovakva mišljenja ispoljavali i u komunama (...) I u pogledu odlaska u vojne škole prisutni su različiti komentari. Tvrdi se da se veći broj učenika iz ovih krajeva ne prima u vojne škole baš zbog toga što se na njih gleda kao na djecu iz kraja koji ne može regrutovati sigurne vojne kadrove. Odziv omladine na konkurse za vojne podoficire i oficirske akademije ranije je bio vrlo izražen u opštinama Posušje, Lištica, Čitluk, ali je priman vrlo mali broj javljenih.“ Naglašavalo se da je bilo slučajeva da su kandidati, ukoliko bi lokalne vlasti tražile objašnjenje za neprihvatanje njihovih kandidata, naknadno primani u vojne škole, ali takav nastup lokalnih političkih struktura nije bio čest.

U ovoj se analizi nije negiralo postojanje lokalističkih shvatanja u Hercegovini, koja su se ispoljavala kako u sreskim tako i u općinskim rukovodstvima, a manifestirala su se sukobljavanjem lokalnih rukovodstava motiviranih različitim konceptima razvoja, odnosno različitim razumijevanjem gdje treba izgrađivati pojedine privredne komplekse, ali i u razvoju zdravstva, školstva i drugo. Sukobi su postojali ne samo između pojedinih srezova, nego i u odnosima nekih općina (posebno sukob Mostara i drugih općina), a lokalizama je bilo i u općinama, gdje je dolazilo do sukoba sela i centra općine i slično.

U vrijeme održavanja ovoga savjetovanje Džemal Bijedić je obavljao dužnost predsjednika Republičkog vijeća i potpredsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine. S obzirom da su na savjetovanju sudjelovali članovi CK SKJ i članovi CK SKBiH sa područja Hercegovine, članovi Kontrolne i Revizione komisije, savezni i republički zastupnici, generali JNA, članovi Sreskog komiteta, raniji društveno-politički aktivisti iz Hercegovine koji su u to vrijeme živjeli u drugim dijelovima zemlje, veći broj političkih aktivista iz općina zapadne Hercegovine, te predstavnici CK SK Hrvatske, Kotarskog komiteta Split i Garnizona JNA iz Mostara, bilo bi sasvim logično pretpostaviti da je i Džemal Bijedić bio na savjetovanju, mada

mostarska *Sloboda* i sarajevsko *Oslobođenje* u svojim izvještajima sa savjetovanja ne navode njegovu diskusiju.¹⁰⁹ Nismo uspjeli naći stenogram sa ovoga zasjedanja,¹¹⁰ ali u fondu Džemala Bijedića čuva se nekoliko verzija jednog govora, čijom analizom se može utvrditi da se radilo o njegovim primjedbama na analizu pipremljenu kao osnovu savjetovanju. To se može zaključiti na temelju činjenice da se u svakoj od ovih sačuvanih pisanih verzija referira na pitanja pokrenuta u materijalu koji je služio kao podloga savjetovanju.

U jednoj verziji dokumenta, koji vjerovatno predstavlja Bijedićeve primjedbe na materijal pripremljen za savjetovanje, govori se o „primjedbama u načelu“ na materijal. Tu se najprije ukazuje na značaj sagledavanja problematike u Hercegovini, ali se kritizira „apstraktnost“ primijenjena u radu. Zbog toga Bijedić konkretizira svoje primjedbe, posebno kada se radi o odnosu komunista prema Hercegovini, pri tome apostrofirajući stanje u zapadnoj Hercegovine poslije rata. „Smatram da je i na području zapadne Hercegovine moglo doći do distribucije kadrova drugih nacionalnosti bez obzira da li su lokalne prilike to dozvoljavale i da li je to bilo politički oportuno. Što se tiče učešća hrvatskog življa u to vrijeme u politici, kulturi, obrazovanju itd. smatram da postoje dva razloga zbog koga se je osjećao nedostatak tog življa u javnom životu. Prvi razlog odnosi se na apstinenciju tog življa od mnogih manifestacija usljed novonastale situacije, sa kojom se mnogi nisu mogli složiti, a drugi je razlog, stvarno nepovjerenje koje je postojalo i u redovima Partije prema življu iz zapadne Hercegovine.“ Bijedić je smatrao da su i lokalna rukovodstva u zapadnoj Hercegovini, a ne samo centralno partijsko vodstvo, odgovorna za stanje kadrova u zapadnoj Hercegovini. „Ako danas u tim krajevima ima preveliki broj kadrova drugih nacionalnosti (...) i ako mnogi od ovih kadrova, kako se navodi u materijalu, ne mogu da se uklope u problematiku zapadne Hercegovine, za njihov boravak nije krivo samo centralno rukovodstvo ili sami ti kadrovi nego i lokalno rukovodstvo i lokalne prilike koje im dozvoljavaju da štetno djeluju pa prema tome i da borave tamo.“

109 O Mostarskom savjetovanju opširnije vidjeti u Husnija Kamberović, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo, 2011, 150-179.

110 Dio materijala, kao i neke diskusije, objavljeni su u knjizi *Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost*. Sarajevo, 1977. Diskusiju Cvijetina Mijatovića pronašli smo u njegovoj ostavštini, koja se čuva u Arhivu Tuzlanskog kantona u Tuzli. Jure Galić u razgovoru sa autorom tvrdi da ni on, koji je sudjelovao u pisanju ove analize, a ni Džemal Bijedić, niti su pozvani niti su prisustvovali savjetovanju.

Bijediću je bilo jako stalo do toga da afirmira djelovanje mostarskih komunista, pa je zbog toga kritizirao dio u materijalu koji je upravo na mostarske komuniste prebacivao dio krivice za slabi utjecaj komunista u zapadnoj Hercegovini u razdoblju pred Drugi svjetski rat. Također je kritizirao stav u materijalu da se stanje u zapadnoj Hercegovini promatra u odnosima Srbi – Hrvati, jer, prema njegovom mišljenju, razumijevanje Hercegovine isključivo u srpsko-hrvatskim odnosima i u kontekstu odnosa istočne i zapadne Hercegovine, zanemaruje muslimane i čak ih promatra kao faktor „koji kod današnjeg stanja stvari ugrožava nečije interese. (...) Njih izostavljati u ovim odnosima značilo bi dovoditi ih u predratnu situaciju a to opet znači kod njih oživljavati kult Mehmeda Spahe koji je i danas latentno prisutan kod nekih Muslimana /naročito kod intelektualaca/ i koji se pothranjuje upravo radi anomalija koje iskrsavaju u odnosu na njihov tretman.“ Bijedić je dalje kritizirao stav u materijalu koji govori o tome kako mnogi krajevi ne doživljavaju Mostar kao kulturni centar Hercegovine. „To je jako pogrešno. Mostar je oduvijek bio centar i istočne i zapadne Hercegovine i svih drugih krajeva Hercegovine i pozitivan faktor njihova povezivanja. Otuda je Mostar i centar zapadne Hercegovine i podgrijavanje nekog drugačijeg odnosa komuna prema njemu značilo bi čisti lokalizam.“ Najzanimljiviji je, ipak, onaj dio Bijedićevih primjedbi na razumijevanje pojma „zapadna Hercegovina.“ „Uočljivo je iz materijala da kada se govori o zapadnoj Hercegovini, da se u nju još od prije rata pa do danas integrišu Livno, Duvno i Prozor. Teritorijalno i politički, a zatim sudeći prema onome kako to mase doživljavaju, ovi krajevi pripadaju Bosni pa u ocjeni njihovih kretanja ta kretanja ne bi trebalo vezati, bar u potpunosti, za kretanja u zapadnoj Hercegovini, jer zapadna Hercegovina u odnosu na njih predstavlja jedan specifikum.“

U drugoj verziji dokumenta, Bijedić je puno konkretniji, ističući kako se u materijalu za to savjetovanje nije dovoljno obradio utjecaj Komunističke partije u Hercegovini u doba pred Drugi svjetski rat. „Više su obrađeni problemi na relaciji istočna Hercegovina – zapadna Hercegovina dok je manje govoreno o ostalim krajevima Hercegovine. Pa i ova relacija obrađena je apstraktno. Međutim, i pored toga stiče se dojam, čitajući analizu, da istočna Hercegovina ima političku, ekonomsku, kulturnu, obrazovnu i td. supremaciju nad zapadnom Hercegovinom. Mada ne sa brojevima, ali ipak sa nekom vrstom podataka se operiše u onim dijelovima materijala gdje se govori o tome da je istočna Hercegovina školovala veći broj ljudi, da je više investirala u privredu i da uopšte i u drugim oblastima

ima veće učešće u raspodjeli od zapadne Hercegovine (tako na primjer, evidentna je iz materijala supremacija istočne Hercegovine u odnosu na zapadnu u učešću u poslovima Armije, Milicije, unutrašnje bezbjednosti itd).“ Bijedić je naglašavao da se iz materijala može steći dojam „da u Hercegovini u političkom, ekonomskom, kulturno-prosvjetnom itd. smislu Srbi imaju supremaciju osobito u odnosu na Hrvate dok se sa položajem Muslimana manje operiše. Iz analize je evidentno da bi ovakvo stanje trebalo popravljati i da bi se trebalo obezbijediti ravnopravno učešće i Hrvata u životu Hercegovine. Prema materijalu polazna osnova za raspoređivanje kadrova trebala bi da bude broj stanovništva svake nacionalnosti. Znači, trebalo bi da postoji proporcija u odnosu na broj stanovništva svake nacionalnosti. Ova razmatranja u materijalu trebala bi biti još konkretnija i trebalo bi operisati sa podacima. Trebalo je – primjera radi – iskazati podatak koliko ima Hrvata, Srba i Muslimana direktora osnovnih škola, srednjih škola, zatim direktora privrednih organizacija i ustanova, zatim analizirati taj broj u SUP-u, ako je potrebno i u Armiji. Tada bi materijal bio kompletniji i ubjedljiviji.“ Bijedić se zalagao za nacionalnu ravnopravnost i proporcionalnu zastupljenost u političkim funkcijama, ali je odbacivao insistiranje na apsolutnoj proporciji stanovništva i kadrova u nepolitičkim sferama. „Primjera radi, u takvoj situaciji gdje bi se i u vanpolitičkim oblastima strogo vodilo računa o nacionalnim proporcijama jedan Hrvat ljekar ne bi mogao raditi u kraju gdje su većinom Srbi ili obratno. Očito je da bi to usporavalo naš privredni razvitak i da bi dovodilo do nelogičnosti.“

Ključni je, međutim, onaj dio u kojemu Bijedić govori o pojavama nacionalizma i šovinizma. „Za običnog čovjeka je, primjera radi, jasno da je neprirodno tvrditi da se nacionalističke i šovinističke pojave rađaju samo u zapadnoj Hercegovini, kad je poznato da ih ima i u drugim njenim područjima i kod drugih nacionalnosti, u ovom slučaju kod Muslimana i Srba. Isto je tako nepravedno i nenaučno govoriti da su u prošlosti krivci za događaje samo pripadnici jedne nacionalnosti, a što je još najteže tako nešto tvrditi za cijelu naciju. Takvih tvrdnji je bilo, istina kod neodgovornih pojedinaca, ali su takva shvatanja doprinijela, bez obzira da li je to netko subjektivno želio ili ne, da se u praktičnoj politici prave razlike između ljudi i nacionalnosti i odstupa od principa jednakog tretmana svih ljudi i nacija.“

Sigurno je ovakav Bijedićev stav, pogotovo s obzirom na činjenicu da je u to vrijeme obavljao dužnost predsjednika Republičkog vijeća i potpredsjednika Skupštine Bosne i Hercegovine, imao određenog odraza

na stanje u zapadnoj Hercegovini i utjecao da se otvori proces integracije ove sredine, kao periferne, uz republički centar.

Uz kampanju za političku integraciju. Bijedić je posebno naglašavao nužnost ekonomske integracije. Vidljivo je to i iz njegovog predavanja političkom aktivu pokrajine Kosovo u Prištini u decembru 1967. godine. Bijedić je govorio o razvoju Bosne i Hercegovine i privrednoj reformi započetoj 1965. godine. On veli kako je poznato da Bosna i Hercegovina ima status nerazvijenog dijela zemlje na razini Jugoslavije, ali taj problem nerazvijenosti Bosna i Hercegovina vidi i kroz vlastiti neravnomjeran razvoj pojedinih regija, s obzirom na postojanje nerazvijenih regija unutar nerazvijene Bosne i Hercegovine. Kako bi prevazišla tu zaostalost Bosna i Hercegovina se odlučila za razvoj velikih privrednih organizacija, pri čemu su se Željezara Zenica, Energoinvest i Rafinerija nafte u Bosanskom Brodu pojavljivali kao nosioci tog razvoja, te modernizaciju i rekonstrukciju puteva, što je podrazumijevalo saobraćajno uvezivanje svih regiona u Bosni i Hercegovini, čime će se, kako se vjerovalo, značajnije razvijati i nedovoljno razvijene regije Bosne i Hercegovine. „O ovom problemu razvoja nedovoljno razvijenih područja u Republici raspravljali smo u više navrata na sjednici CK SK, na nekoliko sjednica skupštinskih tijela i na niz drugih foruma (...) Kod nas između pojedinih regiona i opština postoje vrlo osjetne razlike u razvijenosti, a naročito u ekonomskom pogledu (...) Razvoj u svim područjima nije bio usporen i stagnantan za ovih 20 godina, ali je obojen neujednačenošću. Zbog toga je tretman ekonomski nerazvijenih područja u Republici određen u konstelaciji širih regiona, ne od opštine do opštine, već od regiona kao, na primjer, Bosanska krajina, Hercegovina i jugoistočni dio Bosne itd.“ Bijedić je najavio velika ulaganja u privredno zaostale regione Republike, i to argumentirao odlukom da se 75% sredstava koje će Republika dobiti iz Fonda federacije, uloži u te regije, kao i odlukom da se 80% ukupnih planiranih investicija usmjeri za razvoj poljoprivrede u tim regijama. Prema Bijedićevim proračunima to je činilo 85% ukupnih sredstava planiranih ulaganja do kraja 1970. i 1972. godine.¹¹¹

Slično je Bijedić govorio i na savjetovanju CK SKBiH organiziranom 8. i 9. maja 1968. godine. Na savjetovanju je bilo riječi o aktivnostima SK povodom pojava nacionalizma, šovinizma, djelovanja konzervativnih snaga poraženih na IV plenumu CK SKJ i drugim vidovima neprijateljske

111 AMH, FDŽB, Predavanje političkom aktivu pokrajine Kosovo, Priština, decembar 1967.

djelatnosti, te nekim obilježjima političke situacije u Bosni i Hercegovini. Na ovom savjetovanju Džemal Bijedić je govorio o integracionim procesima u privredi, ocjenjujući taj proces uspješnim, mada je isticao da ima i mišljenja koja dovode u pitanje potrebu integracije uopće. Zaključio je da takvih mišljenja ima malo, ali su prisutna i o tome treba voditi računa, jer ona „predstavljaju za Savez komunista najveću smetnju u zauzimanju i sprovođenju jedinstvenih stavova. Na taj način mi postajemo nejedinstveni u akcijama, što ne smije biti karakteristika Saveza komunista kao prvorazrednog političkog faktora od njegovog postanka pa do danas.“ Navodio je da ima i onih koji smatraju da se integracijom privrednih preduzeća u Bosni i Hercegovini provodi proces zatvaranja republike. Bijedić je odmah odbacio takva shvatanja, ističući da se radi upravo suprotno – „ovdje se (...) radi (...) o racionaliziranju sadržine i metoda integracije.“ Kao primjer on je naveo integraciju preduzeća iz Bosne i Hercegovine sa onima izvan ove republike (Smederevo, Skopje, i niz drugih preduzeća).¹¹²

Slično je Bijedić govorio i u jednom intervjuu listu *Borba* u novembru 1968. kada je o koncepcijama bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja u Bosni i Hercegovini isticao posebno činjenicu da su u periodu industrijalizacije nakon Drugog svjetskog rata građeni krupni objekti (metalurški i energetski kapaciteti, ugljenokopi i slično) na uskom prostoru, pa je središnji dio Republike (Sarajevo, Zenica, Tuzla) imao brži razvoj od drugih dijelova republike. Ekonomski nedovoljno razvijena područja Republike obuhvatala su dvije trećine teritorija sa blizu dva miliona stanovnika. Zbog toga se počela voditi politika koja bi pokrenula i ove nedovoljno razvijene krajeve. Formiran je Republički fond za razvoj nedovoljno razvijenih područja, a i sredstva koja je Bosna i Hercegovina kao nedovoljno razvijena republika dobivala iz saveznog Fonda u većoj mjeri su usmjeravana u ta područja. Provođena je modernizacija i rekonstrukcija puteva, finansiranje poljoprivrede i vodoprivrede i slično. Sve je to u skladu sa privrednom reformom započetom 1965, koja je, prema Bijedićevoj ocjeni, davala dobre rezultate.¹¹³

U posebnoj izjavi za *Tanjug* datoj 8. septembra 1969. nakon obilaska Posušja, Gacka, Bileće i Trebinje, Bijedić je naglašavao kako je Hercegovina

112 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (dalje: CK SKH) (1220), D-2569; „Savjetovanje komunista Bosne i Hercegovine. Komunisti u preduzećima i komunama – pokretači i usmjerivači integracionih procesa“, *Oslobođenje*, 10. maj 1968, 2.

113 AMH, FDŽB, Intervju „Borbi“, novembar 1968; Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 130-133.

naslijedila veliku privrednu zaostalost, ali da je poslije Drugog svjetskog rata ipak došlo do bržeg privrednog razvoja. „Otuda mi danas govorimo ne o nerazvijenosti nego o relativnom zaostajanju ovih krajeva u razvoju u odnosu na neke naše druge krajeve i područja. To uostalom nije samo slučaj sa Hercegovinom i njenim komunama nego i nekim drugim krajevima naše Republike kao što su Bosanska krajina i slično.“¹¹⁴ Bijedić je, kao predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine, isticao da je Skupština usvojila niz mjera za privredni razvoj Hercegovine, ali da „usljed nedostatka sredstava nisu se mogli realizovati svi projekti, tako da nam i u buduće ostaje kao najvažniji zadatak da realizujemo ono što smo u ovom pogledu ugradili u naše programe i propise, posebno u Zakon o finansiranju nedovoljno razvijenih područja gdje su određeni kriteriji za prioritet razvoja pojedinih područja.“

U tom je smislu Bijedić govorio i na jednom savjetovanju međuopštinske konferencije Saveza komunista u Mostaru početkom 1970. godine. On je, govoreći o značaju i razvoju Hercegovine poslije Drugog svjetskog rata, posebno naglašavao činjenicu da su se u tom periodu u Hercegovini počeli graditi ili su već izgrađeni neki od velikih privrednih preduzeća, poput Aluminijskog kombinata, tri hiderocentrale i željeznička pruga Sarajevo-Ploče. „Međutim, imajući u vidu opšti stepen ekonomskog razvitka naše Republike, kao i orijentaciju da se skladnije i ravnomjernije razvijaju svi regioni u našoj Republici, mi se sada nalazimo na dobrom putu ka radikalnoj izmjeni privredne strukture Hercegovine i otvaranju bolje perspektive stabilnijeg vezivanja čovjeka za ovo tlo.“ On je isticao da u buduće hercegovačka privreda, posebno zbog aluminijske industrije, ima šansu ne da zavisi od jugoslavenske privrede, nego da utiče na razvoj jugoslavenske privrede. „Za ovaj region u narednom periodu od velikog značaja biće izgradnja aluminijskog kombinata. I pored teškoća koje smo imali oko integracije boksitnih rudnika sa *Energoinvestom* mi smo u integraciji potpuno uspjeli. (...) Na bazi aluminijske industrije mi možemo izgraditi još niz objekata prerađivačke industrije. To nosi velike mogućnosti za razvoj ovog regiona.“¹¹⁵ Bijedić je ovakvim istupanjima promovirao svoje zalaganje za privrednu integraciju Hercegovine u šire bosanskohercegovačke privredne tokove, tvrdeći da krupna privredna poduzeća (*Energoinvest*, *Unis*, *Soko*, *Đuro Salaj*, *Bilećanka*) trebaju biti nositelji privrednog razvoja Hercegovine.

114 AMH, FDŽB, Izjava za *Tanjug*, 8. septembar 1969.

115 AMH, FDŽB, Diskusija na Međuopštinskoj partijskoj konferenciji, 23. mart 1970.

Posebno je važan Bijedićev angažman u vezi s izgradnjom aluminijskoga kombinata u Mostaru. On je na tome radio i u vrijeme kada je obavljao dužnosti u republičkoj Skupštini, a i kasnije kao savezni premijer. Izgradnja aluminijskog kombinata u Mostaru je najbolji primjer Bijedićevog zalaganja za razvoj Mostara, Hercegovine i Bosne i Hercegovine kao cjeline. Naime, gradnja kombinata je bila rezultat velike borbe bosanskohercegovačkog političkog vodstva 1960-ih i 1970-ih godina sa raznim centrima ekonomske i političke moći u tadašnjoj Jugoslaviji. Zbog velikih nalazišta boksita odmah poslije Drugog svjetskog rata planiralo se podići tvornicu za preradu boksita u Mostaru. O tome se razmišljalo 1948, pa ponovo 1954, zatim 1956/57, ali su svi ti planovi odlagani zbog nedostatka finansijskih sredstava. Tek 1961. formirana je Tvornica glinice i aluminijuma,¹¹⁶ a 1964. ta se tvornica integrirala sa boksitnim rudnicima u jedinstveno preduzeće za istraživanje, eksploataciju i transport boksita, pod nazivom Aluminijski kombinat i boksitni rudnici Mostar. Međutim, vrlo brzo se ušlo u poteškoće zbog problema izbora najpovoljnije inozemne ponude u tehnologiji i investiranju, odnosno kreditiranju tvornice glinice koja se trebala izgraditi u okviru prve faze izgradnje aluminijskog kombinata. Zbog tog odugovlačenja u Mostaru su se sredinom 1968. širile tvrdnje da se Investiciona banka u Sarajevu unaprijed opredijelila za ponudu iz Sovjetskog saveza „čime je narušila samoupravna prava mostarskog preduzeća Aluminijski kombinat i boksitni rudnici koje se pojavljuje u ulozi investitora.“ Do toga je, prema tim tada raširenim pričama u Mostaru, navodno, došlo pod utjecajem nekih republičkih lidera i sarajevskog *Energoinvesta* koji je zainteresiran „za istočnu varijantu i preuzimanje najvećeg dijela poslova u vezi sa podizanjem aluminijske industrije u Mostaru.“¹¹⁷ Odugovlačenjem da se što prije prihvati inozemna ponuda čitava Hercegovina svakodnevno je gubila milione dinara. Iz Sarajeva su, pak, upućivani prigovori kolektivu aluminijskog kombinata „da prejudicira čitavu stvar opredjeljujući se apriori za ponude talijanske firme Montekatini“. Direktor Investicione banke iz Sarajeva, Izet Zubović, smatrao je da proces realizacije izgradnje aluminijskog kombinata „nije izašao iz okvira normalnog,“ navodeći da

116 „Hronika radnih kolektiva. Ne samo proizvodnja“, *Oslobođenje*, 26. septembar 1962, 4.

117 Oslonac na Sovjetski savez forsirao je Emerik Blum, koji je namjeravao tako nabaviti jeftiniju tehnologiju i opremu, a sklopove za tvornicu kupiti na Zapadu. Ideja je bila da se dobije jeftina, ali savremena tvornica, te otvorena vrata za izvoz u Sovjetski savez (*Emerik Blum. Monografija*. Sarajevo: Šahinpašić, 2002, 130-131).

bi prva faza izradnje aluminijskog kombinata, koja se sastojala u izgradnji tvornice glinice, trebala koštati oko 450 miliona novih dinara, a čitav projekat izgradnje kombinata i prateće industrije mogao bi dostići iznos od oko 1.500 miliona novih dinara, pa bi se svaka žurba mogla osvetiti čitavoj zajednici. On je novinarima objasnio da je za izgradnju tvornice glinice bilo tri ponude: sovjetska, talijanska i mađarska, te da sve ponude treba detaljno razraditi ne samo sa aspekta tehnologije nego i uvjeta kreditiranja i plaćanja.¹¹⁸

Očito su politički razlozi (sovjetska intervencija u Čehoslovačkoj) utjecali da je Sovjetski savez ispao iz kombinacija za izgradnju aluminijske industrije u Mostaru, a posao su dobili Francuzi. Ugovor sa francuskom firmom „Pechiney“ o izgradnji tvornice glinice u Bačevićima je potpisan 1969. godine.¹¹⁹ Nakon niza odugovlačenja i traganja za najboljim rješenjima, preduzeće Aluminijski kombinat i boksitni rudnici u Mostaru, u kojemu su urađene prve studije izgradnje aluminijskog kombinata, pripojeno je 1969. sarajevskom *Energoinvestu*,¹²⁰ koje potom dobiva koncesiju za razvoj aluminijske industrije.¹²¹ Koncem marta 1969. delegacija firme „Pechiney“ obišla je lokaciju predviđenu za izgradnju kombinata,¹²² a kamen temeljac za izgradnju Tvornice glinice položio je upravo Džemal Bijedić 17. januara 1970. godine,¹²³ koji je u svom govoru naglasio niz teškoća s kojima se Bosna i Hercegovina suočavala u pokušajima da razvija ovu granu industrijskog razvoja, te u tom smislu istakao značaj integracije bosanskohercegovačkih rudnika boksita s „Energoinvestom“, što je stvorilo mogućnosti za početak gradnje Aluminijskog kombinata. Emerik Blum, kome pripadaju zasluge

118 „Nesporazumi oko izgradnje preduzeća aluminijske industrije u Mostaru. Ključevi kombinata u bankinim rukama“, *Oslobođenje*, 2. avgust 1968, 3.

119 „Mostarski privredni impulsi. Aluminij, najzad, krenuo“, *Oslobođenje*, 11. mart 1969, 4.

120 „Integracioni procesi u Bosni i Hercegovini. Aluminij u velikoj kući Energoinvesta“, *Oslobođenje*, 20. marta 1969, 1. Direktor Aluminijskog kombinata u Mostaru Jefto Subotić i zamjenik glavnog direktora *Energoinvesta* Rizo Selmanagić informirali su javnost da su radnički savjeti *Energoinvesta* i *Aluminijskog kombinata* donijeli odluke o integraciji, koja bi podrazumijevala i integraciju svih rudnika boksita, i to kako onih iz Mostara, koji su već bili u sastavu Aluminijskog kombinata, tako i rudnika boksita u Vlasenici, Jajcu i Bosanskoj Krupi. O ovoj intergaciji vidjeti svjedočenje Žarka Primorca u knjizi *Emerik Blum*, 131-132.

121 „Ostvarenje ideje o preradi boksita“, *Oslobođenje*, *Nedjelja*, 14. februara 1976, 14.

122 „Pregovori o izgradnji tvornice glinice. Delegacija *Pešine* u Mostaru“, *Oslobođenje*, 26. mart 1969, 3.

123 „Svečanost u Bačevićima nedaleko od Mostara. Položen kamen temeljac Aluminijskom kombinatu“, *Oslobođenje*, 18. januara 1970, 1, 4.

za integraciju boksitnih rudnika u okvire *Energoinvesta*, smatrao je da će odluka „o započinjanju radova na prvom objektu koji će omogućiti racionalno korištenje boksitnih rezervi Rudnika Mostar označiti, sasvim sigurno, prekretnicu u budućoj politici eksploatacije vrlo značajnih nalazišta iz rudnika u sastavu ovog preduzeća“.¹²⁴ Pokazalo se to tačnim. Nakon teškoća s kojima su se suočavali svi veliki privredni poduhvati u Bosni i Hercegovini,¹²⁵ u julu 1970. gradnja je počela. Sredinom septembra 1972. iz *Energoinvesta* je stigla vijest da to preduzeće planira izdvojiti šest milijardi dinara za proizvodnju aluminijuma po kombinatskom sistemu, a za to će se angažirati krediti iz nekoliko zapadnoevropskih i istočnoevropskih zemalja. Tako su se za gradnju u Bačevićima koristili krediti iz Francuske i Čehoslovačke, dok su se sredstva za gradnju tvornice glinice u Birču kod Zvornika dobila iz Sovjetskog saveza.¹²⁶

Nakon Tvornice glinice, u januaru 1973. Bijedić je prisustvovao polaganju kamena temeljca za elektrolizu aluminijuma u sastavu „Energoinvestovog“ aluminijuskog kombinata u Mostaru.¹²⁷ U prvoj polovici 1974. već je bilo očito da izgradnja Aluminijuskog kombinata u Mostaru dobro napreduje, te da je „crveni kolos na obali Neretve dobio (...) konture i već je spreman za ‘prijemni ispit’. Graditelji iz desetak jugoslavenskih firmi i pet izvođača radova iz velike ‘Energoinvestove porodice’, u čijem će se sastavu naći i budući aluminijски kombinat u Mostaru, završili su gotovo sve poslove.“ Direktor Aluminijuskog kombinata u izgradnji je bio Jefto Subotić,¹²⁸ a potom Avdo Zvonić, koji je u martu 1974. najavio da u

124 Eng. Emerik Blum, „Zlatni rudnik boksita“, *Oslobođenje*, 24. januara 1970, *Nedjelja*, 1.

125 „Prve teškoće u vezi s gradnjom Aluminijuskog kombinata u Bačevićima kod Mostara. Ići ćemo do Vrhovnog suda“, *Oslobođenje*, 4. februara 1970, 2. Naime, stanovnici Donje Jasenice su se bunili zbog izmještanja postojećeg dalekovoda koji je išao preko gradilišta. Nova trasa je trebala presijecati naselje, zbog čega su se stanovnici bunili. Istodobno su i poljoprivredni kombinati iz Mostara i Opuzena tražili garancije da nusproizvodi proizvodnje aluminijuma neće ugroziti živote ljudi, životinja i biljaka u okolini farike. („Još jedan nesporazum oko izgradnje aluminijске industrije. Strahovanje od zagađenosti“, *Oslobođenje*, 12. februara 1970, 5; „Povodom nesporazuma oko lokacije aluminijuskog kombinata. „Hercegovina“ traži garancije“. *Oslobođenje*, 13. februara 1970, 5.).

126 „Planovi Energoinvesta. Šest milijardi za Aluminijum“, *Oslobođenje*, 12. septembar 1972, 4.

127 Kamen temeljac je položio Radmilo Andrić, predsjednik Skupštine opštine Mostar. „Počela izgradnja elektrolize aluminijuma. Temeljac mostarskom gigantu“, *Oslobođenje*, 12. januar 1973, 4.

128 Mugdin Karabeg, „Početi sve iz početka. Umjesto portreta ing. Jefte Subotića, direktora mostarskog boksitno-aluminijuskog sektora „Energoinvesta“. *Oslobođenje*,

toj tvornici „započinju probe i ispitivanje postrojenja u odjeljenju pripreme boksita i ostalih uređaja u prvoj fazi proizvodnje.“ Najavio je, također, da će probe trajati mjesec dana i ukoliko se „položi prijemni“ moglo bi se krenuti sa procesom proizvodnje, ali „s obzirom da je taj proces prilično dugotrajan, prve tone glinice moguće je očekivati tek u junu.“¹²⁹ *Oslobođenje* je prenijelo i podatak da je u izgradnju tvornice do marta 1974. utrošeno oko osam hiljada tona čelika i šest hiljada tona betonskog željeza, te najavilo da će, nakon što bude završena, tvornica proizvoditi 280.000 tona glinice godišnje. Zvonić je tada obznanio i da se u drugoj fazi izgradnje Aluminijskog kombinata predviđa podizanje elektrolize gdje će se godišnje proizvoditi oko 85.000 tona aluminijuma. Posebno je naglašavao visok stupanj automatizacije u novopodignutoj tvornici „tako da će direktno u proizvodnji raditi svega po 16 radnika u jednoj smjeni. Ostali zaposlenici – glinica će zapošljavati oko 700 radnika – biće zaduženi za opsluživanje objekata.“ Zvonić je tada izjavio da je u tvornici već bilo zaposleno 400 radnika, te najavio prijem još 300 radnika, ali je istakao da se radi „gotovo isključivo o kvalifikovanim i visokokvalifikovanim radnicima i vjerujemo da ćemo imati veoma ozbiljnih poteškoća oko angažovanja takvih, jer ih i sada ima dosta nezaposlenih u Mostaru.“¹³⁰

Tvornica je građena po licenci francuske firme Pechiney, a svečano je puštena u pogon 25. jula 1975. godine. Prilikom izgradnje tvornice ugrađeno je 950 vagona čelične konstrukcije, 16.250 vagona betona, 600 vagona betonskog čelika, 18.700 tona mašinske opreme, izgrađeno 170 kilometara cjevovoda, tri kilometra kanalizacione mreže i deset kilometara asfaltnih puteva.¹³¹ Kao što vidimo, radi se upravo o dobu kada je Džemal Bijedić zauzimao najviše političke dužnosti i kada je mogao bitno utjecati na izgradnju ovog poduzeća. Kao savezni premijer on je podržavao mjere republičke Vlade ne samo na gradnji tvornice glinice nego i na gradnji Tvornice aluminijuma u Mostaru. Naime, Izvršno vijeće Bosne i Hercegovine je na sjednici 29. januara 1976. razmatralo probleme izgradnje aluminijske industrije u Bosni i Hercegovini i konstatiralo da je izgrađena Tvornica glinice u Mostaru kapaciteta 280.000 tona godišnje, a

7. februara 1970, 3. Subotić je kasnije bio direktor Tvornice glinice Birač. (*Emerik Blum*, 55)

129 „Najveće hercegovačko gradilište. Tvornica glinice na ‘prijemnom ispitu‘“, *Oslobođenje*, 5. marta 1974, 4.

130 „Najveće hercegovačko gradilište. Tvornica glinice na ‘prijemnom ispitu‘“, *Oslobođenje*, 5. marta 1974, 4.

131 *Emerik Blum*, 58.

počela se graditi i Tvornica glinice Birač kod Zvornika kapaciteta 600.000 tona godišnje, ali je problem bio što se kasnilo sa projektom izgradnje Tvornice aluminija u Mostaru. Tada je republička Vlada zauzela stav o nužnosti izgradnje u narednom petogodišnjem razdoblju ne samo Tvornice aluminija u Mostaru nego i niza drugih prerađivačkih kapaciteta u Bosni i Hercegovini na bazi aluminijuma.¹³² Bosanskohercegovačka Vlada je pokrenula i široku kampanju dokazivanja isplativosti izgradnje tih kapaciteta u Mostaru. Dokazivalo se da je Bosna i Hercegovina bogata boksitom, te da je neracionalno izvoziti boksit nego bi ga trebalo u domaćim tvornicama prerađivati u fabrikate ili polufabrikate. Navodio se primjer da je 1974. cijena boksita na tržištu iznosila od 9 do 15 dolara po toni, dok je glinica vrijedila od 120 do 160 dolara. Tona sirovog aluminija iznosila je 860 do 1000 dolara, a aluminijских polufabrikata čak 1800 do 2000 dolara. Finalni proizvodi su, dakle, bili skuplji za 20 puta u odnosu na aluminijske metale. Uz to, dokazivalo se da ne samo što Bosna i Hercegovina ima oko 58 odsto svih nalazišta boksita u Jugoslaviji, nego je Mostar najpogodnija lokacija za izgradnju aluminijanskog kombinata, jer je u blizini Rudnik mrkog uglja, zatim je na magistralnom putu Županja – Opuzen, blizu je luka Ploče „a nedaleko je gradsko naselje sa tradicijom i riješenom infrastrukturom za povećan industrijski razvoj. Ne treba zaboraviti ni izvanredne klimatske uslove.“¹³³

U martu 1976. mostarska Tvornica glinice, kao „prvi dio budućeg aluminijanskog Kombinata u Mostaru“ konstituirana je kao OOUR u okviru sarajevskog *Energoinvesta*.¹³⁴ U to je vrijeme direktor tvornice bio Vlado Vučetić koji je početkom marta 1976. za medije izjavio: „I pored početnih teškoća za vrijeme probnog rada, tvornica je uspješno startovala i sada nemamo nikakvih ozbiljnijih zastoja u proizvodnji. Kvalitet glinice je sasvim dobar, a takve ocjene već smo dobili i od našeg glavnog kupca – Tvornice lakih metala u Šibeniku.“ Vučetić je objasnio da je Tvornica glinice dobila i iz inostranstva nekoliko ponuda za isporuku glinice.¹³⁵

Vidimo, dakle, da se posao u vezi s izgradnjom aluminijanskog kombinata odvijao u vrijeme uspona Bijedićeve političke karijere. S položaja predsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine, a posebno s položaja jugoslavenskoga premijera, Bijedić je snažno podržavao izgradnju ovoga

132 „Ubrzati hod Aluminijuma“, *Oslobođenje*, 31. januara 1976, 3.

133 „Nakon izgradnje mostarske tvornice glinice. Ostvarenje ideje o preradi boksita“, *Oslobođenje*, 14. februara 1976, 14.

134 „Iz Tvornice glinice: Uspješan početak“, *Oslobođenje*, 11. marta 1976, 7.

135 „Iz Tvornice glinice: Uspješan početak“, *Oslobođenje*, 11. marta 1976, 7.

kombinata. Time je on podupirao razvoj Mostara, ali i čitave Hercegovine, čijem je razvoju kombinat znatno doprinosio.

Drugo pitanje na kojemu se provodila integracija raznih regija u okvire Bosne i Hercegovine bila je integracija Bosanske krajine, posebno nakon zemljotresa u Banjoj Luci 26. i 27. oktobra 1969. godine, koji je izazvao ogromna materijalna razaranja.¹³⁶ Slučaj je htio da je Džemal Bijedić kao predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine krajem oktobra došao u Banju Luku kako bi se upoznao sa rezultatima razvoja toga grada. „I umjesto razgovora kako brže, dalje, uslijedio je trus. A s njim i pitanje: kako i na koji način iz ruševina? Džemal Bijedić u tom trenutku nije bio samo predsjednik bosanskohercegovačkog parlamenta – bio je čovjek kao i hiljade drugih koji su doživjeli i osjetili neželjenu sudbinu zelenog grada. I kad je dvadeset i četiri časa nakon kataklizme u posjetu razorenoj Banjaluci došao predsjednik Tito, Bijedić je u svojstvu domaćina upoznao visokog gosta sa razmjerama nesreće. U prahu ruševina, u skelama što su počele da niču na prvim temeljima novih objekata, Džemal Bijedić je (...) bio – Banjalučanin.“¹³⁷

Ubrzo nakon prvog potresa, Bijedić je 27. oktobra izjavio: „Prisustvo-vao sam tragediji ovog grada. To je valjda najteži trenutak u njegovoj istoriji. Sreća što je na vrijeme odlučeno da škole i preduzeća ne rade, pa je grad u trenutku posljednje katastrofe bio ‘prazan’. Da je bilo drukčije, broj mrtvih i povrijeđenih bi bio znatno veći. Inače, štete su neprocjenjive.“

Nakon Bijedićeve smrti banjalučki *Glas* je proveo određeno istraživanje, ali nije mogao utvrditi koliko je puta Bijedić posjetio taj grad. No, nakon potresa bio je vrlo aktivan u obnovi ne samo Banje Luke nego i čitave Bosanske krajine. Samo je u prvoj polovici 1970. godine četiri putra dolazio u Banju Luku. „Zanimao ga je gotovo svaki detalj, sve što je vezano za brzo narastanje grada, za prevazilaženje nastalih teškoća. Obilazio je radilišta, postao je, takoreći, prvi stanovnik Borika, Nove varoši (...). Na već pomalo požutjelim fotosima ostao je njegov nasmijan lik kad je polagao kamen-temeljac za novu zgradu Tvornice obuće ‘Bosna’ u Banjaluci.“¹³⁸

136 *Banjalučka pet godina poslije zemljotresa*, Banjaluka, 1974.

137 „Banjalučka sjećanja na Džemala Bijedića: Pripadao je svima“, *Glas*, Banjaluka 22. januara 1977.

138 Bijedić je pomagao razvoj brojnih krajeva u Bosni i Hercegovini. Tako je, na primjer, Bijedić pružio podršku jednom malom posavskom selu, Domaljevcu u zaštiti od čestih poplava. Kada su 1970. čitavu Posavinu zahvatile velike poplave, a selo Domaljevac

Džemal Bijedić je, uz Branka Mikulića i Dragutina Bracu Kosovca, bio jedna od najaktivnijih političkih ličnosti koja se angažirala u otklanjanju posljedica zemljotresa u Bosanskoj krajini. On je vrlo često boravio na prostoru Krajine. Kao predsjednik Skupštine Bijedić je sa ostalim tadašnjim bosanskohercegovačkim liderima, uključujući i kadrove koji su iz Bosne i Hercegovine, ali su bili na funkcijama u federaciji, pri čemu treba posebno istaknuti ulogu Osmana Karabegovića, vodio pravu bitku oko dobivanja što veće jugoslavenske podrške za obnovu Bosanske krajine. S obzirom da je u toj kampanji za dobivanje savezne podrške obnovi Bosanske krajine bilo jako puno neočekivanih prepreka, koje su se postavljale od strane saveznog centra, ali i nekih drugih republičkih elita, prije svih onih iz Slovenije, Hrvatske, ali i Srbije, Bijedić i tadašnja vladajuća bosanskohercegovačka politička elita je shvatila da je bitka oko obnove Bosanske krajine zapravo bitka za integraciju Bosne i Hercegovine. Republički politički centar je „iskoristio“ takav odnos saveznog centra prema obnovi Krajine da u javni diskurs uvuče koncept obnove Krajine kao koncept integracije te regije u čvršće okvire Bosne i Hercegovine.¹³⁹

U vezi s obezbjeđenjem sredstava za obnovu Bosanske krajine, Bijedić je kao član bosanskohercegovačke delegacije nekoliko puta razgovarao sa predsjednikom Skupštine SFRJ Milentijem Popovićem i predsjednikom SIV-a Mitjom Ribičićem, a o tome je bilo govora i s Josipom Brozom Titom u nekoliko navrata. Na sastanku kod Tita na Brionima 26. juna 1970. bosanskohercegovačka je delegacija opširno obavijestila Tita o problemima s kojima se suočava u vezi s obnovom Bosanske krajine, posebno u vezi s odnosom savezne Vlade, ali i nekih republičkih vodstava, u obezbjeđenju sredstava za pomoć u obnovi zemljotresom pogođenih krajeva. Na ovom je sastanku Džemal Bijedić govorio o tome kako je vodstvo Bosne i Hercegovine razgovaralo s vodstvima Makedonije, Slovenije i Hrvatske, te da je u razgovorima izražena suglasnost da oni vode

tome bilo posebno izloženo, najveća želja je bila izgradnja crpne stanice u tom dijelu Bosne i Hercegovine. („U poplavljenoj Posavini. Domaljevčani: Kada bismo imali crpku...“, *Oslobođenje*, 29. maja 1970, 3.). Kada je postao predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Bijedić je naredio izgradnju crpne stanice u Tolisi, nedaleko od Domaljevca, i time trajno riješio problem podzemnih voda i poplava u Domaljevcu, koje su prije toga stotinama godina na tom području izazivale nesagledive štete. (<http://www.domaljevac.com/domaljevac/sava/dzemo/index.html>, posljednji pristup 12. februara 2011).

139 Opširnije o tome vidjeti u Husnija Kamberović, „Josip Broz Tito i političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine od sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća“, u: *Tito i Bosna i Hercegovina. Zbornik radova*, Sarajevo, 2006, 218-222.

jačanju međurepubličke saradnje. Bijedić je kazao da su u posjete Bosni i Hercegovini dolazili Milentije Popović, Mika Špiljak, Vladimir Bakarić, Nikola Ljubičić, te izrazio uvjerenje „da smo o svim pitanjima koja smo pokrenuli sa drugovima iz federacije bili saglasni i da smo dobili podršku za naše stavove. Ukazali smo im na teškoće i probleme, ali smo takođe podvukli da je naša osnovna orijentacija oslonac na vlastite snage, i traženje pomoći od federacije onoliko koliko mi smatramo da je Jugoslavija obavezna. Ne za sve, nego za ono što je po Ustavu obavezna da nam pruži. (...) Mislim da su svi ti razgovori i sa republikama i pojedincima bili korisni i konstruktivni i nastavićemo dalje.“¹⁴⁰ Slično je govorio i prilikom razgovora sa Titom na Tjentištu, gdje je boravio od 9. do 12. avgusta 1970. godine.¹⁴¹

Kasnije se pokazalo da su republička vodstva Slovenije, Hrvatske i Srbije odbijala podržati bosanskohercegovačke zahtjeve da savezna administracija u obnovi Bosanske krajine obezbijedi veća sredstva, pa će to imati i određenoga udjela u ponašanju bosanskohercegovačkog vodstva, uključujući i samog Džemala Bijedića, u vrijeme kada je Tito rušio liberalna vodstva u Hrvatskoj i Srbiji 1971. i 1972. godine. Uz to, tadašnji savezni premijer Mitja Ribičič je, također, odbacivao ideju da federalna Vlada podmiri obaveze obnove Bosanske krajine u iznosu kako je to u početku utvrdila posebno formirana Komisija, što je također utjecalo na postepeno povlačenje podrške bosanskohercegovačkog rukovodstva prema toj Vladi. Na koncu, bosanskohercegovačko rukovodstvo je popustilo, ali nakon silnih natezanja sa federalnim centrom i pojedinim republičkim rukovodstvima, i blagog Titovog povlačenja i njegovog sugeriranja da Bosna i Hercegovina smanji svoje zahtjeve. To je za posljedicu imalo određena razilaženja bosanskohercegovačkog rukovodstva sa nekim dotad vrlo utjecajnim političkim aktivistima, jer će jedan dio njih, poput Osmana Karabegovića, smatrati da se smanjivanjem zahtjeva čini „izdaja“ ne samo Bosanske krajine nego i Bosne i Hercegovine u cijelosti. To je kasnije otvorilo prostor za razilaženje bosanskohercegovačkog vodstva i Osmana Karabegovića tokom 1970-ih godina, što je rezultiralo Karabegovićevim izbacivanjem iz članstva u Savezu komunista.

140 AJ, Kabinet predsjednika Jugoslavije (dalje: KPR), II-2, Razgovor predsjednika Tita sa delegacijom Bosne i Hercegovine, 26. juni 1970. godine na Brionima.

141 AJ, KPR, II-1, Razgovor predsjednika Tita sa rukovodiocima Bosne i Hercegovine, Tjentište 12. avgusta 1970.

Ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji

Osim borbe za čvršću integraciju različitih regija u okvire Bosne i Hercegovine, ne samo političku nego i ekonomsku, koja je podrazumijevala i brži razvoj privredno nedovoljno razvijenih regija, te kulturnu integraciju, Bijedićeva politička aktivnost bila je usmjerena u pravcu afirmacije ravnopravnog statusa Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji, te borbi za afirmaciju jugoslavenske državne zajednice u međunarodnim okvirima. On je pripadao generaciji političkih lidera koji su tokom 1960-ih i 1970-ih godina smatrali kako afirmacija Bosne i Hercegovine, kao i afirmacija drugih jugoslavenskih republika, nije usmjerena protiv postojanja i funkcioniranja jugoslavenske federacije, nego je afirmacija ravnopravnosti republika najbolji način za afirmaciju jugoslavenske federacije u cjelini. U tom je kontekstu veoma važno razmotriti pitanje međusobnih odnosa pojedinih republičkih vladajućih elita u tom vremenu i odrediti poziciju i stavove Džemala Bijedića. To je pitanje posebno važno s obzirom na činjenicu da su u isto vrijeme, kada se bosanskohercegovačko republičko vodstvo zalaže za ravnopravan status Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji i za veću samostalnost republika, u Sloveniji i Hrvatskoj politička vodstva također vodila politiku veće samostalnosti republika u vezi s brojnim pitanjima političkog i ekonomskog razvoja. Pitanje koje se u takvom ambijentu postavlja glasi: zašto nije došlo do većega savezništva republičkih vladajućih elita iz Slovenije i Hrvatske sa bosanskohercegovačkim vodstvom, čiji je Bijedić sredinom 1960-ih godina bio važan dio, nego se osjećala napetost u tim odnosima. Iz memoarskih zapisa tadašnjih hrvatskih lidera (Savka Dabčević Kučar i Mika Tripalo) dominirajući je stav da je tadašnje bosanskohercegovačko vodstvo pružalo veću podršku tadašnjim centralističkim političkim opcijama nego liberalnim vodstvima u Hrvatskoj i Sloveniji. Mika Tripalo je, na primjer, smatrao kako je jedna grupa vodećih političkih ličnosti iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore krajem 1960-ih godina napadala hrvatsko vodstvo s krajnjim ciljem da ograniči Titovu vlast, zato što je u to vrijeme Tito podržavao većinu stavova hrvatskog rukovodstva.¹⁴² Tripalo misli da su u pozadini stajali Koča Popović i Edvard Kardelj, a iz Bosne i Hercegovine u toj grupi je, prema Tripalovom mišljenju, najistaknutiji bio Rato Dugonjić.

142 M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 99.

Činjenica je da se Rato Dugonjić, važan bosanskohercegovački komunistički aktivista u poslijeratnom razdoblju, dosta rano sukobio sa hrvatskim vodstvom, što se posebno bjelodanim pokazalo na Devetoj zajedničkoj sjednici Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ održanoj 9. juna 1968. godine u Beogradu.¹⁴³ Rasprava je vođena o aktuelnoj društveno-političkoj situaciji, a uvodno izlaganje podnio je Josip Broz Tito, koji je najviše govorio o studentskim demonstracijama i infiltraciji „tuđih elemenata“ u studentski pokret. I ostali u diskusiji su govorili o studentskim demonstracijama. Tada je došlo do polemike između Rate Dugonjića i Savke Dabčević Kučar. Naime, mnogi su zastupali stav da se u javnost ne treba izlaziti sa stavovima iz kojih se može vidjeti da postoje određena razilaženja u vodstvu, s čime se Savka Dabčević nije suglasila tvrdeći da je to zabluda, jer su ta razilaženja bila posve očita. Dugonjić je takav stav Savke Dabčević ocijenio kao njeno zauzimanje za stanovište da oni koji drukčije misle od većine, imaju pravo svoje stavove javno zastupati. Savka Dabčević je takvo Dugonjićevo razumijevanje njena govora odbacila kao insinuaciju, ali naglasila kako smatra da manjina ima pravo argumentirati svoje stavove, a kada većina zauzme određeni stav, onda se i manjina mora tome pokoriti. Navela je slijedeći slučaj: „Kada smo na Saveznom izvršnom veću raspravljali bilanse, Izvršno vijeće Hrvatske je ostalo u manjini; mi smo odmah rekli da nećemo praviti političku opstrukciju. Jedino što tražimo, to je kada se budu iznosili ti problemi u javnost da se kaže koje smo stavove mi i sa kojim argumentima zastupali.“¹⁴⁴ Dugonjić je smatrao da je to jedno te isto, jer su se odmah u Bosni i Hercegovini postavljala pitanja za čije se stavove ona opredjeljuje i slično. Dugonjić je kao opasnost isticao kako već postoji praksa da pojedina republička vodstva proklamiraju vlastitu politiku, a da se o tome ne vodi rasprava u državnom vrhu. „Demokratski centralizam je danas došao do republike u Savezu komunista. Međutim, demokratskog centralizma veoma malo ima gore na vrhu. A to utiče na sve

143 AJ, CKSKJ, Predsjedništvo SKJ, III/132, Deveta zajednička sjednica Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ održana 9. juna 1968. godine u Beogradu. O ovoj sjednici Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ održanoj 9. juna 1968. u kontekstu međurepubličkih i međunacionalnih odnosa opširno je pisao hrvatski povjesničar Hrvoje Klasić u odličnoj knjizi posvećenoj događajima u Jugoslaviji i svijetu tokom 1968. godine (Hrvoje Klasić, *Jugoslavije i svijet 1968*, Zagreb 2012, 275 i dalje).

144 Kada se radi o ovim raspravama o „bilansu federacije“ valja naglasiti da je njihova suština bila u finansiranju velikih infrastrukturnih objekata sredstvima saveznog budžeta, a većina tih objekata je bila u Srbiji. Opširnije o ovome vidjeti u D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 544-552; D. Mujadžević, *Bakarić*, 261-264.

naše strukture – od Skupštine, Izvršnog veća [...] i onda sve te strukture idu jednim drugim pravcem.“ Tito je, nastojeći smiriti tenzije, samo dodao kako je najvažnije da se o svemu razgovara, te da nije moguće razgovarati o stavovima samo jedne republike jer to ne bi nikuda vodilo. „Mi možemo da se ne slažemo sa nekim stavovima, da kažemo da u nekim pogledima u Hrvatskoj nije bilo pravilno postupljeno, kao što to možemo za svaku republiku reći. Ali, slušajte drugovi, mi onda moramo ići nazad kako smo mi niz godina radili i šta smo radili, kako smo mi investirali, kako smo mi pravili razne političke i druge fabrike i tako dalje. Onda će doći do jednog džumbusa ako budemo išli natrag, ako budemo taj istorijat sada obnavljali. (...) Kada se radi o demokratskom centralizmu on se može primeniti na nas tu, a van toga dozvoliti da ljudi imaju pravo da kažu svoje mišljenje.“ Tito je dalje kazao da smatra kako nije bilo dobro što je Tripalo nakon savjetovanja iznosio neke svoje stavove na televiziji, ali kaže kako se ne slaže sa Dugonjićem. Dugonjić je upao riječima: „Meni ostaje nejasno,“ a Tito nastavlja: „Može da ti bude nejasno. Meni je takođe ponekad istupanje nekoga ovde nejasno. Ali ja neću od toga sada praviti pitanja.“

No, Tito je u nastavku dodao kako, ipak, ono što se u vrhu dogovori mora biti poštovano. „Ko će van toga da radi – ne može biti u našim redovima.“ Cvijetin Mijatović je dodao da je Tito takvo što i ranije govorio, ali se toga nisu svi držali, na što je Tito upozorio: „Dobro, nisu se držali, ali će se držati. Ja danas ovde apelujem na vas – držite se. Ako se nećete držati toga što mi zaključimo, ma ko to bio, neka ide. Da zapišemo taj datum jer ova sednica danas ima istorijski značaj.“ Tripalo je izrazio bojazan da se iz ovakvih diskusija stječe dojam da je hrvatsko rukovodstvo negdje kršilo princip demokratskog centralizma, te je tražio objašnjenje gdje je to bilo. „Mi se nismo dogovorili nikada da ćutimo o napuštanju kursa koji smo zacrtali, a ja smatram, i mi smatramo da su događaji osobito u privredi u prošloj godini bili napuštanje toga kursa koji smo zacrtali. Prema tome, ovdje se postavlja pitanje da li partijsku liniju krši onaj koji ukazuje na tu činjenicu, ili oni koji se na odgovornim položajima toga kursa nisu držali. Jer izgleda da je uvijek kriv onaj koji kritizira greške a ne onaj koji ih čini.“ Tripalo je dodao kako postoje brojne insinuacije na račun hrvatskoga partijskog vodstva.

Zanimljivo je da se na ovom sastanku ovako oštra diskusija pvela upravo pred kraj sastanka. Jakov Blažević je ustao u obranu Mika Tripala i dodao kako je veliki problem upravo u tome da neki borbu za reformu svode na borbu između Srba i Hrvata, što je jako loše i pogrešno. Blažević je tvrdio

kako ima onih koji žele kritizirati Tita, ali ne smiju kritizirati izravno njega, nego kritiziraju Tripala, a posredno je ta kritika upućena Titu. Blažević se u svojoj diskusiji zatim vratio na studentske demonstracije i pisanje *Borbe* o tome, koje je ocijenio neprimjerenim. Na takvu Blaževiću diskusiju reagirao je Dobrivoje Radosavljević dosta ironičnim tonom: „Dođi druže Jakove ti u Beograd pa ti upravljaj, ti sve možeš da ocenjuješ sve znaš, sediš u Zagrebu, čitaš novine i ceniš našu situaciju i za tebe je zaključak oportunističko rukovodstvo CK. Molim, nijedan ne treba da sedimo tu, izvoli pa dođi pa upravljaj (...) Čekaj, molim lepo, pusti nas da prvo mi analiziramo situaciju. Mi smo u akciji druže, mi smo u političkoj borbi i mi treba prvo da analiziramo situaciju, pa onda ako treba ovde onda da ocenjujemo. A ne sedneš ti u Zagrebu pa ocenjuješ šta se u Beogradu radi.“ Intervenirao je Kardelj pokušavajući ukazati da se na ovoj sjednici treba razgovarati kako bi se pronašlo neko jedinstveno rješenje i omogućio jedinstveni nastup „a ne da produbljujemo kavgę.“

Na ovom mjestu valja naglasiti ovu Blaževiću tezu o tome da neki žele kritizirati Tita, ali to ne smiju činiti izravno nego kritizirajući Tripala kritiku posredno upućuju na Tita.¹⁴⁵ Zbog takvog Blaževićeva stava Petar Stambolić je tražio da se Predsjedništvo i Izvršni komitet od toga ograde. Tada se već i Tito vratio u salu za sastanke, pa je otpočela žestoka diskusija između Stambolića i Blaževića oko tog Blaževićeva nastupa. Blažević je tvrdio da se Stambolić ne slaže sa Titovom ocjenom studentskih demonstracija, što je Stambolić negirao tvrdeći da se u svemu s Titom slaže, ali je problem što iz Zagreba imaju neke drukčije poglede. Da bi to argumentirao Stambolić je kazao da su ga nakon izbijanja studentskih demonstracija iz Zagreba odmah pitali „kakve su demonstracije – rankovićevske ili progresivne. Ja vam samo dajem podatak i razmišljajte o njemu (...) Znači, srpsko rukovodstvo je konzervativno i mogu demonstracije da budu protiv njega, koje su progresivne, a mogu da budu i rankovićevske“, zaključio je Stambolić. Zatim je Svetozar Vukmanović Tempo pokušao smirivati

¹⁴⁵ O tome kako su neka rukovodstva sredinom 1960-ih napadajući hrvatsko rukovodstvo zapravo svoju kritiku upućivala na Tita, kasnije je pisao Mika Tripalo u svojim sjećanjima. Njegovo je mišljenje da su dijelovi vodstava iz Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine nastojali ograničiti „Titovu autokratsku vlast“ zato što je Tito u to vrijeme podržavao stavove hrvatskog vodstva. Prema Tripalovom mišljenju, u pozadini su stajali Koča Popović i Edvard Kardelj, a iz Bosne i Hercegovine u toj grupi je, prema Tripalovom mišljenju, bio Rato Dugonjić. Tripalo navodi da je ta grupa poslije 1968. promijenila taktiku i umjesto kritika počela graditi Titov kult predlažući doživotni mandat, nova priznanja i slično (M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 99-100).

situaciju, ali bezuspješno, pa je morao intervenirati Tito: „Ja apeliram na vas – nemojte stvari dramatiizirati. Prestanimo sa time. Pred nama su mnogo važniji problemi. O tome, dajte, objasnite se vani. Ali, s druge strane, ja nemam ništa protiv toga da tako otvoreno ljudi govore. I ta otvorenost koja je danas došla ovde do izražaja, ona je sad poznata. No, vidim ovde sad prelazi onu mjeru. Dajte, prestanite. Ja prekidam ovakvu diskusiju. Mi imamo sada, danas, već sa našom sjednicom ogroman uspjeh kod naših građana, ogroman uspjeh. (...) Dajte malo strpljivosti i dajte raspravljajte malo mirnije. Prihvaćate li da se to prekine?“ Zatim je Bakarić predložio da se prekine diskusija o tome, a da se predstavnici iz Srbije i Hrvatske dogovore da obave razgovore i raščiste nesuglasice, što je Stambolić prihvatio, a Tito odmah diskusiju usmjerio na pitanje zaključaka u vezi sa studentskim demonstracijama.

Ovaj nešto širi pregled je bio nužan kako bi se mogao jasnije oslikati kontekst političkih odnosa između pojedinih republičkih političkih elita i u tom smislu razumjeti djelovanje Džemala Bijedića, kao političkog aktiviste koji je, čak i kada je početkom 1970-ih zauzeo vodeću političku poziciju na saveznoj razini još uvijek slovio kao dio bosanskohercegovačke političke garniture, za koju je Mika Tripalo pisao da je imala značajnu ulogu u smjenjivanju hrvatskog rukovodstva koncem 1971. godine.¹⁴⁶ Tripalo je posebno isticao da su se u tome među bosanskohercegovačkim liderima isticali Branko Mikulić, Cvijetin Mijatović, Hamdija Pozderac i Rato Dugonjić. Prema Tripalovom mišljenju, Vladimir Bakarić i Dušan Dragosavac su na inicijativu Cvijetina Mijatovića, Branka Mikulića i Hamdije Pozderca, nagovorili Tita da se obračuna sa hrvatskim partijskim vodstvom 1971. godine.¹⁴⁷ On tvrdi da je Dušan Dragosavac došao u Bugojno kod Mikulića i skupa s njim zatražio od Tita da smijeni hrvatsko političko rukovodstvo.¹⁴⁸ Toj se akciji, prema ovom mišljenju, pridružio Edvard Kardelj i uz određene vanjsko-političke okolnosti Tito se relativno lako riješio hrvatskog političkog vodstva. Tripalo naglašava da je tadašnje bosanskohercegovačko vodstvo puno uradilo na stjecanju ravnopravnosti Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji, zatim ravnopravnosti Muslimana i Hrvata u njoj, stvorilo velika granska preduzeća za čitavu Republiku, za koja se, prema njegovom mišljenju, kasnije ipak pokazalo da

146 M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 223.

147 M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 201, 204.

148 O Bijedićevom ponašanju za vrijeme obračuna sa hrvatskim političkim vodstvom 1971. bit će riječi kasnije u ovoj knjizi.

stoje na „klimavim nogama“, ali je bilo suprotstavljeno tadašnjem hrvatskom partijskom vodstvu i ključno u njegovom smjenjivanju. Iako ne spominje izravno Džemala Bijedića, on je smatrao da je bosanskohercegovačko partijsko i republičko vodstvo od sredine 1960-ih i početkom 1970-ih godina, pa prema tome i Bijedić kao član tog vodstva, bilo više na strani vodstava Srbije i Crne Gore nego na strani Hrvatske i Slovenije. Međutim, mada je bosanskohercegovačko rukovodstvo podržalo uklanjanje hrvatskog rukovodstva, nije odustalo od procesa dalje afirmacije republika. Tako je Branko Mikulić na sjednici Predsjedništva SKJ posebno podcrtao da će sigurno biti i onih koji će odluke Dvadesetprve sjednice Predsjedništva SKJ iskoristiti kako bi „utjerali republike u suru“, što se, prema njegovom mišljenju, ne bi smjelo dopustiti, jer odluke sa Dvadesetprve sjednice trebaju podstaknuti, a ne usporiti dalji razvoj sistema i ustavnu reformu, koja se odvijala u pravcu dalje afirmacije republika.¹⁴⁹

S druge strane, Draža Marković, veliki borac za veću centralizaciju i istaknuti predstavnik konzervativne struje unutar tadašnjeg jugoslavenskog establišmenta, predsjednik Skupštine Srbije, u svojim dnevničkim bilješkama zastupa tezu kako je tadašnje bosanskohercegovačko vodstvo u svojim stavovima često bilo „neodređeno“ i nije imalo razumijevanja za srpske zahtjeve, pa je čak u političkim debatama više bilo na strani hrvatskog i slovenačkog nego srpskog vodstva. Da bi argumentirao takvu svoju tezu Marković navodi debate u ustavnim komisijama krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina i izravno govori o stavovima Džemala Bijedića u tim debatama. Tako Marković, na primjer, 1. novembra 1968. pišući o diskusijama na Saveznoj komisiji za ustavna pitanja, navodi da su nekako napravljeni ustavni amandmani, ali su ostala otvorena pitanja autonomnih pokrajina, te potom izražava vlastito nezadovoljstvo i neku vrstu političkog umora, jer već zna kakve će stavove pojedinci zauzeti (od Džemala Bijedića, do Fadilja Hodže i Džavida Nimanija). Marković bilježi da će on i dalje malo popuštati u političkim zahjevima, i pristati na naziv Socijalistička Autonomna Pokrajina, ali uz javno distanciranje od atributa državnosti koji u sebi može kriti taj naziv. Potcrtava da se razočarao na tom sastanku Komisije, jer su svi, uključujući i Bijedića, odbacili njegov prijedlog da se o pokrajinama raspravlja na principijelnoj razini. Svi su, naime, pristali da se o pokrajinama govori isključivo u konkretnom slučaju definiranja položaja dviju pokrajina u Srbiji, a ne o pokrajinama kao „o određenoj

149 AJ, CKSKJ, III /158, Autorizovane stenografske beleške sa Dvadesetdruge sjednica Predsjedništva SKJ, 9. decembra 1971.

kategoriji društveno-političke zajednice. Reč je, u stvari, o strahu da se i kod njih ta pitanja ne postave na dnevni red (Hercegovina, Dalmacija, Šiptari u Makedoniji) i onda – nema nikakve principijelnosti. Aferim.“¹⁵⁰ Nešto kasnije on je još otvoreniji kada piše o ustavnim debatama početkom 1971. godine. Tako on 13. februara 1971. piše o ovim debatama u vezi s pitanjima ustavnih amandmana i ekonomskih funkcija federacije i navodi da se tu radi o dva suprotna koncepta federacije. Pokazalo se „da Slovenci i Hrvati misle o Jugoslaviji isključivo kao o savezu država, da je, prema tome, sve drugo, osim Predsedništva koje treba da koordinira i usklađuje ono što je zajedničko, nepotrebno i suvišno (i Skupština, i SIV, itd). Ocenjuju, međutim, da prilike nisu još zrele za to i da se mora ići odmah sa nekim srednjim rešenjima, hibridnim stanjima, s tim da odmah treba prići novim pripremama za sledeće ustavne promene, koje bi radikalno rešile i sva druga pitanja (skupštinskog sistema, pre svega) na toj liniji. Na toj poziciji su i Kosovci. Mi i Crnogorci smo za drugačiji koncept – za veću samostalnost republika, ali i za Jugoslaviju koja je i društveno-politička zajednica, organizovana tako od baze do vrha. Na istim pozicijama su i Vojvođani. Bosanci su nedovoljno jasni. I nije stvar u tome da su takvi pojedinci (Džemo Bijedić, Rato Dugonjić, Cvijetin Mijatović), nego je to i objektivno njihov stav i pozicija.“ Marković piše da to jeste prilično gruba ocjena, ali mu se čini da je tačna, i izražava uvjerenje da bi bilo loše ići na neka hibridna rješenja, ostavljajući stanje nedovoljno jasno definiranim. „Bolje je onda odmah ići na uniju, na nekakav savez država. Ne znam kako će to Srbi primiti, naročito Srbi u Bosni i Hrvatskoj. Na toj osnovi mogao bi se opet stvoriti nekakav srpski pokret. Jugoslavija sama po sebi nije unitarizam i centralizam. Ali Jugoslavija može biti ili država ili socijalistička zajednica sa određenim pravima i nadležnostima i mogućnostima odlučivanja u njihovim organima ili, pak, biti savez država, unija i konfederacija. Jedno ili drugo. Ne i jedno i drugo u isto vreme. Razume se, nema do kraja čistih formula, ni precizno određenog karaktera jedne zajednice (uvek ima isprepletenosti), ali postoji ona granica gde kvantitet prelazi u kvalitet.“¹⁵¹

Očito je, dakle, kako ni srbijanski politički lideri u to vrijeme nisu u bosanskohercegovačkoj vladajućoj eliti vidjeli svoga dosljednog i bespogovornog političkog sljedbenika. Naprotiv, iz Markovićevih dnevnčkih zapisa se vidi njegova ogorčenost činjenicom da se i vodstvo Bosne i Hercegovine ponašalo kao da je puno više od vodstva jedne republike

150 D. Marković, *Život i politika*, knj. prva, 96.

151 D. Marković, *Život i politika*, knj. prva, 260.

koja je u sastavu Jugoslavije. Tako on opisuje svoj dolazak u Sarajevo na čelu sa delegacijom Srbije, gdje je boravio sredinom decembra 1970. godine. „Atmosfera je bila dobra, a gledanja na mnoge krupne probleme identična ili vrlo slična. Smeta mi uvek samo to što ti razgovori imaju karakter mnogo oficijelnih razgovora, a posete karakter međudržavnih poseta (doćeci, pozdravi, ispraćaji, saopštenja za štampu). I to će proći i ubeđen sam da će doći vreme kada će sve to biti prevaziđeno, i kontakti i saradnja biti normalna i redovna. Danas je, međutim, to neophodnost i potreba. Pri ovakvom stanju odnosa u Federaciji to je, ipak, neka mogućnost da se izvesni problemi zajednički razmotre i postignu određeni dogovori.“¹⁵² Marković, međutim, u svojim bilješkama u vezi s ovim susretima republičkih vladajućih elita nije zapisao suštinu tih susreta: oni su bili rezultat „konfederalizacije“ države i „partijskog liberalizma“ koji je doveo do prekida dotadašnje prakse kada su svi kontakti pojedinih republičkih vodstava bili svedeni na minimalnu mjeru i ograničeni na rješavanje manje važnih pitanja, a čitava komunikacija se vodila preko državnog centra i političkih kadrova u centru. Nakon ustavnih amandmana krajem 1960-ih godina „vodeći [republički] političari nisu se više sretali samo na sjednicama saveznih tijela“,¹⁵³ nego su u praksu uvedeni međusobni susreti republičkih vodstava na kojima su se rješavala najkrupnija pitanja ne samo u odnosima među tim republikama nego i u odnosima u federaciji općenito.

Kako objasniti ovako suprotstavljene stavove o položaju bosansko-hercegovačke vladajuće elite, pa prema tome i samog Džemala Bijedića krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina? Očito se to mora promatrati u kontekstu društvenih reformi započetih sredinom 1960-ih godina, ali i u kontekstu odnosa Hrvatske prema Bosni i Hercegovini, te posebno o pisanju hrvatskih i srpskih medija prema bosanskohercegovačkom vodstvu, odnosu prema politici priznanja nacionalnog identiteta Muslimana i aktivnostima pojedinih nacionalističkih grupa iz Hrvatske u Bosni i Hercegovini. Vodstvo Bosne i Hercegovine je koncem 1960-ih bilo posebno zabrinuto zbog djelovanja pojedinih ogranaka Matice hrvatske po Bosni i Hercegovini, jer je te odbore doživljavalo kao otvoreni atak na Bosnu i Hercegovinu. To se može jasno vidjeti iz političkih razgovora tadašnjih političkih elita. Samo u 1969. bosanskohercegovačko i hrvatsko rukovodstvo su se susreli tri puta (u januaru 1969. kada su razgovarala o odno-

152 D. Marković, *Život i politika*, knj. prva, 239.

153 Aleš Gabrič, „Odnos slovenske politike prema ‘maspoku‘“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 2010, 13.

sima dviju republika, posebno o problemima jezika; zatim u aprilu 1969, kada je u razgovoru dominiralo pitanje djelovanja Matice hrvatske u Bosni i Hercegovini, te 26. oktobra 1969. godine). Ipak, ključni je sastanak u septembru 1971. godine, neposredno pred 21. sjednicu Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije.¹⁵⁴ U svim tim razgovorima se mogu uočiti razlike u stavovima, ali je moguće i pratiti šta dovodi do tih razlika i kako se te razlike postepeno uvećavaju da bi svoju kulminaciju doživjele upravo koncem 1971. godine.

Savka Dabčević je u svojim memoarima sasvim ispravno naglasila kako bi trebalo praviti razliku u ekonomskim i političkim stavovima pojedinih republičkih vodstava, ali bi trebalo dodati da tu treba imati u vidu i određenu dinamiku u tim odnosima. Prema njezinom mišljenju, kada je Hrvatska sredinom 1960-ih godina povelu kampanju za „ravnopravnim i transparentnim gospodarskim odnosima“ u okvirima jugoslavenske federacije, nije dobila podršku iz Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, mada su vodstva tih republika „u političkim pitanjima često dobro pratila“ stavove hrvatskog vodstva.¹⁵⁵ Koncem 1969, prema tvrdnji Savke Dabčević Kučar, već je bilo sasvim izvjesno da Hrvatska postaje sasvim izolirana u Jugoslaviji, jer u Sloveniji liberalni dio vodstva na čelu sa Stanetom Kavčičem počinje slabiti, a i Makedonija prestaje podupirati Hrvatsku u svim njezinim potezima iz jednostavnog razloga što to nije odgovaralo makedonskim ekonomskim interesima. Tako su ekonomski interesi pojedinih članica jugoslavenske federacije doveli do raskola među liberalnim dijelovima jugoslavenskog komunističkog pokreta što je odredilo sudbinu hrvatskog političkog vodstva, pa kada je došlo do definitivnog obračuna koncem 1971. nijedno republičko političko vodstvo nije više podržavalo hrvatske lidere.¹⁵⁶ Sabrina Ramet je u svojoj knjizi pokazala da je u Jugoslaviji sredinom 1960-ih postojala neka vrsta liberalne kolacije Hrvatske, Slovenije i Makedonije, ali se sredinom 1969. ta koalicija raspala jer je Kr-

154 Stenografski zapisnik sa političkih razgovora delegacije CK SKBiH i CK SKH održanih 16. septembra 1971. u Zagrebu. O tome koliko su međusobni razgovori republičkih vodstava bili znak jačanja republičkih posebnosti vidjeti u A. Garbič, „Odnos slovenske politike prema ‘maspoku‘“, 7-22. U vrijeme Bijedićevog predsjedanja jugoslavenskom Vladom uvedeni su tzv. međurepublički komiteti kao mjesta međurepubličkog sporazumijevanja, uz i dalje jako intenzivne izravne kontakte pojedinih republičkih rukovodstava. Ti su komiteti popunjeni već koncem 1971. godine. (Vidjeti npr. : „Međurepublički komiteti. Dogovaranje doprinosa borbi protiv nacionalizma“, *Oslobođenje*, 12. septembar 1972, 2).

155 S. Dabčević Kučar, *Hrvatski snovi i stvarnost*, I, 90.

156 S. Dabčević Kučar, *Hrvatski snovi i stvarnost*, I, 93-94.

ste Crvenkovski, tadašnji makedonski liberalni komunistički lider, smatrao da je hrvatski ekonomski nacionalizam vrsta separatizma. Crvenkovski je tada tvrdio da je nužno ekonomsku decentralizaciju, koja je počela reformom 1965, zaustaviti, te iznio tezu da su jugoslavenski ekonomski problemi posljedica nedovoljne integriranosti jugoslavenske privrede.¹⁵⁷ Upravo na tom pitanju reforme pokrenute 1965. došlo je do ključnog razilaženja u jugoslavenskoj federaciji, jer se reforma umjesto da vodi promjenama i poboljšanju ekonomskih odnosa ubrzo ispolitizirala. Reforma je imala određene tržišne elemente, zaustavila je „zlatno doba političkih tvornica“ ali je istodobno odvela i u federalizaciju vladajućeg Saveza komunista, što je dalje vodilo zaoštavanju odnosa među pojedinim republičkim vladajućim elitama, posebno između razvijenih i nerazvijenih republika. Naime, poslije 1965. otvorio se proces velikih kapitalnih investicija, jer je to, prema mišljenjima Mika Tripala, bila ulaznica koju je hrvatsko vodstvo „platilo“ Srbiji kako bi pristala na reformu sistema. Ponuđeni model predviđao je velike investicije, uglavnom u nerazvijenim dijelovima Jugoslavije, pretežno u Srbiji, ali se ubrzo pokazalo da to ne može tako funkcionirati. „U stvari, igra je bila ova: najprije je stvorena lista želja objekata, velikih objekata, i račun koliko oni koštaju, pa da bi se moglo imati novac za takvu stvar, proizvoljno se određivala stopa rasta privrede. Koja bi mogla osigurati tu sumu. A prognoze su bile potpuno nerealne. Nakon prve godine se pokazalo da tog novca zapravo nema. Ali su Srbija i nerazvijene republike inzistirale da se to ima izvršiti bez obzira što novac kao prihod ne priteče. I došlo je do inflatornog investiranja, do tiskanja novca, do uzimanja zajmova i, tako, kako se to već radi. I onda je to stvorilo krizu u ostvarivanju reforme i dovelo do velikih socijalnih sukoba 1968. godine.“¹⁵⁸

Međutim, nerazvijenije republike nisu tako interpretirale događanja nego su upravo u dosljednom provođenju reformi i zacrtanih planova investiranja u pojedinim republikama vidjele pravce ostvarivanja ravnopravnosti u Jugoslaviji. Tako je smatralo i tadašnje bosanskohercegovačko političko rukovodstvo čiji je dio bio i Džemal Bijedić. Tada to vodstvo vodi intenzivnu aktivnost za stjecanje ravnopravnog statusa Bosne i Hercegovine u okvirima jugoslavenske federacije, što je vidljivo iz niza političkih skupova na kojima se o tome raspravljalo.

Važna sjednica na kojoj se o tome raspravljalo bila je Sedma sjednica CK SKBiH održana 3. i 28. juna 1966. na kojoj se raspravljalo o politici

157 S. P. Ramet, *Tri Jugoslavije*, 287.

158 Josip Šentija, *Razgovori s Mikom Tripalom o hrvatskom proljeću*. Zagreb, 2005, 44.

razvoja Bosne i Hercegovine do 1970. godine. Prema bilješkama Branka Mikulića, u diskusijama pred tu sjednicu „bilo [je] i prijedloga da se Centralni komitet i predstavnički organi u Republici aktivnije založe za ravnopravan tretman Bosne i Hercegovine, kao nerazvijene republike, u politici razvoja Jugoslavije. S tim u vezi spominju se nedosljednosti u sprovođenju Zakona o finansiranju društveno-političkih zajednica i nepovoljniji tretman u finansiranju pojedinih objekata koji se grade u Bosni i Hercegovini, neadekvatan tretman na nekim konkursima itd. Pri tome su kritizirani politički faktori u Republici da se nisu odlučnije zalagali u federaciji za ravnopravan tretman Bosne i Hercegovine. Bilo je i nerealnih zahtjeva i pretjerivanja, što je posljedica, pored ostalog, i neobaviještenosti o tome što se preduzima i da su neka od ovih pitanja u toku rješavanja.“¹⁵⁹ Ova je sjednica bila samo vrhunac aktivnosti koju su bosanskohercegovački lideri vodili duže vremena nezadovoljni statusom Bosne i Hercegovine u federaciji. Naime, nekoliko ključnih projekata koji su se gradili u Bosni i Hercegovini zapali su u teškoće nedovoljnim prilivom sredstava iz federalnog budžeta ili općim odbijanjem da se podižu neka industrijska postrojenja u Bosni i Hercegovini. U Mikulićevoj bilješci sa sjednice Izvršnog komiteta od 22. februara 1966. stoji kako je „finansiranje pruge Sarajevo – Ploče jedinstven primjer pritiska na Republiku u izgradnji takvih objekata.“ Sa strane u ovoj bilješci stoji: „Držanje u inferiornom položaju, jer je sa nama lako, mi smo principijelni itd.“ I dalje: „U dokumentaciji za aluminijske kombinatne ima loših računa, natezanja i nagodbi mimo nas, ekonomski kriteriji se stvarno iskrivljuju, a upliću se politički faktori. Negdje treba stati, negdje treba da se ozbiljno uzme u obzir naš glas (negdje = na nekoj tački). Poseban je problem naša nejedinstvenost u Republici npr. u šta trošiti sredstva fonda za razvoj nerazvijenih područja.“ Rato Dugonjić je predlagao da se izvijesti Skupština SR BiH o sporu koga bosanskohercegovačko vodstvo vodi sa federacijom vezano za probleme u vezi sa budžetom.

Na sjednici Izvršnog komiteta CK SKBiH 5. marta 1966. Đuro Pucar se pitao „da li je ovo spor oko povrede zakona ili pitanje ravnopravnog tretmana BiH u Federaciji!? (...) Mi se ne možemo žaliti samo na budžetsku potrošnju: aluminij, prekoračenje na pruzi, kamata na fondove u privredi, investicije u crnoj metalurgiji itd. Računanje na popravljivanje našeg položaja kroz reforme? Put Foča – Goražde. Nije u pitanju samo budžet, već

159 ABiH, fond Branko Mikulić (dalje: BM), k. 6, Izlaganje Branka Mikulića na VII sjednici CK SK BiH. Vidi i AJ, CK SKBiH, k. 4, Magnetofonski snimak Sedme plenarne sjednice Centralnog komiteta SK BiH održane 3. juna 1966.

cjelokupan tretman: pruga, kamata, aluminij, crna metalurgija, privredne i investicije u infrastrukturu, nafta itd. Zaključak: Ovo je političko pitanje, jer, u pitanju je neravnopravan tretman. O tome se široko diskutuje među kadrovima u BiH.“

O tome je u aprilu 1966. razgovarano i sa predsjednikom SIV-a Petrom Stambolićem. Na tom je sastanku Mikulić upozoravao i na „neravnopravan tretman svih republika, jer se nekima daje više, [nego] što zakon omogućuje, a drugima se ne daje ni onoliko koliko [je potrebno da] bi se približili prosjeku Jugoslavije.“ Mikulić je iskazivao sumnju u valjanost argumenta koji se navodio u nekim razgovorima, kako bi se Srbija, navodno, bunila ako je Bosna i Hercegovina bude sustizala u privrednom razvoju. On je navodio i primjer izgradnje pruge Sarajevo – Ploče, kada se od Bosne i Hercegovine tražilo da pokriva sva prekoračenja u izgradnji pruge. Takođe je navodio manje investicijske projekte (put Tjentište – Gacko, problem aluminijskog kombinata i proširenje željezare u Zenici i druga).¹⁶⁰ Iz Mikulićevih bilješki može se vidjeti kako se delegacija iz Bosne i Hercegovine pripremala za te pregovore te uočiti strategija i taktika djelovanja tadašnjeg bosanskohercegovačkog vodstva. „Što se tiče aluminijskog kombinata upoznati Stambolića da je u donošenju investicione odluke izvršeno uplitanjem vanjskih faktora. Ako Pero [Stambolić, op. H.K.] ospori da je to tačno, onda treba postaviti da se Bojanić smijeni.“¹⁶¹ U

160 Početkom 1960-ih su pravljani planovi proširenja željezare u Zenici, što je u krajnjoj liniji značilo gotovo izgradnju potpuno nove željezare sa novim koksirnim baterijama, visokim pećima i tako dalje („Usvojen program proširenja Zeničke željezare. Tri puta više čelika“, *Oslobođenje*, 16. avgust 1962, 4).

161 Riječ je o Milenku Bojaniću, koji je kao direktor Investicione banke, koja je bila nositelj posla oko izgradnje Tvrnice aluminijuma, bio naklonjen Crnogorcima, a ne Bosancima. Bojanić je od 1969. bio predsjednik Republičkog izvršnog vijeća SR Srbije. Petar Stambolić, koji je od 1963. do 1967. bio predsjednik Saveznog izvršnog vijeća, do kraja života je bio uvjeren da je njegova podrška izgradnji Tvrnice aluminijuma u Crnog Gori (u Podgorici), a ne u Bosni i Hercegovini (u Mostaru) bila rezultat činjenice da je to ekonomski bilo isplativije. „Crnogorci su napravili konstrukciju sa Srbima da dobiju električnu energiju od hidroelektrane Bajina Bašta. Ta konstrukcija bila je mnogo jeftinija i u [Investicionoj] banci su imali prednost. Bosanci su se zbog toga ljutili na mene, neopravdano su mislili da ja podržavam Titograd. To mi je jednom Đuro Pucar u klubu ‘Srbije’ rekao.“ (Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd, 2010, 156.). Možda u ovom slučaju treba tražiti razloge zbog čega je tadašnja bosanskohercegovačka vladajuća elita krenula u proces integracije pojedinih manjih banaka u jedinstvenu bosanskohercegovačku poslovnu banku, što je i realizirano 1970. godine stvaranjem Privredne banke Sarajevo povezivanjem Investicione banke Sarajevo, Kreditne banke Sarajevo, Kreditne banke Zenica, Komercijalno-investicione banke Tuzla i Kreditne

slučaju da se to odbije, treba saopštiti da će Uzunović biti povučen. Pored toga treba upozoriti na napuštanje propozicija konkursa i na upozorenja Gligorova da sredstva nisu obezbijeđena za oba kapaciteta (što nije tačno). Banka je trebala da donese odluku i o drugom kombinatu i da utvrdi dinamiku izgradnje. Sve to riješeno je preglasavanjem“. Iz drugih Mikulićevih bilješki se može zaključiti kako je tadašnje rukovodstvo Bosne i Hercegovine glavnu bitku vodilo se saveznom centrom oko aluminijске industrije, ali i rukovodstvima Srbije i Crne oko izgradnje hidrocentrala na rijeci Drini, gdje su posebno sporne bile hidrocentrale Buk Bijela i Mratinje. Mikulić piše kako Petru Stamboliću „treba predložiti akt kojim nam SR Crna Gora zabranjuje izgradnju Buk Bijele i da upozorimo da i mi možemo donijeti akt o zabrani izgradnje Mratinja“.¹⁶² Važno je uočiti da je rukovodstvo Bosne i Hercegovine u konfrontiranju sa federalnim centrom oko izgradnje aluminijskog kombinata, te sa srbijanskim i crnogorskim rukovodstvom u vezi s hidrocentralama, nastojalo na svoju stranu privući hrvatsko rukovodstvo. Pokazalo se to bezuspješnim. Prilikom razgovora predsjednika savezne Vlade i bosanskohercegovačkog vodstva Sergej Kraigher je obrazlagao kako bi „u Sloveniji (...) bila pobuna, ako bi se B[osn]i i H[ercegovini] dala dalja sredstva za budžetsku potrošnju,“ na šta je Stambolić dodao da se mora i dalje provoditi provjera podataka o tome da li postoji mogućnost štednje budžetske potrošnje u Bosni i Hercegovini

banke Banja Luka. Inače, Investiciona banka je u 1968. počela izdvajati sredstva za izgradnju aluminijskog kombinata u Crnoj Gori („Poslovna politika Jugoslovenske investicione banke u 1968. Prednost objektima koji se završavaju u ovoj godini“, *Borba*, 5. januar 1968, 5). Koncem 1972. Josip Broz Tito je za vrijeme svoje posjete Crnog Gori posjetio Aluminijски kombinat u Podgorici (Titogradu). Prema *Tanjugovoj* informaciji, taj je kombinat podignut na milion kvadratnih metara. Ljubo Marković, tadašnji generalni direktor ovog kombinata, izvijestio je Tita da Kombinat planira proizvoditi 50 hiljada tona aluminijuma i 200 hiljada tona glinice godišnje, ali da je do tada proizveo samo 25 hiljada tona aluminijuma. „Pošto je informisan da Kombinat troši godišnje oko 750 kilovat-časova električne energije, Tito je, uz osmijeh, primijetio da proizvodnju treba proširiti pa će onda Kombinat trošiti više električne energije nego cijela Jugoslavija prije rata“. Tada je već bilo primjetno da taj Kombinat ima silne probleme i da je to bila loša ekonomska investicija. Ljubo Marković se žalio Titu na visoke cijene električne energije, koji čine četvrtinu ukupnih troškova kombinata, zatim na visoke cijene na uvoz opreme i na zamrznute cijene aluminijuma. Tito je, pak, pohvalivši Kombinat, sugerirao „da je neophodno uspostaviti saradnju sa ostalim proizvođačima aluminijuma u zemlji“. („Tito u Aluminijском kombinatu. Radničku klasu zaštititi od tehnokratije“, *Oslobođenje*, 30. decembra 1972, 5).

¹⁶² Kasniji razvoj događaja je doveo do toga da su Crnogorci izgradili hidrocentralu Mratinje, a u pogon ju je 1976. pustio Džemal Bijedić.

i da li postoji mogućnost da se sredstva prelivaju iz razvijenih u nerazvijene opštine u Bosni i Hercegovini. Mikulić bilježi da se bosanskohercegovački argumenti „nisu mogli da obore“, ali je ipak „rečeno [je] da nema sredstava u Federaciji, već da se potroši sva rezerva.“ Mikulić je navodio činjenicu da Bosna i Hercegovina plaća sva prekoračenja u izgradnji pruge Sarajevo – Ploče, na šta je Kraigher dodao da se „pruga [se] gradi iz međunarodnih sredstava, pa zato federacija nije obavezna da daje sredstva; odluka skupštine je difinitivna, a da republika nađe sredstva.“ U vezi s izgradnjom puta Tjentište – Gacko savezna Vlada je obećala dati dio sredstava.

Najviše su se koplja lomila oko aluminijskog kombinata. Petar Stambolić je odbacivao sve primjedbe koje su dolazile iz Bosne i Hercegovine, a Kraigher je širio priču „da je naučno dokazano da je boksit u Crnoj Gori najbolji.“ Stambolić i Kraigher su, sudeći prema Mikulićevoj zabilješci, „izjavili [su] da nemaju ništa protiv da sud ispituje zakonitost konkursa [u vezi s odlukom da Investiciona banka kreditira izgradnju aluminijskog kombinata u Crnoj Gori, a ne u Bosni i Hercegovini].“ Na kraju je Rato Dugonjić izjavio „da nikad nije bio na mučnijem sastanku i da ćemo ići na IK CKSKJ i Vijeće naroda.“

O ovome sastanku kasnije je upoznat i Josip Broz Tito, kome je rečeno „da je nemoguće da Kraigher na argumente šuti, ili da pokušava zatvoriti usta sa Slovenijom. Drug Tito je izjavio da su Stambolić i Kraigher po pitanju aluminija bili kod njega. Pero nije izvršio obećanje o formiranju međunarodne komisije za aluminij, ali ne kaže zašto?“¹⁶³

Mada nije izravno sudjelovao u ovim razgovorima sigurno je Bijedić imao određenoga utjecaja na zauzimanje ovakvih stavova u Bosni i Hercegovini, pogotovo što se radilo dobrim dijelom o objektima na kojima je on kasnije jako puno radio (izgradnja Aluminijskog kombinata u Mostaru i završetak gradnje pruge Sarajevo – Ploče). O tome je bilo riječi i u jednom pismu što ga je Izvršni biro CK SK Bosne i Hercegovine 16. aprila 1966. uputio Izvršnom birou Centralnog komiteta SKJ.¹⁶⁴ U tom pismu se, polazeći od zaoštrenih ekonomskih problema u Bosni i Hercegovini, koji imaju i krupne političke posljedice, upozorava na neravnopravan položaj Bosne i Hercegovine u okviru jugoslavenske zajednice i naglašava da je to „prouzrokovano, s jedne strane, usporenijim privrednim i opštim razvojem Bosne i Hercegovine, što je karakteristično za posljednjih gotovo 10 godina,

163 ABiH, BM, k. 6.

164 AJ, CK SKJ, Izvršni biro, IV-k16/4: Pismo Izvršnog komiteta CK SKBiH Izvršnom komitetu CK SKJ, 16. aprila 1966. o stanju u Bosni i Hercegovini.

a s druge strane i sve većim zaostajanjem budžetske potrošnje i finansiranja društvenih službi u odnosu na opšta kretanja u zemlji.“ Kao argumente Izvršni biro CK SK Bosne i Hercegovine navodi činjenice da je prosječna stopa rasta dohotka u Bosni i Hercegovini manja od jugoslavenskog prosjeka, da procenat investicija u Bosni i Hercegovini opada od 1957. godine te da je „naročito teške posljedice za razvitak privrede na području Bosne i Hercegovine imala [je] politika depresiranih cijena proizvodima sirovinskih i baznih grana privrede, budući da ove grane čine osnovu privrede na teritoriji Republike.“ U pismu se dalje naglašava da „iz proračuna stručnih institucija“ jasno proizlazi „da je zbog neadekvatnih odnosa u cijenama umanjivana akumulacija u privredi na području Bosne i Hercegovine prosječno za oko 40 milijardi godišnje.“ Zbog dugododišnje depresiranosti cijena, visokog prirasta stanovništva, usitnjenosti seoskih gazdinstava i nerazvijene poljoprivrede, opće strukture privrede i njene niske akumulativnosti, pretežan dio teritorije Bosne i Hercegovine (oko 70% teritorije sa oko 2 miliona stanovnika - Hercegovina, zapadna i jugoistočna Bosna) imali su sva obilježja vrlo niske privredne razvijenosti, jer je nacionalni dohodak po stanovniku na tom kompaktnom području za oko 48% niži od prosječnog jugoslavenskog. To je dovelo do toga da je, prema podacima iz 1964. godine, od ukupno 106 opština u Bosni i Hercegovini samo 11 imalo dohodak iznad jugoslavenskog prosjeka, 83 ne dostižu ni tri četvrtine prosječnog jugoslavenskog dohotka, od čega 54 ne dostiže ni polovinu, a 10 opština ima dohodak ispod jedne četvrtine tog prosjeka, što ukazuje „koliko su ozbiljni problemi sa kojima smo suočeni već niz godina.“ U ovom pismu se dalje posebno upozorava da se ti problemi još više usložnjavaju zbog različitog odnosa institucija federacije prema Bosni i Hercegovini, navodeći primjer da federacija nije davala dovoljno sredstava Bosni i Hercegovini za pokrivanje budžetske potrošnje (naime, bilo je zakonom predviđeno da se iz saveznog budžeta dostavljaju sredstva onim republikama čiji prihodi nisu u stanju da ostvare budžetsku potrošnju na razini jugoslavenskog prosjeka po stanovniku). Zbog toga, stoji u ovom pismu, Bosna i Hercegovina nije u stanju razvijati one djelatnosti koje se finansiraju iz budžeta. Kao dokaz za te tvrdnje navode se statistički pokazatelji iz kojih se vidi da u Bosni i Hercegovini ima 30% nepismenog stanovništva, a znatno je zaostajanje i u sferi zdravstvene zaštite u odnosu na druge republike. „U 1963. godini u Bosni i Hercegovini je bilo na 10.000 stanovnika 3,6 bolničkih postelja prema 5,3 u SFRJ, na jednog ljekara u Bosni i Hercegovini bilo je 2.390

stanovnika, a u SFRJ 1.350. Ukupan iznos budžetskih sredstava izdvojen za socijalno-zdravstvenu zaštitu po stanovniku u Bosni i Hercegovini iznosio je 1964. godine 795 starih dinara, a u SFRJ 1.193 starih dinara. Zbog toga se, pored ostalog, posljednjih godina u ozbiljnim razmjerama javljaju zarazne bolesti. Aktivnih tuberkuloznih bolesnika koji se bolnički ne tretiraju ima preko 50 hiljada, što je veoma ozbiljan problem, a naročito u zaštiti zdravlja mladih generacija. Epidemije žutice se stalno pojavljuju ne samo na područjima sa slabim higijensko-sanitarnim prilikama i lošom ishranom, već su njima ugroženi i najrazvijeniji centri u republici. U 1964. i 1965. godini od zarazne žutice je bolovalo preko 23.000 građana, a umrlo je 131 lice.“ Zbog niskih budžetskih sredstava, osim prosvjete i zdravstva ugroženo je i normalno funkcioniranje ostalih službi koje se finansiraju iz budžeta (milicija, sudstvo i td), što stvara nezadovoljstvo kod građana. „To potenciraju nerijetko i sredstva informisanja koja pišući o zaostalosti tih djelatnosti stvaraju predstavu o primitivizmu pojedinih krajeva i sredina kao posljedici nečeg drugog, a ne pretežno objektivnih materijalnih uslova (anketa o nepismenosti,¹⁶⁵ anketa o ‘kulturnoj’ atmosferi u Sarajevu, pisanje o zaraznim bolestima itd.).“ U pismu se dalje ističe kako u Bosni i Hercegovini ima malo izgrađenog modernog kolovoza, navodeći da je u ovoj republici bilo svega 27% puteva I i II reda (prema 47% u SFRJ). „Osnovni putni pravci još nisu završeni, tako da je Bosna i Hercegovina jedina Republika u Jugoslaviji koja nije povezana sa glavnim magistralama u zemlji.“

U nastavku pisma se navodi kako se federacija nije ravnomjerno odnosila prema Bosni i Hercegovini, s jedne strane, i Makedoniji i Crnoj Gori, s druge strane, kao korisnicima sredstava pomoći iz budžeta Federacije kao dopunskim sredstvima republičkim budžetima. Kao dokaz isticalo se da je Bosna i Hercegovina u 1965. godini dobila 23.460 miliona starih dinara, a trebala je dobiti 32.670 miliona (dakle, 9.210 miliona dinara manje).

Bosna i Hercegovina se upravo sredinom 1960-ih godina nalazila u fazi izgradnje nekoliko krupnih infrastrukturnih objekata: HE Trebišnjica i Rama, TE Tuzla I i II, pruga Sarajevo-Ploče, Željezara Zenica (proširenje kapaciteta na milion tona čelika), Rafinerija nafte Bosanski Brod. Međutim, osim viskoze, koja se gradila u okviru Tvornice celuloze Banja

165 Misli se na anketu o nepismenosti koju je sredinom 1965. provelo sarajevsko *Oslobođenje*, a čiji su rezultati pokazali poražavajuće stanje pismenosti u Bosni i Hercegovini.

Luka, nije bilo objekata čija je izgradnja započela od 1964. godine, ali je za završetak započetih poslova trebalo još oko 300 miliona dinara, a od toga oko 110 miliona otpada na prekoračenje investicija. No, to prekoračenje je bilo izazvano promjenom cijena zbog započete reforme 1965. godine. To znači da će Bosna i Hercegovina i sredstva koja dobije preko Fonda za nedovoljno razvijena područja usmjeravati u završetak ovih investicija, a to dalje znači da se ta sredstva neće moći usmjeravati za razvoj nedovoljno razvijenih područja, što može predstavljati ozbiljan politički problem u područjima zapadne i istočne Bosne, Hercegovine i sl. „Poseban problem i spor predstavlja dovršenje izgradnje željezničke pruge Sarajevo - Ploče koja je početa 1959. godine, s obzirom da je u njenom finansiranju primijenjen izuzetan režim, a prema posebnom propisu koji je donijet u 1963. godine.“ Ističe se da je tada zaključeno da će Bosna i Hercegovina u izgradnji pruge učestvovati sa 15% i pokrivati sva prekoračenja do kojih dođe u toku gradnje. Bosna i Hercegovina je pristala na te uvjete, jer je tada savezna administracija ubjeđivala Bosnu i Hercegovinu da će se slično postupati i prema drugim, ali je razvoj događaja pokazao da se nije tako postupalo, s obzirom da je drugima za slične projekte obezbjeđivan povoljniji finansijski aranžman. U drugim dijelovima zemlje, Federacija je ne samo obezbjeđivala finansiranje na povoljniji način, nego i povoljnije pokrivanje prekoračenja troškova poslije reforme. „S obzirom da se kod ove pruge radi o nepovratnim investicijama, sva sredstva za učešće i povećane troškove gradnje treba obezbijediti u republičkom budžetu. To nas stavlja pred alternativu da li da se obustavi gradnja neposredno pred završavanje ovog objekta (kraj 1966.), što bi odložilo realizaciju tranše međunarodnog zajma od 17,5 miliona dolara (što je bilansirano za 1966.), ili da se republički budžet ovom obavezom optereti do te mjere da bismo praktično došli u bezizlaznu situaciju. To je još jedna potvrda neravnopravnog tretmana.“

Kao treći važan problem u ovom pismu se ističe problem izgradnje aluminijske industrije. Navodi se da je bilo dogovoreno da će se izbor lokacije za izgradnju aluminijske industrije vršiti bez ikakvog političkog pritiska na investitore i banku, ali se Savezno izvršno vijeće nije toga pridržavalo. Konstatira se da „investitori nisu učestvovali pod jednakim ekonomskim uslovima“, jer, premda je jedan od uslova konkursa bio da se potrebna električna energija obezbijedi iz novih elektrana, „za jednog investitora je uzet u obzir agregat koji se ugrađuje u već izgrađen prostor postojeće elektrane, što je ovog napravilo konkurentnijim.“ Bosna i Hercegovina se žalila da banka nije respektirala ni druge uvjete

konkursa i to argumentirala činjenicom da je konkurs bio raspisan za izgradnju kapaciteta od ukupno 400 hiljada tona glinice i 100 hiljada tona aluminijuma, a odobren je zajam samo za jedan objekat kojim se postiže svega 50% izgradnje kapaciteta ove industrije. Dalje se navodi da je generalni direktor Jugoslavenske investicijske banke izjavio da je na promjene do kojih je došlo u toku provođenja konkursa znatan utjecaj vršen od „rukovodećih drugova“ iz Saveznog izvršnog vijeća. S obzirom na takve izjave generalnog direktora banke, u ovom pismu se izražava žaljenje zbog takve prakse, jer „ukoliko je prilikom odabiranja lokacije za izgradnju aluminijske industrije bio potreban i dogovor na političkom nivou, onda je trebalo da u njemu učestvuju svi zainteresovani faktori kako bi se i sa tog stanovišta ovo pitanje što objektivnije razmatralo i ocijenilo. U suprotnom, ovakvi postupci izazivaju nepovjerenje prema banci i njenoj samostalnosti i objektivnosti u rješavanju zahtjeva za ekonomskim principima.“ Navodi se kako je čitav taj slučaj izazvao političke probleme u Hercegovini jer je stvorio uvjerenje „da se i dalje nastavlja stara praksa,“ te da se Bosna i Hercegovina neravnopravno tretira u usporedbi sa drugim republikama.

Bosna i Hercegovina je prilikom donošenja budžeta za 1966. nastojala riješiti ta pitanja u razgovorima sa saveznim institucijama. Izvršni komitet CK SKBiH je na sjednicama 21. januara, 22. februara te 5. marta 1966. raspravljao o tome i zaključio da je potrebno obavijestiti Izvršni komitet Saveza komunista Jugoslavije. Nakon što na sastanku u SIV-u 7. aprila, kojem su prisustvovali Stambolić, Krajgher, Humo, Gligorov, Štajner, Dugonjić i Kolak, nije pronađeno zadovoljavajuće rješenje za Bosnu i Hercegovinu, IK CK SKBiH je poslao ovo pismo Izvršnom komitetu SKJ uvjeren da se može naći zadovoljavajuće rješenje „na način koji ne bi zaoštravao političke odnose u Federaciji. Smatramo da bi diskusija u Saveznoj skupštini, odnosno Vijeću naroda imala veoma krupne političke reperkusije, naročito kada bi jedna republika, u ovom slučaju Bosna i Hercegovina, diskutovala protiv stavova ili politike Saveznog izvršnog vijeća, a posebno kada bi, u ma kom obliku, postavila pitanje svoje ravnopravnosti.“

Zanimljiva je sudbina ovoga pisma. Branko Mikulić je pisao da je to pismo Ranković „zaturio“, pa se rasprava o tome mogla otvoriti tek nakon IV Brionskog plenuma i Rankovićeva uklanjanja sa političke scene.¹⁶⁶ O njemu je progovoreno na sjednici Izvršnog biroa CK SKJ održanoj 19. septembra 1966, kada ga je spomenuo Petar Stambolić, obavještavajući članove Izvršnog biroa da se u tom pismu optužuje SIV da je utjecao na

166 Branko Mikulić, *Rasprave*, Sarajevo, 1978, 35.

lokaciju investicija za aluminijsku industriju. Stambolić je odbacio te navode iz pisma, što je nagnalo Cvijetina Mijatovića da objasni razloge koji su doveli do toga da je CK SKBiH poslao to pismo. On je rekao da je IB CK SKBiH u tom pismu (informaciji), samo citirao izjavu direktora banke koji je priznao da je oko tih investicaja bilo i intervencija „nekih članova SIV-a“. Mijatović je dodao da se u tom pismu ne izriču nikakve optužbe na račun SIV-a, nego „se radi o zloupotrebi direktora banke, nekih razgovora koje je vodio i na koje se oslanjao u razgovoru sa nama. O tome postoje dokumenti pa bi to trebalo proveriti i utvrditi da se u našem pismu ne radi ni o kakvim insinuacijama u odnosu na SIV“. Mijatović je molio da se o pitanjima pokrenutim u tom pismu posebno raspravlja, „jer imamo primedbi i na držanje banke (...) Ako se to ne bi raspravilo ja bih se osetio i lično uvređenim. Uostalom, mogli smo da rešimo sudbinu pisma koje smo ranije uputili Izvršnom komitetu iako ne insistiram na tome. Ja sam, pored ostalog, izraz mišljenja celog jednog rukovodstva a i svog, pa bi takve stvari trebalo pretresati“.¹⁶⁷

Doista, rasprava je otvorena u decembru 1966, kada je poslanička delegacija Bosne i Hercegovine podnijela zahtjev da se na sjednici Vijeća naroda Savezne skupštine razmatra problem vezan za raspodjelu sredstava Fonda federacije za kreditiranje razvoja privredno nerazvijenih republika i pokrajine Kosovo, s obzirom da je Bosna i Hercegovina tvrdila da raspodjela sredstava nije izvršena u skladu sa Ustavom i Zakonom o Fondu. Na sjednici Vijeća naroda 27. januara 1967. Rato Dugonjić je u ime bosanskohercegovačke delegacije govorio o Fondu federacije za kreditiranje privrednog razvoja nedovoljno razvijenih republika i Zakonu o raspodjeli dopunskih sredstava republika do 1970. godine.¹⁶⁸ Dugonjić je iznio stav Bosne i Hercegovine da postoje brojne nedosljednosti u provedbi zakona o kreditiranju nedovoljno razvijenih krajeva i o raspodjeli dopunskih sredstava, navodeći da se cijene proizvoda bosanskohercegovačke privrede (električna energija, crna metalurgija, drvna industrija, eksploatacija šuma i sl.) drže pod administrativnom kontrolom, dok cijene ostalih proizvoda osjetno rastu, što još više pogoršava i onako težak ekonomski položaj Bosne i Hercegovine, te je zbog toga nužna veća podrška iz federalnog fonda za kreditiranje razvoja nedovoljno razvijenih krajeva. Rezultat diskusije je

167 AJ, CKSKJ, III/123, Zapisnik sa sednice Izvršnog komiteta CKSKJ održane 19. septembra 1966. godine u Beogradu.

168 ABiH, fond Rato Dugonjić (dalje: RD), 1966/1967, Diskusija sa 3. sednice Veća naroda od 27. januara 1967.

bio da su prihvaćeni argumenti bosanskohercegovačke delegacije. Branko Mikulić je kasnije zapisao da se pokazalo da je to bilo korisno, jer je značilo borbu za ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji.¹⁶⁹

U ovim aktivnostima jačanja ravnopravnoga statusa Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji, Džemal Bijedić je kao predsjednik Republičkog vijeća imao značajnu ulogu, mada su u tome ipak ključnu riječ sredinom 1960-ih godina imali Branko Mikulić, Rato Dugonjić i Cvijetin Mijatović, uz veliku podršku Đure Pucara. Rezultat toga je bio prijedlog Saveznog izvršnog vijeća iz sredine maja 1968. „da se Bosni i Hercegovini ustupe svi anuiteti na zajmove koji su odobreni iz sredstava federacije za unapređenje razvoja privredno nedovoljno razvijenih krajeva, od 1961. do 1965. godine.“ Mirko Ostojić, savezni sekretar za informacije, u maju 1968. je informirao novinare da je Bosna i Hercegovine ponudila dovoljno valjanih argumenata o tome da se ova republika ne može dalje ravnomjerno i ravnopravno razvijati „u uslovima nedograđene i nedovoljno modernizovane industrijske baze. Naime, u prvoj deceniji poslijeratnog razvoja Bosna i Hercegovina je bila opredijeljena planskim zadacima zemlje na razvoj energetike, šumarstva, rudarstva i drugih grana bazične privrede“, da bi se poslije 1956. krenulo u pravcu bržeg razvoja prerađivačke industrije, što je bosanskohercegovačku privredu dovelo u tešku poziciju, jer nije uspjela na vrijeme i do kraja modernizirati i rekonstruirati svoje kapacitete. To je vodilo privrednoj stagnaciji, koja je još više potencirana neravnopravnim odnosom u oblasti cijena, a sve je to kao rezultat imalo veću nezaposlenost i općeniti zastoj u razvoju.¹⁷⁰ Položaj se počeo još više komplicirati nakon što se sredinom 1960-ih ugalj sve brže počeo zamjenjivati naftom, pa su neki politički aktivisti, među kojima se posebno isticao Pašaga Mandžić, tražili da se taj proces uspori, jer on uništava rudarstvo u Bosni i Hercegovini i vodi ka krizi bosanskohercegovačke privrede. Na zasjedanju Savezne skupštine Mandžić je naglasio da se uzroci krize u rudarstvu nalaze „u prebrzom tempu kojim mi zamjenjujemo ugalj naftom i drugim gorivima. Nigdje u svijetu ta zamjena nije tako brza.“¹⁷¹ Rudari u Bosni i Hercegovini su tvrdili da se sredinom 1968. nalaze „čak u težem položaju nego što su bili prije dvije godine, kada je tek počela

169 B. Mikulić, *Rasprave*, 31-38.

170 „Sjednica Saveznog izvršnog vijeća. Olakšice privredi Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, 17. maj 1968, 3.

171 „Debata u Saveznom vijeću o privrednim kretanjima. Zatražena posebna sjednica o problemima rudnika uglja“, *Oslobođenje*, 1. juni 1968, 3.

supstitucija goriva novim sirovinama.“¹⁷² Ipak, savezna Vlada je koncem juna 1968. predložila neke mjere kojima je nastojala poboljšati položaj rudnika u zemlji, pa time i rudnika u Bosni i Hercegovini. Naime, Saveznoj skupštini je predloženo usklađivanje pariteta cijena pojedinih vrsta energije, što se posebno odnosilo na cijene tečnih goriva „koje su bile nenormalno niske, pa su stimulisale neracionalnu potrošnju ovih goriva na štetu čvrstih goriva, odnosno uglja. Pored toga, predloženo je da se zakonski onemogućiti izgradnja raznih toplana i termocentrala koje bi koristile kao energiju tečna goriva umjesto uglja, ako je to nerentabilno,“ a predložen je i niz drugih mjera kojima bi se usporila supstitucija uglja tečnim gorivima.¹⁷³ Podatak koji je tada iznio dr. Borislav Jelić, savezni sekretar za privredu, prema kojemu je potrošnja tečnih goriva u Jugoslaviji za posljednje tri godine porasla za 100 %, dok je ta potrošnja u najrazvijenim evropskim zemljama porasla za 25 %, možda je i najbolje ukazivala na brzinu kojom se pogoršavao položaj ugljenokopa. Kasniji razvoj dodaja je pokazao da se taj položaj nije znatnije popravio i taj se problem stalno pojavljivao u odnosima između Bosne i Hercegovine i federacije.

O problemima odnosa ugljenokopa i naftne industrije u nekoliko navrata je raspravljano i na sjednicama Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, na kojima se kao posebno agilan zastupnik interesa rudara izdvajao Pašaga Mandžić, koji je iskazivao nepovjerenje prema mjerama koje je SIV poduzimao radi poboljšanja položaja ugljenokopa.¹⁷⁴ Konačno, na sjednici Savezne skupštine 17. jula 1968. usvojen je skup zakonski propisa koje je predložio SIV sa ciljem poboljšanja ekonomskog položaja rudnika uglja, mada je tokom rasprave bilo „divergentnih stavova i mišljenja, jer su neki poslanici izrazili bojazan da će pojedini novousvojeni zakoni pogoditi jedan dio naše industrije, odnosno usporiti proces modernizacije i rekonstrukcije privrede.“¹⁷⁵

Nakon aprilskog pisma Izvršnog komiteta CK SKBiH i uklanjanja Aleksandra Rankovića sredinom 1966. godine ponovo je otvoreno i pitanje

172 „Kako riješiti teškoće proizvođača uglja. Na ‘potezu’ – državni organi“, *Oslobođenje*, 3. juni 1968, 3.

173 „Konferencija za štampu u SIV-u. Poboljšan ekonomski položaj ugljenokopa“, *Oslobođenje*, 25. juni 1968, 3.

174 „Sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Rudare bez kojih je nezamisliva privreda naše zemlje – moramo pomoći“, *Oslobođenje*, 26. juni 1968, 3.

175 „Sjednica Saveznog vijeća. Zahtjevi rudara opravdani“, *Oslobođenje*, 18. juli 1968, 3; „Sjednica saveznog vijeća. Ozakonjene olakšice rudnicima uglja“, *Oslobođenje*, 19. juli 1968, 5.

dodatnih finansijskih sredstava za izgradnju pruge Sarajevo – Ploče. Početkom 1968. Savezno izvršno vijeće je predložilo Skupštini usvajanje zakona po hitnom postupku kojim bi se odložila otplata kredita od 7,8 milijardi starih dinara, što ga je federacija 1967. dala Bosni i Hercegovini za gradnju ove pruge. Kredit je trebao biti otplaćen za pet godina, počevši od 1968, ali se ovim Zakonom predlagalo prolongiranje otplate na deset godina, a pomjeranje početka otplate anuiteta za tri godine. O tome je vođena žestoka debata, pri čemu su Slovenci bili posebno odlučni protiv takvog prijedloga zakona. Bosanci su svoj stav argumentirali činjenicom da su bosanskohercegovačke željeznice u teškom položaju, jer prevoze „niskotarifiranu robu i time, u stvari, dotiraju neke privredne grane. Republika [Bosna i Hercegovina] takođe nema sredstava, pa stoga i kasni modernizacija željeznica. Ima faktora koji su van naše moći i koji utiču na neizvršavanje naših planova.“ Problem je bio i u tome što je, prema usvojenim planovima, pruga trebala koštati 50 milijardi, ali se ubrzo pokazalo da će taj iznos dostići 100 milijardi dinara, a „poskupljenje je posljedica reforme i drugih faktora. Cilj je ovog zakona da se ubrza završetak pruge, a time i povlačenje dolara od Međunarodne banke. Uslovi kredita koji smo dali prošle godine [Bosni i Hercegovini] vrlo su teški i treba da ih ublažimo“, rekao je član SIV-a Milijan Nedričić, predlažući zakon. Dane Olbina je izjavio da „ovo što se desilo Bosni i Hercegovini može se sutra dogoditi i drugima. Život donosi iznenađenja i niko ne može garantovati da neka privredna grana neće doći u težak položaj. Ovo nije samo bosanski problem, već jugoslovenski.“¹⁷⁶ Konačno, elektrificirana pruga Sarajevo – Ploče puštena je u pogon 1. juna 1969, vožnja je trajala dva sata i 44 minute. Bio je to „najmoderniji objekat ove vrste u zemlji“.¹⁷⁷

Sve te akcije su bile u funkciji stjecanja ravnopravnog statusa Bosne i Hercegovine u privrednim odnosima u Jugoslaviji, za šta se kao dio bosanskohercegovačke vladajuće elite zalagao i Džemal Bijedić tokom 1960-ih godina. Svi ovi potezi bosanskohercegovačke vladajuće elite bili su posljedica činjenice da je Bosna i Hercegovina od 1965. u privrednom pogledu počela zaostajati. Prema procjenama iz sredine 1968, to je zaostajanje iznosilo oko 4,3 % u odnosu na 1965, dok se privreda ostalih nerazvijenih krajeva kretala u granicama jugoslavenskog prosjeka. U Bosni i Hercegovini je, međutim, proizvodnja bila ispod jugoslavenskog prosjeka

176 „Skupštinski život. Predloženo odlaganje otplate kredita za prugu Sarajevo – Ploče. Presedan, ali - izuzetan“, *Borba*, 27. februar 1968, 5.

177 *Emerik Blum*, 32.

u svim privrednim granama osim u poljoprivredi i šumarstvu. Bosanci su to zaostajanje objašnjavali „neadekvatnim položajem ovog regiona u odnosu na jugoslovensku privredu u cjelini,“ a kao argument za tu ocjenu navodili su činjenicu da je u Bosni i Hercegovini u 1967. proizvodnja smanjena upravo u njenim ključnim industrijskim granama: rudnicima uglja, metalnoj, drvnoj i tekstilnoj industriji. Sve su to grane koje su imale izuzetnu ulogu u jugoslovenskoj privredi s obzirom da su bosanskohercegovački ugljenokopi sudjelovali sa 42 % u ukupnoj jugoslovenskoj proizvodnji uglja, crna metalurgija sa 37 % ukupne jugoslovenske metalurgije, dok je drvna industrija činila jednu petinu nacionalne proizvodnje i prerade drveta. Sve to je ukazivalo na teškoće prilagođavanja privrede nedovoljno razvijenih krajeva u uvjetima proizvodnje koje je donijela reforma.¹⁷⁸

Osim ovog zalaganja za stjecanje ravnopravnoga statusa u privrednom razvoju, gdje je najprije kao predsjednik Republičkog vijeća, a potom i kao predsjednik republičke Skupštine, bio više sudionik nego aktivni kreator, Bijedićeva aktivnost prilikom donošenja ustavnih promjena krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina bila je jako važna i također u funkciji stjecanja ravnopravnog statusa Bosne i Hercegovine u okviru jugoslovenske federacije.¹⁷⁹ Tokom 1960-ih godina, Bijedić je aktivno sudjelovao u donošenju amandmana na republički Ustav i potom izmjena saveznog Ustava. Zapravo, on je kao predsjednik Skupštine predsjedavao Komisijom koja se bavila izmjenama republičkoga Ustava, a bio je i član savezne Komisije kojom je predsjedavao Edvard Kardelj.

Bijedić je kao predsjednik Republičkog vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine tokom 1967. posebno aktivno sudjelovao u donošenju amandmana na republički Ustav. Prema tim amandmanima, po Bijedićevoj ocjeni izrečenoj u diskusiji na zasjedanju konferencije SSRN Bosne i Hercegovine u aprilu 1967, „uloga republike kao državne socijalističke demokratske zajednice naroda još više dolazi do izražaja.“¹⁸⁰ On se tada i u Saveznoj skupštini zalagao za veću ulogu Vijeća naroda, čime je povećana uloga republika u odlučivanju na jugoslovenskoj razini.¹⁸¹

178 „Nerazvijena područja i srednjoročni plan. Budućnost počinje 1970. godine“, *Oslobođenje*, 7. juli 1968, 6.

179 O ustavnim raspravama i posljedicama za budućnost Jugoslavije vidjeti u: Dejan Jović, *Jugoslavija država koja je odumrla. uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*, Zagreb 2003, 103-205.

180 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 78.

181 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 82.

Nakon što su 1967. napravljene određene izmjene Ustava Bosne i Hercegovine, te Bijedić 26. jula iste godine izabran za predsjednika republičke Skupštine, proces na daljoj ustavnoj afirmaciji republika nastavljen je naredne godine novim izmjenama kako saveznog tako i republičkog Ustava, ali veoma usporenim tempom i sa velikim oprezom. Bosansko-hercegovačkom ustavnom komisijom predsjedavao je Džemal Bijedić, kao predsjednik Skupštine. U intervjuu listu *Oslobođenje* u aprilu 1968. on je govorio o ustavnim promjenama koje su bile u toku,¹⁸² najavljujući da predstoji razgovor o preciziranju ustavnih funkcija federacije i republika, odnosno „odraza federativnog uređenja na položaj republika, naroda i narodnosti u njima.“

Na sjednici Komisije o izmjenama republičkog Ustava 30. septembra 1968, Bijedić je naglasio da se iz javnih rasprava može zaključiti kako je postojao problem u ostvarivanju Ustava, da se mnoge ustavne odredbe i principi u praksi ne ostvaruju, pa se zbog toga stalo na stanovište da „nema potrebe da se ide na neke suštinske promjene Ustava – ni saveznog ni republičkog. Komisija se u tome pridržavala okvira, koji su joj dati u odluci o obrazovanju da se na promjene ide samo restriktivno.“ Bijedić je isticao da su zaključili da je potrebno ići na izmjenu pojedinih odredbi saveznog Ustava iz dva razloga: „prvo, Ustavni amandmani koji su usvojeni prošle (1967, H.K.) godine nisu do kraja precizirali status i nadležnost Vijeća naroda. (...) Ono nije dobilo status ravnopravnog doma. Drugo, ni odnosi između federacije i republike nisu dovoljno precizirani“, jer je federacija za sebe zadržala velike kompetencije, posebno u zakonodavnoj oblasti, što dovodi do smetnji u funkcioniranju Vijeća naroda. Potrebno je, naglašavao je Bijedić, odnose federacije i republika „tako postaviti da uloga republike dođe jače do izražaja. Republike treba da dobiju daleko veća prava i kompetencije, a samim tim da preuzmu na sebe i veću odgovornost.“ Sve je to bilo na tragu jačanje republičke suverenosti, i raščišćavanju odnosa između federacije i republika.

Bijedić je u tome aktivno sudjelovao krajem 1960-ih godina, što je vidljivo i iz njegove diskusije na zajedničkoj Dvanaestoj sjednici svih vijeća Skupštine Bosne i Hercegovine 6. februara 1969, na kojoj su usvojeni amandmani na Ustav SR Bosne i Hercegovine. Bijedić je tada govorio o

182 „Intervju predsjednika Skupštine Bosne i Hercegovine Džemala Bijedića *Oslobođenju*. Prilagođavati ustavne odredbe društvenom razvitku“. *Oslobođenje*, 30. april i 1-2. maj 1968, 2; Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 123-129.

značaju tih reformi, koje je on doživljavao kao reforme „koje omogućavaju dalji i brži razvoj samoupravljanja.“ U svom govoru on je isticao kako su amandmani u funkciji demokratizacije, te doprinose jačanju odgovornosti republika. U intervju za *Radio Beograd* on je u februaru 1969. naglašavao kako je „ustavnim amandmanima (...) još više ojačala uloga Republike kao državne i ravnopravne zajednice kako u regulisanju društvenih tako i regulisanju društveno-ekonomskih odnosa i privrednog sistema.“¹⁸³

Bijedić je ovo ustavno jačanje republika doživljavao kao nešto veoma značajno i pozitivno. Na jednom sastanku delegacija iz Srbije i Bosne i Hercegovine, Bijedić je govorio o značaju saradnje republika nakon usvajanja ustavnih amandmana. „Mi smo u nedavnoj prošlosti međusobno sarađivali uglavnom preko organa federacije. Tada je bilo malo prostora za neke intenzivnije veze van ovih institucija u federaciji. (...) Prilikom posljednjih izmjena saveznog ustava svi smo se složili da se nadležnosti organa federacije svedu na onu mjeru koja je potrebna i dovoljna da obezbijedi najšire interese republika, naroda i narodnosti, a time i cjelokupne jugoslovenske zajednice. Ova kvalitetno nova situacija zahtijevala je i zahtijeva da odnos među republikama doživi svoje korekcije. U najviše slučajeva posrednik je otpao, a umjesto toga potrebna je direktna saradnja između republika. Otuda mi se čini da međurepublički dogovor treba da dobije još više na značaju. (...) Ustavnim amandmanima federaciji su ostali samo zajednički poslovi od zajedničkog interesa za sve republike. Ostali poslovi preneseni su u nadležnost republika. Ingerencije republika ojačale su u svim pravcima, a time i njihova odgovornost.“ Bijedić je posebno isticao činjenicu da nakon ustavnih amandmana republička rukovodstva ne sarađuju više samo preko organa federacije, nego i preko drugih formi, prevashodno kroz međusobne kontakte. Ipak, naglašavao je da ima i dalje različitih tendencija i političkih struja u Jugoslaviji koje u većem centralizmu vide spas za Jugoslaviju, ali i struja koje u daljem razvlašćivanju federacije vide spas svog posebnog nacionalnog, odnosno republičkog interesa. Bijedić je govorio o potrebi razvijanja saradnje Srbije i Bosne i Hercegovine, te u tom kontekstu postavio i pitanje nacionalnog statusa Muslimana, koje je, po Bijedićevom mišljenju, bilo jako važno za međurepubličku saradnju. Naglašavao je kako još uvijek ponegdje ima tvrdnji kako su Muslimani vjerska skupina koja u nacionalnom smislu pripada srpskoj ili hrvatskoj naciji. Problem s ovom tezom je u tome što treba opravdati navodnu pripadnost Bosne i Hercegovine Srbima ili

183 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 147.

Hrvatima. To je, prema Bijedićevom mišljenju, apsolutno neprihvatljivo i na razbijanju tih teza trebali bi raditi intelektualci iz obje republike.

U to je vrijeme Bijedić bio i vrlo aktivan u radu Savezne komisije za ustavna pitanja. Ključne teze koje je Bijedić branio u vrijeme ovih ustavnih debata 1970-ih godina u okviru ove Savezne ustavne komisije upravo su se ticale jačanja položaja republika u odnosu prema federaciji. Uz to, Bijedić se zalagao za određeni stupanj samostalnosti autonomnih pokrajina u okvirima Srbije tvrdeći da je nužno „na adekvatan način u Ustavu Jugoslavije izraziti samostalnost i samoupravnost autonomnih pokrajina u tom smislu, da autonomne pokrajine na svom području vrše prava i dužnosti republike osim onih prava i dužnosti koje u zajedničkom interesu vrši republika.“ U tom smislu se zalagao za finansijsku samostalnost pokrajine tvrdeći da pokrajine treba da imaju samostalne izvore prihoda, zatim je podržavao stav da pokrajine trebaju imati sudsku autonomiju, te da delegacije pokrajina budu samostalne delegacije u Vijeću naroda Savezne skupštine. Već u svom izlaganju na Prvoj konferenciji SKJ u oktobru 1970, čiji je osnovni rezultat bio postizanje suglasnosti za reformom federacije i promjenom Ustava SFRJ, Džemal Bijedić je zastupao tezu da „u republikama, kao prirodnim okvirima ispoljavanja naroda i narodnosti koji u njima žive, prisutna su stremljenja ka većoj samostalnosti, orijentacija za njihovu puniju ulogu u formiranju politike federacije. Ti zahtjevi praćeni su spremnošću republika da, adekvatno jačanju njihovih prava, jača i njihova odgovornost za politiku u čijem utvrđivanju i sprovođenju učestvuju.“ Bijedić se zalagao za „samoupravni federalizam“ u kojemu će republike dobiti veća prava.¹⁸⁴ Kasnije je on na jednom skupu, govoreći o odlukama Prve konferencije SKJ, posebno naglašavao ovo pitanje odnosa republika – federacija, tvrdeći da „smo odlučno za one odredbe koje ubrzavaju procese samoupravnog snaženja republika, jer samo taj put čini privlačnim naš sistem za sve republike i pokrajine, za sve narode i narodnosti.“ Međutim, ne smije se ovo zalaganje za jačanje republika shvatiti kao nastojanje za razbijanjem

184 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 175-179; Ovo pitanje odnosa u federaciji bilo je tema niza debata tokom 1970. godine, posebno u vrijeme priprema za održavanje Prve konferencije SKJ. Na sjednici Predsjedništva SKJ održanoj 18. septembra 1970. o tome je uvodno izlaganje podnio Miko Tripalo zalažući se za promjene u federaciji „u pravcu još veće samostalnosti republika i zajedničkog dogovaranja samo u onom minimalnom okviru djelokruga koji organima Federacije treba da ostane“. U sličnom je duhu diskutirao i Branko Mikulić, što je kasnije prihvaćeno kao model izgradnje federacije. (AJ, Politibiro, III/147, Autorizovane stenografske beleške sa Jedanaeste sjednice Predsjedništva SKJ, održane 18. septembra 1970. u Zagrebu).

federacije. Naprotiv, Bijedić, kao i čitavo tadašnje bosanskohercegovačko vodstvo, stajalo je na stanovištu da to vodi jačanju federacije, jer vodi stvaranju ravnopravnosti u jugoslavenskoj državi. Bijedić je posebno naglašavao potrebu da se revidiraju ekonomski odnosi između republika i federacije, „jer, dosadašnje ekonomske funkcije federacije po svojim implikacijama, (...) bar što se tiče Bosne i Hercegovine, nisu bile u kursu reforme“, te je potrebno prenijeti mnoge ekonomske funkcije sa federacije na republike, a jačanje republika i pokrajina „kao glavnih kreatora i nosilaca privrede“ vodit će stabilizaciji privrednog razvoja. Bijedić je isticao kako „funkcija federacije u buduću treba da se svede na područja onih aktivnosti koje su od zajedničkog interesa za sve republike i pokrajine, sve narode i narodnosti.“ Tvrdio je da je federacija „do sada (...) zahvatala sredstva od privrede i raspolagala posebnim materijalnim sredstvima koja su služila, prije svega, za finansiranje investicija. Usljed takvog položaja federacije, usljed hipertrofije njenih funkcija, dolazilo je do međurepubličkih nesuglasica, jer iz njihovih različitih interesa proizilaze različita gledanja na mnoga pitanja.“ Bijedić je smatrao da se „odmah mora prekinuti sa centralizovanim usmjeravanjem investicija svih vrsta i da federaciju ne treba dovoditi u situaciju da rješava nerješive probleme, da rješava, kako je to rečeno ‘kvadraturu kruga’. Otuda na nivou federacije u buduću ne bi trebalo donositi nikakve investicione odluke i ne uspostavljati bilo kakve investicione fondove, izuzev Fonda za razvoj privredno nerazvijenih republika i pokrajina. Naša Republika stoji na stanovištu da organi federacije ne bi trebalo direktno da vrše niti usmjeravaju sredstva inostranih zajmova (...) Proizilazi da federaciju treba rasteretiti niza dosadašnjih ekonomskih obaveza i nadležnosti. Omogućilo bi to republikama, pokrajinama, komunama, samoupravnim asocijacijama da adekvatnije i potpunije ostvaruju svoja prava i odgovornosti za svoj razvoj. (...) Čisti računi u federaciji dovešće do još boljih odnosa između republika i pokrajina i do još jačeg snaženja naše SFRJ.“ Dalje je naglašavao kako se ovim ustavnim amandmanima jača državnost Bosne i Hercegovine, a „nama je u Bosni i Hercegovini posebno stalo da jačamo bosanskohercegovačku državnost (...). Bilo je u nekim krugovima u zadnje vrijeme diskusija: kako to da mi danas jačamo republičku državnost a za čitavo vrijeme poslije rata koncepcija nam je bila obrnuta, išlo se otprilike, po tim gledištima, na suzbijanje moći Republike i njene državnosti. Mislim da u ovome što smo mi ugradili u amandmane nema nikakve kontroverze. Mislim da nisu u pravu oni koji postavljaju ovakvo pitanje jer smo mi naš

federalizam gradili u prvom redu na faktu mnogonacionalnosti naše šire zajednice, a upravo su republike bile okviri koji su taj fakt uobličavali.“ Bijedić je to promatrao u marksističkom duhu, tvrdeći kako je „jačanje republičke državnosti za nas avnojski princip i on ne znači jačanje etatizma nego naprotiv znači jačanje demokratije u Jugoslaviji, a time jačanje i njene unutrašnje kohezije, jer upravo kroz republičke okvire, afirmišući svoje nacionalne vrijednosti, i svoj sistem odnosa, naši narodi i narodnosti mogu na najbolji način da međusobno sarađuju i jačaju jugoslavenski federalizam. A to što jačamo republičku državnost, pod tim pojmom mi ne podrazumijevamo jačanje nekakve republičke vrhuške ili birokratije u širem smislu nego konstituisanje republike kao države na demokratskim osnovama i kroz jačanje samoupravljanja kao jedinstvenog osnova na kome se gradi naš federalizam uopšte.“ Bijedić je dalje naglašavao da gledanjem na republiku kao državu „mi mislimo na onu tekovinu za koju se borimo od revolucije, da je to država zato što u njoj pobjeđuju demokratski i samoupravni elementi, što je to želja njenih naroda i narodnosti i što oni u svojoj republici vide državu kroz koju najbolje mogu da stvaraju i afirmišu svoje vrijednosti“¹⁸⁵

Na sjednicama Koordinacione komisije, koju je vodio Edvard Kardelj, Džemal Bijedić je najčešće diskutirao o ekonomskim aspektima odnosa republika i federacije. Tako je, na primjer, na sjednicama sredinom januara 1971. on jasno branio pozicije republika koje, prema njegovom mišljenju, moraju preuzimati veću odgovornost za vlastiti razvoj. Insistirao je na tome da se saveznim Ustavom jasno precizira da republike i pokrajine svojim ustavima reguliraju sve ekonomske odnose „izuzev onih koji se saglasno Ustavu uređuju u federaciji i onih koje uređuje opština ili radna organizacija.“ On se, međutim, ne zalaže za ukidanje federacije, nego polazi od principa da svi narodi svoja suverena prava ostvaruju u federaciji, a ta prava se ostvaruju u paritetnim tijelima federacije (Vijeću naroda, Saveznom izvršnom vijeću i Predsjedništvu SFRJ), „a kada se govori o saglasnosti republika, onda mi podrazumijevamo saglasnost većine delegata u tim tijelima, većina delegata svake republike.“ Ipak, i u vezi s tim on je bio vrlo jasan, pa tako na sjednici Koordinacione komisije 28. januara 1971. čvrsto zauzima stav da nije potrebna saglasnost republika

185 AMH, FDŽB, bez signature; O stavovima rukovodstva Bosne i Hercegovine početkom 1970-ih godina, u vrijeme provođenja ustavnih promjena, korisno je pogledati intervju Tode Kurtovića, predsjednika Republičke konferencije Socijalističkog saveza Bosne i Hercegovine pod znakovitim naslovom „Samostalne republike – izraz nacionalne ravnopravnosti“, *Oslobođenje*, 16. januara 1971, 3.

(odnosno republičkih skupština) „za ona pitanja za koja smo se dogovorili da su u nadležnosti i da se rješavaju preko organa federacije.“¹⁸⁶

U izjavi za RTV Sarajevo u martu 1971. Bijedić je govorio o ustavnim amandmanima koji, po njegovom mišljenju, inauguriraju veću odgovornost republika kako za vlastiti razvoj tako i za dalje funkcioniranje federacije. Naglašavao je da „upravo (...) princip, izražen u amandmanu XX, da radni ljudi, narodi i narodnosti ostvaruju suverena prava u socijalističkim republikama, a u SFRJ kada je to u zajedničkom interesu, opredjeljuje ulogu i zadatke republike. Republika treba da snaži kao cjelina, kao integritet. Ona je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti samoupravljanja radničke klase, s jedne strane i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi, građana, ravnopravnih naroda i narodnosti, s druge strane.“ Ipak, Bijedić je našao potrebnim objasniti da „kada kažemo da u Republici gledamo državnu zajednicu to znači da mi u njoj gledamo ne birokratsku nego demokratsku strukturu i upravo je naš cilj da izgrađujemo republičku državnost putem unutrašnje demokratije i samoupravljanja. Normalne državne funkcije republike koje su nužne i kojih se nismo odrekli niko ne treba da proglašava etatizmom u pežorativnom smislu riječi.“ U nastavku izjave, Bijedić je naglasio da „mi smatramo da će se Bosna i Hercegovina brže i svestranije razvijati nakon raščišćavanja odnosa na relaciji federacija – republika, jer se time eliminiše administrativno uplitanje i uticanje sa strane. Iako spadamo u nerazvijene republike, iako pred nama stoje ogromni zadaci za brži i svestraniji razvoj Bosne i Hercegovine, mi smo od početka zahtijevali i borimo se za čiste račune i odnose. Iskustvo iz prošlosti govori nam da je to jedino ispravan put.“ Dalje je naglašavao da „nama nisu potrebni ni protekcionizam ni privilegije, ali istodobno ne možemo dozvoliti da nas bilo ko kakvim mjerama dovodi u neravnopravan položaj, u položaj u kome smo do sada bili i koji nam je nanio mnogo štete. Radi toga smo jako zaniteresovani za čiste odnose u jugoslovenskoj zajednici.“ Naglasio je da „ne treba strahovati od novih odgovornosti i obaveza, jer smo ih i do sada imali, samo u nedovoljno čistim odnosima,“ te da „sada, sa ovim promjenama dovodimo u još veći sklad naša prava, odgovornost i obaveze tako da ćemo se lakše moći organizovati nego do sada, jer će odnosi biti čišći. Svakako će biti više odgovornosti i obaveza, ali nesrazmjerno više i prava. Novu situaciju i nove odnose neće biti teško ni pravno normirati. Pravo svakako dolazi kao

186 HDA, Osobni fond Vladimira Bakarića (dalje: VB), k. 28, 30 i 33 – Stenografske beleške sa sednica Koordinacione komisije 1971. godine.

vrsta nadgradnje na postojeće odnose, na vladajuće odnose u društvu, a kada su ti odnosi sređeni, neće ih biti teško ni pravno uobličiti. Konačno, Bosna i Hercegovina ima dovoljno stručnih ljudi svih profila i ako hoćete svih godišta i neće se biti teško snaći.“¹⁸⁷ Ova izjava za sarajevsku televiziju bila je suština njegovog izlaganja na sjednici Ustavne komisije Skupštine Bosne i Hercegovine 1. marta 1971. kada se snažno zalagao za „uklanjanje ostataka centralizma“ u Jugoslaviji i afirmaciju državnosti republika kao „osnovu za novo jedinstvo“.¹⁸⁸

Svoje zalaganje za ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji Bijedić je pokazao vrlo jasno u nizu razgovora što su ih delegacije iz Bosne i Hercegovine vodile sa Josipom Brozom Titom. Tako je, na primjer, o tome bilo riječi za vrijeme razgovora u Bugojnu, 16. aprila 1970. godine.¹⁸⁹ U bosanskohercegovačkoj delegaciji su bili Branko Mikulić, Braco Kosovac, Džemal Bijedić, Rato Dugonjić i Stanko Tomić, koji su se Titu žalili na privredni status Bosne i Hercegovine u okviru Jugoslavije i na neravnopravan tretman njenih privrednih proizvoda na jugoslavenskom tržištu. Bosanskohercegovačko vodstvo je inzistiralo na kompenzaciji cijena bosanskohercegovačkog čelika, električne energije, teške industrije i slično. Džemal Bijedić je na ovom sastanku govorio da se zbog bosanskohercegovačkog zalaganja za ravnopravan status u privređivanju u Jugoslaviji stiče dojam kako se stvara konfliktna situacija „jednog dijela radničke klase sa drugim dijelom radničke klase u drugoj republici.“ Bijedić veli kako se Bosna i Hercegovina ne zalaže ni za kakvu protekciju ili privilegije, nego samo za „jednake uslove sticanja dohotka, odnosno uslove privređivanja (...) To je onda jedna utakmica koja će nas voditi samo progresu, ne samo nas nego cijelu Jugoslaviju. Ali, tu moramo imati strpljenja. Nekad možda ne razumijemo druge, neki ne razumiju nas (...) Konačno, strpljenje zahtijeva i odlučivanje. Imamo hvala Bogu tijela koja treba da odluče. Mi smo to naglašavali u raspravama o ustavnom sistemu – ni u kakvu situaciju doći u skupštini da se preglasava. Ali, to onda zahtijeva da sjedimo, da se dogovaramo, da se ubjeđujemo, strpljivo, i ja sam uvjeren da ćemo naći rješenje. Jasno, u onim slučajevima kada treba da se odluči (...) Izvršno vijeće je odlučivalo, određivalo cijene, to je bilo uvijek, ovako da kažem, na štetu onih koji imaju baznu industriju.“ Bijedić je dalje govorio

187 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 168-169.

188 „Ustavna komisija Skupštine SR Bosne i Hercegovine o ustavnim amandmanima. Sklad sa slovom i duhom AVNOJ-a“. *Oslobođenje*, 2. marta 1971, 3.

189 AJ, KPR, , II-1, Posjeta Josipa Broza Tita Bosni i Hercegovini, 15-18. aprila 1970.

o problemima rudnika u Bosni i Hercegovini, niskim ličnim dohocima i lošim uvjetima privređivanja, zbog čega su neki rudnici zatvoreni. „Sada je kurs ka prekvalifikaciji, podižemo neke prerađivačke fabrike u Tuzli, pravimo dvije fabrike plus cementaru u Kaknju. Tako da bismo što više transferovali rudara u ta preduzeća i da bismo ostali sa onim rudnicima koji su visokodohodni, gdje se može primijeniti organizacija, gdje bismo imali dvije tone uglja po jednom rudaru i da i njega stavimo nekako u ravnopravni položaj.“ Bijedić je potom govorio o problemima saobraćajne infrastrukture u Bosni i Hercegovini, modernizaciji puteva, elektrifikaciji i školstvu. To je bilo jako važno jer je pokazivalo da je rukovodstvo Bosne i Hercegovine svoju tezu o neravnopravnom položaju u jugoslavenskoj federaciji moglo argumentirati čvrstim ekonomskim pokazateljima. Uz to, valja imati na umu da je Bosna i Hercegovina ravnopravan ekonomski status nastojala steći i vlastitim ulaganjima u razvoj, pri čemu je posebno značajan projekt modernizacije putne mreže, s obzirom da su loši putevi bili jedan od razloga sporijeg privrednog razvoja. Naime, krajem 1960-ih godina, Bosna i Hercegovina je imala najlošiju putnu mrežu u Jugoslaviji, što se moglo vidjeti i iz podatka da je u ovoj republici bilo tek jedna desetina ukupno moderniziranih puteva u Jugoslaviji. Tako je Bosna i Hercegovina raspisala zajam za modernizaciju i rekonstrukciju 1850 kilometara puteva.¹⁹⁰ Izvršno vijeće Bosne i Hercegovine je početkom maja 1968. usvojilo program Republičkog fonda za puteve, prema kojemu su tokom 1968. trebali početi radovi na 350 kilometara puteva u toj republici, pa se predviđalo da koncem te godine u Bosni i Hercegovini bude oko 1600 kilometara sa modernim kolovozom, što je značilo da bi oko 30 % putne mreže bilo asfaltirano do kraja 1968. godine.¹⁹¹

Osim ekonomskih pitanja, Bijedić je postavljao i druga pitanja važna za ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji. U februaru 1970, na sjednici Ustavne komisije u Beogradu, Bijedić je pokrenuo pitanje ravnopravnosti jezika navodeći da se „u materijalu koji nam je dostavljen za današnju sjednicu nalazi (...) informacija o nekim teškoćama kod objavljivanja akata Savezne skupštine na jezicima naroda i narodnosti. U toj informaciji ne spominje se bosansko-hercegovačka jezička stvarnost, pa se može doći do zaključka da ne nailazimo na probleme kod objavljivanja

190 „Veliki poduhvat Bosne i Hercegovine. Asfaltom do bespuća“, *Borba*, 4. februar 1968, 3.

191 „Sjednica Izvršnog vijeća Bosne i Hercegovine. Ove godine – 350 kilometara modernih puteva“, *Oslobođenje*, 3. maj 1968, 1, 2.

ovih akata za bosansko-hercegovačke narode. Međutim, praksa ne ukazuje da je taj problem riješen. Ustav je tu materiju precizno regulisao, praksa, međutim, još nije.“ Bijedić je izražavao žaljenje što „nemamo još preciznih načina da ovu ustavnu obavezu najpravičnije ostvarimo,“ premda je to pitanje za Bosnu i Hercegovinu jako važno. On je iznio stav da je „nama u Bosni i Hercegovini neprihvatljiva (...) varijanta na nacionalnoj srpskoj i hrvatskoj osnovi. Sa gledišta Ustava ni Savezna skupština takvu praksu ne bi mogla prihvatiti. Jezička stvarnost i praksa u Bosni i Hercegovini poznati su, pa i ako nisu dovoljno naučno obrađeni postoje vrlo opipljivi i sigurni pokazatelji da se bosansko-hercegovačka jezička varijanta ne može uklapati ni u istočnu ni u zapadnu. Te se varijante, međutim, Bosni i Hercegovini, bar kroz praksu objavljivanja dokumenata u Saveznoj skupštini, nude. Mislim da iza takve prakse ne bi smjela stajati Savezna skupština. To nije u duhu Ustava, a nije ni u saglasnosti sa postojećom jezičkom stvarnošću u Bosni i Hercegovini. Posebno, takva praksa kod nas u Bosni i Hercegovini može imati svoje političke reperkusije, jer liči na nekakav, da kažem, jezički monopolizam i negativno utiče na odnose. Diferenciranje varijanti na nacionalnoj osnovi ili plediranje za razdvajanje jezika na hrvatski i srpski u Bosni i Hercegovini nije pogodno. Kod nas postoje neke jezičke posebnosti o kojima se mora voditi računa.“ U nastavku diskusije on je podcrtao činjenicu da u Bosni i Hercegovini nema gotovo nikako nacionalno kompaktnih krajeva, jer „od 106 opština ima samo 7 kompaktnih (6 hrvatskih i 1 srpska), dok su sve ostale, čak do pojedinih sela, izmiješane. Iako su u Bosni i Hercegovini prisutne varijantne odlike [u jeziku] i Beograda i Zagreba, ipak, zbog toga što stanovništvo kroz vijekove živi izmiješano, ne postoje krajevi u kojima se govori niti čisto zapadnom varijantom niti čisto istočnom varijantom. Takav je slučaj i u književnosti.“ Zbog toga, smatrao je Bijedić, „jezička stvarnost Bosne i Hercegovine nije koegzistencija varijanata nego aktivno prožimanje varijantskih obilježja,“ zbog čega „svako nametanje diferenciranja po varijantama na nacionalnoj osnovi ne bi bilo u skladu niti sa Saveznim niti sa Republičkim ustavom, a ne bi se pravo govoreći sa tim ni složili niti Srbi, niti Hrvati, niti Muslimani u Bosni i Hercegovini.“

Ovom diskusijom Bijedić je htio naglasiti kako taj jezički problem u Bosni i Hercegovini postoji, te da „kroz dosadašnju praksu objavljivanja i dostavljanja materijala [iz Savezne skupštine] nije dovoljno vođeno računa o tome. Međutim, ja ne mislim da mi taj bosansko-hercegovački problem nećemo riješiti. Mi u Bosni i Hercegovini imamo za to konkretne

prijedloge, imamo dosadašnju praksu i tradiciju koju treba u suštini poštovati i od koje treba polaziti.“¹⁹²

U razgovoru sa Josipom Brozom Titom 8. februara 1971. godine, Bijedić je kao član delegacije Bosne i Hercegovine (u razgovoru su osim Bijedića sudjelovali Branko Mikulić, Dragutin Kosovac i Todo Kurtović), iznio stavove ove republike o ustavnim promjenama. On je kazao kako svi u Bosni i Hercegovini imaju pozitivne ocjene prema predloženim ustavnim promjenama. Posebno je važno, veli Bijedić, što se tim predviđenim promjenama raščišćavaju odnosi između federacije i republike. „Mi u Bosni i Hercegovini (se) nadamo da nakon ovih promjena Ustava nećemo više dolaziti u situaciju da krupne stvari rješavamo majorizacijom, da nećemo doći u situaciju da neko i dalje pokušava da zadrži poziciju Bosne i Hercegovine ovakva kakva je bila do sada. A Vi znate, mi smo Vas o tome izvijestili, da je Bosna i Hercegovina u teškoj situaciji, ne zbog neke momentalne mjere, nego zbog jedne dugoročne politike koja je vođena poslije rata. Mi se danas, pravo reći, nalazimo u situaciji, posebno rukovodstvo Bosne i Hercegovine, da nam često mlađi ljudi, ovi što stasaju, postavljaju pitanje: zašto mi u Bosni i Hercegovini zaostajemo“? Bijedić je dalje govorio o cijenama i činjenici da se cijene proizvoda koje Bosna ima uvijek drže pod kontrolom.

Kako bismo što jasnije iznijeli Bijedićev stav o odnosima republike i federacije valja naglasiti da je u vrijeme diskusija u ustavnim promjenama Bijedić pripadao grupi bosanskohercegovačkih političara koji su težili većoj afirmaciji pojedinih republika, ali uz očuvanje interesa federacije. On je bio uvjeren da je to moguće, i da se to može postići „afirmacijom samoupravljanja.“ Isticao je u tom smislu proces međurepubličke suradnje bez posredovanja federalnih institucija, ali je i izražavao mišljenje kako „nismo učinili onoliko koliko smo mogli da razvijamo još više forme ove saradnje i međurepubličkog dogovora.“ U razgovorima bosanskohercegovačke i makedonske delegacije u februaru 1970. Bijedić je, uz Branka Mikulića, posebno snažno podupirao ovaj proces izravnog međurepubličkog dogovaranja. „Mi smo ocjenjivali da su ova dva pravca: odnosi federacija – republika i odnosi republika – republika, veoma značajna za cijelu zemlju, a i za svaku republiku pojedinačno. Nama je u Republici u interesu, a

192 AMH, FDŽ.B, Ustavna komisija, februar 1970. O jezičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini u to doba vidjeti u: *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku /referati, diskusija, zaključci*), Sarajevo, 1974; *O književnojezičnoj politici u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1975; Mønnesland, Svein (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo-Oslo, 2005.

mislim da je to interes i svih, da znamo tačno i precizno koja su to prava i obaveze koje nam pripadaju, bilo da se radi o oblasti pravnih, političkih, ekonomskih odnosa. Jer, bez takvih razgraničenja dolazimo u situaciju da mogu da se proguraju, prema zahtjevu, ovakvi ili onakvi odnosi, koji mogu da odgovaraju ovom ili onom (...).“ Bijedić je govorio o stavovima u Bosni i Hercegovini o nacionalnom pitanju. „Mi smo govorili da su Muslimani poseban narod i to se znalo i prije revolucije i za vrijeme revolucije i poslije revolucije, ali sada smo to potpuno raščistili i mislim da smo se izborili i da je u praksi snažno prisutno da su to tri ravnopravna naroda (Srbi, Hrvati i Muslimani) i da je svaki od njih predstavljen u svim strukturama ravnopravno. To je, po mom mišljenju, jako značajno za odnose ne samo kod nas nego za odnose u cijeloj zemlji.“ Bijedić je ponovo naglašavao važnost međusobnih kontakata rukovodstava pojedinih republika. „Drugo pitanje je pitanje tog odnosa u federaciji. Ja sam otvoreno i javno rekao u razgovorima sa drugom Ribičićem i Milentijem Popovićem da smo mi nezadovoljni tim odnosom i tretmanom Bosne i da ja imam utisak da se stalno vodi politika i smjenjuje politika SHS. To je skoro tačno. Kad sam, na primjer, nabrojao sve sekretarijate, ja sam samo jednog Makedonca pronašao u onim silnim sekretarijatima. Mi smo od početka smatrali da je paritet jedino rješenje. Mislili smo da se brojčano to nikako ne može uzeti. Kad smo uzeli da računamo narode Bosne i Hercegovine, onda smo vidjeli da i brojčano i po pariteti ispada jednako, ali mislim da moramo zastupati tezu da je paritet jedino rješenje, a da su svi drugi odnosi centralistički i unitaristički. Bilo je tu govora o velikim i malim narodima itd.“

Bijedić je naglasio da su u različitim institucijama vođene diskusije o paritetima, te naglašava da on nije saglasan sa onima koji insistiraju o paritetu na svim razinama i u svim oblastima. On je smatrao da je „apsurdno (...) ako se kaže, na primjer, da u Bosni ima 60% Srba itd. Ja sam formulisao na jednom mjestu da paritet treba da bude zastupljen tamo gdje postavlja Skupština, Izvršno vijeće i predsjednik Republike, a tu se podrazumijevaju i ambasadori i pomoćnici itd. Za taj paritet smo se mi borili i moram da kažem da smo u tim paritetima htjeli da izradimo neke principe, pa da kažemo da onaj ko je bio, na primjer, na jednoj funkciji, poslije toga ne može više da bude. Ako je to, na primjer, bio Hrvat, onda nema više obnavljanja itd. Mi smo, na primjer, poslije odlaska Dimčeva smatrali da je u pitanju jedna šira kampanja. Mi smo takav stav od početka zauzeli. O tome je bilo riječi i na Izvršnom odboru. Ako prihvatimo paritet kao jedino rješenje, onda se možemo nadati jednom ravnopravnom tretmanu.“

Bijedić tako navodi neke svježije primjere kada su Makedonci predložili da resor sekretara za informacije preuzme Rato Dugonjić. „Mi smo rekli da nemamo ništa protiv toga, odnosno podržavamo prijedlog, ali da to nije naš prijedlog. Međutim, kad smo došli do pariteta, onda smo rekli, ako već to prihvatamo, da onda i tu treba da bude zastupljen paritet. Međutim, odmah se stvara jedno podozrenje, jedno nepovjerenje, pa nam se prišiva da smo protiv toga itd. (...) Čak smo mi druga Ratu, u neku ruku, ubjeđivali da to prihvati. Međutim, kad je došlo do pariteta, onda smo tražili da paritet bude svugdje zastupljen. Ja mislim da je paritet najkrupnije pitanje i ako se na tome složimo, onda lakše možemo doći do drugih sporazuma. Međutim, ne bi trebalo da dolazi do ovakve situacije da se stvara bilo kakva sumnja i podozrenje, a interes nam je da se borimo za ove stvari, jer stvarno možemo da konstatujemo da je dosadašnja praksa bila na našu štetu!.“¹⁹³

Slične je stavove Bijedić zastupao i u razgovorima sa drugim republičkim delegacijama. Tako je, na primjer, prilikom susreta sa delegacijom Hrvatske 20. maja 1970. govorio o odnosima federacija-republika. Njegova je ključna teza da je federacija u interesu svih republika, pa i odluke moraju biti rezultat dogovora, a ne preglasavanja. „U tako raščišćenim odnosima još više će na značaju dobiti međurepublička saradnja. Mislim na primjer naše republike: Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Srbija imaju mnogo zajedničkih pitanja o kojima se treba dogovarati i sporazumijevati.“¹⁹⁴

Bijedić je i kasnije, kao predsjednik savezne Vlade, mada suočen sa brojnim problemima zbog teškog usklađivanja svih republičkih interesa, ostao dosljedan borac za očuvanje republičke državnosti, ali nikada ne suprotstavljajući tu republičku državnost interesima i državnosti Jugoslavije. Jednom prilikom je karakterizirajući politički i društveni kontekst sredinom 1972. isticao značaj prve faze ustavnih promjena, koja je inicirana donošenjem ustavnih amandmana krajem juna 1971, čija je suština bila prilagođavanje društvenog i državnog uređenja suverenosti naroda koja se ostvaruje u republikama i pokrajinama, izjavio da „u uslovima republičke suverenosti, federacija preko saveznih organa obezbjeđuje u zajedničkom interesu nezavisnost i teritorijalnu cjelokupnost SFRJ, uređuje osnovna prava radnih ljudi i njihovih radnih, interesnih i društveno-političkih

193 AMH, FDŽB, Autorizovano izlaganje Džemala Bijedića sa razgovora sa makedonskom delegacijom, februar 1970.

194 HDA, CKSKH, 496, Magnetofonski snimak razgovora delegacija SR Hrvatske i SR BiH održanog 20. maja 1970.

zajednica, obligacione odnose, osnove sistema planiranja i uslove privređivanja koje opredjeljuje jedinstvenost jugoslovenskog tržišta,“ te naglasio da druga faza ustavnih reformi treba da prilagodi organizaciju i funkcioniranje organa federacije (prije svega Savezne skupštine) novom položaju republika i pokrajina u federaciji. Tom je prilikom isticao i značaj modela donošenja odluka putem dogovaranja republika i dodao: „Trebalo posebno istaći da je praktična primjena ustavnog modela kreiranja politike federacije putem usaglašavanja stavova i interesa republika pokazala da je tim putem, uprkos početničkim slabosti, u veoma kratkom roku rešeno niz krupnih pitanja koji se na stari način nisu mogli godinama rešiti (novi spoljno-trgovinski sistem, bankarski sistem, finansiranje federacije i dr).“

Ipak, kao jugoslavenski premijer prevashodno je vodio računa o općim jugoslavenskim interesima. Može se to argumentirati na jednom prilično banalnom primjeru – kada je sredinom 1976., uprkos protivljenju bosanskohercegovačkog vodstva, u pogon pustio hidrocentralu *Mratinje*. Naime, Bosna i Hercegovina se gotovo čitavu deceniju, počevši od 1966, sporila sa Crnom Gorom oko izgradnje te hidrocentrale. Sredinom 1960-ih godina i Bijedić je, kao republički funkcioner, bio u grupi tadašnjih bosanskohercegovačkih lidera koja je imala primjedbe na način kako Crna Gora pravi hidrocentralu, a potom je došao u situaciju da baš on kao savezni premijer mora tu hidrocentralu pustiti u pogon.

Problem izgradnje hidroenergetskih postrojenja na Drini dugo je bio predmet političkog nadmudrivanja između Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, pri čemu je izgradnja HE *Mratinje* bila posebno važna. O tome su delegacije triju republika dugo i često pregovarale, a na kraju je Crna Gora počela gradnju hidroelektrane uprkos činjenici da je Bosna i Hercegovina postavila određene uvjete kako bi dala vopodoprivrednu saglasnost. Tokom 1967. gradnja se intenzivno odvijala, ali početkom 1968. još uvijek oko 10.000 ljudi iz živopisne doline Pive, koja je trebala biti potopljena kako bi postala akumulaciono jezero hidroelektrane *Mratinje*, nije znalo gdje će biti iseljeni i koliku će naknadu dobiti za svoja imanja.¹⁹⁵ Osim toga, troškovi izgradnje su bili jako visoki, što je bilo očito već početkom 1969. godine. Novine su prenijele stav Izvršnog odbora Investicione banke iz Podgorice da je izgradnja hidroelektrane bila „greška“, ali je, uprkos tome, i uprkos visokim troškovima, gradnja nastavljena.¹⁹⁶

195 „Neizvesnost u dolini Pive“, *Borba*, 3. januar 1968, 2.

196 „Učestalo demantovanje izjava“, *Borba*, 24. februara 1969, 2; „Još jednom o HE *Mratinje*“, *Borba*, 26. februar 1969, 2. Na skupštini Investicione banke održanoj

Početak 1976. hidroelektrana *Mratinje* je bila završena, a Crna Gora je akciju oko puštanja u pogon te hidroelektrane tako pripremila da ju je predsjednik SIV-a Džemal Bijedić trebao pustiti u pogon. Rato Dugonjić, predsjednik Predsjedništva SR BiH je s tim u vezi pisao Bijediću pismo skrećući mu pažnju da to ne čini, jer to nije u interesu Bosne i Hercegovine. „Ne znam, pisao mu je Dugonjić, možeš li ti kao predsjednik Vlade da obideš činjenicu da o tom objektu nema dogovora i da ne kažeš čija je to krivica.“ Branko Mikulić je također dodao da je on o tome sa Bijedićem razgovarao dva puta, a Bijedić mu je, prema Mikulićevoj interpretaciji, odgovorio „da mu je nezgodno da izbjegne ovu obavezu [tj. puštanje u pogon HE *Mratinje*] zato što ga je drug Tito odredio. Ako mi se pruži ikakva prilika danas ću drugu Titu reći da nam nije drago što je Džemu odredio da otvori Hidroelektranu *Mratinje*“, pisao je Mikulić.¹⁹⁷

Bijedić je na kraju, ipak, pustio hidroelektranu *Mratinje* u pogon 13. jula 1976, na Dan ustanka naroda u Crnoj Gori. Sarajevsko *Oslobođenje* je o tome donijelo informaciju, ne propustivši dodati kako se radi o drugom velikom objektu koji se za samo mjesec i pol otvara u Crnoj Gori (naime, 29. maja 1976. svečano je puštena u promet pruga Beograd-Bar). *Oslobođenje* je pisalo da se radi o hidroelektrani na Pivi, koja ne znači nešto puno po kapacitetu (proizvodit će 850 kilovat-sati električne energije godišnje), koliko po „dramatičnosti njene gradnje, po žrtvama koje su učinjene – više od 20 graditelja položilo je ovdje svoje živote, a izgradnja je trajala gotovo deceniju i stajala oko 250 milijardi starih dinara.“ *Oslobođenje* je tekst intoniralo tako da se pokažu teškoće u gradnji ove hidrocentrale, borba sa kamenom i istakne ugradnja ogromne količine betona (potrošeno je onoliko betona koliko je ugrađeno u čitavu stambenu izgradnju u Nikšiću poslije Drugog svjetskog rata), što je podrazumijevalo i izgradnju fabrike betona na licu mjesta i tako dalje. U tekstu se ukazivalo i na silne probleme

26. februara 1969. podržan je njen rad i konstatirano da su ključni objekti koje banka finansira izgradnja pruge Beograd-Bar, podizanje Aluminijskog kombinata i Podgorici i izgranja pristupne dionice auto-puta Bratstvo-jedinstvo od Bežanijske kose do novog mosta kod Beograda. Za ta tri objekta banka je planirala izdvojiti oko 500 miliona dinara u 1969. godini, kako je kazao direktor banke Momčilo Cemović. Ovdje se ne spominje hidroelektrana *Mratinje*, ali su sigurno sredstva izdvojena i za tu namjenu. („Skupština Investicione banke u Titogradu. 500 miliona za veće objekte“, *Borba*, 27. februar 1969, 5).

197 ABiH, RD, Pismo Rate Dugonjića upućeno „drugovima Stojanoviću, Renoviću, Pozdercu, Rakiću, Dizdareviću, Mihaljeviću, Kosovcu, Gačiću, Makiću i Drašku Popoviću“, bez datuma.

sa ovom hidrocentralom („kada su bile montirane prve mašine, došlo je do iznenadnih poplava, pa se rok završetka morao odgađati: jednom se nekoliko hiljada kubika kamena srušilo sa visine od oko 400 metara i potpuno zaravnilo tek iskopane temelje brane, ali srećom i instinktom smjenovođe, oko 50 radnika je uspjelo da pobjegne u tunel i da se spasi“).¹⁹⁸ U svom govoru Bijedić je najviše pažnje posvetio općim pitanjima izgradnje Jugoslavije, njezinoj međunarodnoj poziciji, te na kraju, gotovo samo protokolarno, svima „čestitao veliku radnu pobjedu“ i zaželio uspjeh u radu Hidroelektrane.¹⁹⁹

Premda, dakle, kao jugoslavenski premijer nije mogao izbjeći obavezu otvaranja ove hidrocentrale, pogotovo što je to učinio na izričit zahtjev Josipa Broza Tita, koji je malo prije toga u svom Plavom vozu otvorio i prugu Beograd – Bar, Bijedić nije mogao posve zanemariti svoju vezanost za republičku vladajući elitu u Bosni i Hercegovini.

Uz političku i ekonomsku integraciju, Džemal Bijedić je afirmaciji Bosne i Hercegovine doprinio i zalaganjem za kulturnom i naučnom integracijom. Kao primjer može poslužiti njegovo zalaganje na polju razvoja naučnih i kulturnih institucija. Džemal Bijedić je bio prvi predsjednik Savjeta Instituta za istoriju, što ga je Izvršno vijeće NR Bosne i Hercegovine imenovalo 21. oktobra 1958. godine. Osim Bijedića članovi Savjeta su bili još Pašaga Mandžić, Nisim Albahari, Safet Filipović, Milka Čaldarević, Sergije Elaković, Dušan Misirača, Moni Finci, dr. Esad Pašalić i Hasan Grabčanović. Dvije godine je (školske 1958/1959 i 1959/1960) bio predsjednik Savjeta Univerziteta u Sarajevu, a znatno je podržao i formiranje Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine sredinom 1960-ih godina, smatrajući to jako važnim u procesu afirmacije i ravnopravnog statusa Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji. Raspravljajući u junu 1966. u Skupštini SR Bosne i Hercegovine o osnutku Akademije nauka i umjetnosti on je istakao kako je to važna institucija za napredak republike. „Republika, po Ustavu, predstavlja okvir jedne prirodne integracije – ekonomske, političke, pa i duhovne. Praksa nam obilato pokazuje da ovakva integracija, opet, ne znači dezintegraciju na planu federacije. Naprotiv, ova dva procesa se dopunjuju. Bosna i Hercegovina ima svoja specifična stremljenja, svoju prošlost, svoju istoriju, svoju kulturu, svoje želje za napretkom. Drugim riječima, svoje specifičnosti,

198 „Uz Dan ustanka crnogoskog naroda – velika radna pobjeda. Struja iz orlovskih gnijezda,“ *Oslobođenje*, 13. jula 1976, 3.

199 *Oslobođenje*, 14. jula 1976, 3.

kao što imaju i ostali naši narodi i republike“, rekao je Bijedić u Skupštini SR BiH u junu mjesecu 1966. diskutirajući o zakonu o osnutku Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. „Djelujući kao naučna institucija, bosanskohercegovačka Akademija nauka i umjetnosti preuzeće posebnu odgovornost za stanje nauke i za njenu komunikaciju sa proizvodnjom i proizvođačem na ovom području, jer naučni pristup je garancija ne samo racionalnog razvoja nego i sigurna potvrda republičke vrijednosti koja će na taj način dobiti svoj najpotpuniji izraz.“ Ovo je Bijedićevo zalaganje za osnutak Akademije nauka i umjetnosti, u vrijeme kada je obavljao dužnost predsjednika Republičkog vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine, bilo posebno važno jer su u drugim dijelovima Jugoslavije postojali otpori osnutku ove naučne institucije, ali je tadašnje bosanskohercegovačko političko vodstvo uspjelo u svojoj namjeri smatrajući Akademiju jako važnom institucijom u stjecanju ravnopravnosti Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji.²⁰⁰

Bijedić je dao određeni doprinos i formiranju Univerziteta u Mostaru. Mada nije u operativnom smislu bio angažiran na stvaranju Univerziteta, njegova podrška je bila jako važna. Mostarski Univerzitet je bio važna karika u afirmaciji Hercegovine, ali i Bosne i Hercegovine u cjelini. U vrijeme formiranja Univerziteta u Mostaru Bijedić je bio predsjednik Saveznog izvršnog vijeća. Skupština općine Mostar je 14. februara 1975. usvojila Zaključak o poduzimanju pripremnih radnji za osnivanje Univerziteta, a 16. maja 1975. formiran je Inicijativni odbor sa zadatkom da kreira koncept budućeg Univerziteta. Početkom 1976. formiran je niz fakulteta (Ekonomski, Mašinski, Pravni), koji su skupa sa Pedagoškom akademijom, Duhanskim institutom i Istraživačko-razvojnim centrom HEPOKA-a 20. decembra 1976. potpisali sporazum o integraciji u Univerzitet. Nakon Bijedićeve pogibije Skupština Univerziteta je 11. februara 1977. donijela odluku o davanju imena „Džemal Bijedić“ Univerzitetu u Mostaru, a 14. februara 1977. na svečanoj sjednici u velikoj sali Narodnog pozorišta zvanično je proglašen Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru.²⁰¹

200 AMH, FDŽB, Akademija BiH samoupravna institucija; Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 51-53. Postojali su otpori i za osnivanje drugih institucija u Bosni i Hercegovini koje su bile pokazatelj republičke ravnopravnosti (studija TV i slično). Vidjeti, na primjer, izlaganje Branka Mikulića u domu JNA u Beogradu, 28. februar 1972. (AFBiH, BM, br. 155/72)

201 *Univerzitet u Mostaru*, Mostar 1977.

Mostar, 14. februar 1977. god.

[illegible]

Isti je slučaj sa formiranjem televizijskog studija u Sarajevu, čemu je Bijedić, također, znatno doprinio. Naime, dugo vremena poslije Drugog svjetskog rata u najvišim bosanskohercegovačkim političkim krugovima općenito se smatralo da Bosna i Hercegovina nema potrebu za vlastitim televizijskim studijem, jer „šta će nama skupa televizija, svejedno je gledali Tita iz Zagreba ili Beograda“.²⁰² Bijedić je bio dio političke elite koja je pomagala stvaranje TV Sarajeva, pokretanje vlastitog centralnog dnevnika i izgradnju moderne zgrade Radio televizije Sarajevo, što je u narednom razdoblju bilo jako važno za afirmaciju Bosne i Hercegovine i njezin ravnopravan status u Jugoslaviji.

202 Milan Uzelac, *Ono malo istine*, London – Sarajevo, 2005, 73.

Afirmacija muslimanske nacije

Džemal Bijedić je bio pripadnik generacije komunističkih političkih aktivista koja je sredinom 1960-ih godina uspješno vodila proces afirmacije muslimanske nacije, koji je kulminirao na XVII sjednici CK SKBiH 1968. kada su Muslimani priznati kao zaseban nacionalni identitet. U vrijeme kada se odvijao ovaj proces nacionalne afirmacije Muslimana Džemal Bijedić je obavljao jednu od najviših republičkih dužnosti – bio je predsjednik Republičkog vijeća Skupštine, potom potpredsjednik i konačno predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine. Zbog toga su stavovi koje je on zastupao imali izuzetan politički značaj i veliku težinu u javnom diskursu. On se na sjednici Komisije za međunacionalne odnose CK SKBiH, održanom 16. marta 1966. zalagao za nacionalnu afirmaciju Muslimana.²⁰³ Ta je diskusija, u nešto izmijenjenoj formi, objavljena u maju 1966. u reviji *Odjek*, a kasnije i u njegovoj knjizi o samoupravljanju. On je tu govorio o raznim aspektima nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i s puno pažnje je pristupio analizi odnosa Muslimana prema jugoslavenstvu. Bijedić je jasno i nedvosmisleno izražavao komunistički koncept nacije na koji se tada oslanjala komunistička elita u opravdavanju svoga stava o afirmiranju nacionalnog identiteta Muslimana. „Nacionalnost je, prije svega, društveno-istorijski i socijalno-ekonomski fenomen. Ona ima materijalne pretpostavke i sadržine a onda i elemente svijesti, jezika i kulture - čime je dijelom uslovljena i oblikovana“, isticao je Bijedić.²⁰⁴ On je opredjeljenje dijela Muslimana za jugoslavenstvo jednostavno nazvao „muslimanski bijeg u jugoslavenstvo“ zaključujući kako je to bio „jedan od vidova spasavanja njihovog individualiteta“ u vrijeme kada nisu bili priznati kao nacija.²⁰⁵ On je, naime, navodio srpska i hrvatska otimanja o muslimane, te naglasio da su oni u takvoj situaciji jednostavno bježali u jugoslavenstvo kao novi nacionalni kvalitet „koji je

203 A CK SKBiH, Stenografski snimak sa sjednice Komisije za međunacionalne odnose CK SKBiH održane dana 16. marta 1966. godine (zahvaljujem kolegi Amiru Duranoviću koji mi je skrenuo pažnju na ovaj stenogram). Ispod članka objavljenog u *Odjeku* krivo je navedeno da se radi o diskusiji na sastanku Komisije održanom 15. marta 1966. godine.

204 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 63-64.

205 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 69. Zanimljivo je da je neko u verziji ovoga članka koji se čuva u Muzeju Hercegovine iza ove rečenice dodao nastavak koji govori da je to muslimansko opredjeljivanje za jugoslavenstvo bilo vezano „za momente prinude i političkih razračunavanja“, što je izostavljeno u štampanoj verziji u knjizi, ali i u časopisu *Odjek*. Usporedbom sa originalnom Bijedićevom diskusijom na sjednici Komisije može se vidjeti da on takvo što doista nije kazao.

od njih prihvaćen, ne kao njihova unutrašnja potreba, nego kao jedan od izlaza za nadoknadu osporene nacionalne osobenosti. To je, u stvari, bio jedan od vidova spasavanja njihovog individualiteta. Otuda smatramo da je i naša poslijeratna politika bila samo utoliko nedosljedna (kada je riječ o konkretnom sprovođenju koncepcija naše Partije) ukoliko je Muslimanima osporavala njihovu nacionalnu individualnost gledajući u njima anacionalan elemenat koji je trebalo da se opredjeljuje za Srbe, odnosno Hrvate ili za kategoriju neopredijeljenih.²⁰⁶ Bijedić je time samo izražavao stav tadašnje vladajuće bosanskohercegovačke elite o jugoslovenstvu, odbacujući u tome vidjeti nacionalni identitet i kritizirajući one koji su zastupali takve ideje. Po njegovom mišljenju, „za ideju o jugoslovenstvu, kao formuli rješavanja nacionalnih protivurječnosti, po pravilu zalažu (se) oni kojima unitarizam donosi korist ili oni koji u sebi misle da su za progres a zapali su u nerješive protivurječnosti zbog nenaučnog i nerealnog pristupa ovoj problematici.“²⁰⁷

Zanimljivo je usporediti verzije Bijedićeve diskusije koje se čuvaju u njegovom fondu u Muzeju Hercegovine, sa originalnom diskusijom na sjednici Komisije, zatim sa tekstom objavljenim u *Odjeku* i kasnije u njegovoj knjizi *Samoupravljanje kao zahtjev i praksa*. Iz toga se može vidjeti kako su pojedine diskusije naknadno dorađivane. Pretpostavljam da su ove različite verzije Bijedićevih govora, koje su prekucane i smještene u njegov fond u Muzeju Hercegovine, bile u funkciji pripreme njegove knjige govora, te da su tom prilikom pravljene brojne intervencije, koje su djelimice mijenjale njegove izvorne riječi. To je jedan od primjera građenja bolje povijesne slike, pa zbog toga valja biti vrlo oprezan kada se pristupa ovim govorima. Tako se, na primjer, Bijedić na ovoj sjednici Komisije u nekoliko navrata pozivao i na Rankovićevo mišljenje, ali toga nema niti u članku objavljenom u *Odjeku* (očito je već bilo izvjesno da on odlazi sa povijesne scene), pa niti u knjizi njegovih govora i intervju a posvećenih samoupravljanju, objavljenoj znatno kasnije. Isto tako, naslov ovoga članka, kako je zabilježen u verziji iz njegova fonda, „Nacionalnost protiv nacionalizma“, sam po sebi je sugerirao komunističko razumijevanje nacionalnog identiteta.²⁰⁸ Nadalje, može se uočiti da su u objavljenim

206 Milovan Đilas je kasnije pisao da je izostanak priznanja nacionalnog identiteta Muslimana neposredno nakon rata vezan za uvjerenje da su Muslimani prije svega religiozna formacija, te da religija ne može biti odrednica nacije i nacionalne svijesti (Milovan Đilas, Nadežda Gaće, *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*. Zürich-Zagreb, 1994, 103).

207 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 64.

208 U Muzeju Hercegovine u Mostaru, u fondu Džemala Bijedića, sačuvano je puno

verzijama teksta mijenjani ili izostavljani dijelovi originalnoga teksta. Tako su, na primjer, u cijelosti izostavljeni njegovi argumenti o posebnosti Muslimana tokom historije, koje je on izrekao u polemici sa Danilom Bilanovićem na ovoj sjednici Komsije u martu 1966. godine.²⁰⁹ „Od turskog doba pa do danas Muslimani su pokazali svoju etničku postojanost i upornost, i mislim, da oni, osim izuzetaka, autonomno nikada nisu bili ni Srbi ni Hrvati, jer ih njihove etničke osobenosti nisu na to upućivale. Da je to tačno govore i ovi podaci: prilikom popisa stanovništva 1953. godine u Bosni i Hercegovini se je 31,3% stanovništva opredijelio za kategoriju ‘Jugoslaven – neopredijeljen’. To je bio isključivo muslimanski elemenat. Pošto u ovom popisu nije uvedena kategorija ‘Muslimana’ Muslimani su smatrali da je prirodnije da se pišu kao jugoslaveni – neopredijeljeni nego kao Srbi ili Hrvati. Prilikom tog popisa nešto oko 3% Muslimana opredijelilo se za Srbe odnosno Hrvate. Ali već prilikom popisa 1961. godine kada je u popisu uvedena kategorija ‘Musliman’ 25,7% stanovništva pisalo se kao ‘Musliman’, dok je svega 8,4% stanovništva pisalo se kao ‘jugoslaven’. Od 8,4% stanovništva koje se prilikom ovog popisa pisalo kao ‘jugoslaven’ jedva da je bilo 1% Srba i Hrvata, što pokazuje da jugoslavenstvo kao nacionalna kategorija nije postala svojina ni Muslimana a pogotovo ne Srba i Hrvata.“ Isto tako, ispušten je dio u kojemu on izravno kaže kako pripadnost jugoslavenskoj državi „ništa nam ne smeta da budemo nacionalno opredijeljeni i da u isto vrijeme sprječavamo sve nacionalizme koji predstavljaju najveću smetnju saradnji jednakosti i slobode. Bosna i Hercegovina u jugoslavenskim razmjerama kao specifična republika, treba da bude most prijateljstva i razumijevanja između jugoslavenskih naroda. Budući da je ona u izvjesnom smislu ‘Jugoslavija u malom’ /zbog svoje nacionalne heterogenosti/ ona ne bi smjela da bude niti izvoznik niti uvoznik razumijevanja i saradnje.“ U ovom tekstu Bijedić je, kao predsjednik Republičkog vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine, odlučno zastupao ideju muslimanske nacije odbacujući ideju jugoslavenstva, koja se u to vrijeme u nekim krugovima plasirala kao način prevazilaženja tadašnjih

raznih verzija Bijedićevih govora, članaka i intervjua. Jedan članak, koji je predstavljao verziju rada objavljenog u *Odjeku*, nosi naslov „Osobnosti bosansko-hercegovačkih međunacionalnih odnosa i pitanje jugoslovenstva.“ Bijedić, odnosno neko ko je „dao“ ovakav naslov, možda je najbolje potvrdio ispravnost stava Rogersa Brubakera koji je tvrdio kako komunisti nisu bili antinacionalni, ali su bili antinacionalisti. (Usporedi Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 1996).

209 Ovi dijelovi su ostali zabilježeni u verziji njegova govora koja se čuva u Mostaru.

međunacionalnih zategnutosti.²¹⁰ Ovo je bilo javno promoviranje partijskih stavova o nacionalnom identitetu Muslimana, koje se odvijalo paralelno sa borbom za ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji.

Ubrzo nakon toga Bijedić je ponovo govorio o fenomenu jugoslavenstva, ali i o bošnjaštvu, zaključujući kako se radi o pojavama koje negiraju njezinu višenacionalnu strukturu. Istakao je svojatanja Bosne i Hercegovine od strane Srba i Hrvata, ali i pojave bošnjaštva i jugoslavenstva, koje je on također smatra vrlo opasnim za opstanak Bosne i Hercegovine. „Ovim fenomenima kao supranacionalnim ili nacionalnim treba da se pokriju (a zašto ih pokrivati kada je to naše bogatstvo) ove međunacionalne specifičnosti koje postoje u Bosni i Hercegovini i u Jugoslaviji. Ovakva shvatanja su opasna ne samo za unutarbosansko nego i za unutarjugoslovensko jedinstvo. Ta stanovišta su danas usamljena i mi ih moramo žigosati. Truju nam sredinu i naše odnose. Ona su nacionalistička i šovinistička. Mi moramo polaziti od činjenice da su Srbi u Bosni i Hercegovini dio srpske nacionalnosti, Hrvati hrvatske, a da Muslimani nisu

210 Na ovom mjestu bi bilo korisno navesti kako je Bijedić na ovom sastanku Komisije za međunacionalne odnose polemizirao sa Danilom Bilanovićem u vezi s jugoslavenstvom. Naime, Bilanović je naveo vlastiti primjer prilikom popisa stanovništva 1961, kada popisivač nije htio njegovo jugoslavenstvo upisati kao nacionalnu pripadnost. Bijedić je tada izjavio: „Za mene ništa nije smiješno ni čudno što će Danilo Bilanović u popisu kazati Srbini, jer je zaista Srbini, ne znam zašto mu to smeta, to je njegova stvar. Ali smeta ako on zastupa mišljenje da je ono njegovo progresivnije i bolje.“ O ideji jugoslavenstva u materijalu pripremljenom kao podloga za Mostarsko savjetovanje u septembru 1966. godine, na primjer, konstatira se kako postoje politički krugovi koji smatraju da je isticanje jugoslavenstva način da se pravilno riješe međunacionalni odnosi. Osnova za ovu ideju bila je uvjerenje o nužnosti obezvrjeđivanja nacionalnog osjaćanja. Ocjenjuje se, međutim, da je to pogrešno i da takve ideje vode do nacionalističkih i šovinističkih pojava u nekim sredinama, mada jedan broj komunističkih aktivista stoji na stanovištu da je jugoslavenstvo doista bilo izlaz za rješenje svih međunacionalnih problema, vjerujući „da je naše društvo na takvom stepenu razvitka da nema potrebe za postojanjem bilo kakvih osobenosti koje podvajaju i razlikuju ljude, pa ni u nacionalnom pogledu. Međutim, kod jednog dijela političkih kadrova to se javlja, bilo kao posljedica prikrivenog nacionalizma ili nerazumijevanja ovog pitanja, bilo kao rezultat težnje za obezbeđivanjem privilegovanih društveno-ekonomskih pozicija birokratiziranih grupa i pojedinaca.“ Kasnije je bosanskohercegovačko političko rukovodstvo odbacujući ideju jugoslavenstva kao nacionalnu ideju otvorilo prostor za afirmaciju Muslimana kao nacije. Hamdija Pozderac je, čak, na općinskoj konferenciji u Tuzli krajem septembra 1970. jasno kazao da se mora odbaciti ideja jugoslavenstva kao nacionalna ideja. „Mi nemamo nikakvih prava da proglašavamo svoju Republiku za Jugoslaviju u malom“, kazao je Pozderac. (Hamdija Pozderac, *Državnost i nacionalnost BiH*, Priređivači prof. dr Mujo Demirović i Mulo Hadžić, Bihac, 2008, 156).

ni Srbi ni Hrvati nego takođe jedan poseban nacionalni individualitet sa svojom istorijom, svojom kulturom, željama, stremljenjima, unutrašnjom psihičkom konstitucijom, željama, stremljenjima i osjećajima isto kao Srbi i Hrvati. Međutim, na ovo treba dodati slijedeću i vrlo važnu konstataciju: sva tri ova naroda u Bosni i Hercegovini žive skupa, moraju da žive skupa i to je njihovo najbolje rješenje (...) Njihovi nacionalni individualiteti moraju da se poštivaju, oni u javnom i društvenom životu proporcionalno moraju da učestvuju, to su vitalni narodi i sposobni da iz svojih redova daju sve vrste kadrova potrebne našoj društvenoj zajednici (...) Mi danas znamo šta je jugoslavenstvo kao nova nacionalna kategorija i do čega ono dovodi ako se nameće narodima, mi takođe znamo šta je bošnjaštvo, znamo šta je nacionalizam, šovinizam, znamo gdje najprije u sferi međunarodnih odnosa dolazi do defekata“, zbog čega treba svakodnevno se angažirati na uklanjanju tih nedostataka.

Koncem 1966. on je na jednom skupu u Mostaru ponovo govorio o nacionalnom pitanju i o pojavi ideje o jugoslavenskoj naciji, ali je postavljao pitanje opravdanosti te ideje. „Zašto bismo mi, na primjer, ukidali ove razlike koje postoje među našim narodima bilo u istorijskom, bilo u kulturnom ili jezičkom smislu. Upravo te raznolikosti su naše bogatstvo i mi njih treba da negujemo.“ Bijedić je naglašavao da ideja jugoslavenstva kao nacionalni koncept nije prihvaćena, jer je ona „trebala zamijeniti jedan nacionalni kvalitet drugim nacionalnim kvalitetom. To objektivno nije odgovaralo ni jednoj naciji ni narodnosti u Jugoslaviji, jer je ona značila negaciju nacionalnog individualiteta“, a, s druge strane, ideja jugoslavenske nacije je „najčešće značila unitarizam, nepotrební centralizam i mnoge druge zahvate koji su odlučivanje o najbitnijim tokovima života udaljavali od mase. To je objektivno značilo stvaranje uslova da preko centralnih tijela, bilo federacije ili Republike, birokratija dolazi do potpunog izražaja, kako prilikom raspodjele sredstava tako i u kadrovskoj politici, jer je u svojim rukama koncentrisala moć raspoređivanja, odlučivanja, kažnjavanja, nagrađivanja itd.“ On veli da u vrijeme kada sve nacije jako vode računa o svom nacionalnom identitetu „jugoslavenstvo kao nova nacionalna kategorija bilo bi suvišno i često bi predstavljalo masku za mnoge nepravde koje bi se u ime jugoslovenstva mogle da nanese narodima i narodnostima.“

Bijedić se u svojoj diskusiji fokusirao na pitanje: otkuda rasprave o nacionalnom pitanju, te posebice otkuda te rasprave u Hercegovini, i u odgovoru na to pitanje konstatira kako u Hercegovini doista „postoje neka

nerješana pitanja i mnogo problema“, što se, prije svega, iskazuje u privrednoj nerazvijenosti toga područja, koja može dovesti do zategnutih odnosa između Srba, Hrvata i Muslimana. „Tačno je da Hercegovina kao kraj nije previše bogata, da nema uslove za mnoge fabrike, ali je tačno i to da nisu podignuti ni oni objekti koji su se mogli podići i koji su imali svoje ekonomsko opravdanje da dođu u Hercegovinu. Podatak u materijalu da je nacionalni dohodak po glavi stanovnika na području sreza mostarskog 1956. bio za 1% veći od prosjeka u SRBiH a da je u julu 1964. manji za 16,5% mnogo govori. Ako ovome dodamo kolebanja i diskusije oko izgradnje aluminijske industrije, celuloze, melioracija, oko cijena duhana, istražnih radova na boksitu, uglju itd., onda se može doći do zaključka da je ovaj teren na jedan način zanemarivan. Ovo je, da tako kažem, jedan problem koji je Hercegovini dolazio sa vana i koji je objektivno uticao i na međunacionalne odnose.“ Bijedić je konstatira da se o međunacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini raspravljalo i na VIII. sjednici CK SKBiH 1966, i tad se vidjelo „da se nacionalnom pitanju nije prilazilo sa potrebnom dozom odgovornosti i političkog refleksa, niti se dovoljno energično radilo na otklanjanju i suprotstavljanju negativnim i štetnim stavovima koji su se ovdje ondje ispoljavali i na hercegovačkom planu.“ Bijedić je ukazivao da nacionalizma i šovinizma ima ne samo u zapadnoj Hercegovini, nego i u drugim krajevima, te u svim nacijama. „Isto je tako nepravedno i nenaučno govoriti da su u prošlosti krivci za događaje samo pripadnici jedne nacionalnosti, a što je još teže tako nešto tvrditi za cijelu naciju. Takvih tvrdnji je bilo, istina kod neodgovornih pojedinaca, ali su takva shvatanja doprinijela, bez obzira da li je to netko subjektivno želio ili ne, da se u praktičnoj politici prave razlike između ljudi i nacionalnosti i odstupa od principa jednakog tretmana svih ljudi i nacija. To je imalo i moralo da ima negativnog odražaja i u kadrovskoj politici a kadrovska politika je u ovom domenu najosjetljivija.“

Komentirajući materijal pripremljen kao osnov za diskusiji na Mostarskom savjetovanju u septembru 1966. Bijedić je kritizirao onaj dio u kojemu se govori o Muslimanima, te prigovara da se u pripremi materijala veoma malo vodilo računa o tome da se ispita i stvarni položaj i raspoloženje Muslimana. To je, prema njegovom mišljenju, rezultiralo time da se utjecaj Muslimana posve zanemari „iako do toga nije smjelo doći obzirom da Muslimani predstavljaju gotovo jednu trećinu stanovništva u Hercegovini. Iz analize se ne stiče dojam niti da je ovaj elemenat ugrožen niti da ovaj elemenat ugrožava. (...) Međutim, mislim kada je u pitanju ovaj živalj

treba operisati i sa podacima o njegovom učešću u životu Hercegovine. To je potrebno iz dva razloga. Prvo taj živalj zaslužuje i po svom doprinosu kako u ratu tako i poslije rata u izgradnji Hercegovine a i objektivno to njemu pripada jer se ne može zanemariti njegov uticaj u Hercegovini. To su pokazali i događaji prije rata a mislim i period poslije rata.“ U nastavku Bijedić je naglasio da smatra da nisu dovoljno objašnjeni uzroci migracija stanovništva, i kao primjer naveo da bi se trebalo pozabaviti pitanjem osjetnog smanjenja muslimanskog življa u nekim dijelovima Hercegovine, posebno u istočnom dijelu (broj muslimana u općinama Gacko, Nevesinje, Ljubinje, Trebinje, Bileća opada od 1931. godine u odnosu na ukupan porast stanovništva), što je posljedica iseljavanja muslimana prema Dubrovniku, Sarajevu, Tuzli.

Bijedić je, dalje, ukazivao kako je iz materijala jasno da bi trebalo ispravljati određene anomalije u vezi s nacionalnom strukturom kadrova, ali naglašava da bi tim „ispravkama“ najviše bili ugroženi pripadnici srpske nacionalnosti, „jer oni, prema materijalima, zauzimaju najveći broj mjesta u sudstvu, upravi, miliciji, organima bezbjednosti, vojsci, tužilaštvu itd.“ Bijedić je isticao da se u materijalu pominje neriješeno pitanje nekih jama u Hercegovini u koje je neprijatelj tokom Drugog svjetskog rata bacao nevino stanovništvo. Naglašavao je dio iz pripremljenog materijala u kojemu se navodi kako je „dosta mjesta gdje su ustaše ubijale Srbe obilježeno (je) na odgovarajući način“, dok neka mjesta „gdje su četnici ubijali Hrvate i Muslimane, nisu obilježena (Svitava na primjer), pa se to doživljava i komentariše kao diskriminacija.“ Bijedić je naglašavao da je u jamu Berkovići „neprijatelj [je] bacio nekoliko stotina muslimanske djece, žena i staraca. Do danas ta jama nije preuređena nego i danas stoji onako kako je zatečena poslije oslobođenja (iako se radi o klozetu u koji su bačene ove nevine žrtve). Sigurno je da ima još sličnih jama u koje su bačeni nevini stanovnici hrvatske i srpske nacionalnosti i koje do danas nisu obilježene“.

Bijedić je iznio uvjerenje da je nužno propitati stanje Muslimana u Hercegovini barem zbog velikog doprinosa kojeg su u ratu i poslije rata doprinijeli razvoju Hercegovine. Također je isticao potrebu istraživanja uzroka migriranja većeg broja Muslimana sa prostora istočne Hercegovine „u odnosu na migraciju Srba i Hrvata.“

Općenito, u doba koje se oficijelno smatra formativnim razdobljem muslimanske nacije (dakle, krajem 1960-ih i početkom 1970-ih) Džemal Bijedić je kao predsjednik Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i član CKSK Bosne i Hercegovine u nekoliko navrata politički

istupao i iznosio ne samo svoj vlastiti stav, nego je izražavao i stav čitave vladajuće elite. Iz diskusija koje su se tokom 1960-ih vodile unutar intelektualnih i političkih krugova o pitanjima Muslimana kao nacije može se zaključiti da je Bijedić iznosio i branio i vlastita stanovišta, ali je potom dosljedno promovirao zajedničke zaključke. Pokazuje to i jedna diskusija 1966. između Džemala Bijedića i Hamdije Pozderca na raspravi u Komisiji za međunacionalne odnose na kojoj se pokušavalo iskristalizirati stavove o nacionalnom identitetu Muslimana i odnosu prema jugoslavenstvu. Na ovoj je raspravi, nakon Milana Škore, koji je predlagao nužnost jasnog definiranja pojma „Jugoslaven“, Hamdija Pozderac kazao da je uoči popisa stanovništva 1961. u CK SKJ, na temelju anketa provedenih u to vrijeme o jugoslavenstvu, zauzet stav o poistovjećivanju jugoslavenstva sa unitarizmom i velikosrpsstvom, na šta je Bijedić reagirao prilično oštro. On je, ne dočekavši da Pozderac završi svoju diskusiju, izjavio: „Oprosti što ću ti reći da je to netačno. 1961. se anketiralo. Bio sam slučajno u jednoj grupi koja je u Beogradu učestvovala u sastavljanju upitnika i tražili smo mišljenja republika. Onda je došlo mišljenje iz Bosne, zna se, da se ide na rješenje za Muslimane „Jugosloven“, a da se ostavi mogućnost „Srbi“, „Hrvati“, „neopredijeljeni Jugosloven“ i „Musliman.“ Tada 1961. nije pomenuta riječ unitarizam i hegemonizam. Osmi kongres je u terminologiju ubacio te izraze unitarizam u nekoliko referata i u samoj Rezoluciji (Upadica: to je druga stvar). Ne samo druga stvar, to se zastupa, drugovi. Ja nisam od jednog komunista čuo da kaže prevaziđeno je nacionalno zašto ne postoji jugoslovenska nacija. U materijalima Osmog kongresa se kaže da takvima nema mjesta u Savezu komunista. To nije sasvim jasno, molim vas lijepo, da je sasvim jasno onda ne bi bilo ove diskusije. Prema tome, nije tada nikome bilo spriječeno da uvede rubriku Musliman.“ Pozderac je na to dodao da je i on bio prisutan na svim tim diskusijama i čak učestvovao u pravljenju popisnog lista za popis stanovništva 1961. godine u CK kada je dolazio taj anketni list na diskusiju u CK s pitanjem kakvi stavovi da se zauzmu. Pozderac je tvrdio da je tada bila prisutna teza „da je Jugosloven biti naprednije nego pripadnik jedne određene nacionalnosti pa se onda Jugosloven proglašavao za avangardistu,“ a tek kasnije se jugoslavenstvo počelo identificirati sa „unitarizmom, odnosno hegemonizmom, odnosno velikosrpsstvom i to je jedno što se mora imati u vidu.“ Pozderac je potom ušao u neku vrstu teoretiziranja u vezi s Muslimanima. „Mi kažemo Muslimani su nešto specifično u Bosni i Hercegovini, ako ne i u Jugoslaviji i uopšte, u odnosu na postojeće nacionalnosti: na srpsku i hrvatsku, cr-

nogorsku i makedonsku (...) Ta specifičnost izražava se u etničkoj grupi. Teorijski rod, pleme, narod, bratstvo, savez plemena ili savez bratstava sve su to etničke zajednice uključujući i naciju. I nacija je etnička zajednica. Ako kažemo etnička zajednica, onda je stvarno potrebno odrediti šta je to etnička zajednica u odnosu na druge etničke zajednice koje su nacije i koje su nacionalno oformljene. Etničke zajednice su šire društvene zajednice i one zajednice koje proizilaze iz nacionalne forme jugoslovenstva, zajednica je isto tako etnička zajednica, evropska, balkanska kao objektivna određena zajednica.“ Pozderac kaže da je i sam obilazio brojne krajeve u Bosni i Hercegovini „i razgovarao sa političkim aktivima o nacionalističkim i šovinističkim pojavama“ i svi su postavljali to pitanje odnosa etničke zajednice i etničke zajednice koja je već formirana kao nacija. „Čuju se mišljenja da je Musliman isto što i pripadnik Islamske vjerske zajednice. Musliman nije isto što i Islamska vjerska zajednica, i mi s tim moramo biti načisto i treba kazati partijskom aktivu na terenu da se ljudi mogu osjećati Muslimanima i da to ne povlači za sobom teizam.“ Pozderac je zaključio kako se Muslimani članovi Saveza komunista još uvijek izjašnjavaju kao Srbi, Hrvati ili Jugoslaveni, te bi tu praksu trebalo prekinuti.²¹¹

Nakon nekoliko diskusija tokom 1966, u kojima je govorio o nacionalnoj posebnosti Muslimana, Bijedić je tokom 1967. bio više politički angažiran na pitanjima republičke ravnopravnosti, da bi se na „muslimanskom pitanju“ ponovo više angažirao tokom 1968. godine. Na poznatoj 17. sjednici CK SKBiH 26. januara 1968. odmah nakon uvodnog izlaganja Nisima Albaharija govorio je Džemal Bijedić. On je pošao od stanovišta kako je rasprava o nacionalnom pitanju potrebna ne zbog toga što su ti odnosi zaoštreni (on kaže da nije takvo stanje), nego zbog potrebe da se o tim pitanjima raspravi radi sprečavanja međunacionalnih nesporazuma „koji se najčešće manifestuju u nerazumijevanju, netrpeljivosti, a moguće su i teže posljedice.“ Njegova je teza kako odnosi među narodima „nisu niti smiju biti jednom za svagda utvrđena šema. To je život koji se svakodnevno razvija. Svakodnevni ljudi, grupe ljudi, pa prema tome i nacije i narodnosti, stupaju u kontakt jedni s drugima. To naročito važi za nacionalno heterogene sredine, kao što je naša šira i uža zajednica. Svaki dan među njima iskrsava, što je nužno, poneko malo ili veliko pitanje koje najčešće nije teoretskog ili principijelnog karaktera, ali koje traži dosljedno rješavanje u praksi. Otuda proizilazi potreba da se sa teoretskim shvatanjima

211 A CK SKBiH, Stenografski snimak sa sjednice Komisije za međunacionalne odnose CK SKBiH održane dana 16. marta 1966. godine.

o svemu bitnom, a o nacionalnom pitanju pogotovo, izlazi u javni život i svakodnevnu praksu, političku, ekonomsku i kulturnu. Iz svakodnevne prakse proističu sva pitanja pa i međunacionalna. Prema tome, ona se u praksi jedino mogu i rješavati. Otuda imperativ i za nas komuniste za svakodnevnom praktičnom dosljednošću kako u teoriji tako i u svakodnevnoj praktičnoj borbi za pravilne i humane odnose među ljudima.“

Bijedić je, dalje, konstatirao da isprepletenost međunacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini „zahtijeva jako delikatan prilaz svim pitanjima koja zadiru u ove odnose ili proizilaze iz njih“, te da je jako važno u analizi i rješavanju ovih pitanja biti vrlo objektivan i odgovoran, polazeći od odluka VIII kongresa i IV plenuma i reformi u privrednom, društvenom i političkom životu Bosne i Hercegovine. „Ovi procesi znače jednu nužnu etapu u našem razvitku. Oni su po svojoj prirodi duboki i izbacuju na površinu mnoga pitanja i probleme koji zahtijevaju efikasnu i bržu akciju u cilju njihovog razrješavanja. Međutim, na sve ove probleme treba da gledamo kao na probleme nastale u procesu rasta i borbe za bolje privređivanje, ekonomisanje i poslovanje, za humanije odnose među radnim ljudima, za svestraniji razvitak samoupravljačke prakse, jednom riječju borba za progres, a ne kao na krizu našeg sistema, kako to pokušavaju da prikažu naši neprijatelji i razni protivnici bilo u zemlji bilo u inostranstvu.“

Bijedić je naglašavao da „u posljednje vrijeme neprijatelj u svojoj propagandi koristi ove naše teškoće rasta i pokušava da posije sumnju među naše radne ljude u njihove dosadašnje uspjehe, a među naše narode sumnju u njihove zdrave odnose i ravnopravnost. To naročito može da ima svog negativnog odraza za Bosnu i Hercegovinu, zbog njene nacionalne raznolikosti, ako ne budemo budni i efikasni u suzbijanju takve propagande i djelatnosti.“

U nastavku svoga izlaganja Bijedić je ukazivao „na neprijateljsku akciju, kao i na njene izvore“, te naglašavao da su argumenti „sa kojima nastupa neprijatelj, bilo iznutra bilo izvana, lažni. U nedostatku stvarnih argumenata neprijatelj izmišlja probleme koji su davno prevaziđeni u našoj praksi i vraća se u daleku prošlost da bi tamo našao razloge za stvaranje međunacionalnih sumnji.“

Pored toga, smatrao je Bijedić, neprijatelj u svojoj propagandi koristi i komunističke greške „koje se javljaju u snažnoj dinamici našeg razvoja, a protiv njih se mi moramo odlučno boriti. On na taj način nastupa na vrlo širokom frontu i za nas on može da bude opasan samo onda ako su naše akcije nedovoljno organizovane i nedovoljno brze“.

Bijedić dalje govori i o „kanalima neprijateljske propagande kako u zemlji tako i u inostranstvu“, te da se „kroz svu ovu neprijateljsku aktivnost provlači [se] kao crvena nit težnja da se razbije jedinstvo naših naroda, a teren Bosne i Hercegovine kao vrlo specifičan teren, zbog svog nacionalnog sastava i svoje nacionalne složenosti, postaje privlačna meta.“ On je smatrao da se „kroz ovu neprijateljsku propagandu napada Bosna i Hercegovina kao Republika, izražavaju sumnje u njen nacionalni status, kao i njen status kao Republike“, pa zbog toga smatra jako važnim istaknuti „da su sve republike u našoj federaciji, izuzev Bosne i Hercegovine, formirane prema nacionalnom kriteriju, jer u njima živi stanovništvo mnogo homogenijeg nacionalnog sastava nego u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav Bosne i Hercegovine je mješovit, tu žive u značajnom procentu Srbi, Hrvati i Muslimani i neprirodno bi bilo, a da i ne govorimo o političkim posljedicama, da se ona nije konstituisala kao Republika. Konstituišući se kao Republika, Bosna i Hercegovina je postala jedna cjelina, jedan prirodni okvir u kome su sva tri naroda u poziciji da se ravnopravno ispoljavaju i razvijaju. Drugog rješenja nije moglo biti bez krupnih posljedica za sva tri naroda Bosne i Hercegovine. Ravnopravni odnosi, koji su rezultat naše narodne revolucije, u poslijeratnom periodu su se stalno razvijali. Do narodne revolucije ovakvi odnosi se nisu mogli ostvariti jer su se ove ili one aspiracije, klasne ili nacionalne, sukobljavale boreći se za svoj uticaj u Bosni i Hercegovini. A to je bilo fatalno kako za njene unutrašnje odnose, tako i za koheziju jugoslovenskih naroda u cjelini. Upravo je Bosna i Hercegovina u prošlosti, ako ne uvijek onda vrlo često, bila barometar po kome se moglo suditi o međunacionalnim i klasnim odnosima na širem jugoslovenskom području a osobito na planu odnosa između Srba i Hrvata.“

Bijedić je bio svjestan da se „Bosna i Hercegovina zbog svog nacionalnog sastava ispoljava [se] i danas kao teren koji je više nego i jedan drugi u zemlji osjetljiv, koji traži veliku budnost osobito kada su u pitanju međunacionalni odnosi između Srba, Hrvata te Muslimana u njoj. Svako svojatanje Bosne i Hercegovine u prošlosti svršavalo se pat pozicijom. Niko od jugoslovenskih naroda nije imao od toga korist. Međutim, šteta je bila velika, trovali su se međunacionalni odnosi kako u njoj tako i u čitavoj zemlji. Stara Jugoslavija je dobra pouka o tome kako ne treba raditi na ovom terenu. Dobro nam je poznato iz prošlosti: ako je Bosnu i Hercegovinu svojatala srpska buržoazija, izazivala je reakciju kod Hrvata i Muslimana, ako ju je svojatala hrvatska buržoazija, izazivala je reakciju kod Srba i Muslimana, ako ju je svojatala muslimanska buržoazija, izazivala je reakciju kod Hrvata i Srba.“

Bijedić je posebno naglašavao ovu povezanost nacionalnog identiteta Muslimana i sudbine Bosne i Hercegovine. „Ovo sam, drugarice i drugovi, podvukao radi toga da ukažem na opasnosti od raznih neprijateljskih elemenata koji nastoje da dovedu u sumnju ova rješenja koja su naši narodi iznašli za Bosnu i Hercegovinu kao jedino pravilna. I sada ima u našoj zemlji, a pogotovo u inostranstvu, šovinista koji nam nude rješenja koja smo mi već davno isprobali i odbacili. I danas se mogu da čuju glasovi čiji eho dolazi na ovaj teren kako je Bosna i Hercegovina hrvatska do Drine ili srpska do Bihaća, kako su Muslimani po nacionalnoj pripadnosti Srbi odnosno Hrvati i da radi toga ponovo treba početi igru oko njihovog pridobijanja i slično. Zatim, među ovim neprijateljskim krugovima postoji i varijanta po kojima je Bosna i Hercegovina samo muslimanska, po kojoj su sve druge nacije u njoj imigrantske. Po toj varijanti je muslimanski element starosjedilački, momentano je ugrožen od ove ili one hegemonije, ove ili one kulture i slično. Pored toga, u zadnje se vrijeme kod nekih muslimanskih reakcionarnih krugova osjećaju tendencije oživljavanja i raspirivanja starih nesporazuma koji su u prošlosti sijale vladajuće klase na ovom tlu. Ovi krugovi često favorizuju jedan uticaj na račun drugog i na taj način ustaju protiv životnih i istorijskih interesa bosanskih Muslimana da žive u bratstvu sa Srbima i Hrvatima u njihovoj užoj domovini Bosni i Hercegovini“. Bijedić se okomio i na „ništa manje opasne tendencije bošnjaštva i jugoslovenstva, kao nacionalnih ili supernacionalnih kategorija. Da ne spominjemo sve one etatističko-birokratske tendencije kojih i u nas u Bosni i Hercegovini ima i koje idu ruku pod ruku sa svim ovim pojavama o kojima sam govorio i koje u njima najčešće nalaze svog saveznika.“²¹²

Kako bi istaknuo posebnost muslimanskog nacionalnog identiteta, Bijedić se oslanjao i na već utvrđeno i od strane vladajuće elite prihvaćeno kao nesporne činjenice uvjerenje o završenom procesu nacionalne integracije Srba i Hrvata. U tom smislu on je naglašavao da „mi moramo polaziti od činjenice da su Srbi u Bosni i Hercegovini narod koji je dio srpske nacije, hrvatski hrvatske, a da su Muslimani takođe jedan od naroda Bosne i Hercegovine, jedan poseban nacionalni individualitet sa svojom istorijom, sa svojom kulturom, željama, stremljenjima i osjećajima isto tako kao što su to Srbi i Hrvati. Međutim, na ovo treba dodati slijedeću i vrlo važnu konstataciju: sva tri ova naroda u Bosni i Hercegovini nerazdvojno

212 Stav bosanskohercegovačke elite s kraja 1960-ih i početka 1970-ih godina o jugoslavenstvu i bosanstvu najbolje je izložio Salim Ćerić u polemici sa Enverom Redžićem. Vidjeti: Salim Ćerić, *O jugoslovenstvu i bosanstvu*, Sarajevo, s.a.

povezana, živili su oduvijek skupa, u revoluciji su se zajednički borili i zajednički iznašli najbolja rješenja. Neprijatelj im je svaki onaj koji ističe superiornost jednog od naroda Bosne i Hercegovine nad drugim. Isticanje bilo čije supremacije, bilo čije jezičke varijante, bilo čije kulture, bilo čije istorije na ovom terenu ili uopšte, vrlo je opasno. To je za nas komuniste neprihvatljivo, jer to znači osporavanje ravnopravnosti naroda i šovinizam. A to je upravo ono što nas je u prošlosti razjedinjavalo.²¹³

U razdoblju nakon ovih sjednica 1968, na kojima je zauzet politički stav o Muslimanima kao naciji, Bijedić je nastavio promovirati tu ideju, ali se on kao predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine nije upuštao u svakodnevnu političku kampanju u vezi s tim. On se uključivao samo u presudnim trenucima kada je to bilo nužno s obzirom na trenutačnu političku situaciju. Pokazuje to i njegovo izlaganje prilikom razgovora delegacije Bosne i Hercegovine i Hrvatske održanog u Sarajevu 20. maja 1970. godine.²¹⁴ U ovom razgovoru Pero Pirker je diskutirao o tome kako je hrvatsko rukovodstvo imalo razgovore sa Islamskom zajednicom (IZ), i tom prilikom je rukovodstvo IZ u Zagrebu upozoreno „na izvjesne primjedbe koje posredno ili neposredno iz Bosne prima. Moram reći da oni energično odbijaju sve tzv. neprijateljske namjere. Imam osjećaj da postoji neki ne samo politički nego i stručni sukob između ovih glavara.“ Pirker je dobro detektirao problem, jer je u to vrijeme doista postojao prilično oštar sukob Odbora Islamske zajednice iz Zagreba i Rijaseta Islamske zajednice u Sarajevu.

Nakon što je ukazao na postojanje izvjesnih razlika između Islamske zajednice u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Pirker je naglasio da Islamska zajednica u Hrvatskoj ima stanovitu rezervu u vezi s nacionalnim pitanjem Muslimana. On je tvrdio da predstavnici Islamske zajednice u Hrvatskoj „ne žele ući u taj nacionalni kompleks, prema tome da oni primaju nekog Hrvata, Srbina da oni to tjeraju dalje“, ali je obećao da će Hrvatska pratiti stanje u Islamskoj zajednici i „gdje će izletiti politički, mi ćemo reagirati“, mada je smatrao da bi bilo najbolje da predstavnici komisija za vjerska pitanja iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske o tome postignu nekakav dogovor.

Na ovom razgovoru Džemal Bijedić se založio za saradnju republika, ali ne samo na najvišem nivou nego i kroz saradnju privrednih organizacija i

213 „Sedamnaesta i dvadeseta sjednica CKSKBiH i diskusije o nacionalnom pitanju (priredio Husnija Kamberović).“ *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Zbornik radova*. Sarajevo, 2009, 254-259

214 HDA, CKSKH, 496, Magnetofonski snimak razgovora sa delegacijom SR Hrvatske i SR BiH održanog 20. maja 1970.

tako dalje. Naglasio je da je, na primjer, izjava Mika Tripala o muslimanskom centru u Zagrebu bila dobro primljena „iako su mi neki muslimani komunisti iz Zagreba u prisustvu Tode Kurtovića rekli da to nije dobro. Ja sam smatrao i sada smatram da je dobro, jer je pogođena suština pitanja, iako bi o tome trebalo i detaljnije raspravljati. Radi se ovdje o tri stvari: to je prije svega ocjena islamsko-vjerskog starješinstva, konkretno ocjena Reis Uleme. Drugo, radi se o pokušaju politiziranja tog centra. I, treće, da ima indicija o konkretnoj akciji za ocjepljenje od islamske zajednice što ne bi trebalo da zabrinjava da je to zasnovano na pozitivnom kursu i progresivnim stremljenjima. Poslije te izjave oni su došli kod [Zlatka] Frida, predsjednika vaše Vjerske komisije i mi smo dobili informaciju o tome. Kod Tode Kurtovića su bila obadvojica predsjednika komisije. Međutim, u Fridinoj informaciji, zabilješci, ima nešto što bismo morali da raščistimo, jer oni su kritikovani i nisu se slagali i sa izjavom Mike Tripala i čak su kazali da je to uticaj bosanskog rukovodstva na Miku Tripala“. Bijedić je izrazio bojazan da postoje izvjesni pokušaji da se islamska zajednica koristi u „prljave političke svrhe. To sam ja rekao u razgovoru sa nekim Muslimanima u Zagrebu. Tada sam im rekao i ovo: bez obzira kako se vi opredjeljujete, bez obzira što ste vi Muslimani porijeklom iz Bosne, vi ste sada građani Hrvatske i nikakva veća prava nemate nego Hrvati ili Srbi, vi ste pripadnici Saveza komunista Hrvatske, Socijalističkog saveza i vi nemate nikakva prava u pogledu formiranja ni klubova ni vjerskih centara, kao posebna muslimanska nacionalna grupacija. S tim budite načisto. To ja lično mislim, a smatram da je isto mišljenje rukovodstva Hrvatske. Ali, mi imamo ovdje u Sarajevu jednu jaku kampanju protiv rukovodstva Islamske vjerske zajednice i ona se naslanja na grupaciju u Zagrebu. To su ljudi koji su bili od 15 do 20 godina na robiji, koji su pošli u odlučnu borbu protiv Reis Uleme, zapravo oni su htjeli da Reisa svrgnu. Reis Ulema je jako pozitivan čovjek, to je naš 100% čovjek, koji prihvata našu politiku,²¹⁵ koji je za politiku odbrane naše zemlje, za politiku bratstva i jedinstva za socijalističku izgradnju itd. Međutim, oni perfidno pokušavaju da Islamsku zajednicu, koja je laička pretvore u klerikalnu. To je ta diskusija o stručnosti i naprednosti ovih što napadaju Islamsku zajednicu i Reisa. To može da neobavještena čovjeka dezorijentira. Mi smo se pored ostalog, na zahtjev Reisa složili da ispraznimo jednu zgradu da bi mogli osnovati teološki fakultet ili visoku teološku školu. Ovo smo prihvatili posebno radi toga, što

215 U to vrijeme reis-ul-ulema je bio Sulejman ef. Kemura (reis-ul-ulema od 1957. do 1975)

Reis osjeća da su školovani ljudi u Maroku, Kairu, Alžiru i sl. manje-više klerikalci, a poneki od njih i agenti ove ili one obavještajne službe. Zato on želi da se tu formira fakultet u Sarajevu“.

Ukazujući na ovaj širi kontekst Bijedić je pokušao opovrgnuti teze pojedinih islamskih krugova iz Zagreba koji su sebe predstavljali kao naprednjake i moderniste koji „navodno žele da reorganiziraju islamsku zajednicu u smislu dovodenja stručnih, sposobnih i kvalifikovanih ljudi. Njihova je dalja akcija ocjepljenje Hrvatske i Slovenije i nastojanje [da] biraju posebnog svog muftiju, odnosno starješine islamske zajednice za Hrvatsku, odvojeno od postojeće jugoslovenske islamske zajednice.“ Zbog toga je Bijedić smatrao da se taj centar koristi u političke svrhe, a iza toga stoje „problematični ljudi“, koji bi željeli da taj centar pretvore u „jedan punkt Muslimana da bi gradili politiku kakvu oni smatraju da bi trebala da bude. Ova grupa u Sarajevu je povezana sa njima, a ova sarajevska grupa sa inostranstvom.“²¹⁶

Potom Hamdija Pozderac govori o tome da je pravo svakog građanina, pa i pripadnika Islamske zajednice, da se slobodno nacionalno deklarira. „Ako se neki od pripadnika Islamske vjerske zajednice deklarirše nacionalno kao Hrvat, onda smatram da je politički promašaj ako se za njih nešto posebno organizuje. Ako se oni izjašnjavaju kao Muslimani, onda svako posebno njihovo organizovanje nije vjersko nego nacionalno. U tom slučaju bili bi dužni politički forumi, institucije, pokreti u republikama, da to isto organizuju i za grupaciju Slovenaca, Srba, kao i za svaku drugu nacionalnu grupaciju“. S druge strane, naglašavao je Pozderac „ako su oni isključivo pripadnici islamske vjerske zajednice, a zakonom je određena djelatnost vjerskih organizacija, onda politika nema nikakvih obaveza u organizovanju vjerskog života. Osnovno što treba imati u vidu je da oni hoće da postanu, ne islamski nego politički centar u razbijanju, na jednoj strani rukovodstva Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini, a na drugoj, konstituisanja bosansko-hercegovačke posebnosti, pa i svijesti o pripadnosti zajednici jugoslovenskih naroda. To je politički program, a ne vjerski, pa ga mi ne možemo prihvatiti.“

216 Bijedić je očito mislio na djelovanje književnika Alije Nametka, koji je vodio široku kampanju protiv reis-ul-uleme Sulejmana ef. Kemure. Vidjeti Nametkovo otvoreno pismo reisu od 22. oktobra 1966. godine u: Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Zürich-Zagreb, 1994, 283-288; O situaciji među zagrebačkim muslimanima u to vrijeme vidjeti zapisnike sa sjednica Komisije za odnose s vjerskim zajednicama.

Zatim je ponovo diskutirao Džemal Bijedić i naglasio da „jedno je Musliman u nacionalnom smislu, drugo je vjerski osjećaj o pripadnosti vjerskoj zajednici. Ali oni pokušavaju da vode politiku i da budu centar i jednog i drugog. Iznose argumente da je Reis nedovoljno obrazovan vjerski. Reis može da bude obični građanin, pravnik, filozof itd. Uostalom, u islamskoj zajednici svi su reisi da sada bili intelektualci, pravnici, kadije itd.“ Bijedić je dalje naveo da postoje određene grupacije koje postavljaju pitanje šta su to Muslimani i konstatira da „kad smo mi imali savjetovanje u Hercegovini, kad smo raščišćavali sve odnose ovog kraja, mnogi drugovi koji su raščišćavali te odnose bili su na špici udaraca najgorih rankovićevskih i drugih grupacija. Mislim da smo jako dobro ocijenili situaciju i smatrali da bi bilo kakav neravnopravni odnos među narodima Bosne i Hercegovine morao imati odraza i na ostale republike a pogotovo na Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Hrvatsku. Mislim da je ovo dobro što ste vi poduzeli u pogledu ‘Matice hrvatske’. Bilo je pokušaja da se istaknuti Muslimani uključe u Maticu srpsku (slučaj sa Skenderom Kulenovićem, sa Mešom Selimovićem itd). Ovi slučajevi, moram da kažem, nisu se dobro odrazili u javnosti. Skender Kulenović trebao je dobiti nagradu AVNOJ-a, jer za to je bio predložen od strane naše Republike. Ja sam to rekao Nikoli Sekuliću, koji je bio tada predsjednik ovog Odbora. Mislim da je ova čitava stvar imala loše političko dejstvo u Bosni i Hercegovini. Skender Kulenović je čovjek koji je mnogo pomogao i sa svojim političkim ponašanjem i svojom literarnom vrijednošću.“

Zatim je Branko Mikulić govorio o pododborima Matice hrvatske u Bosni i Hercegovini koji, prema njegovoj ocjeni, djeluju neprijateljski prema ovoj republici, a do sličnih je napada došlo i iz Srbije (spominje knjigu „Krajina i Krajišnici“ Jovana Zubovića). Mikulić je potom nastavio: „Inače, što se Muslimana tiče i ovoga oko vjerske zajednice, moram da dodam da je pitanje odnosa prema Muslimanima praktično pitanje odnosa prema Hrvatima i Srbima u Bosni i Hercegovini. Jer, bez ravnopravnosti Muslimana nema ravnopravnosti Srba i obrnuto, bez ravnopravnosti svakog naroda u Bosni i Hercegovini nema ravnopravnosti ni za jednog ni za drugog. Mi smo zbog toga nakon dugih diskusija zauzeli, po našem mišljenju, veoma ispravne političke stavove o tome. Imali smo u prošlosti grešaka, mi komunisti Bosne i Hercegovine, vršili nekakvu presiju na Muslimane komuniste da se opredjeljuju šta su po nacionalnosti Hrvati ili Srbi. Uvjerili smo se da je to što smo radili sve bilo besmislica i da oni nikad nisu bili ni Hrvati ni Srbi već su ostali Muslimani i to je, da tako kažem, naš

odnos prema tom pitanju.“ Mikulić je, dalje, naglasio da smatra da je taj stav ispravan „i zbog toga što iz ruku Islamske vjerske zajednice izvlačimo mogućnost da ona vodi politiku, kao da je predstavnik nacionalnosti Muslimana. Stalno su prisutne te tendencije, posebno od onog dijela o kome je Džema govorio, od reakcionarnog dijela Islamske vjerske zajednice, a tamo imamo Aliju Nametka, a znaju se njihove političke pozicije i njihovo stalno igranje na tu kartu.”²¹⁷ Hoću da kažem da smo, što se tiče toga, postigli veoma, veoma velike rezultate u Bosni i Hercegovini.“

Ponovo je nakon toga govorio Bijedić osvrćući se još jedanput na pitanja muslimanstva i jugoslovenstva. Kaže kako je 1961. od cjelokupnog broja „Jugoslovena“ 10.000 bilo muslimana, što je reakcija na pritisak da se izjašnjavaju kao Srbi ili Hrvati. „Sada oni polaze od pozicije treba postaviti problem tako da su muslimani jugosloveni, jugosloveni smo mi svi, onda to znači zahtjev da svi bosanskohercegovački Srbi, Hrvati, a onda i hrvatski i slovenački da budu Jugosloveni. Ali, moram da kažem ispada neslaganje sa nama, a onda čim se ne slaže sa nama onda pogotovo sa drugim.“

Drugi primjer Bijedićevog izravnog sudjelovanja u procesu afirmacije Muslimana kao nacije, nakon zauzimanja jasnog političkog stava o njima kao naciji 1968, predstavlja njegov govor na sjednici Predsjedništva Skupštine SR BiH u februaru 1971. kada je govorio o predstojećem popisu stanovništva i o raznim dezinformacijama u vezi s tim. Posebno je naglašavao pravo svakog građana da se samostalno nacionalno opredijeli,

217 Vjerovatno je iz ovog vjerskog kruga Titu i CK SKJ poslano i jedno anonimno pismo 1968, u kojem se insistira na muslimanstvu kao pretežno konfesionalnom, a ne nacionalnom obilježju. Mada je u potpisu ovog anonimnog pisma stajalo da su njegovi autori “Muslimani, članovi Saveza komunista“, pretpostavljam da se ipak radilo o nekome iz kruga opozicionih vjerskih djelatnika iz Zagreba, koji su se konfrontirali sa oficijelnim vjerskih vodstvom u Sarajevu, koje je podržalo stav vladajuće komunističke elite o muslimanstvu kao nacionalnom identitetu (Usporedi: Iva Lučić, „Stavovi centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu Bosanskih Muslimana /Bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije.“ *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Zbornik radova*. Sarajevo, 2009, 110-113). O ovom anonimnom pismu „grupe Muslimana – članova SK“ iz Zagreba razgovaralo se na sjednici IK CK SKBiH održanoj 30. aprila 1968. godine. Konstatirano je da Komisija CK SKBiH za razvoj međurepubličke saradnje i razvoj međunacionalnih odnosa razmotri aktivnosti članova SK na provedbi stavova sa 17. sjednice CKSKBiH „i tom prilikom ukaže i na djelovanje političkog podzemlja. U kontekstu te rasprave trebalo bi obračunati se sa nosiocima shvatanja koja provejavaju u pomenutom pismu, između ostalog angažovanjem jednog broja naučnih radnika na obradi određenih tema.“ (AJ, CK SKJ, IV, BiH, k. 5, Zapisnik sa 55. sjednice Izvršnog komiteta CK SKBiH, održane 30. aprila 1968. godine).

što je, zapravo, značilo ohrabrivanje Muslimana da se na predstojećem popisu stanovništva izjasne kao Muslimani.²¹⁸ Sve to jasno dokazuje da je Bijedić bio politički aktivista koji je ne samo sudjelovao u kreiranju određenih političkih stavova nego i vrlo praktičan političar koji je dosljedno zastupao stavove zauzete u političkom pokretu kojemu je pripadao.

218 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 184-187; „Proširena sjednica Predsjedništva Skupštine SR Bosne i Hercegovine. Izuzetan značaj popisa stanovništva“. *Oslobođenje*, 26. februara 1971, 3.

Fotografije III

Džemal Bijedić otvara i polaže kamen temeljac Aluminijskog kombinata u Mostaru, 17. januar 1970.

Otvaranje radova na izgradnji Fabrike glinice u Mostaru, 17. januara 1970. g.

Sa Titom u posjeti Banjaluci nakon zemljotresa 28. oktobra 1969. g.

Predsjednik Tito na Tjentištu u razgovoru sa rukovodiocima SRBiH, 10. avgusta 1970. g.

Sastanak predstavnika SR Srbije sa predstavnicima SR BiH, 12. decembra 1970. g.

Posjeta Džafera Muhammeda El Nimeirija, predsjednika Revolucionarnog savjeta i vlade D.R. Sudana, Sarajevo, 15. juna 1970. g.

Otvaranje Robne kuće „HIT“ Mostar, 15. septembra 1972. g.

Tito u posjeti Džemalu Bijediću, Beograd, 26. maja 1975. g.

PREDSJEDNIK SAVEZNOG IZVRŠNOG VIJEĆA OD 1971. DO 1977. godine

Socijalne i političke okolnosti u vrijeme izbora Džemala Bijedića na funkciju predsjednika SIV-a

Od 1967. do 1971. Džemal Bijedić je bio na dužnosti predsjednika Skupštine Bosne i Hercegovine, a 1971. je prvi put izabran za predsjednika SIV-a. Bijedić je 1974. po drugi put izabran na tu funkciju, a oba puta je ključnu ulogu prilikom Bijedićevog izbora imao Josip Broz Tito.²¹⁹ Iz dostupne dokumentacije može se sigurno zaključiti da se Tito 1971. za Bijedića odlučio nakon dugotrajnih razgovora sa republičkim vodstvima i u situaciji kada su gotovo svi kojima je prije Bijedića nudio mandat to odbijali, a 1974. Tito je odmah u početku razgovora o imenovanju novoga mandataru za sastav SIV-a bio izričit da se o tome uopće ne treba razgovarati s obzirom da po njegovoj želji na toj poziciji i dalje treba ostati Džemal Bijedić. Berislav Blažević u referatu povodom četvrte godišnjice Bijedićeve pogibije piše da je iza Džemala u njegovoj radnoj sobi ostalo puno njegovih ličnih bilješki, podsjetnika za razgovore, zapisnika i slično. Blažević je doba Bijedićevog predsjedavanja Skupštinom Bosne i Hercegovine i SIV-om okarakterizirao kao izuzetno komplicirano i kao razdoblje velikih društvenih preobražaja. „U tom periodu, to jest od 1971. do 1977. godine SIV i njegovi organi i organizacije, na čijem je čelu bio Džemal Bijedić, obavljaju krupne zadatke u oblasti spoljnopolitičke i spoljnotrgovinske aktivnosti, zastupajući interese naše zemlje i naše privrede. U složenim međunarodnim odnosima, koji su karakteristični za 70-te godine ovog vijeka“ (nesuglasice među blokovima, sukob razvijenih i nerazvijenih itd.) „zadaci SIV-a u oblasti međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa su zaista značajni i od njihovog strpljivog i energičnog rješavanja zavisi unutrašnja stalnost razvoja zemlje i njen ukupan društveni i privredni razvoj

219 Džemal Bijedić je bio peti po redu predsjednik jugoslavenske Vlade: Josip Broz Tito je funkciju predsjednika Vlade obavljao od 1943. do 1963, kada je po Ustavu razdvojena dužnost predsjednika Republike i predsjednika Vlade, a za predsjednika Vlade izabran je Petar Stambolić. Stambolića je 17. marta 1967. naslijedio Mika Špiljak, a od 17. maja 1969. do 30. jula 1971. tu je dužnost obavljao Mitja Ribičič. „Prvi ljudi SIV-a: Svi naši predsednici“, *NIN*, 20. mart 1977, 5-7.

(...) Upravo u vrijeme dok se nalazio na dužnosti predsjednika SIV-a svijet doživljava krupne potrese i ekonomska prestruktuiranja jer je počeo proces poskupljenja tečnih goriva, jer je otvoren proces inflacije i nestabilnosti u svjetskoj ekonomiji. Te pojave u svjetskoj privredi utiču i na privredu naše zemlje koja se u to vrijeme nalazila u fazi ubrzane industrijalizacije i tehnološkog razvoja.“

Bijedićev dolazak na poziciju predsjednika SIV-a bio je rezultat prilično zaoštrenih političkih odnosa između pojedinih republičkih vodstava, kao i zaoštrenih odnosa između republičkih elita i federalnog centra. Općenito, nakon Tita i Petra Stambolića, svaki naredni izbor predsjednika Vlade odvijao se u atmosferi oštih političkih debata između pojedinih republičkih elita. Nakon što je Mika Špiljak izgubio podršku hrvatskog političkog vodstva, krajem 1968. i početkom 1969. godine započele su oštre debate o tome ko će zauzeti poziciju predsjednika SIV-a. Ove debate su jako važne i za razumijevanje uvjeta pod kojima je Bijedić sredinom 1971. došao na tu poziciju. Naime, Hrvatska je sve više bivala nezadovoljna načinom na koji je Mika Špiljak vodio Vladu, što je otvorilo pitanje izbora novog premijera. O tome se razgovaralo najprije na sjednicama Izvršnog biroa Saveza komunista Jugoslavije i zauzet je stav da se bira nova Vlada, jer ova, na čelu sa Mikom Špiljkom kao predsjednikom i Kirom Gligorovim kao potpredsjednikom, očito nema podršku Hrvatske, a i nekih drugih republika. Tito je na jednoj sjednici Izvršnog biroa iznio mišljenje da se ta Vlada uspješno „hrvala sa mnogim problemima“, te je smatrao da ona treba ostati još dvije godine, ali je preovladao stav da se bira novo Savezno izvršno vijeće. Tito je na to pristao jer nije želio konfrontirati se sa više republičkih vodstava istodobno, pogotovo zbog očitog saznanja da Špiljak nema podršku Hrvatske, dakle republike iz koje je dolazio.

Tito je, kao predsjednik Republike, bio u obavezi konsultirati kandidate. Među kandidatima za mandatara odmah su se spominjali Stane Kavčić iz Slovenije i Mika Tripalo iz Hrvatske. „Više njih je za Kavčića. Tu sam i ja isto takvog mišljenja da bi Stane Kavčić došao za predsjednika Vlade.“ U razgovoru što ga je 23. januara 1969. vodila delegacija iz Bosne i Hercegovine sa Titom raspravljalo se i o problemima u funkcioniranju savezne Vlade, te prijedlozima da dođe do promjena na čelu SIV-a. Tito je tada izjavio da misli da bi poziciju premijera mogao zauzeti neko iz Slovenije, s čime su se saglasile Crna Gora i Makedonija, a Cvijetin Mijatović je u ovom razgovoru kazao kako je on lično također bio za rješenje da na poziciji predsjednika SIV-a bude Stane Kavčić iz Slovenije, a protivni se ideji

da Mika Tripalo preuzme tu poziciju. Tada je Mijatović dodao da bi bilo dobro imenovati i novog predsjednika Savezne skupštine, na šta je Tito reagirao: „E, tu mora biti predsjednik Skupštine Srbin. Molim vas drugovi da me razumijete. Negdje mora SR Srbija da bude snažno zastupljena.“ Na to je Džemal Bijedić, koji je također sudjelovao u tim razgovorima, dodao: „Druže Predsjedniče, imamo i mi Srba za kandidata“, a Mijatović je obrazlagao stav da Bosna i Hercegovina smatra da predsjednik SIV-a treba biti iz razvijenije republike, a predsjednik Savezne skupštine iz nerazvijene, jer bi to bilo korisno za odnos razvijeni-nerazvijeni i za dalju afirmaciju Jugoslavije, pogotovo što ni do tada niko iz nerazvijenih republika nije bio na poziciji predsjednika SIV-a. Tito je, pak, predložio da neko iz nerazvijenih republika bude predsjednik Vijeća naroda, za koga se u budućnosti, nakon ustavnih promjena, predviđala puno važnija uloga od uloge koju je to Vijeće imalo do tada. Mijatović je dodao kako je i to dobro, ali je Bosna i Hercegovina namjeravala da predloži Ratu Dugonjića za predsjednika Savezne skupštine. Tito je bio odlučan da poziciju predsjednika Savezne skupštine zauzme kandidat iz Srbije zbog problema koji su u toj republici postojali nakon zaoštavanja stanja na Kosovu. Nakon ovoga, Mijatović je kazao da bi bilo dobro da Bosna i Hercegovina, u tom slučaju, dobije makar poziciju predsjednika Vijeća naroda.²²⁰

Ova diskusija 1969. bila je vrlo važna, jer su se neki krugovi mnogo godina kasnije oslanjali upravo na ovu godinu kao ključnu u početku političke marginalizacije Avde Hume, dovodeći to u vezu sa kasnijim izborom Džemala Bijedića na premijersku poziciju.²²¹ U pismu što ga je početkom juna 1989. redakciji lista *Oslobođenje* uputio Ognjen Humo, sin Avde Hume, tvrdi se da je obračun sa Avdom Humom počeo upravo 1969, kada je trebalo u ime Mostara kandidirati nekoga za poslanika u Saveznu skupštinu. Tadašnji predsjednik grada Mostara, Avdo Zvonić, prema ovoj informaciji, otputovao je u Beograd kako bi Humu upoznao sa zahtjevima građana Mostara da on bude kandidat u ime tog grada. „Doznajući za ovu posetu Cvijetin Mijatović, Branko Mikulić i Džemal Bijedić, pozvali su hitno Zvonića u Sarajevo, sastali se s njim u jednoj sobici Skupštine BiH i maltene se tu s njim fizički obračunali. Poslata je odmah direktiva Partiji u Mostar da se izabere drugi poslanik, kao što je i učinjeno. Slično se dogodilo kada je Bosna i Hercegovina prvi put imala mandat za predsjednika SIV-a 1969.

220 AJ, KPR, Prijem delegacija kod Tita (II-2), Zabeleška o razgovoru sa rukovodiocima SR Bosne i Hercegovine u Beloj vili na Brionima 23. januara 1969. godine.

221 Ognjen Humo, „Kako je izolovan Avdo Humo“, *Oslobođenje*, 7. juni 1989, 10.

godine. Prihvaćena je varijanta da Bosna i Hercegovina propusti taj mandat da bi se osujetili prijedlozi da predsjednik bude Avdo Humo.“ Ubrzo nakon ovog Huminog pisma oglasio se i Avdo Zvonić, koji je detaljnije objasnio šta se to desilo prilikom kandidiranja za poslanika Savezne skupštine 1969. godine.²²² Zvonić veli da ga je u martu 1969, prilikom završetka javne rasprave za izbor predstavnika u zakonodavna tijela, tadašnji predsjednik SSRN u Mostaru zamolio da, s obzirom da već putuje u Beograd, posjeti i Avdu Humu i obavijesti ga da je u postupku kandidiranja predložen na više od polovine zborova građana za poslanika u Saveznu skupštinu. „Napomenuto mi je da on to neće prihvatiti, jer je u Republici sa njim dogovoreno za njegovo angažovanje na drugu funkciju“, ali Izborni zakon nalaže da ga se obavijesti da je predložen, a on treba odgovoriti da li prihvata kandidaturu ili ne. Zvonić veli da je nakon razgovora, Humo prihvatio kandidaturu. „Ovo mi je dalo povoda da u istom trenu razmišljam: ili sa njim republičko rukovodstvo ovim povodom nikakav dogovor nije obavilo, ili ga je ljubav prema rodnom Mostaru opredijelila da se prihvati da bude njegov poslanik. (...) Sugerisao sam mu da se oko kandidature ipak konsultuje u Republici. Prvo je odbio, a zatim prihvatio moju sugestiju. (...) Došao sam u Mostar, A. Humo je razgovarao sa nadležnim u Republici, a ja sutradan pozvan u Sarajevo na razgovor sa Brankom Mikulićem, Džemalom Bijedićem i, čini mi se, Cvijetinom Mijatovićem. Srdito su me dočekali i ukorili za ishod moje misije u Beograd, okarakterisali tu misiju kao moju samovolju, što nije bilo tačno. Otkud takav sud ni danas mi nije jasno. Iznošenjem činjenica uspio sam ih ipak razuvjeriti, nakon čega smo još nakratko razgovarali o istoj temi. Tu i završava moja misija (...) Poslije svega što se tada dešavalo, Avdo Humo je stavljen na zvaničnu listu sa protukandidatom Tahirom Hadžićem. Sve što se poslije zbivalo, poznato je široj javnosti.“

Očito je, dakle, da je 1969. bilo određenih zakulisnih poteza u vezi s Huminim kandidiranjem za zastupnika u Saveznoj skupštini, ali se iz

222 *Oslobođenje*, 13. juni 1989, 15; Izbori 1969. bili su važna karika u razvoju političkih odnosa u Bosni i Hercegovini. Mada su ostvareni određeni demokratski pomaci, ipak se sve svodilo na debate unutar Saveza komunista. (Vidjeti, na primjer, stavove Sekretarijata CK SKBiH sa sjednice 30. januara 1969. godine. „Bosna i Hercegovina. Energično protiv nelojalne konkurencije“, *Borba*, 31. januar 1969, 10; Centralni komitet SK BiH je 31. januara 1969. usvojio stavove o zadacima komunista u predstojećim izborima, u kojima se ističe da organizacije SK moraju pratiti izbore i ponašanje svojih članova, te poduzimati odgovarajuće mjere prema onima koji krše dogovorene stavove unutar Saveza komunista. „Bosna i Hercegovina. Podrška izbornim pravilima SSRN“, *Borba*, 31. januar 1969, 4.).

sačuvanih arhivskih izvora može zaključiti da u vrijeme razgovora o izboru novoga mandataru Humino ime nije uopće spominjano, pa se čak uopće nije spominjalo ni kao mogućnost da na čelu SIV-a može biti kandidat iz Bosne i Hercegovine. Izbor je bio, uglavnom, usmjeren na kandidate iz Slovenije, koja je trebala preuzeti tu poziciju nakon Mike Špiljka, a arhivska građa svjedoči da je ključna ličnost koja se u tom smislu navodila bio Stane Kavčić. Branko Mikulić je 17. februara 1969. razgovarao sa Kavčićem oko sastavljanja savezne Vlade.²²³ U ovom razgovoru Kavčić je Mikuliću detaljno opisao sve političke kombinacije u vezi s tom kandidaturom. On je informirao Mikulića da je bio na razgovoru kod Tita sa jednom slovenačkom delegacijom i na tom sastanku se razgovaralo o raznim problemima, da bi kasnije od Kardelja dobio informaciju da su četiri republike istakle Kavčića kao kandidata za mandataru SIV-a. Kardelj mu je prenio uvjerenje da je u pitanju neka politička igra, te da Kavčić, koji je u to vrijeme bio predsjednik Izvršnog Vijeća SR Slovenije, ne treba napuštati poziciju na kojoj se tada nalazio. Na sjednici CK SKJ 4. februara 1969. čule su se kritike zbog Kavčićevog odbijanja da se prihvati dužnosti mandataru, jer je istaknuto da odbijanjem Kavčićeve slanja u Beograd rukovodstvo Slovenije ometa radikalne promjene u SIV-u. Kavčić je informirao Mikulića da je o tome razgovarao i sa Tripalom, koji mu je kazao da će ga Tito pozvati u Beograd i zvanično mu ponuditi mjesto mandataru. Doista, Tito je pozvao Kavčića i obavijestio ga o mišljenju republika da ga se kandidira za mjesto predsjednika SIV-a. Tito mu je kazao da treba izraditi jednu „Vladinu deklaraciju“ koja bi poslužila kao osnova za formiranje SIV-a. Kavčić je u tom razgovoru insistirao na kvalitetnoj ekipi ljudi, a ne samo na deklaracijama, koje je lako donositi. Tada je Kavčić predložio da Krste Crvenkovski dođe u Beograd na poziciju predsjednika Skupštine ili sekretara Izvršnog komiteta, a da se, ako bi Crvenkovski prešao na rad u CK, za predsjednika Skupštine izabere Mijalko Todorović Plavi; zatim je predložio da za potpredsjednika SIV-a bude izabrana Savka Dabčević Kučar i da istodobno vodi sektor privrede. Mikulić u svojim bilješkama navodi da Kavčić nije objašnjavao kako je Tito reagirao na te prijedloge. Nakon toga su u Sloveniji počela da se kristaliziraju mišljenja u vezi sa Kavčićevim odlaskom u Beograd: jedni su bili za, drugi protiv, a treći da se to prihvati samo uvjetno (tj. pod uvjetima koje je Kavčić naveo). Kavčić je Mikuliću kazao da je Tito na drugom sastanku naglasio: „Nemojte komplikovati situaciju“, ali nije spominjao o tome šta je Tito dalje govorio.

223 U Mikulićevim bilješkama greškom se navodi godina 1968.

„Kavčić nam je govorio o odnosima između federacije i Hrvatske, zatim o pritiscima npr. sindikata za reviziju penzijskog sistema i uzmicanjima pred tim pritiscima. Tom prilikom je u razgovoru sa mnom (ne znam da li je to rekao Titu) isticao: dokle ćemo uzmicati i da li ćemo jednog dana morati da odgovaramo i tenkovima!?.“ Mikulić veli da je Kavčić insistirao da u „federaciju“ uđe Crvenkovski, da u SIV uđu Savka Dabčević ili Mika Tripalo, zatim Mikulić (koji bi vodio „unutrašnji sektor i sistem“, ali ukoliko umjesto Savke Dabčević dođe Mika Tripalo – onda bi Tripalo vodio „unutrašnji sektor i sistem“ a Mikulić „privredni sektor“). Kavčić je još predlagao da u SIV iz Srbije dođe dr. Miroslav Pečujlić, koji je bio sociolog i predstavljao bi vezu sa sadašnjom garniturom u Srbiji i beogradskim Univerzitetom. Na trećem sastanku kod Tita 13. februara rečeno je Kavčiću da se konsultira sa republikama, a ako se ne može dogovoriti, Tito neće tražiti novog mandatar, nego će ostati *status quo*. Međutim, Kavčić je razgovarao sa Savkom Dabčević Kučar, koja je odbila ponudu, zato što „nije ubijedena u uspjeh ekipe, jer je objektivna situacija u zemlji teška“, a u nastavku mu je kazala da podcjenjuje odnos i ravnotežu snaga između centra i republika, jer povlačenjem spomenutih kadrova slabi republike. Osim toga, kazala je Kavčiću da se ona ne slaže sa Mikulićem, a da se dobro slaže sa Krstom Crvenkovskim. Savka Dabčević je dalje kazala da i iz porodičnih razloga ne može prihvatiti ponudu i preseliti u Beograd, ali da mu daje prednost u odnosu na Špiljka i da će mu dati najbolje ljude iz Hrvatske. Kavčić je pitao Mikulića da li bi on prihvatio poziciju u SIV-u ukoliko Dabčević i Tripalo odbiju. Mikulić je odgovorio da su pred SIV-om veliki poslovi, osobito „s obzirom na skoro dvogodišnju opstrukciju SIV-a od strane rukovodstva Hrvatske.“ Mikulić je skrenuo pažnju Kavčiću na jedan članak objavljen u *Borbi* od 15. februara 1969. pod naslovom „Šta je to hrvatski politički modernizam“,²²⁴ na šta je Kavčić odgovorio da je čitao taj članak, te dodao: „Moramo prestati da se driblemo ili ćemo se razići sa krvlju. Igramo se. Na Tita se vrše uticaji, a on nema snage da im se suprotstavi.“ Mikulić veli kako je Kavčić u tom trenutku bio jako zabrinut. Mikulić je u nastavku razgovora kazao kako je u uvjetima takvoga odnosa rukovodstva Hrvatske prema SIV-u realno očekivati da će, ako se SIV formira bez Savke Dabčević ili Tripala, i dalje nastaviti opstrukcija rada

224 Tekst pod ovim nazivom objavio je Ivo Družijanić i u njemu se raspravlja o tome šta se to dešava u Hrvatskoj, s obzirom da se niz političkih inicijativa koje dolaze iz te republike različito interpretiraju: jedni su to nazivali modernizmom, drugi radikalizmom, a treći jednostavno – ogledalom života. („Šta je to - hrvatski modernizam?“. *Borba*, 15. februara 1969, 5).

savezne Vlade, na šta je Kavčić odgovorio da se s time slaže i dodao: „Ako se vrši opstrukcija SIV-a na čijem čelu je Hrvat, zašto se ne bi vršila opstrukcija SIV-a na čijem čelu se neće nalaziti Hrvat?.“ Zbog toga mu je Mikulić predložio da vrati mandat ukoliko Savka Dabčević i Miko Tripalo ne prihvate ponude. U nastavku je Kavčić kazao da mu je Savka Dabčević predložila da za potpredsjednika SIV-a iz Hrvatske izabere Marijana Cvetkovića. Mikulić je na to konstatirao da je Cvetković dobar, ali da ga tadašnja politička garnitura u Hrvatskoj ne cijeni. Mikulić je, pak, svoj dolazak u SIV uvjetovao dolaskom Mike Tripala.

Mikulić je potom informirao Kavčića kako je Tito, prilikom boravka u Bosni koncem novembra 1967, kazao da je odlučio Ratu Dugonjića predložiti za predsjednika Skupštine SFRJ, te da je to potvrdio i na skorom sastanku sa delagacijom Bosne i Hercegovine na Brionima.²²⁵ Potom je dodao da razumije i makedonsku zainteresiranost za neku vodeću poziciju u Federaciji, ali i da treba voditi računa o zastupljenosti Bosne i Hercegovine, te izrazio uvjerenje da bi Bosna i Hercegovina bila zadovoljna ukoliko bi Branko Mikulić ušao u saveznu Vladu kao ministar, te ukoliko bi Rato Dugonjić ostao u Socijalističkom savezu. Kavčić je pitao Mikulića da li bi bilo problema oko Mikulićeve zamjene u Bosni i Hercegovini, na šta je Mikulić odgovorio da misli da ne bi bilo nikakvih problema u vezi s tim. „Možda bi se moglo postaviti pitanje izbora Hrvata na tu funkciju, ali ukupnim rasporedom svih funkcija u Republici to se može zadovoljiti. Iznio sam mu [Kavčiću] našu ocjenu o izrastanju novih, progresivnih kadrova u BiH-i“ i rekao da je kongres protekao u znaku orijentacije na reformu Saveza komunista i društva.²²⁶ Kavčić je na to dodao da on osjeća

225 Ovdje Mikulić očito svjesno obmanjuje Kavčića, jer se iz stenograma sastanka sa Titom 23. januara 1969. jasno vidi da je on odlučno odbacio ideju da Rato Dugonjić, kao i bilo ko drugi iz Bosne i Hercegovine, dođe na poziciju predsjednika Savezne skupštine, insistirajući da tu poziciju zauzme neko iz Srbije.

226 U pitanju je Peti kongres SKBiH, koji je održan od 9. do 11. januara 1969. godine. To je bio jedan od kongresa na kojemu su se vodile oštre debate, posebno u kongresnoj Komisiji za međunacionalne odnose. U toj je komisiji dolazilo do polemika, posebno između Avde Hume i Joce Marjanovića. U ovoj je Komisiji, sudeći prema Mikulićevoj interpretaciji, tokom debata čak iznesena i ideja da se Savez komunista Bosne i Hercegovine, kao i SR BiH kao republika, po uzoru na jugoslavenski federalizam, „kompromisno pocijepaju“, a Republika konstituirana kao federacija nacija. Zastupnici te teze su tvrdili da Bosna i Hercegovina nije konstituirana kao republika, jer tu postoje „tri individualiteta, koji, htjeli ili ne htjeli, ali sasvim je normalno da se bar ova dva individualiteta, Srbi i Hrvati, moraju da vežu za svoju maticu, za hrvatsku naciju, i za srpsku naciju.“ Kongres je, međutim, odbacio takve teze, ali je i nakon toga o tim pitanjima nastavljena diskusija. O tome, je diskutirano na 13. sjednici CK SKBiH

„da se u Sloveniji bude snage koje su već bile ušutkane.“ Na kraju su se dogovorili da Kavčić, nakon razgovora sa Tripalom, nazove Mikulića i da se nastave razgovori oko formiranja Saveznog izvršnog vijeća.²²⁷

Kavčić je 20. februara 1969. poslao pismo Mikuliću u kojem ga je informirao da je Miroslav Pečujlić dao podršku njegovoj zamisli o formiranju Vlade, ali da on lično ne može preći u SIV, da je Krste Crvenkovski prihvatio ponuđenu funkciju, ali je Tripalo odbio.²²⁸ Zbog svega toga Kavčić je vratio mandat Titu u jednom pismu, ali još nema Titovog odgovora. Kavčić je 24. februara 1969. u 13 sati i 15 minuta o tome telefonom razgovarao sa Mikulićem. Mikulić, koji je ovaj razgovor zabilježio, tom je prilikom zamolio Kavčića da, ako sada ostaje *status quo*, on podrži bosanski zahtjev da Rato Dugonjić bude imenovan za predsjednika Skupštine SFRJ, „jer je to za nas veoma značajno, pored ostalog i sa stanovišta dalje afirmacije Republike, kao ravnopravne sa drugima, a od oslobođenja nikada nismo imali našeg čovjeka na sličnoj funkciji. Govorio sam mu da su u BiH otvoreni mnogi pozitivni procesi i da je Rato i lično za to zaslužan,“ s čime se Kavčić, prema Mikulićevoj bilješci, apsolutno saglasio.

Međutim, stvari u vezi s izborom vodećih saveznih funkcionera tokom 1969. odvijale su se u nešto drukčijem pravcu. Nakon Mike Špiljka i umjesto prvobitno planiranog njegovog nasljednika Staneta Kavčića, na poziciju predsjednika SIV-a izabran je Mitja Ribičič, a Bosna i Hercegovina nije uspjela u svojoj namjeri da na poziciju predsjednika Skupštine bude izabran Rato Dugonjić.

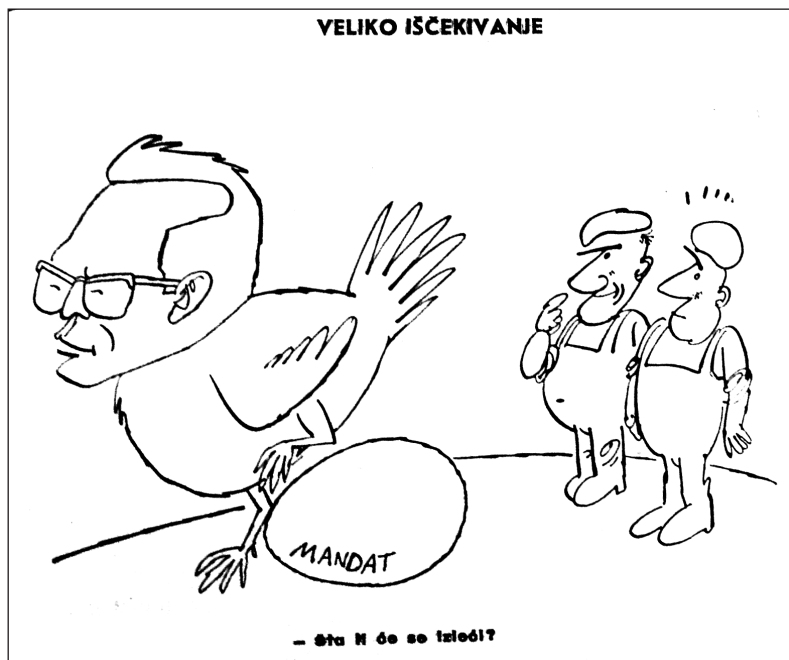
Iz svega se pouzdano može zaključiti kako je tokom 1969. Titova ideja bila da dužnost premijera treba preuzeti neko iz Slovenije, te da je njegov stav bio da predsjednik Skupštine SFRJ bude iz Srbije. Ideja da bi neko iz Bosne i Hercegovine tada mogao biti kandidiran za predsjednika SIV-a

(održanoj 13. novembra 1969.), te na 14 sjednici CK SKBiH (održanoj 11. decembra 1969.). (B. Mikulić, *Rasprave*, 14-16.). Ovo je, inače, u jugoslavenskim okvirima razdoblje kada pojedine reformske struje unutar Saveza komunista Jugoslavije iznose ideju da se SKJ više ne može zadovoljiti samo zastupanjem „općih interesa“ radničke klase nego se mora zalagati i za ostvarivanje parcijalnih interesa svojih republika. Ali, kada je zalaganje za autonomiju republičkih organizacija zaprijetilo cijepanju republičkih partijskih organizacija, došlo je do promjene zahtjeva, te je ponovo istaknut princip demokratskog centralizma. (S. Ramet, *Tri Jugoslavije*, 285-286).

227 AFBiH, BM, k. 7, Br. 57/68: Sastanak sa Kavčićem, 17. februara 1969. Vidi: br. 65/69. Kavčićevo pismo Mikuliću od 20. februara 1969. godine i Telefonski razgovor sa Kavčićem (24. februara u 13 h i 15 minuta).

228 O pokušajima da Stane Kavčić početkom 1969. sastavi Vladu vidjeti u Božo Repe i Jože Prinčič, *Pred časom. Portret Staneta Kavčića*, Ljubljana 2009, 30, 52-53 (zahvaljujem kolegi Boži Repe na ovoj informaciji).

VELIKO IŠČEKIVANJE

uopće nije postojala. Zbog toga su i posve neutemeljene špekulacije da je u to vrijeme Avdo Humo bio kandidat za jugoslavenskoga premijera, a da su Mikulić, Mijatović i Džemal Bijedić tada to onemogućili.

Nakon neuspješnog pokušaja dovodenja Staneta Kavčića na poziciju predsjednika SIV-a, Tito je tokom marta i aprila tražio novoga mandataru. U maju 1969. na tu poziciju doveo je drugog Slovenca – Mitju Ribičića, koji je tu dužnost obavljao sve do izbora Džemala Bijedića. Mada su politički problemi bili dominirajući u vrijeme Ribičićeve Vlade, ne treba zanemariti silne ekonomske probleme s kojima se suočavala jugoslavenska privreda i koji su kao izrazito negativno nasljeđe dočekali Džemala Bijedića.²²⁹ Krajem 1970. došlo je do ozbiljne krize u radu SIV-a kojega je vodio Mitja Ribičić, što

229 Draža Marković je u svojim dnevničkim bilješkama zabilježio kakvo je stanje u privredi vladalo u drugoj polovici 1971. godine: „Oskudica kapitala, nelikvidnost, nemogućnost ostvarivanja privrednog rasta (ekonomski neophodnog i minimalnog) bez uvozne stihije, nestabilnost na tržištu, inflacija sa teškim poslasticama po standard (...) Jedinstveno jugoslovensko tržište više ne postoji; nema usklađene politike razvoja; (...) Privreda je u krizi; radne organizacije u potpuno neizvesnom položaju (...) Živi se i radi bez perspektive, u stalnom iščekivanju novih rešenja, novog sistema, nove politike...“ (D. Marković, *Život i politike*, 1, 315). Kriza jugoslavenske privrede je bila toliko duboka da su se neke zapadne zemlje pribojavale raspada zemlje ili odlaska u sovjetski tabor. (Zoran Janjetović, *Od Auschwitzta do Brijuna. Pitanja odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*. Zagreb, 2007, 173).

se pokazalo na primjeru ostavke Nikole Miljanića, potpredsjednika SIV-a zaduženog za ekonomska pitanja zbog razilaženja sa Ribičićem i ostalim članovima u vezi s devalvacijom dinara i ostalim mjerama stabilizacionog programa.²³⁰ Miljanića je na poziciji potpredsjednika SIV-a zamijenio dr. Jakov Sirotković, koji će tu dužnost obavljati i u Bijedićevoj Vladi.²³¹

Privredna nestabilnost i visoka zaduženost prema inostranstvu su već početkom 1971. u zapadnim krugovima, posebno u Međunarodnoj banci, doveli u pitanje kredibilitet Jugoslavije u međunarodnim finansijskim krugovima i sve su se otvorenije postavljala pitanja mogućih granica daljeg jugoslavenskog zaduživanja i sposobnosti zemlje da odgovara obavezama preuzetim prema inostranstvu. Početkom 1971, u vrijeme Vlade Mitje Ribičića, došlo je do devalvacije jugoslavenskog dinara, što je učinjeno s namjerom izvlačenja jugoslavenske privrede iz krize. Na sjednici SIV-a 22. januara 1971. usvojen je materijal u vezi s valutnom reformom i utvrđivanjem novog kursa, koji je stupio na snagu 24. januara 1971. godine. Istodobno je donesena odluka o devalvaciji dinara, ali je također dogovoreno da se ne odmrznu cijene. Izuzetak su bile samo cijene električne energije, željeznica, PTT i nafte, a za taj stav dobivena je i podrška na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ održanoj 23. januara 1971. na Brionima.²³² Međutim, članovi SIV-a iz Bosne i Hercegovine Hakija Pozderac, Izet Zubović i Ivo Jerkić tvrdili su kako bi trebalo neke cijene ipak korigirati, naročito cijene čelika, što je SIV odbio.²³³

S obzirom da se Ribičićeva Vlada već ranije sukobljavala sa rukovodstvom Hrvatske, ovo sukobljavanje s Bosnom i Hercegovinom oko određenih ekonomskih pitanja,²³⁴ još je više slabilo njen autoritet i akcije u savladavanju ekonomske krize. *Radio France International* je tada javio kako devalvacija jugoslavenskog dinara početkom 1971. godine osim ekonomskog ima i politički karakter „povezujući je sa unutrašnjom

230 AJ, CK SKJ (507), IV/126, Trideset sedma sjednica Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, 17. novembar 1970.

231 Dušan Dragosavac, *Zbivanja i svjedočenja* (razgovore vodio Stevo Ostojić), Zagreb, 1985, 40-46.

232 A CK SKJ, Izvršni biro, IV/134, Magnetofonske beleške sa 72. proširene sednice Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, 23. januara 1971. Određene rezerve u vezi s tim na ovoj sjednici Izvršnog biroa iskazivao je Krste Crvenkovski.

233 MJ, KPR, Aktivnost organa uprave (II-5-c), Informacija sa sjednice SIV-a 27. januara 1971. i dodatna Informacija sa te sjednice.

234 Za sada ostavljam po strani sukobljavanje Bosne i Hercegovine i savezne Vlade oko određenih političkih pitanja, koja će također znatno oslabiti legitimitet Ribičićeve Vlade. O tome će biti više riječi u nastavku ove knjige.

situacijom u Jugoslaviji. *Radio France International* pored ostalog napominje da je do nje došlo u vreme postojanja međurepubličkih suprotnosti i pripreme 'nasledstva' predsednika Tita.²³⁵

Tada su Sjedinjene Američke Države ocenjivale kako je u njihovom interesu da program stabilizacije jugoslavenske privrede uspije, jer je „uspeh tog programa bitan za unutrašnju ekonomsku i političku stabilizaciju Jugoslavije,“ a produžavanje ekonomske nestabilnosti ili dalje pogoršavanje situacije (inflacija, porast troškova života i dr.) moglo izazvati nezadovoljstvo kod slabo plaćenih kategorija stanovništva, mestimično štrajkove, nereda i slično. To bi, uz postojeća krupna sistematska i druga otvorena pitanja i dosta zaoštrene diskusije o jeziku, odnose među nacijama i dr. moglo „vrlo ozbiljno komplikovati opštu situaciju.“²³⁶

U jednoj Informaciji Državnog sekretarijata vanjskih poslova iz aprila 1971. naglašavalo se kako se na Zapadu „određene sumnje izražavaju [se] i u pogledu uspešnog sprovođenja stabilizacionog programa u uslovima široke decentralizacije i različitih regionalnih interesa. Kod poslovnih krugova je sve više prisutna izvesna uzdržanost u pogledu daljeg proširenja ekonomske saradnje sa Jugoslavijom.“²³⁷ Međutim, ipak je većina zapadnoevropskih zemalja podržavala mjere koje je jugoslavenska Vlada prije Bijedića poduzimala radi konsolidacije privrednog stanja. Problem je bio u tome što su mnoge jugoslavenske banke i preduzeća dosta neorganizirano i u masovnim količinama nastojale dobiti međunarodne zajmove. U Londonu je jedan funkcioner britanskog Ministarstva vanjskih poslova u razgovoru sa jugoslavenskim ambasadorom istaknuo upravo „navalu bez presedana“ jugoslavenskih banaka i preduzeća sa zahtjevima za kreditima, za koje su spremni prihvatiti i veće kamate od tržišnih, pa upravo takvo djelovanje stvara u zapadnim poslovnim krugovima izvjesnu uzdržanost u davanju obimnijih kredita. „Podsekretar u ECGD /Britanska državna ustanova za osiguranje izvoznih kredita/ takođe je skrenuo pažnju predstavniku naše Ambasade na intenzivno zaduživanje naših preduzeća za kupovine na kredit. Ukupan iznos velikog broja zahteva veoma je visok. Figuriraju mnogi projekti bez reda, u pogledu prioriteta /vagoni, nikl, melioracija Vojvodine, televizija, rafinerija, nuklearna elektrana i sl./ (...)“

235 Arhiv Ministarstva inostranih poslova Srbije (dalje: AMSPS), Politička arhiva (dalje: PA), f. 74, 1971, dosije 7, br. 42565.

236 AMPSP, PA, f. 74, 1971, dosije 7, br. 45431.

237 AMPSP, PA, f. 74, 1971, dosije 1, br. 412166, Informacija o nekim reakcijama na Zapadu o našoj ekonomskoj situaciji i nastupu naših privrednih organizacija u inostranstvu, Beograd, 8. aprila 1971.

Pitaju se da li su naši devizni organi upoznati sa obimom zaduženja banaka i preduzeća. Misle da bi bilo korisno kada bi se pri podnošenju zahteva, oslobodili nerealnih projekata, kao i onih koji za sada nemaju prioritet.“ U isto je vrijeme direktor *Comercbanke* iz Frakfurta u razgovoru sa jednim predstavnikom generalnog konzulata SFRJ kazao da oni sumnjaju da je Narodna banka Jugoslavije u stanju disciplinirati inostrana zaduženja jugoslavenskih poslovnih banaka, zbog čega ne žele poslovati sa nekim jugoslavenskim poslovnim bankama. „U daljem razgovoru izražavao [je] sumnju u brzu konsolidaciju naše privrede i rekao da očekuju još jednu devalvaciju, jer rezultati naše robne razmene sa inostranstvom govore u prilog tome.“ Čak su neke svjetske institucije upozoravale kako „rasprave o međunacionalnim odnosima i momentalno teška privredna situacija u Jugoslaviji“ upućuju na opreznost u davanju novih kredita Jugoslaviji.

Tada su jugoslavenski dugovi doista bili visoki. Na dan 31. decembra 1970. jugoslavenski dug je iznosio 2.117,2 miliona dolara, odnosno, ako se tome dodaju zaključeni krediti koji su u procesu korištenja, 2.961,8 miliona dolara. Tom iznosu je trebalo dodati još oko 514,5 miliona dolara zajmova koji se otplaćuju SAD, te još dugove Državnog sekretarijata za narodnu odbranu. Znači da je Jugoslavija prije dolaska Džemala Bijedića na poziciju saveznog premijera imala preko 3 milijarde dolara inostranog duga. Ribičićeva Vlada je u prvoj polovici 1971. tražila dodatne kredite od Međunarodnog monetarnog fonda, Sjedinjenih Američkih Država, Savezne Republike Njemačke, Italije, Francuske, Velike Britanije, Švedske i Holandije. Partneri na zapadu podržavali su jugoslavenski stabilizacioni program „kako iz vlastitih strateško-političkih razloga /podrška nezavisnoj Jugoslaviji uz istovremeno obezbeđenje svog što šireg i trajnijeg prisustva u njoj/, tako i iz ekonomskih interesa /sve ove zemlje, u većoj ili manjoj meri, imaju u Jugoslaviji veoma korisno tržište/. Međutim, zapadne zemlje pri tome se postavljaju u najširem smislu pregovarački – od vezivanja i nastojanja da se preko kredita rešavaju i neka druga pitanja od interesa za njih (na primer SRN),²³⁸ do sagledavanja privrednih i političkih

238 Radi se o pitanjima vezanim za jugoslavenske zahtjeve za plaćanje odštete žrtvama nacizma. Njemačka je to pitanje nastojala riješiti kroz oblike povoljnih ekonomskih kredita Jugoslaviji, što je na kraju i učinjeno davanjem njemačke podrške kroz tzv. pomoć u kapitalu, o čemu je postignut sporazum 10. decembra 1974, kada je odobreno 700 milijuna DEM kao kredit, s tim što je 1973. također dodijeljeno 300 milijuna DEM. Novac od 300 milijuna DEM iz 1973. jugoslavenska je Vlada dala Fondu za izvoz na 25 godina, te za prugu Beograd-Bar na 25 godina. Na sjednici sa predstavnicima izvršnih vijeća republika i pokrajina, 13. juna 1973. godine, na kojoj se raspravljalo o razgovorima vođenim sa Vilijem Brantom u vezi sa problematikom

kretanja u našoj zemlji.“ Najveći problemi su, ipak, bili nepovoljna kretanja u jugoslavenskoj privredi, ali i „špekulacije u inostranstvu o nestabilnoj unutrašnjoj političkoj situaciji i međunacionalnim odnosima u Jugoslaviji“, što je stvaralo nepovoljnu klimu za pregovore. „Akcija oko realizacije inostrane finansijske podrške učinila je u izvesnom smislu delikatnim međunarodni položaj naše zemlje. Ona na jedan ili drugi način dodatno oživljava razmatranja o jugoslovenskoj ekonomskoj i političkoj situaciji.“²³⁹

Ipak, ključni problemi s kojima se suočavala Ribičićeva Vlada, a koji će se također kao negativno nasljeđe samo proslijediti Vladi na čijem je čelu bio Džemal Bijedić, bili su političke naravi. Politički odnosi u federaciji u vrijeme Ribičićeva predsjedanja Vladom bili su jako zategnuti. Politička nadmetanja Hrvatske i Srbije bila su sve oštija, a to je ostavljalo krupne političke posljedice i na političku situaciju u drugim republikama. „Velika rezerviranost u odnosima između Srbije i Hrvatske“, kako Latinka Perović karakterizira razdoblje poslije IV. brionskog plenuma,²⁴⁰ sve se više produbljavala nakon napisa u *Borbi* u kojima je Miloš Žanko ozbiljno napao hrvatsko političko rukovodstvo.²⁴¹ Tada su se stvari počele brže odmotavati, pa je uslijedila Deseta sjednica CK SK Hrvatske u januaru 1970,²⁴² a potom i 39. proširena sjednica Izvršnog biroa Predsjedništva

obeštećenja od strane SR Njemačke, Bijedić je kazao kako se u vezi s načinom raspodjele tih sredstava mora biti vrlo diskretan, jer je Nijemcima obećano da se ta sredstva neće trošiti u gradnju, nego da će to biti sredstva za devizne rezerve. (AJ, SIV, Fascikla br. 1406, Stenografske bilješke sa sjednice sa predstavnicima izvršnih vijeća republika i pokrajina, 13. juni 1973. godine). Bijedić je o načinu isplate njemačke odštete razgovarao sa Brantom za vrijeme njegove posjete Jugoslaviji od 16. do 19. aprila 1973. godine. O tome opširno vidjeti u: Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna. Pitanje odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*. Zagreb, 2007.; Vladimir Ivanović, „Formula za budućnost – obeštećenje jugoslovenskih žrtava nacističkih progona“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. XVI, sveska 1, 2009, 83-103.

239 AMPSP, PA, f. 74, 1971, dosije 1, br. 425364, Informacija o dosadašnjem toku akcije za dobijanje inostranih zajmova za podršku programu stabilizacije i razvoja jugoslovenske privrede, Beograd, 9.VII. 1971.

240 L. Perović, *Zatvaranje kruga*, 126.

241 Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb, 2008, 542-552.

242 D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 557-568; Reakcije na Desetu sjednicu u Jugoslaviji su bile različite. Ivo Družijanić dopisnik TV Beograd iz Zagreba, je u februaru 1970. primjećivao da su neka republička rukovodstva rezervirana prema toj sjednici (rukovodstvo u Srbiji), da neka daju određenu vrstu podrške (rukovodstvo u Makedoniji), da su neka odlučno protiv (rukovodstvo Bosne i Hercegovine „jer je

SKJ održana na Brionima od 16. do 18. marta 1970.²⁴³ Tito je na ovoj sjednici ukazivao na pojave tendencija „dezintegracije Saveza komunista. Republička rukovodstva teže sve više i više ka nekom osamostaljenju, i to nekom idejno-političkom osamostaljenju, a jedinstveni partijski centar ne smatraju uopšte više važnim. A danas je i te kako važan jedinstven Savez komunista Jugoslavije. Ako išta u Jugoslaviji mora biti jedinstveno, onda je to Savez komunista. (...) Danas se sve više i više teži ne samo osamostaljivanju, već republike bez malo kao da žele postati samostalne države, politički se otcijepiti od federacije. Federacija za neke danas već skoro ništa ne znači, ona se sve manje i manje respektira, a ime Jugoslavija više služi kao parola i to parola koja postepeno tamni.“ Tito je dalje govorio o tome kako se pojavila kriza u političkome vrhu, koju on karakterizira kao borbu za vlast, te naglasio da mu se čini da je jugoslavenska federacija već postala konfederacija.

Kiro Gligorov, htijući ostaviti dojam zanimljivog i duhovitog političara, na ovoj je sjednici Izvršnog biroa svoju diskusiju počeo jednom šaljivom dosjetkom koja je tada kružila Beogradom: „Ne govori o osjetljivim stvarima kao da je Izvršni biro“, a Cvijetin Mijatović je u svojoj diskusiji također govorio o političkoj krizi, ali naglašavao kako je to kriza rukovodstva, za razliku od stanja među narodom i u ekonomiji. Naglašavao je da je najvažniji problem nedostatak povjerenja jednih političkih vodstava prema drugim, te govorio o aktuelnim pitanjima vezanim za Desetu sjednicu CK SK Hrvatske naglašavajući da se Savez komunista nalazi pred velikom dilemom: „Može li neki organ ili rukovodstvo jedne republike svojim odlukama stavljati, tako da kažem, pred gotov čin druge republike ili federaciju kada su te odluke politički od krupnog značaja za cijelu zemlju? Da li mi imamo apsolutnu ili relativnu samostalnost republičkih Saveza komunista i republičkih rukovodstava? Šta znači pritisak i zahtjev za postrojavanje iza nekog parcijalnog stava ili interesa, ili odluke za koju se određeni forum sâm odlučio, i sâm jedino za to može da odgovara. Može li se rukovodstvo Jugoslavije prema jednoj republici ili prema jednom republičkom rukovodstvu odnositi na jedan način, prema drugoj na drugi način i slično? (...) Mislim da ima logike u

konzervativno,“ dok je Slovenija „ljubomorna i surevnjiva što je Hrvatska postavila i otvorila tako krupna pitanja i da im Slovenija iz pakosti pruža otpor“). (Zdravko Vuković, *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966-1972. godine*, Beograd, 1989, 345).

243 AJ, IK CK SKJ, IV/101, Stenografske bilješke sa 39. proširene sjednice Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, Brioni, 16-18. marta 1970.

(...) načinu razmišljanja kao što je sljedeće: kao što ne možemo osporavati jednoj republici ili ma kom nadležnom forumu pravo da u punoj mjeri samostalno odlučuje u svojoj nadležnosti, tako ne možemo osporavati pravo drugim republikama da prema tome zauzmu svoj pozitivan ili negativan stav ili da zauzmu nikakav stav.“ Mijatović je dalje naglašavao da se događaji u jednoj republici nužno reflektiraju i na događaje u drugim republikama, pa se pitao: „Da li se mi, Savez komunista Jugoslavije, razvijamo u šest potpuno samostalnih partija i neku labavu njihovu konfederaciju (...) Da li mi, uopšte, u Jugoslaviji idemo u neki državni sistem klasične buržoaske federacije ili klasične konfederacije? Je li to alternativa unitarizmu i centralizmu, o kome s pravom i s punom osudom, vrlo glasno govorimo, i etatizmu, o kome, naročito onom republičkom, manje, znatno manje, govorimo?“ Mijatović je malo kasnije pojasnio šta je mislio kada se pitao može li se rukovodstvo Jugoslavije „prema jednoj republici ili prema jednom republičkom rukovodstvu odnositi na jedan način, prema drugoj na drugi način i slično?“ navodeći reagiranje u vezi s tzv. „Cestnom aferom“, kada je jugoslavensko rukovodstvo reagiralo odlučno. „Ja neću da poredim suštinu pitanja i okolnosti u Hrvatskoj i Sloveniji zato što to nije isto. Ali, u tom pogledu, [u] pogledu potrebe za blagovremenim informisanjem i usaglašavanjem djelovanja i ponašanja, javljala se slična potreba da budemo blagovremeno informisani i u toku ovoga što se zbiva i što se namjerava preduzeti.“ Mijatović je dalje kazao kako borba protiv unitarizma nije monopol jedne republike, ali ima utisak da hrvatsko rukovodstvo želi ostaviti dojam da se jedino ono bori protiv unitarizma, dok drugi to ne razumiju ili čak daju otpor toj borbi. Novinari, prema Mijatovićevom mišljenju, tu tezu dalje razrađuju, „pa, tako reći, izgleda da su svi oni koji javno ne podržavaju u svemu Deseti plenum unitaristi ili bliski unitarizmu.“ Prema Mijatovićevom mišljenju, ta težnja za avangardizmom nije prisutna samo u Hrvatskoj, nego i u Bosni i Hercegovini, te navodi da su se pojave avangardizma u Bosni i Hercegovini mogle uočiti i na plenumu CK SKBiH kada su te pojave analizirane. Tu se avangardizam ispoljava na „tzv. monopolu na jugoslovensku državnost i državotvornost, tobože veću nego kod drugih.“ U nastavku diskusije Mijatović je govorio o strahovanjima u Bosni i Hercegovini od srpsko-hrvatskog sporazumijevanja na račun Bosne i Hercegovine ili nekog drugog.

Ovakva Mijatovićeva diskusija potaknula je Vladimira Bakarića da u svojoj diskusiji iznese svoj stav prema Bosni i Hercegovini. „Smatram

da ima mnogo stvari u Bosni s kojima se ne slažem. (...). Međutim, smatram da je Bosna učinila jedan ogroman korak naprijed, da je prestala biti provincijom, i da je postala pravi subjekt u ovoj Jugoslaviji, i da je tu napravila jedan ogroman korak naprijed. Mislim da je za Jugoslaviju jedno od najvažnijih pitanja što je ona međunacionalne odnose unutar Bosne počela samostalno rješavati i to samostalno bez uplitanja naših i bez uplitanja bilo koga. Mislim da, bez obzira slagali se u detalju ili ne, tu stvar treba podržati, i mislim da je to za budućnost Jugoslavije jedna od najvažnijih stvari. Mi sa Bosnom sarađujemo na razne načine, na lijep način i svađom. Ima cijeli niz problema, naročito na onom južnom dijelu gdje svađe još i danas traju i gdje je učinjen niz svinjarija na račun Bosne.²⁴⁴ Branko [Mikulić] mi je danas pričao o tim raznim kvalifikacijama koje dobivaju. Obično je tako da kada netko nije u pravu onda upotrebljava teške riječi, a kad je u pravu onda upotrebljava prave termine. Prema tome je vjerovatno i to da u materijalnim stvarima oni naši nisu u pravu i zato vas tako optužuju ali to je svinjarija o kojoj mi treba da povedemo računa.“

Nakon ove sjednice politička zaoštavanja na jugoslavenskoj razini se sve više intenziviraju, što je bilo osobito očito u odnosima između Hrvatske i saveznog centra, čemu je dodatno ubrzanje dala afera vezana za „zavjeru“ protiv hrvatskog rukovodstva, koja je „kovana“ u nekim savezним institucijama, odnosno u Saveznom sekretarijatu vanjskih poslova, kako su tvrdili hrvatski lideri.²⁴⁵

Ove političke zategnutosti u odnosima u Jugoslaviji su se u drugoj polovici 1970. i prvoj polovici 1971. sve više pogoršavale i snažno se manifestirale na rad Saveznog izvršnog vijeća, kojim je predsjedavao Mitja Ribičič, te jedno vrijeme produžile i na početak Bijedićeva predsjedavanja jugoslavenskom Vladom. Odnosi savezne Vlade i pojedinih republičkih vodstava su se sve više zaoštavali, a Ribičičeva Vlada je počela sve ubrzanije gubiti podršku pojedinih republika. Mada je u početku podržalo Ribičičev izbor, rukovodstvo Bosne i Hercegovine se s njim ubrzo sukobilo, što je posebno došlo do izražaja nakon zemljotresa u Banjoj Luci 1969, kada se Bosna i Hercegovina jako konfrontirala najprije sa Ribičičem, a potom je i slučaj Radovana Stijačića, saveznog sekretara za unutrašnje poslove, koji je bio bosanskohercegovački kadar ali je zbog različitih razloga

244 Bakarić je ovdje vjerovatno mislio na nesporazume do kojih je dolazilo u vezi s korištenjem vile „Vis“ na Lapadu kod Dubrovnika te određenih špekulacija sa obnovom Rankovićeve vile.

245 O tome vidjeti S. Dabčević-Kučar, 71. *hrvatski snovi i stvarnost*, 483-589.

izgubio podršku Bosne i Hercegovine, doveo do potpunog razilaženja bosanskohercegovačkog rukovodstva i savezne Vlade.²⁴⁶

Situacija je kulminirala početkom 1971, kada su razilaženja u Vladi postala posve očita. O tome se najprije 23. marta 1971. raspravljalo na 77. proširenoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, a potom i na Sedamnaestoj sjednici Predsjedništva SKJ održanoj od 28. do 30. aprila 1971. godine na Brionima.²⁴⁷ Tema sjednice je bila aktuelna politička situacija i odnosi u Savezu komunista Jugoslavije, a povod je bila tzv. politička zavjera protiv hrvatskog političkog rukovodstva. Sjednici su prisustvovali i predsjednici republičkih skupština, pa i Džemal Bijedić, ali se iz stenograma vidi da Bijedić nije sudjelovao u diskusiji.

Uvodno izlaganje podnio je Tito koji je govorio o krizi u Savezu komunista, o nervozi u zemlji, širenju raznih dezinformacija, „štampa se razularila“, na raznim mjestima „proturaju se kontrarevolucionarne koncepcije, negira se sve što je do sada postignuto (...)“. Tito kaže da nikada nije bio toliko zabrinut kao u to doba. „Ova kriza koja vlada u Savezu komunista (...) prenosi se u državne organe i sve druge organizme.“ On je najavio čistke u Savezu komunista, a prema štampi represiju („Naša štampa divlja. Ja mislim da po štampi treba udariti, da ne može divljati kao do sada. Treba poduzeti potrebne mjere i ostvariti takvu kontrolu da to ne može da radi“). Uvjeravao je sve prisutne da on osobno nije protiv demokracije, „ali za nedemokratske postupke – ne može biti demokratije“, odnosno za nedemokratsko ponašanje medija ne može biti demokratske politike. „U ovakvom konglomeratu kod nas, jedini je izlaz da pravilno postavimo naše unutrašnje odnose, da do kraja riješimo nacionalno pitanje kao što smo to zacrtali u amandmanima.“ On je iskazao uvjerenje da će nakon usvajanja amandmana biti skinuto s dnevnog reda pitanje hegemonije, i slično.²⁴⁸

246 Sâm Ribičić je na jednoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ 28. aprila 1970. ocijenio Stijačića kao čovjeka „koji čak nervno nije do kraja priseban. (...) To je agresivan čovek koji može svašta da učini, bolesno ambiciozan i mislim da u tom pogledu ne treba da se igramo mnogo.“ (AJ, CK SKJ, IV/106, Magnetofonski snimak sa 44. sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, održane 28. IV. 1970. godine).

247 AJ, CK SKJ, Predsjedništvo SKJ, III/153, Autorizovane stenografske beleške sa Sedamnaeste sednice Predsedništva SKJ održane 28-30. aprila 1971. godine na Brionima.

248 Miko Tripalo je u svojim sjećanjima napisao kako se pričalo da je u pauzi Sedamnaeste sjednice Tito održao sastanak sa predsjednicima svih Republičkih izvršnih vijeća i tražio od njih da se u svakoj republici uhapse po dvojica najistaknutijih nacionalista. Dragutin Kosovac, predsjednik Republičkog izvršnog vijeća Bosne i Hercegovine kazao je kako bi u Bosni i Hercegovini morali uhapsiti trojicu što je izazvalo smijeh pa se od takvih represivnih mjera tada odustalo. (Miko Tripalo, *Hrvatsko*

Branko Mikulić, koji je govorio o stavovima koje je CK SK Bosne i Hercegovine zauzeo u povodu zategnute političke situacije u Jugoslaviji, ocijenio je legitimnim što je rukovodstvo Hrvatske pokrenulo pitanje ispitivanja porijekla kleveta iznesenih na račun tog rukovodstva, ali, veli Mikulić, napravljena je greška što je hrvatsko rukovodstvo o tome izvijestilo javnost, jer je, nakon rasprave u Izvršnom birou 23. marta, zaključeno da se s tim ne ide u javnost. Takvo ponašanje hrvatskoga vodstva izazvalo je različite komentare u Bosni i Hercegovini, pa i političku štetu. On je dalje govorio o stanju u Bosni i Hercegovini, pisanju pojedinih listova, pojavi članaka u kojima se dovode u pitanje postojeće granice Bosne i Hercegovine, oživljavanju teze o srpskoj odnosno hrvatskoj etnogenezi bosanskohercegovačkih Muslimana, a nakon reakcija političkog vodstva Bosne i Hercegovine pojavljuju se optužbe da je to rukovodstvo antisrpsko, odnosno antihrvatsko i slično.

Na ovoj je sjednici Latinka Perović kazala kako „zavere i afere ne mogu biti oblik političkog života u jednoj zajednici koja želi ostati jedinstvena, a još manje u jedinstvenom političkom pokretu“, a Mitja Ribičič je istakao kako je SIV na sjednici 23. i 24. aprila 1971. usvojio izvještaje Komisije formirane u vezi sa zahtjevom predsjednika Izvršnog vijeća Hrvatske Dragutina Haramije i u vezi saopćenja CK SK Hrvatske da se ispita odgovornost saveznih organa u vezi s širenjem dezinformacija o navodnim vezama ustaške emigracije i hrvatskog političkog vodstva. Taj izvještaj je prihvaćen uz protivljenje tri člana SIV-a iz Hrvatske i direktora Saveznog zavoda za planiranje. Ribičič je potcrtao da zaključci SIV-a nisu u suprotnosti sa zaključcima Izvršnog biroa. Opći zaključak je bio, prema Ribičićevoj interpretaciji, da savezni organi nisu širili te dezinformacije te da nema nikakve državne zavjere protiv hrvatskoga vodstva.

To je sve, naravno, dalje zaoštravalo političku situaciju u zemlji i u atmosferi raščišćavanja pozadine i pravih značenja tih krupnih političkih događanja, te promjena vezanih za usvajanje novih ustavnih amandmana, odvijale su se debate oko imenovanja novih funkcionera na razini federacije, pri čemu se posebno važnim postavljalo pitanje imenovanje novog predsjednika SIV-a. Tito je na tu dužnost pokušao dovesti Marka Nikezića ili Savku Dabčević, ali su oni to odbili, vjerujući da ih Tito pokušava

proljeće, treće dopunjeno izdanje, Zagreb, 2001, 180). Inače, Tripalo je Sedamnaestu sjednicu interpretirao kao neuspjeh Edvarda Kardelja da se smijene rukovodstva u Srbiji i Hrvatskoj, te kao prijelomnu sjednicu nakon koje se Bakarić distancirao od hrvatskog liberalnog partijskog rukovodstva, nakon čega se i Tito od njih distancirao i definitivno se s njima obračunao potkraj te godine.

premjestiti u federalne institucije i time oslabiti njihove nacionalne pokrete.²⁴⁹ Sâm Tito se žalio kako su svi izbjegavali preuzeti tu funkciju ("Slovenci su mi rekli da nitko od njih to neće da bude. Makedonci su mi to isto rekli. Srbi isto tako, i Hrvati. Svi redom kažu da ne žele dati nekoga za predsjednika"). U takvoj atmosferi Tito se opredijelio za Džemala Bijedića iz Bosne i Hercegovine. Marko Vrhunec piše da je Tito, nakon što je na sjednici Izvršnoga biroa „zahtijevao“ od svih da podrže izbor Džemala Bijedića za predsjednika Saveznog izvršnog vijeća, očekivao da nova Vlada „popravi devizni režim kako bi se već jedanput skinulo s dnevnog reda i prestao biti kamen smutnje u odnosima među republikama“,²⁵⁰ što je bilo posebno aktuelno u odnosima Hrvatske i saveznog centra. Latinka Perović piše da je Titov izbor Bijedića za premijera sve „konsternirao“. Ona također svjedoči o različitim kombinacijama koje su u vezi s tim postojale, te posebno naglašava da je nakon smrti Milentija Popovića u maju 1971, koji je bio predsjednik Savezne skupštine, otvoreno i pitanje te pozicije. Tadašnje srbijansko vodstvo, prema tvrdnjama Latinke Perović, smatralo je da nakon ustavnih promjena Srbija ne bi trebala zauzeti poziciju predsjednika SIV-a, ali bi mogla umjesto Milentija Popovića kandidirati Mijalka Todorovića za predsjednika Savezne skupštine. Kardelj je predlagao da predsjednik SIV-a bude Marko Nikezić, ali je ovaj to odlučno odbacio, pa je Srbija prvo predlagala Staneta Kavčića, a potom podržala kandidaturu Kire Gligorova za tu poziciju. S obzirom da je u to vrijeme kao kandidat za predsjednika SIV-a spominjana i dr. Savka Dabčević Kučar, Latinka Perović također pretpostavlja, čini se s puno opravdanja, da se iza tih pokušaja imenovanja Nikezića ili Dabčević-Kučar krila Titova želja „da republike nemaju jake

249 Tito je tada nudio mandat Nikeziću, mada je on malo prije toga došao na čelo Saveza komunista Srbije. Nikezić je tada imao 47 godina, „ni mlad, ni star (...) a ipak njegov dolazak simboliše promenu.“ („Portreti savremenika: Marko Nikezić. Za pravu meru“, *Borba*, 31. decembar 1968. – 1. i 2. januar 1969, 3). Američka CIA je početkom 1967. primjećivala da je Tito „u partijske i državne republičke organe uveo veliki broj mladih ljudi, verovatno u nadi da će na taj način oslabiti partikularističke ideje (...) Mladi ljudi koji pripadaju establišmentu i koji su vaspitavani u nezavisnoj Jugoslaviji po svoj prilici će verovati da ekonomske i političke vrednosti jedinstvene federacije nadjačavaju emocionalnu privlačnost secesije. Ova strategija do sada, kako se čini, funkcioniše.“ (*Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*. Priredio Momčilo Pavlović, Beograd, 2009, 215). Pokazat će se da je Tito, koji je sredinom 1960-ih doista podmladio kadrove u republičkim strukturama partije i države, početkom 1970-ih morao poduzeti sličan korak, samo znatno otvorenije smjenjujući dotadašnja rukovodstva koja su došla do pozicija republičkih moći sredinom 1960-ih godina.

250 Marko Vrhunec, *Šest godina s Titom (1967-1973). Pogled s vrha i izbliza*, Zagreb, 2001, 285.

ljude.“²⁵¹ Perovićeva smatra kako je razne kalkulacije oko predsjednika SIV-a prekinuo Tito odlučivši se za Džemala Bijedića.

O zategnutoj atmosferi u kojoj je Bijedić došao na poziciju predsjednika SIV-a, osim Latinke Perović i Savke Dabčević Kučar, pišu i gotovo svi ostali sudionici tadašnjeg političkog života i svi su suglasni da taj dolazak nije bio nimalo jednostavan niti lagan.

Iz ostavštine Branka Mikulića može se vidjeti koliko su se dugo vodile rasprave u vezi s kandidaturom za mjesto predsjednika SIV-a. U Mikulićevoj bilješci od 9. marta 1971. o kadrovskim pitanjima u federaciji stoji da treba dobro procijeniti situaciju i vidjeti za šta treba kandidirati kadrove iz Bosne i Hercegovine: da li za mjesto predsjednika SIV, da li za mjesto predsjednika Skupštine SFRJ, koga kandidirati u Predsjedništvo SFRJ, a koga u Izvršni biro Saveza komunista Jugoslavije. Imena kandidata koja su se najviše nalazila u opticaju za neke od tih funkcija su Džemal Bijedić, Cvijetin Mijatović, Rato Dugonjić, Rudi Kolak. Mikulić početkom marta 1971. bilježi da se kao kandidati već spominju Mijalko Todorović za predsjednika Skupštine, a Kiro Gligorov za mjesto predsjednika SIV-a. Druga moguća kombinacija bili su Rato Dugonjić kao predsjednik Skupštine SFRJ, a Marko Nikezić kao predsjednik SIV-a, ili Marko Nikezić kao predsjednik Skupštine, a Mika Tripalo kao predsjednik SIV-a. No, piše Mikulić, takve kombinacije su neprihvatljive za Bosnu i Hercegovinu, jer su to isključivo kombinacije Srba i Hrvata, a bez Muslimana.²⁵² Mikulić je ovdje „zaboravio“ da je Kiro Gligorov Makedonac! Ali, on u svojim kadrovskim kombinatorikama bilježi i mogućnost da Bijedić, Mijatović i Rudi Kolak budu u ime Bosne i Hercegovine kandidati za Predsjedništvo SFRJ,²⁵³ a Rato Dugonjić i Hamdija Pozderac kandidati za Izvršni biro Saveza komunista Jugoslavije. Sigurno je da to nisu bila samo razmišljanja Branka Mikulića, nego da se o tome debatiralo unutar bosanskohercegovačkog vodstva.

Koliko se žestoka bitka vodila oko izbora novoga mandataru sredinom 1971. govore stenogrami sa zasjedanja Izvršnog biroa i Predsjedništva SKJ iz tog razdoblja. Na proširenoj sjednici Izvršnoga biroa Predsjedništva SKJ od 17. maja 1971, na kojoj je osnovna tema bila razgovor o tome šta je

251 L. Perović, *Zatvaranje kruga*, 271.

252 AFBiH, BM, k. 10, br. 126/71.

253 To je, faktički, značilo da je postojala ideja da Džemal Bijedić i dalje ostane predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine, jer su predsjednici republičkih skupština po funkciji ulazili u prvo Predsjedništvo SFR Jugoslavije.

u pojedinim republikama urađeno u vezi sa zaključcima sa Sedamnaeste sjednice Predsjedništva SKJ, nakon što su svi predstavnici iz republika iznijeli stavove podrške zaključcima Sedamnaeste sjednice, tadašnji predsjednik SIV-a Mitja Ribičič je govorio o mjerama koje je SIV poduzeo nakon Sedamnaeste sjednice (smijenjena je jugoslavenska vojna misija u Berlinu, a šef te misije Antun Kolendić, koji je prvi upozorio hrvatsko vodstvo da se u Berlinu dešavaju „čudne stvari“, vratio se u Beograd, poduzete su mjere za obezbjeđenje jugoslavenskih misija u inozemstvu itd). Ribičič je potom govorio i o mjerama inostrane podrške za stabilizaciju jugoslavenske privrede, te o predstojećim kadrovskim promjena, koje podrazumijevaju i promjene u SIV-u. Ribičič je smatrao da treba mandate svim federalnim dužnosnicima produžiti do septembra 1971, jer još uvijek nije bio postignut međurepublički konsenzus u pogledu sastava SIV-a i mandataru.²⁵⁴ On je istakao kako je bilo dogovoreno da Radovan Stijačić, tadašnji jugoslavenski sekretar za unutrašnje poslove, protiv koga su odlučno ustala rukovodstva Bosne i Hercegovine i Hrvatske, „iz zdravstvenih razloga“ podnese pismenu ostavku, „ali to se sve odugovlačilo i odugovlačilo i sada je tu nastalo jedno stanje koje je postalo nemoguće. Sada pre par dana je i doktor Jelić, sekretar za privredu, dao ostavku jer se kaže u Skupštini razgovara oko prolongiranja njegovog mandata istovremeno sa prolongiranjem mandata za Stijačića kao i da za njega postoji neka druga ocena iako je on dao ostavku na svoje mesto zbog toga jer je bio biran za direktora Udružene banke Beograd.“ Ribičič veli da bi bilo dobro da se Stijačić natjera da „on sâm realizira ono što je već pet puta obećao a nikad nije hteo da sprovodi. Mislim da je to potrebno i zbog stanja u samoj kući jer je tamo stanje nemoguće, jer čitav kolegijum državne bezbednosti danas radi sam za sebe, on čak ne posećuje ove sastanke i ove stvari. On ima jednu svoju politiku na tom području, a svi ovi faktori u Sekretarijatu za unutrašnje poslove su u tom smislu vrlo ozbiljno shvatili Zaključke Predsedništva, Zaključke koje je dala naša Komisija, koje je dala Bulčeva komisija i druge zaključke i ozbiljno rade na realizaciji svih tih zaključaka.“ Sve je to bilo u vezi s upletenošću pojedinih saveznih institucija, posebno obavještajnih, u širenje informacija o navodnoj povezanosti hrvatskoga rukovodstva s emigrantskim skupinama u inozemstvu, što je bilo u funkciji kompromitacije i uklanjanja sa historijske pozornice tog rukovodstva. Uz to, bosanskohercegovačko političko rukovodstvo je već imalo jako puno

254 AJ, CK SKJ, IV/142, Magnetofonske beleške sa proširene sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Karađorđevo, 17. maja 1971.

razloga uskratiti podršku Vladi Mitje Ribičića, s kojim se gotovo čitavo vrijeme njegova mandata sporilo oko sredstava za obnovu Bosanske krajine nakon zemljotresa 1969, ali i oko drugih pitanja. Sve je to utjecalo na činjenicu da je rukovodstvo Bosne i Hercegovine, oslanjajući se i na druge formalne razloge, podržavalo ideju izbora nove jugoslavenske Vlade.

Sjednica Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ održana 17. maja 1971. bila je ključna za Bijedićev dolazak na poziciju predsjednika SIV-a. Na toj sjednici je Veljko Vlahović kazao kako bi u skladu sa predstojećim ustavnim promjenama i s tim u vezi kadrovskim pitanjima već na ovoj sjednici trebali odlučiti da li je potrebno predvidjeti novog mandataru SIV („Treba li novi mandatar?“), dok je nesporno da je otvoreno pitanje predsjednika Skupštine.²⁵⁵

Edvard Kardelj je kazao kako bi bilo dobro da se u skladu sa novim ustavnim amandmanima ide na kompletnu kadrovsku promjenu u saveznom centru, a potom je Branko Mikulić diskutirao i uglavnom se okomio na Ribičićevu diskusiju. Kazao je da ga iznenađuje stav koji je predsjednik SIV-a iznio o tome da treba moliti Stijačića da podnese ostavku, kada je o tome postignuta saglasnost i na 17. sjednici Predsjedništva, a i Izvršni biro je o tome nekoliko puta raspravljao. Mikulić je insistirao da se Stijačić razriješi dužnosti saveznog sekretara za unutrašnje poslove, a „ako se to ne usvoji, ja moram da kažem da sumnjam u to da će to moći u Bosni i Hercegovini proći bez određenih i javnih reakcija.“ Ribičić je kasnije odgovorio: „Oko ovog Stijačića. Komisija u Saveznoj skupštini prolongirala je svim savezним sekretarima mandat, krajnje vreme je prihvatanje ustavnih amandmana, ako se republike ne sporazumeju pre toga, ako se republike sporazumeju oko nekog drugog kadrovskog pitanja pre toga, onda odmah možemo da idemo na postupak.“ Vlahović je podsjetio da je ranije na jednoj od sjednica Izvršnog biroa dogovoreno da se produži mandat sekretaru za narodnu odbranu, „a ovi ostali sekretari kojima ističe mandat, oni treba da idu, s tim što će se privremeno za mjesec dana naći normalan jedan

255 Savka Dabčević Kučar piše da joj je u pauzi ove sjednice Josip Broz ponudio mjesto mandataru: „U prvoj stanci prilazi mi, uzima me pod ruku, izdvaja iz skupine i vodi u vrt ispred zgrade u kojoj zasjedamo (...) Kad smo odmaknuli cvijetnom stazicom malo dalje od zgrade, tek toliko da nas niko ne može čuti, on mi, potpuno neočekivano kaže: kako bi mi predložio da ja prihvatim prazno mjesto predsjednika SIV-a! To mi djeluje kao bomba (...) Osjećam hoće me skloniti iz Hrvatske. Miko je već u Beogradu, sad i ja! Brzo pribirem sve argumente koje mogu ponuditi, jer ne pada mi na pamet da to prihvatim. (...) Sad sam sigurna – želi me kratkim bezbolnim postupkom maknuti iz Hrvatske.“ Odbila je tu ponudu. (S. Dabčević-Kučar, 1971: *hrvatski snovi i stvarnost*, 621-622..

postupak ili zamenik sekretara ili ne znam vršiće neko iz vlade vodiće taj posao.“ Na kraju je Ribičić obećao da će predložiti da se Stijačić smijeni, ali „oni u Skupštini će reći da se s time ne slažu, (...) tražiće političke razloge“ [za Stijačićevu smjenu, o. H.K.]. Mikulić je bio rezolutan: „Neka se kaže jednostavno da Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina traži da se on razriješi. (...) A on neka se objašnjava s nama.“ Tito je nakon toga dodao: „Dajte skinite to, jasno je to.“

Na kraju je Veljko Vlahović zaključujući sjednicu ustvrdio da se nameće kao zaključak stav da se svi poslovi vezani za ustavne promjene, uključujući i kadrovske prijedloge, moraju završiti do juna 1971, a da bi se za slijedeću sjednicu trebalo pripremiti prijedloge odluka o budućoj organizaciji Predsjedništva SFRJ i SIV-a, a ukoliko se o tome ne postigne dogovor – onda bi se to odgodilo za neku od narednih sjednica.

Jedna od najžešćih rasprava u vezi s izborom kandidata za mjesto predsjednika SIV-a odvijala se na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije održanoj 26. maja 1971. godine.²⁵⁶ Sjednicom je predsjedavao Veljko Vlahović, koji je povodom prve tačke dnevnog reda (Kadrovska pitanja u vezi sa konstituisanjem organa Federacije) odmah podsjetio da je na prošloj sjednici Izvršnog biroa zaključeno da se ide na novi sastav Vlade i da se izvrše međusobne konsultacije po republikama o kandidatima za novog predsjednika SIV-a i o konkretnim prijedlozima rotacije funkcionera u saveznim institucijama kojima je istekao mandat, a potom je otvorio diskusiju. Tito je odmah dodao: „Biće to najuzdržanija sednica.“

Prvi je diskutirao Edvard Kardelj, koji je informirao članove Izvršnog biroa da je u vezi s izborom novog mandatar razgovarao sa svim republikama, ali nije uspio dobiti nijednog kandidata. „Niko neće. Pa ja sam mislio da će danas tu biti velika navala kandidata.“ Zatim je diskutirao Branko Mikulić i odmah kazao da u Bosni i Hercegovini smatraju da SIV treba brojati 22 člana (po 3 iz svake republike i po 2 iz autonomnih pokrajina), te istaknuo da za Bosnu i Hercegovinu nije važno iz koje je republike mandatar, ali je važno da bude čovjek od ugleda, povjerenja i sposoban. Stoga je predložio za predsjednika Skupštine SFRJ Edvarda Kardelja, a za predsjednika SIV-a Mijalka Todorovića Plavog. Zatim je diskutirao Veselin Đuranović, koji je također govorio o značaju novih ličnosti, ali je napomenuo kako prilikom predlaganja treba voditi računa da

256 AJ, CK SKJ, VI/143. Magnetofonske beleške sa 81. sednice Izvršnog biroa Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije održane 26. maja 1971. godine.

u poslijeratnom razdoblju iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije nije niko obavljao funkcije predsjednik SIV-a i Skupštine SFRJ, osim kratkog, dvomjesečnog Đilasovog predsjedavanja Skupštinom, te da bi o tome trebalo voditi računa, jer se ne radi samo o principu ravnopravnosti „nego i o odgovornosti tih republika za razrješavanje opštejugoslovenskih i zajedničkih problema.“ Uz to, veli da treba imati u vidu da su u posljednje vrijeme predsjednici SIV-a praktički imali mandat po dvije godine (Mika Špiljak od 1967. do 1969, a Mitja Ribičič od 1969. do 1971),²⁵⁷ te da to ne bi trebalo ponavljati, jer treba omogućiti da se jedna ekipa formira, utvrdi svoj koncept rada i realizira svoj program, što je nemoguće učiniti u razdoblju od dvije godine. Đuranović nije iznosio konkretna imena kandidata, nego je predložio da se kao princip utvrdi da neko iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore ili Makedonije dođe na te pozicije, a kasnije bi se u skladu sa prijedlozima tih republika diskutiralo o konkretnim imenima.

Savka Dabčević je iznijela stav Hrvatske, po kojemu bi trebalo izabrati novu Vladu, jer svim sekretarima ističe mandat, osim generalu Nikoli Ljubičiću. Predložila je manji SIV (od 15 članova) te naglasila da Hrvatska nije zainteresirana ni za jednu od tih funkcija. Istaknula je da su se u Hrvatskoj u diskusijama kao mogući kandidati za predsjednika Skupštine spominjali Krste Crvenkovski, Edvard Kardelj, Veljko Vlahović, a za predsjednika SIV-a Krste Crvenkovski, Marko Nikezić, Branko Mikulić, Stane Kavčić, ali ne bi imali ništa ni protiv drugih kandidata. Zanimljivo je potcrtati da Hrvatska nije željela kandidirati svoga kandidata ni na jednu od vodećih federalnih funkcija, ali je kao njihov kandidat bio Branko Mikulić, s kojim, inače, Savka Dabčević nije bila u najboljim odnosima.

Angel Čemerski je iznio stav kako predsjednik Skupštine i predsjednik SIV-a ne bi trebali biti iz Srbije i Hrvatske. Smatrao je da Slovenija treba završiti svoj mandat (tj. Ribičič završiti četverogodišnji mandat), ali „ukoliko postoji predlog da pređe na neku od drugih republika, mi bi podržali predlog Bosne i Hercegovine ili iz neke druge republike.“

Marko Nikezić je izrazio bojazan da SIV od 15 članova, kako je predložila Savka Dabčević Kučar, ne bi mogao odgovoriti zadatku, jer bi članovi bili opterećeni u obavljanju poslova. Umjesto toga podržao je

257 U svojim dnevničkim bilješkama Draža Marković je prepričavao vic kojega je često pričala Jovanka Broz u vezi s vodećim ličnostima jugoslavenske Vlade. „Ministri finansija i ekonomije treba da su bogati, a kod nas je Sirotković; da ministri spoljnih poslova treba da govore, a kod nas je – Tepavac; da na čelu Vlada treba da su velike ribe, a kod nas je Ribičič.“ (D. Marković, *Život i politika*, I, 275.)

Mikulićev stav o SIV-u sastavljenom od 22 člana, te naglasio da je sâm Tito predložio da se produži mandat Nikoli Ljubičiću,²⁵⁸ što je za Srbiju prihvatljivo, „ali to je Predsednika Republike predlog i mislim da se razume da nije nekakav poseban zahtev Republike Srbije da sekretar za odbranu kome je istekao mandat bude ponovo čovek iz te republike.“ Smatrao je da jednu od tih važnih funkcija (predsjednik Skupštine ili SIV-a) treba preuzeti kandidat iz republike koja dotad nije imala tu dužnost, jer je to dio afirmacije ravnopravnosti ali i odgovornosti republika u jugoslavenskoj federaciji.

France Popit je kazao kako Slovenija ne želi dalje preuzimati odgovornost kakvu podrazumijeva zauzimanje pozicije predsjednika SIV-a, ali je smatrao da neko iz Srbije ili Hrvatske treba preuzeti tu dužnost. Podsjetio je da je Veljko Vlahović ranije sugerirao da se razgovara o kandidaturi „druga Plavog“ (tj. Mijalka Todorovića, op. H.K.) i Slovenija podupire tu kandidaturu.

Veli Deva se u ime Kosova založio za 22 člana SIV-a, a u pogledu konkretnih imena predstavnici Kosova su suzdržani, ali navodi da se krug mogućih, kvalitetnih, sposobnih i uglednih kadrova i za mjesto predsjednika Skupštine i predsjednika SIV-a ograničava na Edvarda Kardelja, Krstu Crvenkovskog, Kiru Gligorova, Branka Mikulića i Mijalka Todorovića Plavog.

Mirko Čanadanović je podržao Mikulićev prijedlog o 22 člana SIV-a i kriterije o kojima je on govorio, a Mitja Ribičič je smatrao da je nužno izabrati novi SIV, ali bi bilo pogrešno tvrditi da dotadašnji SIV nije ništa radio. Predložio je da se kao mandatar imenuje Branko Mikulić.

Nakon što je Edvard Kardelj odlučno odbacio priedlog da on prihvati bilo koju od tih funkcija, diskutirao je Tito, koji je podržao Ribičičev stav da nije SIV kriv za tešku političku i privrednu situaciju u kojoj se zemlja našla, nego „uopšte odnosi kakvi su vladali između republika i federacije.“ Zatim se požalio kako niko ne daje novi prijedlog, pa veli da je on lično predlagao Ribičiču da nastavi svoj mandat, ali je on to odbio. Tito se zatim žalio da jedni ne daju svoje kandidate, drugi vele da nemaju kandidata, a kritikuju postojeće stanje i slično. „Makedonija kaže, treba mala republika,

258 Nikola Ljubičić je „na iznenađenje svih“ prvi put za saveznog sekretara za narodnu odbranu imenovan 1967. godine. Mada je tada već bila postignuta suglasnost da se na tu dužnost imenuje Bogdan Oreščanin, koji je „uživao ugled najboljeg vojnog teoretičara, obrazovanog i veoma komunikativnog čoveka“, na Titov prijedlog došao je Ljubičić i ostao vojni ministar u Ribičičevoj i Bijedićevoj Vladi, a tu je dužnost obavljao i kasnije. (Z. Vuković, *Od deformacija SDB*, 245).

a mandataru ne da. (...) Bosanci kažu da nemaju. Ja se slažem da bi drug Mikulić bio dobar, ali se ne slažem da ide iz Bosne, zbog situacije koja je stvorena sada, prilično dobra, meni se čini jedna od najboljih u Jugoslaviji i treba da ostane još tamo. To je moje mišljenje.“ Tito ipak veli da bi bilo dobro da neko iz Srbije bude predsjednik Skupštine („pošto je Milentije iznenada umro“).²⁵⁹

Zatim je diskutirao Veljko Vlahović i ostao pri stavu da bi valjalo da neko iz Crne Gore, Makedonije ili Bosne i Hercegovine zauzme jednu od te dvije ključne funkcije (predsjednik Skupštine ili predsjednik SIV-a), ali je odmah nakon toga dodao da Crna Gora ne pretendira na tu dužnost, jer već ima predsjednika SSRN (Veljo Milatović), pa ostaju Bosna i Hercegovina i Makedonija. Naglasio je da ima dojam da sve republike podržavaju Mikulićev izbor iz Bosne i Hercegovine, dok iz Makedonije postoje dva kandidata i valjalo bi razgovarati kako sa Krstom Crvenkovskim tako i sa Kirom Gligorovim.

Zatim je ponovo diskutirao Marko Nikezić koji se saglasio sa Titovim prijedlogom da neko iz Srbije bude predsjednik Skupštine SFRJ, što je na kraju ove rasprave prihvaćeno kao opća saglasnost. Prihvaćen je prijedlog da se za predsjednika Skupštine SFRJ kandidira Mijalko Todorović Plavi.²⁶⁰

259 Milentije Popović je umro 8. maja 1971. godine. U pauzi Kongresa samoupravljača, koji se održavao u Sarajevu 5. maja 1971, Tito je oštro napao neke srpske lidere, te prozvaio neke penzionirane generale koji „po kafanama koješta pričaju i pronalaze svašta i za njih je sve negativno što im ne odgovara.“ Iako je već bio teško bolestan, vjeruje se da je ovakav Titov oštar nastup, koji je nagovještavao uklanjanje neposlušnih, moglo utjecati i na Milentijevu smrt. „Na filmskoj predstavi, u Klubu poslanika [u Beogradu], Mijalko Todorović, koji je sedeo pored Milentija, osetio je njegovu zloslutnu primirenost. Kad je dotakao njegovu ruku, bila je već hladna. Novine su istovremeno objavile Titovu završnu reč na Kongresu samoupravljača i vest o Milentijevoj smrti.“ (L. Perović, *Zatvaranje kruga*, 259); Usporedi i D. Marković, *Život i politika*, I, 280-181; Ubrzo nakon toga, 20. maja 1971, Tito se u Karađorđevu sastao sa rukovodiocima oružanih snaga i ponovo naglasio da „ima desetak generala koji sede po kafanama, sastaju se i rove (...) neki su se sastajali i, po svemu sudeći, raspravljali o potrebi eventualne intervencije [na Jugoslaviju iz vana]. Sve neprijatelje ćemo odlučno tući i boriti se protiv svih koji ugrožavaju našu slobodu.“ (Z. Vuković, *Od deformacija SDB*, 548)

260 Draža Marković svjedoči da su se 23. maja 1971. najviše srbijanski lideri (Marko Nikezić, Latinka Perović, Mijalko Todorović, Dragi Stamenković i Draža Marković) dogovorili da Srbija ne prihvati poziciju predsjednika Saveznog izvršnog vijeća, nego da podrži Kiru Gligorova, ali bi podržali i nekoga iz Crne Gore ili Bosne i Hercegovine. Istodobno je, prema njegovim bilješkama, odlučeno da Srbija prihvati funkciju predsjednika Savezne skupštine (D. Marković, *Život i politika*, I, 286).

Nakon pauze nastavljena je diskusija o mogućem mandataru SIV-a. Situacija je sada bila djelomično bolja jer je već bio postignut sporazum da se za predsjednika Skupštine kandidira Mijalko Todorović Plavi iz Srbije. Crvenkovski je odmah iznio stav Makedonije da ne može iznositi više prijedloga. „Može ona eventualno dati jedan predlog. Ako se prihvata – prihvata, ako ne – ne“, ali, nije iznio ni jedno ime koje bi predložio za funkciju predsjednika SIV-a, dok je Angel Čemerski iznio stav da se o tome trebaju obaviti „konsultacije dole.“

Branko Mikulić je u svojoj diskusiji kazao da u Bosni i Hercegovini nisu razmišljali o svojoj kandidaturi, ali da će se o tome obaviti razgovori u Republici. Veljko Vlahović je predložio da svaka republika kandidira po tri prijedloga, pa da se o tome svi kasnije izjašnjavaju. Tito je, međutim, tvrdio da to nije dobro, nego da republike trebaju kandidirati jednog kandidata, a ostale republike da se o tome izjašnjavaju. Zanimljivo da je Tito tada tražio da se na toj sjednici odmah iznese prijedlog, jer nema puno vremena. Vlahović se branio da Bosna i Hercegovina i Makedonija trebaju dodatne konsultacije, a Kardelj je dodao da bi bilo dobro da se Vlahović konsultira sa predsjednicima CK pojedinih republika o mandataru, pa da nakon toga čuje reakcije drugih republika i slično, na šta je Tito oštro reagirao: „Ja mislim, Kardelj, izvini što te prekidam, da je to sve skupa išlo nekako protiv Ustava. I ja bih trebao da konsultiram, ja bih trebao da odredim ovog mandataru, naime da primim mandataru. Sada je išlo to, ja sam sve konsultirao, svi su kazali mi nemamo. Sada je prešlo to na Biro. Sada Biro bira opet jedan mali krug koji će opet birati. I sada ste Predsednika, šefa države, isključili iz toga. Pa bogamu kako se to radi onda kod nas. To se naopako radi.“ Kardelj je odgovorio: „Ovo što sam ja predložio ja sam predložio zbog inače pa daj ti to.²⁶¹ Još bolje da ti to napraviš, a ne Veljko.“ Tito: „Dobro, treba da se zna, imamo ustav i treba ovako i ovako postupati. Neću ja to. Ja sam to već jedanput napravio. A ja sad ovde imam mišljenje tako da smo mi mogli ovde izabrati Veljko neka ide tamo s njima razgovarati iz svake republike sa predsjednikom i mogli su odmah tu da naprave. Onaj kaže ne može konsultirati. Mi smo se tamo sada razgovarali nas trojica, četverica i odmah smo videli da imaju sve te republike osim Bosne, ove druge sve tri imaju mogućnost da dadu ovde kandidata, pa smo napravili jednu grupu sa Veljkom, svi su tu razgovarali, što smo mi i došli ovde, mi imamo iz te republike toga i toga. Pa da čujemo sada šta kažete vi ovde. Meni sve to čudno izgleda, čitava ta procedura.“

261 Ovo je doslovan citat iz stenograma sjednice.

Mikulić je samo dodao da će Bosna i Hercegovina brzo kandidirati nekoga, ako se zaključi da to Bosna treba učiniti, a Vlahović je kazao kako je on bio uključen u te mučne razgovore posljednjih desetak dana, i da je on to shvatio kao pomoć Titu, koji daje mandat, da ne mora sam prolaziti kroz te „mukotrpne poslove“, a mandatar će biti onaj s kojim se Tito saglasi. Zatim je Branko Mikulić kazao: „Za dva dana ćemo se družiti Predsedniče vratiti, jer nismo razmišljali o svojim kandidatima“, na šta je Tito, koji je inače bio veoma naklonjen Mikuliću, prilično ljutito reagirao: „Niste vi razmišljali ni od onda kada sam ja sa vama razgovarao. O tome je stvar. A to je već prošlo mesec dana, više. I to sve republike.“²⁶²

Nakon pauze Vlahović je saopćio da je dogovoreno da se naprave konsultacije u republikama do 28. maja, a da se u subotu 29. maja održi sastanak sa predsjednicima republičkih i pokrajinskih CK i da se razgovara o mandataru za sastav Saveznog izvršnog vijeća.

Tako je ova sjednica završena sa prijedlogom da Mijalko Todorović bude kandidat za predsjednika Skupštine SFRJ, da Nikola Ljubičić ponovo bude imenovan za sekretara za narodnu odbranu, a da Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Hrvatska do petka, 28. maja, iznesu konkretne prijedloge za novog predsjednika SIV-a, nakon čega će predsjedavajući Izvršnog biroa te prijedloge saopćiti ostalim republikama, a 29. će se o tome održati sastanak predsjednika CK republika i pokrajina u Izvršnom birou, gdje će se utvrditi prijedlog za mandataru koji će se proslijediti Titu, koji, po Ustavu, o tome donosi definitivnu odluku.

Naravno, naglašavano je da je novi SIV nužno imenovati zbog nove političke situacije nastale usvajanjem ustavnih amandmana, stvaranjem Predsjedništva SFRJ, veće uloge i odgovornosti republika i slično, a ne zbog slabosti u radu dotadašnjeg Saveznog izvršnog vijeća.

Kakve su se sve bitke vodile u pozadini oficijelnih sjednica teško je utvrditi, ali privatne pisane ostavštine pojedinih političkih aktivista o tome mogu ponuditi neke odgovore. Iz Mikulićevih bilješki iz maja 1971. sa sjednica Izvršnog biroa CK SKJ i Sekretarijata CK SKJ, i kadrovskih odbora vidi se koliko se žestoka bitka vodila oko vodećih pozicija na saveznoj razini. Mikulić bilježi da je zauzet stav da stabiliziranju stanja u zemlji trebaju doprinijeti upravo ljudi koji trebaju zauzeti vodeće pozicije u Saveznoj skupštini i SIV-u. Mikulić 26. maja 1971. bilježi: „Ti ljudi bi trebali biti od

262 Mikulić, koji je inače u svojim bilješkama uvijek dosta vjerno zapisivao tok diskusija na sjednicama, ovu Titovu primjedbu je, naravno, „propustio“ zabilježiti.

opšteg povjerenja i sposobni kreirati stanovišta od opšteg jugoslavenskog interesa, a ne zastupati stanovišta koja su samo stavovi republika iz koje je neki savezni funkcioner.“

Na sastanku predsjednika Centralnih i Pokrajinskih komiteta Saveza komunista održanom 29. maja 1971. prvi put je ime Džemala Bijedića spomenuto kao kandidata iz Bosne i Hercegovine za predsjednika Saveznog izvršnog vijeća.²⁶³ Uz njega, tada su kao kandidati istaknuti Mika Tripalo i Dušan Dragosavac (iz Hrvatske), te Kiro Gligorov iz Makedonije.²⁶⁴ „Više drugova je na sjednici reklo da su za to da BiH da kandidata. Ugledna politička ličnost. Dobro zna politički sistem, a upućen je i u privredni sistem.“

Tito, koji je također prisustvovao ovom sastanku kazao je da nije isključeno da mandatar SIV-a bude iz Hrvatske, čak to u takvoj situaciji „ne bi smetalo.“ Savka Dabčević Kučar je kazala da ne smatra da iz Hrvatske treba biti mandatar, a prijedlog su dali zato što se to od njih tražilo.

Marko Nikezić je smatrao da je Kiro Gligorov dobar kandidat za mandatar SIV-a, a Savka Dabčević je na to dodala da je za Hrvatsku Džemal Bijedić prihvatljiv kandidat. Dabčević je kasnije u svojim memoarima zapisala da su podržavali Bijedića a ne Kiru Gligorova, jer su vjerovali da je Gligorov, kao ranije dugogodišnji ministar privrede, bio jako naklonjen Srbima kada se radilo o pitanjima privrednog sistema.²⁶⁵

263 AFBiH, BM, k. 10 (Mikulićeva bilješka od 27. maja 1971.). Prema ovim Mikulićevim bilješkama proizilazilo bi da je sastanak održan 27. maja 1971, mada je, kako smo već mogli vidjeti, na sjednici Izvršnog biroa 26. maja odlučeno da se sastanak republičkih i pokrajinskih komiteta Saveza komunista održi 29. maja. Nismo uspjeli ući u trag zapisniku niti stenogramu sa ovog sastanka, ali pretpostavljamo da je Mikulić načinio *lapsus calami*.

264 Mika Tripalo je u svojim sjećanjima naglasio da su njega za predsjednika SIV-a predložili Branko Mikulić i Hamdija Pozderac, te da je to bio podržao i Marko Nikezić (M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 227).

265 Savka Dabčević Kučar, *’71: hrvatski snovi i stvarnost*, Zagreb, 1997, 112. Zanimljivo je da se Bijedić, uprkos ovoj podršci iz Hrvatske, nekoliko godina kasnije, u martu 1975, negativno izjasnio o prijedlogu da se Zagreb odlikuje Ordenom narodnog heroja i proglasi gradom herojem. Ubrzo je, međutim, promijenio mišljenje, ali je Kiro Gligorov, tadašnji predsjednik Skupštine SFRJ, ostao odlučan u protivljenju da glavni grad Hrvatske dobije odlikovanje. (Vidi: Pero Simić, *Tito. Fenomen stoljeća. Prva politička biografija*, Zagreb 2009, 336). Zagreb je u maju 1975. ipak odlikovan, a Dušan Bilandžić je tim povodom u svoj dnevnik pod datumom 17. maj 1975. zapisao: „Jučer je Zagreb proglašen *Gradom herojem*. Puno zastava, ali samo hrvatskih, a na zgradama državnih institucija – i hrvatska i jugoslavenska.“ (Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*, Zagreb, 2006, 159); Vidjeti

„Za Kiru u Hrvatskoj postoji otpor, jer je skoro 20 godina tu. Kiro je staro rješenje. Ali, ako bi sve ostale republike njega primile mi bi uložili napore da ga i naša sredina primi. Ako nije iz BiH onda smo za to da bude iz Makedonije. Kod nas bi Krsto (Crvenkovski) bio dobro primljen. Za Plavog nema nikakvih primjedaba.“ Prema sjećanju Mike Tripala, rasprava oko kandidata za predsjednika SIV-a nagnala je Krstu Crvenkovskog da izjavi kako se iz svega može vidjeti da predsjednik SIV-a može biti samo Srbin ili Hrvat. Tako je, prema Tripalovom mišljenju, Bijedić na kraju pobijedio Gligorova „jer je trebalo birati predsjednika koji će biti discipliniran i neće praviti probleme.“²⁶⁶

Većina naučnika i tadašnjih političkih aktivista je saglasna u stavu da se iza Titova pokušaja da na poziciju predsjednika SIV-a dovede nekoga od vodećih političkih lidera iz Srbije ili Hrvatske (Nikezić, Dabčević Kučar ili Mika Tripalo) krije njegova namjera da ih udalji od svojih republika.²⁶⁷ Tripalo je nakon toga ipak ušao u Predsjedništvo SFRJ, ali je i dalje zadržao čvrstu vezu sa hrvatskim političkim rukovodstvom s kojim je koncem 1971. i uklonjen sa političke scene.

Angel Čemerski je kazao da misli da će Bosna i Hercegovina dati kandidata i nada se da će to biti Branko Mikulić, dok je France Popit konstatirao da postoji otpor ideji da Kiro Gligorov bude mandatar, zbog čega je smatrao da je bolje da mandatar bude Krste Crvenkovski ili Džemal Bijedić. Veljko Vlahović je najprije konstatirao da se Bijedić sada pojavljuje kao novi prijedlog te iskazao uvjerenje da prve reakcije upućuju da bi on bio dobar za predsjednika Skupštine.

Tako je postepeno Džemal Bijedić, nakon dugih debata i neuspješnih pokušaja da se pronađe kandidat koji bi bio prihvatljiv za većinu republika, izbio kao najozbiljniji kandidat za mandatara savezne Vlade. Nakon još nekih diskusija, Marko Nikezić je u jednom trenutku kazao kako je Bijedić najmanje sporan kandidat. „Najmanje bi bilo glasova protiv, ali ne zna koliko bi bilo za, i to zbog prirode posla u SIV-u.“ Ali pitanje nije jednostavno i lako riješeno. Prema Mikulićevim bilješkama sa sastanka održanog 1. juna 1971, Veljko Vlahović je kazao da je bio kod Tita, „koji je prednost davao Kiri Gligorovu iz južnih republika, a iz Hrvatske bi prihvatio Miku Tripala. Za Skupštinu bi prihvatio Džemala Bijedića.“ Nakon toga je Savka

i govor Josipa Broza Tita u septembru 1975. povodom predaje Ordena narodnog heroja Zagrebu u: *Zbornik sjećanja. Zagreb 1941-1945*, 1, Zagreb, 1982, 5-6).

266 M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 227.

267 S.P. Ramet, *Tri Jugoslavije*, 318.

Dabčević iznijela stav da Hrvatska prednost daje Džemalu Bijediću, dok je Marko Nikezić naglašavao da Srbija prednost daje Kiri Gligorovu za dužnost u SIV-u. Veli Deva je napomenuo da su prvobitne najave bile da će Krste Crvenkovski biti mandatar, „a sada ga nema na spisku.“

Konačno, na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije održanoj 2. juna 1971. godine Veljko Vlahović, kao predsjedavajući je saopćio da su iz Bosne i Hercegovine za predsjednika SIV-a kandidirali Džemala Bijedića, iz Hrvatske Miku Tripala i Milana Miškovića, iz Makedonije – Kiru Gligorova, dok Crna Gora nije nikoga kandidirala jer će njihov kandidat ostati na poziciji predsjednika Savezne konferencije SSRN. Vlahović je informirao članove Izvršnog biroa da je o tim prijedlozima razgovarano na dva sastanka, kojima je predsjedavao predsjedavajući u Izvršnom birou, predsjednika Centralnih i Pokrajinskih komiteta SK 29. maja i 1. juna 1971. godine. No, iz tih sastanaka nije proistekao jedinstven prijedlog, te je zaključeno da se „o obavljenoj diskusiji obavesti drug Tito i izražena je spremnost svih da podrže izbor koji on učini.“ Zaključeno je, također, da bi bilo dobro da budući mandatar pripremi prijedlog programa rada, o čemu bi se diskutiralo prije njegovog iznošenja u javnost. Također je rečeno da ne bi trebalo utvrđivati trajanje mandata novog premijera, s obzirom da će se 1973. obavljati izbori u Skupštini, a predstoji i novi Kongres Saveza komunista Jugoslavije. Branko Mikulić je zabilježio da je protiv kandidature Džemala Bijedića za mandatara bilo najmanje primjedbi, ali je u svojim bilješkama također zabilježio slijedeće: „Da bi u navonastaloj situaciji olakšali rješenje možete smatratiti da ne insistiramo na izboru našeg kandidata Đ. Bijedića za predsjednika SIV-a“.²⁶⁸ Na kraju je Veljko Vlahović saopćio da mu je uoči ove sjednice Angel Čemerski, predsjednik CK SK Makedonije, saopćio da je Makedonija povukla svoj prijedlog za novog predsjednika SIV-a. U diskusiji Krste Crvenkovski je, obrazlažući makedonsko odustajanje od kandidiranja svoga kandidata za predsjednika SIV-a, ukazivao „na određene probleme principijelne prirode koji su došli do izražaja u toku dosadašnjih diskusija o novom predsjedniku SIV-a. On je izrazio neslaganje sa načinom na koji se upućuju primedbe na Kiru Gligorova kao kandidata za novog predsednik SIV-a. Odlučno je odbio kao neprihvatljive pojedine zahteve da se Kiro

268 AFBiH, BM, k. 10. Mikulić je na ovoj sjednici u svoju bilježnicu prvo zapisao da su Bosanci „odlučili da povučemo kandidata Đ. Bijedića za predsjednika SIV-a“, ali je ovu, očito prilično oštru formulaciju, precrtao.

Gligorov sada izjašnjava kako gleda na samoupravljanje. Pored toga istakao je da Makedonija do sada nikada nije dobila jedno od vodećih mesta u federaciji.²⁶⁹

Tokom juna su i dalje nastavljeni razgovori kako unutar republika tako i međurepubličko dogovaranje u vezi s izborom najpogodnijega kandidata za predsjednika savezne Vlade. U Sarajevu je na sastanku Sekretarijata i članova Predsjedništva SKJ održanom 7. juna 1971. Branko Mikulić saopćio da su se Makedonci povukli iz utrke za mjesto saveznog premijera. Mikulić se, međutim, pitao da li su to oni učinili „zato što se spremaju za 1973. g.“ ili zbog saznanja da njihov kandidat ima male šanse da dobije podršku ostalih republika? Mikulić je zabilježio da predstoje nove konsultacije kod Tita, te izrazio bojazan da postoji „mogućnost da ostane Mitja“. Opći zaključak sa ovog sastanka je bio da se ipak ostane pri prijedlogu da se imenuje Džemal Bijedić. Ubrzo nakon toga, 15. juna 1971, održana je sjednica CK SKBiH, na kojoj je Branko Mikulić naglasio kako je politička situacija u Jugoslaviji dosta teška, ali s obzirom da se diskusija o ustavnim amandmanima privodi kraju, otvaraju se, prema njegovom mišljenju, mogućnosti i za smirivanje političke napetosti. Dva dana nakon ove sjednice CK SK BiH u Mostaru je održana trodnevna konferencija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, koja je bila pogodna prilika da se, više u kuloarima nego izravno za govornicom, raspravlja i o mandataru za sastav savezne Vlade. Mikulić bilježi da je u to doba „postignuta je saglasnost o nekim kadrovskim pitanjima (poznat je predsjednik savezne skupštine, a ubrzo će se znati i ime novog mandatara SIV-a i slično). Ipak, postoji još uvijek inertnost federalnih institucija, politika stabilizacije se ne provodi, velika je inflacija i tako dalje. No, BiH je zbog svojih principijelnih stavova sve prisutnija u Jugoslaviji, i njezini se stavovi sve više uvažavaju na razini Jugoslavije. (...) Mi smo se izborili da ‘uđemo u obzir’, odnosno u red republika koje su trebale kandidovati mandatara za SIV, a zatim smo uspjeli da se o našem kandidatu sa uvažavanjem raspravlja (preko našeg prijedloga se nije moglo preći mada je takvih tendencija bilo).“

Nakon svih ovih teških debata oko rasporeda funkcija na saveznoj razini, koje su vođene paralelno sa raspravama o ustavnim promjenama, konačno je Tito koncem juna 1971. presjekao svaku dalju diskusiju i mandat povjerio Džemalu Bijediću. Ovoj Titovoj odluci vjerovatno je prethodila

269 AJ, CK SKJ, IV/144. Zapisnik sa 82. sednice Izvršnog biroa Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije održane 2. juna 1971. godine.

još neka rasprava i zvanična odluka Izvršnoga biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije. To je moralo biti prije 25. juna 1971. godine. Marko Vrhunec, šef Titova kabineta, 1. jula 1971. napravio je bilješku u kojoj stoji: „Potrebno je objaviti slijedeću vijest: ‘Predsjednik Republike primio je u petak, 25. juna 1971. godine Džemala Bijedića, predsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine i povjerio mu mandat za sastav novog Saveznog izvršnog vijeća.’“²⁷⁰ Na zajedničkoj sjednici političko-izvršnih organa Bosne i Hercegovine 28. juna 1971. zvanično je saopćeno da je Džemal Bijedić prihvatio Titovu ponudu za sastav novog Saveznog izvršnog vijeća SFR Jugoslavije.²⁷¹

Od tada Bijedić je već počeo pripremati ekipu svojih saradnika s kojima se trebao suočiti sa brojnim ekonomskim i političkim problemima koji su tada bili veoma jasno prepoznatljivi u jugoslavenskom društvu. Nakon što je od Josipa Broza koncem juna 1971. zvanično dobio mandat za sastav Vlade, Bijedić je obavljao političke konsultacije sa republičkim političkim vodstvima. Za to je vrijeme prethodna, Ribičićeva Vlada, na sjednici održanoj 9. jula 1971. utvrdila prijedlog novog Zakona o SIV-u.²⁷² Po tom prijedlogu Zakona, koji je kasnije i usvojen na zasjedanju Skupštine SFRJ 28. jula 1971.,²⁷³ Savezna skupština bira u SIV po tri člana iz svake republike i po dva člana iz svake autonomne pokrajine. Od članova tako izabranog SIV, Savezna skupština, na prijedlog predsjednika SIV-a, imenuje jednog ili više potpredsjednika i saveznih sekretara koji su na čelu pojedinih sekretarijata. Prijedlogom zakona je posebno naglašeno da je obaveza SIV-a ostvarivanje suradnje sa republičkim i pokrajinskim izvršnim vijećima, te se u skladu s tim predviđalo formiranje niza međurepubličkih komiteta, koji su imali zadatak usklađivanje interesa pojedinih republika i pokrajina, te na taj način olakšati donošenje odluka na sjednicama SIV-a.²⁷⁴ Očito su predlagači novoga zakona bili svjesni težine dogovaranja, s kojima se suočavala Ribičićeva Vlada, pa su formiranjem međurepubličkih komiteta namjeravali olakšati rad nove Vlade.

270 AJ, KPR, Idejna strujanja (II-4a)

271 „Zajednička sjednica političko-izvršnih organa Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, 29. juni 1971, 3.

272 „Obavezna kontrola nekim komunalnim uslugama. Utvrđeni prijedlozi zakona o SIV-u i organizaciji i djelovanju saveznih organa uprave“, *Oslobođenje*, 10. jula 1971, 3.

273 „U Saveznoj skupštini počelo zasjedanje svih pet Vijeća“, *Oslobođenje*, 29. jula 1971, 3.

274 „Koordinator i usmjerivač“, *Oslobođenje*, 17. jula 1971, 2.

Pokušavajući sastaviti Vladu, Bijedić je još uvijek zvanično obavljao dužnost predsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine, ali i konsultacije za sastav Saveznog izvršnog vijeća. Na sastanku sa bosanskohercegovačkim članovima Predsjedništva SKJ i drugim visokim republičkim političkim aktivistima, održanom u Sarajevu 14. jula 1971, razgovaralo se o izboru Džemala Bijedića za mandatara. U diskusiji Džemal Bijedić je potcrtao da bi taj sastanak trebao biti i neka vrsta njegovih konsultacija o sastavu SIV-a. Rato Dugonjić je smatrao da bi trebalo napraviti jednu skicu platforme o radu SIV-a i o tome povesti raspravu. Istakao je da bi trebalo odrediti neki minimum stavova na kojima će Bijedić insistirati i čije je prihvatanje uvjet za prihvatanje mandata, naglašavajući da i republike trebaju preuzeti odgovornost, u skladu sa Ustavom, te iznijeti čiste stavove o razvojnoj i tekućoj politici. Neki su diskutanti isticali kako je u posljednjih desetak godina u opadanju ugled državnih institucija, bilo je tu i deformacija, odnosi među republikama, naročito do 17. sjednice, bili su zaoštreni, i tako dalje. Isticano je da je privredna situacija u Jugoslaviji „na granici loma“, što može izazvati velike socijalne probleme; tu su i pritisci iz inozemstva i neprijateljska aktivnost u zemlji, posebno nacionalista i šovinista. „Ako se ne da podrška za efikasno ostvarivanje politike – treba staviti do znanja da ćemo vratiti mandat.“ Nijaz Dizdarević je na ovom sastanku naglasio da će se SIV naći u delikatnoj situaciji s obzirom na veoma konfliktnu situaciju u zemlji (privreda, štrajkovi i drugo), te da u platformi ne treba ići na detaljne eksplikacije. „Na primjer, u spoljnoj politici: balkanska saradnja, odnos prema velikim silama, razvoj ekonomskih odnosa sa ‘trećim’ svijetom.“²⁷⁵

Bijedić je obavio konsultacije i s ostalim republičkim vodstvima, a prije nego je zvanično podnio ekspoze u Saveznoj skupštini, morao je najvišim partijskim institucijama podnijeti programsku orijentaciju svoje Vlade. On je o tome govorio na Brionima 24. jula 1971. godine.²⁷⁶ Ali, ovdje je puno značajnije kako je na tom sastanku nastupio Branko Mikulić, kao predsjednik CK SKBiH, jer se iz toga može zaključiti koliko je podršku Bijedić dobio u svojoj republici. Mikulić je, sudeći prema njegovim vlastitim bilješkama, naglasio kako su u Bosni i Hercegovini o Bijedićevoj kandidaturi vođene široke rasprave u kojima su učestvovali i rukovodioci velikih privrednih organizacija i banaka. Opći zaključak iz tih

275 AFBiH, BM, Br. 138/71, Sastanak članova Predsjedništva SKJ i koordinacionog odbora, Sarajevo 14.VII 1971.

276 AFBiH, BM, br. 139/71, Izvještaj mandatar SIV-a (o programskoj orijentaciji novog SIV-a), Brioni, 24. juli 1971.

rasprava je bio da je privredna situacija na granici loma, velika je privredna nelikvidnost, a potraživanja su postigla ogromne iznose. Mikulić je kazao: „Zbog opšte bezparice sada se uveliko vrši robna razmjena bez posredstva novca. Novčani tokovi su u raspadanju. Inače, mi se, u tržišnoj privredi, već dugo bavimo problemom nelikvidnosti.“ U nastavku izlaganja, Mikulić je govorio o gomilanju dugova u jugoslavenskoj privredi, sve većem zaduživanju u inostranstvu i slično, što je dovelo do teške situacije, neisplaćivanja ličnih dohodaka, nezadovoljstva radnika koje se iskazuje sve češćim štrajkovima i slično. Velika je zaduženost zemlje u inostranstvu, trgovinski i platni deficit je veliki, a „uzroci takvog stanja su nam poznati. Mi smo već dugo vremena okrenuli leđa vlastitim resursima, a sistemskim rješenjima smo podsticali neadekvatnu proizvodnu orijentaciju i preliivanje akumulacije i to arbitražnim rješenjima u sistemu i ekonomskoj politici, a ne djelovanjem tržišnih zakona. Zato smo došli do totalnih disproporcija u strukturi materijalne proizvodnje. To nas je uvelo u stanje unutrašnje i spoljne privredne nestabilnosti.“ Posljedice toga su rast nezadovoljstva radnika i širih slojeva društva u zemlji, te rast pritiska iz inozemstva (teško dobivanje kredita u inostranstvu, inozemni partneri su zabrinuti za kapital plasiran u Jugoslaviji i slično). Zbog takve situacije bit će potrebno da se u republikama i pokrajinama obustave neke investicije, da se obustavi izgradnja nekih puteva i škola i slično, jer ne mogu se problemi rješavati daljom emisijom novca.“ Na kraju je Mikulić posebno istakao „da će SR BiH, bez obzira što je mandatar iz ove Republike, insistirati na principijelnom i odlučnom rješavanju postojećih problema, kao i efikasnom provođenju dogovorene politike. Onoga časa kada ocijenimo da je to nemoguće, sugerisat ćemo drugu Đemi da podnese ostavku. Nismo opterećeni vremenom trajanja mandata. Mislimo da mandat treba da traje onoliko koliko budu trajali uslovi da se može uspješno raditi. Kada prestanu ti uslovi, treba da prestane i mandat. O tome drug Đema ima potpunu slobodu da donese takvu odluku kada ocijeni da je to nužno.“ Mikulić je dalje kazao kako u Bosni i Hercegovini ocjenjuju da je vrijeme za radikalne i efikasne mjere, kako kratkoročnog tako i dugoročnog karaktera. Zbog toga se podržavaju mjere da SIV formira jedno autoritativno koordinaciono tijelo, slično onome koje je pripremiilo prijedloge ustavnih promjena.

Džemal Bijedić je na ovom sastanku govorio o zabrinjavajućoj situaciji u privredi, što se reflektira na političko raspoloženje u zemlji. Pero Pirker se saglasio sa ocjenom o stanju u privredi, zbog čega je važno tehnološki modernizirati privredu. On je predložio da bi bilo potrebno da

sve republike i pokrajine daju određeni broj naučnih radnika koji bi bili savjetnici SIV-a. Mitja Ribičič, dotadašnji predsjednik Vlade, također se saglasio sa Bijedićevom ocjenom stanja u privredi, te istakao da je njegova Vlada već bila pripremila neke prijedloge (restriktivne mjere na području investicija, obustavljanje potrošačkih kredita i slično), ali je bilo dovoljno odlučnosti da ih javno obznani ili da to ostane za naredni SIV. Nakon što je bilo još diskusija, Josip Broz je na kraju kazao kako treba pripremiti konkretan elaborat za Skupštinu i javnost. „Treba kazati da SIV ne može biti kriv za sve.“

Nakon što je na ovoj sjednici dobio i posljednju političku saglasnost da sastavi Vladu, Bijedić je na zajedničkoj sjednici svih vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine 26. jula 1971, kojom je posljednji put predsjedavao, najprije obrazložio ustavne amandmane i prijedlog da se Josip Broz bira za predsjednika Predsjedništva SFRJ, a potom je podnio ostavku na funkciju predsjednika Skupštine, zbog toga što je ga je Tito predložio na funkciju predsjednika SIV-a. O Bijediću i njegovom doprinosu unapređenju rada Skupštine SRBiH govorio je potpredsjednik Skupštine Momir Kapor. On se zahvalio Bijediću na uspješnom vođenju Skupštine, te na doprinosu afirmacije Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji.²⁷⁷

Dan nakon ove sjednice Skupštine Bosne i Hercegovine, u Beogradu je održana posljednja sjednica SIV-a na čijem je čelu bio Mitja Ribičič. Tada je donesen niz mjera čiji je cilj bio ograničavanje uvoza i stimuliranje izvoza.²⁷⁸ Sarajevsko *Oslobođenje* je prokomentiralo da su to bile mjere stare Vlade, koje će morati provoditi nova, Bijedićeva Vlada. To je bio „najnoviji miraz“ koji je Bijedić naslijedio.

Koncem jula 1971. konstituirana je nova federalna vlast u skladu sa ustavnim amandmanima. Skupština SFRJ ja na sjednici 29. jula 1971. izabrala Predsjedništvo SFRJ, te Mijalka Todorovića za predsjednika Skupštine.²⁷⁹ Odmah nakon potvrđivanja u Skupštinu, Predsjedništvo SFRJ

277 „Zasjedanje Skupštine SR Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, 27. jula 1971, 6

278 „Šta je odlučeno na posljednjoj sjednici SIV-a u dosadašnjem sastavu“, *Oslobođenje*, 28. jula 1971, 6; Nakon toga Ribičič je postao član Predsjedništva SFRJ, mada je u Sloveniji u vrijeme kandidiranja protiv njegove kandidature bila pokrenuta jedna tzv. „Inicijativa 25 poslanika“, ali je ta inicijativa osuđena u Savezu komunista Slovenije.

279 Prvo Predsjedništvo SFRJ činili su: Josip Broz Tito, Hamdija Pozderac, Rato Dugonjić, Augustin Papić, Vidoje Žarković, Veljko Mićunović, Dobrosav Čulafić, Jakov Blažević, Miko Tripalo, Đuro Kladarin, Nikola Minčev, Krste Crvenkovski, Kiro Gligorov, Sergej Krajgher, Mitja Ribičič, Marko Bulc, Dragoslav Marković, Dragi Stamenković, Koča Popović, Iljaz Kurteši, Veli Deva, Ilija Rajačić i Mačaš Kelemen. Izmjene su se desile vrlo brzo, jer je Lazar Koliševski zamijenio Kiru Gligorova, koji je podnio

ZAJEDNIČKA SJEDNICA SVIH VIJEĆA SAVEZNE SKUPŠTINE

TITO PONOVO PREDSEDNIK REPUBLIKE

SVEČANO PROGLAŠENO PREDSEDNIŠTVO SFRJ
NA PRVOJ SJEDNICI ZA POTPREDSJEDNIKA
IZABRAN KRSTE CRVENKOVSKI

MILANKO TODOROVIĆ
NOVI PREDSEDNIK SAVEZNE SKUPŠTINE
DANAS IMENOVANJE NOVE SAVEZNE VLADE
SA DŽEMALOM BIJEDIĆEM NA ČELU

je istoga dana održalo svoju prvu sjednicu na kojoj je podržan prijedlog što ga je J. B. Tito podnio Saveznoj skupštini da se Džemal Bijedić izabere na dužnost predsjednika SIV-a. Zanimljivo je kako je Tito čak u najavi dnevnog reda ove, prve sjednice Predsjedništva SFRJ zaboravio navesti da je na dnevnom redu i izbor mandataru za predsjednika SIV-a, pa ga je Krste Crvenkovski na to podsjetio. Tito je dodao kako je pročitao ono što mu je bilo napisano, a Crvenkovski je objasnio da je izbor Bijedića za mandataru naknadno dodat na dnevni red. Tito je, očito jako umoran od silnih dogovaranja prilikom izbora mandataru, duhovito dodao kako mu je „taj mandator već dosta bio na leđima.“ Zatim je objasnio da je izbor mandataru bio dugotrajan proces, da je on bio pred svim republikama, da su sve republike imale više prijedloga, a na kraju „sve su se republike manje više složile da se mandat poveri drugu Bijediću. Ja sam se s tim složio i on je sada funkcirao

ostavku kada je postao član Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, Milan Mišković je naslijedio Miku Tripala, a Dobrivoje Vidić Koču Popovića. Skupština Vojvodine je 12. jula 1973. razriješila Maćaš Kelemena iz Predsjedništva i umjesto njega izabrala Idu Szabo.

kao moj mandator. Ali ja ovde na ovoj sjednici Predsjedništva postavljam to pitanje, da li se vi slažete da mi taj njegov mandat utvrdimo kao takav, da on može dalje da radi. Ono što je on do sada uradio i na kakve je teškoće nailazio, to je njegova druga stvar.“ Tito je potom, ne čekajući izjašnjavaње članova Predsjedništva, pozvao Bijedića da podnese izvještaj.

Bijedić je u svom ekspozeu kazao da je prije nekoliko dana na sjednici Izvršnog biroa govorio o tome kako on vidi ulogu SIV-a u narednom periodu, te posebno o trenutnoj privrednoj situaciji.²⁸⁰ On je i na ovoj sjednici Predsjedništva ponovio ocjenu da je privredna i politička situacija u zemlji „vrlo složena, više nego ozbiljna, više nego zabrinjavajuća.“ Privredna je situacija loša, inflacija je velika, efekti devalvacije su se istopili, povećavaju se razlike u ekonomskoj razvijenosti između razvijenih i nerazvijenih dijelova zemlje, isplata plata je neredovita, što dovodi do „češćih obustava rada, bolje reći štrajkova i drugih oblika ispoljavanja nezadovoljstva, što koriste opozicione i neprijateljske snage u zemlji.“ Bijedić je dalje govorio o tome kako su i mnogi strani partneri, zbog nestabilnosti u jugoslavenskoj privredi, zabrinuti za sudbinu svoga kapitala uloženog u Jugoslaviju, zbog čega je sve teže dobijati nove kredite. Uglavnom, on je govorio o potrebi modernizacije privrede, dogovaranju republika i federacije i slično.²⁸¹ Tada je najavio da će za potpredsjednike predložiti Jakova Sirotkovića i Mirka Tepavca, a za članove SIV-a predložio je Stojana Andova iz Makedonije, Momčila Cemovića iz Crne Gore, Boška Dimitrijevića sa Kosova, Vuka Dragaševića iz Crne Gore, Dušana Gligorijevića iz Srbije, Muhameda Hadžića iz Bosne i Hercegovine, Trpu Jakovlevskog iz Makedonije, Ivu Jerkića iz Bosne i Hercegovine, dr. Borisava Jovića iz Srbije, Mirjanu Krstinić iz Hrvatske, dr. Emila Ludvigera iz Hrvatske, Nikolu Ljubičića iz Srbije, Marka Orlandića iz Crne Gore, Blagoja Popova iz Makedonije, Imera Pulju sa Kosova, Janka Smolea iz Slovenije, Borisa Šnuderla iz Slovenije, Gezu Tikvickog iz Vojvodine, dr. Antona Vratušu iz Slovenije. Radi se o ukupno 22 člana SIV-a. Bijedić je naglasio da je vodio računa o kontinuitetu Vlade, pa je od 22 predložena člana bilo 13 koji su do tada bili ili članovi SIV-a ili u saveznim organima. Među njima su i Janko Smole, koji je dotad već bio ministar finansija, te Mirko Tepavac i Nikola Ljubičić, kao savezni sekretari za vanjske poslove odnosno narodnu odbranu. Vidi se da je Bijedić ostavio ključne savezne sekretare (Ljubičić,

280 Bijedić očito misli na sjednicu od 24. jula 1971. na Brionima, o čemu je na prethodnim stranicama ove knjige već bilo riječi.

281 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 1, Stenografske beleške sa prve sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije održane 29. jula 1971. godine.

Tepavac, Smole), ali tada nije imao prijedlog za saveznog sekretara za unutrašnje poslove, te saveznog sekretara za poljoprivredu, saveznog sekretara za pravosuđe, a naveo je i da je odbijen prijedlog da se uvede Savezni sekretarijat za saobraćaj.

Tito je podržao i pohvalio Bijedićev trud u vezi s pokušajima da dobije saglasnost republika za novi sastav Vlade, mada je dodao kako će sigurno biti i onih koji će ovo Bijedićevo odlaganje imenovanja nekih ministara ocijeniti kao slabost, kao da on nije „kadar da dovede pred Skupštinu sve članove Vlade, nego izvjesne stvari odlaže (...) Ja mislim da treba odobriti takav rad,“ preduhitrio je Tito sve one koji bi na tome mogli u startu kritizirati Bijedića. Nakon toga je još Crvenkovski pitao Bijedića ko od predloženih članova zauzima pozicije ministara, a Bijedić je odgovorio da se radi o Tepavcu (ministarstvo vanjskih poslova), Ljubičiću (odbrana), Dimitrijević (privreda), Smole (finansije), Hadžić (spoljna trgovina) i Vuk Dragašević (ministarstvo rada i socijalne politike). Tada je Tito, očito vidjevši da bi pojedini članovi Predsjedništva mogli i na ovoj sjednici Predsjedništva praviti neprijatnosti Džemalu Bijediću, samo dodao: „Ja mislim da sam svoje završio“ i prešao na Poslovnik o radu Predsjedništva SFRJ. Međutim, ubrzo se Nikola Minčev opet vratio na Bijedićev ekspoze prigovarajući kako Makedoniji nije ponuđeno nijedno ministarstvo te da takvo što neće biti dobro prihvaćeno u toj republici. Bijedić je objasnio da je ostalo još „nepokrivenih“ ministarstava, uključujući čak i ministarstvo unutrašnjih poslova, koje je on nudio Makedoniji, ali su Makedonci to odbili. Bijedić je predložio da se odmah nekome iz Makedonije povjeri ministarstvo poljoprivrede, ili čak ministarstvo pravde. Krste Crvenkovski je kazao da takva struktura SIV-a sigurno neće biti dobro prihvaćena u Makedoniji, i da će se doživjeti kao „određeno, verovatno nenamerno, potiskivanje Socijalističke Republike Makedonije“, što će u makedonskoj javnosti stvoriti sumnju u mogućnost provedbe ustavnih amandmana, pogotovo zbog toga što bi Makedonija ostala bez i jedne vodeće funkcije u federaciji. Crvenkovski je čak sumnjao i u valjanu Bijedićevu interpretaciju njegovih konsultacija u Makedoniji, a istakao je kako je bilo predviđeno i da jedan od potpredsjednika SIV-a bude iz Makedonije, ali to sada nije slučaj. Tito je insistirao da se o tome oni kasnije dogovore, a Bijedić je dodao da je on bio predvidio da Aleksandar Grlićkov zauzme poziciju potpredsjednika SIV-a i to je u načelu bilo dogovoreno. Ali, „nakon mjesec dana dolazi i kaže: on ne dolazi u obzir.“²⁸² Prema tome, ja bih želio da se

282 S obzirom da se radi o stenogramu nije dovoljno jasno da li je sam Grlićkov odbio tu funkciju, ili je to učinio neko drugi u ime rukovodstva Makedonije.

stvarno interpretira tako stvar. (...) Ovde se kaže: potiskivanje Makedonije. Molim vas lepo, ja ne bih mogao prihvatiti ako bi bilo ko pomislio da ja u svojim potezima kadrovskim potiskujem Makedoniju. Ako to misli drug Krste, ja odmah vraćam vama, druže Predsedniče, mandat i neka se nađe drugi.“ Tito je, međutim, samo dobacio: „Ja ga ne primam.“ Zatim se odvijao dijalog kao da se licitira o novim ministrima. Bijedić je objašnjavao da je nudio Stojanu Andovu da bude ministar rada, ali je dobio odgovor da to Andov ne može obavljati, a sâm Andov je odbio biti ministar za privredu. Zatim je predložio da Blagoje Popov bude ministar poljoprivrede, a Crvenkovski je odgovorio da je to „pogrešno osnovano ministarstvo“, jer to ministarstvo ne spada u nadležnost federacije. Tito je zatim kazao kako Bijedić o tome treba da se dogovori sa Makedoncima i dodao: „Ja sam svoju ulogu odigrao na današnjoj sjednici. Prepuštam vama da dalje diskutirate. Jer, ja sam juče sjedio na sastanku sedam i po sati. Sa ovom tačkom smo zaključili.“ Prema stenografskim bilješkama, Tito je tada izašao iz sale, a sjednicom je nastavio predsjedavati potpredsjednik Crvenkovski, ali više se nije diskutiralo o Bijediću. U zapisniku je samo navedeno da se Bijedić sa predstavnicima Makedonije i uz konsultacije sa ostalim republikama i pokrajinama, treba dogovoriti o adekvatnijoj zastupljenosti Makedonije u Saveznom izvršnom vijeću.

Nakon sjednice Predsjedništva SFR Jugoslavije, Bijedić je na zasjedanju Vijeća naroda i Društveno-političkom vijeću Savezne skupštine 30. jula održao nastupni govor i predložio novi sastav Vlade, što su oba vijeća Skupštine podržala. Bijedićeva Vlada, sukladno Zakonu o SIV-u brojala je 22 člana. Za potpredsednika je ponovo izabran dr. Jakov Sirotković, za članove SIV-a Stojan Andov, Momčilo Cemović, Boško Dimitrijević, Vuko Dragašević, Dušan Gligorijević, Muhamed Hadžić, Trpe Jakovlevski, Ivo Jerkić, dr. Borisav Jović, Mirjana Krstinić, dr Emil Ludviger, Nikola Ljubičić, Marko Orlandić, Blagoje Popov, Imer Pulja, Janko Smole, Boris Šnuderl, Mirko Tepavac, Geza Tikvicki i dr Anton Vratuša. Istodobno su za savezne sekretare izabrani: za inozemne poslove Mirko Tepavac; za narodnu odbranu Nikola Ljubičić; za privredu Boško Dimitrijević, za finansije Janko Smole; za spoljnu trgovinu Muhamed Hadžić i za rad i socijalnu politiku Vuko Dragašević. Vidimo da je Bijedić odustao od svog prijedloga da Mirka Tepavca predloži za potpredsjednika SIV-a, što je učinio pod izravnim pritiskom Draže Markovića. U svom govoru, obrazlažući prijedlog sastava nove Vlade, Bijedić je pred Skupštinom ukazao na određene nesporazume do kojih je došlo s Makedonijom vezi sa sastavom Vlade. Naime, Makedonci

su, čak i na samom zasjedanju Skupštine, izrazili svoju zabrinutost što Bijedić pripremajući prijedlog sastava nove Vlade nije Makedoniji dodijelio nijedno mjesto saveznog sekretara. Bijedić je branio svoj stav iznoseći istu argumentaciju koju je iznio i na sjednici Predsjedništva SFRJ. Tvrdio je da je u konsultacijama sa republikama bio prihvatio makedonske prijedloge da Aleksandar Grličkov bude imenovan za potpredsjednika SIV-a, te Blagoje Popov i Trpe Jakovlevski za članove. Grličkov je, međutim, odbio ponudu, pa su Makedonci predložili da Boško Tonev zauzme tu poziciju. Kasnije je u konsultacijama sa drugim republikama Bijedić predložio da Tonev uz dužnost potpredsjednika obavlja i dužnost saveznog sekretara za finansije, ali su Makedonci to odbili zahtijevajući da Tonev samo obavlja dužnost potpredsjednika Vlade i bude zadužen za privredu. Bijedić to nije želio prihvatiti, jer je dr. Jakovu Sirotkoviću bio namijenio obavezu koordinacije rada republičkih komiteta i odgovornost za privredna pitanja. Bijedić je tada Makedoncima predložio da neko od njihovih članova SIV-a bude imenovan za saveznog sekretara za unutrašnje poslove, za rad i socijalnu politiku, za finansije ili za generalnog direktora saveznog zavoda za društveno planiranje.²⁸³ Makedonci su to odbili insistirajući samo na poziciji saveznog sekretara za privredu. „Nisam uopšte bio raspoložen da to prihvatim“, rekao je Bijedić, „jer je već bilo dogovoreno da se ta funkcija povjeri jednom od članova SIV-a iz Crne Gore ili Kosova. Opredijelili smo se da to bude član SIV-a sa Kosova, jer se radi o sposobnom čovjeku, a ova Autonomna Pokrajina nije imala za 25 godina ni u jednom resoru mjesto saveznog sekretara.“ Bijedić je ostavio mogućnost da se budućom reorganizacijom SIV-a i stvaranjem novih sekretarijata na jesen 1971, pronađe mjesto za saveznog sekretara iz Makedonije.

Bijedić je objasnio i da nije želio predložiti saveznog sekretara za unutrašnje poslove, zbog toga što namjerava provesti nove organizacione i kadrovske izmjene u tom sekretarijatu. Dok se to ne učini on je sâm preuzeo vođenje tog resora, u čemu će mu pomagati zamjenik saveznog sekretara za unutrašnje poslove.²⁸⁴

Ove debate na sjednicama Predsjedništva SFRJ i Skupštine SFRJ pokazuju da Bijedić nije imao lagan zadatak u pripremi sastava Vlade. Osim sa Makedonijom on je imao određenih nesporazuma i sa Srbijom, koja je ta-

283 Dužnost direktora Saveznog zavoda za društveno planiranje preuzeo je dr. Borisav Jović iz Srbije, koji je izabran i za člana SIV-a.

284 „Zasjedanje Vijeća naroda i Društveno-političkog vijeća Savezne skupštine“, *Oslobođenje*, 31. jula 1971, 3.

kođer imala primjedbe na način kako je Bijedić birao svoje saradnike. Draža Marković u svojim dnevničkim bilješkama pod datumom 30. juli 1971. piše: „Da zabeležim i nesporazum oko izbora M. Tepavca za potpredsednika SIV-a. On je trebalo da bude imenovan, a da se prethodno nije ni sa njim, ni sa nama ni sa Vojvodanima razgovaralo. Nismo se saglasili ni sa metodom, ni sa suštinom datog rešenja, tj. sa preuzimanjem većih obaveza i odgovornosti u SFRJ, od drugih, ili sa situacijom u kojoj će izgledati da Srbi i Hrvati deobom i podelom preuzimaju na sebe odgovornosti drukčije od drugih. M. Tepavac nije imenovan za potpredsednika. S Dž. Bijedićem i drugi nesporazum oko imenovanja Frke Mihailovića za sekretara SIV-a. U dogovoru sa njim taj predlog smo odbili, no on ga i dalje pokreće, a i samom Frki je rekao da je on bio za takvo rešenje, ali da se Srbi nisu složili. Frka sada ide po Skupštini i gundā protiv Srbije (...) Sigurno je da će sa Džemalom Bijedićem biti takvih nesporazuma neprestano i svakodnevno.“²⁸⁵

Iz svega gore navedenog posve je jasno da su se prilikom izbora kandidata za mandatar SIV-a sredinom 1971. vodile žestoke borbe republičkih vladajućih elita, da je Bijedić nakon prihvatanja mandata imao stanovitih poteškoća u sastavljanju vlade, a nakon što je uspio sastaviti prvu Vladu odmah je morao razmišljati kako da tu Vladu reorganizira radi dobijanja nužne podrške svih republičkih elita, jer je to bio ključni preduvjet za uspješnu realizaciju zacrtanih zadataka. Zbog toga je početkom novembra 1971. Bijedićeva Vlada dobila nove članove. Na sjednici Vijeća naroda 3. novembra 1971. prihvaćeni su Bijedićevi prijedlozi o imenovanju novih saveznih funkcionera. Tako je prihvaćen prijedlog da se za saveznog sekretara za pravosuđe i opće upravne poslove imenuje Boris Šnuderl, član SIV-a; za sekretara SIV-a Ivan Franko, dotadašnji predsjednik Komisije Skupštine SR Slovenije za društveni nadzor; za zamjenika saveznog sekretara za vanjske poslove Jakša Petrić, dotadašnji pomoćnik saveznog sekretara u istom sekretarijatu; za zamjenika saveznog sekretara za privredu Nikola Filipović, dotadašnji direktor Saveznog zavoda za cijene; za zamjenika saveznog sekretara za vanjsku trgovinu Dimitar Bojkovski, dotadašnji generalni direktor združenog preduzeća tekstilne industrije „Inteks“ u Skopju; za zamjenika saveznog sekretara za rad i socijalnu politiku Abdurahim Žurl, dotadašnji zamjenik predsjednika Saveznog savjeta za zdravstvo i socijalnu politiku, a za zamjenika saveznog sekretara za pravosuđe i opće upravne poslove Arpad Horvat, dotadašnji pokrajinski sekretar za pravosuđe Vojvodine.²⁸⁶

285 D. Marković, *Život i politika*, 1, 294-295.

286 „Vijeće naroda. Podrška predloženim mjerama“, *Oslobođenje*, 4. novembra 1971, 5.

Ovo, međutim, nije bilo proširivanje Vlade, nego samo imenovanje novih funkcionera. Proširenje Vlade se desilo tek početkom decembra 1971. godine. Prije toga Bijedić je na sjednici Vijeća naroda 16. novembra 1971. predložio izmjene Zakona o SIV-u, kako bi se otvorila mogućnost da svaka republika umjesto tri predloži po četiri člana u SIV.²⁸⁷ Na temelju prihvaćenih izmjena zakona početkom decembra 1971. u SIV su ušli novi članovi, čime je Vlada definitivno kompletirana, i to gotovo pola godine od Bijedićeva imenovanja za mandataru. Na zasjedanju Savezne skupštine 2. i 3. decembra 1971. Vlada je proširena sa šest novih članova. Tada su u Vladu ušli dr. Nikola Stojanović, koji je kasnije postao savezni sekretar za tržište i cijene, dr. Anton Vratuša je postao drugi potpredsjednik Vlade; Luka Banović, koji je od maja 1971. obavljao dužnost zamjenika saveznog sekretara za unutrašnje poslove, postao je savezni sekretar za unutrašnje poslove; Ivo Kuštrak je postao sekretar novoformiranog Saveznog sekretarijata za poljoprivredu, a Blagoje Popov, koji je i ranije bio u SIV-u, postao je savezni sekretar za saobraćaj i veze; Mugbil Bejzat je postao savezni sekretar za pravosuđe i opšte upravne poslove umjesto Borisa Šnuderla koji je zbog odlaska na novu dužnost razriješen ove funkcije. U Vladu je ušao i Dragomir Milojević, dok je Ivan Franko postao sekretar i član Vlade.²⁸⁸ Tokom 1972. napravljene su nove izmjene u Vladi, kada je umjesto Mirka Tepavca u Vladu ušao Miloš Minić. Krajem 1972. formiran je novi Savezni sekretarijat za tržište i cijene.²⁸⁹ Početkom 1973. za novog člana SIV-a izabran je Milorad Birovljev, dotadašnji direktor predstavništva Međunarodne korporacije za investicije u Jugoslaviji.²⁹⁰

Nakon ovih rekonstrukcija u prvom mandatu, Bijedić je sredinom 1974. od Josipa Broza dobio drugi mandat za sastav nove Vlade. Ovaj novi mandat Bijedić je također dobio u uvjetima oštarih debata u federaciji u vezi s novim ustavnim amandmanima i donošenjem novoga ustava. Očito naoružan iskustvom iz 1970. i 1971, kada se, nakon iskustva sa Mikom Špiljakom i Mitjom Ribičićem, koji su na funkciji predsjednika SIV-a bili po dvije godine, a i njih proveli u teškim polemikama sa republičkim vladajućim elitama, Tito je ovoga puta odlučio zaigrati „demokratski“ i odmah na početku debata o novim saveznim funkcionerima jasno iznio svoj stav – Džemal Bijedić je njegov kandidat za predsjednika SIV-a, a imena ostalih

287 „Džemal Bijedić: Zašto treba povećati sastav Vlade“, *Oslobođenje*, 17. novembra 1971, 5.

288 „Novi članovi SIV-a“, *Oslobođenje*, 4. decembar 1971, 4

289 „SIV. Novi savezni sekretarijat“, *Oslobođenje*, 7. decembra 1972, 3.

290 „U Saveznoj skupštini zasjedalo svih pet domova“, *Oslobođenje*, 8. marta 1973, 3.

članova Vlade prepušta Bijediću. Zapravo, kada su koncem 1973. pokrenute diskusije o novoj raspodjeli federalnih funkcija jedino se nije raspravljalo o tri pozicije: poziciji predsjednika SIV-a, ministra odbrane i ministra vanjskih poslova. Branko Mikulić u svojim bilješkama pod datumom 16. novembra 1973. bilježi da bi se u predstojećim kadrovskim izmjenama na razini federacije trebala načelno obezbijediti odgovarajuća zastupljenost republika i pokrajina u institucijama federacije, te da „s obzirom da nam je saopšteno da Džema (Bijedić) ostaje na sadašnjoj dužnosti, i da će Todo [Kurtović] biti jedan od sekretara Izvršnog biroa, za ostale istaknute funkcije u federaciji mi se ne bismo kandidirali. (...) Konkretno: 1. Džema [Bijedić] za predsjednika SIV, 2. Todo [Kurtović] za sekretara IB, 3. Munir [Mesihović] za člana IB.“

Nakon što je Tito odlučio Bijediću povjeriti i drugi mandat, trebalo je samo provesti uobičajenu „demokratsku“ proceduru. Prvo su vođene političke debate unutar Saveza komunista. Tako je na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ 21. novembra 1973, na kojoj je otvorena diskusija o budućim kadrovskim rješenjima u federaciji, vispreni i Titu do krajnosti odani Stane Dolanc, koji je predsjedavao sjednicom, odmah na početku kazao da je Titov prijedlog da Izvršni biro ima 12 članova sa pet sekretara, te da Džemal Bijedić i dalje ostane predsjednik SIV-a, Nikola Ljubičić sekretar za narodnu odbranu, a Miloš Minić sekretar za vanjske poslove, dok bi se o ostalim pozicijama moglo i dalje diskutirati. Dolanc je dalje novodio razne pozicije o kojima bi se trebalo raspravljati. Tako je spominjao da za predsjednika Savezne skupštine kao jedini kandidat figurira Kiro Gligorov, a za Predsjedništvo SFRJ se spominju Tito, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, Rato Dugonjić, Veljko Vlahović, Lazar Koliševski, Stevan Doronjski i Fadilj Hodža. Što se tiče Srbije, Dolanc veli da se kao prijedlog iz te Republike za članstvo u Predsjedništvu SFRJ spominje Petar Stambolić, mada je od ranije Titov prijedlog bio da to bude Draža Marković. Mikulić je kazao da bi bilo dobro da republike obave razgovore o svim kandidatima, sa čime se Dolanc odmah saglasio.

U daljem toku razgovora spominjala su se imena za razne funkcije. Stevan Doronjski je primijetio da za Srbiju nije predviđeno ni jedno rukovodeće mjesto, naglašavajući pri tome da je Srbija „posle rata imala uvek na najisturenijim pozicijama čoveka. Nije se ona intabulirala na to, ali kada smo sinoć gledali raspored, Srbije nigde nema na takvim pozicijama“, na šta je Milka Planinc dodala da je isti slučaj i sa Hrvatskom, a Doronjski je nastavio: „Ipak se u Srbiji nešto dešavalo, bio je Četvrti plenum koji je imao

najveće reperkusije kadrovske, sada smo imali ove posljednje događaje i ja sam sinoć otvoreno rekao o našoj odgovornosti,²⁹¹ onih koji smo sinoć razgovarali, da postavimo ovo pitanje. Ja ne bih išao na surogate u tim rješenjima, jer jedna ugledna ličnost mora da bude na istaknutoj političkoj funkciji. Mi tih funkcija imamo dovoljno. To je slično i sa Hrvatskom, ovo što je Milka rekla da se o tome mora voditi računa, a možemo da vidimo jer imamo i funkcija i da sve zadovoljimo i da ne pravimo ni u jednoj republici nikakav problem. Ako ne bi na to išli – ovo sinoć nisam rekao što ću sada reći – onda bi rukovodstvo Srbije moralo javno da kaže da nije tražilo nikakvu funkciju.“ Diskutiralo se i o ostalim pozicijama, samo ne o onima za koje se Tito već izjasnio (Bijedić, Ljubičić i Minić).²⁹²

No, zanimljivo je da je prije održavanja sjednice 21. novembra 1973, kada je Dolanc saopćio Titov stav da Bijedić nastavi obavljati dužnost predsjednika SIV-a, samo dan ranije, dakle 20. novembra 1973, na prijedlog Kire Gligorova održana sjednica Izvršnog biroa na kojoj se raspravljalo o teškoj ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji. Sjednici nije prisustvovao Džemal Bijedić, a Gligorov je u svom uvodnom izlaganju kazao kako poslije raščišćavanja sa nacionalizmom, liberalizmom i tehnokratizmom sve više do izražaja dolaze ekonomski problemi i oni će se naći u centru društvene akcije. On je ekonomsku situaciju ocijenio jako teškom, čak najtežom poslije rata. On je naglasio da je vidljivo da u posljednjih deset godina u Jugoslaviji postoji usporen razvoj rasta dohotka i produktivnosti rada.²⁹³ Sasvim je moguće da je ovaj potez Kire Gligorova bio u funkciji diskreditacije Džemala Bijedića pred predstojeće izbore federalnih funkcionera.

No, očito je da taj manevar nije dao nikakve rezultate, pa je na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ održanoj 20. decembra 1973. nastavljena diskusija o kadrovskim rješenjima na razini federacije. Sve je bilo u opticaju, ali je Stane Dolanc i na ovoj sjednici ponovio kako je ranije već dogovoreno da Džemal Bijedić ostane na poziciji predsjednika SIV-a te da rukovodi daljim izborom kadrova za svoju Vladu. „To moramo njemu prepustiti, uz sva poštovanja principa pariteta, jer je on odgovoran za te funkcije i treba da ima svoj uticaj na to koga će prihvatiti.“²⁹⁴

291 Doronjski je mislio na smjenu srbijanskog partijskog liberalnog vodstva koncem 1972. godine.

292 AJ, CK SKJ, IV/230, Magnetofonske beleške sa sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Beograd 21. novembra 1973.

293 AJ, CK SKJ, IV/229, Magnetofonske beleške sa sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Beograd 20. novembar 1973.

294 AJ, CK SKJ, IV/234, Magnetofonske beleške sa sednice Izvršnog biroa Predsedništva

Nakon što je u krugu najviših partijskih krugova podržana Titova odluka o Bijediću kao o novom/starom mandataru, slijedila je uobičajena procedura dobivanja saglasnosti svih republika, što je prošlo bez ikakvih primjedbi, nakon čega je Konferencija SSRN Bosne i Hercegovine, na Titov prijedlog, utvrdila ime Džemala Bijedića kao kandidata za mandatar Saveznog izvršnog vijeća. Na sjednici Radne grupe Predsjedništva SFRJ održanoj u prijevodnim satima 4. marta 1974. zaključeno je da se na sjednici Predsjedništva istoga dana Džemal Bijedić ponovo predloži za mandatar za sastav Saveznog izvršnog vijeća. Mitja Ribičič je objasnio da je to bio prijedlog lično Josipa Broza, što je podržano i na proširenoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ.²⁹⁵ Nakon toga je i formalno Predsjedništvo SFRJ na sjednici od 4. marta 1974, na prijedlog J. B. Tita, a uz prethodno postignutu suglasnost svih republika i pokrajina, imenovalo Bijedića mandatarom,²⁹⁶ a Saveznu konferenciju SSRN je na sjednici 6. marta 1974. o tome obavijestio Mitja Ribičič, nakon čega je i u SSRN Jugoslavije prihvaćen taj prijedlog.²⁹⁷

Bijedić je u ekspezu pred Saveznom skupštinom 17. maja 1974. govorio o programu Vlade i predložio da se za potpredsjednike SIV-a izaberu Dobrosav Ćulafić, Miloš Minić, dr. Berislav Šefer i dr. Anton Vratuša, a za članove SIV-a Aslan Fazlija, dr. Borisav Jović, Mugbil Bejzat, Ljubomir Marković, Franjo Nađ, Radovan Pantović, Vasilije Skendžić, Janko Smole, dr. Asen Simitčiev i Gojko Ubiparip. Za savezne sekretare Bijedić je predložio Miloša Minića – za inostrane poslove, Nikolu Ljubičića – za narodnu odbranu, Franju Herljevića – za unutrašnje poslove, Imera Pulju – za tržište i cijene, Momčilo Cemović – za saveznog sekretara za finansije, dr. Emila Ludvigera – za spoljnu trgovinu i Ivana Franka – za pravosuđe i organizaciju savezne uprave. Svi Bijedićevi prijedlozi su prihvaćeni. Istodobno su za predsjednike saveznih komiteta izabrani Milorad Birovljev – za društveno planiranje, Dušan Ilijević – za energetiku i industriju, Ivo Kuštrak – za poljoprivredu, Boško Dimitrijević – za saobraćaj i veze, Milan Vukasović – za turizam, Stojan Andov – za ekonomsku saradnju sa zemljama u razvoju, Svetozar Pepovski – za rad i zapošljavanje, Mara Radić – za pitanja boraca i vojnih invalida, Zora Tomić – za zdravstvo i socijalnu

SKJ, Beograd 20. decembra 1973.

295 AJ, Predsjedništvo, F. 412, Zabeleška sa sednice radne grupe Predsedništva SFRJ, održane 4. marta 1974.

296 „Odluka Predsjedništva SFRJ: Džemal Bijedić kandidat za predsjednika SIV-a.“ *Oslobođenje*, 5. marta 1974, 1.

297 „Socijalistički Savez i predstojeći izbori.“ *Oslobođenje*, 7. marta 1974, 3.

zaštitu, Trpe Jakovlevski – za nauku i kulturu, Muhamed Berberović – za informacije. Bijedić je napomenuo da su Nikola Ljubičić i Janko Smole bili članovi SIV u prethodna dva saziva, a svoje opredjeljenje da ih zadrži i u ovom sazivu opravdavao je uvjerenjem „da će oni obezbijediti (...) neophodan kontinuitet u značajnim funkcijama za koje su predloženi odnosno koje će im biti povjerene u djelokrugu Vijeća.“²⁹⁸ Tako je startala nova Vlada, koju je Bijedić vodio sve do svoje smrti početkom 1977. godine.

Suočavanje sa problemima

Politički izazovi

Kao predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Bijedić se najviše bavio privrednim pitanjima, ali ne bi trebalo potcjenjivati ni njegovo uključivanje u politička pitanja, pogotovo jer su u to vrijeme politički odnosi presudno utjecali na ekonomski razvoj.

Među političkim pitanjima u kojima je sudjelovao za vrijeme svoga vođenja Saveznog izvršnog vijeća valja posebnu pozornost obratiti na njegov stav prema uklanjanju hrvatskog republičkog vodstva na čelu sa Savkom Dabčević Kučar, kao i njegov stav prema rušenju srpskog liberalnog vodstva na čelu sa Markom Nikezićem i Latinkom Perović, te njegovu ulogu u unutarbosanskim političkim obračunima 1970-ih godina. Ipak, treba imati u vidu da mnoge pojedinosti u vezi s tim još uvijek nisu poznate i da brojni nezvanični razgovori na kojima su se donosile često i presudne odluke nisu ostali zabilježeni. Ta činjenica je posebno važna u pokušaju da se Bijedićeva uloga u tome sagleda u što realnijem svjetlu, pogotovo što on kao predsjednik Vlade nije sudjelovao na partijskim sastancima, osim na onim na kojima se izravno govorilo o radu Saveznog izvršnog vijeća ili o pitanjima iz njegove nadležnosti. Zbog toga nije ostalo jako puno informacija na temelju kojih bi se u cijelosti mogla sagledati Bijedićeva uloga u tome. Nesporno je, međutim, da je Bijedić bio uključen u ove političke obračune, ali nije imao ključnu ulogu, pogotovo što su oni samo proizašli iz zaoštrenih političkih odnosa prije nego je Bijedić postao predsjednik Saveznog izvršnog vijeća, a u vrijeme njegova mandata samo su se zaoštravali i priveli svome kraju.

Prvi ozbiljniji politički problem s kojim se Bijedić kao predsjednik Saveznog izvršnog vijeća suočio odnosio se na Titov obračun sa hrvatskim

298 AMH, FDŽB/k1-IV-2.

političkim vodstvom koncem 1971. godine. Ranije smo vidjeli kako je, u vrijeme dok je Bijedić bio u strukturama republičke vlasti Bosne i Hercegovine, u odnosima između tog bosanskohercegovačkog vodstva i hrvatskog političkog vodstva bilo dosta zategnutosti, pa čak i velikih neslaganja između tadašnjih ključnih republičkih političkih lidera, Branka Mikulića i Savke Dabčević Kučar. Ipak, Hrvatska je podržala izbor Džemala Bijedića za predsjednika Saveznog izvršnog vijeća, dajući mu prednost nad ključnim konkurentom i srbijanskim favoritom, Kirom Gligorovim.²⁹⁹ Ta podrška, međutim, nije imala nikakvog značaja za Bijedića prilikom Titovog obračuna s hrvatskim političkim republičkim vodstvom. Bijedić, kao i tadašnje bosanskohercegovačko političko rukovodstvo u cjelini, nije podržavao političke aktivnosti koje su se iz Hrvatske u vrijeme *Hrvatskoga proljeća* prelijevale u Bosnu i Hercegovinu. On je 29. oktobra 1971. posjetio Ljubuški i tamo se na licu mjesta upoznao sa političkom situacijom, te položio kamen-temeljac za fabriku igličastih ležajeva, otvorio novu robnu kuću i pustio u promet put Čapljina – Ljubuški. Bijedić je u svom govoru tom prilikom isticao postignute rezultate u razvoju Hercegovine poslije Drugoga svjetskog rata, te najavljivao izgradnju novih privrednih kapaciteta na ovom prostoru, što je sigurno bilo dio protuakcije vladajuće bosanskohercegovačke elite na politički utjecaj koji su na tom prostoru sve više dobivale ideje pripadnika *Hrvatskog proljeća*.³⁰⁰ Prema svjedočanstvima koja su iza sebe ostavili tadašnji sudionici, Bijedić se nije nimalo dvoumio u tom obračunu. Mada ne spominje izravno Bijedića, Mika Tripalo je navodio u svojim sjećanjima da je tadašnje bosanskohercegovačko vodstvo nagovorilo Tita da se obračuna sa hrvatskim liderima 1971. godine, tvrdeći kako je Dušan Dragosavac došao u Bugojno kod Mikulića i skupa s njim zatražio od Tita da smijeni hrvatsko političko rukovodstvo, a toj se akciji, prema ovom mišljenju, pridružio Edvard Kardelj i uz određene vanjsko-političke okolnosti Tito se relativno lako riješio hrvatskog političkog

299 Hrvatska je dugo vremena imala rezerve prema Kiri Gligorovu. Vladimir Bakarić je čak gostujući na televiziji Beograd u junu 1968. kazao da poslije rušenja Rankovića 1966. u Hrvatskoj nije odmah došlo do čistki u UDB-i jer hrvatska UDB-a nije slijedila Rankovića. „Za Zagreb crna mačka nije bio Ranković. Bio je Kiro Gligorov, Jelić, Rakić. Kad smo pristali da to vodstvo ostane na sprovođenju reforme naišli smo na tvrd otpor, jer je to ekipa koja 20 godina radi birokratski“ (Z. Vuković, *Od deformacija SDB*, 196).

300 „Svečanosti u Ljubuškom povodom 27. godišnjice oslobođenja i 30. godišnjice revolucije. Ključ stabilizacije nalazi se u rukama republika i komunala“, *Oslobođenje*, 30. oktobra 1971, 8. O tome vidjeti i u D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 153.

vodstva.³⁰¹ Teško je provjeriti sve detalje u vezi s ovim tvrdnjama. Ali, činjenica je da je Tito iznenada došao u Bugojno 12. novembra 1971. na kraći odmor. Domaćini su mu bili bosanskohercegovački politički lideri (Branko Mikulić, Hamdija Pozderac i Dragutin Kosovac), a njima se 13. novembra iz Sarajeva na jedan dan pridružio i Džemal Bijedić. U Bugojnu je u to vrijeme došao i dr. Dušan Dragosavac, s kojim je Tito razgovarao 14-15. novembra. Razgovarali su o *Hrvatskom proljeću*, a Tito je u tom razgovoru naglasio: „Ja moram istupiti javno, dati oštru i jasnu političku kvalifikaciju stanja u rukovodstvu SK Hrvatske.“ Vjerovatno je i Bijedić na ovom razgovoru podržao takvu Titovu odluku. Tito je u Bugojnu ostao do 17. novembra 1971. godine. Ubrzo nakon toga Tito je krenuo u Rumuniju i u „plavom vozu“ sa svojim saradnicima razgovarao o studentskom štrajku koji je 22. novembra počeo u Zagrebu. Uz Tita su tada bili Džemal Bijedić, Stane Dolanc, Mirko Tepavac, Draža Marković i još mali dio suradnika. Tada je Tito, analizirajući taj studentski štrajk i ponašanje hrvatskog vodstva, odlučio ukloniti Savku Dabčević Kučar i Miku Tripala sa političke pozornice.³⁰² O tome je pisao i Titov šef kabineta Marko Vrhunec navodeći da se Bijedić u tom razgovoru s Titom o stanju na hrvatskoj političkoj sceni oštro suprotstavljao hrvatskim zahtjevima u sferi finansija, poput zahtjeva

301 M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 201, 204; Tito je sigurno razgovarao sa Dušanom Dragosavcem uoči 21. sjednice u Karađorđevu, jer je štampa objavila vijest o tome, a i sâm Tito je to kazao na sjednici. Savka Dabčević Kučar napominje da je Dušan Dragosavac čitavu godinu dana „tajno“ upozoravao Tita da hrvatsko političko vodstvo vodi nacionalističku politiku (S. Dabčević Kučar, *‘71. Hrvatski snovi i stvarnost*, 636). Prema vlastitom priznanju, Dragosavac je sa Titom razgovarao prvo u Beogradu 21. novembra 1970, a potom drugi put u Bugojnu 14. i 15. novembra 1971. godine. (Usporedi: Hrvoje Klasić *Hrvatsko proljeće u Sisku*, Zagreb, 2006, 147). Dragosavac piše da su prilikom njegovog dolaska u Bugojno 14. novembra „oko četiri, pet sati poslije podne“ uz Tita bili Branko Mikulić, Hamdija Pozderac, Dragutin Kosovac i Franjo Herljević. Ne spominje Džemala Bijedića, koji je, očito, dan prije samo razgovarao sa Titom i odmah napustio Bugojno (D. Dragosavac, *Zbivanja i svjedočenja*, 42, 70). No, Dragosavac je s Titom razgovarao „u četiri oka“ 14. novembra od 9 sati u večer do 1 sat poslije ponoći, te ponovo od 9 sati u jutro 15. novembra 1971. godine. Dragosavac je 15. novembra „na Titov zahtjev“ bio i na ručku što ga je u Bugojnu Tito priredio u čast predsjednika Malte Doma Mintofa. Zdravko Vuković, koji je bio generalni direktor Radio-televizije Beograd, u svojim bilješkama pod datumom 24. novembar 1971. piše da mu je Latinka Perović pričala da je Tito „vršio konsultacije sa Bosancima, Makedoncima i ostalim, sa Bakarićem.“ (Z. Vuković, *Od deformacije SDB*, 588).

302 Zvonimir Despot, *Tito. Tajne vladara. Najnoviji prilozi za biografiju Josipa Broza*, Zagreb, 2009, 178.

„devize onome tko ih stvara“, zalažući se „nekritički“ za administrativni režim u sferi poslovanja s devizama. Vrhunec piše: „Vraćajući se [iz Temišvara] cijelim smo putem analizirali vijesti iz Zagreba [gdje se odvijao studentski štrajk]. U polemički razgovor o deviznom režimu upleo se Džemal Bijedić, tadašnji predsjednik SIV-a. On je nekritički zagovarao postojeći, administrativni režim, a ja [tj. Marko Vrhunec] sam se zalagao za devizni režim koji će na ekonomskim temeljima omogućiti što tješnje povezivanje sa svijetom, na što treba poticati gospodarstvo. S tog stanovišta dao sam za pravo zagrebačkim zahtjevima“.³⁰³ Ipak, sâm Vrhunec navodi da su za obračun s hrvatskim vodstvom presudni bili politički razlozi, ali se ne može negirati činjenica da je Bijedić podržao Tita u obračunu s hrvatskim vodstvom.

Drugi sudionik ovog razgovora u „plavom vozu“ bio je Draža Marković. On u svojim dnevničkim bilješkama navodi da su svi, uključujući Staneta Dolanca i Džemala Bijedića, bili protiv zahtjeva koji su dolazili iz Hrvatske, te da su svi podržavali prijedloge o nužnosti otpočinjanja razgovora o jačanju jugoslavenske državne zajednice „podrugujući se sa preokupiranošću republičkim državama i državnošću (...) Izgleda da je čaša prepunjena i da je nacionalizam prevršio meru, da je otpočeo jedan proces otrežnjenja.“³⁰⁴ Slično je tvrdio i Mirko Tepavac, tadašnji ministar vanjskih poslova u Bijedićevoj Vladi. On u svojim sjećanjima navodi da su svi sudionici, uključujući i Bijedića, prilikom povratka iz Temišvara, sve otvorenije kritizirali hrvatski pokret, što je konačno nagnalo Tita da sazove sjednicu Predsjedništva SKJ u Karađorđevu i da ukloni hrvatsko političko vodstvo sa scene.³⁰⁵

Ono što je sasvim izvjesno je da Bijedić nije izravno sudjelovao u radu Dvadeset prve sjednice Predsjedništva SKJ na kojoj je presuđeno hrvatskim liderima.³⁰⁶ Sâm Bijedić je na sjednici Predsjedništva SKJ održanoj 28. februara 1972, opširno informirajući Predsjedništvo o radu SIV-a u proteklom razdoblju, kazao da se SIV povodom Dvadeset prve sjednice

303 M. Vrhunec, *Šest godina s Titom*, 292. Stav „devize onome kome pripadaju“ mogao se različito tumačiti. Zanimljivo je da su neki dugo vremena smatrali da je puno korisnije bilo uvesti realan devizni kurs nego insistirati na tome da devize ostaju tamo gdje su zarađene. O tome u svojim sjećanjima piše i Milka Planinc, koja se kao predsjednica Saveznog izvršnog vijeća sa problemima provedbe deviznog zakona suočavala tokom 1980-ih godina (Milka Planinc, *Čisti računi željezne lady. Sjećanja*. Priredio i uvodnu studiju napisao Tvrtko Jakovina. Zagreb, 2011, 256-257).

304 D. Marković, *Život i politika*, I, 316.

305 A. Nenadović, *Mirko Tepavac*, 153-154.

306 *Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971. Autorizirani zapisnik*, Zagreb, 1994.

Predsjedništva SKJ angažirao na poslovima bezbjednosti zemlje koordinirajući međusobne akcije saveznih i republičkih organa na planu nacionalne bezbjednosti i „suprotstavljanja neprijateljskoj aktivnosti“.³⁰⁷ Nije ništa kazao o svom sudjelovanju u tome, ali s obzirom na ponašanje i diskusije koje su tom prilikom imali Cvijetin Mijatović i Branko Mikulić, te s obzirom na ranije Bijedićeve razgovore s Titom i njegov odnos s Mijatovićem i Mikulićem, nema nikakve sumnje da je on morao biti jače uključen u ovu Titovu operaciju uklanjanja hrvatskog političkog vodstva. To što nije izravno sudjelovao u radu Dvadeset prve sjednice Predsjedništva SKJ posljedica je samo činjenice da on nije bio član tog tijela, ali je kao predsjednik Vlade učinio što je bilo potrebno da se olakša ovo uklanjanje, pogotovu što hrvatski ekonomski zahtjevi nisu bili u skladu s njegovim finansijskim konceptom, jer su ograničavali finansijsku politiku njegove Vlade.

Slično je bilo i naredne godine, kada se Tito obračunao sa srpskim liberalnim vodstvom koje su predvodili Marko Nikezić i Latinka Perović. Bijedić, mada je bio na najvišoj federalnoj poziciji, kao bosanskohercegovački politički kadar, konsultirao se sa svojom republikom. Na sjednici Sekretarijata CK SKBiH 31. avgusta 1972. Mikulić je govorio o tome kako se CK SKBiH treba postaviti prema CK SK Srbije s obzirom da je iz razgovora sa Mahmutom Bakalijem i Markom Nikezićem mogao već zaključiti da oko suštinskih pitanja razvoja Srbije i Jugoslavije u političkom rukovodstvu Srbije postoji podijeljenost u dvije struje: u jednoj su Draža Marković i Petar Stambolić, a u drugoj Marko Nikezić i Latinka Perović.³⁰⁸ Mikulić je tada najavio „vruću jesen“ u Srbiji, zbog čega je želio da bosanskohercegovačko rukovodstvo zauzme stavove za ponašanje u odnosu na situaciju u Srbiji. On je smatrao da Bosna i Hercegovina ne treba da se opredjeljuje za ljude, ali da treba imati povjerenja u CK SK Srbije. Zatim je najavio početak priprema za razgovore sa delegacijom iz Srbije, te skrenuo pažnju kadrovima iz BiH u Federaciji da se ne opredjeljuju ni za jednu grupu u Srbiji.

307 Valja naglasiti da su se nakon Dvadeset prve sjednice neki pribojavali nereda u Hrvatskoj, pa je iz Bijedićeve Vlade, iz Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove, upućen poziv drugim republičkim ministarstvima za policijsku podršku prilikom eventualne potrebe da se intervenira u Hrvatskoj. Sigurno je takav poziv upućen Sloveniji, od koje se tražio jedan bataljon policije. Slovenci su, nakon dužih internih debata, smatrajući da je ipak bolje da intervenira policija nego eventualno vojska, zaključili da će policijski bataljon biti spreman, ali će ga poslati „tek u krajnjem slučaju – ako će nastati takva situacija.“ O reagiranju u Sloveniji na taj savezni zahtjev vidjeti u: A. Gabrič, *Odnos slovenske politike*, 19-20.

308 AFBiH, BM, br. 178/72, Sjednica Sekretarijata CK, Sarajevo 31.8.1972 (o odnosima prema rukovodstvu CK Srbije).

Međutim, Tito je već bio odlučio da se ide na uklanjanje srbijanskog liberalnog rukovodstva, i tokom „vruće jeseni“, nakon što je obavio temeljite pripreme, odstranio Marka Nikezića i Latinku Perović iz političkog života Srbije. Bijedić se nije uključivao u ovaj obračun sa srbijanskim liberalnim rukovodstvom, jer to nije bilo u njegovoj nadležnosti, ali je malo vjerovatno da nije bio jako dobro informiran o Titovim namjerama i kao predsjednik SIV-a svakako je podržao Titov način političkog obračuna sa srbijanskim liberalima. Titov sastanak sa srbijanskim političkim vodstvom od 9. do 12. oktobra, na kojemu je odlučena sudbina srbijanskih liberala, odvijao se u zgradi Saveznog izvršnog vijeća.³⁰⁹

Za Bijedića je ovo uklanjanje liberala sa političke scene imalo i praktičnu posljedicu. Naime, sa Markom Nikezićem i Latinkom Perović, ostavku je podnio i Koča Popović, član Predsjedništva SFRJ iz Srbije, te Mirko Tepavac, savezni sekretar za vanjske poslove u Bijedićevoj Vladi. Tepavac je ostavku podnio na sjednici Saveznog izvršnog vijeća 1. novembra 1972,³¹⁰ a Bijedićeva je Vlada za privremenog vršioca dužnosti saveznog sekretara za vanjske poslove imenovala Jakšu Petrića, dotadašnjeg zamjenika saveznog sekretara, dok je Skupština Srbije na sjednici 3. novembra 1972. obaviještena o ostavci Koče Popovića. Koncem decembra 1972. Republička konferencija SSRN Srbije je za člana Predsjedništva SFRJ umjesto Koče Popovića izabrala Dobrivoja Vidića, dotadašnjeg jugoslavenskog ambasadora u Velikoj Britaniji.³¹¹

Bijedić je, međutim, taj problem jednostavno riješio – umjesto Tepavca ubrzo je na tu poziciju predložio Miloša Minića, dotadašnjeg potpredsjednika Savezne skupštine. Na sjednici Komisije Savezne skupštine

309 Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza Tita*, Beograd, 1990, 166-205; Latinka Perović, „Na tragu srpske liberalne tradicije. Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka“, u: Marko Nikezić, *Srpska krhka vertikalna*, Beograd, 2003.

310 Tepavac u svojim sjećanjima navodi da je pismenu ostavku podnio Titu 16. septembra 1972, dakle mjesec dana prije sastanka sa srbijanskim liberalnim rukovodstvom, ali da na taj njegov zahtjev Tito nije brzo odgovorio. U međuvremenu, Tepavac je bio i na zasjedanju Generalne skupštine OUN, na dočeku i ispraćaju britanske kraljice Elizabete i obavljao sve ostale ministarske dužnosti. Konačno je u razgovoru 20. oktobra Tito prihvatio ostavku i s Tepavcem dogovorio proceduru razrješenja. Tito je tada odlučio da do imenovanja novog ministra vanjskih poslova tu dužnost obavlja Jakša Petrić. Nakon toga je Tepavac, 21. oktobra 1972, pismenu ostavku podnio Džemalu Bijediću, a ostavka je prihvaćena na sjednici SIV-a 1. novembra 1972. godine. (A. Nenadović, *Mirko Tepavac*, 241-242).

311 „Skupština Srbije. Dobrivoje Vidić novi član Predsjedništva SFRJ“, *Oslobođenje*, 28. decembra 1972, 3.

za izbor i imenovanje, održanoj 5. decembra 1972, taj je Bijedićev prijedlog prihvaćen i prosljeđen Vijeću naroda i Društveno-političkom vijeću Savezne skupštine, u čijoj su nadležnosti, prema odredbama Ustava, bila imenovanja članova SIV-a.³¹² Na sjednici svih vijeća Savezne skupštine 15. decembra 1972. Minić je izabran za saveznog sekretara za vanjske poslove i potpredsjednika SIV-a, a član SIV-a Dragomir Milojević, kako se ne bi narušio paritet odnosa u zastupljenosti republika i pokrajina u saveznoj Vladi, razriješen je dužnosti člana SIV-a.³¹³

No, Minićev dolazak nije prošao bez otpora u Srbiji. Draža Marković u svojim dnevničkim bilješkama bilježi da je 15. decembra 1972. „M. Minić [je] primio dužnost sekretara za inostrane poslove. Dž. Bijedić se, zajedno sa M. Minićem, izborio da ovaj bude i potpredsjednik SIV-a. Na njihovu inicijativu je i Tito lično govorio sa mnom o tome.“ Marković piše da Minićev dolazak na poziciju potpredsjednika Vlade „nije dobro iz više razloga – i suviše se politički istura Miloš Minić; mi – Srbija – držimo tobože mesto potpredsjednika, a da to u stvari ne držimo (jer sekretar za inostrane poslove je i suviše angažovan da bi to mogao biti).“ Osim toga, smatrao je Marković, „izaziva se nezadovoljstvo drugih republika time itd.“ No, Marković se najviše pribojavao toga što je Srbija zbog Minićeva ulaska u SIV narušila republički paritet zbog čega će morati povući jednog člana SIV. „Mi smo svi jedinstveni da to bude Dragan Milojević. Džemal Bijedić bi voleo da to bude ili Saša Gligorijević ili B. Jović, na šta mi nećemo pristati.“³¹⁴ Kao što smo vidjeli, iz SIV-a je ipak izašao Milojević, a ne Gligorijević ili Jović.

Još jedan član Bijedićeve Vlade je kasnije smijenjen pod optužbom da je bio blizak Nikeziću i Latinki Perović. Riječ je o Gezi Tikvickom, članu SIV-a iz Vojvodine, koji je po nacionalnosti bio Hrvat, a osim bliskosti s liberalima u optužbu mu je stavljeno i da je, navodno, razvijao teze o ugroženosti Hrvata u Subotici.³¹⁵ To je, i u sastavu Bijedićeve Vlade, značilo raskid sa srbijanskim liberalima.

Nakon uklanjanja srbijanskih liberala, u koji nije bio izravno uključen, Bijedić je djelimično bio angažiran na rješavanju drugog političkog problema u Bosni i Hercegovini. Naime, paralelno sa uklanjanjem srpskih

312 „Prijedlog Predsjednik SIV-a u vezi s imenovanjem novog sekretara za inostrane poslove. Miloš Minić kandidat“, *Oslobođenje*, 6. decembra 1972, 1.

313 „Juče u Saveznoj skupštini. Burna debata o zamrzavanju LD“, *Oslobođenje*, 16. decembar 1972, 3.

314 D. Marković, *Život i politika*, I, 404.

315 S. Đukić, *Slom srpskih liberala*, 280-281.

liberala odvijao se „obračun“ bosanskohercegovačkog partijskog vodstva sa Avdom Humom i Osmanom Karabegovićem, gdje je Bijedić u određenoj fazi sukoba bio izravno uključen i pružio podršku Branku Mikuliću i njegovim saradnicima. Treba imati u vidu da se ovaj sukob sa Humom i Karabegovićem odvijao od sredine 1972. godine, premda bi se njegov početak mogao pomjeriti i na kraj 1971. godine. U narednom razdoblju sukob se sve više intenzivirao, a kulminaciju je doživio njihovom marginalizacijom na političkoj sceni. Na 49. sjednici CK SKBiH 27. novembra 1972. Osman Karabegović je isključen iz članstva u Savezu komunista, ali je i dalje nastavio osuđivati politiku koju je vodilo tadašnje bosanskohercegovačko vodstvo

³¹⁶ Bijedić se odmah na početku „obračuna“ izravno uključio i podržao tadašnje bosanskohercegovačko partijsko vodstvo na čelu sa Brankom Mikulićem. Ipak, on kao savezni premijer nije u svim fazama sukoba bio jednako intenzivno uključen, jer je imao i drugih, prećih zadataka. Na poznatoj 44. sjednici, koja je trajala tri dana (14, 15. i 20. septembra 1972.) i koja je bila presudna za ishod ovog obračuna, Bijedić je aktivno sudjelovao. Ova je sjednica bila jako važna, a i Bijedićevo prisustvo na njoj, što je vidljivo već prilikom Mikulićevog otvaranja sjednice. On je, naime, informirao prisutne da se „Džemal Bijedić sada [se] javio sa beogradskog aerodroma, ne može avion da poleti, ali će doći u toku sjednice.“³¹⁷ Čim se pojavio na sjednici Bijedić je diskutirao. Primjetno je da se on u svojoj diskusiji fokusirao na teze Osmana Karabegovića, a da se ni jednom riječju nije osvrnuo na istupe i primjedbe Avde Hume.

Bijedić je Karabegovićevo djelovanje okarakterizirao kao „neprihvatljivo.“³¹⁸ On je odbacio sve Karabegovićeve teze, kako ih je on razumio. Prvo je odbacio Karabegovićevu tezu da bosanskohercegovačko rukovodstvo „nije zrelo za dogovaranje i da inklinira, ili bolje reći glorifikuje državu i sredstva državne prinude, a ne samoupravljanje i Savez komunista.“ Bijedić je, naprotiv, dokazivao da je bosanskohercegovačko rukovodstvo

316 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo, 1998; Husnija Kamberović, „Josip Broz Tito i političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine od sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća“, u: *Tito i Bosna i Hercegovina. Zbornik radova*, Sarajevo, 2006, 218-222; Partijske rasprave o Humi i Karabegoviću objavljene u: 44, 45, 46, 48. i 49. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, I – II, Sarajevo 1977.

317 44, 45, 46, 48. i 49. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (septembar – novembar 1972), I knjiga, Sarajevo 1977, 11.

318 Bijedićeva diskusija objavljena u 44, 45, 46, 48. i 49. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (septembar – novembar 1972), I knjiga, Sarajevo, 1977, 102-106.

u pregovorimo na razini federacije pokazalo veliku spremnost za dijalog i zrelost da razumije i općejugoslavenske probleme.³¹⁹ S druge strane, Bijedić je izrazio svoje neslaganje sa Karabegovićem koji je tvrdio da se u BiH „glorifikuje svemoć države.“ „O tome hoću nešto da kažem“, nastavio je Bijedić i potom, pozivajući se na ustavne amandmane, iznio svoj stav o Bosni i Hercegovini. „Ustavnim amandmanima je tačno rečeno šta su samoupravne, a šta državne funkcije republike. Te se funkcije moraju ostvarivati ako želimo da ne djelujemo vanustavno. Republika prema Ustavu ima i svoje državne funkcije. Velika je, blago rečeno, greška i napadati sve one funkcije državnosti republike i Federacije koje su jasno i precizno formulisane i izražene u amandmanu 20. saveznog ustava. Nema nikakvih razloga i argumenata da se dalja dogradnja našeg samoupravnog sistema i izgradnja ustavnog sistema shvata kao put u konfederalizam, kako to tvrdi drug Osman. Ne može se s jedne strane govoriti o glorifikaciji države, a s druge strane o nekakvom labavom konfederalizmu. To su dva kontroverzna stanja koja se isključuju. Sistem koji mi razvijamo je svojevrstan. Procesi koje razvijamo u društveno-političkom sistemu ne mogu se nazivati ni klasičnim federalizmom ni klasičnim konfederalizmom. A kod ostvarivanja funkcije državnosti Bosne i Hercegovine, kao državne i samoupravne zajednice, moramo voditi računa da se sve te funkcije dosljedno ostvaruju, pa i onaj dio prinude koji je predviđen kao nužan u našem Ustavu. Neka to para koliko god hoće uši neprijateljima našeg samoupravnog razvitka, ali mi moramo elemente prinude zadržavati sve dotle dok taj neprijatelj postoji, kako onaj svana tako i onaj unutra. Ne smijemo njemu ostaviti na volju da lupa po našem sistemu onako kako on to želi i kako mu to odgovara.“

Bijedić je odbacio i Karabegovićevu tezu da bosanskohercegovačko rukovodstvo nije učinilo dovoljno prilikom obnove Bosanske krajine nakon zemljotresa 1969. godine i da je zbog toga zanemarilo i interese Bosne i Hercegovine kao cjeline,³²⁰ te na kraju izrazio i neslaganje sa

319 Bijedić je ovdje očito mislio na probleme u vezi s obnovom Bosanske krajine nakon zemljotresa 1969. i zaoštrene odnose koji su u vezi s tim vladali između rukovodstva Bosne i Hercegovine i savezne administracije. U tim pregovorima sa saveznom centrom, Bosanci su, uprkos početnom insistiranju na maksimalnim zahtjevima, na kraju ipak popustili, što je izazvalo bijes Osmana Karabegovića, koji je zbog toga optužio bosanskohercegovačko rukovodstvo za „izdaju“ Bosanske krajine. Kao što vidimo, Bijedić je smatrao da je to povlačenje bosanskohercegovačkog rukovodstva bilo obrazlagano spremnošću za dijalogom i razumijevanjem općejugoslavenskih problema.

320 Ovo pitanje obnove Bosanske krajine bilo je ključno za razlaz bosanskohercegovačkog političkog rukovodstva i Osmana Karabegovića, dok se „slučaj“ Avde Hume samo

Karabegovićevom tezom o tome da „neki ugledni društveno-politički radnici i forumi“, kako je to kazao Bijedić, djeluju „antiamandmanski.“ „Na kraju hoću da kažem“, zaključio je Bijedić svoju diskusiju, „da mi je prosto neshvatljivo čime je drug Osman bio motivisan da ovako bezobzirno baci sumnju na bosanskohercegovačka kretanja i nastojanje da se prevaziđu teškoće na koje se, normalno, nailazi u životu i radu. Mi bismo morali o tome voditi računa i sve snage upraviti u pravcu prevazilaženja teškoća na koje ćemo ubuduće nailaziti.“

Nakon ovog jasnog zauzimanja stava u septembru 1972. Bijedić se jedno vrijeme nije aktivno bavio „slučajem“ Karabegović. Kada je održana 49. sjednica, u novembru 1972, na kojoj je Karabegović isključen iz Saveza komunista, Bijedić je bio u posjeti Turskoj i Iranu, pa nije sudjelovao u radu Centralnog komiteta, a nije prisustvovao ni kasnijim partijskim raspravama o tom „slučaju“, ali je u trenutku kada je Karabegović pokušavao taj sukob izmjestiti sa republičke na saveznu razinu, Branko Mikulić angažirao i Džemala Bijedića kako bi dobio što širu i snažniju podršku. Bijedić je, naime, uz saglasnost Branka Mikulića, skupa sa Todom Kurtovićem, u oktobru 1973. razgovarao sa Osmanom Karabegovićem pokušavajući „smiriti“ situaciju, odnosno predlažući način povratka Karabegovića u članstvo Saveza komunista. Informirajući Branka Mikulića pismom od 27. oktobra 1973. o svojim razgovorima sa Karabegovićem, Bijedić i Kurtović ističu da su Karabegoviću predlagali da se obrati Centralnom komitetu Saveza komunista Bosne i Hercegovine i pokrene inicijativu za ponovni prijem u članstvo, te da će se toj inicijativi udovoljiti, ali je Karabegović to odbio tražeći da CK SKBiH revidira svoju odluku o njegovom isključenju. Bijedić i Kurtović su, pak, kazali kako CK ne može pokrenuti reviziju svoje odluke.³²¹

Ovo Bijedićevo i Kurtovićevo pismo je veoma uljudno, pokazuje da su oni s njim razgovarali vrlo odgovorno i s uvažavanjem, mada je sâm Karabegović ovaj razgovor prepričao Hajri Kapetanoviću u sasvim drugom svjetlu. Naime, Kapetanović je u razgovoru sa Brankom Mikulićem 13. novembra 1973. kazao da mu je Karabegović prepričao svoj razgovor sa Džemalom Bijedićem i Todom Kurtovićem, naglašavajući da je u tom

uklopio u priču o „liberalizmu“, čija je tadašnja bosanskohercegovačka inačica imala obilježje „političkog konstrukta.“ Vidjeti o tome u: Husnija Kamberović, „Konstruiranje disidentske slike u komunističkom pokretu u Bosni i Hercegovini: Slučaj Avde Hume“, *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb, 2010, 147-161.

321 AFBiH, BM, br. 233/73: Pismo Džemala Bijedića i Tode Kurtovića o nekim pitanjima angažiranja Osmana Karabegovića u radu SK, 27. 10. 1973.

i držani sastanci u Konaku sa drugovima koji se nalaze na radu u federaciji. Naglasili smo da su, ponekad, na tim sastancima izošeni i neprihvatljivi stavovi. Drug Karabegović je, međutim, ponovo insistirao na svojoj tvrdnji da je nekome bilo stalo da ga po svaku cijenu gurne u opoziciju, što on nije prihvatio. S tim u vezi je istakao svoje učešće u SKJ i pokretu, decenije provedene u aktivnom radu kao i svoje učešće u stvaranju republike. Stalno smo mu pocrtavali da se to sve imalo u vidu i da se nastojalo da ne dodje u poziciju u koju je došao, ali da je on sam svojim postupcima dovodio do toga.

Pošto se nisu mogle naći dodirne tačke sa prijedlogom koji smo iznijeli u početku dogovorili smo se da nema razloga da dalje o tome diskutujemo. Na kraju je drug Karabegović istakao da mu je drago da smo našli načina da sa njim razgovaramo i da - kako on to kaže - ne bi mlatili praznu slamu istakao je da bi CK BiH trebalo da pokrene inicijativu, a ne on. Napravio je aluziju iz koje smo mogli razabrati da CK BiH, oko njegovog kažnjavanja, nije bio jedinstven, dodajući: "Kako je bilo na kraju, vi to dobro znate...". U vezi sa našim mišljenjem da je na sastancima u Konaku bilo liberalističkih shvatanja drug Karabegović je istakao da on ne zna da li je neko imao veze u to vrijeme sa CK Srbije. Istakao je da on sa tim nema nikakve veze.

U Beogradu, 27. X 1973.

Mnogo te pozdravljaju

Stanko i Milo

razgovoru Bijedić primijetio „da se Osman svojevremeno prema ljudima odnosio veoma grubo, pa i prema njemu lično.“³²² Nema drugih informacija koje bi ukazivale da je Bijedić nastupao ovako lično u pitanjima koja su bila isključivo općepolitičke naravi, ali ima istine u tome da su se Bijedić i Karabegović i lično i politički razišli.

Okupiranost privrednim problemima

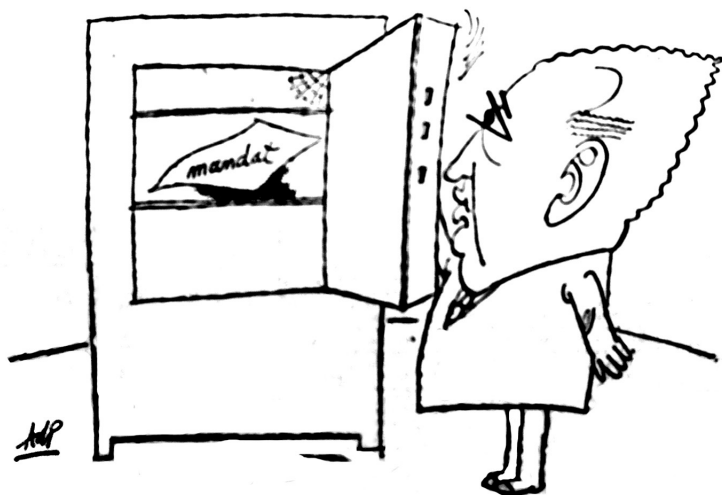
Kada je preuzeo Vladu, Bijedić se odmah suočio sa silnim ekonomskim problemima, a bio je svjestan i veoma zategnutih međurepubličkih političkih odnosa. Ukratko, Bijedić je zatekao visoku inflaciju, nelikvidnost, povećanje trgovinskog deficita uz visok stupanj zaduženosti u inostranstvu. To su bila temeljna ekonomska obilježja vremena kada je Džemal Bijedić postao predsjednik savezne Vlade. U sarajevskom listu *Oslobođenje* je u dodatku *Nedjelja* 3. jula 1971. objavljena karikatura Džemala Bijedića, tada još uvijek kandidata za novog premijera, koji otvara frižider i tamo ne zatiče ništa osim cedulje sa natpisom „Mandat“, a u dodatku od 17. jula 1971. novu karikaturu koja pokazuje Bijedića kako, zabrinut i okružen brojnim problemima, u rukama drži cedulju na kojoj piše „Mandat“, a pored njega stoji veseli Mitja Ribičić, koji odlazi u Predsjedništvo SFRJ i dobacuje Bijediću: „Ne brini Džema. Sada ću ja tebi odozgo govoriti kako nije trebalo raditi.“ Malo kasnije, nakon što je Bijedić zvanično preuzeo vođenje Vlade, a Ribičić otišao u Predsjedništvo SFRJ, *Oslobođenje* je objavilo karikaturu koja pokazuje Ribičića kako odlazi u Predsjedništvo, a na otiscima njegovih nogu ostaje zapisano: „Troškovi života“, „Inflacija“, „Kredit“, „Devalvacija“, a pred ulazom u Predsjedništvo stoji natpis „Briši obuću“ To je bilo Ribičićevo naslijeđe ostavljeno Bijedićevoj Vladi, i s time se Bijedić odmah morao uhvatiti u koštac.

Bijedić je, ipak, znao da najveći problem za njegovu Vladu predstavljaju međurepubličke političke zategnutosti, pa je zbog toga u svom izlaganju u Saveznoj skupštini 30. jula 1971. najavio da će uloga Saveznog izvršnog vijeća biti posebno usmjerena ka jačanju međurepubličke saradnje, koja se može jačati formiranjem međurepubličkih komiteta „koji se obrazuju po principu ravnopravne zastupljenosti republika i odgovarajuće zastupljenosti pokrajina. Ove komitete treba formirati prvenstveno za one funkcije i zadatke, koji proističu iz ustavnog amandmana 33, ali i za druga pitanja od zajedničkog interesa za republike i pokrajine.“

322 AFBiH, BM, br. 232/73; Bilješke o razgovorima sa Hajrom Kapetanovićem, Osmanom Karabegovićem i Avdom Humom, oktobar – novembar 1973. godine.

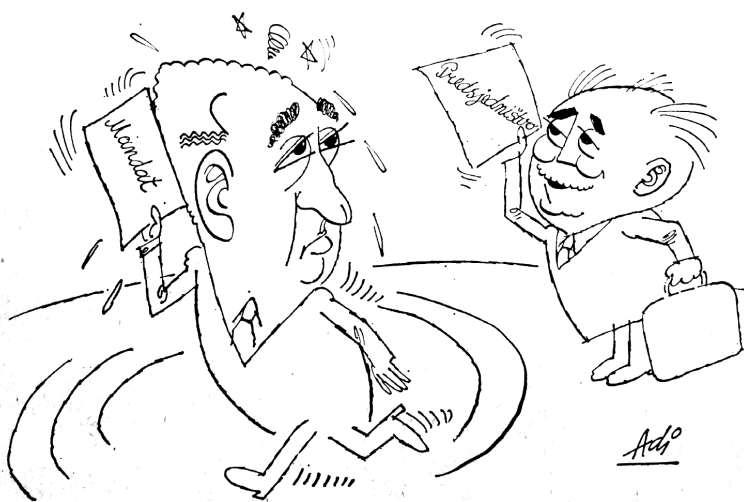
Adi M.JLABEGOVIĆ

NASLJEDSTVO

Adi MULABEGOVIĆ

BRIGA

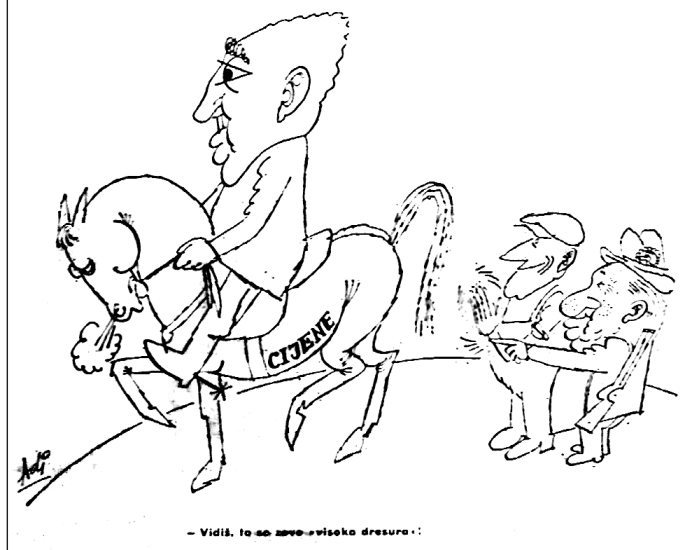

— Ne brini Džema. Sada ću ja tebi odozgo govoriti kako nije trebalo raditi!!

Bijedić je situaciju u kojoj je preuzeo Savezno izvršno vijeće okarakterizirao kao vrlo složenu, posebno u privredi, koju je zahvatio visok stupanj inflacije, rast cijena i troškova života. „Nelikvidnost privrede dobila je zabrinjavajuće razmjere. Izrazita je tendencija povećanog platnog a naročito trgovinskog deficita uz visok stepen zaduženosti u inostranstvu. Povećavaju se ekonomski neopravdane razlike u uslovima sticanja dohotka radnih organizacija, pojedinih grana i djelatnosti, što izaziva nezadovoljstvo dijela radničke klase i razbija njeno jedinstvo. Rastu i razlike u ekonomskoj razvijenosti između razvijenih i nedovoljno razvijenih republika i pokrajina. A to sve utiče na dalje povećanje razlika u uslovima života i rada radnih ljudi i na produbljavanje socijalnih razlika sticanjem dohotka koji se zasniva na radu, što izaziva socijalnu nesigurnost i političke probleme.“

U ovom govoru Bijedić je istaknuo kako je jedan od važnih zadataka Saveznog izvršnog vijeća provođenje politike „bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina.“ Potom je govorio o programskoj orijentaciji SIV-a, poreskoj kontroli, potrebi napuštanja „potrošačke groznice“ i nužnosti „da se pružimo prema guberu“, da trošimo „ono što smo zaradili, da bi umjesto ekstenzivnog razvoja postigli intenzivno privređivanje, zasnovano na bržem rastu društvene produktivnosti rada i efikasnijem poslovanju.“

Ranije smo već pokazali da se Bijedić prvih nekoliko mjeseci svoga mandata nije izravno uključivao u politička razračunavanja koja su se u to vrijeme odvijala u Jugoslaviji. S obzirom da se, barem formalno, radilo o razračunavanjima unutar Saveza komunista, to i nije iziskivalo njegovo izravno uključivanje, ali je sasvim sigurno da je apsolutno podržavao Titov obračun i sa hrvatskim političkim rukovodstvom koncem 1971, kao i sa srbijanskim liberalnim rukovodstvom u drugoj polovici 1972. godine. Za to vrijeme on se fokusirao na kompletiranje Vlade te uspostavljanje novih privrednih i finansijskih prioriteta. Na sjednici Saveznog izvršnog vijeća 25. i 26. novembra 1971. donesena je odluka o zamrzavanju svih cijena i usluga, a odluka se trebala primjenjivati najkasnije do kraja februara 1972. godine.³²³

Početkom 1972. Bijedić se kao predsjednik Vlade već suočio sa sistemom odlučivanja koji mu je znatno otežavao rad. On je na sjednici Predsjedništva SFRJ 18. januara 1972. govorio o tome dokle je SIV stigao na planu utvrđivanja ekonomske politike,³²⁴ te se žalio da ima puno problema, jer se provode razni politički pritisci na Vladu. Bijedić, pak, naglašava, da

323 „Odluka Saveznog izvršnog vijeća. Ponovo zamrznute sve cijena“, *Oslobođenje*, 27. novembra 1971, 1.

324 AJ, Predsjedništvo SFRJ, F. 11, Magnetofonski snimak sa 6. sjednice Predsjedništva SFRJ održane 18. januara 1972. godine.

on želi odgovorno voditi Vladu, te je zbog toga odbio povećati finansijska sredstva pomoći Kosovu, što je Kosovo tražilo, kao i povećanje učešća federacije u finansiranju prekoračenja na pruži Beograd — Bar, što su tražili iz Crne Gore.

Na sjednici Predsjedništva SKJ održanoj 28. februara 1972. Džemal Bijedić je opširnije informirao Predsjedništvo o radu SIV-a. Bijedić je kazao da je SIV do tada već pokazao da je bio „inicijator dogovora sa republikama o kreiranju i sprovođenju spoljne politike,“ te je naglašavao da je odluka SIV-a o zamrzavanju cijena dala rezultate, jer je prekinula višegodišnji trend povećanja cijena. Dodao je da će ta kontrola cijena biti potrebna još izvjesno vrijeme. Posebno je istakao činjenicu da je u januaru i februaru izvoz porastao za 22%, a uvoz smanjen za 20%.³²⁵

Već narednog dana, 29. februara 1972, na sjednici Predsjedništva SFRJ, Džemal Bijedić je zatražio intervenciju Predsjedništva za donošenje „Odluke o obimu primarne emisije novca u 1972. i njegovom korištenju“, zbog nemogućnosti da postigne međurepubličku saglasnost za usvajanje Projekcije kreditno-monetarne politike za 1972. godinu.³²⁶ Prema informaciji koju je dao Momčilo Cemović, saglasnost na odluku dalo je pet republika i autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo, jedino su Slovenci odbili dati saglasnost. Cemović je tvrdio da primarna emisija novca ima presudan značaj u kreditno-monetarnoj politici, te je zbog toga takvu odluku nužno donijeti zbog opće ekonomske politike. No, Predsjedništvo je zatražilo da predsjednik SIV-a ponovo utječe na republike da postignu sporazum oko usvajanja pomenute projekcije, ali ako se ne postigne saglasnost u toku jedne sedmice, Predsjedništvo će o tome raspravljati na narednoj sjednici.

Međutim, na narednoj sjednici, 9. marta 1972, o tome nema govora, jer je u međuvremenu Bijedić uspio postići dogovor s republikama.³²⁷ Na toj sjednici od 9. marta Predsjedništvo je razmatralo programsku orijentaciju

325 AJ, CK SKJ, Predsjedništvo SKJ, III/164, Autorizovane stenografske beleške sa 28. sednice Predsedništva SKJ održane 28. februara 1972. u Beogradu. Može se uočiti da je pred važne sjednice Bijedić obično razgovarao sa Titom u četiri oka. Na primjer, prije ove sjednice, novine su samo zabilježile vijest da je Tito na Brionima 26. februara „primio Džemala Bijedića“ (“Tito primio Džemala Bijedića“, *Oslobođenje*, 27. februara 1972, 1).

326 AJ, Predsjedništvo SFRJ, F. 11, Magnetofonski snimak sa 7. sjednice Predsjedništva SFRJ održane 29. januara 1972. godine; AJ, KPR, II-5-a-1, Sjednica Predsjedništva SFRJ 29. februara 1972.

327 AJ, Predsjedništvo SFRJ, F. 605, strogo pov. 98/72, Osvrt na jednogodišnji rad Predsjedništva SFRJ i njegovih tela, Beograd, 30. juna 1972.

i korištenje kredita od Međunarodne banke za obnovu i razvoj i kredita iz SSSR-a. Zaključeno je kako je u međurepubličkim dogovoranjima postignuta određena saglasnost oko korištenja kredita Međunarodne banke, ali je ta saglasnost izostala oko utvrđivanja kriterija za nerazvijene republike i pokrajinu Kosovo, raspodjelu kredita na republike i pokrajine i izbor projekata. Konstatirano je da je Jugoslavija od 1949. do tada od Međunarodne banke zaključila zajmove u iznosu od 585,5 miliona dolara, od čega je na posljednje dvije godine otpadalo 200,5 miliona, a u fiskalnoj 1970/71. odobreni nivo kredita za 4 projekta iznosio je 110 miliona dolara, s mogućnošću da se taj iznos uveća na 150 miliona dolara. S druge strane, realizacija odobrenih kredita iz SSSR-a bila je u zaostajanju. Od 216 miliona dolara odobrenih još 1965-66. godine do konca septembra 1971. iskorišteno je 78,2 miliona dolara, odnosno oko 10 miliona dolara godišnje. Zbog toga je Predsjedništvo tražilo od SIV-a da utvrdi kriterije o prioritetu nedovoljno razvijenih republika, posebno pokrajine Kosovo, raspodjele kredita po republikama i pokrajinama i kriterije za izbor projekata. Savezno izvršno vijeće je također zaduženo da napravi analizu o postupku odobravanja i korištenja inostranih sredstava, posebno s obzirom na mogućnosti inostranog zaduživanja i „uticaj takvog zaduženja na ostvarivanje koncepta našeg sistema, da neposredni proizvođači budu nosioci sistema proširene reprodukcije.“

U isto vrijeme Bijedić je u intervjuu za svečani broj *Politike* 1972. godine, na novinarsko pitanje šta je Vlada radila u proteklih pet mjeseci, jer je Džemal, formirajući SIV, pred Skupštinom izjavio kako je situacija u zemlji „vrlo složena i ozbiljna“, odgovorio da je Vlada uglavnom radila na stabilizaciji stanja, te pripremi razvojne politike. Kao uspjeh Vlade u tih prvih pet mjeseci on je istakao: „Usaglasili smo organizaciju i rad Vijeća i saveznih organa uprave sa ustavnim amandmanima, donijeli smo mjere za suzbijanje nelikvidnosti, dopunili propise o svođenju potrošnje u realne okvire, donijeli odluke o zamrzavanju cijena i o promjeni pariteta dinara, pripremili prijedloge sistemskih rješenja i razvojne politike. Od posebnog su značaja dogovori koje smo sa republikama i pokrajinama postigli o saveznom budžetu i o spoljnotrgovinskom i deviznom režimu.“

Bijedić je dalje istaknuo da je postignut određeni napredak u međurepubličkom dogovaranju, što je opravdavalo postojanje tih međurepubličkih komiteta i Koordinacione komisije. „Prvi rezultati potvrdili su da se samo putem ravnopravnog sagledavanja i tretiranja problema svih republika i pokrajina, kroz sučeljavanje različitih interesa, može doći do zajednič-

kog rješenja. Ovakav način rada onemogućuje svaku majorizaciju koja je, u našem federalizmu, neprihvatljiva.“ Bijedić je naglašavao da ima sporosti u međurepubličkom dogovaranju, te da za takav posao treba puno strpljenja, „ali, zato ovako donijete odluke nisu samo sinteza pojedinačnih interesa, već su rezultat saglasnosti svih sa sadržinom i suštinom odluke. A time se garantuje dosljedno provođenje sporazumno utvrđene politike.“ Bijedić je istaknuo da je osnov stabilizacije politike SIV-a napuštanje potrošačke euforije i svođenje potrošnje u realne okvire na svim razinama, od pojedinaca, preko privrede do najviših institucija vlasti.³²⁸

Sredinom 1972. Džemal Bijedić je u nekoliko navrata govorio o aktuelnoj političkoj i ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji. Prvo je o tome bilo govora na nekoliko sjednica SIV-a, potom je i Predsjedništvo SFRJ o tome raspravljalo, a zatim i Predsjedništvo SKJ na sjednici održanoj 11. i 12. maja 1972. godine. Bijedić je na tim sjednicama uglavnom govorio o ekonomskom stanju, posebno nastojeći istaći rezultate koje je njegova Vlada učinila u ekonomskim odnosima sa inozemstvom. „Sredinom prošle godine (tj. sredinom 1971, baš u vrijeme kada je Bijedić preuzeo SIV, op. H.K.) došlo je do preloma u našim ekonomskim odnosima sa inostranstvom. (...) od tada pa do danas, stopa rasta izvoza je u stalnom porastu, dok je uvoz u opadanju, iako je on još uvijek vrlo visok.“³²⁹ Bijedić je nastojao uvjeriti članove Predsjedništva SKJ da će se takav trend nastaviti i u budućnosti, te da će se, posebno zbog povećanog priliva deviznih doznaka jugoslavenskih radnika u inozemstvu, finansijska pozicija Jugoslavije sve više poboljšavati, pogotovo što je „Jugoslavija već sada devizno aktivna u svom tekućem bilansu plaćanja sa inostranstvom.“ Bijedić je naglašavao značaj odluka SIV-a o maksimiranju cijena i usluga, što je dovelo do zaustavljanja rasta cijena, ali i poboljšalo razmjenu sa inostranstvom. „Prvo tromjesečje ove (1972.) godine završili smo sa 51 milionom dolara suficita, dok smo u istom periodu prošle godine imali 172 miliona deficita. Zahvaljujući tome danas u deviznim rezervama Narodne banke leži blizu 550 miliona dolara u zlatu i konvertibilnim devizama. To je, razumije se, počelo uticati na promjenu ponašanja naših inostranih partnera koji nas počinju nuditi kreditima pod povoljnijim uslovima nego što je bilo ranije slučaj, a i na naše ponašanje, na našu slobodu akcije, na veće mogućnosti ekonomskih intervencija u zemlji i slobodnije opredjeljivanje u

328 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 206-211.

329 AJ, CK SKJ, Predsjedništvo SKJ, III/168, Stenografske beleške sa 32. sednice Predsedništva SKJ 11. i 12. maja 1972.

biranju uslova i partnera sa kojima ulazimo u finansijske odnose sa inostranstvom.“

Bijedić se ipak žalio kako su mjere koje je SIV poduzimao na stabilizaciji privrede nailazile na sve veće otpore. „No, bez obzira na ove otpore, mi smo dužni i mi ćemo do kraja odlučno istrajati na usvojenoj politici stabilizacije. Šta znače, na primjer, sada zahtjevi za reviziju sadašnje politike cijena u postojećim uslovima potpuno neuravnotežene ponude i potražnje? Šta znače ti zahtjevi u uslovima kada smo u protekla četiri mjeseca imali povećanje cijena od 3,9%, a granice do koje možemo da se krećemo iznosi oko 5,4%? Uostalom, kome je potrebno da stvara iluzije kako smo sve do decembarskog maksimiranja cijena imali malte ne slobodne tržišne odnose, a u stvari bio je na snazi sistem koji je, takođe, pretežan dio cijena držao pod kontrolom, preferirajući pri tome monopolske pozicije nekih djelatnosti?“

Na kraju je Bijedić iznio stav da „alternative stabilizaciji nema“ nagovještavajući niz novih mjera koje njegova Vlada namjerava poduzeti kako bi i dalje smanjila potrošnju i uvoz reproduktionog materijala iz inozemstva u granice platežnih mogućnosti zemlje, te obustavila nepokrivene investicije i tako dalje.

U drugoj polovini 1972. Bijedić se već suočio sa snažnim kritikama rada Vlade. Naime, zbog evidentnih privrednih problema Bijedićeva Vlada je 13. septembra 1972. donijela tzv. Akcioni program, kojim je bilo predviđeno smirivanje rasta cijena i stabilizacija tržišta, što je bio veliki problem s obzirom na veliku inflaciju koja je već do tada dugo godina bila prisutna, te posebno naglašavao nužnost „da se nosioci ekonomske politike, koji su ustavnom reformom decentralizovani, ekonomski prinude i motivišu da postupaju u skladu sa zajedničkim interesima na jedinstvenom tržištu.“³³⁰

Na Akcioni program najprije se kritički osvrnulo Predsjedništvo Savezne skupštine, zbog čega je organiziran poseban sastanak SIV-a i Predsjedništva Skupštine na kojem je Džemal Bijedić dokazivao kako je u prvih osam mjeseci ritam industrijske proizvodnje iznad plana; domaća potrošnja je smanjila rast; izvoz je za prvih osam mjeseci porastao za 20%, uvoz je smanjen za 15%, a devizne rezerve su porasle na 650 miliona dolara. No, predstavnici Skupštine su drukčije gledali na stanje privrede, a gotovo sva beogradska štampa je nakon toga preuzela te kritike koje su dolazile

330 AJ, KPR, II-5-c-2, Informacija o razgovorima između SIV-a i Predsjedništva Savezne skupštine povodom Akcionog programa SIV-a, Beograd, 28. septembra 1972; „Savezno izvršno vijeće. Usvojen Akcioni program“, *Oslobođenje*, 14. septembar 1972, 3.

iz Skupštine. Tako je *Borba* 14. septembra 1972. objavila članak u kojem se govori o razgovoru predsjednika privrednih odbora nadležnih vijeća i predsjednika vijeća Savezne skupštine o privrednim kretanjima. Osnovni cilj ovoga članka je bio naglasiti kritike na rad SIV-a i privrednu situaciju u zemlji koje su se čule u tom razgovoru. U broju od 22. septembra 1972. *Borba* je donijela komentar o razlikama u ocjeni privrednih kretanja koje postoje između Savezne skupštine i SIV-a. Navodila se ocjena SIV-a od 14. jula 1972. o tome da su postignuti određeni pozitivni rezultati u stabilizaciji privrede, posebno tržišta i cijena, ali se istodobno iznijela i ocjena sa sastanka funkcionera Savezne skupštine u kojoj se ne spore određeni pozitivni rezultati, ali se naglašava kako „za neka strateški najvažnija pitanja još nisu nađena rješenja.“ U komentaru se isticalo da su različite ocjene privredne situacije najbolji dokaz da veza između Skupštine i SIV-a ne funkcionira najbolje. *Politika* je također isticala kako SIV ne vodi dovoljno računa o smirivanju opće i lične potrošnje, a *NIN* je 24. septembra u članku „Nervoza u trouglu“ pisao: „Savezna Vlada se sigurno ne oseća prijatno kad sluša nervozne diskusije i reakcije na nepovoljna kretanja u privredi. Ali, istini za volju, valja reći da nije prijatno ni mesecima, pa i godinama posmatrati raskorak između vladinih predviđanja i uveravanja na jednoj strani, i onoga što se u životu događa, na drugoj. Dok nas je vlada gotovo čitavo leto uveravala da rast cena neće premašiti predviđeni nivo, cene su nesmetano rasle i danas verovatno niko ne bi mogao da kaže na kom nivou će se njihovo povećanje zaustaviti.“³³¹ *Večernje novosti* su 25. septembra 1972. pisale o raskoraku između statističkih pokazatelja o stanju privrede i stvarnog stanja. „Statističari su tvrdili da su rezultati poslovanja uglavnom zadovoljavajući. Vladina slika o ekonomskoj situaciji takođe je bila obojena svetlijim tonovima. Međutim, kad su sa skupštinske govornice progovorili ljudi iz privrede, radnih kolektiva, onda je ta slika bila sasvim drukčija. U članku se naglašavalo da je SIV, uglavnom sve što mora, radio u saglasnosti sa republičkim i pokrajinskim vladama. Ukoliko se poslanici Savezne skupštine ipak reše da postave pitanje poverenja vladi, situacija će biti prilično komplikovana.“

Zbog ovakvih napisa u medijima, koji su bili pokazatelj odnosa pojedinih političkih grupacija prema Bijedićevoj vladi, Savezno izvršno vijeće je u nekoliko navrata iznosilo u javnost podatke kojima se željelo demantirati pojedine negativne ocjene rada Vlade i stanja u privredi. Potpredsjednik SIV-a dr. Jakov Sirotković je na konferenciji za štampu 19. oktobra

331 AJ, KPR, II-5-c-2, Informacija, Beograd 27. septembra 1972.

1972. tvrdio da Vlada ne uljepšava privrednu situaciju, i naglašavao da se privredna kretanja odvijaju u skladu sa prihvaćenom ekonomskom politikom, s tim da se „jedino to ne bi moglo reći za kretanja na unutrašnjem tržištu, za robnonovčane odnose i cijene, cijene se brže povećavaju nego što je bilo predviđeno.“³³² Na sjednici SIV-a održanoj 20. oktobra 1972. usvojen je dokument o ostvarivanju društveno-ekonomske politike u 1972. godini, u kojem se konstatira da se osjećaju značajne pozitivne tendencije u privrednom razvoju tokom 1972, da je rast industrijske proizvodnje 7-8 % umjesto predviđenih 5,5%, da je porast poljoprivredne proizvodnje također veći od predviđenog i tako dalje. No, navodi se i problem rasta cijena i unutarnje finansijske likvidnosti. Problemi se svaljuju i na sporosti u usaglašavanju stavova između republika i pokrajina „neposredno ili u Federaciji, pri rješavanju nekih pitanja (uslovi razvoja poljoprivrede, raspodjela sredstava Fonda za razvoj, potpuna likvidacija vanbudžetskog bilansa Federacije i anonimnih fondova bivših saveznih banaka).“³³³ Vlada je ovaj dokument uputila Saveznoj skupštini na razmatranje. Ubrzo je uslijedila i poznata Trideset šesta sjednica Predsjedništva SKJ na kojoj je posebno naglašena potreba postizanja dogovora republika i pokrajina o poreskim i svim finansijskim, privrednim i političkim pitanjima. Mediji su o tome široko izvještavali stavljajući akcent na nužnost postizanja zajedničkog stava, o čemu je na toj sjednici govorio Džemal Bijedić, tako da se ovi zaključci mogu promatrati i u kontekstu davanja povjerenja Bijediću i njegovoj Vladi od strane najvišeg političkog tijela u Jugoslaviji.³³⁴

No, očito je Bijedić u drugoj polovici 1972. imao priličnu opoziciju u Saveznoj skupštini, te dijelu medija, ali je još uvijek imao ne samo Titovu podršku nego i stvarnu podršku većeg dijela vladajućih jugoslavenskih struktura. Ta je podrška bila osobito jaka iz Bosne i Hercegovine. U razgovoru objavljenom u ljubljanskom *Delu* 1. jula 1972. Branko Mikulić je, odgovarajući na pitanje da li izostanak kritike rada SIV od strane Bosne i

332 „Vlada ne uljepšava privrednu situaciju“, *Oslobođenje*, 20. oktobra 1972, 2. U intervjuu ljubljanskom *Delu* koncem novembra 1972. Bijedić je teze o tome da SIV uljepšava sliku ekonomskog stanja u zemlji nazvao produktom „ili nedovoljnog poznavanja situacije ili svjesnog odvlačenja pažnje sa ključnih pitanja i problema“, naglašavajući da Vladi nije u interesu friziranje privredne slike nego upravo prezentiranje pravog stanja radi mijenjanja situacije na bolje. („Intervju predsjednika SIV-a Džemala Bijedića ‘Delu’: Stvoreni su osnovni preduslovi za ostvarivanje programa stabilizacije“, *Oslobođenje*, 28, 29. i 30. novembra 1972, 7).

333 „Usvojen dokument o sprovođenju društveno-ekonomske politike“, *Oslobođenje*, 21. oktobra 1972, 3.

334 „Trideset šesta sjednica Predsjedništva SKJ“, *Oslobođenje*, 1. novembra 1972, 5.

Hercegovine znači da je ova republika zadovoljna radom Vlade i da u svemu podržava njen program privredne stabilizacije, odgovorio da Bosna i Hercegovina podržava saveznu Vladu, jer nakon usvajanja ustavnih amandmana ona radi u posve novim uvjetima. „Sada se problemi rješavaju sporazumno, u međurepubličkim komitetima Saveznog izvršnog vijeća. Prema tome, svi preuzimamo dio odgovornosti za to i svaka kritika koju upućujemo na Savezno izvršno vijeće, istovremeno predstavlja samokritiku naših stavova i naših ponašanja u kreiranju te politike u kojoj i sami učestvujemo.“³³⁵

Međutim, ubrzo je Bijedić naišao i na poteškoće u samoj Bosni i Hercegovini u vezi s Fondom za razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo. S obzirom da nije bio donesen novi zakon o kriterijima za raspodjelu sredstava Fonda za razdoblje od 1971. do 1975. došlo je do blokiranja tih sredstava. Bijedićeva je Vlada sredinom 1972. tražila izjašnjenje svih republičkih vlada o prijedlogu da se dio sredstava odblokira. Izvršno vijeće Crne Gore je predložilo krajem avgusta da se 30% blokiranih sredstava odblokira, te da se 80% tako odblokiranih sredstava rasporedi po ranijim kriterijima, ali je bosanskohercegovačko Izvršno vijeće to odbacilo ne prihvatajući da se raspodjela vrši po ranijim kriterijima nego je insistiralo da se usvoje novi kriteriji. Republičko Izvršno vijeće Bosne i Hercegovine je predložilo „da se blokirana sredstva u vidu depozita stave na raspolaganje narodnim bankama republika i autonomnih pokrajina, srazmjerno učešću svake republike i pokrajine u uplatama obaveznog zajma Fondu Federacije. Na ovaj način blokirana sredstva bi se aktivirala. Ova sredstva bi se od narodnih banaka povukla odmah nakon donošenja zakona o kriterijumima za raspodjelu sredstava Fonda.“³³⁶

U vezi s ovim sredstvima, čak je bilo prijedloga da se otvori rasprava u Predsjedništvu SFRJ. Tako je Veli Deva na sjednici radne grupe Predsjedništva SFRJ 5. septembra 1972. predlagao da Predsjedništvo SFRJ zatraži od SIV-a informaciju o problemima u vezi s tim, „jer Kosovo trpi teške posljedice radi zaleđenosti ovih sredstava (53 milijarde dinara) a [ta sredstva] čine 60% od ukupnog pokrajinskog fonda za razvoj“. Istodobno je i Krste Crvenkovski dodao da je i on ovlašten od Makedonije da to pitanje stavi na dnevni red Predsjedništva, ali je, nakon diskusije, ipak odlučeno da se rasprava o tome odloži za kasnije.³³⁷

335 Branko Mikulić, *Za šta a protiv čega*, Sarajevo, 1975, 148.

336 „Izvršno vijeće. Aktivirati blokirana sredstva“, *Oslobođenje*, 1. septembra 1972, 3.

337 AJ, Predsjedništvo SFRJ, F. 410, Zabeleška sa XVII sastanka Radne grupe članova Predsedništva SFRJ održanog pod predsedništvom potpredsednika Rate Dugonjića, 5.IX. 1972.

Sarajevsko *Oslobođenje* je 26. septembra 1972. objavilo članak o tome, naglašavajući da je taj problem „star“ već sedam godina i da se o njemu toliko dugo javno diskutira. „Međutim, tek prije dvije godine, strpljenje Bosne i Hercegovine, pošto njene primjedbe nisu uvažene, je popustilo pa je upućen i zvanični zahtjev da se sredstva kase za nerazvijene ne dijele više po dosadašnjem principu koliko kome treba, nego koliko kome pripada na osnovu realnih kriterijuma o stepenu nerazvijenosti, prostoru koji se smatra nerazvijenim i broju stanovnika koji živi na mjestu.“ U članku je navedeno da je tada bilo u tom Fondu blokirano 664,8 miliona dinara, odnosno 30% ukupnih sredstava Fonda za 1972 godinu. Bosna i Hercegovina je do tada dobivala 30,7% sredstava koja pritiču u Fond, mada je predstavljala polovinu ukupnog jugoslavenskog nerazvijenog područja na kome je živjelo 4 miliona stanovnika. Makedonija je dobivala 26,2%, Crna Gora 13,1%, a Kosovo oko 30,1%.³³⁸ U vezi s tim je 13. septembra 1972. kod Jakova Sirotkovića, potpredsjednika SIV, održan sastanak sa predsjednicima republičkih i pokrajinskih izvršnih vijeća radi postizanja dogovora o kriterijima za raspodjelu sredstava Fonda. Na ovom sastanku su predstavnici Makedonije i Crne Gore izrazili spremnost da umanje svoje učešće u raspodjeli sredstava u korist Bosne i Hercegovine, koja bi dobila povećanje sa 30,7 na 33%, ali su to Bosanci odbacili. Predsjednik Izvršnog vijeća Bosne i Hercegovine je izjavio „da bi umjesto procenta učešća pojedinih republika i pokrajina, trebalo utvrditi objektivizirane kriterije za raspodjelu sredstava Fonda, pa da se onda na tim osnovama utvrde procenti učešća“.³³⁹

U ovo je vrijeme sarajevsko *Oslobođenje* bilo pravi glasnogovornik republičke Vlade. Početkom septembra grupa novinara je boravila na Kosovu i o Fondu za nerazvijene razgovarala sa Ilijom Vakićem, predsjednikom Izvršnog vijeća Kosova. Očito je cilj bio pokušati provjeriti da li bi se na Kosovu mogla dobiti podrška za bosanskohercegovačke zahtjeve. Vakić je kazao da „prema nekim računicama skoro 40 odsto sredstava za naše investicije [iz sredstava Fonda] odlazi razvijenima, kroz opremu i izvođenje radova, tu su i velike potencijalne mogućnosti za plasman robe.“ Vakić je naglasio važnost Fonda za razvoj Kosova, jer

338 „Dokle će biti zaleđeni milioni za nerazvijene. Posljednji pokušaj dogovaranja“, *Oslobođenje*, 26. septembar 1972, 4.

339 AJ, Predsjedništvo, F. 607, Pov. br. 118/1/72, Informacija o problemu utvrđivanja kriterija za raspodjelu sredstava Fonda za kreditiranje razvoja nerazvijenih, Beograd, 22. septembra 1972.

ta sredstva čine 38% svih investicija na Kosovu, te istaknuo da bi bilo dobro kada bi se moglo dogovoriti o pravim kriterijima za raspodjelu tih sredstava, mada je isticao kako je teško utvrditi šta su to „objektivizirani kriteriji“, zbog čega ni dosadašnju praksu ne bi trebalo posve odbaciti.³⁴⁰ Akcent koji je *Oslobođenje* stavilo u ovoj Vakićevoj izjavi odnosio se na dogovor među jugoslavenskim republikama, ali se do toga nije moglo doći.

O problemu Fonda za nerazvijene u ime Bosne i Hercegovine na zasijedanju Savezne skupštine 5. oktobra 1972. govorio je Salko Oruč. On je tom prilikom iznio primjedbe na način raspodjele tih sredstava, pogotovo s obzirom da nisu postojali precizni kriteriji za njihovu raspodjelu. Oruč je podsjetio da to može imati velike ekonomske ali i političke posljedice u Bosni i Hercegovini, koja od 1966. iznosi primjedbe u vezi s tim. Oruč je posebno naglasio da je Izvršno vijeće Bosne i Hercegovine 1971. predložilo nacrt zakona o kriterijumima za raspodjelu sredstava iz Fonda „polazeći prije svega od toga da je nacionalni dohodak i broj stanovnika najobjektivnije mjerilo razvijenosti, pri čemu je izražena i spremnost da se prihvate i svi drugi objektivni kriteriji, ali sa istim računom i sa istom vrijednošću za svako područje.“³⁴¹ No, od toga nije bilo nikakve koristi, ali će to i dalje zaoštavati odnose u jugoslavenskoj federaciji. S obzirom da nije moglo doći do međurepubličkog dogovora, Bijedićeva je Vlada na sjednici 5. oktobra 1972. usvojila i potom uputila Predsjedništvu SFRJ na saglasnost za usvajanje prijedlog zakona o privremenoj distribuciji sredstava iz Fonda. Prema tom prijedlogu zakona, Bosna i Hercegovina će koristiti 33,5 % sredstava, Makedonija 24,2%, Crna Gora 12,3% i Kosovo 30%.³⁴² Sarajevsko *Oslobođenje* je tim povodom objavilo članak u kojem se nagovještava mogućnost da je do tog prijedloga zakona došlo nakon raznih političkih licitacija, jer je Bosna i Hercegovina dobila 2,8% više, a ostali krajevi manje u odnosu na ono što su do tada dobivali (Makedonija manje za 2%, Crna Gora 0,8%, dok je Kosovo zadržalo raniji procenat sredstava Fonda, odnosno umanjeње za 0,1%). No, problem je bio u tome, kako je pisalo *Oslobođenje*, što se ne znaju kriteriji po kojima se to učinilo. „Bosna i Hercegovina već sedam godina trpi nepravdu u toj distribuciji, ali je zbog

340 „Ilija Vakić o Fondu za nerazvijene. Dogovor je neophodan“, *Oslobođenje*, 30. septembar 1972, 4.

341 „Debata o podeli sredstava Fonda federacije za nerazvijene. Treba utvrditi šta kome pripada“, *Oslobođenje*, 6. oktobra 1972, 2.

342 AJ, Predsjedništvo, F. 410, Informacija o predlogu privremene raspodele sredstava Fonda federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Autonomne Pokrajine Kosovo.

političkih razloga, zbog ‘mira u kući’ nerazvijenih, tek prije godinu dana zatražila da se dosadašnja formula diobe stavi pod ‘mikroskop’ da bi se utvrdilo koliko je ona bazirana na pravim kriterijumima kojim se mjeri nerazvijenost. (...) Znalo se oduvijek da je pravda skupa i da o ovom slučaju neko zbog te pravednije raspodjele mora da se odrekne ponekog procenta koga je dobijao do sada iz kase za nerazvijene.“ Bosna i Hercegovina je očekivala da se do pravednije raspodjele tih sredstava dođe lako, ali se pokazalo da je to veoma težak put i da se ne žele utvrditi pravi kriterijumi za pravednu raspodjelu. To se, prema ovom mišljenju, vidi i iz prijedloga zakona što ga je Bijedićeva Vlada proslijedila Predsjedništvu SFRJ, jer je taj prijedlog „uvažavao političke momente pojedinih korisnika sredstava, dok je potpuno zanemario čist račun. A to nije ono što je tražila Bosna i Hercegovina koja je uvijek imala razumijevanja za sve političke i ekonomske poteškoće drugih republika.“ *Oslobođenje* je pisalo da “svaki procenat u ovoj raspodjeli donosi korisniku 25 miliona novih dinara. Po novom privremenom zakonu, iza kojeg, izgleda, stoje svi korisnici sredstava, izuzev naše Republike, Bosna i Hercegovina dobila je 2,8 procenata više. A to znači da je već priznato da je do sada ova Republika bila oštećena svake godine za najmanje 60 miliona dinara – za proteklih sedam godina oko 450 miliona novih dinara.”³⁴³

Na ovu odluku SIV-a da se nacrt zakona o privremenoj raspodjeli sredstava iz Fonda dostavi Predsjedništvu SFRJ na saglasnost radi usvajanja, reagirali su Predsjedništvo i Izvršno vijeće Skupštine SR Bosne i Hercegovine. Na zajedničkoj sjednici 9. oktobra 1972. ocijenjeno je da se taj prijedlog SIV-a ne temelji na objektivnim kriterijima, te je zbog toga i neprihvatljiv za Bosnu i Hercegovinu.³⁴⁴ Predsjedništvo i Izvršno vijeće Skupštine SR Bosne i Hercegovine su smatrali da se tom odlukom, koja se temelji samo na ranije stečenim pozicijama, a ne objektivnim kriterijima, „narušava ustavni princip ravnopravnosti republika i pokrajina.“ Priznajući da se privremene mjere, prema Ustavu, mogu donositi u slučaju da nema dogovora među republikama, Predsjedništvo i Izvršno vijeće Skupštine SR Bosne i Hercegovine su ipak naglašavali da „i takva privremena mjera mora da poštuje ravnopravnost republika i pokrajina, da se zasniva na objektivnim kriterijumima i da bude dovoljno argumentovana.“ O ovome je sarajevsko *Oslobođenje* objavilo jedan članak, kojeg su kasnije prenijeli

343 „Raspodjela sredstava za nerazvijene pred Predsjedništvom SFRJ. Za čiste račune i objektivne kriterijume“, *Oslobođenje*, 7. oktobra 1972, 4.

344 „Kriteriji neprihvatljivi za BiH“, *Oslobođenje*, 10. oktobra 1972, 1, 2.

listovi *Borba* i *Politika*.³⁴⁵ Ukratko, Bosna i Hercegovina je tvrdila da takva raspodjela nije u skladu sa Ustavom, te da nije rezultat nikakvih kriterija, nego pogađanja, koje polazi od ranije stečenih pozicija i neravnopravnih odnosa, zbog kojih se Bosna i Hercegovina 1966. žalila i postavila pitanje ravnopravnosti u Vijeću naroda Skupštine Jugoslavije.³⁴⁶

Ove reakcije iz Bosne i Hercegovine različito su interpretirane u pojedinim sredinama, a iz Bosne i Hercegovine su naglašavali da se radi uglavnom o krivim interpretacijama bosanskohercegovačkih primjedbi. *Oslobođenje* je objavilo komentar pod naslovom *Principi ne trpe licitiranje* u kojem se nastojalo ojačati zahtjeve iz Bosne i Hercegovine prije sjednice Predsjedništva SFR Jugoslavije.³⁴⁷ U tom su komentaru dati predhistorija spora u vezi s korištenjem sredstava Fonda, zatim se ukazivalo na nedostatke i proceduralne manjkavosti odluke SIV-a da od Predsjedništva SFRJ zatraži saglasnost za prijedlog zakona o privremenoj raspodjeli sredstava Fonda, te ponovljeni bosanski zahtjevi, koji podrazumijevaju jasno utvrđivanje kriterija za raspodjelu sredstava. Na kraju se izražavalo čuđenje zbog „indolentnog“ držanja razvijenih u ovom problemu korištenja sredstava Fonda („one kao da se zadovoljavaju time da svoje obaveze prema Fondu uredno izvršavaju, a nerazvijenima prepuštaju da se nagode o tome kako će podijeliti sredstva“), te odbacuju optužbe u nekim medijima, koji ključnog krivca za neuspješna međurepublička dogovaranja nastoje naći u zahtjevima koji dolaze iz Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je bila gubitnik u dotadašnjoj raspodjeli sredstava, isticalo se u komentaru, te navodio stav da se sada ne traži da se to nadoknadi („bilo pa prošlo“), ali zahtijevalo se usvajanje novih i jasnih kriterija i poštovanje ravnopravnosti Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji. „Ustavnim promjenama Bosna i Hercegovina, kao i svaka druga republika i pokrajina, našla se u kvalitetno novoj poziciji s gledišta njenih funkcija, prava i obaveza. Ona je dužna da uloži napore da se principijelno i pravno reguliše njeno mjesto kao nerazvijenog područja u jugoslovenskoj zajednici. Učešće u korišćenju sredstava Fonda Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo predstavlja jednu od tačaka na kojoj se ispoljava i potvrđuje njena ravnopravnost kao republike.“

Savjet Predsjedništva SFRJ za ekonomska pitanja je održao sjednicu

345 „Odluka SIV-a neprihvatljiva za Bosnu i Hercegovinu“, *Oslobođenje*, 10. oktobra 1972, 2.

346 AJ, KPR, II-5-c-2, Predsedništvo i Izvršno veće Skupštine Bosne i Hercegovine protiv odluke SIV-a, Beograd 10. oktobra 1972.

347 „Principi ne trpe licitiranje“, *Oslobođenje*, 12. oktobar 1972, 4.

20. i 27. oktobra i 1. novembra 1972. i, prema saopćenju za medije, prilikom razmatranja pitanja raspodjele sredstava Fonda za nerazvijene „izražena je spremnost svih da se dođe do sporazumnog rješenja, uz uvažavanje uzajamnih interesa. Postignuta je saglasnost o konačnoj raspodjeli sredstava Fonda Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina u periodu od 1971 – 1975. godine.“³⁴⁸ Nakon toga je u Saveznoj skupštini na zasjedanju 2. novembra 1972. usvojen Prijedlog Zakona o kriterijumima za raspodjelu Fonda Federacije za kreditiranje bržeg razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo. Jozo Bodružić je u ime delegacije Bosne i Hercegovine u Vijeću naroda Savezne skupštine kazao da je ovaj zakon plod političkog dogovora i na tragu zahtjeva za jugoslavenskim jedinstvom, kako je to traženo u „Pismu druga Tita i Izvršnog biroa kao i posljednjih zaključaka Predsjedništva SKJ.“ Bodružić je istakao da su ovim zakonom „potvrđeni principi dogovaranja i sporazumijevanja čime je prevladana ona nenormalna situacija i stanje koje je moglo imati određene društveno-ekonomske i političke implikacije na ukupnost društvenih kretanja i odnose u našoj zemlji.“³⁴⁹ Ipak, Bodružić nije propustio napomenuti da će i dalje trebati raditi na nekim bitnim pitanjima kriterija o raspodjeli sredstava, te da je to nužno učiniti „u sklopu sa razradom pitanja oko daljeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i pokrajina.“

Ovaj zakon je stupio na snagu 9. novembra 1972, i prema njemu Bosni i Hercegovini je pripadalo 34% sredstava Fonda, Makedoniji 24%, Crnoj Gori 12% i Kosovu 30%. Prema tom zakonu, „sredstva Fonda formiraju se na kreditnoj osnovi u visini od 1,94 odsto od društvenog proizvoda društvene privrede Jugoslavije.“ Prema tim procjenama, Fond bi do kraja 1975. mogao raspolagati sa 16 milijardi dinara.³⁵⁰

Bijedić je 1972. godinu smatrao uspješnom u radu svoje Vlade. Na sjednici Predsjedništva SFRJ održanoj 26. decembra 1972. prihvaćen je Bijedićev prijedlog Rezolucije o osnovama politike društveno-ekonomskog razvoja u 1973. godini, u kojem se akcent stavlja na dalji razvoj privrede,

348 AJ, Predsjedništvo, F. 411, Zabeleška sa XXI sastanka Radne grupe članova Predsedništva SFRJ, održanog pod rukovodstvom potpredsednika Rate Dugonjića 1. novembra 1972; „Savjet Predsjedništva SFRJ. Saglasnost o podjeli sredstava nerazvijenih“, *Oslobođenje*, 2. novembra 1972, 2.

349 „Juče u Saveznoj skupštini. Odlučujuća riječ radnika o stabilizaciji“, *Oslobođenje*, 3. novembra 1972, 6.

350 „Nerazvijeni: Bosni i Hercegovini 34 odsto“, *Oslobođenje*, 10. novembra 1972, 3.

ostvarivanje jedinstvenog jugoslavenskog privrednog tržišta i ravnopravnih uvjeta privređivanja za sve u jugoslavenskoj zajednici.³⁵¹ Bijedić je o tome opširno govorio na sjednici svih vijeća Savezne skupštine 28. decembra 1972. godine. Posebno je naglašavao važnost ostvarivanja mjera stabilizacije u privredi, bolju investicionu politiku, te angažman na brzem razvoju privredno nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo.³⁵² Posebno je istakao važnost mjera za privrednu stabilizaciju, o čemu je bilo govora na proširenoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ održanoj 24. januara 1973. godine. Sjednici nije prisustvovao Džemal Bijedić, ali je umjesto njega tu bila jedna grupa članova SIV-a. Na ovoj je sjednici Branko Mikulić prezentirao stanje u Bosni i Hercegovini,³⁵³ naglasivši kako ima problema u privrednom sistemu i pri tome posebno akcentirao stanje u željeznici, industriji celuloze i drugim privrednim granama razvijenim u

351 „Predsjedništvo SFRJ. Podrška politici stabilizacije“, *Oslobođenje*, 27. decembra 1972, 2.

352 „Zasjedanje svih vijeća Savezne skupštine. Četiri velika zadatka u 1973. godini“, *Oslobođenje*, 29. decembra 1972, 4.

353 AJ, CK SKJ, IV/198. Magnetofonske beleške sa 38. sednice Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ održane 24. januara 1973.

Bosni i Hercegovini. „Neodrživo je, na primjer, da federacija vodi politiku cijena, na primjer u željeznici, a da republike trebaju da plaćaju gubitke. Po važećim zakonima znamo da onaj ko određuje uslove poslovanja treba da ima ili kompenzacije ili sanaciju tih gubitaka.“ Mikulić je dalje naglašavao kako je već duže vremena privredni sistem u krizi, te je „sasvim (...) očito da se mi već nekoliko godina nalazimo u ozbiljnim materijalnim disproporcijama u privredi, pa ipak mi se nismo uspjeli usaglasiti o tome da izvršimo nužne korekture u privrednom sistemu, kako bi djelovali na te materijalne disproporcije.“

Ovakav Mikulićev istup bio je neka vrsta pritiska prema Bijedićevoj vladi, ali s obzirom na okolnosti u kojima se to dešavalo, te pogotovo imajući u vidu Bijedićev odnos u krugu dotadašnje bosanskohercegovačke vladajuće elite, moglo bi se prije zaključiti kako je to bilo u funkciji davanja podrške Bijediću da pravi odlučujuće i snažnije korake ka bržem razvoju dotad manje razvijenih krajeva Jugoslavije, pa time i Bosne i Hercegovine.

U tom kontekstu možemo promatrati i Bijedićev istup na 41. proširenoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ 20. februara 1973. godine na Brionima.³⁵⁴ Bijedić je govorio o problemima s kojima se suočavala jugoslavenska privreda, te naglasio mjere koje je Vlada poduzimala na planu svodenja potrošnje u realne okvire. Ova je sjednica karakteristična i po tome što je na njoj Josip Broz na kraju u svojoj diskusiji istakao kako u svemu podržava ono o čemu je govorio Džemal Bijedić, napominjući da je njemu Bijedić o tome govorio i prije toga sastanka. Premda Bijedić nije kazao ništa konkretno, osim načelnih stavova o tome šta Vlada mora činiti („moramo nastaviti zajednički posao na dogradnji poreskog sistema“ i slično), ova je Titova podrška bila jako važna za Džemala Bijedića i njegovu Vladu, posebno zbog toga što je Tito podržao njegovu politiku zamrzavanja cijena. Na kraju je istakao kako je cilj toga sastanka bio da se dâ podrška SIV-u, a isto tako „da drugovi budu svesni da se mora svaki držati odluka koje će biti donešene.“ Kasnije je Petar Stambolić, jedan od najutjecajnijih i najdugovječnijih srpskih političara poslije Drugog svjetskog rata, izjavio da je Tito uvijek branio Bijedića kada je bio izložen kritikama. „Ne znam da je neko od nas u Beogradu i republikama zvao Tita na ručak u svoju kuću, sem Bijedića,“ žalio se Stambolić.³⁵⁵

354 AJ, CK SKJ, IV/201.

355 Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd 2010, 157.

Na temelju svega ovoga može se zaključiti kako se Bijedićeva Vlada jako puno bavila privrednim pitanjima, što je smatrala svojim prioritetom. Prema jednoj informaciji s početka 1973, Bijedićeva je Vlada od početka svoga mandata sredinom 1971. do sredine marta 1973. na više od 1.200 tačaka svojih sjednica raspravljala o privrednim pitanjima. Na drugom mjestu su pitanja vanjske politike i odnosa s inozemstvom, a potom teme iz oblasti saveznog budžeta, te društveno-političkih i organizacionih pitanja. U tom je razdoblju SIV razmatrao 272 prijedloga za donošenje zakona, donio je 31 uredbu, 107 odluka i 383 rješenja. Saveznoj je skupštini uputio oko 290 zakona u njihovim različitim fazama dogradnje, prijedloga normativnih akata i drugih prijedloga.³⁵⁶

Već u maju 1973. ekonomska politika Vlade Džemala Bijedića bila je ponovo na dnevnom redu Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije.³⁵⁷ Uvodno izlaganje o ekonomskoj politici u Jugoslaviji podnio je Milutin Baltić. On je kazao da se iz analize SIV-a vidi da je vlada poduzela određene mjere za zaustavljanje negativnih trendova i nelikvidnosti u privredi; iako industrijska proizvodnja zadovoljava, ipak su trendovi kretanja cjelokupne proizvodnje, uočljivi u toku 1972, bili primjetni i u prvom kvartalu 1973. godine. Troškovi poslovanja su i dalje rasli, a produktivnost je i dalje bila u padu. Cijene i troškovi života su nastavili rasti. Na kraju je zaključio da mu se čini da „ako se stvari ovako nastave da je kriza neminovna i sa posljedicama ne samo na ovom ekonomskom planu nego i sa političkim posljedicama“, što je smatrao prilično opasnim „posebno s obzirom na to da smo mi dali i da smo uložili ogroman politički napor na političkom sređivanju stanja pa i na ovom i da smo dobili podršku radničke klase i njenu aktivizaciju tu.“ Zbog toga je on smatrao da je izlaz u nastavku diskusije i otvaranju svih pitanja ekonomske politike.

Nakon Baltića diskutirao je dr. Jakov Sirotković, koji je u svojoj diskusiji bio puno optimističniji u oslikavanju privrednog stanja, mada je i on ostao pri ocjeni da je stanje u privredi dosta teško, dok je Milan Mišković govorio da ne treba podcijeniti rezultate koje je SIV postigao na planu stabilizacije privrede, ali da ima „dosta zabrinjavajućih kretanja (...) koja ugrožavaju političku stabilizaciju. Tu je spomenuto (...) opadanje

356 „Savezni organi. Predlozi i odluke. Neki statistički pokazatelji iz rada Saveznog izvršnog veća“, *Oslobođenje*, 15. marta 1973, 5.

357 AJ, CK SKJ, IV/213, Magnetofonske beleške sa sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Beograd, 23. maja 1973.

trenda proizvodnje, smanjenje reproduktivne sposobnosti privrede, rast inflacije, cijena i troškova života, rast ovih odnosa izvoz – uvoz pošto nisu tako povoljni kao raniji, porast izvoza sirovina, recimo u ukupnom izvozu, pad standarda, zaostajanje u modernizaciji i prestrukturiranju privrede itd. (...) Konstatirano je takođe da mi nismo našli pravi odgovor na obuzdavanje inflacije, jer mi smo administrativno cijene zamrzli, odnosno maksimirali, potrošnju smo obuzdali u priličnoj mjeri i ličnu potrošnju, opću potrošnju, investicionu potrošnju i pored globalno veće ponude od traženja imamo stalni pritisak na rast cijena i stalnu inflaciju. Prema tome zaključak je da bi morali sada učiniti neke nove poteze u pravcu stabilizacije i dublje sagledati uzroke ovakvih kretanja.“ On veli da je stvorena i povoljna politička klima nakon 21. sjednice i Titova Pisma, ali se plaši da bi moglo doći i do političke krize, ako se ovako negativni trendovi nastave.

Mišković je govorio i o problemima ekonomskih odnosa sa inozemstvom, posebno apostrofirajući pojavu da se izvozi hrastovina, da parketari zatvaraju proizvodnju, a parket se uvozi u zemlju, navodeći niz sličnih primjera. Bijedić je na te primjedbe dao obrazloženje da je parket koji se proizvodio u Bosni loš (doslovno je kazao da je to „đubre“), te da je zbog toga uvoz kvalitetnog parketa ipak nužan. Te fabrike koje su proizvodile tako loš parket (tri fabrike) bile su iz Bosne.

Zatim je Bijedić kazao kako se u SIV-u, a i u drugim institucijama, raspravljalo o situaciji u privredi. Savezno izvršno vijeće je stajalo na stanovištu da privredna situacija nije dramatična, ali je smatralo „da je situacija do te mjere ozbiljna da zahtijeva donošenje i sprovođenje u život onih mjera koje smo upisali u dokumenta Savezne skupštine, u Rezoluciji.“

Isti dan Bijedić je imao i sastanak sa predstavnicima Izvršnih vijeća Republika i pokrajina na kojem se vodila rasprava o problemima zaduživanja u inozemstvu.³⁵⁸ Ovaj sastanak je jako važan, jer pokazuje kakvi su bili odnosi između Džemala Bijedića, kao predsjednika savezne Vlade, i republičkih vlada, s jedne, ali i o Bijediću kao čovjeku koji se maksimalno angažirao na poslu kojim se bavi, s druge strane. Na ovom je sastanku Žarko Bulajić zastupao mišljenje da Jugoslavija ne može izaći iz dugova bez novih zaduženja. „Staro je pravilo da se klin klinom izbija. Prema tome, iz starog duga se izlazi novim dugovima. To je pravilo u svetu bilo dosad.

358 AJ, Fond Saveznog izvršnog vijeća (dalje: SIV, 130), Fascikla br. 1406, Stenografske bilješke sa sastanaka sa predsjednicima izvršnih vijeća Republika, godina 1973, Magnetofonski snimak sa sastanka sa predstavnicima Izvršnih vijeća Republika i pokrajina održanog 23. maja 1973. godine.

Istina, u tome neko bankrotira a neko se izvuče u zavisnosti kako radi.“ Ova je sjednica zanimljiva i po tome što pokazuje dubinu jugoslavenske krize. Naime, jugoslavenska je privreda imala problema i oko uvoza i izvoza. Ivo Kuštrak je spomenuo da Jugoslavija ima nešto „defektnog“ kukuruza kojeg bi trebalo izvesti, nakon čega je Bijedić upitao čije bi svinje mogle jesti taj pokvareni kukuruz kako bi se on tamo izvezao. U stenogramu sa sjednice ne spominje se ime, ali se vidi da je neko od prisutnih objašnjavao da se radi o kukuruzu koji bi se mogao koristiti samo za preradu, ali je neko nastavio diskusiju tražeći načina da se izveze taj pokvareni kukuruz: „ N: Molim vas, ako ima mogućnosti da se taj kukuruz defektni izveze, to bi bila velika pomoć, velika pomoć poljoprivredi, jer mi imamo pritisak od seljaka, koji, neće svinje da ga troše, a prerade mi nemamo, dolazi novo žito. N: Ja bi da se to stvarno brzo učini. Bijedić: Slušajte molim vas. N: Ako je to isto unutra, da se skladišta za... Bijedić: Ostavi, Kuštrak, molim te, nemoj to, ako taj kukuruz može da se izveze, vidite taj pokvareni kukuruz i izvozite. Kakav Međurepublički komitet, kakav... I. Kuštrak: Do sada smo otkupljivali za rezerve kukuruz, i do sada nije bilo pritiska za izvoz, mi smo otkupljivali zdrav kukuruz. Sad je problem ovog defektnog i mi smo za to da se 200.000 tona izveze, ali da se taj problem može riješiti slijedeći tjedan, nije kasno. Bijedić: Ne treba ništa. Ivo Kuštran: Ja nisam govorio o ovom pitanju. To je kompleks mjera koje bi bilo bolje da se zajedno pogledaju. Ne odvojeno. Bijedić: Nešto si govorio, ali ti ovaj kukuruz rješavaj, što prije.“ Nije poznato da li se taj pokvareni kukuruz negdje izvezao, ali je ovakva diskusija za nas važna jer ona pokazuje svu dubinu jugoslavenske krize i teškoće s kojima se Bijedić suočavao, koje je pokušavao riješiti čak i izvozom pokvarenog kukuruza!

Mjesec dana nakon toga, 29. juna 1973, ponovo se na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ raspravljalo o ekonomskoj stabilizaciji u Jugoslaviji i o rezultatima koje postiže Vlada Džemala Bijedića.³⁵⁹ Sjednici su prisustvovali Josip Broz Tito, Džemal Bijedić, Rato Dugonjić, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić i drugi. Uvodno izlaganje imao je Kiro Gligorov, a važne diskusije su bile one Branka Mikulića, Džemala Bijedić i Milke Planinc. Mikulić je stalno govorio o Bosni i Hercegovini i problemima vezanim za tu republiku, dok se Bijedić više fokusirao na rad SIV-a i mjere koje je Vlada poduzimala radi stabilizacije stanja u privredi.

359 AJ, CK SKJ, IV/219.

Na kraju ove rasprave Stane Dolanc je predložio da jedna radna grupa napravi zaključke i predloži SIV-u izlaze iz nezavidne privredne situacije, te da se SIV-u preporuči formiranje posebnog Privrednog savjeta. Nakon toga je reagirao Džemal Bijedić, koji je istakao kako je SIV već odlučio formirati Privredni savjet, „ali, sad predlažem, kad budemo tražili ljude iz republika, da nam daju najsposobnije i najkvalifikovanije ljude.“ Na to je Tito kazao: „Druže Džemale, ja to drukčije razumem. Ako mi sada tražimo po republikama to treba onda da budu plaćeni ljudi. A ima dobrih profesora, ekonomista itd., što da idemo sad da moraju dati toga i toga.“ Bijedić je odgovorio da se on već dogovorio sa predsjednicima republičkih Izvršnih vijeća o formiranju Privrednog savjeta, na što je Tito kazao: „Dobro, i to ne mora biti uvijek te isti, nego ad hoc ih pozivaš.“ Bijedić je na to dodao da ni on nije mislio da članovi Privrednog savjeta budu profesionalci.³⁶⁰ Ova kratka epizoda baca malo novoga svjetla na Bijedića kao čovjeka i političara koji jeste uvažavao druga mišljenja, ali je znao prepoznati i reagirati na one koji su njegove ideje pokušavali nametnuti kao svoje i koji su pokušavali „sa visoka“ poučavati Bijedića kako bi trebao obavljati posao saveznog premijera. Ovo, također, pokazuje kako je Stane Dolanc pokušavao obezvrijediti rad onih koje je smatrao političkim konkurentima u krugu Titovih najbližih saradnika. Kasnije je Dolanc važio za jednog od najbližih Titovih saradnika kome je, umornom od starosti, „ulivao energiju alpiniste i okrutnost lovca na male zvijeri“.

Krajem 1973. ponovo se na najvišim političkim razinama raspravljalo o ekonomskim efektima Bijedećeve Vlade. Na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ 20. novembra 1973. „na prijedlog druga Gligorova“, kako je objasnio predsjedavajući Stane Dolanc, raspravljalo se o ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji.³⁶¹ Gligorov je u svom uvodnom izlaganju kazao da poslije raščišćavanja sa nacionalizmom i liberalizmom i tehnokratizmom sve više do izražaja dolaze ekonomski problemi i oni će se naći u centru društvene akcije.³⁶² On je ekonomsku situaciju ocijenio jako teškom, čak najtežom poslije rata, posebno potcrtavajući da je vidljivo da u posljednjih deset godina u Jugoslaviji postoji usporen razvoj rasta dohotka i produktivnosti rada.

360 AJ, CK SKJ, IV/216,, Magnetofonski snimak 59. (proširene) sjednice Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, održanoj 29. juna 1973.

361 AJ, CK SKJ, IV/229, Magnetofonske beleške sa sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Beograd, 20. novembar 1973.

362 Gligorov je mislio na rušenje hrvatskog i srbijanskog političkog vodstva, ali i na uklanjanje liberalnih političkih aktivista u Sloveniji i Makedoniji.

Za ovu sjednicu vezana je jedna zanimljivost. Naime, sjednici nije prisustvovao Džemal Bijedić, ali je važnije to da je sjednica održana na prijedlog Kire Gligorova, koji je bio Bijedićev najozbiljniji protukandidat prilikom izbora za predsjednika SIV-a sredinom 1971, a sada je inicirao ovu sjednicu, na kojoj je on govorio o teškoj ekonomskoj situaciji u zemlji i to upravo dan uoči ranije zakazane sjednice Izvršnog biroa na kojoj se trebalo raspravljati o budućim kadrovskim rješenjima u federaciji, što je podrazumijevalo i otvaranje pitanje budućeg mandataru Saveznog izvršnog vijeća.³⁶³ Iako je Gligorov na sjednici Izvršnog biroa 20. novembra 1973. kritizirao rezultate Bijedićeve Vlade, izgleda da to nije ostavilo veliki utisak na ostale, jer je Stane Dolanc, koji je vodio sjednicu 21. novembra odmah na početku kazao da je Titov prijedlog da Džemal Bijedić i dalje ostane predsjednik Saveznog izvršnog vijeća.

Koncem 1973, u vrijeme kada se otvorila rasprava o novim kadrovskim rješenjima, paralelno sa debatama o novim ustavnim amandmanima, Džemal Bijedić je imao stanovite primjedbe na rad Službe državne bezbjednosti. Naime, iz jednog pisma što ga je Luka Banović, savezni sekretar za unutrašnje poslove, uputio Džemalu Bijediću 3. decembra 1973. saznajemo da se Bijedić žalio na uklanjanje nekih prevodilaca prilikom posjete stranih šefova Jugoslaviji, što je potaknuto i uklanjanjem nekih prevodilaca od strane Protokola prilikom Gadafijeve posjete. „U vezi sa ponašanjem Službe državne bezbednosti ovim povodom i šire povodom Tvojeg informisanja, na šta si nam uputio veoma oštru kritiku, držao sam sastanak sa pomoćnicima koji rade u Službi državne bezbednosti Saveznog Sekretarijata za unutrašnje poslove i pripremio sam Ti opširniju informaciju koju bi želeli da Ti neposredno izložimo, jer mislimo da nisi dovoljno detaljno obavešten.“ Zbog toga je Banović tražio da Bijedić primi njega i četvericu pomoćnika iz SDB SSUP kako bi ga informirali o teškoćama sa kojima se služba suočava. Na žalost, nije poznato o čemu se sve radilo.³⁶⁴

Početak 1974. Bijedić je ponovo morao braniti Vladinu politiku, i to na jednom sastanku kod Tita. Sastanku su 21. januara 1974. prisustvovali E. Kardelj, V. Bakarić, M. Ribičić, S. Dolanc, Dž. Bijedić, M. Todorović,

363 AJ, CK SKJ, IV/230, Magnetofonske beleške sa sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Beograd, 21. novembra 1973.

364 AMH, FDŽB/k1-IV-62, Pismo Luke Banovića upućeno Džemalu Bijediću 3. decembar 1973; O nekim problemima s prevodiocima vidjeti: Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, Beograd, 2005, 117-118.

M. Minić, N. Ljubičić, D. Vidić, K. Gligorov i M. Melovski.³⁶⁵ Razgovor se vodio o situaciji na Bliskom istoku nakon potpisivanja primirja između Izraela i Egipta, ali u kontekstu pripreme Titovog putovanja u nesvrstane zemlje (Indija, Bangladeš, Nepal). Miloš Minić je dugo govorio o krupnim političkim problemima, posebno na Bliskom istoku, zatim Stane Dolanc o Alžiru, o federaciji Libije i Tunisa i Gadafijevim ambicijama da postane lider arapskog svijeta (kažu za njega: „Da se rodio prije hiljadu godina, on bi bio Muhamed, jer on sebe smatra pozvanim prorokom, ali je zakasnio“). Džemal Bijedić je na ovom sastanku govorio o međunarodnim ekonomskim odnosima i o utjecaju međunarodnih ekonomskih kretanja na privredni razvoj Jugoslavije, posebno naglašavajući promjene do kojih dolazi zbog orijentacije Jugoslavije u pravcu jačanje ekonomske saradnje sa zemljama u razvoju. „Mi smo do sada kao mali trgovčići piljari, svi smo išli da kupujemo kad nam treba, a nemamo magacina i sada moramo da uložimo jedno sto milijardi dinara da bismo napravili cisterne, magacine.“ Spominjao je znatno uvećanje deviznih rezervi, koje su, prema njegovim riječima, tada iznosile jednu milijardu i sedam stotina miliona dolara (a 1972. iznosile su 310 miliona dolara). Bijedić je potom dodao da je i dug porastao sa tri milijarde na 4,4 milijarde dolara. To je otprilike jedna trećina jugoslavenske razmjene (razmjena je iznosila 11 milijardi dolara). On je dalje naglašavao šansu koja se ukazuje jugoslavenskoj privredi, posebno u građevinskoj operativi, i spomenuo da već ima ponuda jugoslavenskim preduzećima da obavljaju poslove bez licitacije, te u tom smislu naveo ponudu za gradnju velike luke u Maroku.

Bijedić je dalje govorio o razmjeni sa nesvrstanim zemljama, i posebno naglašavao činjenicu da je Jugoslavija iz tih zemalja uvozila 557 miliona dolara, a izvozila 276 miliona dolara. On je objasnio da Jugoslavija svjesno ulazi u takvu razmjenu da bi se išlo u korist nerazvijenih nesvrstanih zemalja, a Kardelj je dodao: „Ranije je bilo obrnuto, to je bila eksploatacija.“ Zatim je Bijedić kazao da Jugoslavija mora obaviti razgovore sa nekim arapskim zemljama (Irak, Libija), o kupovini nafte, jer oni „svima daju jeftinije naftu a nas guraju na licitaciju. Bogami, takvo prijateljstvo nije baš, ali se mora onda dati dugoročno, onda se to ne može vratiti na milion i 500 hiljada, a oni prihvataju stvari. Mi sada moramo, uključujući naoružanje zašta su oni zainteresovani, ali moramo dugoročno da kažemo na 10 godina kupujemo 50 miliona tona nafte, pa onda da se zna takav je ugovor.“³⁶⁶

365 AJ, KPR, II-2, Razgovor predsjednika Tita sa drugovima, Beograd, 21. januara 1974.

366 O ovom problemu bit će detaljnije govora u dijelu knjige u kojoj se obrađuje Bijedićeva

Ova borba u vezi s naftom imat će i svoga odraza u unutarnjoj politici, iako je Bijedić bio svjestan značaja koji nafta ima za razvoj jugoslavenske privrede. On je 10. maja 1973. razgovarao sa predsjednicima izvršnih vijeća SR Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i SAP Vojvodine o postizanju dogovora za izgradnju zajedničkog naftovoda. Bilo je dogovoreno formiranje konzorcija koji bi činili INA, HENA i NAFTAGAS, čiji bi zadatak trebao biti da se uz podjednako učešće svih tih subjekata gradi naftovod, s tim da je konzorcij bio otvoren i za ostale zainteresirane organizacije. Sjedište konzorcija bilo je predviđeno u Rijeci.³⁶⁷ Ipak, početkom 1974. prema Bijedićevoj Vladi krenuo je zahtjev iz Hrvatske za korekcijom cijene domaće nafte. Hrvatski sabor je 20. februara 1974. razmatrao problematiku cijena nafte i konstatirao kako je proizvodnja nafte u Hrvatskoj 1973. iznosila 2.430.000 tona, a 1974. planirala se proizvodnja 2.500.000 tona, uz proizvodnju plina od 600 milijuna Nm kubnih u 1973. i plan od 660 milijuna Nm kubnih u 1974. godini. Hrvatski *Naftaplin* je 1973. prodavao naftu po cijenu od 410 ND po toni, ali je poslije rata na Bliskom istoku cijena znatno porasla i dostigla cijenu 4-5 puta veću od domaće cijene. Hrvatska je računala da držanjem niskih cijena domaćoj nafti njena privreda znatno gubi i zbog toga je tražila povećanje cijena. S tim u vezi je dr. Ivo Perišin, predsjednik Izvršnog vijeća SR Hrvatske, 18. marta 1974. uputio Bijediću pismo u vezi s cijenama domaće nafte i naftnih derivata. U tom pismu je navodio da je cijena domaće nafte na nivou ispod 30% svjetske cijene, što se negativno odražava na INA-u, te moli da se o tome povede rasprava.³⁶⁸

Taj odnos u cijeni proizvoda na domaćem i stranom tržištu znatno je „pritiskao“ Bijedićevu Vladu početkom 1974. godine. Bosna i Hercegovina se također žalila da su cijene bosanskohercegovačkih proizvoda na domaćem tržištu, a te je cijene kontrolirala savezna Vlada, znatno ispod cijena istih proizvoda na inozemnom tržištu. To je jasno naveo Dragutin Kosovac, predsjednik bosanskohercegovačkog Izvršnog vijeća, u intervjuu listu *Oslobođenje* navodeći da su na svjetskom tržištu sve cijene, pa i cijene „svih vrsta metala, goriva itd. porasle [su] višestruko. Recimo cink je skuplji četiri puta, soda preko tri puta, bakar više od dva puta, drvo dva puta (...).“³⁶⁹

vanjskopolitička aktivnost i njegove posjete muslimanskim zemljama.

367 HDA, CKSKH, str. pov. i pov., br. 152, Beleška sa sastanka predsjednika SIV-a Džemala Bijedića sa predsjednicima izvršnih veća SR BiH, Hrvatske i Srbije i SAP Vojvodine, održanog 10. maja 1973. u rezidenciji predsjednika Veća.

368 HDA, CKSKH, str. pov. i pov., br. 145/1974.

369 „Intervju Dragutina Kosovca *Oslobođenju*: Naša privreda mora pratiti promjene u

Kosovac je dalje navodio da su u Bosni i Hercegovini svojedobno pravili račune o rentabilnosti Aluminijskog kombinata u Mostaru na bazi cijene aluminijuma od 300 dolara po toni, a početkom 1974. cijena aluminijuma je porasla na 1000 dolara po toni. Kosovac je insistirao na tome da „cijene u zemlji moraju pratiti kretanja u svijetu.“

Sve to je moglo opterećivati Bijedićevu Vladu, koja se suočavala sa privrednom krizom i za čije je rješenje bila potrebna velika umješnost dogovaranja sa republikama i prevazilaženje međurepubličkih nesuglasica, pogotovo što se u republičkim centrima sve više sva odgovornost za privrednu krizu nastojala prebaciti na Bijedića i njegovu Vladu, premda se radilo o svjetskoj ekonomskoj krizi. Prema pisanju ljubljanskog *Dela*, Bijedić je najavljivao angažman Vlade na smanjivanju inflacije, te pokretanju domaće proizvodnje. On je iznio tvrdnju da se kriza u Jugoslaviji i osjeća zbog toga što se u Jugoslaviji dugo vremena izbjegavalo investiranje u domaću proizvodnju energije, sirovina i hrane.³⁷⁰

Bijedićeva je Vlada početkom 1974. pripremila paket antiinflacionih mjera, i taj materijal uputila Predsjedništvu SFRJ. Na sjednici 4. marta 1974. Bijedić je informirao članove Predsjedništva o privrednoj krizi, antiinflacionom programu i mjerama koje je njegova Vlada poduzela u vezi s energetsom situacijom u svijetu i Jugoslaviji. Predsjedništvo je konstatiralo da „postojeća ekonomska situacija u svijetu predstavlja dugoročan proces i da zahtijeva da se kompleksno i konkretno sagledava naš položaj,“ te potom Bijedićev paket antinflacionih mjera prosljedilo „nadležnim organima i organizacijama, kako bi ih imali u vidu prilikom preduzimanja potrebnih mjera i akcija.“³⁷¹

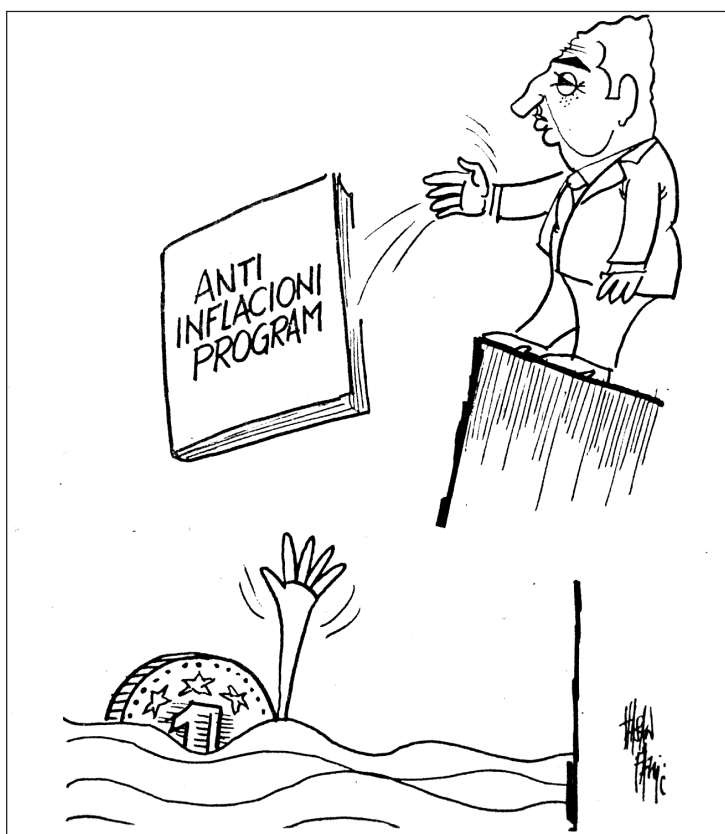
Međutim, u usvojenom antiinflacionom paketu SIV nije predviđao eliminiranje inflacije, nego zadržavanje na nivou iz prethodne godine, što su mediji već ocjenjivali kao puno realniji zadatak od ciljeva koje je u vezi s inflacijom sebi postavljala Bijedićeva Vlada ranijih godina.³⁷² Ličilo je to na „zamrzavanje“ inflacije, te ostavljanje prostora za njezino obaranje u narednom razdoblju. Antiinflacioni program je ubrzo usvojen uz podršku svih republika, a određene primjedbe po medijima na moguće slabe efekte i rezultate tog programa nisu nimalo umanjili Bijedićev politički rejting.

svijetu“, *Oslobođenje*, 2. marta 1974, 5.

370 „Jugoslavenski listovi danas objavljuju. *Delo*: Na početku“, *Oslobođenje*, 3. marta 1974, 7.

371 „Predsjedništvo SFRJ: Energetska situacija u svijetu imaće odraz i na našu privredu“, *Oslobođenje*, 5. marta 1974, 2.

372 „Privredni trenutak. ‘Zamrzavanje’ inflacije“, *Oslobođenje*, 6. marta 1974, 5

Savezna skupština je na zajedničkoj sjednici svih vijeća 26. aprila 1974. prihvatila izvještaj SIV-a o kretanjima u privredi, kao i objašnjenje koje je o stanju privrede dao potpredsjednik SIV-a dr. Jakov Sirotković, a prema kojem se „tekuća ekonomska politika uspješno ostvaruje.“³⁷³ Sirotković je uvjeravao Skupštinu da se stabilizacione mjere dobro provode, da je izvoz jugoslavenske privrede u prvom kvartalu 1974. povećan za 26%, dok je uvoz porastao za 25% u odnosu na 1973. godinu, da je usporen rast cijena na malo i troškova života, te općenito istakao da se poboljšava položaj privrede u Jugoslaviji. Bilo je to, zapravo, građenje ljepše slike od stvarnog stanja u jugoslavenskoj privredi, mada to i nije bilo nužno jer je već bio zauzet politički stav o Bijedićevom ostanku na premijerskoj poziciji. On je, doista, ubrzo i dobio drugi mandat te je nastavio voditi Vladu i naredne gotovo tri godine.

³⁷³ „Tekuća ekonomska politika uspješno se ostvaruje“, *Oslobođenje*, 27. aprila 1974, 2.

Mada je imao otvorenu Titovu podršku, Bijedić je tokom svog drugog mandata imao puno više kritika nego u prvom mandatu. Na kraju jedne Mikulićeve bilješke sa sastanka organiziranog 16. novembra 1974. u Sarajevu, na kojemu su bili najviši republički politički funkcioneri (a to je bio način političkog funkcioniranja), stoji: „Diskusija na sj.[ednici] Predsjedništva SFRJ o platno-bilansnoj situaciji, a u stvari o odnosu prema Predsjedništvu od strane Džeme, zbog toga što, navodno, nije tražio konsultacije Predsjedništva o promjeni kursa dinara.“ Potom je kratko navedena diskusija Rate Dugonjića: „Aluzije na Džemu i BiH sada su direktnije nego ikada u prošlosti. Čak ni u vrijeme Tripala nije se tako direktno govorilo o vezama Partije i tehnokratije, kao u nedavnom članku u *Vjesniku*.“ Bio je to znak da Bosna i Hercegovina ne samo da i dalje podržava Bijedića, nego se mora pripremiti za odlučnu odbranu njegova rada, jer su tadašnji bosanskohercegovački lideri u činjenici da je Bijedić, kao politički kadar iz Bosne i Hercegovine, zauzimao poziciju predsjednika savezne Vlade, gledali izraz ravnopravnosti Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji. Na sastanku kod Predsednika Republike Josipa Broza Tita, održanom u Karađorđevu 22. novembra 1974, na kojem su bili prisutni Tito, Petar Stambolić, Vladimir Bakarić, Stevan Doronjski, Fadilj Hodža, Lazar Koliševski, Cvijetin Mijatović, Vidoje Žarković, Kiro Gligorov i Stane Dolanc, Džemal Bijedić je branio rad Vlade. Edvard Kardelj nije bio prisutan na sastanku jer je bio bolestan.³⁷⁴ Džemal Bijedić je ekonomsko stanje u Jugoslaviji smjestio u kontekst međunarodne ekonomske situacije. Kazao je kako je ekonomska situacija i u Jugoslaviji i u svijetu složena „i nema mjesta za optimizam. To podvlačim zbog toga što je u tom smislu bilo primedaba.“ Kao osnovne pravce ekonomske politike on je istakao zalaganje za zaustavljanje negativnih trendova „i to prije svega u očuvanju spoljne likvidnosti zemlje, u zadržavanju stope rasta cijena i inflacije na ovogodišnjem nivou uz obezbjeđenje najveće moguće stope rasta, a u ovakvoj situaciji, to je 6%.“ Kako bi se očuvala spoljna likvidnost zemlje, Bijedić je smatrao da je potrebno pridržavati se dva parametra: prvo, da devizne rezerve ne smiju biti manje od dvomjesečnog uvoza; drugo, zaduživanje je moguće samo do iznosa čije godišnje otplate neće prelaziti 18 do 20% deviznog priliva sa konvertibilnog područja. To je, drugim riječima, značilo veliko kontroliranje uvoza, odnosno uvećanje uvoza samo

374 AJ, KPR, II-2, Magnetofonski snimak sa konsultativnog sastanka kod Predsednika Republike Josipa Broza Tita, održanog 22. 11. 1974. godine u 11,00 časova u Karađorđevu.

za 4% u odnosu na tekuću godinu, ali istodobno uvećanje izvoza za 10%. Kada se radi o uvozu to se, prije svega, odnosilo na repromaterijal (Bijedić kaže da se $\frac{3}{4}$ repromaterijala uvozi!).

Kako bi se usporila inflacija, Bijedić je smatrao da je potrebno smanjenje potrošnje i ograničenje rasta ličnih dohodaka, osim u proizvodnji, gdje je uvećanje plaća moglo pratiti produktivnost. Tito je dobacio kako je potrebno uvesti veće carine na one proizvode koji se proizvode u Jugoslaviji, a ipak postoji želja da ih se uvozi, na šta je Bijedić dodao kako se moraju povećati carine i na neke proizvode koji se ne proizvode u Jugoslaviji, te naveo primjer kafe. „Mi smo već počeli da trošimo kafe tačno onoliko koliko i pirinča – 60.000 tona kafe trošimo, od predratne 2000 tona, imali smo 1972. godine 28.000, prošle 42.000 tona, a ove godine 60.000 tona. Ako samo stavimo taksu od 10 dinara, to je 600 milijardi dinara.“ Na to je Tito dodao: „Svako neka pije jednu kafu dnevno manje.“³⁷⁵

Stane Dolanc je na ovoj sjednici govorio o tome kako postoje dvije ocjene o jugoslavenskoj ekonomskoj situaciji: po jednoj ocjeni, čiji su zagovornici ekonomisti, Jugoslavija je prezadužena i više se ne smije zaduživati, jer postoji opasnost da postane insolventna; po drugoj ocjeni, Jugoslavija još ima mogućnosti da se zadužuje na Zapadu. Dolanc veli da on vjeruje da su oni prvi u pravu, premda naglašava da je Jugoslavija najviše zadužena na Zapadu, a manje zaduženja je prema nesvrstanim i Istoku. Dolanc je pitao kako to da, ako je ekonomska situacija u svijetu loša, jugoslavenski radnici odlaze na rad u inostranstvo. „Istovremeno, mi tu stalno dolazimo u jedan moralno-politički konflikt. S jedne strane borimo se protiv odlaska u inostranstvo i govorimo o povratku, a s druge strane računamo na to kao na važan element našeg deviznog priliva.“ Dolanc je dalje objašnjavao kako su zapadne banke finansijski jače od jugoslavenskih,

375 Draža Marković je zabilježio slijedeći vic: „Bosanac se vraća iz Z. Nemačke i pokušava da prošvercuje dve vreće kafe. Carinici ga pitaju šta ima u vrećama? On odgovara da je u njima hrana za ptice. Njima sumnjivo i traže da otvori vreće. Utvrdi se da je kafa. Pitaju ga: „Kako to, kažeš da je hrana za ptice, a ovo je crna kafa; ptice ne jedu kafu.“ – „Pa, moje je da ih ponudim, a one kako hoće“ – odgovori Bosanac mudro“ (D. Marković, *Život i politika*, 1, 401). Ponekada se uvozilo doista svašta. Godine 1976. novine su pisale kako su te godine uvozne firme zatražile dopuštenje za uvoz 200 miliona komada štipaljki. Sarajevsko *Oslobođenje* je o tome objavilo članak pokazujući kako je Zaštitna radionica *Budućnost* u Derventi od 1967. proizvodila drvene štipaljke, a od 1972. i plastične. Bilo je to dovoljno za tržište, ali su potom „majstori lake zarade iz spoljne trgovine počeli da uvoze štipaljke i da zasipaju tržišta, što je dovelo do zagušenja plasmana štipaljki.“ Već u aprilu 1976, na primjer, na zalihama u *Budućnosti* je bilo blizu 12 miliona štipaljki! („Uvozne štipaljke“, *Oslobođenje*, 19. avgust 1976, 2).

daju veće kamate i time se ispoljavaju tendencije da jugoslavenski radnici svoj novac ulažu u te banke, a ne jugoslavenske. Kada je Dolanc kazao da je zabrinjavajuće to što je došlo do stvarnog povećanja budžeta za 45 % reagirao je Bijedić i tada je došlo do verbalnog obračuna njih dvojice. Bijedić je tvrdio da nije tačno da je došlo do tolikog povećanja budžeta. „To su razni štosovi“, kazao Bijedić, „to je sve igra oko toga da se smanji armijski budžet, vidio sam ja o čemu se radi.“

Dolanc je u nastavku govorio o političkoj situaciji u Jugoslaviji i naglašavao da je ona, u cjelini, dobra, ali ima dosta štrajkova, a zabrinjavajuće je da su otkrivene i neke terorističke grupe (spominje hapšenje 23 mladića u Zagrebu, jednu grupu u Zadru). Žalio se kako republike ne daju najbolje kadrove u Federaciju („Druže Tito, mi praktično više ne možemo da dobijemo ljude iz republika (...) Drug Džemal kaže da borba za kadrove postoji, prije svega tamo gdje se odlučuje o sredstvima ili ima određeni uticaj na materijalne odnose, a za sve ostale resore nema nikakve konkurencije od strane republika, itd).“

Bijedić je također ponovio tezu o teškom postizanju dogovora sa republikama. On je izjavio kako je već tri i po godine predsjednik SIV-a i zna s kojim se sve problemima suočava kada je u pitanju komunikacija sa republikama, posebno u vezi s kadrovima koji iz republika trebaju preći na rad u institucije federacije („ja znam kako je meni bilo dogovaranje“, veli on), ali je sve vrijeme on, ipak, prema vlastitoj ocjeni, uspijevao na neki način postizati dogovor sa republikama.

Na kraju ove sjednice je zaključeno kako Predsjedništvo daje podršku radu Džemala Bijedića i njegovim naporima oko stabilizacije privrednog stanja u zemlji.

Uprkos ovoj podršci koju je dobio na sastanku kod Tita, Bijedićeva Vlada se ponovo 25. decembra 1974. na sjednici Predsjedništva CK SKJ suočila sa kritikama.³⁷⁶ Tada je već i Tito upozoravao na velike privredne probleme posebno oštro skrećući pažnju da „strahovito brzo pada izvoz, gomila se roba, a uvoz, kao da se nije ništa dogodilo, i dalje raste. Šta smo do sada učinili za obuzdavanje inflacije? Vrlo malo i neučinkovito.“ Stane Dolanc se vratio svojim omiljenim protivnicima naglasivši kako su nacionalističke i liberalističke skupine u društvu poražene, ali još uvijek ima problema, posebno ističući ponašanje dijela federalnih funkcionera koji se „još nisu oslobodili loše prakse i često se ponašaju, pre svega, kao pred-

376 AJ, CK SKJ, Predsjedništvo SKJ, III/190, Magnetofonski snimak sa 6. sednice Predsedništva CKSKJ, održane 25. decembra 1974. na Brionima.

stavnici republika ili čak određenih privrednih grana. A tek posle kao ljudi koji treba da obavljaju jedan zajednički posao u interesu jugoslovenske samoupravne zajednice. Razume se da su funkcioneri u organima i organizacijama federacije predstavnici republika i pokrajina. Međutim, budući da se nalaze na funkcijama u federaciji i da očekuju odlučivanja, moraju imati više sluha za sve specifičnosti i interese drugih, tj. da vode računa o interesima svih naroda i narodnosti, o interesima cjelokupne samoupravne zajednice.“

Na ovoj je sjednici Dolanc posebno apostrofirao taj problem međurepubličkog dogovaranja, što je, u izvjesnoj mjeri, označilo i kritiku Bijedićeve Vlade. Dolanc je kazao kako društveni dogovori o razvoju metalurgije, hemijske industrije, saobraćaja i turizma kasne, da je od predviđena 22 društvena dogovora republika i pokrajina koja je trebalo donijeti do početka decembra 1974. donešen samo jedan, da je o pet dogovora raspravljano na SIV-u, ali nije postignuta saglasnost republika, a da se 11 dogovora tek nalazi u pripremi. Dolančev kritički odnos prema Bijediću nije bilo ništa novo. Mogli smo vidjeti kako je on i tokom 1973. u nekoliko navrata nasrtao u svojim diskusijama prema Bijediću, ali bez značajnijih rezultata.

Na ovoj je sjednici govorio i Tito. Između ostalog kazao je kako on vidi da se sve više smanjuje izvoz, a uvoz se i dalje odvijao kao da se ništa ne dešava, što dalje vodi „otvaranju škara“ i uvećanju krize. Tito je naglašavao nužnost da se takvo stanje prekine, jer „moramo nešto stegnuti. Naša ekonomska politika mora biti u skladu sa današnjom krizom u svetu.“ Tito je kritizirao stanje u ekonomiji, nedovoljnu borbu protiv inflacije, iskazivao je nužnost odustajanja od nekih megalomanskih projekata izgradnje novih objekata, naglašavao potrebu smanjenja zaduživanja u inozemstvu, te naglasio kako ova sjednica nije obična sjednica, nego ona mora biti prijelomna. „U našem sistemu međurepubličkog dogovaranja mi komunisti moramo biti stalno svesni toga da kada se dogovaramo, da se moramo dogovoriti, da mora svako po nešto popustiti i da se ne smeju uzimati u obzir razni lični, parcijalni ili lokalni interesi. Mora se uvek gledati na opšte interese naše zajednice, i razume se, na interese svake republike posebno. Tu mora postojati objektivnost.“

Milka Planinc je naglašavala teško ekonomsko stanje u zemlji ističući kako bi bilo „opasno kada bi dugo ostalo ovo stanje“, da „smo sada na jednoj kritičnoj točki“ i slično. Zanimljiva je i Mikulićeva diskusija. On je akcent prebacio na političku opoziciju i posebno počeo spominjati pojave neočetništva i neoustaštva izvan Bosne i Hercegovine. Pozivao se na jednu

informaciju Saveznog SUP u kojoj se navodilo da su otkrivene neke četničke grupe u Valjevu, čak četnička radio-stanica i slično. Naglašavao je da se vidi da je u Bosni i Hercegovini poslije 21. sjednice gonjeno ljudi po političkim deliktima dva puta više nego u četiri republike i dvije pokrajine zajedno! Očito je Mikulić time htio pokazati principijelnost bosanskohercegovačkog rukovodstva, s jedne strane, te ukazati na političke probleme u drugim dijelovima zemlje, i to u prisustvu Josipa Broza Tita, s druge strane. Osim toga, on je ukazao da i problemi međurepubličkog dogovaranja utječu na efikasnost privrede, te insistirao na promjeni tog stanja, kojega je on okarakterizirao kao „zatvorenost republika i pokrajina u svoje brige i probleme.“

Početak 1975. Bijedić je ponovo bio na tapetu. Na sjednici Koordinacione komisije SIV-a 5. februara 1975. on je jedan komentar na TV od 4. februara 1975, u kojemu se kritizira rad SIV-a, ocijenio kao dio učestalih kritika štampe na njegov račun i nagovijestio raspravu na Predsjedništvu Saveza komunista Jugoslavije o tome.³⁷⁷ „Naime, da postavimo pitanje – da li ćemo se i dalje na televiziji i štampi ‘prepucavati’ ili ćemo se dogovarati“, dodao je Bijedić, a potom je navodio i druge primjere napada na rad SIV-a i drugih organa uprave, dok je Berislav Šefer ocijenio pisanje štampe kao kampanju protiv Saveznog izvršnog vijeća.

Ubrzo nakon toga se na proširenoj sjednici Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKJ, održanoj 13. februara 1975. u Beogradu, raspravljalo o ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji.³⁷⁸ Na ovoj je sjednici Džemal Bijedić najprije istakao da je dobro da se na Izvršnom birou raspravlja o svim ekonomskim i političkim pitanjima, a potom je govorio o mjerama za stabilizaciju stanja u privredi. Naglasio je da je on veliki protivnik zaduživanja države, ali kada se privreda zadužuje u inozemstvu onda je uvijek država garant vraćanja tih kredita. Objašnjavao je da „kada smo pregovarali sa ovim zemljama proizvođačima nafte mi smo dobili nekoliko stotina miliona dolara [kredita] ali opet kao država. Mi možemo to vratiti.“ Bijedić je objašnjavao da je Jugoslavija u pregovorima sa Irakom dobila jako povoljan ugovor o nabavci nafte, i to za 25 dolara jeftinije nego što se moglo nabaviti na tržištu. Dok je ranije Jugoslavija naftu iz Sovjetskog saveza mogla nabaviti po cijeni od 100 do 104 dolara, iračka nafta je koštala 78 dolara „s tim da su nam 21 dolar po toni davali kredita“. Pod tim je uvjetima, veli Bijedić, Jugoslavija sklopila ugovor o nabavci 5

377 AJ, SIV, 130, br. 2324, Bilješka sa 26. sjednice Koordinacione komisije SIV-a, održane 5. februara 1975.

378 AJ, CK SKJ, IV/272.

miliona tona nafte iz Iraka. Kamatna stopa za tu kupovinu iznosila je 2,5 %, a garant i korisnik kredita bila je država a ne naftne kompanije u Jugoslaviji. Bijedić je isticao da su to bili izuzetno povoljni ugovori, a „ko smatra da mu ovaj kredit ne odgovara, slobodno može tražiti drugi kredit. Ali niko nije lud da traži 14% kamatu kada je ovde 2,5%. Jer ovo što daje nama to su najbolji krediti,“ naglasio je Bijedić te posebno potcrtao da su ovi ugovori uvrstili Jugoslaviju „u prvu kategoriju“ zemalja za nabavku nafte iz Iraka, Kuvajta i Libije, pa su „čak (...) ove zapadnoevropske banke pročitale kod Kuvajta i kod ovih drugih da su nam tako povoljne kredite dali.“³⁷⁹ Bijedić

379 O ovome je nekoliko dana ranije na posebnom sastanku sa predsjednicima republičkih i pokrajinskih izvršnih vijeća govorio Stojan Andov (AJ, SIV, 130, br. 2325: Stenografske bilješke sa sastanka sa predsjednicima republičkih i pokrajinskih Izvršnih vijeća, 8. januara 1975.) Na ovoj je sjednici Andov govorio o porastu razmjene sa zemljama u razvoju. Kazao je da su već potpisani neki veliki poslovi sa Kuvajtom, a kao posebno povoljni partneri pokazuju se Irak, Kuvajt, Libija i Iran. Posebno je istaknuo odnose sa Irakom u vezi s nabavkom nafte: sklopljen je jedan aranžman o kupovini nafte po cijeni od 10,86 dolara po barelu, što je puno jeftinije u odnosu na naftu koju je Jugoslavija dotad kupovala, a stigla je i ponuda iz Alžira za nabavku nafte po cijeni od 12,20 dolara po barelu. „Drugovi koji rade u nafti znaju da je to jedna velika prednost. Taj aranžman je omogućio da 60 dana beskamatnog kredita prodavac posle svog utovara isporuke i 3 dolara od 10,86 dolara je kredit Jugoslaviji. To je sedmogodišnji kredit i 2,5% je kamata. To je vrlo povoljan kredit.“ Druga mogućnost je naoružanje: Irak je izrazio potrebe od 100 miliona dolara za ratna sredstva i iskazao zainteresiranost da te potrebe realizira u roku od 5 godina u Jugoslaviji. Također je izrazio namjeru investirati u razvoj naoružanja. „Sa Irakom treba da zaključimo sporazum (ima zapisnik) za saradnju i mirnodopsku upotrebu atomske energije, elektronike, sistema veza, sistema veštačkih organa, manipulacije sa rezervama krvi i krvne plazme itd. U ovim okolnostima Iranci su spremni da finansiraju razvoj programa koji se ovdje radi, razvoj naučno-istraživačkog rada, da finansiraju ostvarenje proizvodnje za svoje ciljeve. Tu su i drugi poslovi sa Irakom (izgradnja hotela, kuća, stanova i drugih građevinskih radova u vrijednosti od 700 miliona dolara, i drugo).“ Andov je u nastavku govorio i o saradnji sa Iranom: Iranci najviše interesa za saradnju pokazuju u oblasti poljoprivrede, te brodogradnje i želja Irana je da u Jugoslaviji nabavlja brodove. „U Iraku i Iranu isključivih finansijskih kredita ne daju.“ Sa Kuvajtom su također poslovi u razvoju, a Jugoslavija traži od Kuvajta kredit od 200 miliona dolara. „Sa Kuvajtom razgovor je oko toga da idemo sa njihovim parama a našim programima u druge zemlje. Oni su spremni da zajedno sa nama prate naš nastup u više zemalja i tu smo sada izložili neke naše mogućnosti i želje u Sudanu, Somaliji i oni su se izjasnili da bi prvo pogledali svaki program.“ Andov je govorio i o saradnji sa Libijom, namjerama da se Jugoslavija probije do Venecuele „da vidimo šta u tom području možemo da radimo.“ Na kraju je Berislav Šefer kazao kako je to jedna velika šansa koju Jugoslavija ne smije propustiti, ali se mora dobro organizirati: „Posla ima toliko da kada bi se cela jugoslovenska privrede organizovala i napela, teško možemo neke od tih poslova da izvedemo, toliko je veliki njihov obim.“

je dalje naglašavao da te kredite treba usmjeriti u razvoj proizvodnih grana privrede („energija, elektroprivreda, hrana, sirovine itd“), te je informirao Izvršni komitet da je donesena odluka da se zemlja može zadužiti 800 miliona dolara, pa iz toga zaključuje kako se sada više ne mora tragati za novim kreditima, jer su ovi krediti od Iraka i Kuvajta dovoljni i povoljni. Jedino je dogovoreno da je to kredit koji dobiva država, a država preko Narodne banke daje dinarsku protuvrijednost korisnicima kredita. Bijedić je objasnio da on to ističe zbog onih koji stalno govore da država ne treba da se zadužuje. Mislio je na diskusiju Milke Planinc na toj sjednici, pa je Planinc našla za shodno da objasni kako ona nije mislila na zaduženje države prema inozemstvu. „Jedna je [stvar] prema inozemstvu, kada mora da se javiš kao država, drugo je pitanje šta mi unutar radimo. To je sporno pitanje, nije ovo da li ćeš primiti kredit kada nude kao državi, da li će se zadužiti Jugoslavija. Pitanje je da li mi unutar sebe raspetljavamo na način da ne stvaramo ponovo državni [dug?, op. H.K.].“ Bijedić je prilično oštro reagirao na ovakve diskusije Milke Planinc, objašnjavajući da Narodna banka daje dinarsku protuvrijednost kredita preko poslovnih banaka, ali republička izvršna vijeća određuju da se sredstva dalje raspoređuju u skladu sa prioritetima.

Naredni mjesec, u martu 1975, ponovo se na sjednici Predsjedništva CK SKJ raspravljalo i o radu Bijedićeve Vlade.³⁸⁰ Nakon što je, na Dolancovu ideju, prvo raspravljano o grupašenju i frakcionaštvu u Savezu komunista Jugoslavije, pažnja je usmjerena na probleme zaduživanja Jugoslavije u inozemstvu, o čemu je uvodno izlaganje podnio Momčilo Cemović, savezni sekretar za finansije. On je kazao kako je koncem 1974. visina duga u inostranstvu iznosila 5,1 milijardu dolara, te da Jugoslavija kreditira inostranstvo sa 825 miliona dolara, pa bi po tome računu visina inostranog duga iznosila oko 4,3 milijardi dolara, uz devizne rezerve od 1,5 milijardi dolara. Tada je Jugoslavija spadala u krug srednje zaduženih zemalja u svijetu. Cemović je govorio o tome da je 1972. stanje jugoslavenskog duga u apsolutnom iznosu bilo daleko manje, ali su tada povjerioci prema Jugoslaviji bili znatno rezerviraniji nego sada, kada Jugoslavija ima čak

380 AJ, CK SKJ, Predsjedništvo SKJ, III/1192, Magnetofonske beleške sa osme sednice Predsedništva CKSKJ održane 24. marta 1975. na Brionima. Inače, Jugoslavija je sa značajnijim kreditnim zaduživanjem u inostranstvu počela tek od 1957, ali sve do 1965 „nije dobivala veće kredite iz inostranstva (...) Značajnije povećanje zaduženja zemlje u inostranstvu počinje od 1971. godine”. No, tek će poslije Bijedićevog odlaska ta zaduženja početi da se drastično uvećavaju (Ibrahim Latifić, *Jugoslavija 1945-1990. Razvoj privrede i društvenih djelatnosti*. Beograd, 1997, 32-33.)

problema kako spriječiti da se pojedina poduzeća sve više zadužuju. On je kazao da se to dešava bez garancija države (jer država nastupa kao garant samo za kredite Međunarodne banke i Exim banke SAD).

Prema materijalu pod naslovom *Zaduženje SFRJ*, što su ga u martu 1975. sačinili Savezni sekretarijat za finansije i Narodna banka, dug Jugoslavije je 31. decembra 1971. iznosio 3 milijarde i 177 miliona dolara, a 31. decembra 1973. iznosio je 4 milijarde i 538 miliona dolara. Od 1971. do konca 1974. većina tih kredita je korištena za uvoz neophodne opreme za izgradnju novih i rekonstrukciju postojećih industrijskih i drugih kapaciteta, te obezbjeđenje tekuće likvidnosti i jačanje deviznih rezervi zemlje.

Razmatrajući ovaj materijal, te pripremajući ga za sjednicu Predsjedništva CK SKJ, Savezno izvršno vijeće je na svojoj sjednici održanoj 17. marta 1975. konstatiralo da on pokazuje da je zemlja zadužena u granicama platežnih mogućnosti. Kasnije razvoj događaja je pokazao da je ta ocjena bila blizu istini, a jugoslavenska zaduženja iznad platežnih mogućnosti bit će aktuelna tek nakon Bijedićeve smrti, da bi početkom 1980-ih porasla na preko 22 milijarde dolara.³⁸¹ Na dan 31. marta 1976. jugoslavenski dug je iznosio 10,9 milijardi dolara, od toga 9,1 milijarda glavnice i 1,8 milijardi kamate. Pri tome su krediti za opremu iznosili 6,9 milijardi dolara.³⁸²

Ipak, 1975. je bila godina u kojoj je Bijedić često morao objašnjavati ekonomsko stanje u kojemu se Jugoslavija nalazila. Na sjednici Predsjedništva CK SKJ održanoj 8. maja 1975. raspravljalo se o društveno-političkim aspektima ostvarivanja Rezolucije o osnovama zajedničke ekonomske i socijalne politike u 1975. godini, a uvodno izlaganje podnio je Munir Mesihović.³⁸³ Prema njegovoj ocjeni, uočljivo je da u prvih nekoliko mjeseci 1975. raste industrijska proizvodnja, produktivnost i zaposlenost,

381 Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006, 492-493. Veća zaduživanja u inozemstvu od sredine 1970-ih godina omogućena su ustavnim promjenama koje su vodile ka slabljenju ekonomskih ovlasti federacije, jer su republike i pokrajine sve više donosile ključne odluke iz sfere privrede. Ipak, kako je upozorio njemački povjesničar Holm Sundhausen, ne bi trebalo preuveličavati značaj tih ustavnih promjena iz 1974. godine ni u političkom, ali ni u ekonomskom smislu. (Vidi: Holm Sundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2008, 412).

382 AJ, Predsjedništvo, F. 635, str. pov. br 225/1, Informacija u vezi sa problemima uvoza opreme na kredit, Beograd, 17. XI. 1976.

383 AJ, CK SKJ, Predsjedništvo SKJ, III/1195, Magnetofonske beleške sa 11. sednice Predsedništva CKSKJ održane 8. maja 1975.

te rast dohotka i životnog standarda, uz tendenciju usporavanja uvoza, ali su prisutne i negativne tendencije (povećana potrošnja, prekomjeren rast nepokrivenih investicija, rast maloprodajnih cijena i troškova života). U diskusiji je ipak bilo dosta kritike na stanje ekonomije, pa je na kraju Džemal Bijedić predložio da se sa svim tim diskusijama, sa kojima se on slaže, ne ide u javnost, nego da ostanu kao interne diskusije. Vidoje Žarković se založio da se o tome ipak informira javnost, ali da svako malo dotjera svoju diskusiju da ne izgleda kao prava dramatizacija stanja. On je smatrao da javnost treba znati u kakvom je stanju privreda, jer je to način šire mobilizacije za savladavanje teškoga stanja. „Šta znači stopa inflacije 40% sa stanovništa standarda ljudi sa najnižim ličnim primanjima, sa stanovništa razvoja samoupravljanja (...) Prema tome stopa inflacije od 40%, a ako se budu ovakvi trendovi nastavili ona će izgleda tolika doći, ona je direktno uperena protiv samoupravljanja, ona je direktno uperena protiv standarda radnih ljudi sa najnižim primanjima (...).“ Nakon toga je Bijedić opet intervenirao naglašavajući kako on nije nikada kazao, niti je Vlada koju on vodi, ikada obećala *zaustaviti* inflaciju, nego samo *usporiti* inflaciju. Bijedić je na ovom sastanku iznio i jednu vrlo zanimljivu informaciju. Naime, obavijestio je članove Predsjedništva CK SKJ da je na jednom sastanku kod Tita u Predsjedništvu SFRJ, kojem su prisustvovali Bijedić, Gligorov i Dolanc, konstatirano je kako Jugoslavija ima veliki deficit u odnosima sa Austrijom i Italijom. Jugoslavija je u Austriju izvozila 50 miliona dolara, a uvozila 200 miliona dolara, dok je sa Italijom taj odnos 1:3. No, Bijedić je posebno naglasio da je problem što se Austrija i Italija prema Jugoslaviji odnose diskriminatorski: „Zabranili su uvoz mesa, a s druge strane imamo podatke da su čak saopštili svojim trgovcima da ne smiju uzeti uopšte nijedan jugoslovenski brod za prevoz robe. Mi smo pogledali i konstatovali da oko 87-90% uvoza iz Italije i Austrije otpada na tri republike – Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju. Iz Austrije 60% uvoza otpada na Sloveniju.“ Bijedić je dalje objašnjavao kako se ponijela savezna Vlada, a da nije sve javno obznanila: naime, pozvali su predsjednike republičkih vlada i saopćili im da oni treba da zovu uvoznike i da im saopće da bi bilo dobro da smanje uvoz iz Italije i Austrije, ali da se to ne obznanjuje kako se ne bi kvarilo odnose sa tim zemljama, i da ne izgleda da Jugoslavija prema njima poduzima kontramjere. Bijedić je i dalje smatrao da se to ne treba objavljivati.

Za ekonomske probleme, koji su bili posve očiti, Bijedić je u nekoliko prilika tokom 1975. razloge tražio u općoj ekonomskoj krizi koja je vladala

u svijetu. U intervjuu *Novoj Makedoniji* u maju 1975. on je kazao kako su se „krupne promjene u međunarodnim ekonomskim odnosima (...) negativno reperkutovale na našu ekonomiju“, ali je izražavao uvjerenje da je jugoslavenska privredna aktivnost „dinamična. Industrijska proizvodnja [u prvom tromjesečju 1975.] je veća od planirane, postižu se dosta dobri rezultati i u drugim privrednim djelatnostima (...) Raste zaposlenost (po stopi od 5 odsto), a čine se naponi da se poveća i produktivnost rada. Privreda je dobro snabdjevena reprodukcijom materijalima.“³⁸⁴ Međutim, već u junu 1975. Bijedić se žalio da ima otpora provedbi dogovorenih ekonomskih mjera, te da su u privredi prisutni „negativni trendovi čije pravce i intenzitet moramo što prije mijenjati.“³⁸⁵ Pri tome on je posebno isticao „kretanje cijena u zemlji i odnose koji se uspostavljaju u spoljnotrgovinskoj razmjeni.“ Naglašavao je da je inflacija „rezultat brojnih kretanja u materijalnoj sferi proizvodnje, u još uvijek nepovoljnoj strukturi privrede, u stepenu korištenja domaćih resursa i proizvodnih kapaciteta (...)“³⁸⁶.

Dok se Bijedić sa svojim timom Saveznog izvršnog vijeća uporno borio da popravi privrednu situaciju, stanje je postajalo sve teže, a i podrška republičkih vladajućih krugova je bivala sve manja. Izgleda da su tada u nekim političkim krugovima čak namjeravali pokrenuti pitanje smjene Bijedića i njegove Vlade. U jednoj bilješci Branka Mikulića, sačinjenoj za vrijeme sjednice Predsjedništva CK SK Bosne i Hercegovine 15. avgusta 1975. stoji kako je „Raif“ (Dizdarević?) govorio o tome da je potpredsjednik Vijeća Saveza sindikata Hrvatske na sjednici Odbora saveznog vijeća pokrenuo inicijativu „da se zvanično postavi pitanje rada SIV-a u smislu povjerenja. M. Baltić je Đuri rekao ili ćemo postaviti pitanje odgovornosti ovoga SIV-a ili ćemo i mi otići zajedno s njim.“³⁸⁷ Nije mi poznato da li su ovo bile samo želje pojedinih republičkih elita ili je doista bila pokrenuta inicijativa za povjerenje Bijedićevoj Vladi.

U svakom slučaju, taj „pokušaj smjene“ Bijedić je sigurno preživio, ali se u narednom razdoblju suočavao sa sve više ekonomskih problema, jer je ekonomska kriza zahvatala sve više jugoslavenski privredni organizam. Uprkos tome, sâm Kiro Gligorov, predsjednik Skupštine SFRJ, koncem 1975. je u jednom autorskom tekstu objavljenom u *Novoj Makedoniji*, a

384 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 275.

385 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 286.

386 Dž. Bijedić, *Samoupravljanje*, 287.

387 AFBiH, BM, 283/75: Sjednica Predsjedništva CKSKBiH, 15. avgust 1975.

koji je prenijelo sarajevsko *Oslobođenje*, naveo da je u toj godini ukupan društveni proizvod u Jugoslaviji porastao za 4%, da je otvoreno 249.000 novih radnih mjesta, da je industrija povećala proizvodnju za 6%, a poljoprivredna proizvodnja je dovoljna ne samo za vlastitu ishranu nego i za izvoz. „U svijetu u kome se još ne vidi izlaz iz višegodišnje krize, sa najvećim procentom nezaposlenosti poslije Drugog svjetskog rata, i svakako sa najdubljim poremećajima poslije velike ekonomske krize iz 1929. godine, sa stagniranjem ili opadanjem proizvodnje u vodećim industrijskim zemljama Zapada, možemo da kažemo da smo postigli među malim brojem zemalja (prije svega socijalističkih) osnovne materijalne rezultate sa kojima možemo biti zadovoljni.“³⁸⁸ Gligorov, ipak, nije propustio upozoriti na veliku inflaciju, nepovoljan platni bilans, nezadovoljavajući izvoz i slab porast produktivnosti posebno naglašavajući kako „inflacija ne može dugo da koegzistira sa samoupravljanjem.“ Bio je to članak koji je odavao priznanje Bijedićevoj Vladi, ali i sadržavao određenu dozu kritike i upozorenja da postoji nezadovoljstvo stanjem ekonomije u Jugoslaviji.

Važna je, ipak, bila činjenica da je Jugoslavija, uprkos uvjetima u kojima je trgovala sa inozemstvom, početkom 1976. još uvijek imala „status likvidnog spoljnotrgovinskog partnera“, kako je to u januaru 1976. izjavio dr. Emil Ludviger, savezni sekretar za vanjsku trgovinu.³⁸⁹ On je tada kazao da je tokom 1975. jugoslavenski izvoz povećan za 7%, a uvoz za 2,4%. Valja imati u vidu da se radilo uglavnom o izvozu u zemlje u razvoju i socijalističke zemlje, dok je izvoz u zapadne zemlje znatno opao,³⁹⁰ a cjeloviti trgovinski odnosi sa zapadnim zemljama su bili vrlo nepovoljni. Prema posebnoj informaciji što ju je u tom smislu pripremio Savezni sekretarijat za spoljnu trgovinu, odnosi za zapadnim zemljama tokom 1975. bili su obilježeni velikim trgovinskim deficitom, niskom pokrivenošću uvoza izvozom, neskladom u strukturi razmjene, rekordnim uvozom opreme, ogromnim dugovanjima iz ranijih godina sa nepovoljnom strukturom zaduženja.³⁹¹ Naime, tokom 1975. ukupan trgovinski deficit SFRJ je iznosio 3,6 milijardi dolara, a od toga je 3,2 milijarde dolara otpadalo na zapadne zemlje. Najveći deficit (1,1 milijarda) otpadao je na SR Njemačku, potom na Italiju (487

388 „Inflacija ne može koegzistirati sa samoupravljanjem“ (članak Kire Gligorova u „Novoj Makedoniji“), *Oslobođenje*, 3. januara 1976, 8.

389 „Jugoslavija zadržala status likvidnog partnera“, *Oslobođenje*, 23. januara 1976, 4.

390 „Usvojen platni bilans za 1976“, *Oslobođenje*, 24. januara 1976, 6.

391 AJ, Predsjedništvo, F. 635, strogo pov. 128/1/76, Informacija o trgovinskim odnosima SFRJ sa industrijski razvijenim zemljama, Beograd, 11. VI. 1976.

miliona), Francusku (263 miliona), Austriju (241 milion), V. Britaniju (174 miliona), te SAD (153 miliona dolara).

Tada se SFRJ orijentirala na intenziviranje privredne saradnje sa zemljama u razvoju. Jugoslavija je, naime, tada imala robnu razmjenu sa ukupno 87 zemalja u razvoju, a obim razmjene od 1972. do konca 1975. sa tim zemljama se povećao sa 455 miliona na 1.761 milion dolara, čime je učešće zemalja u razvoju u ukupnoj robnoj razmjeni SFRJ poraslo sa 7% u 1972. na 16,8% u 1975. godini.³⁹²

U prvih devet mjeseci 1976. jugoslavenska je privreda, prema izjavi Džemala Bijedića na 23. sjednici Predsjedništva CK SKJ održanoj 4. oktobra 1976, postigla znatne rezultate. Na vanjskotrgovinskom planu povećan je izvoz za 22 %, a uvoz smanjen za 8 % u odnosu na isto razdoblje 1975. godine, što je dovelo do uravnoteženja platnog bilansa zemlje; uz to, suzbijene su nepokrivene investicije, zaustavljena je eskalacija inflacije, te je intenziviran rast privredne proizvodnje.³⁹³ Istodobno je popravljena struktura jugoslavenske privredne razmjene sa inostranstvom. Prema podacima iznesenim na sjednici Saveznog izvršnog vijeća 1. novembra 1976. u ukupnom obimu jugoslavenske robne razmjene razvijene industrijske zemlje su učestvovala sa 50 %, socijalističke zemlje sa 34,5 %, a zemlje u razvoju sa 15,5 %, a tokom 1976. došlo je i do znatnog povećanja izvoza industrijskih proizvoda iz Jugoslavije.³⁹⁴ Mada je u 1976. Jugoslavija samo za otplatu kredita i kamata davala iznos koji je bio dovoljan „za pokriće 60 posto svih rashoda društvenih djelatnosti“,³⁹⁵ ipak, još uvijek je pokrivenost uvoza izvozom iznosila 66%, što je ostavljalo nadu ne samo Bijediću nego i svim njegovim saradnicima da je moguće izboriti se sa ekonomskim problemima. U svom posljednjem skupštinskom govoru 24. decembra 1976, podnoseći ekspoziciju povodom donošenja Rezolucije o budžetu Federacije za 1977. godinu, Bijedić je kazao da se privredna i finansijska situacija u Jugoslaviji tokom 1976. popravila u odnosu na prethodno razdoblje, te posebno naglasio da se 1976. završava sa platnim suficitom od 330 miliona dolara, deviznim rezervama od oko 2 milijarde i 700 miliona dolara, stopom rasta industrijske proizvodnje od 3 % i tako

392 AJ, Predsjedništvo, F. 635, strogo pov. 145/1/76, Informacija o ekonomskim odnosima SFRJ sa ZUR sa osvrtom na aktuelne probleme, Beograd, 30. VI. 1976.

393 „Sjednica Predsjedništva CKSKJ“, *Oslobođenje*, 5. oktobra 1976, 3.

394 „Sjednica Saveznog izvršnog vijeća. Izvoz veći, uvoz manji“, *Oslobođenje*, 2. novembra 1976, 5.

395 P. Simić, *Tito*, 347.

dalje.³⁹⁶ Naglasio je da je zbog toga Jugoslavija „postala predmet pažnje i analitičkih ocjena međunarodnih ekonomskih, finansijskih, pa i političkih organizacija i institucija, ovoga puta kao zemlja koja je za relativno kratko vrijeme izašla iz ekonomskih nedaća koje i danas potresaju pretežan dio svjetske ekonomije.“ Svoj govor je završio uvjerenjem da je Jugoslavija „i ekonomski i politički stabilna i čvrsta socijalistička zajednica.“

Ubrzo nakon ovoga Bijedićevog govora o stanju jugoslavenske privrede *International Herald Tribune* objavio je izjavu jednog zapadnog stručnjaka da se jugoslavenski dinar „približava konvertibilnosti.“ Ovaj je magazin ocijenio da je dinar „prva valuta jedne komunističke zemlje koja se približava konvertibilnosti na zapadnim tržištima novca. Iako su transakcije u dinarima ograničene, pisao je ovaj list, jugoslavenska valuta već skoro dvije godine održava stabilnu vrijednost u odnosu na valute svojih trgovinskih partnera, a ove godine je čak povećala svoju vrijednost. U bankama zapadnih zemalja dinar se može kupiti po gotovo istom kursu koji važi u Jugoslaviji. U zemlji se ne sprovodi valutna kontrola nad strancima i u Jugoslaviji ne postoji crna berza za kupovinu valuta.“ U ovom članku je dalje, pozivajući se na podatke Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj – OECD, čiji je Jugoslavija bila pridruženi član, pisalo da je jugoslavenski dinar nakon pada 1974. za 7% vratio od izgubljene vrijednosti. To poštovanje koje je uživala jugoslavenska valuta, prema ocjeni *International Herald Tribune*, posljedica je „jedinstvenog sistema samoupravljanja i spocijalističke tržišne privrede“, te se naglašava da je jačanje dinara u 1976. posljedica „sposobnosti Jugoslavena da obuzdaju inflaciju i svoj platni deficit.“³⁹⁷

Ipak, ubrzo poslije Bijedićeve smrti pokazalo se da je jugoslavenska državna zajednica najprije srljala u ekonomsku katastrofu, a ubrzo je stigla i politička destrukcija zemlje.

396 „Zajednička i odvojene sjednice Vijeća Skupštine SFRJ. U 1977. ulazimo sa povoljnim rezultatima“, *Oslobođenje*, 25. decembar 1976, 2.

397 „Strani komentar. Internešenel Herald Tribjun: Dinar – prihvatljiva valuta“, *Oslobođenje*, 3. decembar 1976, 8.

FOTOGRAFIJE, IV

V kongres SKBiH, 9. januara 1969. g.

Predsjednik Tito u Donjem Vakufu, 8. aprila 1971.g.

Sjednica svih vijeća skupštine SRBiH, Sarajevo 23. juna 1971.g.

Sjednica svih vijeća skupštine SRBiH, Sarajevo 23. juna 1971.g.

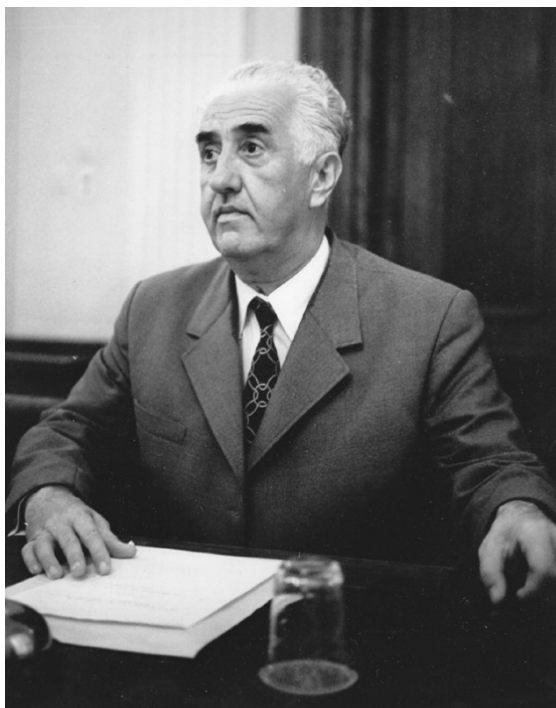
XIX sjednica Predsjedništva SKJ, 28. jula 1971.g.

XIX sjednica Predsjedništva SKJ, 28. jula 1971.g.

Sjednica SIV-a 30. jula 1971.g.

Predsjednik Tito u Rumuniji - Temišvar, 23. novembra 1971.

Predstavnici Koncerna „Volkswagen“ kod Džemala Bijedića, 30. septembra 1972.g.

Prijem direktora "Philipsa" Fridriha Philipsa kod Džemala Bijedića, 5. juna 1972.g.

Svečano otvaranje tržnice u Mostaru, 27. juli 1972. g.

Vanjskopolitička aktivnost Džemala Bijedića

Džemal Bijedić je bio premijer jugoslavenske Vlade koji se više od bilo kojeg drugog predsjednika Vlade, osim Josipa Broza Tita, bavio vanjskopolitičkim temama. Međutim, Bijedić nije bio ključni kreator niti idejni tvorac jugoslavenske vanjske politike, jer je to polje bilo rezervirano isključivo za šefa države, dakle Josipa Broza Tita,³⁹⁸ ali je bio jako važna ličnost u koju je Tito imao veliko povjerenje i koji je često po Titovim zamislima krčio puteve kojima je potom on sam išao. Bijedić je autoritativno zauzimao stavove iz oblasti vanjske politike bez obzira što neki, čak i u njegovoj Vladi, nisu s time uvijek bili saglasni. Kao primjer može poslužiti njegovo ponašanje u vrijeme upada tzv. Bugojanske skupine. Do upada ove skupine je došlo u junu 1972, a Bijedić se nije saglasio sa Saveznim sekretarijatom za vanjske poslove, koji je i mjesec dana nakon upada skupine i nakon njezina likvidiranja smatralo da jugoslavenska Vlada treba uputiti proteste Vladama Australije i Austrije, ali da širu javnost ne bi trebalo upoznavati sa svim detaljima. Međutim, Džemal Bijedić je odbacio tu ideju, smatrajući da „naša javnost treba da bude šire upoznata sa činjenicom da se pomenuta ustaško-teroristička grupa pripremala na teritoriji Australije i Austrije.“ Bijedić je smatrao da treba uputiti proteste vladama Australije i Austrije i sačekati reakcije tih vlada te, bez obzira na reakcije, treba obavijestiti i jugoslavensku javnost o saznanjima da se ta teroristička grupa pripremala u tim zemljama. O tom svom stavu Bijedić je 5. avgusta 1972. obavijestio Tita i tražio njegovo mišljenje da li bi to mogao spomenuti u govoru 13. avgusta 1972. na otvaranju moderniziranog puta Mostar – Split (dio Posušje – Lištica), a Tito je zapisao: „Saglasan sam sa drugom Bijedićem.“ Bijedić je u svom govoru to doista i spomenuo. Uslijedile su reakcije od strane nekih zapadnih zemalja, nakon

398 Mirko Tepavac je tvrdio da je Tito uvijek posljednji odlučivao o pitanjima vanjske politike, ali je uvažavao i stavove koje su o tome imali njegovi saradnici. Tepavac navodi da su Koča Popović, te kasnije i Marko Nikezić, kao ministri vanjskih poslova, značajno utjecali na vanjsku politiku, prije svega kreiranjem zrelih projekata. Ipak, Tepavac navodi Titovu instrukciju, nakon što ga je 1969. odlučio imenovati za saveznog sekretara za vanjske poslove: „Veza neposredno sa mnom; imaš pravo da odabereš neposredne saradnike; meni se direktno obraćaj za sve teškoće na koje naiđeš.“ (A. Nenadović, *Mirko Tepavac*, 59-60, 129). Poslije Nikezićeva odlaska, a u vrijeme Bijedićeva vođenja jugoslavenske Vlade, važnu je ulogu imao ministar vanjskih poslova Miloš Minić, ali je i sâm Bijedić bio značajna, mada ne presudna, karika u kreiranju projekata u vanjskoj politici.

čega je Bijedić tražio od SSIP-a da razmotri načine javnog odgovora naše štampe, ali na način da to ne poprими oblik polemike Džemala Bijedića.³⁹⁹

U svom mandatu predsjednika Saveznog izvršnog vijeća Bijedić je obišao 42 zemlje, a mi ćemo se detaljnije osvrnuti samo na one posjete koje na najbolji način oslikavaju njegov interes za vanjskopolitička pitanja, te pokazuju kakvu je vanjskopolitičku orijentaciju zastupao. Nije nam, dakle, cilj pisati o jugoslavenskoj vanjskoj politici toga doba, niti analizirati sve Bijedićeve diplomatske susrete, nego samo istaknuti ulogu koju je on imao u diplomatskom svijetu u vrijeme kada je obavljao dužnost jugoslavenskog premijera.

Bijedić i zemlje muslimanskog svijeta

Postoji široko rašireno uvjerenje o velikoj Bijedićevoj ulozi koju je imao u razvijanju jugoslavenskih političkih i ekonomskih odnosa sa „muslimanskim svijetom“, gdje je, kao musliman, bio veoma dobro prihvaćen. Jedan je američki historičar zapisao kako su „vječni osmijeh i lakoća komuniciranja“ preporučili Bijedića „kao odličnog emisara za zemlje Trećeg svijeta i efikasnog glasnogovornika jugoslavenske politike“.⁴⁰⁰ Pri tome doista nije sporno da je Bijedić kao jugoslavenski premijer bio jako poštovan u muslimanskim zemljama, pri čemu je činjenica da se radilo o muslimanu sigurno imala određenu ulogu, ali bilo bi pogrešno toj činjenici davati tako veliki značaj. Prije svega, treba imati u vidu da je Jugoslavija od sredine 1950-ih godina razvijala dobre odnose sa muslimanskim zemljama,⁴⁰¹ da je kasnije u okviru pokreta nesvrstanih zemalja ta saradnja još više intenzivirana, te da je koncem 1960-ih godina zbog svojih interesa, ali i odnosa sa muslimanskim zemljama, prekinula diplomatske odnose sa Izraelom,⁴⁰² pa je Bijedić u vrijeme kada je postao savezni premijer već mogao nastaviti prilično uhodanom stazom vanjske politike. Nesporo je, međutim, da je on putovao kako na Istok, tako i na Zapad, da je u svom mandatu jednako obilazio muslimanske zemlje na Istoku, kao i zemlje Zapada, da je posjetio sve velike prijestonice svijeta,

399 AJ, KPR, II-4-a, (Bilješke Miloša Melovskog, Titovog savjetnika za spoljno-politička pitanja, od 2. avgusta 1972, 5. avgusta 1972, 7. avgusta i 17. avgusta 1972. godine).

400 Robert J. Donia i John V. A. Fine, Jr, *Bosna i Hercegovina. Tradicija koju su izdali*, Sarajevo:Fama, 1995, 144.

401 Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Beograd, 2006; Aleksandar Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956-1957*, Beograd, 2008.

402 Aleksandar Životić, „Jugoslavija i kriza na Bliskom istoku 1967-1968. godine“, 1968 – četrdeset godina poslije. Zbornik radova, Beograd, 2008, 51-66.

bio gost i u SAD, SSSR-u, Kini, ali obilazio i uspostavljao kontakte sa malim i najnerazvijenim zemljama Azije i Afrike. Potkraj njegovoga mandata Jugoslavija je imala potpisane brojne ugovore o privrednoj i kulturnoj saradnji sa gotovo svim zemljama svijeta. Sa 63 zemlje u razvoju bili su potpisani ugovori o naučno-tehničkoj saradnji, a jugoslavenski su stručnjaci radili u 25 zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike na projektima naučno-tehničke saradnje. U Libiji je, na primjer, sredinom 1976. u tri bolnice radilo 450 jugoslavenskih ljekara, što dovoljno kazuje o odnosima koje je Jugoslavija gradila prema zemljama u razvoju.⁴⁰³

Njegova diplomatska putovanja imala su politički i ekonomski karakter, pri čemu bi se moglo zaključiti kako su njegova putovanja u muslimanske zemlje ipak imala više naglašene ekonomske ciljeve i u funkciji intenziviranja ekonomskih odnosa Jugoslavije i tih zemalja.

Bijedić je od 2. do 6. jula 1972. predvodio jugoslavensku delegaciju na proslavi desetogodišnjice nezavisnosti Alžira. Bijediću je u Alžiru domaćin bio predsjednik Revolucionarnog savjeta i Vlade Alžira Huari Bumedijsen. Razgovarali su o politici nesvrstanosti i o konferenciji o evropskoj bezbjednosti i saradnji. Alžirski predsjednik je naglasio kako veoma cijeni gest Josipa Broza da na proslavu desete godišnjice nezavisnosti Alžira pošalje predsjednika Vlade Džemala Bijedića, te da to prima „kao još jedan znak podrške koju predsjednik (Tito) i Jugoslavija pružaju današnjem Alžiru i njegovoj borbi za nezavisnost i ravnopravnost.“ Jugoslavensko ministarstvo inostranih poslova je ocijenilo kako su prijem i tretman Bijedićeve posjete Alžiru bili organizirani „na maksimalnom nivou koji je moguć u današnjim alžirskim uslovima.“⁴⁰⁴

Za vrijeme ovog boravka u Alžiru, Bijedić se susreo i sa šefom države Kambodže i predsjednikom Ujedinjenog nacionalnog fronta princom Norodomom Sihanukom, te s premijerom Egipta Azizom Sidkijem i razgovarao o situaciji na Bliskom istoku i Mediteranu.⁴⁰⁵

Bijedić i njegova Vlada su, inače, jako puno pažnje posvećivali ovoj suradnji sa Alžirom. Tako je, na primjer, Bijedićeva Vlada donijela odluku da početkom novembra 1973. u Alžir otpuče jedna delegacija s molbom

403 „Ekonomska saradnja Jugoslavije sa zemljama u razvoju. Naša dostignuća otvorena su i za druge“, *Oslobođenje*, 9. avgusta 1976, 5.

404 AMSPS, PA, 1972. godina, f. 2, d. 1, br. 425322.

405 „Džemal Bijedić putuje danas u Alžir“, *Borba*, 2. jula 1972, 1; „Bijedić u Alžiru“, *Borba*, 3. jula 1972, 1; „Jugoslovensko-partijska delegacija u Alžiru. Bumedijsen primio Džemala Bijedića“, *Borba* 5. jula 1972, 1; „Susreti predsednika SIV u Alžiru. Bijedić razgovarao sa Sihanukom i Sidkijem“, *Borba*, 7. jula 1972, 1.

da alžirska Vlada odobri hitnu kupovinu sirove nafte za jugoslavenske potrebe. Tada je jugoslavenska Vlada tražila da joj se u toku novembra 1973. omogući kupovina 500.000 tona sirove nafte iz Alžira, „jer se naše rafinerije nalaze u kritičnoj situaciji u pogledu redovnog snabdijevanja naftom, zbog rata na Bliskom istoku.“⁴⁰⁶ Vuk Dragašević, šef jugoslavenske delegacije, kazao je kako se jugoslavenska Vlada obraća Vladi Alžira za nabavku ove nafte imajući u vidu to da se radi o prijateljskoj i nesvrstanoj zemlji, te da je nabavka tih količina sirove nafte od vitalnog značaja za Jugoslaviju, koja će znati cijiniti ukoliko Alžir pozitivno odgovori na tu molbu. No, tada je jugoslavenska delegacija ipak doživjela jedno razočarenje: alžirski odgovor je bio da količinu od 500.000 tona sirove nafte ne mogu prodati Jugoslaviji, jer su smanjili proizvodnju, a imali su već preuzete obaveze koje su morali isporučivati drugim evropskim zemljama. Mada je tada Bijedićeva Vlada već bila dobila saglasnost o većim isporukama nafte iz Libije, isporuke nafte iz Alžira bile su od vitalnog interesa za jugoslavensku privredu. Jugoslavenska je delegacija čak u ovim razgovorima izjavila kako bi tu naftu platili u konvertibilnoj valuti, nakon čega je alžirski ministar izjavio da „to nije važno; važno je naći raspoložive količine za isporuku“, ali je zatim ipak „u poverenju rekao da je dobio nalog od predsednika Ministarskog saveta da učini sve da nam izađe u susret.“ Rezultat je bio da su Alžirci odlučili prodavati Jugoslaviji 50.000 tona nafte mjesečno. Jugoslavenska delegacija je izjavila da je to dobro, ali da očekuje veće isporuke, te zahvalila Vladi Alžira i na ovim količinama. Alžirski ministar je odgovorio da Jugoslavija „ne treba da zahvaljuje jer je zaslužila svojim držanjem i svojim odnosom prema arapskim zemljama mnogo više, te da je obaveza i dužnost Alžira da to uradi. Istakao je da bi bilo nemoguće da Jugoslavija, koja u svakoj prilici pokazuje svoju principijelnost i prijateljstvo prema afričkim zemljama, bude žrtva petrolejskog rata.“

Ova posjeta je pokazala kako su početkom 1970-ih godina ekonomski odnosi zaostajali iza političkih odnosa dviju zemalja. Zbog toga je jugoslavenska delegacija tražila načina da se ekonomska saradnja intenzivira. Alžirski ministar se saglasio sa ocjenom o stagniranju ekonomskih odnosa, te naglasio kako alžirski plan privrednog razvoja daje mogućnost jugoslavenskim preduzećima za šire angažiranje u industrijskoj izgradnji Alžira. Naglasio je kako jugoslavenska preduzeća nisu dovoljno

406 AJ, KPR, I-5-b, Alžir, Informacija o poseti Alžiru člana SIV-a Vuka Dragaševića, Beograd 6. XI. 1973. Ovdje je riječ o tzv. Jomkipurskom ratu Izraela s jedne, te Egipta i Sirije s druge strane tokom oktobra 1973. godine.

„agresivna“ na licitacijama koje raspisuje alžirska Vlada, čak „ne pokazuju zadnjih godina neki ozbiljniji interes za licitacije koje oni raspisuju. Smatra da su jugoslovenska preduzeća sposobna da se angažuju u domenu infrastrukture (građevinski radovi, izgradnja brana itd. kao i na sektoru tekstila i koža).“ Dalje je izrazio spremnost Alžira za stvaranje zajedničkih alžirsko-jugoslavenskih preduzeća, koja bi mogla otvoriti prostor za intenzivnije angažiranje čisto jugoslavenskih preduzeća u industrijskoj izgradnji Alžira u vidu izrade pojedinih studija, projekata, isporuke opreme i izvođenja investicionih radova.

Ovi razgovori u Alžiru odvijali su se u teškom razdoblju za jugoslovensku privredu, s obzirom i na zategnute odnose na Bliskom istoku i privrednu krizu koja je bila očita. O tome je bilo govora i prilikom prijema delegacije jugoslavenskih funkcionera kod Josipa Broza Tita u Belom dvoru, 21. januara 1974. godine.⁴⁰⁷

Od posjeta drugim afričkim zemljama treba spomenuti Bijedićevu posjetu Egiptu u oktobru 1972, gdje se susreo sa premijerom dr. Azizom Sidkijem i šefom države Anvar el Sadatom.⁴⁰⁸ Godinu dana prije ovoga susreta, u oktobru 1971, Bijedić se u Beogradu susreo sa Sadatom, koji je, prije svoje posjete Moskvi, smatrao važnim konsultirati se sa jugoslavenskim liderima, među kojima su posebno bili važni, osim razgovora sa Titom, njegovi razgovori upravo sa Džemalom Bijedićem.

Razgovori u oktobru 1972 sa premijerom Sidkijem vođeni su kako o stanju na Bliskom istoku, tako i o mogućnostima unapređenja ekonomskih odnosa dviju zemalja, te njihova dizanja na razinu kvaliteta političkih odnosa. „Razgovori između premijera Bijedića i Sidkija počeli su u jedan-aest i trideset časova [4. oktobra 1972.] i bez prekida trajali do jedan i petnaest. Prije toga predsjednici vlada dviju prijateljskih zemalja razgovarali su kraće vrijeme samo u prisustvu najbližih saradnika i jugoslovenskog am-

407 AJ, KPR, (II-2), Prijem u Belom dvoru, 21. januara 1974.

408 Radi razumijevanja važnosti ove Bijedićeve posjete Egiptu u ovo vrijeme valja naglasiti da je u Beogradu od 29. septembra 1972. u šestodnevnoj posjeti boravila egipatska vojna delegacija predvođena zamjenikom predsjednika Vlade i ministrom rata Mohamedom Sadekom na čelu i tom prilikom razgovorala sa jugoslavenskim saveznim sekretarom za narodnu odbranu generalom Nikolom Ljubičićem. U to je vrijeme vladala zategnutost na Bliskom istoku, a i odnosi između Egipta i Sudana su se sve više zaoštravali. („Doputovao general Sadek“, *Oslobođenje*, 30. septembra 1972, 1). Generala Sadeka je primio i Josip Broz Tito, i to u isto vrijeme kada je Bijedić boravio u Kairu („Tito primio generala Sadeka“, *Oslobođenje*, 6. oktobra 1972, 1). Može se pretpostaviti da su vojna pitanja, a posebno jugoslovenska prodaja oružja Egiptu, bili važan dio Bijedićevih razgovora sa egipatskim liderima.

basadora u Kairu Mihaila Javorskog. Punih sto i pet minuta domaćin i njegov visoki gost iz Jugoslavije sa svojim saradnicima razmatrali su bilateralne ekonomske odnose i načine za njihovo unapređenje. Prvi je govorio egipatski premijer koji je, kako se saznaje, izrazio riješenost i želju da ekonomska saradnja dostigne nivo političke, pa je u tom kontekstu posebno naglasio da je 'u daljem privrednom razvoju ove zemlje nužno da Jugoslavija bude što više u njemu prisutna.'⁴⁰⁹

Prema izvještaju jugoslavenskih novina, egipatska strana je ukazala da je za Egipat u trgovini s Jugoslavijom plaćanje u kovertibilnoj valuti veliki problem, pa su se dvojica premijera dogovorila da se odmah sastanu eksperti dviju delegacija i razmotre probleme u ekonomskoj saradnji i daju konkretne prijedloge za njihovo rješavanje. Ovi razgovori su, inače, u cijelosti bili posvećeni bilateralnim ekonomskim odnosima dviju zemalja.

Za vrijeme ove posjete bilo je planirano da Bijedića u kurtoaznu posjetu primi i potpredsjednik Egipta dr. Mahmut Favzi. „Dogodilo se da se prvobitno planirana kurtoazna posjeta pretvorila u poduži razgovor o Jugoslaviji, njenom gledanju na tekuću međunarodnu situaciju, a posebno na zbivanja u regionu i Mediteranu. Podpredsjednik Favzi razgovarao je sa Bijedićem o ulozi i značaju nesvrstavanja danas kao i značaju stalnog egipatsko-jugoslovenskog dijaloga o svim pitanjima koja interesuju dvije prijateljske zemlje.“ Posljednjeg dana posjete, Bijedić je razgovarao i sa egipatskim predsjednikom Anvar El Sadatom.

Za vrijeme ove posjete Bijedić je obišao neke tvornice u okolini Kaira (Tvornicu „54“ u Meadi, koja je radila za civilne i vojne potrebe, što je inače bila praksa u tamošnjim vojnim tvornicama; zatim tvornicu tekstila i konfekcije „Misr Heluan“ u Heluanu, koja je zapošljavala deset hiljada radnika).⁴¹⁰ Naravno, Bijedić je iskoristio ovu priliku i obišao plato Gize i razgledao historijske i turističke znamenitosti, te prisustvovao predstavi „Zvuci i svjetlost“ koja se godinama izvodi u podnožju piramida, u blizini Kaira. Nakon toga je boravio u Luksoru, gdje mu je domaćin bio Ahmed Abdelsalem Teufik, guverner te pokrajine u gornjem Egiptu. Tu je razgledao spomenike u Dolini kraljeva i grobnicu kraljice Hadžipsut na Zapadnoj obali.⁴¹¹

409 „Kako unaprijediti ekonomske odnose“, *Oslobođenje*, 5. oktobra 1972, 2.

410 „Bijedić obišao fabrike u okolini Kaira“, *Oslobođenje*, 6. oktobra 1972, 2.

411 „Bijedić u Luksoru“, *Oslobođenje* 7. oktobra 1972, 3; „Jačati aktivnost nesvrstanih zemalja“, *Oslobođenje*, 9. oktobra 1972, 2.

Treba skrenuti pozornost i na Bijedićevu posjetu Tunisu tokom juna 1973. kada je razgovarao sa tuniskim premijerom Hedi Nuireom.⁴¹² U vrijeme ove posjetio Tunisu i razgovora o nizu međunarodnih pitanju, pri čemu su dominirala pitanja vezana za samit nesvrstanih zemalja u Alžiru, koji se pripremao, Bijedić je posjetio i grad Nabel, gdje je razgledao kulturne znamenitosti i poznate radionice za izradu predmeta kućnih radinosti, te grad Namamet, gdje mu je ministar nacionalne ekonomije Tunisa priredio ručak. Na brdu Dželez položio je vijenac na Spomenik žrtvama borbe za nezavisnost Tunisa.⁴¹³

Tokom 1973. bile su planirane i njegove posjete zemljama Istočne i Južne Afrike (Etiopija, Tanzanija, Zambija), ali do toga nije došlo zbog Bijedićevih drugih obaveza.⁴¹⁴

Diplomatske aktivnosti u 1974. Bijedić je započeo posjetom nekoliko arapskih zemalja. Prvi u nizu bio je Kuvajt, gdje je boravio od 9. do 12. marta 1974. godine. Ova je posjeta obavljena u vrijeme izuzetno složenih međunarodnih odnosa, obilježenih krizom snabdijevanja energijom, međuarapskim problemima i teškoćama u vezi s bliskoistočnom krizom i slično.⁴¹⁵ Ova posjeta je bila zanimljiva i zbog određenih protokolarnih dogodovština. Naime, Kuvajćani su u početku insistirali da nakon slijetanja jugoslavenske delegacije na aerodrom, Razija Bijedić ne izlazi iz aviona skupa sa Džemalom Bijedićem, nego da jedno vrijeme ostane u avionu i izađe tek nakon što se predsjednik SIV-a pozdravi sa kuvajtskim ličnostima. Jugoslavenska delegacija je odbacila taj kuvajtski zahtjev, uz objašnjenje da je „Razija Bijedić drugi član u našoj zvaničnoj delegaciji i ona izlazi zajedno sa predsednikom SIV. Pozdraviće se sa onim kuvajtskim ličnostima koje

412 „Predsednik SIV-a u zvaničnoj poseti Tunisu. Džemal Bijedić srdačno dočekan“, *Borba*, 27. juni 1973, 1.

413 „Poseta predsednika SIV-a Tunisu. Džemal Bijedić u Nabelu“, *Borba*, 27. juni 1973, 1.

414 AMSPS, PA, 1973, f. 65a, D. 2, br. 417613. Ipak, Bijedićeva je Vlada na sjednici 14. juna 1973. donijela odluku o dodjeli dodatne pomoći Zambiji u iznosu od 1 milion dolara. Inače, Bijedić i etiopski premijer Aklilu Habte Vold susreli su se u Beogradu u septembru 1972. godine („Posjete. Etiopski premijer u Beogradu“, *Oslobođenje*, 5. septembar 1972, 2; „SFRJ – Etiopija. Potvrđena identičnost gledišta“, *Oslobođenje*, 5. septembra 1972, 3; Ovaj susret Bijedić – Vold uslijedio je nakon susreta Tita i etiopskog cara Haile Selasija u junu na Bledu i Brionima. Zanimljivo je da je u ovim razgovorima Bijedić – Vold konstatirano da se privredna razmjena između dviju zemalja odvijala na jugoslavensku štetu: naime, mada je razmjena bila minimalna, jugoslavenski uvoz – pretežno kafe, lanenog sjemena i voska, bio je veći od jugoslavenskog izvoza).

415 AMSPS, PA, 1974, f. 77. D. 9, br. 413621.

će biti predstavljene i drugu Bijediću. Drugarica Bijedić treba da bude u kolima broj 2. Ako [je] za protokol Kuvajta neuobičajeno da bude prisutna supruga nekog kuvajtskog rukovodioca na dočeku, u istim kolima nalaziće se supruga našeg ambasadora.⁴¹⁶ Ovaj jugoslavenski zahtjev, koji je na kraju prihvaćen i od strana Kuvajćana, pokazuje Bijedićevu istrajnost, ali i njegov ljudski odnos prema supruzi.

Bijedić, kome je domaćin bio kuvajtski prijestolonasljednik i premijer šeih Sabah Džaber el Ahmad el Džaber el Sabah, između ostalog, obišao je veliku luku „Suvajk“ koju je moderniziralo jugoslavensko preduzeće „Ivan Milutinović.“ Isto jugoslavensko preduzeće je u Kuvajtu gradilo još sedam manjih luka koje su trebale služiti sportskom brodarstvu i turizmu. Ukupna vrijednost radova koje je preduzeće „Ivan Milutinović“ izvodilo u Kuvajtu iznosila je blizu 50 miliona dolara.

Osim toga, Bijedić je obišao i gradilište preduzeća „Rad“ koje je u Kuvajtu gradilo dva velika vodotornja. Na većem tornju, visine 185 metara, bila je planirana izgradnja dva restorana od kojih je veći mogao primiti 200 gostiju, zatim jedna zimska bašta i jedan rotirajući snek-bar s lijepim pogledom na grad.⁴¹⁷

Bijedića je u Kuvajtu već prvoga dana primio i vladar Kuvajta emir šeih Sabah el Salem el Sabah. Razgovor Bijedića i kuvajtskog emira je trajao oko jedan sat, a tokom razgovora kuvajtski emir je odao posebno priznanje politici Jugoslavije i ulozi koju je u svjetskoj politici imao Josip Broz Tito.

Rezultat Bijedićeve posjete Kuvajtu je bio stvaranje stalnog zajedničkog komiteta za ekonomsku suradnju, na čijem čelu će biti ministri finansija dviju zemalja. Osim toga, kuvajtska Vlada je iskazala spremnost da finansira izgradnju jugoslavenskog naftovoda.

Jugoslavenska ambasada u Kuvajtu je javljala da je Bijedićeva posjeta „po načinu prijema, atmosferi koja [je] vladala tokom razgovora, posebno tokom odvojenih susreta dva premijera, po sadržini i rezultatima razgovora, kao i po interesu koje [su] pokazali strani posmatrači, štampa, radio i televizija, prevazišla sva očekivanja. Osim topovske salve prilikom dolaska i odlaska, drugu Bijediću dat [je] u potpunosti tretman koji daju šefovima država. Štampa, radio i televizija dali [su] publicitet poseti koji za poslednju godinu dana nikom (uključujući i šefove država) nije dat.“⁴¹⁸

416 AMSPS, PA, 1974, f. 222. D. 3, br. 49506.

417 „Boravak predsjednika SIV u Kuvajtu. Džemal Bijedić posetio gradilišta“, *Borba*, 12. marta 1974, 1.

418 AMSPS, PA, 1974, f. 222. D. 3, br. 411866.

Nije poznato da li je u ovim razgovorima bilo govora i o jugoslavenskim isporukama naoružanja Kuvajtu, ali se može pretpostaviti da je i o tome bilo riječi. To se može zaključiti iz činjenice da je posjeta uslijedila samo dva mjeseca nakon što je Nikola Ljubičić, ministar odbrane u Bijedićevoj Vladi, na jednom sastanku kod Tita 21. januara 1974. govorio o tome kako postoje podaci da Francuska i Engleska žele prodavati Saudijskoj Arabiji avione tipa *miraž* i drugo naoružanje, a za uzvrat bi dobivale naftu (Francuska je tako već napravila aranžman sa Saudijskom Arabijom za 800 miliona tona sirove nafte, a za uzvrat će izvesti *miraže*). I Kuvajt se, prema Ljubičićevim informacijama, također želio naoružati, zbog čega je iznesena ideja da se Jugoslavija treba u to uključiti i prodavati naoružanje arapskim zemljama.⁴¹⁹ Ostaje da nagađamo da li je ovaj Bijedićev put u Kuvajt bio motiviran upravo mogućnošću jugoslavenske prodaje naoružanja ili je slučajnost činjenica da je on realiziran samo dva mjeseca nakon što je na sastanku kod Tita Bijedićev ministar odbrane general Ljubičić sugerirao tu mogućnost.

Iz Kuvajta Bijedić je krenuo u Libiju, gdje je boravio od 13. do 15. marta 1974. godine. Treba svakako naglasiti činjenicu da je Bijedić bio prvi premijer jedne nearapske zemlje koji je posjetio Libiju. Njegov domaćin je bio libijski premijer Abdel Salam Džalud. Libijska je štampa opširno pisala o ovoj Bijedićevoj posjeti, naglašavajući kako se radi o nastavku razgovora koje su prije toga vodili Josip Broz i Moamer el Gadafi, koji je u novembru 1973. boravio u posjeti Jugoslaviji. Najvažniji rezultat ove Bijedićeve posjete, uz kurtoazno isticanje zajedničkih stavova o brojnim vanjskopolitičkim pitanjima, jeste opredijeljenost za dalji razvoj ekonomske saradnje, sudjelovanje Libije u finansiranju jadranskog naftovoda u Jugoslaviji, a potpisan je i sporazum o kulturnoj saradnji.⁴²⁰ U to vrijeme Libija je bila jedan od najznačajnijih privrednih partnera Jugoslavije. Vrijednost izvršenih investicionih poslova u posljednjih deset godina iznosila je oko 300 miliona dolara, a ugovoreni poslovi su tada iznosili već 760 miliona dolara. Robna razmjena u 1974. iznosila je 69,3 miliona dolara, a saradnja na naučno-tehničkom i vojnom planu je također bila na uzlaznoj liniji.⁴²¹

419 AJ, KPR, (II-2), Prijem u Belom dvoru, 21. januara 1974.

420 „Jugoslovensko-libijska saradnja. Džemal Bijedić u Tripoliju“, *Borba*, 16. marta 1974, 1; „Predsednik SIV u poseti Libiji. Počeli razgovori u Tripoliju“, *Borba*, 14. marta 1974, 1; „Posle posete Libiji. Bijedić se vratio u Beograd“, *Borba*, 16. marta 1974, 1-2.

421 AJ, Predsjedništvo, F. 627, Pov. br. 221/3, Podsetnik o Libiji i jugoslovensko-libijskim bilateralnim odnosima, Beograd 12. IX. 1975.

Tada je razgovarano i o vojnoj saradnji, jer Bijedić prilikom Titovog boravka u preduzeću „Soko“ u Mostaru 15. aprila 1974, na Titovo insistiranje da se u „Sokolu“ proširi proizvodnja i da se skupa sa Francuzima i Libijom ide na proizvodnju aviona *miraž*, koji bi se potom prodavali Libiji, kaže da je s njim u Libiji bio i direktor „Sokola“, te da je potpisan ugovor o isporuci Libiji 34 aviona, rezervnih dijelova i opreme u visini od blizu 30 miliona dolara. Od tih 34 aviona, bilo je dogovoreno da se 24 aviona isporuče u 1974, s početkom isporuke u junu, a da se preostalih 10 komada isporuči tokom 1975. godine.⁴²²

Ubrzo nakon toga premijer Džalud je boravio u Jugoslaviji, i to najprije u maju 1974, a potom i u aprilu 1975, da bi tokom aprila 1976. Bijedić ponovo bio u dvodnevnoj posjeti Libiji, gdje je, osim sa libijskim premijerom Abdalom Salamom Ahmedom Džaludom, razgovarao i s libijskim predsjednikom Moamerom el Gadafijem.

Libija je tada bila važan ekonomski partner Jugoslavije, s obzirom da su tamo jugoslavenske građevinske firme sudjelovale u izgradnji raznih objekata u vrijednosti od 350 miliona dolara.⁴²³ U vrijeme ove njegove posjete radio BBC u svom izvještaju je isticao kako se špekuliralo da je Bijedić namjeravao ispitati libijski stav o ideji „da li bi predsjednik Tito mogao da upotrebi svoj prestiž radi zalečenja razdora između Tripolija i Kaira.“⁴²⁴ Ovakve Bijedićeve namjere ne bi trebalo isključiti, jer se u to vrijeme pripremala i posjeta El Sadata Beogradu, a u pripremi je bila i konferencija nesvrstanih zemalja u Kolombu. Nakon povratka iz Libije

422 AJ, KPR, II-1, Razgovor predsjednika Tita u preduzeću „Soko“ u Mostaru, 15. aprila 1974. Direktor „Sokola“ kaže da je njihov uspjeh na libijskom tržištu moguć i zbog niskih cijena aviona koje nude. „Mi smo jako jeftini“, naglasio je direktor, a Bijedić je dodao: „Pa su slabo prošli“, ali je Nikola Ljubičić ispravio svog premijera tvrdnjom kako „nisu loše prošli.“ Tito je govorio kako ga je Gadafi molio da Libija, Francuska i Jugoslavija uđu u kooperaciju za proizvodnju aviona tipa *miraž*. Tito je pitao: „Šta vi mislite o tome da idemo u jednu takvu kooperaciju?“, na šta je direktor odgovorio: „Mislimo sve najbolje, druže Predsedniče“, a tada je Bijedić dodao kako je „bio drug direktor sa mnom u Libiji.“ Bijedić tada nije dalje objašnjavao, ali se iz drugog dijela stenograma ovog razgovora vidi da su tom prilikom ugovorene isporuke 34 aviona iz „Sokola“ u Libiju.

423 „Bijedić odlazi danas u Libiju“, *Borba*, 4. aprila 1976, 1; „Poseta predsjednika SIV Džemala Bijedića Libiji. Široke mogućnosti za unapređenje saradnje“, *Borba*, 4. aprila 1976, 1; „Gadafi primio Džemala Bijedića“, *Borba*, 5. aprila 1976, 1; „Predsednik SIV vratio se iz posete Libiji. Dalji uspon saradnje“, *Borba*, 6. aprila 1976, 2.

424 AMSPS, PA, 1976, f. 63/1, dok. broj 429192, Informacija: Aktuelne teme o Jugoslaviji u inostranim sredstvima informisanja, 5. IV. 1976.

Bijedić se na Brionima sastao sa Sadatom, koji je u međuvremenu već došao u posjetu Jugoslaviji.⁴²⁵

Od putovanja u muslimanske zemlje posebno su važni Bijedićevi kontakti sa Irakom. Prvi put Bijedić je u posjeti Iraku bio od 11. do 14. oktobra 1974. godine.⁴²⁶ Uz Bijedića bilo je više članova njegova Vlade, među kojima i Muhamed Berberović, predsjednik jugoslavenskog dijela iračko-jugoslavenskog komiteta za ekonomsku saradnju. Tamo se najprije susreo sa iračkim potpredsjednikom Sadamom Huseinom, a potom i drugim domaćinima.⁴²⁷ Bila je to uzvratna Bijedićeva posjeta Sadamu Huseinu, potpredsjedniku Savjeta revolucionarne komande Iraka, koji je u Jugoslaviji boravio od 10. do 15. juna 1974. godine.

U zvaničnim jugoslavenskim najavama ove posjete kaže se da su Iračani posebno pokazali interes za nju. „To je izraz pojačanog interesa Iračana da se ova zvanična poseta obavi upravo u ovom trenutku, kako zbog određenih unutrašnjih teškoća sa kojima se iračko rukovodstvo suočava (nepovoljan razvoj situacije u odnosima sa Kurdima), tako i nezadovoljavajućeg razvoja na međunarodnom planu (situacija oko Kipra, ponovna stagnacija u rešavanju Bliskoistočnog pitanja, pojačana zategnutost na Srednjem istoku u regionu Persijskog zaliva i dr.).“ Za Bijedića je, pak, ova posjeta bila jako važna, jer je namjeravao dalje unapređivati međusobne ekonomske odnose. Bijedićev je cilj bio i potpisivanje niza sporazuma o vojnoj saradnji. Prilikom prvog susreta, Sadam Husein je, s obzirom na velike investicije u poljoprivredi koje su tada bile otvorene u Iraku, naglasio da „Jugoslavija može mnogo više da se angažuje i može da bira projekte koje ona želi. Za Jugoslaviju [je] istakao da je zemlja sa kojom imaju najbolje odnose i saradnju i ona ima u svim bilateralnim poslovima prioritet.“

425 „Sadat razgovarao sa Bijedićem“, *Oslobođenje*, 10. aprila 1976, 1. Vraćajući se iz Libije Bijedića su na beogradskom aerodromu 5. aprila 1976. dočekali potpredsjednik SIV Dobrosav Čulafić sa članovima SIV-a Franjom Herljevićem, Franjom Nađom i Gojkom Ubiparipom. Tada je Bijedić saznao za smrt svoje majke, Zarife Bijedić. („Saučešće predsednika Tita Džemalu Bijediću“, *Borba*, 6. aprila 1976, 1). Vijest o smrti saopćio mu je amidžić Bahrudin Bijedić, koji je također došao na aerodrom s tom zadaćom (Izjava Bahrudina Bijedića data autoru).

426 AMSPS, PA, 1974, f. 52. D.119, br.444389, Zabeleška o razgovorima u iračkom MIP-u za vreme posete predsednika SIV Džemala Bijedića Iraku, od 11. do 14. oktobra 1974.

427 „Poseta predsednika SIV Iraku. Džemal Bijedić doputovao u Bagdad“, *Borba*, 12. oktobra 1974, 1; „Poseta predsednika SIV Iraku. Nema prepreka za razvoj odnosa“, *Borba*, 13. oktobra 1974, 1.

Bijedić je razgovarao i sa iračkim predsjednikom Ahmedom Hasanom el Bakrom, koji je „posebno istakao izvanrednu zahvalnost Jugoslaviji na razumevanju i pomoći u zadovoljenju njihovih vojnih potreba. Istakao da to sada posebno cene, jer [je] Irak ostrvo okruženo sa svih strana neprijateljima. Izuzeo [je] jedino Tursku, sa kojom nemaju problema.“⁴²⁸ Bakr je naglasio da, osim s Jugoslavijom, u pogledu vojnih nabavki imaju dobru saradnju i sa Mađarskom, Bugarskom i Španijom, „ali je Jugoslavija na prvom mestu.“ Bijedić je kazao kako je Jugoslavija zainteresirana za ostvarenje arapskog jedinstva i veće političke, ekonomske i vojne saradnje Jugoslavije i Iraka. Zanimljivo je da je prilikom ove posjete Bijedić predsjedniku Bakru kao dar uručio jednu kopiju filma „Bitka na Sutjesci.“

Za vrijeme ove posjete Iraku, Bijedić je obišao Babilon, jedno od najčuvanijih historijskih mjesta,⁴²⁹ ali je ova posjeta bila osobito uspješna na ekonomskom polju pokretanjem novih inicijativa i novim angažiranjem jugoslavenskih preduzeća u izvođenju investicionih radova u Iraku. Utvrđene su mogućnosti proširenja saradnje u oblasti naftne i petrohemijske industrije, te podizanja poljoprivrednih kombinata u Iraku.⁴³⁰

Inače, Bijedić je krajem 1973. i početkom 1974. u nekoliko navrata razgovarao sa iračkim zvaničnicima. Najprije je od 8. do 10. decembra 1973. u Beogradu boravio ministar vanjskih poslova Iraka M. S. Abdul Baki, koji je sa Bijedićem razgovarao o unapređenju bilateralnih odnosa. Tom prilikom Bijedić je predložio da se formira mješoviti komitet koji bi razmatrao sva međusobna pitanja dviju zemalja u vezi privredne, vojne i naučno-tehničke saradnje. Potom se Bijedić susreo sa iračkim potpredsjednikom Sadamom Huseinom, koji je u Beogradu boravio od 10. do 15. juna 1974, a 19. septembra 1974. u Beogradu razgovarao je i sa Tarikom Azizom, kao specijalnim izaslanikom iračkoga predsjednika El Bakra.⁴³¹ U ovim razgovorima Tarik Aziz je tražio pomoć od Jugoslavije („na način koji mi smatramo najboljim“) u iračkim nastojanjima da uguše pobunu Kurda, za koju su tvrdili da je podstaknuta i pomagana od SAD, Irana i Izraela. Bijedić i Aziz su razgovarali i o drugim aktuelnim pitanjima (problem Kipra, odnosa

428 AMSPS, PA, 1974, f. 52. D.12, br.449068.

429 „Poseta predsednika SIV Iraku. Bijedić razgledao istorijske spomenike“, *Borba*, 15. oktobra 1974, 1.

430 „Poseta predsednika SIV Iraku. Putevi za još širu saradnju“, *Borba*, 15. oktobra 1974, 1.

431 AJ, KPR, I-5-b Irak, Beleška o razgovoru predsednika SIV-a Džemala Bijedića sa specijalnim izaslanikom predsednika Iraka Aziz Tarekom, 19. 9. 1974.

među arapskim zemljama, pitanje Palestine i slično), ali je ipak, kako se čini, od ključne važnosti bilo pitanje nabavke naoružanja i municije iz Jugoslavije. „Predsednik Bakr i drug Husein mole predsednika Tita i predsednika SIV da pomognu Iraku u nabavci naoružanja i municije što je pre moguće (...). Takođe, žele da izraze zahvalnost Jugoslaviji za vojnu pomoć koju je do sada pružila i sa kojom su potpuno zadovoljni.“ Bijedić je u vezi s ovim zahtjevom za naoružanje, sudeći po šturoj bilješci sa tog razgovora, samo kazao da će „učiniti sve što je u našoj moći da izađemo u susret zahtevima Iraka.“⁴³²

Sredinom 1975. Bijedić se ponovo susreo s Tarikom Azizom, koji je tada već obavljao dužnost ministra informacija Iraka.⁴³³ Razgovarali su o međusobnim odnosima, te o odnosima Iraka i Irana u svjetlu sporazuma koji je između tih dviju zemalja bio potpisan početkom 1975. po kojemu je Irak priznao iranska prava i interese u Perzijskom zaljevu, a Iran prestao pomagati iračke Kurde.⁴³⁴ Tada je Aziz priznao da je jugoslavenska strana prije toga pomagala Irak, koji je jedno vrijeme bio u izuzetno lošoj vojnoj situaciji, te da je „upravo u to vreme pomoć Jugoslavije u kritičnom momentu bila odlučujuća.“⁴³⁵

Sa članom Revolucionarnog savjeta Iraka Adnanom Hamdanijem, Bijedić je razgovarao u Beogradu 26. avgusta 1975. godine,⁴³⁶ te ponovo 18. juna 1976. godine.⁴³⁷ Prilikom ovog drugog susreta Bijedić i Hamdani su razgovarali i „u četiri oka“, odnosno bez prisustva saradnika. Ovaj susret je bio potaknut tadašnjom sirijskom vojnom intervencijom u Libanu, a Irak je tu intervenciju karakterizirao neumjesnom i u funkciji američkih interesa. Vjerovali su da je to dio plana da se likvidira PLO, da se muslimanski dio Libana priključi Siriji, a da se od ostatka osnuje posebna kršćanska država Liban. „Cilj svega je da dođe do ustavne podele Libana, kao i stvaranje kršćanske države, što bi izazvalo slične probleme i u drugim arapskim državama. Nova libanska kršćanska država postala bi, pored Izraela, još

432 AJ, KPR, I-5-b Irak, Beleška o razgovoru predsednika SIV-a Džemala Bijedića sa specijalnim izaslanikom predsednika Iraka Aziz Tarekom, 19. 9. 1974.

433 AJ, KPR, I-5-b Irak, Beleška o razgovoru predsednika SIV-a Džemala Bijedića sa ministrom informacija Iraka Tarek Azizom, 12. 6. 1975.

434 AJ, KPR, I-5-b Irak, Iransko-irački sporazum, Beograd, 13. 3. 1975.

435 AJ, KPR, I-5-b Irak, Beleška o razgovoru predsednika SIV-a Džemala Bijedića sa ministrom informacija Iraka Tarek Azizom, 12. 6. 1975.

436 AJ, KPR, I-5-b Irak, Beleška o razgovoru predsednika SIV-a Džemala Bijedića sa članom Revolucionarnog saveta Iraka Adnan Hamdanijem, 26. 8. 1975.

437 AJ, KPR, I-5-b Irak, Beleška o razgovoru predsednika SIV-a Džemala Bijedića sa članom Revolucionarnog saveta Iraka Adnan Hamdanijem, 18. 6. 1976.

jedna baza za SAD.⁴³⁸ Iračani su procjenjivali da bi, ukoliko bi se takav plan realizirao, on veoma štetio interesima Iraka, koji bi se „kao dosljedna nesvrstana zemlja“ našao u velikoj izolaciji na Bliskom istoku, jer bi SAD nakon toga sve snage mogle koncentrirati protiv Iraka.

Džemal Bijedić je od 12. do 14. decembra 1976. bio domaćin iračkom potpredsjedniku Sadamu Huseinu, koji se u to doba susreo i sa Josipom Brozom Titom.⁴³⁹ U ovim razgovorima, Sadam Husein je naglašavao „da sa njihove strane nema ograničenja u pogledu obima angažovanja jugoslovenskih privrednih organizacija u Iraku. Za Jugoslaviju ne važe ograničenja koja primenjuju na druge zemlje, jer u nas imaju puno poverenje.“ Tada je postignut i sporazum o isporukama iračke nafte Jugoslaviji za 1977. godinu (4,5 miliona tona), te o zajmu od 50 miliona dolara za plaćanje dijela već uvezene nafte. Ovom je prilikom bilo razgovora i o vojnoj saradnji dviju zemalja. Na temelju ovih razgovora je mjesec dana nakon Bijedićeve pogibije u Iraku boravio Nikola Ljubičić i sa Huseinom dalje razrađivao mogućnosti saradnje. Sadam Husein je ponovio želju iračkog vodstva da sa Jugoslavijom razvija vojnu saradnju, kako u razvoju naoružanja tako i u zajedničkoj proizvodnji „u cilju jačanja nezavisnosti Iraka i njegovog osamostaljenja.“ Husein je naglasio da postoji razlika u vojnoj strategiji Iraka i Jugoslavije. „Jugoslavija razvija naoružanje imajući u vidu pre svega odbranu, dok Irak ima potrebu da se brani kako od unutrašnjih tako i spoljnih neprijatelja“, te da zbog toga mora razvijati i ofanzivno naoružanje „jer se može ukazati potreba da Irak pošalje svoje jedinice i više hiljada kilometara daleko: da se brani Sirija od Izraela ili Sudan od Etiopije ili zemlje Magreba od nekog mogućeg neprijatelja i slično, pa bi ove razlike u strategiji takođe trebalo da se uzmu u obzir kad se razmatra uzajamna saradnja.“⁴⁴⁰

Od diplomatskih misija u muslimanskim zemljama, posebno su važna Bijedićeva putovanja i kontakti sa Turskom i Iranom. Pri tome se od posebnog značaja ističu njegove posjete ovim zemljama u drugoj polovici 1972. godine. Ove posjete pokazuju koliko je Bijedićeva Vlada bila aktivni sudionik kreiranja vanjske politike Jugoslavije, za razliku od svih ranijih vlada. Bijedićev angažman u ovim zemljama pokazuje i stupanj povjerenja koji su Bijedić i njegova Vlada uživali od strane Josipa Broza Tita.

438 AJ, KPR, I-5-b Irak, Beleška o razgovoru predsednika SIV-a Džemala Bijedića sa članom Revolucionarnog saveta Iraka Adnan Hamdanijem, 18. 6. 1976. (bez prisustva saradnika)

439 AMSPS, PA, 1976, f. 54, D. 23, br. 467361.

440 AMSPS, PA, 1977, f. 52, d. 12, br. 48628.

Do Bijedićeve posjete Turskoj došlo je nakon nešto duže od dvije godine od posjete ranijeg turskog premijera Sulejmana Demirela Jugoslaviji 1970. i nakon četiri i pol godine od posjete jugoslavenskog premijera Mike Špiljka Turskoj 1968. godine.⁴⁴¹ U to je vrijeme, inače, Turska bila vjerna prozapadnoj i natovskoj orijentaciji, ali je vješto balansirala u odnosima između velikih sila, razvijala dobre odnose sa susjedima te održavala i proširivala veze sa tzv. trećim svijetom. Zbog toga je i za Jugoslaviju bilo od interesa da se razvijaju odnosi dviju zemalja, pa Bijedićeva posjeta, promatrana u tom kontekstu, ima poseban značaj. Zbog porasta antiameričkog i antinatovskog raspoloženja, koji je tokom 1970. i početkom 1971. bio praćen masovnim demonstracijama turske omladine, Turska je u određenoj mjeri revidirala svoje odnose sa SAD koje je u novim uvjetima karakterizirala veća turska samostalnost. U isto je vrijeme Turska reafirmirala dobre odnose sa SSSR-om, uspostavila odnose sa Kinom i raskinula veze sa Čang Kaj Šekom, odnosno Tajvanom. Time je stekla velike političke i ekonomske poene, što je povećalo njezin rejting u međunarodnim odnosima. „Pozitivnim stavom prema arapsko-izraelskom sukobu i svojim prisustvom u islamskom svijetu, Turska se pojavljuje i kao medijator između nekih zapadnih saveznika i arapskih zemalja, sa izraženim željama i očekivanjima prijateljskih zemalja za aktivniju ulogu Turske na Bliskom istoku, Mediteranu i Perzijskom zalivu.“ Uz to, Turska je podržavala borbu afričkih zemalja protiv kolonijalizma i aparthejda, čime je znatno proširila krug svojih prijatelja. „Ovakav spoljnopolitički kurs obezbeđuje joj nešto povoljnije šanse i na Zapadu i Istoku, kao i nesvrstanom svijetu za njene interese u Kiparskom pitanju koje godinama opterećuje unutrašnje i spoljne odnose Turske.“⁴⁴²

Muhidin Begić, jugoslavenski ambasador u Ankari, pisao je krajem novembra 1972. kako turska javnost i oficijelna politika veoma cijene jugoslavensku vanjsku politiku, pogotovu zbog toga što su Jugoslavija i Turska u mnogim vanjskopolitičkim pitanjima imale identične stavove, obje zemlje su zainteresirane za razvoj Evrope, te smirivanje situacije na Bliskom istoku i Mediteranu. Zbog toga je, smatrao je ambasador Begić, bila važna ta Bijedićeva posjeta Turskoj.⁴⁴³

441 AMSPS, PA, 1972, f. 125, D. 3, br. 432882, Značaj i cilj zvanične posete predsednika SIV-a Turskoj od 19. do 24. novembra 1972. Platforma, 13. oktobra 1972.

442 AMSPS, PA, 1972, f. 125, D. 3, br. 432882, Značaj i cilj zvanične posete predsednika SIV-a Turskoj od 19. do 24. novembra 1972. Platforma, 13. oktobra 1972.

443 AMSPS, PA, 1972, f. 125, D. 3, br. 432882, Značaj i cilj zvanične posete predsednika SIV-a Turskoj od 19. do 24. novembra 1972. Platforma, 13. oktobra 1972.

Posjeta Turskoj trajala je od 19. do 24. novembra 1972. godine. Bijedić je tri dana boravio u Ankari, a potom posjetio Istanbul i Izmir. Za vrijeme ovog boravka u Turskoj, Bijedić je posjetio Geološki institut, gradilište mosta na Bosforu, kompleks petrohemijske industrije, fabriku frižidera i fabriku stakla. Za vrijeme boravka u Istanbulu položio je u more vijenac na mjestu gdje je 1960. u požaru izgorio jedan jugoslavenski brod kada je poginuo 21 mornar.⁴⁴⁴

U razgovorima sa turskim premijerom Feritom Melenom iskazana su čak različita mišljenja o kiparskom pitanju, ali je razgovarano i o zajedničkim balkanskim problemima. Turski premijer Melen je naglašavao kako turska zajednica na Kipru samo želi ravnopravnost sa grčkom zajednicom, a Bijedić je ponovio stanovište jugoslovenske Vlade „koja se zalaže za nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet Kipra, kao članice OUN, podvlačeći da samo takav Kipar može da predstavlja faktor bezbednosti i stabilnosti u ovom regionu.“⁴⁴⁵ Tokom razgovora konstatirano je da je Balkan odvajkada bio „bure baruta“ ali i oslonac mira u Evropi.

U ovim razgovorima traženi su načini za poboljšanje privrednih veza dviju zemalja. Naime, tada je trgovinska razmjena sa Turskom iznosila oko 10 miliona dolara, a ocijenjeno je da postoje uvjeti za znatno veću razmjenu. Turska strana je ukazala na disproporciju u robnoj razmjeni, ali je Bijedić obrazložio kako se radi o prividnoj disproporciji koja je rezultat izvoza brodova na kredit. Naime, iz Jugoslavije je izvezeno šest linijskih brodova u vrijednosti od 23,7 miliona dolara.

Dževdet Sunaj, predsjednik Republike Turske, primio je Bijedića 21. novembra, a razgovor se odnosio na odnose u svijetu. Razgovori sa turskim predsjednikom, kao i večera koju je priredio za Bijedića i delegaciju, pokazali su da je Turska ovoj Bijedićevoj posjeti dala izuzetan značaj. Poštovanje koje je Sunaj pokazao prema Bijediću „po oceni prisutnih prevazilazilo [je] kurtoaziju.“ Uz to, turska sredstva informiranja su dala veliki publicitet ovoj posjeti. Objavljeno je jako puno članaka u novinama o Jugoslaviji „a najznačajniji turski komentatori su dali veoma pozitivnu ocenu značaja i uspeha posete. Ovi napisi, sem malog broja izuzetaka, nastojali su da što objektivnije informišu čitaoce o aktuelnom trenutku jugoslovenskog razvoja.“ Turska televizija i radio su Bijedićevoj posjeti

444 AMSPS, PA, 1972, f. 126, D. 23, br. 438358, Izveštaj o poseti predsednika SIV-a Džemala Bijedića Republici Turskoj, 10. januar 1973.

445 AMSPS, PA, 1972, f. 126, D. 23, br. 438358, Izveštaj o poseti predsednika SIV-a Džemala Bijedića Republici Turskoj, 10. januar 1973.

dali značaj kao da se radi o posjeti šefa države. U izvještaju jugoslavenskog Ministarstva vanjskih poslova o ovoj posjeti ipak se naglašava kako se u turskim novinama u najavama ove posjete „naglašeno isticalo ‘tursko poreklo’ jugoslovenskog premijera. Intervencijom ambasade, kao i MIP-a, ovakav publicitet je uklonjen iz ozbiljne štampe.“⁴⁴⁶ Naime, turski list *Türk Haberler Yansı* je objavio vijest kako je Bijedić turskog porijekla, te kako će se u Turskoj susresti sa svojom familijom, pa to još potkrijepila Bijedićevom fotografijom, a potom je tu vijest 8. novembra 1972. prenijela većina turskih listova.⁴⁴⁷ Zbog toga je jugoslavenski ambasador Begić protestirao kod turskog Ministarstva vanjskih poslova. Rezultat je bio da su neke novine, najavljujući Bijedićevu posjetu, samo naglasile kako je on „Musliman“, dok su neke i dalje, čak i u naslovima, pisale da „jugoslovenski premijer, turskog porijekla, dolazi u Tursku.“⁴⁴⁸

Odjek Bijedićeve posjete Turskoj osjećao se i u prvim mjesecima 1973. godine. Jugoslavenska ambasada iz Ankare je 5. januara 1973. javljala kako je u decembru 1972. o Bijedićevoj posjeti u turskim listovima objavljeno preko 100 članaka i informacija, a visokotiražni list *Hayat* objavio je veliki članak pod naslovom „Dignute su čaše za tursko-jugoslavensko prijateljstvo.“ Članak je obogaćen sa 4 fotografije i Bijedićevom izjavom koju je dao novinarima nakon povratka u Jugoslaviju.⁴⁴⁹

Poslije Turske Bijedić je u novembru 1972. posjetio Iran. Bio je to odgovor na poziv iranskog premijera Amir Abbas Hoveide, koji je 1971. boravio u posjeti Jugoslaviji.

Iranska je strana dala veliki značaj ovoj Bijedićevoj posjeti, te njemu osobno. Obezbijedili su mu smještaj u posebnoj rezidenciji u Saadabadu, u blizini carske palate,⁴⁵⁰ dok je za Raziju Bijedić bio priređen poseban program, te prijem kod iranske carice.⁴⁵¹ Osim toga, kao rijetko kojem drugom državniku, Bijediću je omogućeno da posjeti naftna postrojenja na ostrvu Kark, koje se nalazi u sjevernom dijelu Perzijskog zaljeva, gdje su izgrađena savremena postrojenja za transport i utovar nafte za najveće tankere, a specijalni naftovod, preko plovećih dokova, povezivao je Kark sa iranskom obalom, što je bila udaljenost od oko 25 kilometara. Upravo

446 AMSPS, PA, 1972, f. 126, D. 23, br. 438358, Izveštaj o poseti Predsednika SIV-a Džemala Bijedića Republici Turskoj, 10. januar 1973.

447 AMSPS, PA, 1972, f. 126, D. 24, br. 440777.

448 AMSPS, PA, 1972, f. 126, D. 24, br. 440782.

449 AMSPS, PA, 1973, f. 112, D. 3, br. 4744.

450 AMSPS, PA, 1972, f. 51, D. 44, br. 439329.

451 AMSPS, PA, 1972, f. 51, D. 44, br. 436505.

tih dana je iranski šah pustio u pogon nove instalacije na Karku, a sa novoizgrađenog keja moglo se vršiti utovar nafte i u najveće tankere na svijetu nosivosti od 500 hiljada tona, a Iranci su rijetko pokazivali Kark čak i najuglednijim ličnostima svijeta. Zbog toga je ovo bila posebna čast ukazana Džemalu Bijediću.

Iranska je štampa pred ovu posjetu opširno pisala o saradnji dviju zemalja „prije svega na planu dugoročne ekonomske saradnje (...) Također se podvlači identičnost ili sličnost pogleda obje strane na međunarodna pitanja. Iran, koji se danas nalazi u privrednom bumu, ima idealnog partnera u preduzećima Jugoslavije, koja kao socijalistička zemlja bilježi značajan industrijski razvoj,“ pisao je iranski list *Kajhan*. Isti list je pisao kako je Iran i dalje zaniteresiran za naftovod do jadranske obale, a želi sudjelovati u izgradnji dviju rafinerija u Jugoslaviji. List je ukazivao na povećanje robne razmjene između dvije zemlje (sa 8 miliona dolara 1968. na preko 35 miliona 1971. godine), te ukazivao na mogućnosti daljeg povećanja te razmjene. List *Teheran žurnal* je objavio program Bijedićeve posjete Iranu, u kojem se najavljivao njegov susret sa najjeminentnijim ličnostima Irana, dva razgovora sa iranskim premijerom Amirom Abbazom Hoveidom, te susret sa šahom Mohamedom Rezom Pahlavijem. Ovaj list je naglašavao kako će „za iranski narod biti velika čast što će na Dan Republike govoriti na iranskoj televiziji predsjednik SIV-a.“⁴⁵²

U zvaničnom Izvještaju o ovoj posjeti, Ministarstvo vanjskih poslova SFRJ je naglašavalo da je ova Bijedićeva posjeta Iranu od 24. do 30. novembra 1972. bila vrlo uspješna, te da je on bio primljen kod iranskog Šahinšaha, te da je posjetio Isfahan, Širaz, Persepolis i otok Kark. Posebno je podcrtavano kako je ova posjeta imala veliki ekonomski značaj, jer je Iran planirao pokrenuti investicije u vrijednosti od 30 miliona dolara, čime su se otvarale mogućnosti jugoslavenskim preduzećima da u tome sudjeluju.⁴⁵³

U vrijeme ovih razgovora iranski premijer Hoveida je govorio o planovima privrednog razvoja Irana, te o spoljnoj politici naglašavajući kako Iran ima dobre odnose sa svim susjedima (osim sa Irakom), te da je posebno zainteresiran za jačanje Pakistana i sprječavanje daljeg cijepanja i slabljenja te zemlje, izražavajući želju da se riješe problemi koje je

452 „Bijedić doputovao u Teheran“, *Borba*, 25. novembar 1972, 1; „Boravak Džemala Bijedića u Iranu. Poseta Isfahanu“, *Borba* 27. novembar 1972, 1; „Predsednik SIV u zvaničnoj poseti Iranu. Spremnost za širu saradnju“, *Borba* 26. novembar 1972, 1.

453 AMSPS, PA, 1972, f. 51, D. 45, br. 443231, Izveštaj o zvaničnoj poseti predsjednika saveznog izvršnog veća Džemala Bijedića Iranu, , 6. decembra 1972.

Pakistan imao sa Indijom. Predsednik Hoveida se osvrnuo i „na pokušaje predsednika Tita i iranskog Šaha, tokom proslave 2.500 godina iranske carevine da se spreči sukob na potkontinentu, međutim događaji su uzeli drukčiji tok.“ Hoveida je naglasio kako Iran ima velike i brojne probleme u odnosima sa Irakom, zbog Perzijskog zaljeva, koji je žila kucavica Irana i da zaljevom dnevnom prolazi oko 5 miliona barela nafte. „Vodeni prolaz od zaliva u Basru predstavlja glavnu teškoću u odnosima sa Irakom, koji traži podelu prolaza i nije spreman na mirne pregovore sa Iranom po tom pitanju. Ovaj problem su ostavili Britanci posle povlačenja iz tog regiona, kao što su uostalom činili i u drugim delovima sveta. Iran je spreman da sredi svoje odnose sa Irakom i da ‘zamrzne’ pitanje prolaza, ukoliko se obezbedi slobodna plovidba. Irak s druge strane svakodnevno preko radija poziva na ubistva, subverzije i sabotazu, šalje teroriste u Iran u cilju stvaranja nemira“, navedene su riječi iranskog premijera u zvaničnom jugoslavenskom izvještaju o ovoj Bijedićevoj posjeti.⁴⁵⁴

No, ključni razgovori koje je Bijedić imao u Iranu odnosili su se na ekonomsku saradnju dviju zemalja, pri čemu je dominirajuće bilo pitanje trgovinskih odnosa, a naročito saradnja u oblasti nafte, odnosno pitanje dugoročnih isporuka iranske nafte Jugoslaviji, uz djelimično plaćanje u gotovom, a djelimično u isporukama jugoslavenske opreme i mašina Iranu. Dogovoreno je da odnos plaćanja u gotovom i isporuka u opremi i mašinama iznosi 50% : 50%, što će se realizirati tokom 1973. godine. Uoči završetka posjete „između grupacije INA-INGR-a, s jedne i Nacionalne petrolejske kompanije Irana, s druge strane, postignut je okvirni dogovor o desetogodišnjim isporukama nafte u vrijednosti oko 180 miliona dolara.“ Ekonomska saradnja u ostalim oblastima (poljoprivreda, šumarstvo, industrija, rudarstvo) također je pozitivno ocijenjena, a poseban akcenat je stavljen na saradnju na bazi zajedničkih ulaganja, a izražena je saglasnost i o potrebi saradnje na trećim tržištima. Posebno karakteristično za ovu Bijedićevu posjetu Iranu bila je činjenica da je njegov razgovor sa iranskim šahom trajao oko 80 minuta, što je bilo veoma dugo. Taj razgovor se uglavnom odnosio na međunarodna pitanja.⁴⁵⁵

454 AMSPS, PA, 1972, f. 51, D. 45, br. 443231, Izveštaj o zvaničnoj poseti predsednika Saveznog izvršnog veća Džemala Bijedića Iranu, 6. decembra 1972.

455 Treba imati u vidu i činjenicu da je ovoj Bijedićevoj posjeti Iranu prethodila posjeta Nikole Ljubičića, saveznog sekretara za narodnu odbranu, Teheranu. O detaljima tih razgovora, međutim, ne postoje detaljne informacije, pa samo možemo nagađati o čemu su mogla razgovarati dva vojna ministra. („Ljubičić otputovao u Iran“, *Oslobođenje*, 5. novembra 1972, 1).

Tokom 1974. Bijedić je ponovo imao nekoliko razgovora sa iranskim premijerom. Najprije je Hoveida u maju 1974. posjetio Jugoslaviju, a koncem godine Bijedić je bio u posjeti Iranu, gdje se susreo sa šahom Mohamed Reza Pahlavijem i premijerom Amirom Abbazom Hoveidom.⁴⁵⁶ Ova je posjeta trajala od 24. do 26. decembra 1974, a najviše prostora u razgovorima bilo je posvećeno situaciji na Bliskom istoku, rješavanju palestinskog pitanja, te pitanju jačanja uloge zemalja u razvoju. U ovim je razgovorima Hoveida priznao Bijediću kako je tada Iran planirao uvoz iz Kanade obogaćenog uranijuma, jer žele izgrađivati nuklearne centrale. Osim sa Kanadom, o tome je Iran tada razgovarao i sa Francuskom i sa „nekim afričkim zemljama“.⁴⁵⁷

No, Bijediću je ključni cilj bio razvoj ekonomske saradnje Jugoslavije i Irana, i u tom je smislu elaborirao mogućnosti saradnje u oblasti građevinarstva, izgradnji stanova, bolnica, zajednička ulaganja u poljoprivredu, brodogradnju, zajednička ulaganja u proizvodnju čelika u Jugoslaviji i slično. Bijedić se oslanjao na Sporazum o ekonomskoj i tehničkoj saradnji Jugoslavije i Irana potpisan u aprilu 1966, te na rezultate koje je na tom polju postigla Mješovita jugoslavensko-iranska komisija za privrednu saradnju, kao i na rezultate ličnih kontakata Bijedića i iranskih političkih predstavnika.

Prema posebno pripremljenoj Informaciji o jugoslavensko-iranskim ekonomskim odnosima, koja je proizašla sa šestog zasjedanja jugoslavensko-iranske mješovite komisije održanog u januaru 1975, robna razmjena u 1974. između Irana i Jugoslavije iznosila je 146 miliona dolara, od čega je jugoslavenski izvoz iznosio 23 miliona dolara, a uvoz iz Irana 123 miliona dolara. Iz Irana se najviše uvozila nafta (103 miliona dolara).⁴⁵⁸ Tada je dogovoreno da se intenzivira saradnja u oblasti poljoprivrede, brodogradnje i stambene izgradnje. U oblasti poljoprivrede dogovoreno je formiranje zajedničkih preduzeća putem kojih bi Iran učestvovao u proizvodnji pšenice, ječma, kukuruza i suncokreta za isporuke u Iran. Bilo je predviđeno i da se izrade posebni projekti za osnivanje zajedničke plantaže jabuka u Iranu, mesnog i mliječno-prerađivačkog kompleksa u Iranu, za melioraciju

456 AJ, KPR, I-5-b Iran, Beleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića sa šahinšahom Irana Mohamed Reza Pahlavijem, 25. 12. 1974.

457 AJ, KPR, I-5-b Iran, Zabeleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića i predsednika Vlade Irana A. Hoveide za vreme posete Iranu od 24. do 26. decembra 1976.

458 AJ, KPR, I-5-b Iran, Informacija o jugoslavensko-iranskim ekonomskim odnosima (prema izveštaju sa šestog zasjedanja jugoslovensko-iranske mešovite komisije), Beograd, 31. 1. 1975.

centralnog regiona Kaspijskih šuma, kao i zajedničkih investicija u trećim zemljama na području poljoprivrede.

U vezi stambene izgradnje iskazana je spremnost za izgradnju 40.000 stambenih jedinica sa odgovarajućom infrastrukturom i komunalnim objektima (zdravstveni, sportski i kulturni objekti), a Iran je izrazio spremnost za kupovinu 6 do 12 jugoslavenskih brodova.

U oblasti industrije dogovoreno je da se nastave razgovori o kooperaciji u proizvodnji stubova za dalekovode, te saradnja u oblasti petrohemije i vještačkih đubriva, kao i mogućnost stvaranja nekih zajedničkih preduzeća u oblasti obojene metalurgije. Tada je Jugoslavija zatražila od Irana i kredit u iznosu od 200 miliona dolara radi saniranja jugoslavenske platnobilansne situacije.

Početak 1976. Džemal Bijedić je u Beogradu razgovarao sa iranskim ministrom industrije i rudarstva Farak Nadjmabadijem.⁴⁵⁹ Razgovarali su o intenziviranju međusobne saradnje, posebno u oblasti poljoprivrede, ali i o situaciji na Bliskom istoku.

Koncem 1976. Bijedić je u Beogradu primio i iranskog princa Abdul Reza Pahlavija (drugi šahov brat), koji je boravio u Jugoslaviji kao predsjednik Upravnog odbora međunarodnog udruženja za zaštitu prirode i lova.⁴⁶⁰ Bijedić je tada naglasio kako ekonomski odnosi dvije zemlje zaostaju iza političkih odnosa, te da bi bilo nužno intenzivirati ekonomske odnose dvije zemlje.

Iz ovog pregleda Bijedićevih diplomatskih aktivnosti sa Iranom može se zaključiti kako je on je imao veliku ulogu u razvoju jugoslavensko-iranskih odnosa. Zbog toga ne iznenađuje da je nakon Bijedićeve pogibije, iranski ambasador u Beogradu, Mahmud Salehi, iskazujući saučešće, za Bijedića kazao da je bio „veliki prijatelj premijera Hoveide i čovjek koji se stalno zalagao za unapređenje odnosa dvije zemlje,“ dok je sam Hoveida poslao tri lična pisma sa izrazima saučešća djeci Džemala Bijedića.⁴⁶¹

Od posjeta muslimanskim zemljama valjalo bi još navesti Bijedićevu posjetu Maleziji početkom 1973. godine. Malezija, premda muslimanska zemlja, bila je više u grupi ostalih azijskih nesvrstanih zemalja (poput Šri Lanke, na primjer). Dakle, Bijedić je nakon posjete Šri Lanki, 13. marta

459 AJ, KPR, I-5-b Iran, Beleška o razgovoru predsjednika SIV Džemala Bijedića sa ministrom industrije i rudarstva Irana Farak Nadjmabadijem, 20. 1. 1976.

460 AJ, KPR, I-5-b Iran, Beleška o razgovoru predsjednika SIV Džemala Bijedića sa iranskim princom Abdul Reza Pahlavijem, 18. 10. 1976. godine.

461 AMSPS, PA, 1977, Iran, k. 50, br. 47263; Isto, br 47008.

1973. otputovao u posjetu Maleziji, gdje se susreo i razgovarao sa malezijskim predsjednikom Vlade Tun Abdul Razakom. Bila je to uzvratna posjeta na posjetu koju je malezijski premijer Razak sa potpredsjednikom Vlade dr. Ismal Tunom i još sedam ministara, učinio Jugoslaviji od 13. do 16. septembra 1970. godine. Bio je to prvi takav susret od 6. jula 1967, kada su uspostavljeni odnosi Jugoslavije sa Malezijom.

Prilikom ove posjete Bijedić i malezijski premijer su također razgovarali o pokretu nesvrstanih uoči samita koji se trebao održati u septembru te godine u Alžiru. „U razgovoru sa premijerom Bijedićem, premijer Razak je izjavio da je njegova Vlada veoma zainteresovana za to da jugoslovenska privreda bude više zastupljena u privrednom razvoju Malezije. Obostrano je konstatovano da za to postoje i velike mogućnosti.“⁴⁶²

Tokom posjete Maleziji Bijedića je primio i malezijski kralj Sultan Abdul Halim Šah i kraljica Tengku Bahijah i s njim razgovarali pola sata.

Jugoslavenska se delagacija ovom prilikom upoznala i sa projektom nazvanim „Jengka Trinagl“, kojim se „džungla pretvara u plantaže palmi i u urbanizirana naselja i komplekse manjih privrednih objekata.“⁴⁶³ U novinskom izvještaju se konstatira kako je ovaj projekt, a takvih je u Maleziji u to doba bilo nekoliko, imao za cilj otvaranje mogućnosti za veća zapošljavanja. „Kada u 1982. godini bude završen ovaj projekt, u ovoj oblasti koja obuhvata 250.000 hektara biće preko stotinu hiljada ljudi. Dio zemlje će ostati pod bogatim šumama, dok će se dio kultivirati palmama i kaučukovim drvetom. Zanimljivo je da se u ovu oblast primaju samo bračni parovi mlađi od 35 godina. Kada bude potpuno završena, ova oblast će davati 128.000 palminog ulja i 28.000 tona gume godišnje.“⁴⁶⁴ Zanimljivo bi bilo danas provjeriti realizaciju ovih malezijskih planova.

Tokom ovih razgovora Malezijci su iskazali zaniteresiranost za kupovinu brodova obalne plovidbe i tankera. Bijedić je, pak, ponudio i veće sudjelovanje jugoslavenske strane, posebno jugoslavenskih preduzeća i građevinske operative, u gradnji puteva, luka, aerodroma i drugih objekata u Maleziji. Malezija je tražila od Jugoslavije i stotine stručnjaka, inženjera, arhitekata, ekonomista i drugih stručnjaka.

462 „Jugoslovensko-malezijski razgovori. Nema razlike u gledištima“, *Borba*, 15. mart 1973, 1.

463 Bijedić, zbog odmora, nije mogao obići ovaj projekt.

464 „Poseta predsednik SIV azijskim zemljama. Bijedić srdačno dočekan u Maleziji“, *Borba*, 18. marta 1973, 1; „Jugoslovensko-malezijski razgovori. Nema razlika u gledištima“, *Borba*, 15. marta 1973, 1; „Predsednik SIV u zvaničnoj poseti Maleziji. Kralj Abdul Halim Šah primio Džemala Bijedića“, *Borba*, 16. marta 1973, 1.

Azijske diplomatske turneje i posjeta Australiji

Odmah na početku svoje karijere kao predsjednik savezne Vlade, Bijedić se suočio sa velikim vanjskopolitičkim izazovom vezanim za stanje na Indijskom potkontinentu. Naime, 3. decembra 1971. izbio je rat između Pakistana i Indije, a indijska premijerka Indira Gandhi se 5. decembra 1971. obratila pismom Džemalu Bijediću. Obavještavajući ga o pakistanskom napadu, Indira Gandhi je zamolila Bijedića da iskoristi „svoj nesumnjivi uticaj na Vladu Pakistana kako bi se zaustavila njihova agresija protiv Indije i kako bi se odmah prišlo rešenju problema Istočnog Bengala, što je izazvalo toliko jada i patnje ne samo narodu Pakistana već celog potkontinenta.“⁴⁶⁵ Mada je ovo bila uobičajena reakcija u ovakvim prilikama i razumljiv ton u komunikaciji dva premijera, ipak je ovo pismo bilo pokazatelj Bijediću s kakvim će se sve vanjskopolitičkim izazovima susretati. Naime, jugoslavenska diplomacija je povodom izbijanja ovoga rata glasala na zasjedanju Generalne skupštine UN za rezoluciju kojom se tražila hitna obustava vatre i obostrano povlačenje indijskih i pakistanskih trupa, što je u indijskim vladajućim krugovima prihvaćeno s nezadovoljstvom. Indijska je štampa kritizirala takvo jugoslavensko glasanje u UN, pogotovo što su se neke evropske zemlje (Francuska, Velika Britanija i Danska) uzdržale od glasanja i time se, prema uvjerenju indijske strane, pokazale većim indijskim prijateljima od nekih nesvrstanih zemalja, posebno Jugoslavije, koja je u svojoj nesvrstanosti otišla i suviše daleko „čak i u slučajevima jasne agresije Pakistana na Indiju.“⁴⁶⁶ Indijska štampa je jugoslavensko glasanje za rezoluciju tumačila kao izdaju, i objašnjavala takav jugoslavenski potez „opsesivnim strahom od SSSR“, što ju je približilo Kini i SAD, odnosno nagnalo „da uskoči u kinesko-američka kola.“

465 AJ, KPR, I-5-b Indija, Pismo Indire Gandhi upućeno Džemalu Bijediću, 5. decembra 1971. (Građanski rat, koji je u martu 1971. počeo u Pakistanu, a koji se u decembru pretvorio u pakistanko-indijski sukob, završio je stvaranjem nove države Bangladeš i svođenjem Pakistana na njegov dotadašnji zapadni dio. O krizi na Indijskom potkontinentu pred izbijanje pakistanko-indijskog rata Tito je razgovarao i sa pakistanskim i indijskim liderima, te u oktobru 1971. i sa američkim predsjednikom Niksonom. Opširnije vidjeti u Dragan Bogetić, „Razgovori Tito - Nikson oktobra 1971. Političke implikacije Vašingtonske deklaracije“, *Istorija XX veka*, br. 2, Beograd, 2011, 162-164).

466 AJ, KPR, I-5-b Indija, Indijska štampa o Jugoslaviji povodom glasanja u UN o rezoluciji o indijsko-pakistanskom ratu, 21. XII. 1971.

Ovakva pisanja indijskih listova jugoslavenski politički vrh je ocijenio kao propagandno djelovanje nekih prosovjetskih listova u Indiji s ciljem „da se zada udarac politici nesvrstavanja i potkopa ugled Jugoslavije kod naroda Indije.“⁴⁶⁷ Vremenom su se ti odnosi popravili, a Džemal Bijedić je početkom 1973. i zvanično posjetio Indiju. Prije toga je ipak Jugoslavija učinila niz konkretnih koraka koji su ukazivali na ozbiljnost u vođenju njezine vanjske politike u vezi s odnosom Pakistana i Indije. Tako je, na primjer, Jugoslavija još od 1969. godine uporno odbijala prodati oružje Pakistanu. Naime, Pakistan je oktobra 1969. tražio da od Jugoslavije kupi avione tipa *Lasta*, koji su pravljeni u fabrici *Soko*, ali je to Jugoslavija, upravo zbog protivljenja Indije, odbila. Potom je u januaru 1971. u Jugoslaviji boravio iranski ministar vanjskih poslova A. Zahedia i tada nabacio ideju da Iran u Jugoslaviji kupi avione za potrebe Pakistana, ali je Jugoslavija i to odbila. Potom je jugoslavensko preduzeće *Jugoimport* u nekoliko navrata tražilo saglasnost za izvoz naoružanja i vojne opreme Pakistanu, ali je i to odbijano. U maju 1972. Pakistan je ponovo pokušavao u Jugoslaviji kupiti oružje posredstvom Irana, ali je i tada Jugoslavija to odbila učiniti. Jugoslavenska strana je smatrala da „pitanja indirektna ili direktna prodaje našeg naoružanja i vojne opreme Pakistanu mogla bi se uzeti ponovo u razmatranje tek posle određenih rezultata i napretka u normalizaciji odnosa između Indije i Pakistana i na potkontinentu u celini.“⁴⁶⁸

Može se zaključiti da u odnosu prema Pakistanu Bijedić nije pokazivao neku ličnu posebnu angažiranost, pa čak nije zabilježena ni jedna njegova posjeta toj zemlji. Nasuprot tome, on je posjetio niz drugih azijskih zemalja i razgovorao sa brojnim liderima azijskih zemalja. Tako se već 1972, za vrijeme boravka u Alžiru, Bijedić sastao sa indonežanskim princom Norodomom Sihanukom, te s njim razgovarao o toku borbe naroda Indokine za nezavisnost. Govoreći o situaciju u Kambodži „gdje su četiri petine zemlje već oslobođene, princ Sihanuk nije propustio ovu priliku da šefu jugoslavenske Vlade izrazi zahvalnost na podršci i pomoći koju su narodi Jugoslavije, njihova Vlada, a posebno lično predsjednik Tito pružili Kambodži.“ Ovaj susret Bijedića i Sihanuka bio je uvod u Sihanukovu posjetu Beogradu od 14. jula 1972. gdje se susreo s Titom. U intervjuu listu *Borba* Sihanuk je izjavio kako je od stjecanja kambodžanske nezavisnosti 9.

467 AJ, KPR, I-5-b Indija, Informacija o pismu Komunističke partije Indije, 21. decembra 1971. god.

468 AMSPS, PA, 1972, f. 51, D. 38, br. 442489 Beleška u vezi zahteva za prodaju oružja Pakistanu, 14. decembra 1972.

novembra 1953. Jugoslavija bila njezin prijatelj, te naglasio da je Jugoslavija pružila pomoć i učestvovala u izgradnji hidrocentrala i drugih objekata u Kambodži, a i u oblasti kulture i nacionalne odbrane postojala je dobra saradnja. Posebno je naglasio da je u „Kambodži (...) sada na vlasti jedna klika izdajica na čelu sa Lonom Nalom i Sirikom Matakam. Amerikanci su poslali 110 hiljada ljudi u invaziju Kambodže, ali naše snage sada napreduju na svim frontovima i mi ćemo sigurno ponovo steći nezavisnost. U tome smo uvijek imali podršku i solidarnost jugoslavenskih naroda, a posebno vašeg hrabrog i velikog predsjednika Josipa Broza Tita.“ Bijedić se u Alžiru susreo i s premijerom Egipta Azizom Sidkijem i razgovarao o situaciji na Bliskom istoku i Mediteranu.⁴⁶⁹

Nakon ovog susreta sa kambodžanskim liderom, jugoslavensko ministarstvo vanjskih poslova je krajem 1972. izradilo platformu za Bijedićeve posjete nekim azijskim zemljama u cilju unapređenja bilateralnih odnosa i saradnje na međunarodnom planu sa nesvrstanim zemljama iz tog dijela svijeta. Ministarstvo je predlagalo da Bijedić u prvom tromjesečju 1973. posjeti Indiju, Šri Lanku, Maleziju i Singapur,⁴⁷⁰ a kasnije je ta posjeta proširena još i na Bangladeš, pa su jugoslavenske dnevne novine u februaru 1973. najavile da će Bijedić tokom marta 1973. posjetiti pet zemalja u Aziji (Indiju, Šri Lanku, Singapur, Maleziju i Bangladeš).⁴⁷¹ Doista, on je od 5. do 9. marta 1973. boravio u Indiji, od 9. do 13. marta u Šri Lanki, od 13. do 16. marta u Maleziji, od 16. do 19. marta u Singapuru, a potom od 20. do 22. marta u Australiji, na poziv australijskog predsjednika Vlade Gofa Whitlama. Prilikom povratka u Jugoslaviju posjetio je Bangladeš i Nepal. U Bangladešu Bijedić je razgovarao sa premijerom Mudžibur Rahmanom (koji je već u julu 1973. uzvratio Bijediću posjetivši Beograd).

Osobito je korisna bila Bijedićeva posjeta Indiji, gdje mu je domaćin bila Indira Gandhi. Ova je posjeta bila u funkciji priprema četvrtog samita nesvrstanih zemalja u Alžiru, a Jugoslavija i Indija su u tom pokretu imale vodeću ulogu. Indijski list *Times of India* u posebnom je uvodniku isticao kako su Jugoslavija i Indija uvijek usko sarađivale na prethodnim sastancima šefova država i vlada „trećeg svijeta“, te se najavljivalo da će i ova Bijedićeva posjeta bili korisna za obje zemlje.⁴⁷²

469 *Borba*, 2. 07. 1972. - 7.07.1972;

470 AMSPS, PA, 1972, f. 72, D. 9, br. 442410, Predlog platforme za posetu predsednika SIV Džemala Bijedića nekim azijskim zemljama, 9. 12. 1972.

471 „Bijedić će posjetiti pet zemalja u Aziji“, *Borba*, 24. februar 1973, 1.

472 „Džemal Bijedić doputovao u Delhi“, *Borba*, 6. mart 1973, 1. Očito su tokom 1972. izgladnili nesporazumi koji su postojali jedno vrijeme u jugoslavensko-indijskim

U pripremama ove Bijedićeve posjete jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova je isticalo kako je poziv za posjetu predsjednika SIV Indiji otvoren još od oktobra 1967, a da je prije Bijedića u posjeti Indiji bio Petar Stambolić u martu 1966. kao jugoslavenski premijer. U međuvremenu je Tito boravio u Indiji u januaru 1968. i u oktobru 1971, dok su indijski predsjednici 1968. i 1972. boravili u Jugoslaviji. Također je i Indira Gandhi posjetila Jugoslaviju, pa je postojala potreba uzvratne posjete. Održavanje kontinuiteta susreta na vrhu između Jugoslavije i Indije bilo je važno za odnose dviju zemalja, pogotovo što su u pitanju odnosi dviju veoma važnih članica Pokreta nesvrstanih.⁴⁷³

Pokazalo se da su Bijedić i Gandhi razgovarali ne samo o bilateralnim odnosima, nego i o širim svjetskim političkim pitanjima i odnosima u svijetu. Ipak, ključna pitanja, koja je Bijedić nametnuo, odnosila su se na ekonomske odnose Jugoslavije i Indije. Bijedić je razgovarao sa trojicom ministara indijske Vlade – ministrom brodarstva i transporta, ministrom planiranja i ministrom trgovine. To je ukazivalo na namjere da se odnosi dviju zemalja dalje unapređuju na ekonomskom planu, a „prije svega se smatra da su dosadašnji oblici saradnje, s obzirom na već postignutu razvijenost privrede dviju zemalja, prevaziđeni i da više treba ići na kooperaciju i uzajamno korištenje industrijskih kapaciteta, pored povećanja opšte robne razmjene.“ Spomenuta je mogućnost veće kupovine industrijskih vagona, kao i većih isporuka jugoslavenskih brodova Indiji, a i kooperacije u ovoj oblasti. Također je spomenuto veće jugoslavensko učešće u razvoju energetike u Indiji.⁴⁷⁴ U informaciji pripremljenoj 28. februara 1973. za Džemala Bijedića uoči njegove posjete Indiji navedeno je kako su neposredno pred tu posjetu parafirana tri ugovora o prodaji jugoslavenskih brodova Indiji u vrijednosti većoj od 200 miliona dolara. S obzirom na teškoće u ekonomskim odnosima s Indijom, vezane za prelazak sa kliringa na konvertibilni način plaćanja, realizacija poslova predviđenih parafiranjem ugovora o prodaji jugoslavenskih brodova značila bi „ogroman korak napred u jačanju međusobnih ekonomskih odnosa dve zemlje. Takođe, postoje izgledi i za dalju prodaju roba naše industrije, kao što su traktori, motori i kombajni, posebno ako naša preduzeća nastave da i dalje kupuju indijske proizvode plaćanjem u konvertibilnoj valuti, u šta se

odnosima koncem 1971. godine.

473 AMSPS, PA, 1972, f. 72, D. 9, br. 442410, Predlog platforme za posetu predsednika SIV Džemala Bijedića nekim azijskim zemljama, 9. 12. 1972.

474 „Nastavljeni razgovori Bijedića i Indire Gandhi. Proširenje privredne saradnje“, *Borba*, 8. mart 1973, 1.

ulažu naponi. Istina, zbog devalvacije dolara, u kojoj valuti su i ugovorena plaćanja pomenutih brodova, došlo je do novih problema, koje obe strane nastoje rešiti.⁴⁷⁵

Poslije Indije, Bijedić je nastavio put u Šri Lanku, gdje je njegov doček bio izuzetno dobro pripremljen. Novine su javljale o svečanom dočeku na aerodromu, „a duž puta do grada jugoslavensku delegaciju pozdravile su hiljade građana.“⁴⁷⁶ Bijedićev domaćin bila je predsjednica Vlade Šri Lanke Sirimavo Bandaranaike.⁴⁷⁷ Ova je posjeta bila vrlo važna i zbog toga što je to bio prvi susret na tom nivou od 1961. godine. Od kako je u maju 1970. Sirimavo Bandaranaike došla na vlast u Šri Lanki, jedino je Miloš Minić, kao potpredsjednik Savezne skupštine, isti mjesec predvodio jugoslavensku parlamentarnu delegaciju u posjetu toj zemlji, a potom je u novembru iste godine u posjetu Jugoslaviji doputovao ministar trgovine Šri Lanke. Drugih značajnih posjeta između dvije zemlje nije bilo, mada je Sirimavo Bandaranaike bila veoma istaknuti lider nesvrstanog pokreta.

Prilikom ovog susreta u Kolombu razgovaralo se o unapređenju ekonomske saradnje, koja je znatno zaostajala za političkom saradnjom. U to vrijeme robna razmjena dviju zemalja jedva je prelazila milion dolara u oba pravca. Doduše, „uspostavljena je nešto bolja saradnja u oblasti investicione izgradnje u Šri Lanki. Jugoslavenski graditelji (...) već su sagradili jednu hidroelektranu, a upravo sada grade drugu“, pisala je *Borba*. U to je vrijeme u Šri Lanki jugoslavensko preduzeće *Konstruktor* gradilo branu na rijeci Mahaveli, zatim tunel dug 8 kilometara i električnu centralu od 40 megavata, što je bio najveći investicioni objekat u Šri Lanki.

Tokom ove posjete Šri Lanki razmotrena je mogućnost povećanja kupovine jugoslavenskih roba od strane Šri Lanke, te naročito programi za zajednička ulaganja u razvoju privrede u Šri Lanki, naučno-tehničku pomoć i kupovinu tankera i manjih ribarskih flotila za koje je Jugoslavija spremna dati Šri Lanki kredite.⁴⁷⁸

475 AJ, KPR, I-5-b Indija, Informacija o pitanjima izvoza naših brodova u Indiju, 28. februara 1973.

476 „Predsednik SIV Džemal Bijedić u četverodnevnoj poseti Šri Lanki. Svečani doček u Kolombu“, *Borba*, 10. marta 1973, 1; „Predsednik SIV u zvaničnoj poseti Sri Lanki. Položaj i uloga nesvrstanih“, *Borba*, 11. marta 1973, 1.

477 Tri godine poslije, Sirimavo Bandaranaike je u Jugoslaviji boravila na liječenju u Igalu. Posjetila je i Brione, gdje je razgovarala sa Titom i Bijedićem.

478 „Poseta predsednika SIV Šri Lanki. Identična gledišta o ulozi nesvrstavanja“, *Borba*, 12. marta 1973, 1; „Poseta predsednika SIV Šri Lanki. Otvorene nove mogućnosti za širu saradnju“, *Borba*, 13. marta 1973, 1.

Iz Šri Lanke Bijedić je 13. marta 1973. otputovao u posjetu Maleziji, a potom u Singapur, gdje se sastao sa singapurskim premijerom Li Kuanom Juom (Li Kuan Ju). Ovo je bio odgovor na posjetu Li Kuan Jua Jugoslaviji od 23. do 27. oktobra 1971. godine. Osim razgovora o pripremama samita nesvrstanih zemalja u septembru te godine u Alžiru, razgovarano je i o privrednim odnosima dviju zemlja. Bijedić se susreo i s predsjednikom Republike Singapur Bendžaminom Širsom.⁴⁷⁹

Za vrijeme ove posjete Singapur, Bijedić je našao vremena i za šetnju glavnim gradom. Novine su izvijestile kako je on čitavo prije podne 18. marta razgledao grad i uzgajalište orhideja u Botaničkoj bašti, a potom u krstarenju brodom duž južne obale Singapura i razgledanju luke i brodogradilišta.

Nakon toga, Bijedić je posjetio Australiju, gdje mu je domaćin bio australijski premijer Gof Whitlam. Međutim, ova Bijedićeva posjeta Australiji bila je najavljivana kao vrlo rizična za njegovu bezbjednost. Australijska je policija, naime, jugoslavenskoj Ambasadi u Kanberi prije posjete poslala obavijest „da zbog direktnih pretnji nekih ekstremista ne mogu potpuno garantovati ličnu bezbednost predsednika SIV Džemala Bijedića“.⁴⁸⁰ Jugoslavenske vlasti su to shvatile kao izbjegavanje Vlade Australije da preuzme odgovornost za Bijedićevu bezbjednost, pa je od australijskog ambasadora u Beogradu Robertsona zatraženo da Vlada Australije, kao domaćin, poduzme sve preventivne mjere za Bijedićevu bezbjednost. Miloš Lalović, pomoćnik jugoslavenskog ministra vanjskih poslova, u razgovoru sa Robertsonom 14. marta 1973. izrazio je jugoslavensko uznemirenje što se australijska policija u povodu Bijedićeva dolaska u Australiju poziva na slučaj Kenedijeva ubistva. Robertson je izjavio kako je od početka razgovora o Bijedićevoj posjeti, u Australiji ozbiljno shvaćeno pitanje njegove bezbjednosti. Jugoslavenska je strana također to pitanje ozbiljno razmatrala, pa je predlagala da i neki pripadnici jugoslavenske službe bezbjednosti putuju u Australiju radi stvaranja povoljnih bezbjedonosnih uvjeta za Bijedićevu posjetu. „Ambasador, međutim, ukazuje na potrebu da obe strane budu svesne da je teško govoriti o apsolutnim garancijama bezbednosti. Odgovornost Vlade domaćina je teška i glavna. Ali iskustvo američke tajne službe pokazuje da i prilikom

479 „Džemal Bijedić stigao u Singapur“, *Borba*, 17. mart 1973, 1; „Jugoslovensko-singapurski razgovori. Stvoreni povoljni uslovi za dalje akcije nesvrstanih“, *Borba*, 18. mart 1973, 1; „Bijedić razgledao glavni grad Singapura“, *Borba*, 19. mart 1973, 1; „Zajedničko-jugoslovensko-singapursko saopštenje“, *Borba* 20. mart 1973, 1.

480 AMSPS, PA, 1973, f. 7. D. 52, br. 46721.

najdetaljnijih i najopsežnijih mera može doći do nepoželjenih iznenađenja. On ne bi uzeo primer Kenedija, jer je to svojevrsna okolnost. Ali bi naveo primer sa atentatom na Trumana dok je sa telohraniteljem šetao u krugu svoje rezidencije“. Australijski ambasador je, ipak, izrazio uvjerenje kako je moguće dobro organizirati Bijedićevu bezbjednost u Kanberi, jer je prostor kretanja delegacije (rezidencija predsjednika Vlade – Parlament – rezidencija jugoslavenskog ambasadora) relativno mali i moguće ga je dobro kontrolirati.

Nakon ovog razgovora sa australijskim ambasadorom, australijska je Vlada 15. marta 1973. obavijestila Ambasadu SFRJ u Kanberi da su mjere Bijedićeve bezbjednosti sveobuhvatno isplanirane, te da je plan bezbjednosti lično odobrio premijer Whitlam i one se sprovedu pod njegovim ličnim nadzorom, te da Vlada Australije preuzima punu odgovornost za Bijedićevu bezbjednost. Ipak, u izvještaju jugoslavenske ambasade iz Kanbere 17. marta 1973. navodi se kako „ustaški teroristi“ pripremaju demonstracije zbog Bijedićeva dolaska, ali i da policija poduzima nužne mjere za Bijedićevu bezbjednost. Hrvatski emigranti u Australiji su održali konferenciju za štampu na kojoj su se žalili kako je u Australiju došlo 400 pripadnika UDBA-e „radi hvatanja hrvatskih nacionalista.“

Jugoslavenski ambasador je prenio i vijest kako je „temperaturu“ oko Bijedićeve bezbjednosti podigla i vijest da je u Sidneju, povodom posjete vojvode od Edinburga, otkriveno više tempiranih bombi veće snage na maršuti kojom je on trebao proći.⁴⁸¹

Bijedić je u posjetu stigao 20. i boravio do 22. marta 1973. godine. Bila je to prva posjeta jednog jugoslavenskog premijera Australiji. Australijski premijer Whitlam je u ovom razgovoru naglasio kako je Australiji veoma stalo do dobrih odnosa sa Jugoslavijom, jer u Australiji živi oko 140.000 doseljenika iz Jugoslavije, što je dovoljan razlog da se diplomatski, politički, ekonomski, kulturni i drugi odnosi dviju zemalja intenzivnije razvijaju. Posebno je naglasio želju svoje Vlade za rješenje „velikog problema delovanja hrvatskog i drugih separatističkih pokreta na tlu Australije“,

481 AMSPS, PA, 1973, f. 7. D. 52, br. 411482; Postoje i nešto drukčije verzije o tadašnjim događajima, čiji je osnovni cilj pokazati suradnju jugoslavenske UDBA-e i stranih obavještajnih službi protiv hrvatske emigracije, pri čemu se posebno naglašavalo da je jugoslavenska tajna služba radi obračuna sa hrvatskom emigracijom preuveličavala ili čak izmišljala prijetnje koje su od nje dolazile, nastojeći je na taj način predstaviti kao izrazito terorističku zajednicu. Vidjeti, na primjer, Denis Strangman, „Trideset godina od ‘hrvatskog skandala’ u Australiji“, I, *Politički zatvorenik*, broj 135, lipanj 2003.; Isti, „Trideset godina od ‘hrvatskog skandala’ u Australiji“, II, *Politički zatvorenik*, broj 136/137, srpanj/kolovoz 2003.

te najavio da će Australija onemogućiti njihovo djelovanje „uključujući i proterivanje takvih elemenata iz zemlje.“⁴⁸²

Ubrzo poslije ove Bijedićeve posjete, došlo je do izvjesne zategnutosti u diplomatskim odnosima izazvanim presudama vojnog suda u Sarajevu i saopćenjem o osudama na smrt nekih jugoslavenskih i australijskih državljana koji su tokom 1972. bili dio tzv. fašističko-terorističke grupe koja je u junu 1972. upala u Bosnu i Hercegovinu ili su bili u grupi koja je optužena da je pripremala ubacivanje otrova u vodovod u Beogradu i miniranje glavne trafo-stanice u Zagrebu. Osuđeni su Đuro Horvat zvani Džorž, zato što je „kao član HBZ ‘aktivno učestvovao u pripremama za ubacivanje otrova u vodovod u Beogradu i miniranje glavne trafo stanice u Zagrebu‘“, zatim Mirko Vlasnović i Vejsil Kreškić zvani Čafir. Njih je Vojni sud u Sarajevu 21. decembra 1972. osudio na smrt, a Predsjedništvo SFRJ je na sjednici 5. marta 1973. odbacilo njihove molbe za pomilovanje.⁴⁸³ Smrtna kazna je izvršena 17. marta 1973. u jutarnjim satima.⁴⁸⁴ Predsjedništvo SFRJ je na sjednici 5. aprila odlučilo da se 12. aprila posredstvom TANJUG-a objavi vijest „o suđenju pripadnicima diverzantsko-terorističke grupe, izvršenju presude i pomilovanju (...) nakon čega će se posle sagledavanja reagovanja domaće i svetske javnosti odlučiti o daljim merama u vezi objavljivanja materijala sa ovog suđenja.“⁴⁸⁵ Kada

482 APSPS, PA, 1973, f. 7, D. 52, 412058.

483 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 15. sjednica Predsjedništvo SFRJ 5. marta 1973. Među osuđenima je bio i i Ludvig Pavlović, zvani Lutko, sin Slavka i Mile, rođene Majkić, rođen 9. aprila 1951. u selu Vitina, općina Ljubuški. Njemu je prvobitno izrečena smrtna kazna preinačena na 20 godina robije. Izdržavao je zatvorsku kaznu sve do 1991, kada je pušten, ali je ubijen 18. septembra 1991. u mjestu Vinjani kod Posušja („U spomen. Ludvig Lutko Pavlović“, *Politički zatvorenik*, Godina II, broj 17-18, Zagreb, 1991, 36; Berislav Jandrić, „Represivne mjere komunističkog režima prema hrvatskoj političkoj oporbi 1945-1975. godine. Najznačajniji politički procesi“, *Dijalog povijesničara – istoričara*, br. 9, Zagreb, 2005, 332; Usporedi: I. Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 732; te Ivo Lučić, „Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja“, *Status*, br. 12, Mostar, 2007, 199. Lučić kao zanimljivost navodi da je nakon pogibije kod Pavlovića „pronađena iskaznica pričuvnog sastava MUP-a Republike Hrvatske“).

484 AMSPS, PA, 1973, f. 7, D. 14, br. 414490.

485 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 15. sjednica Predsjedništva SFRJ 5. aprila 1973; Na sjednici 19. septembra 1972. Tito je predložio da se Predsjedništvo SFRJ izjasni o tome da li treba organizirati suđenje preživjelim i uhvaćenim teroristima, koji su upali u srednju Bosnu, smatrajući da je povoljan trenutak da se suđenje organizira, „s obzirom da nam se u inostranstvu sa raznih strana imputira da smo sami organizovali upad terorista, naduvali stvar i sl. Izvođenjem terorista pred sud, iznela bi se i sva zakulisna politika koja je stajala iza njih pred našom i međunarodnom javnošću“. Jakov Blažević je odmah podržao taj prijedlog, a Lazar Koliševski se pitao „kako će sada izgledati da sudimo

je vijest objavljena, ambasador Australije u Beogradu je učinio demarš tim povodom, naglašavajući kako Vlada Australije „nije znala da su australijski građani osuđeni na smrt, jer je u ed memoaru rečeno da je cela teroristička grupa likvidirana“. Ambasador je izrazio žaljenje australijske Vlade zbog takvog ponašanja Jugoslavije i osude na smrt australijskih građana, pogotovo što je Bijedićeva posjeta Australiji malo prije ovoga saopćenja bila stvorila povoljnu atmosferu u odnosima dviju zemalja.⁴⁸⁶ Australijska je Vlada uložila protestnu notu jugoslavenskom ambasadoru u Kanberi. U toj se noti izražavalo žaljenje što australijska Vlada, zbog neobaviještenosti nije mogla izvršiti svoje obaveze prema svojim državljanima, odnosno izrazila je žaljenje što nije bila obaviještena da je bilo preživjelih njenih građana kojima je suđeno. U noti se tražila i informacija da li ima još australijskih građana koji su pritvoreni u Jugoslaviji.

Jugoslavija je na to reagirala stavom da želi razvijati odnose sa Australijom, pogotovo što je Bijedićeva posjeta u tom smislu bila veoma korisna, ali da „ne može da prihvati da je Jugoslavija kriva zato što je u nju ubačena teroristička banda koja je ubila 13 ljudi i činila druga zločinačka dela i da se takve ubice i kriminalci prikazuju kao žrtve.“ U razgovoru sa australijskim ambasadorom R. H. Robertsonom jugoslavenski ministar vanjskih poslova Miloš Minić je 10. maja 1973. insistirao upravo na tome da je iz Australije u Jugoslaviju ubačena teroristička grupa, koja je ubila 13 ljudi, te da ne može prihvatiti tretiranje tih terorista kao žrtava.⁴⁸⁷

Nakon posjeta Australiji u martu 1973, Bijedić je produžio ka Novom Zelandu i tamo dva dana razgovarao sa premijerom Normanom Kerkom, a potom se uputio u Bangladeš i u Daki razgovarao sa bangladeškim premijerom Mudžibura Rahmanom. Također je prisustvovao obilježavanju druge godišnjice proglašenja nezavisnosti Bangladeša. Posebno je naglašavano da je „Jugoslavija bila među prvim zemljama koja je priznala novu državu na indijskom potkontinentu i pružala odlučnu podršku njenim naporima za opstanak i kasnije za punu međunarodnu afirmaciju. Takvu podršku Ju-

osobama koje smo proglasili uništenim, jer izgleda da sami sebe demantujemo“. No, Hamdija Pozderac je imao rješenje tvrdeći da je ranije „u saopštenjima rečeno da su [teroristi] likvidirani i koliko ih je u grupi, a nije rečeno ko je ubijen, a ko je živ uhvaćen“. Sve dnevne novine su 13. aprila 1973. objavile *Tanjugov* komentar o presudama Vojnog suda u Sarajevu („Osuđeni uhvaćeni teroristi. Organizovan i naoružan narod dao pravi odgovor teroristima“, *Oslobodenje*, 13. april 1973, 3).

486 AMSPS, PA, 1973, f. 7, D. 14, br. 414490.

487 AMSPS, PA, 1973, f. 7, D. 37, br. 420977.

goslavija i danas pruža Bangladešu, radeći na prijemu ove zemlje kako u Ujedinjene nacije tako i među nesvrstane zemlje⁴⁸⁸.

Tokom posjete Bangladešu Bijedić je u razgovorima sa svojim domaćinima, osim općih političkih pitanja, posebnu pažnju posvetio privrednim odnosima dviju zemalja, posebno se interesirajući o privrednim mogućnostima Bangladeša. U tom smislu on je razgledao neke privredne objekte u Bangladešu kako bi se upoznao sa stanjem, mogućnostima i potrebama razvoja privrede ove zemlje. Obišao je Čitagongu, luku oko 300 km južno od Dake, a potom razgledao hidrocentralu u Kaptaju, nedaleko od Čitagongu. U luci Čitagongu jugoslavensko preduzeće *Ivan Milutinović* je u to doba gradilo veliki suhi dok sa radionicama za popravku brodova. Ugovor o toj izgradnji bio je potpisan 1965, ali je bilo jako puno problema oko završetka posla. Bijedić je prisustvovao potpisivanju novog ugovora preduzeća *Ivan Milutinović* o gradnji pristaništa u Čalni. Vrijednost tog posla iznosila je preko 30 miliona dolara. Potom je razgledao branu i hidrocentralu u Kaptaju, što je bila jedina hidrocentrala u Bangladešu izgrađena 1962. godine.⁴⁸⁹

Nakon Bangladeša Bijedić je posjetio Nepal i u Katmandu razgovarao sa nepalskim premijerom Kirti Bistom. Jugoslavenske novine su bilježile da je „predsjedniku Bijediću i jugoslavenskoj delegaciji priređen (...) na aerodromu u Katmandu, a i u samom gradu, vanredno srdačan i topao doček. Cio aerodrom je bio ukrašen zastavama, parolama, cvijećem, zelenilom i raznobojnim šatorima, a na ulicama grada više hiljada građana i mnogobrojna omladina, naročito učenici, izišli su da pozdrave goste iz Jugoslavije.“⁴⁹⁰ U kraljevskom odmaralištu Dnakuta, istočno od Katmandua, Bijedić je razgovarao i sa bengalskim kraljem Birendrom i kraljicom Ajšvarijom.

Nakon odlaska iz Katmandua, Bijedić je stigao na aerodrom u Teheran i tu se susreo sa iranskim potpredsjednikom Vlade Asfajjem. Sa svojim domaćinima Bijedić je razgovarao u uredu premijera iranske Vlade, a potom se vratio u Jugoslaviju nakon gotovo mjesec dana provedenih na putu.⁴⁹¹

Na zajedničkoj sjednici Predsjedništva SFRJ i SIV od 5. aprila 1973, kojom je predsjedavao Rato Dugonjić, potpredsjednik Predsjedništva

488 „Predsednik SIV doputovao u zvaničnu posetu Bangladešu“, *Borba*, 26. mart 1973, 1.

489 „Predsednik SIV u zvaničnoj poseti Bangladešu. Bijedić razgledao privredne objekte“, *Borba*, 27. mart 1973, 1; „Razgovori Bijedića i Rahmana u Daki. Puna podrška Bangladešu“, *Borba*, 28. mart 1973, 1; Poseta Bangladešu. Napredak u razvoju odnosa dve zemlje“, *Borba*, 29. mart 1973, 1.

490 „Predsednik SIV u poseti Nepal. Politika nesvrstavanja uskladila stavove dve zemlje“, *Borba*, 30. mart 1973, 1-2.

491 „Izjava Džemala Bijedića o poseti azijskim zemljama, Australiji i Novom Zelandu. Nesvrstanost jača i širi se“, *Borba*, 31. mart 1973, 1-2.

SFRJ, Džemal Bijedić je podnio usmeno izlaganje o svojoj posjeti Aziji, Australiji i Novom Zelandu. Naglasio je kako je cilj posjete bio razvoj bilateralnih odnosa, ali i političke konsultacije pred IV konferenciju nesvrstanih zemalja u Alžiru. Zanimljivo je da niko nije diskutirao poslije Bijedićevog izlaganja, nego je jednostavno njegov izvještaj usvojen.⁴⁹²

Koncem 1975. Bijedić je ponovo bio na diplomatskom putovanju po azijskim zemljama. Početkom oktobra boravio je u Šri Lanki i tamo razgovarao sa predsjednicom Vlade Sirimavo Bandaranaike, a zatim je nastavio put u DR Vijetnam gdje je razgovarao sa predsjednikom Ton Duk Tangom i premijerom Fam Van Dongom.⁴⁹³ Bijedić je za vrijeme ove posjete Vijetnamu jedan dan posjetio i ljetovalište Paj Čau na Južnom kineskom moru, te je obišao zaliv sa oko 3000 malih ostrva nazvanih „Zmajeva ostrva.“ Bijedić je obišao i brodogradilište u Hajfongu, a u Hanoju je održao govor studentima Politehničkog fakulteta Hanojskog univerziteta.⁴⁹⁴

U ovo je vrijeme Bijedić posjetio i Singapur, gdje je razgovarao sa singapurskim premijerom Li Kuan Juom. Iz Singapura Bijedić je krenuo za Indiju gdje se sastao sa predsjednikom Fahrudinom Ali Ahmedom i premijerom Indiom Gandhi. Njihov razgovor se, uglavnom, fokusirao na pitanja iz oblasti međunarodnih odnosa i aktivnosti nesvrstanih zemalja.⁴⁹⁵ Važno je istaknuti da je ovo bio drugi susret Bijedića i Indire Gandhi u nekoliko dana. Naime, na putu prema Šri Lanki Bijedić se na aerodromu u Nju Delhiju susreo s indijskom premijerkom Indiom Gandhi. Ovaj susret je zanimljiv između ostalog i zbog toga što se odvijao gotovo paralelno sa susretom kojega su na Brionima u Jugoslaviji imali jugoslavenski predsjednik Josip Broz Tito i indijski predsjednik Fahrudin Ali Ahmed. Delhijski politički krugovi su isticali da je ovaj susret Indire Gandhi i Džemala Bijedića na delhijskom aerodromu neuobičajeni gest, koji je Indira Gandhi učinila samo jedanput ranije, i to prilikom povratka Josipa Broza iz Nepala kada se kratko vrijeme zadržao na delhijskom aerodromu. Ta gesta indijskoga premijera smatrana je posebno značajnom, a jugoslavenske novine su isticale da je Indira Gandhi

492 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 391, Magnetofonski snimak sa zajedničke sednice Predsedništva SFRJ i SIV održane 5. aprila 1973. godine.

493 „Jugoslovensko-vijetnamski razgovori“, *Oslobođenje*, 4. oktobra 1975, 5.

494 „Govor Džemala Bijedića na Politehničkom fakultetu hanojskog Univerziteta. Jačanje prijateljskih odnosa i saradnje i velike mogućnosti za njihovo unapređivanje“, *Borba*, 4. oktobra 1975, 2-3.

495 „Predsednik SIV u poseti Indiji. Predsednik Ali Ahmed primio Džemala Bijedića“, *Borba*, 15. oktobar, 1975, 1; „Poseta predsednika SIV Indiji. Visok stepen saglasnosti“, *Borba*, 16. oktobar 1975, 1-2.

povrh svega na aerodromu čekala dolazak Bijedićevog specijalnog aviona punih 45 minuta, iako je u to vrijeme trebalo da otvori jednu značajnu konferenciju u Nju Delhiju. To kašnjenje jugoslavenskog aviona bilo je izazvano iznenadnim monsunskim pljuskom nad glavnim gradom Indije, zbog čega je prvo bio 'skrenut' sa svoje rute prema susjednom aerodromu, a zatim je – kada se vrijeme poboljšalo – dobio dozvolu da sleti na delhijski aerodrom. I pored tog zakašnjenja Gandi i Bijedić su razgovarali oko 50 minuta.⁴⁹⁶ Na povratku iz Nju Delhija, Bijedić se kratko zadržao u Teheranu i razgovarao sa iranskim premijerom Amirom Abbasom Huveidom, a Bijedić je u izjavi za novinare, nakon povratka u Beograd, ovu svoju azijsku diplomatsku turneju ocijenio veoma uspješnom.⁴⁹⁷

Evropske zemlje

Džemal Bijedić je u vrijeme svoga predsjedavanja jugoslavenskom Vladom veliku pažnju posvetio diplomatskim akcijama po Evropi. Među prvim značajnijim posjetama u inozemstvu spada posjeta Mađarskoj, u kojoj je boravio sredinom decembra 1971. godine. Ova Bijedićeva posjeta je došla nakon što je s jugoslavenske strane od sredine 1970. bilo inicijativa za susret Josipa Broza s Janošom Kadarom, prvim sekretarom Mađarske socijalističke radničke partije. Budući da je taj susret na najvišem nivou stalno odlagan, što je bilo rezultat sovjetskog pritiska na Mađarsku, kako su tumačili jugoslavenski diplomati,⁴⁹⁸ Bijedićeva posjeta je značila otvaranje puta za susret na najvišem nivou.

Bijedić je u posjeti Mađarskoj boravio od 14. do 16. decembra 1971. godine.⁴⁹⁹ Zvanično je to bila uzvratna posjeta jugoslavenskog premijera na posjetu koju je mađarski premijer Jenő Fock učinio Jugoslaviji od 2. do 5. juna 1970. godine. S Bijedićem su u delegaciji bili član SIV-a Geza Tikvicki, potpredsjednik Izvršnog vijeća Srbije Branislav Ikonić, zamjenik saveznog sekretara za vanjske poslove Jakša Petrić, pomoćnik saveznog sekretara za vanjsku politiku Jen Jernej, savjetnik predsjednika SIV-a za vanjskopolitička pitanja Branko Mikašinović i načelnik uprave SSIP Đuro Vukolić, te dr. Žiga Vodušek, jugoslavenski ambasador u

496 „Izuzetan gest prijateljstva“, *Borba*, 2. oktobra 1975, 1.

497 „Izjava predsednika SIV po povratku iz posete azijskim zemljama. Potvrđen obostran interes za proširenje saradnje“, *Borba*, 18. oktobar 1975, 1-2.

498 AMSPS, PA, f. 91, 1971, dosije 3, br. 426263.

499 AMSPS, PA, f. 94, 1971, dosije 7, br. 441302.

Mađarskoj. Bijedić je u posjeti Mađarskoj proveo tri dana, tamo se susreo sa predsjednikom mađarske Vlade Jenő Fockom i predsjednikom Predsjedničkog savjeta Mađarske Palom Lošoncijem, te sa prvim sekretarom Mađarske socijalističke radničke partije Janošem Kadarom. Mađarski listovi su, najavljujući Bijedićeve posjete, isticali njezin simboličan značaj, kao prve posjete Bijedića u funkciji jugoslavenskog premijera jednoj stranoj zemlji. „Ova činjenica još više podvlači prijateljske i dobrosusjedske odnose Jugoslavije i Mađarske“, pisale su mađarske novine.⁵⁰⁰

Prema saopštenju sa tih razgovora, objavljenom u jugoslavenskim dnevnim novinama, dvije delegacije su „izrazile zadovoljstvo dosadašnjim razvojem bilateralnih odnosa“, te je ukazano na dalje mogućnosti unapređenja saradnje, pri čemu je „posebno (...) ukazano na mogućnost zajedničkog istupanja na trećim tržištima.“⁵⁰¹

Mađarski premijer Fock se posebno interesirao za jugoslavensko iskustvo u odnosima sa zemljama u razvoju „u cilju zajedničkog nastupa na ovom području.“ Osim toga, Kadar i Fock su istakli nužnost razvoja dobrih odnosa Mađarske i Jugoslavije, jer je Mađarska jako zainteresirana „da na svojim granicama ima snažnu i jedinstvenu socijalističku Jugoslaviju.“

U zvaničnom Izvještaju o ovoj posjeti, Ministarstvo vanjskih poslova SFRJ je naglasilo kako je do ove Bijedićeve posjete došlo u uvjetima unapređenja saradnje nakon susreta Focka i Ribičića 1970. godine u Beogradu.⁵⁰² No, ti su odnosi imali i izvjesnih poteškoća, posebno zbog određenog utjecaja izrazito prosovjetskih snaga u mađarskom rukovodstvu. Naime, tadašnja mađarska politička scena je bila dosta heterogena i na njoj su se preplitale različite struje: konzervativne, nacionalističke, ali i izrazito prosovjetske snage koje su, posebno u sferi vanjske politike i ideologije, insistirale na izravnoj povezanosti Mađarske sa Sovjetskim savezom.

Jugoslavensko je ministarstvo posebno naglašavalo činjenicu da je mađarski prvi sekretar partije Janoš Kadar, primivši Bijedića u goste, prvi put nakon 1967. primio na razgovor jednog visokog jugoslavenskog

500 AMSPS, PA, f. 94, 1971, dosije 7, br. 445839.

501 „Jene Fok o odnosima Mađarske i Jugoslavije. Uspješna saradnja u duhu dobrog susedstva“, *Borba*, 12. decembar 1971, 1; „Intervju Džemala Bijedića mađarskoj agenciji MTI. Trajni osnov odnosa Jugoslavije i Mađarske na načelima ravnopravnosti i nemešanja“, *Borba*, 13. decembar 1971, 1; Džemal Bijedić u Budimpešti“, *Borba*, 15. decembar 1971, 1; „Bijedić se vratio iz Mađarske“, *Borba*, 18. decembar 1971, 1-2.

502 AMSPS, PA, f. 94, D. 11, br. 446205, Izveštaj o poseti NR Mađarskoj predsednika SIV-a Džemala Bijedića, od 14. do 16. decembra 1971. g.

funkcionera, ne računajući jugoslavenskog ambasadora. Bijedić je posjetio predsjednika Savjeta grada Budimpešte, Fabriku sijalica i elektromaterijala *Egysült Izz* i još neka privredna poduzeća.

Ova je posjeta važna i zbog činjenice da su tom prilikom Kadar i mađarski premijer Fock ubjeđivali Bijedića kako bi za Jugoslaviju bilo korisno aktivno sudjelovanje u aktivnostima Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV). Općenito, Mađari su „nagovarali“ Jugoslaviju na intenziviranje odnosa sa ostalim socijalističkim zemljama, posebno sa SSSR-om „ukazujući na to kao na značajan faktor koji, između ostalog, proširuje prostor jugoslovensko-mađarske saradnje. Dali su do znanja da je Mađarska, u tom pogledu, imala i da je i dalje spremna da ima posredničku ulogu (nagovarali su Brežnjeva da poseti Jugoslaviju; delovali kod drugih članica SEV-a da Jugoslavija ima aktivniju ulogu u SEV; izrazili interes za popravljjanje jugoslovensko-bugarskih odnosa).“⁵⁰³

Bijedić je tokom svoga mandata, nakon što je svoje diplomatske akcije počeo posjetom Mađarskoj, obišao i većinu drugih tadašnjih socijalističkih zemalja Evrope. Sredinom maja 1973. on posjetio DR Njemačku i u Berlinu razgovarao sa Vilijem Štofom, predsjednikom Ministarskog savjeta. Bio je to prvi susret predsjednika vlada Jugoslavije i DR Njemačke. Jugoslavenska štampa je ovu posjetu smatrala vrlo važnom. Isticala se činjenica kako je DR Njemačka jedina socijalistička zemlja koja je investirala svoj kapital u jedno jugoslavensko preduzeće (zajednička fabrika titan-dioksida u Celju, svečano je puštena u pogon 29. juna 1973. godine), premda su postojale brojne neiskorištene mogućnosti za unapređenje privredne saradnje.⁵⁰⁴

Za vrijeme ove posjete, Bijedić je boravio i u Drezdenu, gradu koji je snažno bombardiran u Drugom svjetskom ratu, a koji je kasnije održavao dobru saradnju sa Skopljem, posebno nakon zemljotresa u Skoplju. Jugoslavenski novinari su, opisujući atmosferu u tom gradu u vrijeme posjete, isticali kako su „zastave i djevojački orkestar dočekali (...) goste iz Jugoslavije ispred hotela *Neva* gdje su se gosti iz Jugoslavije kratko vrijeme osvježili poslije dvočasovnog putovanja kolima iz Berlina. Uslijedila je zatim posjeta sjedištu savjeta okruga Drezden, gdje je predsjednik Manfred

503 O stanju u Mađarskoj u ovo doba, čija je vanjska politika i u ovo doba manje-više bila lojalna Sovjetskom savezu vidi: László Kontler, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb, 2007.

504 „Poseta predsednika SIV DR Nemačkoj. Džemal Bijedić svečano dočekan“, *Borba*, 16. maj 1973, 1.

Scheler uputio riječi dobrodošlice premijeru Bijediću i njegovoj pratnji.⁵⁰⁵ Bijedić se za vrijeme ove posjete susreo i sa prvim sekretarom jedinstvene Socijalističke partije Njemačke Erikom Honekerom.

Koncem 1973. Bijedić je bio na diplomatskoj turneji po Poljskoj (od 10. do 14. decembra 1973.) i Čehoslovačkoj (od 14. do 18. decembra 1973.). Poljski partijski list *Tribuna ludu* uoči Bijedićeve posjete objavio je komentar pod nazivom „Posjeta prijateljstva“ u kojemu je visoko ocijenio značaj posjete navodeći da će „jedna od glavnih tema u sadašnjim razgovorima biti međusobni odnosi i saradnja, posebno ekonomski, između dvije zemlje.“⁵⁰⁶ Naglašavalo se kako su odnosi između dviju zemalja znatno poboljšani, što se argumentira i činjenicom da je od 1971. do 1973. razmjenjena između dviju zemalja znatno uvećana (sa 127 miliona dolara u 1970. na 211 miliona dolara koncem 1972. godine).

Bijedićev domaćin je bio poljski premijer Pjotr Jarošević (Piotr Jaroszewicz).⁵⁰⁷ No, Bijedić se susreo i sa prvim sekretarom Poljske ujedinjene radničke partije Edvardom Gjerekom (Edward Gierek) i predsjednikom Državnog savjeta Poljske Henrikom Jablonskim. Bijedić je osim Varšave obišao industrijski bazen Gornjeg Šljonska, „srce poljske industrije.“ Tu se na prostoru prečnika 50 kilometara nalazilo niz industrijskih gradova, koji su činili jednu urbanističku, saobraćajnu i industrijsku cjelinu sa blizu dva i pol miliona stanovnika. Tu su i Katovice, glavni centar poljske industrije, zatim Vroclav, značajan industrijski, naučni i kulturni centar, kao i još neki gradovi.⁵⁰⁸ Jugoslavenski novinski izvještaji su veliki akcenat stavljali upravo na ovaj dio Bijedićeve posjete industrijskom bazenu i doček koji su mu priredili tamošnji rudari, s obzirom da su se u tom dijelu Poljske nalazili veliki rudnici kamenog uglja. Za vreme obilaska basena „predsednika Bijedića i jugoslovensku delegaciju srdačno i toplo su pozdravili rudari okana *Crvena garda, Borben, Jan*, zatim metalurzi iz železara *Jedinstvo, Batorij, Mir*, kolektiv za proizvodnju rudarskih mašina u Zabrže i kolektiv za proizvodnju

505 „Boravak predsednika SIV u DR Nemačkoj. Poseta Drezdenu“, *Borba*, 17. maj 1973, 1.

506 „Džemal Bijedić danas stiže u Varšavu. Podsticaj daljoj dinamičnoj saradnji“, *Borba*, 10. decembar 1973, 1.

507 Jaroszewicz je poljski premijer bio od 1970. do 1980. (dakle nešto duže nego Bijedić jugoslavenski premijer). Vidjeti u: Andrzej Paczkowski, *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine*, Zagreb, 2001.

508 „Zvanična poseta predsednika SIV Poljskoj. Bijedić u Varšavi“, *Borba*, 12. decembar 1973, 1; „Realne mogućnosti za brži razvoj međusobne saradnje“, *Borba*, 12. decembar 1973, 1.

brodskih motora i drugih uređaja *Zgoda*. Njihovi predstavnici su izrazili želju za dalji uspješan razvoj saradnje između dve prijateljske socijalističke zemlje i između njihovih partija. Oni su nosili transparente sa natpisima *Pozdravljamo bratsku prijateljsku Jugoslaviju, Živelo prijateljstvo Poljske i Jugoslavije, Neka se razvija i jača prijateljstvo između Poljske ujedinjene radničke partije i Saveza komunista Jugoslavije*. Članovi kolektiva *Zgoda*, koji je 1971. posetio predsednik SFRJ Josip Broz Tito, zamolili su druga Bijedića da se upiše u knjigu njihovog kolektiva i da prenese najsrdačnije pozdrave drugu Titu.⁵⁰⁹

Osim obilaska industrijskih poduzeća u Katovicama i Vroclavu, Bijedić je prisustvovao i predstavi *Novembarske noći* u poznatom Vroclavskom pozorištu pantomime.

Na kraju posjete Bijedić je novinarima izjavio da je to bila korisna razmjena mišljenja o najvažnijim svjetskim pitanjima, te pitanjima iz oblasti međusobnih odnosa Jugoslavije i Poljske. On je naglasio da „za četiri dana boravka svestrano smo i u duhu tradicionalnog prijateljstva razmotrili sva pitanja za koja su zainteresovane naše dve zemlje, bilo da je riječ o međunarodnim odnosima, ili o traženju novih puteva za dalje uspješno razvijanje naših bilateralnih odnosa u svim oblastima.“⁵¹⁰ Bijedić je posebno naglasio značaj posjete poljskim tvornicama iskazujući zadovoljstvo što je mogao vidjeti „da postoje svi uslovi za uspješno razvijanje kooperacije između jugoslovenskih i poljskih preduzeća, jer Poljska posjeduje modernu industriju i snažnu i sposobnu radničku klasu“. Bijedić je posebno izdvojio preduzeće za proizvodnju električnih lokomotiva i željezničkih vagona *Pafavag* iz Vroclava, u kojemu je radilo oko 7.500 radnika, od kojih 1.200 inženjera. Ovo je preduzeće već isporučilo 15 kompletnih električnih vozova željezničkim preduzećima u Sloveniji, a vođeni su i razgovori o isporuci Jugoslaviji novih lokomotiva izgrađenih po engleskoj licenci.

Iz Poljske Bijedić je nastavio put za Čehoslovačku, gdje mu je domaćin bio premijer Lubomir Štrougal. Ova posjeta, koja je trajala od 14. do 18. decembra 1973, bila je u funkciji konkretnijeg sagledavanja mogućnosti razvoja bilateralnih odnosa na tragu preporuka iz razgovora Tita i Gustava Husaka koji su u Beogradu obavljeni od 23. do 26. oktobra 1973. godine.⁵¹¹ U pripremama ove Bijedićeve posjete u Čehoslovačkoj su poduzeli određene

509 „Boravak predsednika SIV u Poljskoj. Bijedić posetio Gornji Šljonsk“, *Borba*, 13. decembar 1973, 1.

510 „Novi doprinos razvoju saradnje i prijateljstva“, *Borba*, 14. decembar 1973, 1.

511 AMSPS, PA, 1973, f. 25, D. 13, br. 448481.

represivne mjere prema informbirovski orijentiranim jugoslavenskim emigrantima. Politički savjetnik čehoslovačke ambasade u Beogradu je u razgovoru sa jugoslavenskim diplomatama 16. novembra 1973. kazao kako su u Čehoslovačkoj uoči Bijedićeve posjete „pozvali (...) sve IB emigrante na razgovor u KPČ i skrenuli im pažnju da neće dozvoliti antijugoslovensku delatnost. Međutim, Ambasada ČSSR je takođe imala problema sa nekim jugoslovenskim licima koja su pred zgradom Ambasade ČSSR u Beogradu (u poštansko sanduče Ambasade) ubacivala pisma antijugoslovenskog karaktera. (...) Nama samo pominju kao problem koji se može pojaviti od strane neodgovornih lica, jer 'eto postoje i kod vas ljudi koji šalju neprijatna pisma'. Kaže da su i od kolega iz Ambasade drugih SZ [socijalističkih zemalja, op. H.K.] saznali da slična pisma primaju.“⁵¹²

U informaciji koju je jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova uputilo svim jugoslavenskim diplomatskim predstavnicima u inostranstvu o ovoj posjeti, ističe se da je ta posjeta doprinijela daljoj saradnji dviju zemalja, posebno u sferi ekonomskih odnosa.⁵¹³ Istaknut je obostrani interes za saradnju na području energetike, obojene i crne metalurgije, mašinogradnje, kao i poljoprivredne i prehrambene industrije. Bijedić je pokrenuo i pitanje nabavke vojne opreme za Jugoslaviju iz Čehoslovačke. Čehoslovačka strana je odgovorila kako su donijeli odluku „da u pogledu vojne opreme potpuno udovolje zahtevima Jugoslavije, 'ali potrebno je konkretno reći šta se želi, dati predloge' (...) dogovoreno [je] da se po toj liniji resora sastanu odgovarajuće stručne delegacije i to utvrde.“⁵¹⁴

Bijedić se u Pragu susreo i sa predsjednikom Čehoslovačke Socijalističke Republike generalom Ludvikom Svobodom i generalnim sekretarom CK KP Čehoslovačke Gustavom Husakom. Jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova je zaključilo kako su Bijedićeva posjeta, razgovori koje je vodio i tretman u štampi „pokazali da se rukovodstvo ČSSR orijentise na širu saradnju sa Jugoslavijom, uz respektovanje i uvažavanje razlika. Svakako, na svim područjima taj tempo intenziviranja saradnje neće biti isti, s obzirom na određene probleme unutrašnjeg razvitka i proces tzv. konsolidacije (...).

512 AMSPS, PA, 1973, f. 25, D. 13, br. 448481, Zabeleška o razgovoru J. Kostića, savetnika u II Upravi, sa političkim savetnikom Ambasade ČSSR Šimačekom, 16. novembra 1973. godine.

513 AMSPS, PA, 1973, f. 25, D. 14, br. 454923.

514 AMSPS, PA, 1973, f. 25, D. 14, br. 455544. Nije mi poznato šta je od vojne opreme Jugoslavija tada nastojala kupiti u Čehoslovačkoj.

Ali to ništa ne umanjuje značaj i realnost ovakvog stava čehoslovačkog rukovodstva, a posebno Husaka.⁵¹⁵

Ipak, ova je posjeta imala jedan mali, diplomatski gaf koji su učinili jugoslavenski i čehoslovački protokol. Naime, sekretar CK KP Čehoslovačke Ondzih bio je nezadovoljan tretmanom u pogledu rasporeda za stolom za vrijeme ručka što ga je priredio Bijedić. Čehoslovačka strana je to protumačila kao stav prema rukovodstvu KP Čehoslovačke, ali su Jugoslaveni odbacili takvo tumačenje i naglasili kako se radilo isključivo o propustu dva protokola.⁵¹⁶ Na tome se ovaj diplomatski nesporazum i završio.

U kontekstu Bijedićevih diplomatskih akcija u evropskim socijalističkim zemljama važno je skrenuti pažnju i na činjenicu da je on predvodio jugoslavensku delegaciju na 28. zasijedanju Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć, koje je održano u Sofiji od 18. do 22. juna 1974. godine.⁵¹⁷ Bilo je to svečano zasijedanje povodom 25 godina postojanja SEV-a. U posebnoj informaciji iz Bijedićeva kabineta, dostavljenoj Josipu Brozu Titu, naglašeno je kako je na svečanom dijelu tog zasijedanja istican značaj SEV-a za privredni razvoj zemalja-članica, unapređenje međusobnih ekonomskih odnosa, te je posebno istaknut značaj SEV za „uspešnu izgradnju socijalizma u njihovim zemljama u proteklom 25-togodišnjem periodu. Podvučeno je da je SEV doprineo stabilnom razvoju svake zemlje članice, da je delatnost SEV omogućila da se ovaj region pretvori u najdinamičniji i materijalno veoma snažan deo sveta, na koji otpada četvrtina nacionalnog dohotka i trećina svetske industrijske proizvodnje. (...) Pri tome, većina šefova delegacija istakla je ulogu i značaj SSSR za razvoj SEV, kao i pomoć koju on pruža zemljama-članicama u njihovom razvoju. Govor druga Bijedića, u kome su, pored ostalog, istaknuti principi naše saradnje sa SEV-om i pozitivno ocenjeni dosadašnji rezultati, saslušan je sa pažnjom.“⁵¹⁸ Naglašeno je da su Džemal Bijedić i čitava jugoslavenska delegacija na ovom zasijedanju korektno tretirani, pa je čak bio pozvan da učestvuje na posebnom sastanku predsjednika vlada zemalja-članica SEV-a na kojemu su razmatrana

515 AMSPS, PA, 1973, f. 25, D. 14, br. 455544.

516 AMSPS, PA, 1973, f. 25, D. 14, br. 456169.

517 „Tito primio Bijedića pred njegov odlazak na zasedanje SEV“, *Borba*, 18. juni 1974, 1; „Obostrani interesi za dalju saradnju između Jugoslavije i SEV – istakao predsednik Saveznog izvršnog veća“, *Borba*, 19. juni 1974, 1.

518 AJ, KPR, I-4-d SEV, Informacija o učešću jugoslovenske delegacije na XXVIII. zasjedanju SEV u Sofiji, Beograd, 26. VI. 1974.

„neka pitanja u vezi sa zadacima koji proističu iz varšavskog sastanka prvih sekretara CKKP“, ali Bijedić nije bio prisutan „jer je bio na putu u Varni.“ Prije će biti da je to bio vješt manevar Džemala Bijedića, koji se nije htio upuštati ni u kakve razgovore koji bi mogli značiti političko integriranje Jugoslavije u okrilje istočnoevropskih socijalističkih zemalja. Cilj je bio jačanje ekonomske saradnje, s obzirom da je u to vrijeme jedna trećina ukupne spoljnotrgovinske razmjene Jugoslavije otpadala na region zemalja članica SEV-a.

U Informaciji SIV-a dostavljenoj Josipu Brozu Titu naglašeno je kako je na zasjedanju SEV-a dominiralo uvjerenje o nužnosti dalje saradnje zemalja članica, ali i drugih zemalja, te da su „uz maksimalno korišćenje sopstvenih resursa, potrebni zajednički naponi i angažovanje materijalnih sredstava za zajedničku izgradnju krupnih objekata na ovom području (nafta, gas, atomska energija, ugalj itd). Isto tako, podvučeno je da saradnju treba proširiti i na zajedničku proizvodnju mašina i opreme za kompletne objekte, uključujući i opremu za atomske centrale“. Osim toga, naglašavala se potreba zajedničke izgradnje krupnih energetske objekata, te je posebno isticana važnost „dugoročnijeg zajedničkog angažovanja sredstava i u izgradnji objekata u crnoj i obojenoj metalurgiji (kombinat gvozdene rude u SSSR, zatim nikl, bakar, aluminij i dr).“ Posebno je naglašena potreba proizvodnje savremenih mašina kako bi se izbjegla ovisnost od uvoza sa Zapada i druga pitanja.⁵¹⁹

Za vrijeme ovoga zasjedanja Bijedić je 20. juna 1974. gotovo sat i pol razgovarao sa sovjetskim premijerom Aleksejom Kosiginom o vojnoj

519 Ovaj boravak jugoslavenske delegacije na zasjedanju SEV rezultat je prethodnih priprema i analiza rađenih u krugovima jugoslavenske vladajuće elite. Bijedić je prvi put predvodio jugoslavensku delegaciju na XXVI sesiji SEV u Moskvi u avgustu 1972. godine. Već tada se u nekim diplomatskih krugovima nagađalo da bi to moglo biti znak ne samo jugoslavenske privredne nego i političke preorijentacije. Naredne godine ti su kontakti nastavljeni. Anton Vratuša je sredinom 1973. sačinio jednu strogo povjerljivu zabilješku o svojim kontaktima sa istaknutim ličnostima SEV sa kojima je razgovarao i o odnosima SEV i SFRJ. Vratuša je početkom juna 1973. razgovarao sa češkim premijerom Štrougalom, koji mu je kazao kako bi Česi „rado videli predsjednika SIV u Pragu u koje god vreme koje bude gostu (tj. Bijediću, H.K.) odgovaralo.“ Tada je Vratuša razgovarao i sa sovjetskim premijerom Kosiginom, koji mu je kazao kako je nužna dalja integracija zemalja članica SEV, te da bi i Jugoslavija trebala „da izuči stvar, i podnese svoje predloge, ukoliko nađe interesa u nekom zajedničkom poduhvatu.“ Vratuša ističe da je imao dojam kako je Kosiginu bilo jako drago nakon što je čuo da Jugoslavija iskazuje interes „za multilateralne aktivnosti (...) na području lake industrije i saobraćaja.“ (AJ, KPR, I-5-b ČSSR, Zabeleška Antuna Vratuše, 12. juna 1973).

saradnji Jugoslavije i SSSR-a, pri čemu je Jugoslavija tražila veću vojnu pomoć, povoljnije uvjete za kredite u pogledu kamata i rokova otplate, zainteresiranost za dobijanje licence za proizvodnju aviona MIG-21 bis, raketa zemlja-zemlja i kopno-more. „U vezi ovog posljednjeg Kosigin je primetio da to shvata, jer moramo dobro čuvati našu obalu.“⁵²⁰

Ovom prilikom Bijedić i Kosigin su razgovarali i o situaciji na Bliskom istoku, mogućnostima gradnje gasovoda iz Irana prema Evropi, ali je zanimljiv dio razgovora o atomskim centralama. Kosigin je, naime, istakao „značaj izgradnje atomskih centrala. Interesovao se da li postoji mogućnost za gradnju atomskih centrala kod nas. Predsednik SIV je rekao da je u toku projekt za jednu atomsku centralu koju gradimo sa SAD. Kosigin je pitao zašto ne sa Sovjetskim savezom, na šta je predsjednik SIV odgovorio da se mogu razmotriti budući projekti za gradnju sa Sovjetskim savezom. Kosigin je izneo mogućnost izrade opreme za atomske centrale u Sovjetskom savezu. Naglasio je da treba tražiti uran, jer su njihovi naučnici dokazali prednosti ove sirovine koja se može tri puta prerađivati, te je moćnija snaga od gasa, nafte i uglja zajedno.“⁵²¹

520 Prije ovoga razgovora Bijedića i Kosigina o jugoslavenskim zahtjevima za većom sovjetskom vojnom pomoći Jugoslaviji ranije su razgovarali Leonid Brežnjev i jugoslavenski vojni ministar general Nikola Ljubičić. (AJ, KPR, I-4-d SEV, Beleška o razgovoru predsjednika Saveznog izvršnog veća Džemala Bijedića sa predsjednikom Saveta ministara SSSR A. Kosiginom, u Sofiji 20. juna 1974. godine).

521 AJ, KPR, I-4-d SEV, Beleška o razgovoru predsjednika Saveznog izvršnog veća Džemala Bijedića sa predsjednikom Saveta ministara SSSR-a Kosiginom, u Sofiji 20. juna 1974. godine. Krajem 1973. i početkom 1974. Jugoslavija je, vjerovatno i pod utjecajem tadašnje svjetske naftne krize koja je nastupila u drugoj polovici 1973. godine, znatno ubrzavala svoj program izgradnje nuklearne centrale, pri čemu je glavni oslonac bio na SAD. Početkom 1974. ekonomski savjetnik sovjetske ambasade u Beogradu K. Virjasov posjetio je člana SIV-a Borisa Šnuderla i s njim razgovarao o novinskim informacijama da će američka kompanija graditi nuklearnu centralu u Krškom. Virjasov se interesirao da li to znači jače vezanje Jugoslavije uz SAD, jer i SSSR „može da omogući korištenje sovjetskih nuklearnih kapaciteta za obogaćivanje uranove rude, o čemu je ranije bilo razgovora u našim susretima. SSSR može našu sirovinu da obogaćuje (to danas mogu samo SSSR i SAD) dok se elementi za gorivo po različitim tehnologijama mogu izraditi i u više drugih zemalja. Sovjetski savez isporučuje svoje gorivo jedino za NE koje je on isporučio“. (AJ, Predsjedništvo, F. 619, Pov. Br. 8/1, Beleška: Interes SSSR-a u vezi gradnje nuklearne centrale u Krškom, 15. januar 1974). U avgustu 1974. Jugoslavija je sklopila ugovor o nabavi opreme i gradnji nuklearne elektrane u Krškom snage 632 MW s američkim poduzećem Westinghouse Electric Corporation. Projektant je bilo poduzeće Gilbert Associates Inc., izvođači radova bila su domaća poduzeća *Gradis* i *Hidroelektra*, a montažu su obavili *Hidromontaža* i *Đuro Đaković*. Prvoga decembra 1974. položen je kamen temeljac Nuklearne elektrane Krško. (http://www.nek.si/hr/o_nek_u/povijest_nek_a,

Bijedić je tokom 1974. u nekoliko navrata razgovarao sa raznim sovjetskim diplomatama o vojnoj saradnji Jugoslavije i SSSR-a. Posebno su važni razgovori koje je Bijedić vodio sa potpredsjednikom Ministarskog savjeta SSSR-a Vladimirom Novikovim i načelnikom Glavnog štaba oružanih snaga SSSR-a Kuljikovim, te posebno razgovor sa sovjetskim ambasadorom V. Stjepakovom u Beogradu 13. novembra 1974. godine. Tada je Stjepakov uručio odgovor premijera Kosigina na jugoslavenski zahtjev za proizvodnju aviona MIG-21 bis. Sovjeti su smatrali da je proizvodnja tog aviona vrlo složena, te su predlagali da o tome eksperti dviju zemalja obave dodatne konsultacije, nakon čega bi Sovjeti donijeli odluku o tome da li će omogućiti Jugoslaviji proizvodnju tog tipa aviona.⁵²²

Osim sa sovjetskim premijerom, Bijedić se za vrijeme ovog zasijedanja SEV 21. juna 1974. susreo i sa rumunskim premijerom Maneskuom. Ovo nije bio prvi Bijedićev susret s rumunjskim predstavnicima, s obzirom da je jedan od prvih stranih političara s kojim se Bijedić susreo kao predsjednik Saveznog izvršnog vijeća bio rumunjski ministar vanjskih poslova Kornelije Manesku, koga je Bijedić primio već 4. avgusta 1971. godine.

U septembru 1972. Bijedić je u Beogradu bio domaćin rumunjskom premijeru Jonu Georgeu Maureru.⁵²³ No, ovaj razgovor od 21. juna 1974. bio je prevashodno u funkciji pripreme razgovora Tita i Čaušeskua, te mogućnostima ekonomske saradnje, posebno na planu energetike (izgradnje Hidrocentrale *Đerdap* II), zajedničkih istupanja na trećem tržištu i tako dalje.⁵²⁴ Kada je u julu 1974. Tito došao u Rumuniju, s njim je bio Bijedić, koji je tom prilikom s rumunjskim premijerom Maneskuom potpisao niz ugovora o saradnji dviju zemalja. Početkom oktobra 1974. Bijedić je ponovo u Rumuniji razgovarao sa rumunskim premijerom Mane Maneskuom i generalnim sekretarom Rumunjske komunističke partije Nikolae Čaušeskuom.⁵²⁵

posljednji pristup 29. januara 2011); Malo je poznato da je sarajevski *Energoinvest* početkom 1970. čak predlagao izgradnju nuklearne toplane radi toplifikacije Sarajeva („Nuklearna toplana u Sarajevu“, *Oslobođenje*, Tribina privrede, 22. januara 1970, 4).

522 AJ, KPR, I-5-b, SSSR, Beleška o razgovoru predsjednika SIV-a sa ambasadorom SSSR V. Stjepakovom, 13.XI. 1974. Ubrzo nakon Bijedićeve pogibije 1977. Jugoslavija se iz SSSR počela snabđivati verzijom aviona MIG-21bis. (Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo 1942-1992*, Beograd, 2006, 226).

523 „Posjete. Maurer stigao u Beograd“, *Oslobođenje*, 13. septembar 1972, 2.

524 AJ, KPR, I-4-d SEV, Beleška o razgovoru predsjednika Saveznog izvršnog veća Džemala Bijedića sa predsjednikom vlade Rumunije Maneskuom, u Sofiji 21. juna 1974.

525 „Džemal Bijedić u Bukureštu“, *Borba*, 5. oktobar 1974, 1; „Jugoslovensko-rumunski odnosi. Svestrana saradnja dve prijateljske zemlje“, *Borba*, 8. oktobar 1974, 1.

Bijedić se 21. juna 1974. susreo i sa premijerom Čehoslovačke Štrougalom. Štrougal je naglasio kako se odnosi dviju zemalja mogu znatno poboljšati, te pomenuo mogućnost saradnje u izgradnji atomske centrale u Čehoslovačkoj.⁵²⁶

Osim kontakata sa socijalističkim zemljama, Bijedić je u vrijeme svoga mandata učinio nekoliko važnih posjeta zapadnoevropskim zemljama. Tako je 23. januara 1972. posjetio Dansku predvodeći jugoslavensku delegaciju na sahrani danskoga kralja Frederika IX, ali je za vrijeme ovog gostovanja Bijedić sa predstavnicima danske Vlade razgovarao i o pitanjima političke i ekonomske saradnje dviju zemalja.⁵²⁷ Njegov slijedeći boravak u Danskoj bio je koncem oktobra 1974. kada je Tito na poziv danske kraljice Margarete posjetio Dansku, a Bijedić imao korisne razgovore sa danskim premijerom Polom Harlingom.

Tokom aprila 1972. Bijedić je boravio u trodnevnoj posjeti Austriji i tamo se susreo sa austrijskim premijerom dr. Brunom Krajskim. Bila je to uzvratna posjeta, s obzirom da je 1965. u Jugoslaviji boravio tadašnji austrijski kancelar Josef Klaus. Ova Bijedićeva posjeta je počela 12. aprila 1972. kada je on na čelu jugoslavenske delegacije doputovao na bečki aerodrom, gdje ga je dočekaao austrijski kancelar.⁵²⁸ Sa Bijedićem su u delagaciji bili član SIV Boris Šnuderl, zamjenik Saveznog sekretara za vanjske poslove Jakša Petrič, šef kabineta predsjednika SIV-a Nisim Konfino i drugi. Nakon uobičajenog zadržavanja na aerodromu, Bijedić se uputio u rezidenciju hotela „Imperijal“, gdje se kratko zadržao i potom imao susret sa austrijskim predsjednikom Republike Francom Jonasom. Jonas je iznio stav da je ova posjeta dokaz dobrih odnosa dviju zemalja, te da će se tokom razgovora predsjednika vlada ta prijateljska saradnja još više unaprijediti. Bijedić je zasluge za razvoj prijateljskih odnosa Jugoslavije i Austrije pripisao Titu i Jonasu.⁵²⁹ Nakon toga jugoslavenska delegacija,

526 AJ, KPR, I-4-d SEV, Beleška o razgovoru predsjednika Saveznog izvršnog veća Džemala Bijedića sa Lj. Štrougalom, predsjednikom Vlade ČSSR, 21. VI. 1974.

527 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 165; „Sahranjen Frederik Deveti“, *Oslobođenje*, 25. januar 1972, 1, 3.

528 AJ, Predsjedništvo, F. 605, Strogo pov, 50/72, Zvanična poseta predsjednika SIV-a Džemala Bijedića Austriji od 12. do 15. aprila 1972.

529 Jonas i Tito su imali više susreta. Prvi put su se susreli 1967, kada je Tito posjetio Austriju. Godine 1968. Jonas je posjetio Beograd, a 1969. dvojica predsjednika su se susreli u pograničnom mjestu Radgona kada su zajednički pustili u saobraćaj granični most. Četvrti susret je bio u septembru 1972, nakon ovog Bijedićevog boravka u Austriji. („SFRJ – Austrija. Počeli razgovori Tito – Jonas“, *Oslobođenje*, 14. septembar 1972, 2).

sa Bijedićem na čelu, posjetila je Gradsku vijećnicu gdje se upisala u tzv. „Zlatnu knjigu“ grada Beča.

Razgovori između Bijedića i Krajskog vodili su se, uglavnom o privrednim pitanjima, te pitanjima kulturne saradnje i općenito o dobrosusjedskim odnosima. Naravno, još prije susreta bilo je nagoviješteno da će dva premijera razgovarati i o međunarodnoj situaciji, posebno o prilikama u Evropi, te pripremi konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji.

Tokom razgovora dvojice premijera dominirala su privredna pitanja, ali su dotaknuta i politička pitanja, posebno u vezi s položajem slovenačke i hrvatske nacionalne manjine u Austriji. Bijedić je izrazio jugoslavenska očekivanja „da će se politika ostvarivanja prava slovenačke i hrvatske manjine u Austriji rješavati u saradnji i sporazumu.“⁵³⁰ Bijedić je predložio, a Krajski prihvatio „da se ubuduće šefovi vlada dviju zemalja redovno sastaju godišnje, što se na obje strane očekuje kao veoma važan faktor unapređenja jugoslovensko-austrijskih odnosa i saradnje.“ Nije, međutim, sve bilo tako. Bruno Krajski je 1975. bio u Jugoslaviji i na Brdu kod Kranja izražavao dobre namjere kada je u pitanju položaj koruških Slovenaca i gradišćanskih Hrvata, ali su se tokom 1976. odnosi između Austrije i Jugoslavije zaoštrili upravo zbog austrijskih namjera da se obavi specijalni popis pripadnika slovenačke i hrvatske nacionalne manjine u Austriji. Jugoslavenska je Vlada na to oštro reagirala, štampa je na tom pitanju široko mobilizirala jugoslavensku zajednicu, bilo je protestnih okupljanja, na kojima su se mogle čuti i optužbe da se radi o „buđenju neonacizma i šovinizma“ u Austriji,⁵³¹ ali ništa osim zaoštrevanja odnosa nije postignuto.

U vrijeme ove posjete Beču, Bijedić je primio i predstavnike koruških Slovenaca i gradišćanskih Hrvata. Predstavnici koruških Slovenaca su obavijestili Bijedića o tome „da je u posljednje vrijeme došlo do pozitivnih pomjeranja u rješavanju manjinskih pitanja. Oni su naročito pozdravili spremnost austrijske savezne Vlade da se formira komisija koja bi stalno raspravljala o manjinskom pitanjima. Takođe su ukazali na to da rješenje za dvojezične natpise, koje se priprema, ne može da dobije saglasnost manjine, jer ona ne prihvata principe na kojima se to rješenje treba da sprovede, niti

530 „Dijalog dva susjeda“, *Oslobođenje*, 13. aprila 1972, 3.

531 „Novi talas protesta. Odlučno protiv buđenja neonacizma i šovinizma“, *Oslobođenje*, 6. septembra 1976, 3.

to da na području na kojem manjina živi dođe do realizacije dvojezičnih natpisa.“

Gradišćanski Hrvati su smatrali „da u Gradišću nema potrebe za realizacijom člana sedam državnog ugovora. Naime, takvo mišljenje zastupali su predstavnici Konferencije hrvatskih gradonačelnika, dok su predstavnici Hrvatskog kulturnog društva potcrtali da i u Gradišću treba obezbijediti sprovođenje odredaba državnog ugovora, kao što je ravnopravnost hrvatskog jezika i nastava hrvatskog jezika u školama. Predstavnici [Konferencije hrvatskih gradonačelnika] su istakli da manjine ocjenjuju posjetu predsjednika Saveznog izvršnog vijeća Austriji kao vrlo korisnu.“⁵³²

Na kraju posjete, u zajedničkom saopćenju, naglašeno je da su odnosi dviju zemalja dobri, da su se oni uspješno razvijali zahvaljujući Titovoj posjeti Austriji 1967, te posjeti austrijskog predsjednika Jonasa Jugoslaviji 1968. godine. Potpisan je i Sporazum o privrednoj, industrijskoj i tehničkoj saradnji koji je predviđao obrazovanje mješovite komisije na vladinom nivou, čiji je zadatak bio da daje prijedloge za privredne inicijative i za intenzivniju industrijsku i tehničku kooperaciju.

Također je potpisan i sporazum o saradnji na području kulture, nauke i obrazovanja i pri tome je izraženo mišljenje da konkretan program saradnje u ovim oblastima treba da bude što prije sporazumno izrađen. Obje strane su se saglasile da započnu pregovore za zaključenje sporazuma o obostranom priznanju maturalnih svjedočanstava, kao i sporazuma u vezi sprječavanja duplog oporezivanja. Predviđalo se da pregovori o obostranom priznanju maturalnih svjedočanstava u objema zemljama kao i sporazum u vezi visokoškolskih diploma trebaju početi što prije.

Obje delegacije su se saglasile da se saradnja u pograničnim krajevima odvija u duhu dobrosusjedskih odnosa, te da „slovenačkoj i hrvatskoj manjini u Austriji pripada važna funkcija povezivanja u odnosima dviju susjedskih zemalja. Jugoslavenska je delegacija posebno insistirala na poboljšanju položaja slovenačke i hrvatske nacionalne manjine u Austriji.“⁵³³

Od Bijedićevih posjeta zapadnoevropskim zemljama izdvajamo još posjete Francuskoj, Belgiji i Luksemburgu, koje je obavio početkom 1976. godine. Ove su posjete važne jer su bile dio napora koje su Bijedić i njegova Vlada upravo tada namjeravali poduzeti radi popravljanja negativ-

532 „Nesmetani razvitak nacionalnih manjina“, *Oslobođenje*, 15. 4. 1972, 2.

533 „Zajedničko saopštenje“, *Oslobođenje*, 15. 4. 1972, 3; „Komentar – Uspješna posjeta“, *Oslobođenje*, 16. 4. 1972, 3.

nih kretanja u privrednoj razmjeni između Jugoslavije i zemalja Evropske ekonomske zajednice. Naime, orijentiranost Jugoslavije ka kupovini industrijske opreme na Zapadu počela je poprimati jednu negativnu dimenziju – u kooperaciji sa nekim zapadnoevropskim partnerima jugoslavenskim je partnerima sve češće dopadalo samo sklapanje gotovih industrijskih dijelova proizvedenih i kupljenih na Zapadu, što je, naravno, negativno utjecalo na vanjskotrgovinski bilans zemlje⁵³⁴ Bijedić je to želio prekinuti i zbog toga je početkom 1976. krenuo na ovu zapadnoevropsku diplomatsku turneju.

Posjeta Francuskoj je bila treći po redu susret jugoslavenskih i francuskih premijera, a prije toga posljednji susret je bio u aprilu 1971, dakle prije Bijedićevog imenovanja na funkciju predsjednika jugoslavenske Vlade. Poziv za ovu posjetu upućen je Bijediću u februaru 1975. kada je Francusku posjetio člana SIV-a Jože Smole, koji se tom prilikom susreo i sa francuskim premijerom Širakom. Za vrijeme posjete francuskog ministra vanjskih poslova Sovanjarga Beogradu, u maju 1975. godine, poziv je ponovljen, da bi prilikom razgovora Josipa Broza sa francuskim predsjednikom Žiskarom d'Estenom u Helsinkiju na Konferenciji o evropskoj sigurnosti i saradnji krajem jula i početkom avgusta 1975. godine definitivno utanačena ova Bijedićeva posjeta.

Ova je posjeta Francuskoj za Jugoslaviju je bila posebno značajna, jer je Francuska bila važan faktor ne samo unutar grupe najutjecajnijih zemalja u međunarodnim odnosima, nego i kao prihvatljiv partner u odnosima sa zemljama van blokova. Francuska je, također, bila važan partner zbog njezina specifičnog položaja u zapadnim zemljama (članica NATO, ali ne izravno u funkciji atlantske politike). Osim toga, Francuska je bila važan činilac u jugoslavenskim naporima za unapređenjem odnosa sa Evropskom ekonomskom zajednicom. Uz to, Jugoslavija je bila važna i za francusku politiku, s obzirom na jugoslavenski utjecaj u pokretu nesvrstanih zemalja.⁵³⁵

Cilj posjete Francuskoj bio je poboljšanje ekonomske saradnje dviju zemalja, koja je bila ispod realnih mogućnosti. U Platformi za taj susret navedeno je da je osnovni cilj posjete „napor da se nađu šira i prihvatljivija rešenja za uspon ekonomske saradnje, kako na striktno bilateralnom planu

534 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 167.

535 AJ, KPR, I-5-b Francuska. Informacija (Platforma) povodom zvanične posete predsjednika SIV-a Džemala Bijedića Francuskoj, od 16. do 18. februara 1976. god, Beograd, 4. februara 1976.

tako i u sklopu naše saradnje sa EZ, kao sastavni deo naše šire strateško-političke potrebe za intenziviranjem naše ukupne ekonomske saradnje sa zapadom i za što izraženiju geopolitičku diversifikaciju tih odnosa u celini.⁵³⁶ S jugoslavenske strane se ocenjivalo da ekonomski odnosi između dviju zemalja osjetno zaostaju iza realnih mogućnosti. Francuska je zauzimala četvrto mjesto u jugoslavenskoj robnoj razmjeni sa industrijski razvijenim zemljama, ali svega 2,2% u ukupnom jugoslavenskom izvozu, te 4,6% u ukupnom jugoslavenskom uvozu, što je dovelo do jugoslavenskog deficita u iznosu od 243 miliona dolara u 1975. godini⁵³⁷ Ovaj deficit je bio posljedica uvoza velikih količina investicione opreme iz Francuske u Jugoslaviju.

Francuska je tada zauzimala zapaženo mjesto u zaduživanju Jugoslavije prema inostranstvu i nalazila se na četvrtom mjestu. Po osnovu zajmova i komercijalnih kredita to je zaduženje iznosilo 514 miliona dolara. No, kao pozitivno se isticalo jugoslavensko-francusku saradnju u izvođenju projekata u trećim zemljama (Libija, Alžir, Zambija, Grčka).

Bijedić je prilikom ove posjete Francuskoj o razvoju bilateralne saradnje razgovarao sa francuskim premijerom Žakom Širakom i francuskim predsjednikom Valeri Žiskar d'Estenom. Prema diplomatskim izvorima, koje su prenosile tadašnje novine, rezultat ove Bijedićeve posjete Francuskoj bio je iskazivanje volje da se unaprijedi ekonomska saradnja i smanji jugoslavenski debalans, te da se povećaju investicije i industrijska kooperacija, te zajedničko nastupanje na tržištima trećih zemalja.⁵³⁸

Osim ekonomskih efekata, ova Bijedićeva posjeta Francuskoj trebala je imati i političke posljedice. Glavni cilj je bio doprinijeti „daljoj afirmaciji i jačanju naše nezavisne, nesvrstane pozicije i politike u kontinuitetu napora da, na najvišim nivoima, održavamo i produbljujemo saradnju i aktivne dijaloge sa vodećim zemljama u svetu. U tom okviru poseta i razgovori treba da doprinesu i stvaranju na Zapadu što realnijih predstava kako o stabilnosti našeg sistema, tako i o trajnosti naše pozicije i politike u međunarodnim odnosima.“⁵³⁹ Osim toga, jugoslavenska diplomacija je

536 AJ, KPR, I-5-b Francuska. Informacija (Platforma) povodom zvanične posete predsjednika SIV-a Džemala Bijedića Francuskoj, od 16. do 18. februara 1976. god, Beograd, 4. februara 1976.

537 Zanimljivo je da su tadašnje novine izvještavale da je taj deficit iznosio puno više – čak 363,8 miliona dolara.

538 „Završena zvanična poseta predsjednika SIV Francuskoj. Žiskar d'Esten razgovarao sa Bijedićem“, *Borba*, 19. februar 1976, 1.

539 AJ, KPR, I-5-b Francuska. Informacija (Platforma) povodom zvanične posete

predviđala da će Francuska i u buduće nastaviti razvijati dobre odnose kako sa ostalim zapadnim zemljama, tako i sa nesvrstanim „težeći da razvija bilateralne odnose, naročito sa najaktivnijima među njima, što odgovara ambicijama Francuske u razvijanju posredničke uloge između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju“! O unapređenju i uravnoteženju robne razmjene Bijedić se angažirao i nakon završetka ove posjete. Tako je on 3. juna 1976. u Beogradu razgovarao sa ministrom spoljne trgovine Francuske Rejmonom Barom.⁵⁴⁰ Osim iskazanog interesa za razvoj industrijske, Bijedić je izrazio interes i za naučno-tehničku saradnju na planu nuklearne energije. Dogovoreno je da u ime jugoslavenske Vlade Janko Smole pripremi poseban elaborat s jasnim navođenjem jugoslavenskih prijedloga u vezi sa saradnjom na polju nuklearne energije „što će francuska strana odmah ozbiljno razmotriti, da bi videli kako da organizujemo saradnju.“ Bijedić je istakao da je na polju razvoja nuklearne energije bilo problema i određenih nesporazuma „pošto se to odmah povezivalo sa nuklearnim oružjem, a ne sa mogućnostima na mirnodopskom planu, koje je od velikog značaja za sve zemlje u razvoju.“ Francuski je ministar naglasio da Francuska smatra polje nuklearne saradnje kao stvar širenja tehnologije, naravno u mirnodopske svrhe, a tu je Francuska postigla velike rezultate. Postoje razne mogućnosti korišćenja nuklearne tehnologije, posebno za električnu energiju, a cjelokupnu saradnju treba zasnivati na bazi poštovanja međunarodnih obaveza u pogledu garancija. Pošto Jugoslavija želi tu vrstu saradnje, Francuska je spremna da je prihvati. Sudeći prema ovoj bilješci, Bijedić je sa ministrom Barom najviše razgovarao upravo o ovoj saradnji na polju nuklearne energije, a Francuzi su obećali pružiti odgovarajuću pomoć, razumijevajući jugoslavensku želju za novim izvorima energije, osim nafte.⁵⁴¹

Nakon Francuske, Bijedić je od 18. do 20. februara 1976. boravio u Belgiji i razgovorao sa belgijskim premijerom Leom Tindemansom, a zatim je u Luksemburgu razgovarao sa premijerom Gastonom Tornom.⁵⁴²

U sve tri zemlje tokom razgovora su dominirala ekonomska pitanja. Belgijski premijer je nakon razgovora sa Bijedićem izjavio da Belgija

predsednika SIV-a Džemala Bijedića Francuskoj, od 16. do 18. februara 1976. godine, Beograd, 4. februara 1976.

540 AJ, KPR, I-5-b Francuska. Beleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića sa ministrom spoljne trgovine Francuske Rejmonom Barom, 3. VI. 1976.

541 AJ, KPR, I-5-b Francuska. Beleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića sa ministrom spoljne trgovine Francuske Rejmonom Barom, 3. VI. 1976.

542 „Ohrabrenje za tješnju saradnju“, *Oslobođenje*, 18. februara 1976, 7.

podržava jugoslavenske napore za uravnoteženje međusobne privredne razmjene.

Za vrijeme boravka u Briselu, Bijedić je u Palati Evropske ekonomske zajednice bio gost potpredsjednika Izvršne komisije ove organizacije Kristofora Somsa. Sarajevsko *Oslobođenje* je pisalo kako su tokom ovog razgovora „sve članice EEZ upoznate (...) sa zvaničnim memorandumom naše Vlade gdje je [iskazana] jugoslovenska preokupacija u domenu privredne saradnje sa ovom zajednicom i posljedicama koje mogu proizaći iz restrikcija koje limitiraju razmjenu u oba pravca.“⁵⁴³

Bijedić je 1. aprila 1976, govoreći u Odboru za vanjsku politiku Saveznog vijeća o rezultatima svoje posjete Francuskoj, Belgiji i Luksemburgu, kazao da je svojim domaćinima jasno stavio do znanja da Jugoslavija neće dopuštati veći uvoz iz tih zemalja ukoliko se ne obezbijedi i veći izvoz iz Jugoslavije u te zemlje.⁵⁴⁴ Bilo je to jako važno, jer se time uspostavljao novi obrazac jugoslavenske vanjskotrgovinske razmjene koji se temeljio na povezanosti uvoza sa izvozom. Rezultati nisu izostali, s obzirom da je krajem juna 1976. u Briselu potpisan sporazum između Jugoslavije i Evropske ekonomske zajednice o trgovini tekstilnim proizvodima, kojim je predviđen liberalniji uvoz jugoslavenskih tekstilnih proizvoda u EEZ, osim nekih pamučnih prerađevina za koje su i do tada postojali uvozni „plafoni“, ali je sporazum predviđao u skoroj budućnosti ukidanje svih bilateralnih uvoznih ograničenja.⁵⁴⁵ Bio je to, ipak, određeni napredak u trgovini između Jugoslavije i zemalja Evropske ekonomske zajednice. Nekoliko mjeseci kasnije, u decembru 1976, Bijedić je u Beogradu o saradnji Jugoslavije i Evropske ekonomske zajednice razgovarao sa predsjedavajućim Vijeća ministara EEZ Maks Van der Stulom. U ovim je razgovorima Bijedić posebno istakao jugoslavenski koncept privredne saradnje „na bazi finansijske i investicione saradnje i zajedničkih ulaganja u proizvodnju na dugoročnoj osnovi“, a predstavnici EEZ su sa svoje strane izrazili spremnost da „razmotre i stimulišu više forme privredne saradnje, kao što su zajednička investiciona ulaganja i poduhvati.“⁵⁴⁶

543 *Oslobođenje*, 20. februara 1976, 7.

544 D. Bartolović, *Džemal Bijedić*, 170.

545 *Oslobođenje*, 28. juna 1976, 6.

546 „Počeli zvanični razgovori delegacija SFRJ i EEZ. Obostrana spremnost za proširenje saradnje“, *Oslobođenje*, 2. decembar 1976, 6.

Posjete Sovjetskom Savezu

Bijedić je nekoliko puta boravio u Sovjetskom savezu, pri čemu su važne njegove posjete Moskvi u julu 1972. kada je sudjelovao na 26. zasjedanju Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć, te posebno zvanična državna posjeta u aprilu 1975. godine.

Iako Jugoslavija nije bila članica SEV-a, boravak jugoslavenske delegacije na čelu sa premijerom Bijedićem na 26. zasjedanju u julu 1972. bio je veoma važan, jer je to bilo prvo zasjedanje ove zajednice na kojem je sudjelovala i jugoslavenska delegacija. Bijedić je tom prilikom potpisao protokol koji se odnosio na dio odluke o zajedničkim naporima zemalja-članica ove organizacije i Jugoslavije u budućim naučno-tehničkim istraživanjima i u razvoju elektroenergetike i hemijske industrije.⁵⁴⁷

Ova Bijedićeva posjeta Moskvi i njegovo sudjelovanje na 26. zasjedanju SEV izazvalo je veliki interes u svijetu. Većina komentara u stranoj, posebnoj zapadnoj štampi, ali i u krugovima zapadnih vlada, špekulirala je o značaju ove posjete i pitala se da li ona može značiti i promjenu statusa SFRJ u SEV, te da li će ona dovesti do jugoslavenske privredne i političke preorijentacije u smislu većeg približavanja socijalističkom bloku. Predstavnici ambasada Francuske, Italije, SR Njemačke, Švedske, Kanade i drugih država tražili su informacije u Ministarstvu vanjskih poslova SFRJ o značaju te Bijedićeve posjete, posebno se interesirajući da li ta posjeta „odražava naše zadovoljstvo dostignutim stepenom odnosa, kao i da li to znači određeno približavanje Jugoslavije SEV“; tražili su, osim toga, i informacije o tome kakve je sve sporazume Bijedić tamo potpisao i slično. Funkcioneri State Departmenta su izjavili jugoslavenskim diplomatama u Vašingtonu da im se čini da „odlazak predsjednika SIV-a na zasjedanje SEV simbolizira poseban napor Jugoslavije za veću ekonomsku saradnju sa SEV“, i da „imaju utisak kao da se radi o preorijentaciji jugoslovenske privrede.“ Interesirali su se i da li će to imati i neke političke implikacije.

Zapadna štampa je široko pisala o ovoj Bijedićevoj posjeti, dajući joj prevashodno politički karakter. Većina tih napisa je tvrdila kako je ova Bijedićeva posjeta dogovorena prilikom Titove posjete Moskvi,⁵⁴⁸ te

547 „Bijedić u Moskvi“, *Borba*, 11. juli 1972, 1; „Završeno godišnje zasjedanje Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć“, *Borba*, 13. juli 1972, 1; „Bijedić otputovao iz Moskve“, *Borba*, 14. juli 1972, 1.

548 Tito je u Moskvi boravio od 5. do 10. juna 1972. godine.

da ona znači približavanje Jugoslavije SEV-u i istočnom bloku. S druge strane, istočnoevropske zemlje su pozitivno ocijenile Bijedićev istup na sesiji SEV-a.⁵⁴⁹

Povodom ovakvih špekulacija jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova je načinilo odgovarajuće instrukcije svim diplomatsko-konzularnim predstavništvima o tome kako treba objašnjavati karakter te posjete, a ubrzo je uslijedila i posjeta Nikolaja Fadejeva, sekretara SEV-a Beogradu. Suština je bila u tome da je 1964. između Vlade SFRJ i SEV-a potpisan poseban sporazum kojim je Jugoslavija dobila poseban tretman koji joj je omogućivao saradnju sa SEV-om do razine i u područjima koja odgovaraju jugoslavenskim nacionalnim interesima. Na temelju toga sporazuma Jugoslavija je održavala saradnju sa SEV-om u oblastima vanjske trgovine, valutno-finansijskih pitanja, mašinogradnje, obojene metalurgije, nafte i gasa, naučno-tehničke saradnje, energetike, transporta, statistike i vodoprivrede. U toj saradnji „zemlje-članice SEV prihvatile su jugoslovenske privredne organizacije kao partnere i pokazale razumevanje za pronalaženje rešenja koja vode računa o specifičnostima privrednog sistema SFRJ, čime je omogućeno pristupanje pojedinim multilateralnim sporazumima, a takođe otvorene mogućnosti i za proširenje ove saradnje. Zemlje-članice SEV već sada učestvuju sa oko 30% u ukupnom spoljnotrgovinskom prometu SFRJ“, a pokrenuta je i saradnja na planu modernizacije transportnih sistema, pri čemu je jugoslavenska strana istaknula interes za izgradnju jadranskog naftovoda preko koga bi se zemlje SEV-a snabdijevale naftom iz zemalja trećeg svijeta.⁵⁵⁰

Jugoslavenska je strana shvatila kako zemlje SEV-a nastoje što je moguće izravnije vezati Jugoslaviju sa SEV-om, ali je, uprkos tome, iskazivala spremnost da „bez obzira na određene motive članica SEV za saradnju sa Jugoslavijom, naš je interes da pojačamo saradnju u okviru SEV u svim onim oblastima za koje naše privredne organizacije i grupacije pokazuju neposredan i dugoročniji interes. S tim u vezi učešće delegacije SFRJ na nedavno održanoj XXVI. sesiji SEV, na čelu sa Predsednikom SIV, predstavlja izraz spremnosti i interesa Jugoslavije da proširuje ekonomsku saradnju sa ovim zemljama i putem razvijanja saradnje sa SEV na osnovu postojećeg sporazuma i uzajamno izraženog interesa. Postojeći sporazum

549 AJ, KPR, I-4-d, SEV, Informacija o reagovanju u inostranstvu u vezi učešća predsednika Saveznog izvršnog vijeća Džemala Bijedića na XXVI sesiji SEV.

550 AJ, KPR, I-4-d SEV, Beleška o našim odnosima sa SEV /u vezi posete sekretara SEV Fadejeva/, Beograd, 10. X. 1972.

sa SEV nam omogućava da razvijamo saradnju na ovim osnovama, zadržavajući pri tom svoj specifični status i ne dovodeći u pitanje nezavisan i vanblokovski položaj Jugoslavije.”⁵⁵¹

U aprilu 1975. Bijedić je ponovo posjetio Moskvu, ali ovaj put riječ je bila o zvaničnoj posjeti Sovjetskom savezu. Bijedić je razgovarao sa sovjetskim premijerom Aleksejem Kosiginom.⁵⁵² Prethodni njihov susret bio je u septembru 1973, kada je Kosigin bio u posjeti Beogradu.⁵⁵³ Ova Bijedićeva posjeta je bila nastavak susreta visokih političkih predstavnika dviju zemalja „koji su poslednjih godina postali redovna praksa. U svim tim prilikama vršena je široka razmena mišljenja sa akcentom na traženju novih mogućnosti za dalje unapređenje međusobnih odnosa u raznim oblastima saradnje, kao i brojnim aktuelnim međunarodnim pitanjima.“ No, od susreta Tita i Brežnjeva u novembru 1973. u Kijevu, ovo je bio prvi susret na visokom političkom nivou.⁵⁵⁴

Kao osnovni cilj u pripremi ove posjete jugoslavenska je strana istakla razvoj ekonomske saradnje, ali i razgovor o međusobnim političkim odnosima i kriznim žarištima u svijetu. Platforma Bijedićeve posjete SSSR-u je razmatrana na sjednici Predsjedništva SFRJ 28. marta 1975. godine.⁵⁵⁵ U Platformi se naglašavalo kako je to uzvratna posjeta, te da do nje dolazi „u trenutku složenog i protivurečnog razvoja međunarodne situacije i odnosa na svetskoj sceni u kojima SSSR, posebno kad se radi o Evropi, B[liskom] I[stoku], odnosima među velikim silama i sl. ima izvanredno važnu ulogu.“ Diskutirajući o ovoj Platformi, nakon što je na sjednici Predsjedništva Bijedić izložio šta se sve može očekivati u razgovorima, za šta bi trebalo pripremiti i odgovarajuće stavove, Tito je usmjerio tu posjetu na ekonomska, a ne na politička pitanja. Tom je prilikom Tito kazao da „ni o spoljno-političkom pitanju ne bih mnogo sa njima, ja bih više na ekonomskim odnosima, glavni prioritet bi trebalo dati ekonomskim odnosima, međunarodnim ekonomskim odnosima, naši bilateralni i ekonomski odnosi. Jer, inače, ako se bude išlo i jedno i drugo, onda se tu raspline. Ja smatram da treba uglavnom tu da se zadržimo najviše, na pitanju ekonomskih odnosa.“

551 AJ, KPR, I-4-d SEV, Beleška o našim odnosima sa SEV /u vezi posete sekretara SEV Fadejeva/, Beograd, 10. X. 1972.

552 *Oslobođenje*, 10. 4. 1975, 1

553 AJ, Predsjedništvo, F. 613, Pov. br. 213/1, Pregled reagovanja svetske štampe povodom posete premijera Kosigina, Beograd 1. X. 1973.

554 Tito i Brežnjev su se sastali u Beogradu u septembru 1971, pa zatim ponovo u junu 1972. godine. U hronologiji tih susreta osim susreta u Kijevu 1973. valja još istaknuti Brežnjevlev dolazak u Beograd u novembru 1976. godine.

555 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 34. sjednica Predsjedništva SFRJ 28. marta 1975.

Ipak je preporučio Bijediću da bi bilo dobro čuti sovjetski stav o Bliskom istoku. Sugerirao je Bijediću da tokom razgovora pokuša procijeniti „kako oni sada posle debakla ove američke politike, kako gledaju dalje, to bi bilo dobro [doznati].“ Iako je to bila uobičajena razmjena mišljenja pred ovako važne posjete, ovo ipak ukazuje koliko je Tito bio glavni kreator vanjske politike, a svi ostali su se jednostavno uklapali u te njegove vizije.

Prilikom ovog Bijedićevog dolaska u Moskvu prijem je bio izuzetno srdačan. „Aerodrom Vnukovo bio je za ovu priliku izuzetno svečano ukrašen. Jugoslavensko-sovjetske zastave lepršale su se na sve strane. Na zgradi aerodroma isticao se pozdrav na srpskohrvatskom i ruskom jeziku: ‘Dobro došao, druže Bijediću’. Počasni odred sovjetske armije stajao je u stavu mirno, odajući počast visokom gostu iz Jugoslavije. Nekoliko stotina jugoslavenskih građana koji žive i rade u Moskvi, došlo je na Vnukovo da pozdravi predsjednika SIV-a.“

Bijedić je u Moskvi 9. aprila razgovarao sa sovjetskim premijerom Aleksejem Kosiginom, te 10. aprila 1975. i sa generalnim sekretarom CK KPSS Leonidom Brežnjevom. Ovaj razgovor sa Brežnjevom je bio vrlo zanimljiv.⁵⁵⁶ Brežnjev je svoj govor počeo hvaleći dobre odnose SSSR i Jugoslavije naglašavajući da „sve što smo se dogovorili bilo je realizovano. Jugoslaviju okružuje ceo svet. Međutim (...) SSSR je najbolji prijatelj Jugoslavije. Sa druge strane, rekao je da se govori da postoje neki ljudi koji žele da pomute naše međusobne dobre odnose. Njemu je govoreno da navodno u Sovjetskom Savezu postoji jedan centar u kome su okupljeni ljudi koji rade protiv Jugoslavije. Isto tako je čuo da je neki naš bivši general šef tog centra. Međutim, njegova služba bezbednosti nije ništa slično pronašla, osim što se trudila da ne dozvoli razne provokacije (...).“

Na sjednici Predsjedništva 16. aprila 1975. Bijedić je podnio usmjeni Izvještaj o putu u Sovjetski savez,⁵⁵⁷ a detaljan Izvještaj razmatran je na sjednici Predsjedništva SFRJ održanoj 23. aprila 1975. godine. Prema ovom izvještaju, što ga je 17. aprila 1975. sastavio Savezni sekretarijat za inostrane poslove, posjeta je trajala od 9. do 15. aprila 1975. godine. Osim Moskve, Bijedić je posjetio Lenjingrad (11-13. aprila) i Kijev (13-15. aprila), s tim da je posjeta Kijevu tretirana kao Bijedićeva posjeta Ukrajinskoj SSR.⁵⁵⁸

556 AJ, KPR, I-5-b SSSR, Beleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića sa generalnim sekretarom CK KPSS L.I. Brežnjevom – 10. aprila 1975. u Moskvi.

557 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 34. sjednica predsjedništva SFRJ 16. aprila 1975.

558 AJ, KPR, I-5-b SSSR, Izvještaj o poseti predsednika SIV Džemala Bijedića SSSR-u, 17. 4. 1975.

Tokom ove posjete potpisana su tri dugoročna sporazuma: o uzajamnim isporukama brodova i brodske opreme, o učešću jugoslavenske mašinogradnje u proizvodnji opreme za atomske električne centrale i o saradnji u oblasti automobilske industrije.

Nakon ove posjete, Džemal Bijedić je 21. jula 1975. poslao pismo Vladi SSSR moleći tehničku pomoć u gradnji poligona za ispitivanje zenitnih raketnih kompleksa „Strijela 2-M“, ali je sovjetski odgovor stigao tek 22. oktobra 1975, i to negativan. Naime, u odgovoru je navedeno da „Vlada SSSR (...) smatra da bi bilo svrsishodno ispitivanje tih kompleksa vršiti na poligonu koji se gradi u Narodnoj Republici Poljskoj uz pomoć Sovjetskog Saveza (suglasnost poljske strane postoji).“⁵⁵⁹ Sudeći po tome, moglo bi se zaključiti da Bijedićeve posjete SSSR nisu polučile stopostotni učinak, ali su važne zbog toga što ukazuju na svu kompleksnost tadašnjih jugoslavensko-sovjetskih odnosa.

Posjeta Sjedinjenim američkim državama

Do Bijedićeve posjete Sjedinjenim američkim državama došlo je 1975. godine, kada je razgovarao sa američkim predsjednikom Džeraldom Fordom, te generalnim sekretarom UN Kurtom Valdhajmom.⁵⁶⁰ Tokom ove posjete, Bijedić je dobio zlatni ključ grada Njujorka, što je bilo veliko priznanje jugoslavenskom premijeru.

Prije odlaska u SAD Bijedić je u Beogradu razgovarao sa predsjednikom američke EXIM banke Viljemom Kejsijem. Cilj ovih razgovora je bio unapređenje saradnje sa ovom bankom kako bi se nabavila moderna tehnologija iz SAD potrebna jugoslavenskim preduzećima za što uspješniji nastup na međunarodnom tržištu.⁵⁶¹ Kejsi je istakao da je impresioniran jugoslavenskim razvojem, te naglasio da je zadovoljan što firma iz SAD

559 AJ, KPR, I-5-b SSSR, Pismo A. Kosigina - Džemalu Bijediću, 22. 10. 1975.

560 „Džemal Bijedić u poseti SAD“, *Borba*, 19. mart 1975, 1; „Predsednik Saveznog izvršnog veća u poseti SAD, *Borba*, 20. mart 1975, 1; „Predsednik Saveznog izvršnog veća u zvaničnoj poseti SAD, *Borba*, 21. mart 1975, 1; „Bijedić završio zvanični deo posete SAD. Spremnost za dalji razvoj odnosa“, *Borba*, 22. mart 1975, 1; Bijedić se sa Valdhajmom prvi put susreo u Beogradu 1. septembra 1972, u vrijeme Valdhajmove posjete Jugoslaviji i to kao Bijedićev gost. („Posjete. Valdhajm kod Bijedića“, *Oslobođenje*, 2. septembra 1972, 2).

561 AJ, KPR, I-5-b SAD, Beleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića sa predsjednikom EXIM banke Viljemom Kejsijem, 10. 1. 1975.

gradi nuklearnu centralu u Krškom. „Jugoslavija je jedan od njihovih najvećih partnera u Evropi i u svetu, na vrhu je liste primalaca kredita – do jedne milijarde dolara.“

Bijedić je na poziv predsjednika SAD Džeralda Forda i američke Vlade zvanično posjetio SAD od 18. do 22. marta 1975. godine.⁵⁶² On je već 19. marta na ručku u Bijeloj kući razgovarao sa američkim predsjednikom. „Osvrćući se na privrednu saradnju između Jugoslavije i SAD Ford je sa zadovoljstvom istakao ugovor sa Westing-Hausom za isporuku nuklearnog reaktora za elektranu u Krškom i Dow Chemical, za koga veruje da se dugoročno orijentiše na saradnju sa Jugoslavijom.“⁵⁶³ Osim toga, američki je predsjednik izrazio podršku neovisnosti Jugoslavije i njenog cjelovitosti „u sadašnjem nacionalnom sastavu i u postojećim granicama, zbog uloge koju igra i stavova koje zastupa [u politici koju vodi]“.

Uz Forda ovom su razgovoru prisustvovali sekretar za poljoprivredu Erl Butz, sekretar za trgovinu E. Dent, direktor za upravu i budžet Džems Lin, vršilac dužnosti državnog sekretara R. Ingerssol, predsjednik Američke izvozno-uvozne banke (Exim Bank) V. Kejsi, američki ambasador u Beogradu Malcolm Toon i drugi.

Bijedić se susreo i s predsjednikom Vanjsko-političkog odbora Predstavničkog doma Kongresa SAD T. Morganom i nizom američkih kongresmena i senatora, te sa predsjednikom Svjetske banke R. Maknamarom i generalnim sekretarom Međunarodnog monetarnog fonda Johanesom Witteveenom.

Osim razgovora sa članovima američke administracije, senatorima i kongresmenima, Bijedić se sastao i sa generalnim sekretarom UN-a Kurtom Valdhajmom.

Američki ambasador u Beogradu, Malcolm Toon, ocijenio je Bijedićevo posjetu veoma uspješnom i korisnom,⁵⁶⁴ a ubrzo nakon ovih političkih razgovora sa američkom administracijom Bijedić je razgovarao i sa predsjednikom američko-jugoslavenskog privrednog savjeta Džonom Barlingemom.⁵⁶⁵

562 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 34, Izveštaj o poseti predsednika SIV-a Sjedinjenim američkim državama, Beograd, 29. marta 1975. godine.

563 AJ, KPR, I-5-b SAD, Informacija o razgovorima predsednika SIV-a Džemala Bijedića za vreme posete SAD, 24. 3. 1975.

564 AJ, KPR, I-5-b SAD, Beleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića sa ambasadorom SAD Malkolm Tunom, 16. 4. 1975. god.

565 AJ, KPR, I-5-b SAD, Beleška o razgovoru predsednika SIV Džemala Bijedića sa Džonom Barlingemom, predsjednikom Američko-jugoslavenskog privrednog savjeta, 19. maja 1975.

Ova posjeta SAD, u okviru koje se susreo sa američkim predsjednikom, te posjeta Sovjetskom savezu, koja je uslijedila ubrzo nakon toga i susret sa sovjetskim liderom Leonidom Brežnjevom, pokazuju koliko su Bijedić i čitava jugoslavenska vanjska politika toga doba bili svjesni nepohodnosti razvijanja odnosa sa obje velesile. Domet i ovih Bijedićevih posjeta bio je proporcionalan utjecaju koji je Jugoslavija tada imala u svjetskoj politici i privredi.

Posjeta Kini

Nakon što je tokom 1975. posjetio Sjedinjene američke države i Sovjetski savez, Bijedić je iste godine posjetio još jednu veliku silu – Kinu. Bijedić je u Kini bio od 6. do 12. oktobra 1975. godine, a poseban značaj ovoj posjeti daje činjenica da je to bila prva posjeta jugoslavenskog premijera ovoj zemlji.⁵⁶⁶ Nije to, međutim, bio prvi Bijedićev susret s nekim od kineskim visokih političkih predstavnika, s obzirom da se godinu dana prije toga, u decembru 1974, u Beogradu susreo sa zamjenikom kineskog ministra vanjskih poslova.

U Peking u on se sastao sa kineskim prvim potpredsjednikom Vlade Teng Hsiao Pingom, koji je u to doba zamjenjivao bolesnog premijera Ču En Laja. Sam doček u Peking bio je veoma živopisan: na aerodromu su Bijedića dočekali visoki kineski dužnosnici, a nakon intoniranja dviju nacionalnih himni „Džemal Bijedić i članovi delegacije u pratnji visokih kineskih rukovodilaca prošli su kroz špalire oko pet hiljada omladinaca i omladinki odjevenih u živopisnu raznobojnu odjeću, koji su igrali, mahali cvijećem, jugoslavenskim i kineskim zastavama i kličući dobrodošlicu jugoslavenskim gostima. Poslije ovog divnog spektakla, kakav se priređuje ovdje šefovima država i vlada, Džemal Bijedić se odvezao u svoju rezidenciju u zapadnom dijelu grada gdje odsjedaju najviši inostrani gosti.“⁵⁶⁷ Nakon razgovora sa Teng Hsijao Pingom, Bijedića je primio i kineski predsjednik Mao Ce Tung. Svi ovi razgovori su se većim dijelom odnosili na vanjskopolitička pitanja, a manje na ekonomske odnose dviju zemalja. Htijući impresionirati Bijedića, Kinezi su mu pokazali ogroman podzemni grad ispod Pekinga, za slučaj atomskoga napada.⁵⁶⁸

566 AMSPS, PA, f. 78, d. 1, 453096.

567 „Džemal Bijedić doputovao u Peking“, *Borba*, 7. oktobar 1975, 1.

568 Raif Dizdarević, *Vrijeme koje se pamti. Događaji i ličnosti*, Sarajevo, 2006, 269.

Posebno je svečan bio Bijedićev doček u glavnom gradu provincije Kjangsi - Nankingu, na rijeci Jankce. „Više hiljada omladinaca i djece u narodnim nošnjama, sa korpama cvijeća, ukrašenim suncobranima, hiljadama raznobojnih balona – dočekalo je Džemala Bijedića, njegovu suprugu i članove delegacije pravim spektaklom boja, muzike, igara i akrobatike.“⁵⁶⁹ Ovdje su Bijediću pokazani neki vojni objekti te priređeni manji vojni manevri.⁵⁷⁰ Zanimljivo je kako je jugoslavenska štampa izvještavala o ovom spektakularnom dočeku. Cilj je bio pokazati u što boljem svjetlu Kinu i njezinu veličinu. Opisujući Bijedićev obilazak mosta na rijeci Jankce u Nankingu novinari nisu propustili zabilježiti kako se radi o mostu dužine 6.700 metara. „Ovaj most građen isključivo sopstvenim snagama između 1960. i 1969. godine ima dva nivoa – za željeznički i drumski saobraćaj. Na drumskom putu mogu istovremeno da prolaze kamioni u četiri reda, a na željezničkom je dvostruki kolosijek. Stupovi mosta visoki su osamdeset metara, od čega deset iznad vode, tridesetpet u vodi i tridesetpet u pijesku i mulju, što svjedoči o izvanredno teškim uslovima pod kojima je građen.“⁵⁷¹

Bijedićeva posjeta Kini desila se u vrijeme poboljšanja odnosa dviju zemalja, koji su dugo vremena prije toga bili jako zategnuti.⁵⁷² U ekonomskim odnosima dviju zemalja jugoslavenski izvoz u Kinu daleko je nadmašivao jugoslavenski uvoz iz Kine (u prva tri mjeseca 1974. jugoslavenski izvoz u Kinu je iznosio 61 milion dolara, a uvoz oko 17 miliona dolara).⁵⁷³ U strukturi jugoslavenskog izvoza dominirali su sirovo gvožđe, čelik, brodovi i brodske motore, a u uvozu iz Kine najznačajniji su bili poljoprivredni proizvodi, alkoholna pića, preradevine od kože, posuđe i ukrasni predmeti. Ipak, postojali su i određeni problemi u ekonomskoj razmjeni, koji su proizlazili iz neposlovnosti nekih jugoslavenskih preduzeća. „Naime, neka naša preduzeća (*Hempro, Agrohemija, Jugometal, Genex, Jugoeksport* i dr.) nastavljaju sa praksom nepoštovanja ugovorenih obaveza u pogledu cene i rokova isporuke, otvaranja akreditiva itd.“⁵⁷⁴ Ističe se, ipak, kako se saradnja odvijala i na planu kulture i sporta (u Jugoslaviju

569 „Boravak Džemala Bijedića u narodnoj Republici Kini“, *Borba*, 10. oktobar 1975, 1.

570 R. Dizdarević, *Vrijeme koje se pamti*, 269.

571 „Boravak Džemala Bijedića u narodnoj Republici Kini“, *Borba*, 10. oktobar 1975, 1.

572 R. Dizdarević, *Vrijeme koje se pamti*, 268-269.

573 AJ, KPR, I-5-b Kina, Informacija o ekonomskim odnosima Jugoslavije i Narodne Republike Kine, Beograd, 22. maja 1974.

574 AJ, KPR, I-5-b Kina, Informacija o ekonomskim odnosima Jugoslavije i Narodne Republike Kine, Beograd, 22. maja 1974.

je dolazila kineska omladinska fudbalska reprezentacija, a u Kini su boravili jugoslavenski stonoteniseri, bio je planiran odlazak jugoslavenskih košarkaša i gimnastičara, te zvanična posjeta delegacije Saveza za fizičku kulturu na čelu sa predsjednikom Hakijom Pozdercem). Bilo je i određenih problema, zbog čega su Kinezi protestirali. Tako je, na primjer, u filmu *Sutjeska* bila jedna scena u kojoj su Kinezi, prema njihovom mišljenju, neprikladno upoređeni sa fašistima, ali je nakon kineskog demarša taj tekst izostavljen iz kopija za buduću distribuciju.

Ipak, između dviju zemalja postojale su i velike ideološke razlike, zbog čega se partijski odnosi nisu unapređivali. Bijedić se u Peking u susreo s potpredsjednikom Vlade Teng Hsiao Pingom, koji je gotovo već dvije godine zamjenjivao oboljelog premijera Ču En Laja,⁵⁷⁵ a 8. oktobra 1975. susreo se sa kineskim predsjednikom Mao Ce Tungom i s njim razgovarao oko sat i pol.⁵⁷⁶ U ovom se razgovoru pokazalo koliko je Mao ratoboran komunistički lider. On je stalno govorio o mogućem ratu i u jednom trenutku kazao da „ja sam uvek bio za rat,“ naglasivši kako bi poslije jednog novog rata nastupio „mir pod nebom i komunizmom. (...) Danas je stanovništvo sveta inače malo: 3.200.000.000 ljudi. Kad bi pola poginulo, ostala bi milijarda i 600.000, a kad dođe komunizam, stanovništvo će ubrzo narasti na 6 milijardi.“⁵⁷⁷ U zvaničnoj jugoslavenskoj informaciji o ovom

575 Ču En Laj je umro početkom 1976. od raka. Ubrzo nakon toga Mao je bio pokrenuo kampanju protiv Teng Hsiao Pinga optužujući ga da je pristaša kapitalizma. Početkom aprila 1976. Teng je bio smijenjen, a za premijera je imenovan Hua Kuo Feng.

576 AJ, KPR, I-5-b Kina, Razgovor predsjednika SIV-a Džemala Bijedića sa predsjednikom Mao Ce Tungom, u Peking, 8. oktobra 1975. godine. Zanimljivo je da je Mao bio jedan od rijetkih svjetskih državnika s kojima se Josip Broz Tito „zbog ideoloških razloga“ nikada nije susreo, pa je u tom smislu i ovaj Bijedićev susret s njim vrlo značajan (P. Simić, *Tito*, 354). Mao Ce Tung i Ču En Laj su umrli 1976, a Tito je u posjeti Kini bio tek od 31. avgusta do 7. septembra 1977, dakle poslije Bijedićeve smrti. U Kini se Tito susreo sa kineskim predsjednikom Hua Kuo Fengom (*Hronologija revolucionarne djelatnosti Josipa Broza Tita*. Priredili dr Branislav Ilić i dr Vojislav Ćirković, Beograd, 1988, 301). Uporedi i Dara Janeković, *Susreti s poviješću*, Zagreb, 2000, 302.

577 Prepričavalo se da je Mao ranije, u jednom razgovoru sa vođom talijanskih komunista, Palmirom Toljatićem, govorio o mogućem nuklearnom sukobu i preživljavanju „nuklearnog holokausta.“ Tom je prilikom, na Toljatićevu primjebdu da bi Italija teško stradala i pitanje je kako bi preživjela nuklearni rat, navodno izjavio: „Ko vam je rekao da Italija mora da preživi [nuklearni rat]. Preostaće [nakon nuklearnog sukoba] tri stotine miliona Kineza, a to će biti dovoljno da se ljudska vrsta produži.“ (Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd, 2002, 176). Širile su se priče da je krajem 1960-ih godina svako domaćinstvo u Kini imalo barem po jedan komplet Maovih sabranih djela. Od 1966. do 1969. u Kini je

razgovoru naglašavala se nonšalantnost Mao Ce Tunga. „Ljudi kažu da sam veliki zagovornik rata. (...) Međutim, sadašnja dostignuća u svetu su vrlo mala, a kad zavlada komunizam u celom svetu onda će to biti pravi uspeh. Ali, to će postići mladi ljudi, a mi nećemo biti ovde (...) Eto, kroz 20 godina Teng Hsiao Ping će imati 92 godine, a ja 102 godine. (...) Eto, ovo smo samo časkali o budućnosti (...) a neka Bog pomogne vama i Evropi. Predsednik SIV je na to primetio da nema Boga već da budućnost stvaraju ljudi i narodi, svojim naporima i razumnom politikom. Tačno, ljudi su Bog, rekao je Mao.“⁵⁷⁸

Jugoslavensko Ministarstvo vanjskih poslova je ovu posjetu ocijenilo vrlo korisnom, jer je „dobijen detaljni uvid u kineske poglede na svjetske probleme (...) Poseta predstavlja dalju afirmaciju i jačanje uloge naše zemlje u međunarodnim odnosima.“ Međutim, naglašavane su i negativne strane ove posjete. Kao negativan aspekt posjete isticano je to „što je pala u vreme eskalacije kinesko-sovjetskog sukoba i što je kod Kineza stalno bio prisutan antisovjetski ton.“ Isticalo se kako su SSSR i druge socijalističke zemlje također bile nezadovoljne ovom Bijedićevom posjetom Kini. „To se manifestovalo napuštanjem banketa od strane njihovih predstavnika, iako je u drugim prilikama upotrijebljen i oštriji ton u odnosu na SSSR (kao što je bio slučaj za vreme posete prvog sekretara Vijetnamske partije rada Le Duana), ali nije bilo napuštanja dvorane. Ovaj postupak predstavnika evropskih socijalističkih zemalja (banket nisu napustili predstavnici Rumunije, Kube, oba Vijetnama, Albanije i Koreje) nije bio samo demonstracija prema Kini, već izraz nezadovoljstva našom posetom i stavljanje do znanja da Jugoslavija treba da vodi računa o sovjetskoj politici prema Kini.“⁵⁷⁹

Bijedićev ispraćaj iz Kine, jednako kao i doček, bio je veličanstveno organiziran. „Nekoliko hiljada mladića i djevojaka u živopisnim narodnim nošnjama uz bubnjeve i talambase i klicanje prijateljstvu dvije zemlje i na-

štampano 140 miliona kompleta Maovih izabranih djela, te 740 miliona primjeraka knjige „Citati Mao Ce Tunga“. („Za svako domaćinstvo komplet Mao Ce Tungovih djela“, *Borba*, 2. februar 1969, 3).

578 AJ, KPR, I-5-b Kina, Razgovor predsjednika SIV-a Džemala Bijedića sa predsjednikom Mao Ce Tungom, u Peking, 8. oktobra 1975.

579 AMSPS, PA, 1975, f. 78, d. 10, br. 450630; Sovjetski ambasador u Peking, u Peking, je kasnije izjavio da njegovo napuštanje banketa nije bila nikakva demonstracija prema Jugoslaviji nego isključivo reagiranje na govor Teng Hsiao Pinga koji je govorio o ratnoj opasnosti koja prijeti od strane SSSR-a. „On je tu inkriminisanu formulaciju primetio minut – dva ranije u prevedenoj zdravici na ruski, ali je sačekao da prevodilac to izgovori na srpsko-hrvatskom, pa je onda ustao. On je to namerno uradio kako bi jugoslavenski drugovi razumeli koji je tačno razlog napuštanja.“ (AMSPS, PA, 1975, f. 78, D-. 12, br. 449374).

roda i sa nekoliko transparenata o prijateljstvu između Kine i Jugoslavije, ispratilo je delegaciju (...).⁵⁸⁰

*Ostale afričke zemlje*⁵⁸¹

Osim diplomatskih putovanja u sve velike moćne države svijeta, te ogromnih zasluga koje je imao u razvoju odnosa sa bogatim muslimanskim zemljama Azije i Afrike, Džemal Bijedić je, kao jugoslavenski premijer, obišao niz malih i siromašnih zemalja Afrike, što je bilo sasvim u skladu sa tadašnjom jugoslavenskom vanjskom politikom. Naime, većina tih zemalja su pripadale pokretu nesvrstanih i Bijedićeve posjete su bile, uglavnom, u funkciji promoviranja politike nesvrstanosti. Tako je u maju 1976. Bijedić bio u posjeti Senegal, Nigeriji, Gani i Gvineji. Ove posjete su bile u funkciji konsultacija za pripremu Pete konferencije nesvrstanih zemalja u Kolombu.⁵⁸² U Senegal je Bijedića primio predsjednik Republike Léopold Sédar Senghor, a potom je razgovarao sa premijerom Abdou Dioufom (Abdi Diuf) i s njim potpisao program kulturne saradnje dviju zemalja. Bijedić je obišao Dakar, Arheološki muzej, te postrojenja dakarske luke, najveće u tom dijelu Afrike.⁵⁸³

Nakon Senegala Bijedić je posjetio Nigeriju.⁵⁸⁴ Sa Nigerijom je Jugoslavija imala dobru ekonomsku saradnju, jer su tamo jugoslavenske firme („Energoprojekt“, „Tehnoimpeks“, „Koprodukt“, „Splosna plovba“ i druge) sudjelovale u zajedničkim poslovima sa nigerijskim partnerima. Bijedić se u glavnom nigerijskom gradu Lagosu susreo sa šefom države Nigerije Olusegun Obasanjo (Olušegunom Abasandžom) i ministrom vanjskih poslova Džozefom Garbom. I ovi razgovori u Lagosu su najvećim dijelom bili posvećeni pripremama Konferencije nesvrstanih zemalja u Kolombu, ali je bilo riječi i o borbi afričkih nacija protiv kolonijalizma, što je Jugoslavija posebno podržavala, te posebno o nužnosti likvidacije aparthejda u Južnoj Africi.⁵⁸⁵ Na kraju posjete Nigeriji Bijedić je posjetio guvernera nigerijske države Lagos kapetana Adekunle Laval, te učinio kurtoaznu posjetu tra-

580 „Završena poseta predsjednika SIV NR Kini. Džemal Bijedić srdačno ispraćen iz Kantona, *Borba*, 13. oktobar 1975, 1.

581 Ovdje se neće obrađivati posjete muslimanskim zemljama Afrike (Libija, Alžir i druge), jer je o tome bilo riječi na prethodnim stranicama ove knjige.

582 „Džemal Bijedić oputovao u Senegal“, *Borba*, 4. maj 1976, 1.

583 *Oslobodenje*, 6. maja 1976, 6.

584 „Poseta predsjednika SIV Nigeriji. Bijedić u Lagosu“, *Borba*, 7. maj 1976, 1.

585 *Oslobodenje*, 7. maja 1976, 7.

dicionalnom vladaru Lagosa, Obi od Lagosa, Adejinki Ojekanu Drugom.⁵⁸⁶ Nakon toga Bijedić je produžio u posjetu Gani.

U Gani, na aerodromu Akra, Bijedića i jugoslavensku delegaciju su dočekali član Vrhovnog vojnog savjeta i načelnik Generalštaba ganske armije general-major L. A. Okai, ministar vanjskih poslova Rodžer Teli i drugi ganski funkcioneri. Bijedić je nakon toga razgovarao sa šefom države Gane i predsjednikom Vrhovnog vojnog savjeta generalom Ignatius Acheampomgom (Ignatijus Ačempongo) u njegovoj rezidenciji.⁵⁸⁷ Razgovori u Gani fokusirali su se na pripremu Pete konferencije nesvrstanih, a tom prilikom je Bijedić posjetio branu i hidroenergetska postrojenja kod Akosombo na rijeci Volti i Univerzitet Legon u Akri.⁵⁸⁸

Iz Gane Bijedić je otputovao u posjetu Demokratskoj Republici Gvineji, gdje je razgovarao sa gvinejskim predsjednikom Ahmed Sékou Touréom (Ahmed Seku Ture).⁵⁸⁹ Mada su i ovdje dominirala pitanja iz međunarodnih odnosa, razgovaralo se i o ekonomskim odnosima. Ovom je prilikom konstatirano da je u realizaciji ekonomskih odnosa između dvije zemlje dotad bilo potpisano pet sporazuma i osam protokola u raznim oblastima, a „ocijenjeno je da postoje i široke mogućnosti i obostrana spremnost za dalji razvoj privredne kooperacije, mada je istodobno konstatirano da obim robne razmjene nije zadovoljavajući, što je posljedica nekih neriješenih pitanja iz ekonomskih odnosa iz ranijeg perioda i načina obračuna međusobnih plaćanja.“

Posljednji diplomatski kontakti

Iz Gvineje Bijedić se u Beograd vratio 11. maja 1976. To je bila njegova posljednja turneja izvan Jugoslavije kao predsjednika savezne Vlade. Ali ne i posljednja aktivnost u cilju vanjskopolitičke afirmacije Jugoslavije. Od sredine maja 1976. do pogibije sredinom januara 1977. Džemal Bijedić je imao brojne susrete sa inozemnim diplomatama. Već 12. maja 1976. on se u Beogradu susreo sa ministrom trgovine Turske Halil Bašolom s kojim je razgovarao o odnosima dviju zemalja. Naime, saradnju dviju zemalja koordinirao je mješoviti komitet, koji je osnovan 1971. godine,⁵⁹⁰ a prili-

586 *Oslobođenje*, 8. maja 1976, 6.

587 *Oslobođenje*, 9. maja 1976, 7.

588 „Poseta predsjednika SIV Gani. Nastavljeni zvanični razgovori“, *Borba*, 9. maj 1976, 1.

589 „Poseta predsjednika SIV Džemala Bijedića Gvineji. Potvrđena spremnost za širu saradnju“, *Borba*, 11. maj 1976, 1.

590 AJ, KPR, I-5-b Turska, Beleška o razgovoru predsjednika SIV Džemala Bijedića sa

kom ovoga susreta ocijenjeno je kako su odnosi dviju zemalja dobri, što se vidi i iz podatka da je robna razmjena u 1975. iznosila 26 miliona dolara u oba pravca, s tim da je jugoslavenski izvoz bio dva puta veći nego turski. Nakon toga, u drugoj polovici 1976, Bijedić je imao niz susreta sa inozemnim diplomatama koji su dolazili u posjet Jugoslaviji. U junu 1976. razgovarao je sa predsjednikom Državnog savjeta Republike Gvineje Bisao Luís de Almeida Cabralom, koji je uoči konferencije nesvrstanih u Kolombu došao u posjet Jugoslaviji; predsjednikom Republike Togo Gnassingbé Eyadémom; sekretarom za finansije SAD Vilijamom Sajmonom, sirijskim predsjednikom Hafez El Asadom, predsjednikom Vlade NR Angole Lopo de Nasimentom, što je predstavljalo prvi kontakt sa ovom zemljom na razini premijera vlada; ministrom informacija Gane brigadnim generalom Robertom Kotijem; ministrom industrije Indije Paiaom (T. A. Paia); predsjednikom Rumunije Nikolae Čaušeskuom; ministrom vanjskih poslova Kraljevine Tajland Bičajem Ratakulaom; predsjednikom Senata Republike Turske Tekimom Ariburunom; ministrom teške mašinogradnje Čehoslovačke Pavolom Bahilom (Bahila); ministrom poljoprivrede Poljske Kažimjeržom Barcikovskim; potpredsjednikom Vlade i ministrom vanjskih poslova Demokratske Kampučije Leng Sariaom (Leng Sarai); iranskim princem Abdul Reza Pahlavijem – koji je u Jugoslaviji boravio u svojstvu predsjednika Međunarodnog lovačkog saveza i predsjedavajućeg međunarodnog skupa za zaštitu prirode i lova; ministrom za javne radove Kuvajta Al Nisfom; predsjednikom Ministarskog savjeta Mađarske Đerđom Lazarom; ministrom vanjskih poslova Velike Britanije Entoni Krosledeom (Anton Kroslede); potpredsjednikom Vlade i ministrom vanjskih poslova Egipta Ismailom Fahmijem; ministrom vanjskih poslova Republike Zambije dr. S. G. Mvaleaom (Mvalea); predsjedavajućim Vijeća ministara EEZ Maks Van der Stulom; predsjednikom Izvršnog komiteta PLO Jaserom Arafatom, francuskim predsjednikom Valeri Žiskar d’Estenom, predsjednikom Savjeta Revolucionarne komande Iraka Sadamom Huseinom; članom Vrhovnog vojnog savjeta Republike Gane Komodor Čemogo Kevin Džang, koji je u Jugoslaviji boravio 21. decembra 1976. godine. Posljednji inozemni političar s kojim se Bijedić sastao bio je Či Peng Fai, generalni sekretar Svekineskog narodnog kongresa, koji je u Jugoslaviji predvodio delegaciju Prijateljstva kineskog naroda 21. decembra 1976. godine. Sve ove aktivnosti pokazuju iznimno veliku energiju kojom je Džemal Bijedić raspolagao i koju je aktivirao u cilju afirmacije svoje zemlje u svijetu.

FOTOGRAFIJE, V

Predsjednik Ujedinjene Arapske Republike Anvar El Sadat u Beogradu, na putu za Moskvu, 13. oktobra 1971. g.

Predsjednik vlade i član Revolucionarnog savjeta Arapske Republike Abdusalem Džalud na Beogradskom aerodromu, 14. maja 1974. g.

Posjeta predsjednika vlade Libije Abdul Salem Džaluda Jugoslaviji, 16. aprila 1975. g.

Posjeta podpredsjednika Savjeta revolucionarne komande Iraka Sadama Huseina Jugoslaviji, 10. juna 1974. g.

Prijem ministra informacija Iraka kod Džemala Bijedića, Beograd 12. juna 1975.

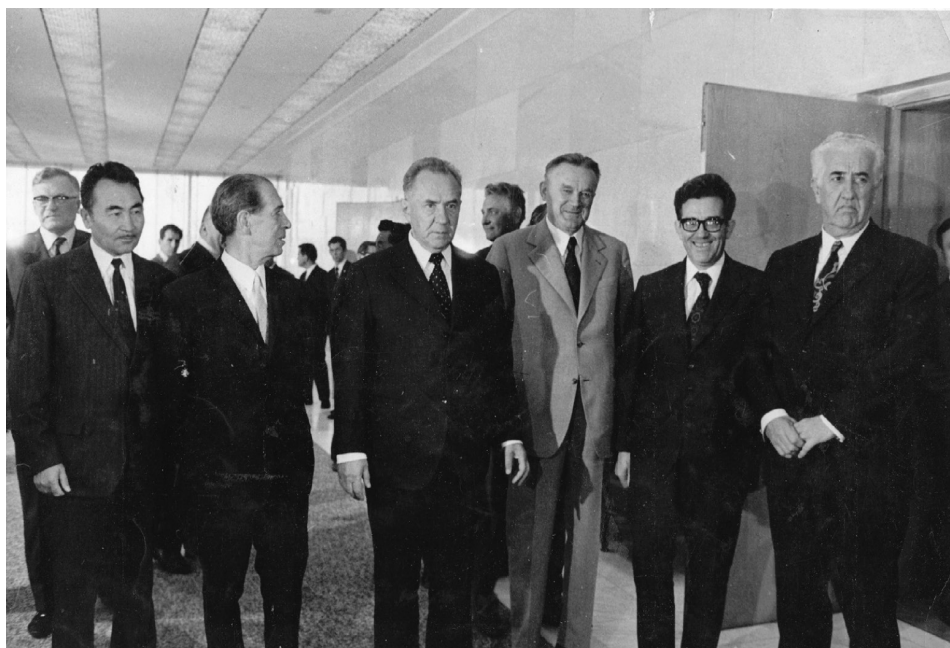
Posjeta Sirimavo Bandaranaike, predsjednika vlade Šri Lanke Jugoslaviji, Beograd 19. septembra 1974. g.

Posjeta premijera Irana, Amir Abbas Hoveide, Beograd, 22. novembra 1971. g.

Posjeta predsjednika Irana, Amir Abbas Hoveide, Beograd, 23. maj 1974. g.

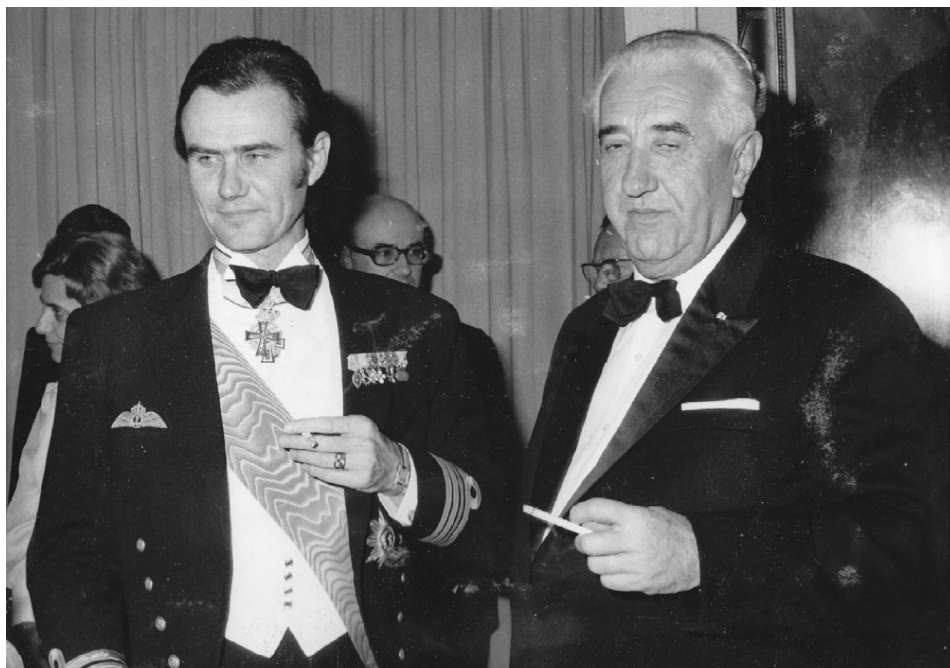
Sastanak Savjeta ekonomske uzajamne pomoći od 12-22. juna 1974. održan u Sofiji

Kornelije Manesku ministar inostranih poslova Rumunije kod Džemala Bijedića,
4. avgusta 1971. g.

Bijedić i Manesku potpisuju Sporazum o dugoročnoj saradnji Jugoslavije i Rumunije, 8. jula 1974. g.

Posjeta Kraljevini Danskoj 29. oktobar 1974. g.

Posjeta Leonida Iliča Brežnjeva, generalnog sekretara CKKPSS Jugoslaviji, 22-25. septembra 1971.

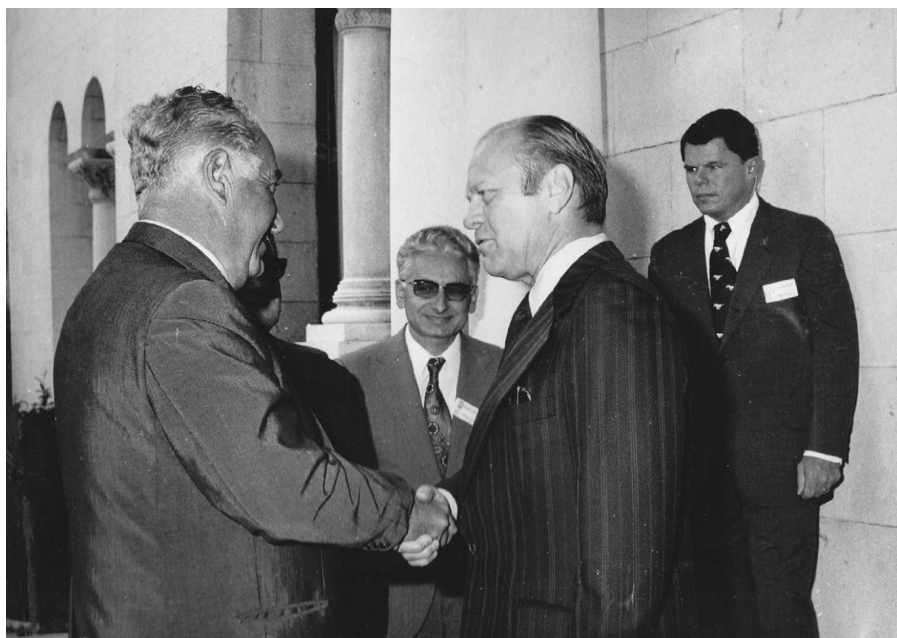
Odlazak predsjednika SIV-a Džemala Bijedića u posjetu SSSR, 9. aprila 1975. g.

Odlazak predsjednika SIV-a Džemala Bijedića u SAD, 18. marta 1975.

Džemal Bijedić u SAD od 18. do 23. marta 1975

Boravak predsjednika SAD Džeralda Forda u Jugoslaviji 3. avgusta 1975.

Boravak predsjednika SAD Džeralda Forda u Jugoslaviji 3. avgusta 1975.

Boravak generalnog sekretara OUN-a Kurta Valdhaima u Jugoslaviji
(Beograd-Dubrovnik) 2-4. septembra 1972. g.

Posjeta Kurta Valdhaima generalnog sekretara OUN-a, 15. avgusta 1975.

Boravak delegacije Narodne republikanske stranke Turske sa Bulentom Edževitom na čelu, na poziv SSRN u Jugoslaviji, 17. maja 1976. g.

Zamjenik ministra inostranih poslova Kine Ju Can, Beograd 5. decembar 1974.
Prijem kod Džemala Bijedića

Odlazak Džemala Bijedića u DR Vijetnam i Kinu, 29. novembra 1975.g.

Odlazak Džemala Bijedića u Iran, Beograd 23. decembar 1974.

Dolazak ministra finansija i nafte Kuvajta Abdul Rahman Salem Al Atiki,
7. januar 1975. g.

Kongresmeni SAD-a u Beogradu, 8. januar 1975. Prijem delegacije kod
predsjednika SIV-a Džemala Bijedića

Posjeta premijera Australije Gofa Vitlema SFRJ, 9. januar 1975. g.

Boravak delegacije Narodne republikanske stranke Turske na čelu sa Bulentom Edževitom u Jugoslaviji na poziv SSRN, 17. maja 1975. Prijem kod Džemala Bijedića

Predsjednik američke izvozno-uvozne banke Viljem Kejsi kod Džemala Bijedića, 10. januar 1975.

Predsjednik SIV-a Džemal Bijedić u posjeti Francuskoj, Belgiji i Luksemburgu,
16. februar 1976.

Kraljica Elizabeta II u Jugoslaviji, 17-21. oktobra 1972. g.

Posjeta predsjednika NDR Koreje Kim Il Sunga 5-9. juna 1975.
Susret Džemala Bijedića, predsjednika SIV-a i Kim Il Sunga na Brdu kod Kranja

Posjeta predsjednika revolucionarne vlade Kube Fidela Kastra,
Brioni 6-9 marta 1976.

Posjeta predsjednika Indonezije generala Suharta, 30. juna 1975.

Predsjednik Koledža Mičigen (SAD) Arend Labeks kod Džemala Bijedića,
4. septembra 1975.

Boravak predsjednika Hrišćansko-demokratske unije SR Njemačke Helmuta Kola,
2. juna 1976. g.

Posjeta ministra unutrašnjih poslova SR Njemačke Hansa Ditrih Genšera,
15. avgusta 1972. g.

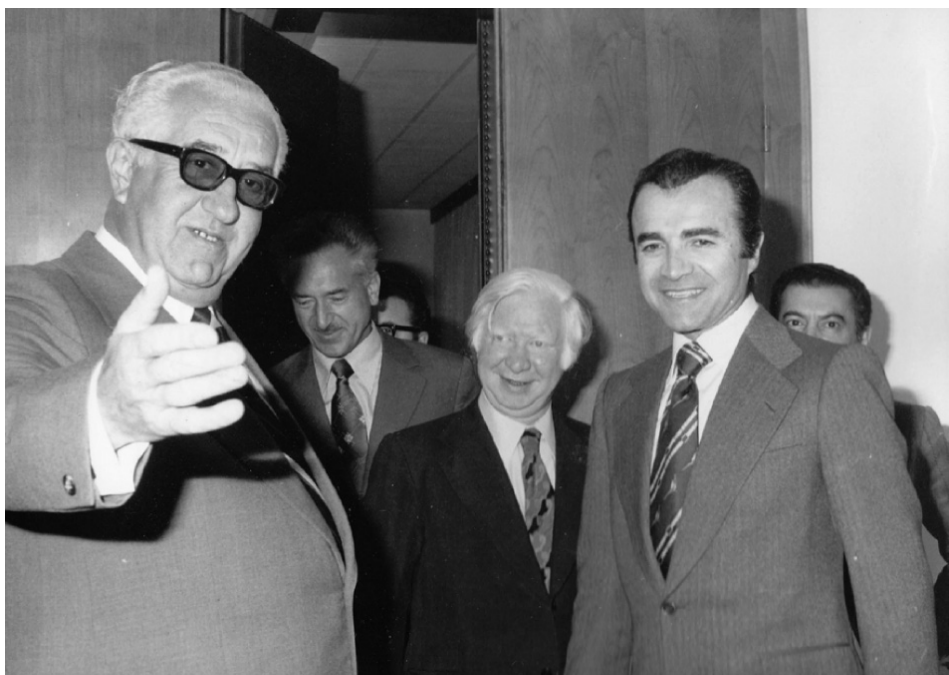
Posjeta kancelara SR Njemačke Vili Branta Jugoslaviji, 16. aprila 1973. g.

Rut Brant i Raza Bijedić prilikom posjete kancelara SR Njemačke Vili Branta Jugoslaviji, 16. aprila 1973. g.

Posjeta predsjednika Sirije Hafez El Asada Jugoslaviji, 25-26. juna 1976. g.

Džemal Bijedić prima iranskog princa Abdula Rezu Pahlavija, 18. oktobar 1976. g.

Iranski princ Golam Reza Pahlavi kod Džemala Bijedića, 27. juni 1976. g.

Manija Khandenika, supruga princa Golama Reze Pahlavija i Raza Bijedić.
27. juni 1976. g.

Upisivanje u knjigu žalosti u ambasadi Kine povodom smrti Mao Ce Tunga,
11-13. septembar 1976.

Posjeta Jasera Arafata, predsjednika Izvršnog komiteta Palestinske oslobodilačke organizacije, Jugoslaviji, 4-5. decembar 1974. g.

Posjeta Valeri Žiskar d'Estena, predsjednika Republike Francuske, Jugoslaviji
6-7. decembra 1976. g.

Podpredsjednik Savjeta revolucionarne komande Iraka, Sadam Husein u Beogradu,
12-14. decembar 1976. g.

Džemal i Razija Bijedić u Indiji 1973. g.

Džemal i Razija Bijedić u Indiji 1973. g.

Posjeta premijera Indije Indire Gandi Jugoslaviji 15-17. juna 1973. g.

Posjeta generalnog sekretara CKKPSS
Leonida Brežnjeva Jugoslaviji 15-18.
novembra 1976. g.

Posjeta pukovnika Muamera el Gadafija
Jugoslaviji, 18. novembra 1973. g.

Aleksej Kosigin u Sarajevu, 30. septembra 1973. g.

Prijateljska radna posjeta cara Etiopije Haile Selasija 31. oktobra 1973. g.

NESREĆA ILI

Zvanični Izvještaj o okolnostima pogibije

Džemal Bijedić je u jutro 18. januara 1977. na Batajničkom aerodromu, skupa sa gotovo svim ličnostima jugoslavenskoga političkog vrha, ispraćao Josipa Broza Tita koji je krenuo u posjetu Libiji, a planirana je bila i posjeta Egiptu. Zbog poledice na pisti avion je kasnio u odlasku, a nakon što se Titov konačno vinuo put Tripolija, na pistu u Batajnici je sa Surčina doletio Bijedićev avion kojim je trebao krenuti u Sarajevo na sjednicu CK SK Bosne i Hercegovine. Pozdravio se sa prijateljima i saradnicima, ušao u avion i počeo pregledati materijale za sjednicu na koju je jurio. Ali, nije imao prilike da izgovori svoju diskusiju – njegov avion nikada nije sletio na sarajevski aerodrom. Na tom se putu ispriječilo brdo Inač iznad Kreševa. Skupa sa Džemalom Bijedićem poginuli su njegova supruga Razija, piloti Stevan Leka i Murat Hanić, podsekretar u Bijedićevom kabinetu dr. Smajo Hrle, aviomehaničar Ilija Jevđenović, lični Bijedićev pratilac Zijad Alikalfić i domaćica u rezidenciji predsjednika Saveznog izvršnog vijeća Anđelka Muzička.

S obzirom da je Džemal Bijedić bio predsjednik Savezne vlade, o okolnostima pogibije provedena je detaljna istraga. Pri Saveznom komitetu za saobraćaj i veze formirana je posebna Komisija za ispitivanje uzroka udesa aviona, na čijem je čelu bio Boško Dimitrijević, predsjednik Saveznog komiteta za saobraćaj i veze i član SIV-a, te članovi: Milorad Šljivar, pomoćnik predsjednika Saveznog komiteta za saobraćaj i veze, Ismet Kulenović, general-major avijacije i pilot RV i PVO, Marko Petrović, pomoćnik republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SR Bosne i Hercegovine, Jovan Popović, direktor Instituta za bezbijednost Saveznog SUP-a, Zaviša Veljović, pilot, rukovodilac Letačke operative JAT-a, Predrag Matović, načelnik Odjeljenja Interpol, Stjepan Matošin, pukovnik avijacije KRV i PVO, Branislav Nikolić, v. d. glavni inspektor Inspektorata za bezbijednost vazdušne plovidbe, Mladen Stojković, instruktor kontrole letenja Savezne uprave za civilnu vazdušnu plovidbu, Predrag Đerić, načelnik inspekcije za vazduhoplove, Živojin Jovanović, savjetnik za meteorologiju Saveznog komiteta za saobraćaj i veze, dr. Rade Vladislavljević, major avijacije i pilot KRV i PVO, te Živojin Nikolić, načelnik Službe za ispitivanje uzroka udesa.

Komisija je analizu i zaključke o uzrocima udesa donijela na temelju detaljne istrage, pri čemu su detaljno ispitivane kvalifikacije posade, osobine i oprema aviona, uvjeti leta, rada i korištenja zemaljskih radio-navigacionih sredstava, a posebno magnetofonska traka snimljenog razgovora posade sa kontrolom letenja, a za rekonstrukciju leta korišteni su i eksperimentalni letovi aviona *Lear-Jeat* 25B. Izvještaj je bio završen 25. marta 1977. godine.

Komisija formirana za ispitivanje uzroka udesa aviona u kojemu je poginuo Džemal Bijedić imala je više grupa koje su detaljno istraživale različite aspekte toga slučaja.

Grupa za kontrolu letenja i zemaljska radionavigaciona i komunikaciona sredstva je u svom Izvještaju poslala od najave koju je Savezna uprava civilnoga vazduhoplovstva primila od Protokola SIV-a o tome da će 18. januara 1977. avion sa VIP putnicima letjeti iz Surčina preko Batajnice za Sarajevo i natrag za Beograd. Let je odobren i planiran u vremenu od 8:00 do 20:00 sati, te su o tome 17. januara 1977. u 15:11 minuta izviješteni oblasni centri Beograd i Zagreb, aerodromski centar i preduzeće u Sarajevu, te centri protuzračne odbrane Beograd, Split, Sarajevo, Priština, Glavni operativni centar i Komanda ratnog zrakoplovstva i protuzračne odbrane. Prema dostavljenom i odobrenom planu, posada aviona je 18. januara u birou aerodromske kontrole u Beogradu popunila Plan leta na liniji Beograd – Sarajevo - Beograd. Prema tom planu, avion je trebao poletjeti u 8:45, a u Sarajevo sletjeti u 09:15 minuta.⁵⁹¹ Za članove posade određeni su Branko Vujičić i Stevan Leka, obojica prvi piloti. Međutim, naknadno je šef pilota Vazduhoplovne službe SIV-a Ljubomir Pavić umjesto Branka Vujičića za drugog člana posade odredio Murata Hanića.

Prema Komisijskom izvještaju, Služba za meteorološka obavještenja je nakon što je primila Plan leta dala posadi meteorološke podatke o vremenskoj situaciji u 8:00 na aerodromima Beograd i Sarajevo, te prognostičku kartu vremena za SFRJ važeću do 10:00. Kapetan Stevan Leka je potvrdio prijem navedene meteorološke dokumentacije, a potom je, zbog kašnjenja

⁵⁹¹ U završnom Izvještaju Komisije za ispitivanje uzroka udesa aviona YU-BJH kod Sarajeva od 25. marta 1977. konstatira se da je let planiran za 18. januar sa polijetanjem u 7:45, a slijetanje u Sarajevu za 8:15 minuta, te da to proizlazi iz Plana leta što su ga Leka i Hanić 18. januara u 7:24 predali Službi za pružanje informacija posadama aerodroma „Beograd“, dok Grupa za kontrolu letenja navodi da je u tom Planu stajalo da se let planira u 8:45. Nije jasno kako se u dva izvještaja navode različiti podaci o vremenu polijetanja aviona, a oba izvještaja se pozivaju na Plan leta predat Službi za pružanje informacija posadama aerodroma „Beograd.“

u polijetanju, oko 9:00 sati ponovo došao u meteorološku službu i dobio najnovije podatke o vremenskoj situaciji na aerodromu u Sarajevu. „Pošto u teleprinterskoj listi nije bilo još ovih podataka, dežurni meteorolog je zatražio izvještaj od računskog centra Saveznog hidrometeorološkog zavoda, ali ih ni tamo nije bilo. Zbog toga je Stevan Leka zamolio da mu se izvještaj preda, u toku leta, preko aerodromske kontrole letenja Beograd. Tri minuta pošto je Stevan Leka napustio meteo-službu, stigli su i ovi podaci, koje je dežurni meteorolog, Imre Sakl, predao kontrolnom tornju. Ovaj izvještaj nije predat posadi, niti ga je ona tokom leta zahtevala od beogradske kontrole letenja“, stoji u završnom izvještaju Komisije. U nastavku se, ipak, ističe kako se vremenska situacija u Sarajevu nije bitnije izmijenila u odnosu na podatke koje je posada već imala prije leta.

U izvještaju Grupe za vazduhoplovnu meteorologiju precizirano je da je kapetan Leka u 09:45 tražio taj izvještaj, ali budući da najnoviji izvještaj nije postojao zamolio je da mu se izvještaj iz Sarajeva, „kada bude stigao, preda preko kontrolnog tornja, jer posada ide u avion.“ Taj je izvještaj stigao tri minute nakon odlaska posade iz meteorološke službe, a dežurni prognostičar, Imre Sakl, odmah je taj izvještaj izdiktirao tornju i zamolio da se preda posadi Bijedićevog aviona, ali „na magnetofonskoj traci, na kojoj je registrovan razgovor između posade aviona i kontrolnog tornja, ovog izvještaja nema.“ Grupa je u svom izvještaju u vezi s ovim zaključila: „Bez obzira što nije bilo bitne promene vremena na aerodromu Sarajevo u izvještaju od 08 časova, koji je primio kap. Leka i izvještaja od 09 časova, koji mu nije bio dostavljen (u 08 časova osmotrena je sumaglica, a u 09 sati slab sneg; horizontalna vidljivost, količina i visina baze oblaka u 08 i 09 časova bili su potpuno isti) i što je meteorološki izveštaj kap. Leka primio u toku leta od kontrole letenja iz Sarajeva, kao i da ovo ni u čemu nije uticalo na katastrofu aviona, ipak smatramo da praksa nepotvrđivanja primopredaje meteoroloških podataka i izveštaja između meteorologa i kontrolora letenja nije dobra i ne sme se dalje nastaviti.“ Utvrđeno je da je na zahtjev kapetana, meteorološka služba na aerodromu Sarajevo u 10:33:40 avionu predala meteorološke podatke, koji su snimljeni na magnetofonskoj traci.

No, vratimo se samom letu aviona iz Beograda za Sarajevo. Zbog leda na aerodromu „Batajnica“, gdje je posada trebala preuzeti putnike, avion kojim je Josip Broz Tito trebao otputovati u Libiju odgodio je polijetanja, i tek nakon što je u 9:52 minute i odletio sa Batajnice, dozvoljen je prelet aviona sa aerodroma Beograd (Surčin) do aerodroma Batajnica. Avion je iz Beograda za Batajnicu poletio u 10:00, u Batajnicu je stigao u 10:08 i bez

gašenja motora sačekao je da se u avion ukrcaju Džemal i Razija Bijedić, te u 10:18 poletio za Sarajevo.⁵⁹²

Nakon što je avion dostigao brzinu od 3000 stopa, kontrola letenja je avion predala u nadležnost civilne oblasne kontrole letenja u Beogradu. Kontrola je usmjeravala avion prema planu leta, a avion je predviđenu visinu od 260 stopa dostigao ispred Valjeva koga je nadletio u 10:29 minuta. Međutim, posada aviona je u 10:29:54. prešla na rad sa kontrolom letenja u Sarajevu bez odobrenja leta u Beogradu, što je bilo posve neuobičajeno. Komisija je smatrala da je to ipak bilo opravdano, jer je posada tražila meteorološke podatke u Sarajevu. Prilikom te veze sa Sarajevom, posada aviona je od kontrolora u Sarajevu dobila podatke o meteorološkoj situaciji na aerodromu. No, „informaciju o vremenskoj situaciji posada je dobila tek na intervenciju kapetana (Murat Hanić je bio na radio-vezi) u 10 časova 32 minuta i 40 sekundi. Posada je morala da čeka na tražene podatke, jer je u vremenu od 10 časova i 31 minut i 10 časova i 32 minuta beogradska kontrola letenja vršila transfer aviona YU-BJH sarajevskoj kontroli. U 10 časova i 33 minuta posada je ponovo stupila u vezu sa gornjim sektorom beogradske kontrole letenja, zahtevajući snižavanje. Pre nego što je dala odobrenje za prelaz na donji sektor, kontrola je opomenula posadu što se pet minuta nije odazivala, na šta se posada izvinila i objasnila da je u to vreme tražila meteo-podatke od sarajevske kontrole letenja.“

U Komisijskom izvještaju se dalje prati kretanje aviona i odnos beogradske kontrole leta, te odobrenje beogradske kontrole za sniženje leta, koje je uslijedilo u 10:35:10. Uočljivo je, ipak, da postoje određena neslaganja u posebnom Izvještaju Grupe za kontrolu letenja i u konačnom Komisijskom izvještaju. Naime, u Izvještaju Grupe za kontrolu letenja navodi se da se kontrola u Sarajevu u 10:37:25, nakon što je od posade dobila potvrdu da joj je od beogradske kontrole dopušteno snižavanje visine, s time saglasila, s tim da je od posade tražila „da javi dostizanje nivoa leta 100, prelet VOR-a (radio-navigacijski uređaj visoko frekventnog područja, op. H.K.) Sarajevo i da će posle toga na radio far Kilo Golf.“ Posada je potvrdila prijem ovog zahtjeva, te u 10:38:51 javila „Past VOR, Juliett Hotel.“ U Izvještaju grupe navodi se da je nakon toga kontrola letenja u Sarajevu posadi aviona izdala slijedeću instrukciju: „U redu, uzmite kurs 255, kurs na far Kilo Golf, odobreno poniranje na 7100 stopa, pozovite kada budete

592 Grupa za kontrolu letenja u svom izvještaju navodi da je avion poletio u 10:18, a u Komisijskom izvještaju se navodi da je to bilo u 10:17 minuta.

Kilo Golf 7100 stopa.“ Posada je potvrdila taj zahtjev i javila „Sedamhiljada sto stopa Kilo Golf od Juliett Hotel.“

Prema podacima iz Izvještaja Grupe, u 10:40:10 posada je javila da je preletjela radio far Kilo Golf, a kontrolor je dao instrukcije pilotu „da napravi proceduralni zaokret i da pozove kada uspostavi kompletan ILS (instrumentalni sistem za prilaz cilju slijetanja, odnosno prilazna ravan za slijetanje i polijetanje, op. H.K.). Posada i ovu informaciju i zahtev kontrole letenja potvrđuje i javlja da će tako učiniti. Ova potvrda od posade aviona u 10:40:18 časova je bila ujedno zadnja radio veza sa zemljom odnosno kontrolom letenja.“

Međutim, konačni Komisijski izvještaj se u detaljima ipak nešto razlikuje od ovog izvještaja posebne Grupe koja je ispitivala specijalno kontrolu letenja i zemaljska radionavigaciona i komunikaciona sredstva. Naime, ovdje se navodi kako je posada u 10:40:11 javila prelet VOR Sarajevo „ali ne i nivo leta nad VOR-om.“ Kao što vidimo, razlika u vremenu prelijetanja VOR u ova dva izvještaja je prilično velika (1 minut i 20 sekundi). Prema Komisijskom izvještaju, „u 10 časova 40 minuta i 18 sekundi kontrola letenja uputila je instrukcije za snižavanje do 7100 fita (oko 2165 metara, op. H.K.) u kursu 255 i pravcu prema radio faru ‘Kobilja glava’ sa zahtevom da posada potvrdi ispunjavanje svih ovih elemenata.“ Prema Izvještaju Grupe ova je instrukcija uslijedila odmah nakon dobivene obavijesti da je izvršen prelet VOR, a to se desilo, prema tom Izvještaju, u 10:38:51. Prema Komisijskom izvještaju, „u 10 časova 41 minut i 33 sekundi posada je javila prelet radio-fara, ali nije javila visinu“, dok je, prema Izvještaju Grupe, posada javila da je radio-far Kilo Golf preletjela u 10:40:10, što je opet razlika od gotovo 1 i pol minut. Prema Komisijskom izvještaju, kontrola letenja je „u 10 časova 41 minut i 37 sekundi (...) dala odobrenje za vršenje proceduralnog zaokreta, zahtevajući javljanje ulaska u ILS. Posada je potvrdila prijem ove instrukcije u 10 časova 41 minut i 41 sekundu i to je bilo poslednje javljanje posade“, dok je, prema Izvještaju Grupe, posada tu instrukciju potvrdila u 10:40:18, te da je to posljednja radio veza kontrole i posade. Komisija je utvrdila kako je na pronađenom i pregledanom satu aviona ustanovljeno da su kazaljke zaustavljene i zaglavljene u položaju 10 sati 43 minuta i 20 sekundi „što se može usvojiti kao tačno vreme udara aviona u prepreku.“

Kao što možemo vidjeti, u Izvještaju koji je sačinila Grupa za kontrolu letenja i konačnog Komisijskog izvještaja javljaju se određene razlike u vremenu ne samo posljednjeg javljanja, nego i u svim fazama leta aviona.

Tako sada nismo sigurni da li je posljednje javljanje posade bilo u 10:40:18, kao što se navodi u Izvještaju Grupe, ili u 10:41:41, kako se navodi u konačnom Komisijskom izvještaju. Ove određene neusaglašenosti se čine tim čudnije jer je moguće pretpostaviti da je konačni izvještaj Komisije rađen na temelju izvještaja pojedinih Grupa, pa nije jasno kako su se mogle javiti takve razlike. Za vrijeme brzog pregledanja materijala u vezi s pogibijom Džemala Bijedića, koji se čuva u Kantonalnom tužilaštvu u Sarajevu, uočio sam da je bilo sličnih primjedbi od pojedinih članova Komisije (ili članova pojedinih grupa) na neusaglašenost svih podataka, ali zbog odbijanja Tužilaštva da mi dopusti detaljan uvid u ovaj materijal ostaje i dalje prostora za razne manipulacije. Možda bi se ovdje moglo još jedanput postaviti pitanje zašto Kantonalno tužilaštvo u Sarajevu ne dopušta korištenje ovog materijala? Možda bi on, ipak, omogućio neka nova saznanja! Kome ne bi odgovaralo da se približimo istini o pogibiji Džemala Bijedića?

No, vratimo se oficijelnom Izvještaju i izvještaju pojedinih grupa koje imamo. O tome šta se dešavalo od vremena posljednjeg kontakta posade aviona i kontrole na zemlji podudarna su oba izvještaja, s tim da je Komisijski Izvještaj nešto detaljniji. Sudeći prema tome, kontrola je već u 10:42:56 (dakle, minut i 15 sekundi nakon posljednjeg kontakta sa posadom Bijedićevog aviona) uspostavila kontakt sa posadom drugog aviona (Inex Adria Aviopromet), te u 10:48:25 ponovo kontaktirala taj avion, ali nije bilo nikakvih informacija o Bijedićevom avionu. Nakon toga je sarajevska kontrola telefonski stupila u kontakt sa beogradskom kontrolom radi provjere da li je ona u nekom kontaktu sa Bijedićevim avionom (u Izvještaju se ne navodi kada je ova telefonska veza uspostavljena, ali je očito do toga došlo nakon ovog drugog kontakta sa avionom Inex Adria) i nakon negativna odgovora u 10:54 minuta preduzela akciju traganja i spasavanja, a avion Inex Adria uputila je na let ka Titogradu.

Radna Grupa za kontrolu letenja je u svom izvještaju konstatirala „da je rad službe za vođenje vazduhoplova u Beogradu i Sarajevu bio u granicama propisanih procedura kontrole letenja“, da su „svi zahtevi posade aviona kroz Plan leta od poletanja iz Beograda, preko Batajnice, ponovnog rada sa kontrolom letenja u Beogradu i najzad Sarajeva bili ispunjeni“, da je „radio veza sa kontrolom letenja bila permanentna“, da su uputstva koja je posada aviona dobivala od kontrole letenja u Sarajevu „bila nedvosmislena, jasna i potvrđena od posade aviona.“

Vratimo se, ipak, Komisijskom izvještaju i pogledajmo kako je analiza nesreće provedena detaljno. Najprije su istraženi svi podaci o članovima posade koji su upravljali tim avionom.

Kao što smo već konstatirali, avionom je pilotirao kapetan Stevan Leka, rođen u Ličkom Petrovom Selu 18. januara 1924. godine. Iz toga se vidi da je on pilotirao ovim avionom upravo na svoj rođendan! Bio je oženjen i otac dvoje djece. Posjedovao je dozvolu saobraćajnog pilota od 7. decembra 1971, koja je važila do 6. juna 1977. godine. Svi ljekarski i neuropsihijatrijski nalazi su potvrđivali da se radilo o zdravoj i psihički zreloj osobi, sa bogatim iskustvom u letenju. Kao pukovnik avijacije - pilot penzioniran je 31. januara 1967. godine. U Ratnom vazduhoplovstvu letio je na 13 različitih tipova sportskih, borbeno-klipnih i mlaznih aviona, a u toku službe u Ratnom vazduhoplovstvu bio je i nastavnik letenja po pravilima za instrumentalno letenje. Od 1958. do 1961. bio je na dužnosti vazduhoplovnog atašea u Londonu, od 1967. do 1969. letio je na sportskim i poljoprivrednim avionima, a 1. oktobra 1969. počeo je letjeti kao pilot u Vazduhoplovnoj službi Saveznog izvršnog vijeća.

Zanimljivo je pratiti ocjene koje je Stevan Leka dobivao prilikom polaganja ispita za profesionalnog pilota. On je dozvolu dobio 1966, a ocjene su u prosjeku bile 8,5, ali je prilikom preobuke 18. novembra 1969. instruktor Hans Rothlisberger o njemu dao slijedeću ocjenu: „Teoretska preobuka odvija se bez teškoća, jer njegovo znanje engleskog jezika je vrlo dobro. U letenju je imao dosta poteškoća jer on uopšte nije bio školovan za avione sa dva motora, a njegovo vojno iskustvo datira od pre više godina (zastarelo je) i on sigurno nije sem malih sportskih aviona leteo ni jedan ozbiljan avion (...) Njegova potpuna preobuka za kapetana BE-60 bila bi po mom mišljenju moguća ukoliko bi mu se prethodno omogućila kompletna teoretska i praktična obuka za IFR letenja. U sadašnjem momentu Leka nema dovoljno iskustva u letenju u saobraćaju i nivo obučenosti da bi mogao odmah da bude uključen kao član posade.“ Na preobuci za tip aviona BARON B-55 30. marta 1970. dobio je ocjenu „prosječan“ uz slijedeću primjedbu: „Nestalan na sletanju, potrebna mu je veća koncentracija i pripremljenost za sletanje.“ Leka je ipak stalno napredovao i 5. juna 1975. dobio je ocjenu da je sposoban za kapetana na avionu LR-25B, a šef instruktora Ljubomir Pavić je o njemu izjavio da je bio „prosječan pilot (...) Bio je nešto samouveren i ispoljavao je tendenciju da bude na kapetanskom sedištu kada su se vozili posebni putnici ili strane

delegacije (...) Sredinom 1976. godine polagao je ispit za instruktora na 'Ler-Jet', ali zbog nedovoljne trenaže u upravljanju avionom sa desnog sedišta nije pokazao zadovoljavajuće rezultate (postupak pri imitaciji otkaza jednog motora u poletanju i postupak pri gubitku brzine u zoni), pa je zbog toga odbijen uz predlog da se sa njim napravi dopunska trenaža sa instruktorskog sedišta pa da ponovo izađe na ispit, što je on odbio. Imao je odličnu fizičku kondiciju i bio je spreman u svako vreme za letenje. Porodično stanje i lični život (...) bili su mu na visini.“

Kopilot u Bijedićevom avionu bio je Murat Hanić, rođen 6. marta 1927. u Prijepolju. Od 1946. do 1966. služio je u RV i PVO, na raznim tipovima aviona. Godine 1967. penzioniran je kao potpukovnik avijacije - pilot. Od 1967. do 1973. letio je u trenažnim eskadrilama Vazduhoplovnog saveza Jugoslavije, a 1975. zaposlio se u Vazduhoplovnoj službi SIV-a kao pilot, a na LR-25B letio je od 1976. godine. Profesionalni pilotski ispit polagao je u junu 1967, a prosječna ocjena je bila 7,8. Za njegovu biografiju zanimljiv je slijedeći podatak: „U toku oktobra 1975. godine, Murat Hanić je podneo Inspektoratu za letačko osoblje, zahtev za dobijanje IFR ovlašćenja. Pošto je teorijske predmete polagao pred komisijom Pilotske škole Vršac, a ne pred zvaničnom komisijom SUCVP, Inspektorat je odbio zahtev, a protiv Pilotske škole Vršac pokrenut je prekršajni postupak.“ Ispit za IFR ovlašćenje položio je u decembru 1975. godine. Instruktor Ljubomir Pavić je o Haniću nakon nesreće naveo slijedeće: „Pilotažu završio u SSSR-u, u JNA leteo na raznim tipovima klipnih i mlaznih aviona i bio na raznim komandnim dužnostima. Po izlasku iz Armije, leteo u Školskom centru Vršac u ulozi nastavnika i trenažnoj eskadrili u Pančevu. Pri dolasku u Savezno izvršno veće, početkom 1975. godine, imao je nalet od oko 2.250 časova. U SIV-u je leteo na avionu DUKE u saobraćaju oko 280 časova i na 'Lear-Jet' oko 110 časova u ulozi drugog pilota, tako da je imao ukupan nalet od 2.660 časova. (...) Imao je dobru ruku za letenje i uz dobru asistenciju odlično je održavao sve elemente leta. Frazeologijom na engleskom jeziku nije u potpunosti ovladao, pa zbog toga nije planiran za letove van naše zemlje. Nije imao primedbi u izvršavanju letačkih zadataka. Dobro je vladao avionom sa desnog sedišta. Imao je dobru fizičku kondiciju i letenje ga nije zamaralo. Koliko je poznato lični život mu je bio sreden.“

U Analizi o posadi aviona, Komisija je posebno naglasila činjenicu da je pilot Murat Hanić „bio pilot ispod proseka“, a da je šef pilota vazduhoplovne

službe SIV-a za ovaj let prema Sarajevu prvobitno bio planirao kapetane Branka Vujičića i Stevana Leku, ali je promijenio odluku i umjesto Vujičića odredio Hanića. „Ovom izmenom Vazduhoplovna organizacija SIV-a nije dala odgovarajući značaj ovom letu, dok je istovremeno drugi avion ovog tipa leteo za Dubrovnik sa dva kapetana.“ Komisija je pretpostavljala da je to prekomponiranje posade bilo uvjetovano lošim međuljudskim odnosima, te činjenicom da Murat Hanić „nije pokazivao velike ambicije i sasvim ih je sveo na težnju da bude drugi pilot“, kako je to prije toga ocijenila glavna ljekarska komisija za civilne letače. „Stevan Leka je bio ličnost samouverena i sumnjičava prema tuđem radu (prema izjavama njegovih saradnika) pa je verovatno posada i komponovana u ovom sastavu, sa drugim pilotom bez ambicije, jer su se tako izbegavali eventualni konflikti između dva, po iskustvu, ravnopravna kapetana.“

Avion u kojem je poginuo Džemal Bijedić imao je dva motora i bio je „gotovo“ nov: proizveden je u SAD 1975. godine, a do ove katastrofe imao je 708 letova i 468 sati i 20 minuta letenja.⁵⁹³ Imao je ugrađenu najmoderniju navigacionu opremu koja je omogućavala letenje i u najsloženijim meteorološkim uvjetima.

Od 4. do 8. januara 1977. izvršen je 150-satni pregled aviona, motora i opreme, te izvršen probni let, koga su obavili Stevan Leka kao prvi pilot i Branko Vujičić kao drugi pilot. Nakon leta, kapetan Leka je potvrdio da nije imao nikakvih primjedbi. Komisija je također sa magnetofonske trake utvrdila da prilikom razgovora posade i kontrolora letenja na relaciji Beograd – Sarajevo nije prijavljena ni jedna primjedba na ispravnost avionskih uređaja.

593 Alex Kvassay, koji je u ime jedne američke korporacije prodao ovaj avion jugoslavenskoj Vladi, nedavno je ustvrdio da je lično Bijedić došao na aerodrom da se uvjeri u kvalitet aviona koji su željeli kupiti, ali je, ističe Kvassay, umjesto demonstracijskog leta samo hodao oko aviona i pregledao njegovu unutrašnjost. S obzirom da su prije toga Slovenija, Makedonija i Hrvatska već bile kupile slične avione, Bijedić se interesirao da li je ovaj, koji namjerava kupiti jugoslavenska Vlada, veći od tih aviona. „Nisam bio siguran za veličinu, ali sam ga ubijedio da je Lerdzet bio duži za jedan metar i da je zbog toga imao mnogo veću kabinu. Zadovoljan mojim odgovorom, još jednom je pogledao u kabinu, i onda se okrenuo general-majoru iz njegove pratnje i rekao :’Uzećemo dva.’“

Rekonstrukcija leta

Nakon detaljnih istraživanja napravljena je i rekonstrukcija leta u kojemu je Bijedić poginuo. Prema toj rekonstrukciji, let se odvijao normalno do nadlijetanja radio-fara „Valjevo“, nakon čega je avion trebao početi snižavanje sa visine 26.000 fita na 10.000 fita kako bi na toj visini preletio VOR Sarajevo. Prema planu leta, avion je tu razdaljinu trebao preći za 6 minuta, te VOR Sarajevo preletjeti u 10 sati i 38 minuta.

S obzirom da je posada nakon preljetanja radio-fara „Valjevo“ prekinula rad sa beogradskom kontrolom leta kako bi dobila meteorološke podatke od kontrole leta iz Sarajeva, zakasnila je gotovo 2 minuta sa početkom snižavanja, „odnosno kapetan Leka je otpočeo snižavanje sa visine od 26.000 fita u 10 časova 35 minuta i 10 sekundi, umjesto u 10 časova i 33 minuta.“ U komisijskom izvještaju dalje se navodi da „normalan, uobičajen postupak snižavanja sa visine od 26.000 ft na visinu od 10.000 ft, podrazumeva brzinu snižavanja od oko 3.000 ft/min, koja bi dovela avion iznad VOR-a ‘Sarajevo’ na visinu od oko 11.000 ft (sa malom korekcijom na propisanu visinu). Kako je do nadletanja VOR-a ostalo oko 4 minuta, kapetan se mogao odlučiti da snižava visinu na 4.000 ft/min, kako bi avion doveo na propisanu visinu. Posada nije javila visinu nadletanja VOR-a, jer je avion verovatno bio na većoj visini. Da je posada javila nadletanje VOR-a na većoj visini od propisane, kontrola letenja bi zahtevala ponovljen ulazak u proceduru, to bi vodilo daljem gubitku vremena, a zakašnjenje je već iznosilo više od sat vremena i trideset minuta. Zbog povoljnijeg ugla poniranja i udobnosti leta, kapetan se, verovatno, odlučio za brzinu snižavanja od 2.500 ft/min (u praksi se uzimaju okrugle cifre – lakše se računa), što je dovelo avion iznad VOR-a ‘Sarajevo’ na visinu od oko 14.000 fita. Prelet radio-fara ‘Kobilja glava’ trebalo je da se izvrši na visini od 7.100 ft. U 10 časova 41 minut i 33 sekundi posada je javila prelet ove tačke, ali opet nije javila visinu. Birač visine uređaja za signalizaciju dostizanja izabrane visine je nađen blokiran na 7.400 ft, što ukazuje na činjenicu da je posada programirala ovu ili veću visinu za prelet radio-fara ‘Kobilja glava’.

Posle preleta radio-fara ‘Kobilja glava’, posada se posljednji put javila potvrdivši da je razumela da treba izvršiti proceduralni zaokret i javiti ulazak u ILS (instrumentalni sistem sletanja).

Avion je prema planu leta u horizontalnom letu na nivou 260, imao stvarnu brzinu 420 NM (778 km/čas).“

Komisija je izračunala da je od momenta početka snižavanja visine sa nivoa leta 260, do udara aviona u planinu Inač, prošlo 8 minuta i 10 sekundi. Za to vrijeme, avion je preletio 74,12 km što znači da je letio prosječnom brzinom 545 km/sat, a na početku snižavanja brzina je iznosila 712 km/sat. Prema ovim proračunima brzine pojedinih faza leta, proizlazi da je avion radio-far „Kobilja glava“ nadletio u 10:41:33 brzinom 461 km/sat, a da je u planinu Inač udario u 10:43:20 brzinom 378 km/sat. Iz toga se zaključuje da je posada umjesto maksimalne brzine prilikom nadlijetanja radio-fara „Kobilja glava“ od 306 km/sat letjela brzinom 461 km/sat, što predstavlja 50,9% veću brzinu od propisane. „U posljednjem trenutku kapetan Stevan Leka je verovatno video prepreku u pravcu leta pa je pokušao da avion prevede u penjanje. To mu je donekle i uspelo, jer to potvrđuje pronađen pokazivač napadnog ugla aviona kao i horizontalni rep koji je nađen u položaju za optimalno penjanje.“

Prema ovom komisijskom izvještaju, a na temelju analize tragova na zemlji i pronađenih ostataka aviona, pretpostavlja se da je avion prije udara u brdo „bio u položaju sa nešto podignutim nosom u odnosu na nagib terena. Avion je istovremeno imao i blagi desni nagib zbog čega je prethodno desnim tipp-tenkom (krajem krila) udario u oveci kamen (oko 0,5 m³), izvalio ga, a zatim se zaneo oko vertikalne ose udesno i pljoštice udario u zemlju. (...) Odmah po udaru trupa u zemlju, avion je smrskan odskočio oko 3 metra uvis, prebačen preko drveća prevrnuo se na leđa u pravcu leta. Rasturanje raspadnutih delova aviona, opreme i tela putnika proteže se u kursu približno 65°, uz padinu brda na dužini do 100 metara, a širina između 24 i 30 metara. (...) Ostaci tela predsednika SIV-a nađeni su u sedištu među ostacima koji su bili najdalje odbačeni prema vrhu grebena.“

Uzroci udesa

Na kraju Izvještaja Komisija je zaključila kako je izravni uzrok udara aviona u greben planine Inač brzina aviona. Naime, greben u koji je avion udario visok je 1366,3 metra, što je za 280 metara niže od minimalno propisane visine za taj sektor u proceduri za prilaz i slijetanje na aerodrom Sarajevo. Komisija je zaključila da je „do udara aviona u prepreku došlo (...) zbog nepreciznog izvršavanja zalaznog zaokreta po mestu i visini. Udaljavanje aviona od radio-fara KG više nego što je procedurom propisano je pro-uzrokovano većom brzinom i povećanim vremenom odleta. Prema tome,

bez obzira na ostale posredne i neposredne faktore, ovaj udes je posledica direktnih propusta posade u održavanju propisanih elemenata leta.“

Osim tog izravnog uzroka za udes, Komisija je zaključila kako su na ovaj udes utjecali i brojni drugi, posredni faktori. Prije svega navodi se loša organizacija Vazduhoplovne službe SIV-a za ovakve specijalne zadatke, što se vidi iz činjenice da je sastav posade izmijenjen u odnosu na prvobitno predviđeni, na temelju čega se može zaključiti da Vazduhoplovna služba SIV-a nije ovom letu dala odgovarajući značaj, „jer je skoro istovremeno isti tip aviona vazduhoplovne službe SIV-a preleteo za Dubrovnik sa dva prva pilota.“ Osim toga, kašnjenje sa polijetanjem aviona moglo je izazvati napetost i nervozu kod članova posade. „Planiranje horizontalnog leta na visini od 26.000 fita u trajanju od svega 9 minuta što je praktično pretvorilo prelet od aerodroma Batajnica do aerodroma Sarajevo u let penjanja i snižavanja.“ Kao naredni posredni uzrok udesa Komisija navodi zakašnjenje od oko 2 minuta sa početkom snižavanja leta aviona nakon preleta radio-fara „Valjevo“, što je „unelo snažan ubrzavajući faktor, povećavajući brzinu aviona.“

Komisija je, također, zaključila da je nadlijetanja VOR-a Sarajevo velikom brzinom na visini od 14.000 ft uvjetovalo slabiju kontrolu leta, posebno s obzirom na veliku brzinu od VOR-a da radio-fara *Kobilja glava*, pa je „greška u odletu (zbog veće brzine) od radio-fara KG uslovila (...) udaljavanje aviona za skoro 6 km dalje od procedurom predviđene putanje, što ne bi bilo kobno da je posada držala bezbednu visinu leta ili da je proporcionalno porastu brzine, umanjila trajanje vremena pravolinijskog odleta. Snižavanje visine leta ispod propisane za ovaj sektor u toku vršenja pravolinijskog odleta i zakoreta bio je glavni uzrok nesreće. (...) Iz nepoznatih razloga, posada nije u fazi odleta od radio-fara KG kontrolisala visinomere (ustanovljeno je da su bili ispravni i ispravno podešeni), tako da je posle većeg pređenog puta u pravolinijskom letu, od radio-fara KG ušla u desni zaokret i nastavila let ne kontrolišući visinu.“ Komisija nije isključivala mogućnost i da se let odvijao „kroz mestimičnu, a ne kompaktnu oblačnost (donja baza oblaka je bila na oko 1.400 m), pa je moguće da je kapetan upravljajući avion u pravcu ‘rupa’ (delimična vidljivost zemljišta) zapostavio osmatranje visinomera.“

Šta se radilo nakon udesa?

Potraga za avionom uslijedila je tačno u 10:54 minuta, nakon što se utvrdilo da je i kontrola leta u Sarajevu i kontrola leta u Beogradu izgubila vezu sa posadom aviona. Akciju traganja i spasavanja vodio je republički SUP Bosne i Hercegovine. Prvo je provjeravano da li je avion sletio na neki drugi aerodrom, a o nestanku aviona odmah su obaviješteni i predsjednik Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine i predsjednik CK SK Bosne i Hercegovine. Na čelu Štaba za akciju traganja za nestalim avionom bio je ministar unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine Mato Andrić. Zanimljivo je da je aerodrom iz Podgorice (Titograda) obavijestio republički SUP da je avion sletio kod njih, pa su preduzete pripremne mjere bile privremeno prekinute. Međutim, ubrzo se ustanovilo da je u pitanju greška, te da je u Titograd sletio drugi avion. Tada je RSUP poslao depešu svim organima za unutrašnje poslove Bosne i Hercegovine da odmah poduzmu hitne mjere traganja za nestalim avionom, a dva helikoptera sa radnicima službe bezbjednosti upućena su na teren Kreševa, Kiseljaka, Fojnice, Hadžića i Konjica radi pretraživanja terena, jer se u momentu prekida veze avion nalazio iznad tog područja. Međutim, zbog magle, snijega i vjetra helikopterska potraga je bila veoma otežana.

U međuvremenu, oko 13 sati u SUP Kreševo je došla Almasa Bejtić, stara 62 godine, iz sela Bejljovići, i izjavila kako se toga dana oko 11 sati nalazila pri vrhu brda Inač, gdje je posjedovala planinsku kolibu i stoku, i da je bila u neposrednoj blizini pada aviona. Dozivanjem je pokušala utvrditi da li ima preživjelih, ali kada je vidjela da nema preživjelih odlučila je krenuti u SUP Kreševo i obavijestiti o tome šta se desilo.

Nakon toga komandir Stanice milicije iz Kreševa sa grupom policajaca i sanitetskom ekipom krenuli su prema mjestu nesreće. Neposredno nakon toga, na mjesto udesa upućen je i helikopter sa ljekarom i radnicima službe bezbjednosti na čelu sa rukovodiocem SDB RSUP SR Bosne i Hercegovine. Jedna grupa medicinara i veći broj funkcionera i radnika bezbjednosti krenuli su pješice prema mjestu udesa, jer je vremenska situacija onemogućavala upotrebu helikoptera, a ni upotreba motornih vozila nije bila moguća zbog loših puteva. Na mjesto udesa su došli i sekretar Izvršnog komiteta CK SK Bosne i Hercegovine Nikola Stojanović, predsjednik Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine Milanko Renovica i predsjednik SUBNOR-a SR Bosne i Hercegovine Niko Mihaljević.

Prema nalazima Komisije, „prve ekipe za spasavanje stigle su na mesto udesa oko 14,30 časova i ustanovile da su svi putnici i članovi posade poginuli, da je avion potpuno uništen i da su njegovi delovi razbacani na površini oko nekoliko stotina kvadratnih metara.“ Obavještajna služba je obezbijedila teren i onemogućila pristup „nepozvanim licima“. Pretražen je teren i obilježena mjesta gdje su se nalazila tijela poginulih, a „tašna predsednika SIV-a sa službenom dokumentacijom je uzeta i posebno obezbeđena.“

Zbog loših meteoroloških prilika i teškog geografskog položaja, te nastupanja noći, detaljan uviđaj, identifikacija i evakuacija poginulih nisu obavljani taj dan nego tek sutradan, 19. januara 1977. godine.

Tokom 19. januara 1977. RSUP je uspostavio helikopterski zračni most između Sarajeva, Kreševa i brda Inač gdje se desila nesreća. Istražitelji Okružnog suda Sarajevo, Okružnog javnog tužilaštva Sarajevo, Republičkog i Regionalnog SUP-a Sarajevo, Republičke geodetske uprave i Zavoda za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta Sarajevo, uz podršku kadrova i specijalne stereofotogrametrijske opreme RSUP Hrvatske i SUP Zagreba proveli su istražne radnje na licu mjesta. U pripremi i provedbi uviđaja Komisiji su na licu mjesta pomagali i Milorad Šljivar, pomoćnik predsjednika Saveznog komiteta za saobraćaj i veze i general-major avijacije Ismet Kulenović, ispred Komande JRV i PVO, te drugi članovi Komisije za ispitivanje i istraživanje udesa. Komisija nije pronašla tragove eksplozije ili požara, a posmrtni ostaci poginulih su helikopterom transportirani u Kreševo, i istoga dana oko 16 sati ispraćeni na mjesta sahrane.

Pretraživanje terena je vršeno i narednih dana. U ovom pretraživanju je učestvovao veliki broj radnika bezbjednosti i pripadnika JNA. „Korišćenjem tehničkih sredstava i prekopavanjem snega sakupljeni su, transportovani u Sarajevo i obezbeđeni delovi aviona i lične stvari putnika i posade. Kada je došlo do otopljanja snega, ponovno je izvršena pretraga terena i sakupljanje sitnih delova, tako da su svi delovi aviona sakupljeni i obezbeđeni. Izvršena je dezinfekcija mesta udesa i tek nakon toga, 3. februara 1977. godine, prestalo je obezbeđenje terena radnicima milicije.“ Ovim poslovima su rukovodili tada najodgovorniji funkcioneri službi državne i javne bezbjednosti RSUP BiH i SUP Sarajevo, Centar SDB Sarajevo: Duško Zgonjanin, Marko Petrović, Dragiša Tanasković, Faik Sadiković i Halid Prčić.

ZAVJERA (?)

Teorije zavjere – Bahrudin i Mirko

Može se, naravno, raspravljati o ovoj verziji nesreće sadržanoj u zvaničnom izvještaju Komisije. Međutim, nije mi poznato da je neko od tadašnjih predstavnika vlasti u Bosni i Hercegovini posumnjao u taj izvještaj Komisije. Branko Mikulić, jedan od najbližih Bijedićevih saradnika, mnogo godina nakon pogibije, u jednom intervjuu iz 1989, na novinarsku konstataciju kako je oko Bijedićeve „tragične smrti bilo [je] dosta špekulacija“, te pitanje da li on zna nešto više o tome, odgovorio da je sa Bijedićem bio vrlo blizak. „Džemu sam izuzetno volio i cijenio. U svim našim razgovorima i kad smo griješili, ili o nečemu, eventualno, različito mislili. O svemu smo se bez teškoća razjašnjavali i usaglašavali. Bili smo i porodični prijatelji. Drag nam je svaki susret sa Džeminom i Razijinom djecom. I djeca su nam bliski prijatelji. Nema razloga za bilo kakve špekulacije o tragičnoj smrti Džeme i Razije. Državna komisija je ispitala uzroke pada aviona i o tome podnijela izvještaj. Možete ga potražiti u odgovarajućoj službi SIV-a. Tragedija se dogodila zbog ‘zakazivanja ljudskog faktora’. Nije poštovana propisana procedura pri slijetanju aviona na sarajevski aerodrom.“⁵⁹⁴

Činjenica je, ipak, da su neki, odmah nakon pogibije, bili skloni tvrditi kako se nije radilo o običnoj avionskoj nesreći nego je u pitanju bila zavjera koja je rezultirala ovim „atentatom.“ Tako je uz ovu zvaničnu verziju nastala i dalje se održavala i razvijala, postepeno dobivajući sve šire dimenzije, druga strana priče o Bijedićevoj pogibiji. Prema ovoj drugoj verziji, radilo se o klasičnom ubistvu, a ne slučajnoj avionskoj nesreći. Mada se ovdje može raditi i o konstruiranoj teoriji o političkom stradalništvu muslimanskih lidera u 20. stoljeću, valjalo bi, ipak, barem malo pretresti i ovu teoriju, pogotovo što se ona u posljednje vrijeme sve češće nameće kao jedina validna. S obzirom da se radilo o predsjedniku savezne Vlade, dakle vodećoj ličnosti u državi, Bijedićeva pogibija je sama po sebi bila dobra prilika za građenje raznih teorija zavjera, koje su uvijek tako konstruirane da se njihovim detaljima ništa pouzdano ne može utvrditi.

594 Džavid Husić, „Javno svjedočenje Branka Mikulića“, *Express 071 Special*, Sarajevo, april 1991, 30.

Ipak, ova teorija o ubistvu ima nekoliko svojih varijanti. Jedni su to smještali u opći odnos komunista prema svojim protivnicima. Tako su neki bivši politički zatvorenici, ogorčeni Titovi protivnici, tvrdili da u Titovo doba nije bilo ništa neuobičajeno likvidirati svoje protivnike. „Neuspjeli pokušaj fizičke likvidacije Aleksandra Rankovića, koji za Titov zločinački režim nije bio ni u čemu neobičan, rezultirao je nepovjerenjem u ‘kemiju’, pa su kasnije žrtve režima neutralizirane na egzaktn način – Milan Mišković u ‘prometnoj nezgodi’, Džemal Bijedić u ‘avionskoj nesreći’, general Karangelski ‘u lovu od ruke nepoznatog snajperista’, itd.“⁵⁹⁵ Ova varijanta teze o ubistvu ne nudi nikakve dokaze osim što sadrži opću osudu komunističkog režima.

Drugi su u verziju o ubistvu pokušali unijeti više reda. Bahrudin Bijedić, u to vrijeme visokopozicionirani kadar u obavještajnoj zajednici u Bosni i Hercegovini, i uz to Džemalov najbliži rođak, u nekoliko nastavaka u sarajevskom nedjeljniku *Dani*, osim svojih sjećanja na Džemala Bijedića, ponudio je i prilično jasnu sliku ove „druge priče.“ Prema njegovom mišljenju, Džemal Bijedić je ubijen „jer je mnogo znao“, a kao organizatore njegovog ubistva Bahrudin Bijedić je smatrao Jugoslavensku narodnu armiju, odbacujući tezu da je iza zavjere stajala Jovanka Broz. Bahrudin Bijedić navodi pisanje libanonskog lista *Al Nahar* koji je pisao da „smrt jugoslovenskog premijera ne izlazi iz klišea političkih atentata koji su obilježili političku karijeru mnogih svjetskih državnika“, te dodaje riječi koje je, prema njegovoj tvrdnji, Džemal Bijedić često govorio svojim najbližim saradnicima: „Ubit će me, ja mnogo znam“, i potom nastavlja: „Kod mene je boravio 22. oktobra 1976. u još nedovršenoj vikend-kući u Trnovu. Bio je veseo i raspoložen, na ledini na kojoj smo improvizirali stolove i vatru, tako dragu njemu u planinskom ambijentu. Jedno vrijeme je razgovarao sa prijateljima, a kasnije mi je neke stvari rekao na uho. Uglavnom je bilo riječi o velikoj napetosti u državi. ‘Dolazi do razmirica među ljudima koji su jednom nogom u grobu. Tito je Jovankin zarobljenik, ne može se njemu prići bez njene dozvole. Žele ga razdvojiti od Kardelja. Ne znam šta da radim. Tito želi da mi povjeri treći mandat. Ja ne želim više u Vladi ljude starije od mene. I ja treba da se povučem. Da bi otišao Ljubičić, trebaju otići i drugi koji su njegovo, 1915, godište. Njima se ne ide’. To su bile njegove najintimnije preokupacije tri mjeseca pred smrt,“ tvrdio je Bahrudin Bijedić.

595 Dr. Zoran Božić, „Proljećarska rašominijada“, *Politički zatvorenik*, broj 127, listopad 2002.

Nakon što je potom opisao još neka svoja sjećanja na Džemala i predstavio svoje djelovanje i izlazak na mjesto pada aviona, Bahrudin Bijedić iznosi svoje viđenje ovoga događaja: „Avion *lir jet* [kojim je Džemal Bijedić letio iz Beograda u Sarajevo] je u to vrijeme bio posljednja riječ tehnike malih mlaznih letjelica kojima se tada služe i najviši američki funkcioneri. Dva pilota bili su stariji od Džemala.⁵⁹⁶ Stevan Leka, Ličanin i prvoborac, imao je 60 godina i zabrane na slijetanje na aerodrome Pariza i Moskve.⁵⁹⁷ Nije bio čovjek od propisa. Slična je i karijera drugog pilota, Murata Hanića.

Otkud da oni, rashodovani vojni piloti, pukovnici JNA, upravljaju avionom najmodernijih tehničkih performansi koji su predviđeni za pilote ne starije od 40 godina? Na to pitanje bi trebao odgovoriti general Enver Čemalović, komandant Ratnog vazduhoplovstva JNA, Mostarac kojemu to nije smetalo. Doduše, požaliti se na nekog u koga je Džemal vjerovao, nije bilo nimalo optimistično. Ipak, varijanta dvojice amortizovanih pilota za premijera – bila je rizična.

Da li je Jugoslavija imala razloga da se oslobodi svoga premijera? Apsolutno ne! Da li je imala JNA? Apsolutno da! U zavjeru koju bi inicirala država morao bi biti uključen Tito kao naredbodavac, a Franjo Herljević, ministar unutrašnjih poslova, kao realizator ideje. To su apsurdne pretpostavke do te mjere da ne zavređuju raspravu. Uostalom, Džemal Bijedić je u četiri navrata podnosio ostavku na funkciju premijera koju je uvijek povlačio pod Titovim uticajem. Trebalo je samo jednu od njih prihvatiti. Taj izlaz je uvijek bio otvoren.

Zašto JNA? Danas se vidi da je imala skriveni program velikosrpske dominacije i da bi Džemal bio realna prepreka njegovom ostvarenju. Ne samo što je posjedovao međunarodnu reputaciju i popularnost unutar zemlje nego je bio čovjek i državnik sa visokim moralnim vrijednostima, političar prihvatljiv oprečnim snagama u zemlji, hrabar i mogući nasljednik na državnoj funkciji koju je napuštao Tito.“

Bahrudin Bijedić je nagađanja o tome da je „Džemal pilotirao avionom ili da je Jovanka Broz zapakovala poklon za Džemalovu unuku koji je zapravo bio eksplozivna naprava“ nazvao „glupostima“. On smatra da je „te glasine (...) lansirala beogradska čaršija. Nalazi državnih i partijskih

596 Leka je rođen 1924, a Hanić 1927. godine. Dakle, oba su pilota, ipak, bila mlađa od Džemala Bijedića, mada to za našu analizu uopće nije važno.

597 U zvaničnom Izvještaju Komisije, u dijelu u kojem se donose biografije Leka i Hanića, ova zabrana se nigdje ne spominje, pa nije jasno da li je ona uopće postojala!

komisija su uglavnom sadržani u faktima da je avion preletio radio vor na Crepoljskom, brzinom od 950 km na sat, što je bilo brže za 300 km od predviđene procedure, te da je u proceduri 'slijetanja' napravio neočekivano veliku 'osmicu', koja ga je stropoštala na vrhove Inača. Na mjestu nesreće nije bilo eksplozije niti požara, jer je razdaljina između žrtava i dijelova aviona bila u krugu od 40 metara. Definitivni nalazi, iako nagoviješteni, nikada nisu saopšteni.⁵⁹⁸

Tako je Bahrudin Bijedić posve otvoreno u priču o Bijedićevoj pogibiji uvukao Jugoslavensku narodnu armiju. Tu je priču kasnije do u detalje razradio Mirko Šagolj, sarajevski novinar, koji je u vrijeme Bijedićeve pogibije bio izvještač beogradskih *Večernjih novosti*. On je početkom 2008. u sarajevskom *Oslobođenju* objavio tekst u kojemu je tvrdio da mu je došao „jedan čovjek“, koji živi u Beogradu, ali zbog sigurnosnih razloga „ne želi javno otkriti svoje ime“ i ispričao „stopostotnu istinu“ o pogibiji Džemala Bijedića, a Šagolj je tu verziju ovako prenio:

„Taj čovjek je po struci inženjer elektronike. U trenutku udesa bio je major JNA i, kako kaže, šef tehnike u bazi JNA na heliodromu u Jasenici kod Mostara.⁵⁹⁹ Kad se udes dogodio, on je sa svojom stručnom ekipom helikopterom prvi stigao na mjesto udesa. Obavili su kompletnu stručnu ekspertizu i, tvrdi, nedvosmisleno ustanovili da je visinomjer aviona prije njegovog polijetanja s Batajničkog aerodroma bio namjerno naštiman tako da je pokazivao 20 metara veću visinu od stvarne. Bilo je to, kaže, sasvim dovoljno da se udes dogodi. Bez obzira na maglu i brzinu. Jer, avion je zbog toga napravio zaokret iznad radio-fara na Crepoljskom na 20 metara nižoj visini od dozvoljene i predviđene i to je bio razlog što je udario u vrh brda Inač.

Nakon što je njegova vojno-stručna ekipa izvršila uviđaj i utvrdila uzroke udesa, stigla je iz Beograda savezna vojno-policajska ekipa sa zadatkom da utvrdi uzroke pada aviona. Na čelu te ekipe bio je, kaže, Jovica Stanišić, tada kapetan po činu. To je, podsjetimo, onaj zloglasni policajac, koji je u vrijeme diktature Slobodana Miloševića nanio i Srbiji i bivšoj Jugoslaviji mnogo zla, a danas je haški optuženik.

598 Bahrudin Bijedić, „Ubit će me mnogo znam“, *Dani*, Sarajevo, 12. april 1999.

599 Šagolj u tekstu dalje navodi da ovaj „zagonetni čovjek“ još uvijek živi u Beogradu, ali zbog sigurnosnih razloga ne želi da mu se ime javno obznanjuje. Međutim, Šagolj je faktički otkrio identitet ove osobe za one koji bi bili za to zainteresirani i koji bi mu zbog toga mogli nauditi, pa izbjegavanje javnog objelodanjivanja identiteta ove osobe samo ostavlja sumnju u vjerodostojnost čitave priče.

Ovaj naš izvor verzije o udesu aviona dalje priča:

‘Kad sam počeo saopštavati rezultate naše stručne istrage, taj Stanišić mi je rekao: ‘Zaveži!’ Ja major, on kapetan. I ja sam ušutio.’

Prema njegovoj verziji, rezultati istrage do kojih je na osnovu neoborivih stručnih dokaza došla njegova ekipa, nikada i nigdje nisu saopšteni, niti su ostali zabilježeni u bilo kakvom dokumentu. Čak je i let helikoptera iz Jasenice do mjesta udesa, koji je njegova ekipa koristila, izbrisan iz svih evidencija. Kao da ga nije ni bilo. A mjesto udesa aviona bilo je, kaže, pod nadležnošću te vojne baze u Jasenici.

Ovaj čovjek kaže da je osobno poznao obojicu pilota – i Leku i Hanića – i da su obojica bili isuvišeiskusni da bi im se udes mogao dogoditi zbog njihove nepažnje i neopreznosti, bez obzira na maglu i brzinu. Tvrdi, isto tako, da Džemala Bijedića neki krugovi u Beogradu i u JNA nisu podnosili i da su htjeli da ga se riješe, jer su u njemu vidjeli mogućeg Titovog nasljednika, što ne bi mogli podnijeti. Zbog toga su mu i namjestili – udes. I on potvrđuje činjenicu da je avion prilikom udesa letio brzinom od 980 kilometara na čas, ali da to nije uzrok udesa. Činjenica je, veli, da je Džema upozoravao pilota Leku da kasni na sjednicu CK, ali da se samo zbog povećane brzine tako iskusnom pilotu udes ni slučajno nije mogao dogoditi. On odbija i pomisao da je avionom u trenutku nesreće mogao upravljati sam Džemal Bijedić, jer su nalazi njegove ekspertne ekipe pouzdano ustanovili da je Džema u trenutku udesa čitao diskusiju pripremljenu za sjednicu CK. Ti papiri su, tvrdi, bili rasuti na mjestu udara aviona u kameni vrh brda Inač. O eventualnoj eksploziji, kaže, nema ni govora.“

Šagolj je na kraju iznio i još jednu verziju, iza koje, kako i sâm priznaje, „ne stoji nijedno konkretno stručno ime.“ Po toj verziji, „avionu u kojem su poginuli Džemal Bijedić, njegova supruga i pratnja i oba pilota, prije polijetanja s aerodroma Batajnica ‘naštimana’ je brzina leta, tako da je brzinomjer pokazivao brzinu 300 kilometara na sat manjom od stvarne. Naš sugovornik, piše Šagolj, takvu mogućnost ne potvrđuje. On kaže da su on i njegova stručna ekipa nedvosmisleno utvrdili da je ‘naštiman’ visinomjer aviona, a to je bilo sasvim dovoljno da Džemal Bijedić – nestane.“⁶⁰⁰ Toliko od Šagolja!

600 Mirko Šagolj, „Ekskluzivno. Uz 31. godišnjicu pogibije Džemala Bijedića. Džemal Bijedić je ubijen!“ *Oslobođenje*, prilog *Pogledi*, 13. januara 2008, 32-33.

Ostaje li Bijedićeva smrt zagonetna?

Teško je provjeriti vjerodostojnost ovih različitih teza o navodnoj zavjeri koja se krije iza Bijedićeve pogibije. Dodirna tačka ovih teorija zavjere je borba za Titovo nasljeđe, što je u vrhu vladajuće elite moralo otvoriti prostor za prevlast, budući da su mnogi sebe vidjeli u poziciji Titova nasljednika. „Sedamdesete – točnije: druga polovica sedamdesetih – bilo je čudno razdoblje u povijesti SFRJ. Naizgled mirno i siromašno važnim, još manje prijelomnim događajima, a, zapravo, vrlo turbulentno i nekako podmuklo mirno, obilježeno tada još uglavnom ‘nevidljivim’ konfliktima (...) Posebno važna stavka u svemu tome bila je grčevita borba za prevlast u vrhu vladajuće komunističke nomenklature. Sve je bilo u znaku pitanja: tko će ‘naslijediti’ Josipa Broza Tita nakon njegove smrti?“⁶⁰¹ Već koncem 1976. bilo je jasno da se Titov život vrtoglavo brzom bliži kraju, ali borba za njegovog nasljednika nije samim time morala dobiti na svojoj dramatičnosti i ubrzanju, jer je Tito ustavnim amandmanima 1971. pitanje nasljednika riješio uvođenjem institucije kolektivnog Predsjedništva. Ipak, tada su najmoćnije i najmarkantnije dvije ličnosti u vrhu bili Stane Dolanc i general Nikola Ljubičić, koji je poziciju ministra odbrane obnašao od 1967. sve do 1982. godine. Sredinom 1970-ih Jovanka Broz je bila pomjerena u stranu. Jedan od onih koji je pomogao u tome bio je i Džemal Bijedić, koji je u nekoliko navrata, kao premijer i jedan od najbližih Titovih saradnika, skupa sa Petrom Stambolićem i Stanetom Dolancem, razgovarao sa Jovankom Broz pokušavajući je pomjeriti od mogućnosti političkoga utjecaja i stvoriti što bezbjedniju situaciju oko Tita.⁶⁰² Posebno je važan razgovor što su ga Bijedić, Dolanc, Stambolić i Ljubičić imali sa Titom na brodu „Galeb“ u Zeleniki 12. februara 1975. godine, nakon čega je Jovanka Broz sve brže uklanjana iz Titove blizine. Od avgusta 1976. ona je sve češće izostajala sa zvaničnih Titovih susreta. Podsjetimo, Bijedić je, prema nekim mišljenjima, bio jedan od ključnih članova „Četverice koordinatora“ (Stambolić, Bijedić, Dolanc, Gligorov) koji su presudno utjecali na Titovo političko djelovanje sredinom 1970-ih godina, mada je bilo jasno da niti među njima nije postojala saglasnost u svim pitanjima. Njih četverica su samo po funkcijama koje su obavljali bili najmoćnije političke ličnosti i u tom smislu su zajednički nastupali, ali su se u mnogim pitanjima znatno

601 „Udbin tajni dosije: Jovankina urota protiv Tita i države“, *Globus*, br. 859, Zagreb, 25. svibanj 2007, 124-125.

602 Z. Despot, *Tito*, 265-266.

razilazili. Mnogi stenogrami sa zasjedanja najviših partijskih foruma iz 1970-ih godina, a mi smo u ovoj knjizi na neke skrenuli pažnju, pokazuju neslaganja Dolanca, Gligorova i Bijedića, pri čemu su prva dvojica često bili skloni kritizirati učinak Bijedićeve Vlade, ali je Bijedić na kraju uvijek dobivao Titovu podršku.⁶⁰³ Oni su bili saglasni samo kada su Tita „spašavali“ od Jovanke Broz, koja je zbog toga mogla sloviti i kao Bijedićev protivnik. Ali, pri tome treba imati u vidu da Jovanka Broz nije imala nikakvu podršku u oficijelnom vojnom vrhu. Čak je, prema svjedočenju Marka Vrhuneca, general Nikola Ljubičić, nakon jednog razgovora sa Titom u julu 1972, rekao: „Ne sredi li stvari sa Jovankom, Josip Broz će morati otići.“⁶⁰⁴

Međutim, sve dalje što bi se na ovome temeljilo bilo bi čista spekulacija. Sigurno je jedino to da je Bijedić bio do kraja odan Titu i da je uživao Titovu podršku i u doba kada je Tito polagano gubio kontrolu nad svim polugama vlasti u Jugoslaviji. Da li je zbog toga mogao biti i glavna meta napada? O tome ćemo zauvijek moći samo nagađati! Dokaza o zavjeri nema, a sve kasnije konstrukcije o tome više su slika vremena u kojemu su konstruirane nego stvarni odraz vremena kada je Džemal Bijedić poginuo.

603 Ovo, međutim, ne mora ništa značiti jer je sasvim normalno da se kritizira rad Vlade. Draža Marković, na primjer, koji se sa Bijedićem gotovo stalno politički razilazio, nakon pogibije u svoj dnevnik je zabilježio da Bijedić nije bio uspješan premijer, ali da je bio dobar čovjek.

604 M. Vrhunec, *Šest godina s Titom*, 338.

SAHRANA

Nakon Bijedićeve pogibije oformljen je državni Odbor za sahranu koga su sačinjavali: Muhamed Abadžić, dr. Vladimir Bakarić, Dušan Čkrebić, Dobrosav Ćulafić, Dževad Derviškadić, Raif Dizdarević, Stane Dolanc, Rato Dugonjić, Risto Džunov, Kiro Gligorov, Franjo Herljević, Edvard Kardelj, Nikola Kmezić, Rudi Kolak, Živorad Kovačević, Todo Kurtović, Nikola Ljubičić, Andrej Marinc, Hajra Marjanović, Munir Mesihović, Niko Mihaljević, Cvijetin Mijatović, Branko Mikulić, Miloš Minić, Kosta Nađ, Bogoljub Nedeljković, Marko Orlandić, Zdravko Ostojić, Dušan Petrović, Blagoje Popov, Mirko Popović, Hamdija Pozderac, Đuro Pucar, Slobodan Racković, Mićo Rakić, Milanko Renovica, Nevenka Selimović, dr. Jakov Sirotković, Anto Sučić, dr. Berislav Šefer, Safet Šerifović, Mika Špiljak, Ilija Vakić, Azem Vlasi, dr. Anton Vratuša i Vidoje Žarković. Odlučeno je da se Bijedićevi posmrtni ostaci najprije prebace u Beograd. Na ispraćaju iz Kreševa govorili su Martin Lovrić, sekretar Općinskog komiteta SK Bosne i Hercegovine Kreševo i Raif Dizdarević, predsjednik Vijeća Saveza sindikata Bosne i Hercegovine. U Beogradu su posmrtni ostaci 20. januara 1977. izloženi u auli Skupštine SFR Jugoslavije, a brojne delegacije su položile vijence. U 14,30 sati, čim se vratio iz Libije, vijence su položili Josip Broz Tito i Jovanka Broz. U popodnevним satima 20. januara 1977. godine Bijedićevi posmrtni ostatci su preneseni na beogradsku željezničku stanicu odakle su specijalnim vozom prevezeni u Sarajevo. Ispraćajući posmrtne ostatke sa željezničke stanice gradonačelnik Beograda Živorad Kovačević je kazao: „Beograd se sa Džemalom Bijedićem oprašta s tugom kao što se oprašta sa bliskim, sa svojim. Jer, Džemal Bijedić, Bosanac i Hercegovac, Mostarac i Sarajlija – bio je i Beograđanin.“

Sahrana Džemala Bijedića je obavljena u Sarajevu, na gradskom groblju 21. januara 1977. godine. Sve novine i televizijske kuće u zemlji su o tome donijele opširne izvještaje.⁶⁰⁵ „Posmrtni ostaci tragično nastradali Džemala i Razije Bijedić sahranjeni su 21. januara na Novom groblju u Sarajevu, uz najviše državne i vojne počasti. Na svježe humke je položen i vijenac predsjednika Tita i njegove supruge Jovanke. Sahrani su, pored desetina hiljada građana Sarajeva, rodnog Mostara i Rogatice, poznanika

605 *Džemal Bijedić 1917 – 1977*, knjiga 1, Sarajevo 1981.

i prijatelja, prisustvovala i delegacije svih republika i pokrajina, struktura Federacije, opština BiH i krajeva Jugoslavije, kao i diplomatski i drugi predstavnici stranih zemalja. Na ovom tužnom oproštaju prvi je govorio predsjednik Skupštine opštine Mostar Dževad Derviškadić. (...) Oproštajne govore održali su i Ante Sučić, predsjednik Skupštine grada Sarajeva, Anton Vratuša, potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća, Branko Mikulić, predsjednik CK SK BiH i Vidoje Žarković, potpredsjednik Predsjedništva SFR Jugoslavije.⁶⁰⁶ Prema novinskim izvještajima, posljednju stražu pored posmrtnih ostataka Džemala Bijedića činili su: Vidoje Žarković, Stane Dolanc, Kiro Gligorov, Rato Dugonjić, Branko Mikulić, Hamdija Pozderac, Milanko Renovica i Cvijetin Mijatović. „Oni nose kovčeg do lafeta, a ispred njih, na čelu ove tužne kolone nalaze se nosioci piramida, a zatim tri oficira JNA koji nose brojna odličja. Dva oficira Garde nose vijenac Predsjednika Republike. Posmrtni marš i komande za počasni vojnički pozdrav bili su jedino što se moglo čuti u ovim trenucima na utihlom sarajevskom groblju. To je bila tišina sa jecajima, tišina zahvalnosti. Nepregledna masa Sarajlija i brojnih drugih građana, koji su danas došli ovdje, zakrčene ulice na prilazima groblju, sve se to pretvorilo u muk i žalost.“ Sahrani je prisustvovalo „više desetina hiljada građana Sarajeva, Mostara, Rogatice i drugih mjesta Bosne i Hercegovine i Jugoslavije.“⁶⁰⁷ Tako je, ispraćen s više desetina hiljada ljudi, ali uz muklu tišinu, na sarajevskom groblju, sahranjen Džemal Bijedić.

606 *Sloboda*, Mostar, 22. januara 1977.

607 Ukupni troškovi sahrane Bijedića i ostalih poginulih iznosili su 601.398,98 dinara. Od toga je Savezno izvršno vijeće platilo 326.198,68 dinara, a ostalo je podmirila Bosna i Hercegovina.

OBILJEŽJA I USPOMENE NA DŽEMALA BIJEDIĆA

Nakon Bijedićeve pogibije odmah su pokrenute brojne inicijative za podizanje spomenika ili građenja drugih vrsta sjećanja na njegov život. Općinska konferencija SSRN Mostar je u svom prijedlogu da se mostarskom univerzitetu da ime Džemal Bijedić istakla da je Bijedić „za Bosnu i Hercegovinu i svoj rodni Mostar bio (...) i ostao jedan od (...) najzaslužnijih utemeljivača i graditelja“, te da je istodobno „izrastao (...) u državnika jugoslovenskog i međunarodnog profila.“⁶⁰⁸ Tokom 1977. bilo je niz inicijativa o načinu obilježavanja Bijedićevog imena i čuvanja sjećanja na njega, pa je Koordinacioni odbor Predsjedništva RK SSRN Bosne i Hercegovine za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti iz političke i kulturne historije Bosne i Hercegovine 18. oktobra 1977. podržao da se sjećanje na Bijedićevo ime njeguje kroz davanje naziva ulicama, školama, univerzitetskim i bolničkim centrima. Tako je predloženo da Banja Luka, Bihać, Bugojno, Doboj, Mrkonjić Grad, Sarajevo i Zenica dobiju po jednu ulicu sa Bijedićevim imenom, da Gacko, Ljubuški i Visoko dobiju trg, Tuzla – bulevar, Grude i Livno – osnovnu školu, Goražde, Jajce i Srebrenik – srednjoškolski centar; Mostar – Univerzitet; Trebinje – Forum omladine; biste i spomen ploče u Gacku, Kreševu, Mostaru. Mostar bi dobio i spomen-kuću, a u Zenici bi Regionalni medicinski centar nosio ime Džemala Bijedića.⁶⁰⁹

Prilikom priprema za obilježavanje prve godišnjice Bijedićeve smrti bio je pripremljen prijedlog da se u zgradi SIV u Beogradu otkrije bista Džemala Bijedića, ali taj prijedlog nije realiziran, pa je bista otkrivena samo u Mostaru, u krugu Univerziteta. Bilješku o tome napravio je Muhamed Berberović, član SIV i predsjednik Saveznog komiteta za informacije.⁶¹⁰ Generalni sekretar SIV-a je 5. januara 1978, u saradnji sa drugim saveznim

608 ABiH, SSRN BiH, nesignirano, Opštinska konferencija SSRN Mostar – Republičkoj konferenciji SSRN BiH, 31. januara 1977.

609 ABiH, SSRN BiH, nesignirano, Koordinacioni odbor Predsjedništva RK SSRN BiH za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti iz političke i kulturne istorije BiH – opštinskim konferencijama SSRN, međuopštinskim konferencijama SSRN i Gradskoj konferenciji SSRN Sarajevo, 18. 10. 1977.

610 Biljška u posjedu autora, na čemu zahvaljujem Muhamedu Berberoviću.

organima, pripremio posebnu Informaciju o pripremama za obilježavanje godišnjice. U Informaciji, koja se trebala razmatrati na sjednici SIV-a 6. januara 1978, ali je premijer Veselin Đuranović odbio uvrstiti tu tačku na dnevni red, bio je iznesen prijedlog da se „u zgradi federacije (...) na trećem spratu, pred salom za održavanje sjednica SIV (...) otkriju spomen biste drugovima Borisu Krajgeru i Džemalu Bijediću.“ S obzirom da je Đuranović odbio uvrstiti ovaj prijedlog na dnevni red sjednice SIV-a 6. januara, o tome se raspravljalo na sjednici Koordinacione komisije 11. januara 1978, pod predsjedanjem Dobrosava Ćulafića. Na ovoj sjednici Komisije Ćulafić je prenio stav premijera Đuranovića, koji se prije toga konsultirao sa Stevanom Doronjskim, Stanetom Dolancom i Kirom Gligorovim, prema kojemu „bistu ne bi uopšte trebalo postavljati s obrazloženjem da je riječ o ‘palati federacije’ a ne zgradi SIV i da bi ova odluka o postavljanju bisti za drugove B. Krajgera i Džemala Bijedića bila ‘ozbiljan presedan za ubuduće.’“ Na takav stav su reagirali Gojko Ubiparip i Muhamed Berberović tvrdeći da odustajanje od otkrivanja biste Džemala Bijedića može biti negativno primljeno u Bosni i Hercegovini. „Rekli smo ako se uopšte može govoriti o presedanu, da je on već napravljen u federaciji otkrivanjem bisti M. Pijade i M. Popovića u Skupštini SFRJ“. Dogovoreno je da se o tome ipak razgovara i na sjednici SIV-a 12. januara, ali to nije učinjeno, jer na toj sjednici nije prisustvovao premijer Đuranović. Zbog toga je Berberović o tome razgovarao 12. januara 1978. sa Brankom Mikulićem, koji je vrlo ljutito izjavio da se tu radi o raznim „igrama“, te da bi izbjegavanje otkrivanja biste Džemala Bijedića moglo imati i određene „političke i druge posljedice,“ s obzirom da „ni porodica ni rukovodstvo BiH ovo ne može olako primiti i jednostavno preko toga preći.“ No, situacija se nije toliko zaoštravala, ali je Bijedić ostao bez biste u holu Skupštine SFRJ u Beogradu. Mnogo godina kasnije ostao je i bez biste u krugu mostarskog Univerziteta, nakon preimenovanja Univerziteta u Sveučilište. Trebalo je proći izvjesno vrijeme da se ponovo, sada na drugom mjestu, u Mostaru otvori Univerzitet u čijem je krugu Bijedić ponovo dobio svoju bistu.

NA KRAJU

Džemal Bijedić je rođen u Mostaru 1917, a poginuo u blizini Kreševa u avionskoj nesreći početkom 1977. godine. Za gotovo 60 godina života prošao je dugu političku karijeru. Kao student prava na Univerzitetu u Beogradu nadahnuo se ljevičarskim idejama, što je kasnije opredijelilo njegov čitav život. Tokom Drugog svjetskog rata aktivno je sudjelovao u antifašističkom pokretu, a nakon rata svoju političku djelatnost fokusirao je na četiri ključna pitanja: razvoj Hercegovine i njezinu integraciju u bosanskohercegovačke okvire; ravnopravnost Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji; afirmaciju muslimanskog nacionalnog identiteta i afirmaciju jugoslavenske države na svjetskoj političkoj sceni, na čemu je posebno aktivno radio od 1971, kada je postao predsjednik Saveznog izvršnog vijeća.

Bijedićeva politička karijera je doista fascinantna. Iz Drugog svjetskog rata je izašao kao oficir OZNA-e i jedno vrijeme je radio u Ministarstvu unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine kao pomoćnik ministra (1946.-1948.), a potom je imenovan za generalnog sekretara Vlade (1948.-1949.). Nakon odlaska sa mjesta generalnog sekretara Vlade NRBiH Džemal Bijedić se puno angažirao u Upravi za agitaciju i propagandu CKKPBiH, te kratko vrijeme bio pomoćnik predsjednika Komiteta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade FNRJ u Beogradu, a zatim se vratio u Mostar i veoma aktivno politički djelovao, najprije kao predsjednik Oblasnog odbora Narodnog fronta Hercegovine (1949.-1950.), zatim kao sekretar Oblasnog komiteta Komunističke partije Bosne i Hercegovine za Hercegovinu (1950.-1952.), a potom i kao predsjednik Narodnog odbora sreza Mostar (1955.-1958). U međuvremenu je od 1953. do 1955. bio sekretar Glavnog odbora SSRN Bosne i Hercegovine.

Krajem 1950-ih godina završava svoju karijeru na regionalnoj razini. Godine 1960. prvi put je ušao u Saveznu vladu, a od 1963. do 1971. bio je jedno vrijeme predsjednik Republičkog vijeće Skupštine Bosne i Hercegovine, a potom predsjednik Skupštine Bosne i Hercegovine. Od 1971. obavljao je dužnost predsjednika Saveznog izvršnog vijeća u dva mandata.

Tri su ključna polja na kojima je Bijedić vodio svoju političku akciju sredinom 1960-ih godina. Bosna i Hercegovina je tada pokrenula proces integracije svojih regija kako bi sama postala dovoljno stabilna. To se provodilo kroz integraciju zapadne Hercegovine u bosanskohercegovačke

okvire otvaranjem procesa skidanja hipoteke ustaštva sa tog kraja s ciljem da se Hrvati iz zapadne Hercegovine uključe u novu društvenu realnost. Druga stvar na kojoj je Bijedić radio bila je nacionalna afirmacija Muslimana. U vrijeme kada su se o tome vodile velike debate on je bio predsjednik Skupštine Bosne i Hercegovine i s te pozicije imao snažan utjecaj na čitav taj proces. Odlučno je odbacivao koncept jugoslavenstva i koncept bosanstva kao opcije nacionalnog identiteta bosanskohercegovačkih muslimana, zalažući se za opciju muslimanstva. On se nikada nije stidio toga što je Musliman. Kada je u aprilu 1976. umrla Bijedićeva majka, ukop je obavljen po svim vjerskim običajima.

Važan Bijedićev angažman vezan je i za obnovu Bosanske krajine nakon zemljotresa 1969. godine. U vrijeme kada je savezna Vlada otezala sa izdvajanjem velikih sredstava za obnovu Krajine, a pojedine republike na tome nastojale što više zaraditi prodajući prikolice za smještaj stradalih porodica, Bijedić je kao predsjednik Skupštine jako puno učinio da Bosna i Hercegovina najviše pomogne obnovu tog kraja. To je tada značilo čvršću integraciju Krajine u bosanskohercegovačke okvire.

Kada je Bijedić dobio mandat da sastavi saveznu Vladu, političke okolnosti u Jugoslaviji su bile veoma zategnute među pojedinim republičkim elitama. Bijedić je svoju pažnju usmjerio na stabilizaciju političke situacije, ali se najviše bavio ekonomskim pitanjima. Na početku njegovog mandata veliki troškovi života, inflacija, rast kreditnog zaduženja zemlje i česte devalvacije domaće valute su bili Ribičićevo naslijeđe, s kojim se Bijedić morao uhvatiti u koštac. U vrijeme Bijedićeve Vlade, premda se stalno pričalo o krizi, Jugoslavija je još uvijek bila ekonomski stabilna zemlja. Godinu 1976, a to je posljednja godina Bijedićeve Vlade, Jugoslavija je završila sa platnim suficitom od 330 miliona dolara, deviznim rezervama od blizu 3 milijarde dolara, stopom rasta industrijske proizvodnje od 3 odsto i tako dalje. Tada je jugoslavenski dinar bio jedina valuta iz komunističkog svijeta koja je na zapadnom tržištu novca bila blizu konvertibilnosti. Ubrzo nakon Bijedića vanjski dug zemlje je drastično porastao, ekonomska situacija se znatno pogoršala, osjetila se naftna kriza, Jugoslavija se suočila sa vožnjom par-nepar i nedostatkom brašna, ulja i ostalih namirnica. To je vodilo daljem pogoršanju političke situacije.

Kao predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Bijedić se više od bilo kojeg drugog predsjednika Vlade, osim Josipa Broza Tita, bavio vanjskopolitičkim temama. Međutim, on nije bio ključni kreator niti idejni tvorac jugoslavenske vanjske politike, jer je to polje bilo rezervirano isključivo za šefa države,

dakle Josipa Broza Tita, ali je bio jako važna ličnost u koju je Tito imao veliko povjerenje i koji je često po Titovim zamislima krčio puteve kojima je potom on sam išao. Bijedić je autoritativno zauzimao stavove iz oblasti vanjske politike bez obzira što neki, čak i u njegovoj Vladi, nisu s time uvijek bili saglasni. U vrijeme svoga mandata, Bijedić je obišao veliki broj zemalja, uključujući i najveće sile svijeta: Sjedinjene američke države, Sovjetski savez i Kinu. Posebno je aktivan bio u kontaktima s nesvrstanim zemljama i zemljama Bliskog i Srednjeg istoka.

Dugo vremena se siju sumnje o uzrocima pada aviona i pogibije Džemala Bijedića. Teorije zavjere, koje se izgrađuju oko Bijedićeve pogibije, uvijek će postojati i imati svojih pristalica. Nesporno je da je Bijedić imao protivnika, te da je ta činjenica kasnije isticana kao argument za postojanje zavjere. Međutim, zvaničan nalaz specijalne Komisije formirane za istraživanje uzroka pogibije pokazao je da je riječ o ljudskom faktoru. Ipak je sve do ljudi!

PRILOZI

Zuko Džumhur, „Čovjek iz mostarskog sokaka“

U podne sam nešto načuo. Bilo je strašno i nisam htio da vjerujem.

Na radiju je svirala muzika. Vedra muzika. U vijestima ni riječi. Opet muzika. Nezgoda sa nekim avionom u Ćilipima. Nema povrijeđenih. Skoro sam bio i zaboravio na strašnu vijest koju sam skoro šapatom čuo u podne. Možda je samo neka nezgoda kao i ona u Ćilipima. Počeo sam da zaboravljam i bio sam opet vedar...

I onda strašno, beznadežno saopštenje!

Nije bilo više nikakve nade ni dvoumljenja, bila je samo jedna tvrda, neumoljiva crna činjenica i bol. Hoću da ne povjerujem kao u podne, ali moram ... Zvanično saopštenje o strašnom udesu nadomak šehar Sarajeva.

Saopštenje u kome više nema nade, iza koga ostaje samo bol, grč i sjećanja. Nema više dragih ljudi ...

Kao da mi je za trenutak pred očima prošao čitav jedan film što priča o pijateljstvu, susretima, poštovanju, ljubavi, teferičima i bratskom zagrljaju sa dragim čovjekom. Pred mojim očima živi i hoda opet Džema, krupan i vedar, iskren i pošten, predusretljiv i požrtvovan, hrabar i pravedan, pun pravih ljudskih vrlina i dobrih ljudskih mana. Pravi, krupni, dragi čovjek koji je oko sebe širio vedrinu, nadu i vjeru. Čovjek koji je volio ljude, umio da ih pridobije, da ih razumije, usreći i obraduje. Toga velikog čovjeka i dobru ljudsku dušu sreo sam prvi put u mostarskom sokaku. I prošle su decenije, i on je bio i ministar i predsjednik vlade i uvijek je bio Onaj isti koga sam sreo prvi put u Mostaru.

Ponosan sam što sam poznao i volio čovjeka koji se zvao Džemal Bijedić i imao ženu Razu.“

(Politika, 21. januar 1977.)

„Drug Džemo, čovek iz naroda“

Čovek koji ratuje u posebnim uslovima, kao što je to bio naš narodnooslobodilački rat, koji prođe teške ilegalne dane, koji prođe Sutjesku, taj čovek sakupi mnogo životnog iskustva.

Sa takvim iskustvom Džemal Bijedić posle rata nastavlja neumorno da radi svuda tamo gde je bio Partiji potreban. Bez gundanja on prihvata svaki zadatak. Čas je u Mostaru na partijskom radu ili u vlasti, pa u Sarajevu, pa opet u Mostaru, pa Sarajevo, pa Beograd, pa Sarajevo, pa opet Beograd – predsednik Saveznog izvršnog veća...

Za sve to vreme, svuda gde je radio, utkao je neku nit koja ga je neraskidivo vezivala za ljude. Kao što se starao o svom rodnom Mostaru, istu je ljubav pokazivao prema Sarajevu, Tuzli, Beogradu, Kragujevcu ili Osijeku.

Kao predsednik Saveznog izvršnog veća on je nedeljom voleo da ode na Kalenića pijacu u Beogradu i kupi ono što treba za porodicu. Pre nepuna dva meseca tamo ga je sreo njegov poznanik i drug iz školske klupe, sada pukovnik u penziji, Vasko Gnjatić. Upito ga je:

- Šta ćeš ti, Džemo, na pijaci?
- Pa kakav bih ja bio predsednik vlade ako se ne bih tačno uvjerio koliko šta košta na pijaci! – odgovorio je.

Smilja Korać, veliki lični prijatelj Bijedićevih i česti posetilac njihova doma, posebno nam je pričala o ogromnoj roditeljskoj ljubavi koju je Džemal gajio prema svojoj deci.

- Uvek je bio spreman – kaže ona – da ih sasluša i da sa njima vodi veoma otvoren i prislan dijalog. Ključne odluke za dalje životne puteve potpuno je prepuštao njima.

O tom vaspitanju dece sam Džemal je jednom prilikom rekao:

- Uvijek sam volio dijalog sa njima, jer sam računao da je to najbolji put da ih usmjeravam. Mislim da sam uspio, iako se često ne slažu sa mnom, a da možda nije tako – ne bi bilo ni dijaloga.

Ima ljudi koje životni uslovi promene. Džemal Bijedić se nije menjao penjanjem [u političkoj hijerarhiji].

- Ostao je jednostavan, neposredan u maniru i držanju, u odnosu prema ljudima ostao je nepromenjen, bez obzira na uspone i funkciju koju je obavljao – kaže Salko Feić, član Saveta Federacije. U to sam se uverio mnogo puta. Posebno me je time iznenadio 1973.

godine. Tada sam bio jugoslovenski ambasador u Indiji i Nepal. Upravo je tada drug Džema počeo svoju takozvanu „azijsku turneju.“ Kad smo se sreli u Indiji on je u šali rekao:

- Vidiš, Salko, mislimo da je Mostar mali, a ono nas dva Mostarca pa se srećemo u Indiji ...
- Neposrednošću, srdačnošću, ulazeći u suštinu problema, vrlo je brzo sa indijskim i nepalskim partnerima stvorio takvu atmosferu da su razgovori brzo izišli iz onih međunarodnih protokolarnih formi i primili su neku posebnu toplinu – kaže Salko Feić. – Takav je bio u razgovorima sa Indiom Gandhi, a isti takav i sa nepalskim premijerom. Posebno mi je palo u oči kako je brzo uočavao probleme siromašnog Nepala. Tamo smo obišli jedan od hramova u kome se nalaze mnogi istorijski predmeti. Uočavajući njihov značaj Džema je rekao:
- Mi bismo morali pokrenuti akciju preko UNESCO-a i Ujedinjenih nacija da se ovaj hram zaštititi i sačuva za svjetsku kulturu i baštinu...

Eto, i u dalekom Nepal, drug Bijedić je vodio brigu o zaštiti spomenika isto onako kao i u svom rodnom Mostaru ... Posebno je bio zaljubljenik u spomenike prošlosti. Voleo je da satima sluša da mu neko recituje poeziju ... Voleo je i radovao se životu. Jednostavno: bio je čovek koji nije umeo da mrzi. A to je svakako najveći ljudski kvalitet.

Večiti optimista, živahan i vedar, neumorni radnik – Džemal Bijedić – pošao je na svoje posljednje putovanje 18. januara. Slučaj je hteo da se sa njim posljednji rukuje njegov prijatelj i drug, general-pukovnik Enver Čemalović. Neumitnom igrom sudbine general Čemalović je prvi i saznao o njegovoj smrti. Na našu molbu general Čemalović nam je opisao taj posljednji susret i razgovor, kao i vest o tragediji.

- Poslednji naš susret bio je prilikom ispraćaja naše državne delegacije na čelu sa drugom Titom, koja je otputovala za Libiju. Nakon poljetanja Predsednikovog aviona ostao sam da ispratim druga Džemu i drugaricu Raziju, koji su čekali da njihov avion preleti sa aerodroma Surčin na Batajnicu. Čekajući avion zadržali smo se u salonu kontrole letenja i razgovarali o raznim temama. Između ostalog reč je bila i o njegovoj skoroj poseti Crnoj Gori, kojoj se posebno radovao. Pričali smo i o vojnoj industriji, o našim porodicama, djeci i unučićima, i zdravlju nekih naših zajedničkih poznanika, starih

boraca, iz rata. Razgovor je prekinut kad je njihov avion doleteo. Došli smo do aviona i pozdravili se na rastanku. Niko nije slutio da je to bilo naše poslednje rukovanje ...

- Posle poletanja aviona – priča general Ćemalović – vratio sam se u Komandu vazduhoplovstva, gde sam imao zakazan sastanak za 11 časova. U 11,15 časova ušao je moj načelnik kabineta i zamolio me da izađem napolje. Čim sam izašao rekao mi je da avion predsednika Bijedića trebao da sleti u Sarajevo oko 10,50 časova, da se pilot javio sa radio-fara Kobiljača i krenuo u proceduru za sletanje, a posle toga više kontrola letenja nije imala vezu sa avionom. Saopštio mi je da su pitali sve okolne aerodrome i dobili obaveštenje da se njima nije javio, pa da sada niko ne zna šta je sa avionom. Odmah mi je bilo jasno da su stradali. Ali, ona ljudska nada skretala mi je misli sa najgoreg, nisam hteo da mislim na katastrofu. Samo nemir, ogroman nemir ovladao je cijelim mojim bićem. Naredio sam da ponovo pitaju sve aerodrome da slučajno avion negdje nije sletio. Nakon jedan sat od planiranog vremena za sletanje dobio sam izvještaj da nigdje avion nije sletio i da se nikom nije javio. Bio sam siguran da su svi izginuli ...

Tako sam ja, nažalost, bio među prvima koji je zaključio da među nama više nema druga Džeme i njegove supruge Raze, kao i svih njihovih saputnika i posade. O tome sam odmah obavestio saveznog sekretara, generala armije Nikolu Ljubičića. Čekao sam – priča general Ćemalović – da se ovaj moj zaključak potvrdi mestom udara u zemlju. Ubrzo se saznalo da je avion udario u Kreševo ... Tuga je u meni velika, jer sam izgubio dobrog druga i prijatelja, a naše društvo istrajnog borca za socijalizam i mudrog i umešnog predsednika Vlade. Bio je emotivan čovjek i uvijek dijelio radost i tugu sa svojim prijateljima. Bio je krajnje iskren čovjek i uvijek bi svako mogao u susretu i razgovoru sa njim da zna na čemu je. Dialog je sa njegove strane tekao bez rezerve i uvek se ponašao kao što narod kaže: Što na umu to na drumu ... Gubitkom Džeme mi smo svi osiromašeni...

Svaki nestanak bilo kog čoveka izaziva tugu. Smrt druga Džemala Bijedića uvećala je tugu jer je došla podmuklo, iznenada. Ona nije samo po-

rodična tragedija dece i unuka Bijedića, jer su ostali bez oba roditelja, već je velika praznina celog društva.

Osiromašeni smo za jedno veliko ljudsko srce, za pregaoca koji nije imao stanke, koji je ceo život posvetio za dobro naroda. Koračao je, onako visok i živahan, kroz život – uspravno!

Ostao je u Beogradu, u Lackovićevoj ulici, prazan i zatvoren dom Bijedićevih. Prazna je njegova soba u Saveznom izvršnom veću. Tuga i praznina u rodnom Mostaru. Tuga i praznina za njim u celoj zemlji. Osiromašeni smo ...

(Večernje novosti, 29. januara 1977. godine)

U anketi 1959. građani Mostara Džemala skoro plebiscitarno proglašavaju „najpopularnijim građaninom svih vremena“ u omjeru 80 glasova prema nekoliko koje su dobili tada fudbalski reprezentativac Muhamed Mujić, političar Avdo Humo ili pjesnik Aleksa Šantić. Strastveni je navijač „Veleža“, „vaspitač i savjetnik“ njegovih najboljih fudbalera. Ja sam ga pred utakmice sačekivao pred ulaznim vratima stadiona sa drugom sirotinjskom djecom da nas besplatno uvede na utakmice. Ljudi su ga zaustavljali na ulici i srdačno razgovarali sa njim. Imao je vremena i strpljenja za svakog. Jednom ga je, dok je obilazio Čelovinu u Mostaru da provjeri ko se nalazi u zatvoru, oslovila Mostarka Greta-Habiba: „Šta je, moj dragi Džemale, koji god režim dođe, nas dvoje u zatvoru.“ Stanovao je u Liska ulici u Mostaru, u vili kod Dispanzera, gdje sam ja nekad dolazio da uzmem knjigu na čitanje iz njegove pozamašne biblioteke. Njegova majka Zarifa imala je nježni nadimak Nana, kojim smo je svi oslovljavali.

Izgleda da je voljela mog oca, kojeg su ustaše 1945. odvele iz Mostara i ubili ga na Vracama u Sarajevu. Nosila je u novčaniku njegovu sliku a prve su joj riječi na ulazu u njenu kuću bile: „dajmo djetetu da prvo nešto založi.“ (...)

Daleko je bio od komuniste dogmatskog profila. Protivio se stegama u domenu privatnog privređivanja i poticao ličnu inicijativu. Normalno, u mjeri koja mu je omogućavala opća ideološka uskogrudost u partijsko-političkim forumima. (...) „Ja nisam diplomata“, imao je običaj da kaže, a u stvari plijenio je svojom neposrednošću partnere u drugim zemljama koji također nisu bili „diplomate.“ (...)

Džemal nije izigravao nikakvu veličinu niti Bogom predodređenog čovjeka sa misijom na zemlji. Bio je skroman. Iza njega je ostao stari automobil i možda 5000 njemačkih maraka. Nije imao vikendicu. Šoferi u to doba nisu htjeli raditi nedjeljom jer su imali vikend-kuće na moru, planinama, Buni ili drugdje. Kad sam ja, 1974, počeo praviti vikendicu, Džemal mi je rekao da je to „malograđanska preokupacija“. Ja sam ga začuđeno pogledao i rekao da je njemu vikendica gdje god on ode, nakon čega me je zagrlio i rekao da se šali.

Volio je Mostar i njegovu Neretvu. Dolazio je na Maru, kod aviačiarskog mosta. Odlazio je kod prijatelja u Lišticu i druga zapadnohercegovačka

mjesta gdje su ga ljudi s radošću primali. Obilazio je i Gacko i Bileću, rodne gradiće svojih roditelja. Prenio je grob svoga oca u novo groblje Sutinu nakon što je staro groblje upotrijebljeno za željezničku stanicu u Mostaru. Poštovao je svoju majku Zahidu Bijedić-Konjhodžić i nazivao je herojem zbog univerzitetskog obrazovanja svih petero njene djece koji bi „skapali bez te hrabre majke.“

Plaćao je svoje račune. Nije volio dugove. Nije bio impresioniran drugim ljudima do mjere koja bi bila podanička ili idolopoklonička. Nekako je svima jednako prilazio. (...) Sjedio (je) na prikladno mjesto po svom izboru, a na napomenu da sjedne na čelo stola, poslužio bi se izrekom Mujage Komadine, gradonačelnika Mostara: „Čelo je ondje gdje sjednem.“ Faktički je svojom fizionomijom i korpulencijom implicirao počasno mjesto za stolom, gdje bi imao pregled cijelog prostora.

Kada je moja sestra Fadila diplomirala medicinu u Beogradu, on je, tog ljeta 1967, priredio ručak i savjetovao joj da liječi porodice palih boraca i da ne uzima novac. Meni je predlagao da ostanem asistent na fakultetu. Mnogi su „dokazivali“ da su u rodbinskom odnosu s njim, po raznim linijama. Neki sa istim prezimenom su imali određenih prednosti. Naročito oni koji uopće nisu bili rodbina. On se nije na to ljutio, mada je znao. Nije protežirao svoju djecu niti svoju rodbinu. Svakoga je inicirao na učenje i čitanje naročito beletristike i časopisa. Bio je i sâm strastveni čitalac. Njegovu okolinu sačinjavali su intelektualci posebno ako je razmišljao o ozbiljnim potezima.

Imao je i neuspjeha i razočarenja. U području spoljne politike želio je uspostavljanje diplomatskih i trgovinskih odnosa sa Saudijskom Arabijom. To mu nije uspjelo, mada je nakon smrti reisul-uleme hadži Sulejmana ef. Kemure, 1974, nastojao na čelo muslimana isposlovati izbor pametnog, školovanog, mladog, novog reisa, koji bi znao arapski jezik. U tom smislu tačni su navodi gospodina Alije Nametka iz knjige *Sarajevski nekrologij* kada pominje da je Džemal predlagao i profesoru Muhamedu Mujiću da se u slučaju ponude te časti prihvati posla. Doduše, tačno je da je Tito zamolio Džemala da utiče na izbor reisa „koji će u četiri oka razgovarati sa kraljem Halidom i reći mu istinu o muslimanima u Jugoslaviji.“ U tom pravcu je Džemal privatno dio tih pokušaja prepustio meni. Ja sam tada u više navrata razgovarao sa uvažanim velikodostojnicima Islamske zajednice Ibrahimom Riđanovićem i Huseinom Đozom. Također sa Mensurom Smajlovićem, bratom dr. Ahmeda Smajlovića, kojeg su prethodna dvojica velikodostojnika predlagali za reisa. (...)

Imao je Džemal dvije neostvarene želje. Obje je prekinula iznenadna smrt. Želio je napisati knjigu o sarajevskim Jevrejima, svojim saborcima i prijateljima, sa kojima je i u dobru i u zlu stajao zajedno. Druga mu je želja bila da završi karijeru kao gradonačelnik Sarajeva, grada kojeg je neizmjereno volio i na čije gradonačelnike je imao pregršt primjedbi.

Njegova posljednja želja je bila da bude pokopan u Sarajevu. Saopćio ju je povodom smrti njegove majke na moje pitanje zašto je sahranjuje u Sarajevu. „I mene sahranite u Sarajevu kad umrem. Neka znaš to.“ Majka je umrla šestog aprila 1976. u Beogradu, dok je on bio na službenom putu u Libiji. Ja sam ga sačekao u Surčinu i saopćio mu vijest. Ukočio se od bola. Čini mi se da niko nije toliko privržen majci koliko je on bio svojoj, a ona mu uzvraćala cjelinom svog života posvećenog njemu.(...)

Teško bi se moglo kazati da je Džemal bio lukav. Ili naivan. Osvetoljubiv, tvrdoglav ili kapriciozan. Vjerovao je ljudima i predavao se prijateljstvu. Nije se koristio ljudima. Bio je impulsivan, začas bi planuo, ali je to začas prolazilo i on bi se brzo nasmijao. Nije koristio svoju funkciju za obračun sa neistomišljenicima. (...)

Mostar ga je nepodijeljeno volio. Na utakmicama „Veleža“, koji je u njegovo vrijeme imao zvjezdane trenutke, doživljavao je otvorene ovacije prisutnih gledalaca. Bio je nevjerovatno omiljen u zapadnoj Hercegovini. Tu je iza 1945. jednom zamolio Tita da se prošeta Lišticom, što je u to vrijeme izmijenilo političku sliku o ovim krajevima. Sličan je odnos imao prema crepoljskim Srbima: tamo gdje su u ratu harali četnici Save Derikonje, Džemal se slavio.“

(*Dani*, Sarajevo, 15. marta 1999, 29. marta 1999, 12. aprila 1999.)

*Stane Dolanc, Tito je do kasno u noć
razgovarao sa Gadafijem da ne bi mislio o Džemi*

Kad sam 1977. sa Titom posetio Libiju, video sam kako se Gadafi, taj samosvesni i samodopadljivi državnik, zalagao da pridobije Titovu naklonost. Deset minuta nakon dolaska u Tripoli Gadafijev šef službe bezbednosti obavestio me je da je u Jugoslaviji u nepoznatom pravcu nestao avion kojim je iz Beograda prema Sarajevu poleteo predsednik jugoslovenske Vlade Džemal Bijedić. Bio sam šokiran. Od Bijedića smo se pozdravili pre jedva tri sata na beogradskom aerodromu, gde nas je sa ostalim visokim jugoslovenskim funkcionerima službeno otpratio. Odmah su mi pribavili direktnu radio vezu sa ministrom unutrašnjih poslova Herljevićem, koji nije znao da mi kaže ništa više nego što sam zapravo već znao. Rekao je da je avion nestao, da su razgovarali već sa svim jugoslovenskim aerodromima, osim sa aerodromom na Krku i u Tivtu. Jedina nada je bila da se možda Bijedićev avion spustio tamo. Već posle nekoliko sati Herljević mi je saopštio da su vojni izvidnički avioni našli delove u brdima iznad Sarajeva i da su svi putnici, Džemal Bijedić, njegova supruga Razija, pratioci i oba pilota, očigledno mrtvi. Tito se odmarao i o svemu tome nije ništa znao. Sa delegacijom i lekarima koji su bili u pratnji posavetovao sam se kako da ga obavestim o tragičnom događaju. Tito je Bijedića veoma cenio. Plašili smo se da će ga vest, pogotovo s obzirom na njegovu visoku starost, previše pogoditi. Titu sam rekao šta se desilo tek nekoliko minuta pre odlaska na prve razgovore sa Gadafijem. Bio je veoma potresen. Dugo nije progovarao. Kad smo Tito i ja došli do Gadafija, taj državnik je i njemu i meni izjavio saučešće i pozvao nas da ga uveče posetimo u njegovom domu, što inače po programu nije bilo predviđeno. Stanovao je u staroj, relativno skromnoj orijentalnoj vili i tamo smo Tito i ja ostali do kasno u noć. Nekoliko puta sam Titu šapnuo da je vreme da krenemo, a on mi je na kraju neraspoloženo rekao: "Ne, ostanimo još, inače ću stalno misliti na Džema." (...)

Nakon posete Libiji trebalo je da putujemo u posetu Egiptu, i to u Asuan, gde je trebalo da se Tito sastane sa egipatskim predsednikom Sadatom. Upravo tada u Asuanu su izbili protesti protiv Sadata. Izgorelo je i nekoliko slavluka koji su postavljeni Titu u čast. Zbog toga i zbog

smrti predsednika Vlade Bijedića odlučili smo da se iz Libije vratimo u Beograd. Odmah po dolasku u Beograd sa Titom smo otišli u zgradu Savezne skupštine gde se nalazio kovčeg sa posmrtnim ostacima Džemala Bijedića i poklonili se njegovoj uspomeni.

(Jak Koprivc, *Šta mi je ispričao Stane Dolanc*)

Zнала sam ih još kao dete, pokojni Džemo je bio ratni drug moga oca. Čini mi se da je povodom njihove tragične pogibije već sve rečeno o njima, a ipak osećam potrebu da kažem nešto posebno o Raziji, s kojom sam veoma mnogo ćaskala kao žena sa ženom. Čini mi se da to treba reći da bi se znalo kakav je ona bila čovek.

Protokol je nije izmenio, bez obzira što su bili na visokim položajima, družila se s istim ljudima kao i ranije, vodila brigu o deci, domaćinstvu. Kad je pre neku godinu udavala kćer sama je prala i pretresala vunu za njene dušeke i jorgane, a za svatove sama je pripremala razne đakonije. Jednom prilikom, pričala mi je, kad su dočekivali predsednika Tita, do zore je razvlačila kore za pitu i svojeručno je pripremala bosanskohercegovačke specijalitete za najdražeg gosta: „Da budu pravi domaćinski...”

Kao supruga predsednika SIV-a imala je brojne protokolarne obaveze, među koje se ubraja i odgovarajuće – odevanje. U više navrata nas dve smo ćaskale o modi, više puta je posetila i našu fabriku. Pitala sam je čime se rukovodi u odevanju.

„Svakako da i ja, kao i sve žene, imam određene probleme u odijevanju. Iako je naša tekstilna industrija izvanredno unapredovala, u trgovinama se često osjeća neinventivnost, nedostatak ukusa. Vrlo često je roba namijenjena isključivo mladim osobama, nema dovoljno brojeva i modela za sredovječne žene...

U svom odijevanju najviše koristim narodne motive, a posebno cijenim to što ih kreatori posljednje vrijeme masovno koriste. Folklorni motivi emotivno obogaćuju osjećanja, i mogu da kažem, stekli su veliki ugled i popularnost u svijetu...”

To mi je pričala Razija, u jednom razgovoru koji sam objavila u sarajevskom *Oslobođenju*, ali ja znam da je to i inače bilo tipično za njeno mišljenje, bila je privržena narodu i svemu što je izvorno narodno.

(Nada, Beograd, 4. februara 1977.)

IZVORI I LITERATURA

A. Izvori

1. Neobjavljeni izvori

Arhiv Jugoslavije, Beograd

Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije

Savezno izvršno vijeće

Predsjedništvo SFRJ

Kabinet Predsjednika Republike

Savezni komitet za saobraćaj i veze

Arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije

Politička arhiva

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine

Socijalistički savez radnog naroda Bosne i Hercegovine

Fond Avde Hume

Fond Rate Dugonjića

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine

Fond Branka Mikulića

Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona, Mostar

Oblasni komitet Komunističke partije BiH za Mostar

Sreski komitet Saveza komunista BiH za Mostar

Narodni odbor sreza Mostar

Muzej Hercegovine, Mostar

Fond Džemala Bijedića

Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla

Fond Cvijetina Mijatovića

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske

Osobni fond Vladimira Bakarića

Komisija za odnose s vjerskim zajednicama

2. Objavljeni izvori

44, 45, 46, 48. i 49. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, I –II, Sarajevo 1977.

Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku /referati, diskusija, zaključci), Sarajevo, 1974;

O književnojezičnoj politici u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1975;

Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sjednice Izvršnog komiteta CKSKJ održane 14-16. marta 1962, Beograd, 2008.

Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost. Sarajevo, 1977.

Sjeća Hrvatske u Karadorđevu 1971. Autorizirani zapisnik, Zagreb, 1994.

3. Dnevnici, Memoari, Sjećanja i Razgovori

Džemal Bijedić: *Samoupravljanje kao zahtjev i praksa*. Sarajevo, 1976.

Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*, Zagreb, 2006.

Savka Dabčević Kučar, *'71: hrvatski snovi i stvarnost*, I-II, Zagreb, 1997.

Raif Dizdarević, *Vrijeme koje se pamti. Događaji i ličnosti*, Sarajevo, 2006.

Dušan Dragosavac, *Zbivanja i svjedočenja* (razgovore vodio Stevo Ostojić), Zagreb, 1985.

Avdo Humo, *Moja generacija*, Sarajevo, 1984.

Džavid Husić, „Javno svjedočenje Branka Mikulića“, *Express 071 Special*, Sarajevo, april 1991.

Istočna Bosna u NOB-u. Sjećanja učesnika, knjiga druga, Beograd, 1971

Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, Beograd, 2005.

Dragoslav Draža Marković, *Život i politika 1967-1978*, I-II, Beograd, 1987.

Branko Mikulić, *Rasprave*, Sarajevo, 1978.

Branko Mikulić, *Za šta a protiv čega*, Sarajevo, 1975.

Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac: Sjećanja i komentari*, Beograd 1998.

Josip Šentija, *Razgovori s Mikom Tripalom o hrvatskom proljeću*. Zagreb, 2005.

Latinka Perović, *Zatvaranje kruga. Ishod političkog rascjepa u SKJ 1971/1972*, Sarajevo, 1991.

Milka Planinc, *Čisti računi željezne lady. Sjećanja*. Priredio i uvodnu studiju napisao Tvrtko Jakovina. Zagreb, 2011.

Hamdija Pozderac, *Državnost i nacionalnost BiH*, Priređivači prof. dr Mujo Demirović i Mulo Hadžić, Bihać, 2008.

Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, treće dopunjeno izdanje, Zagreb, 2001.

Sarajevo u revoluciji, knj. 3, Sarajevo, 1979.

Milan Uzelac, *Ono malo istine*, London – Sarajevo, 2005.

Marko Vrhunec, *Šest godina s Titom (1967-1973). Pogled s vrha i izbliza*. Zagreb, 2001.

Zdravko Vuković, *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma. Moji stenografski zapisi 1966-1972. godine*, Beograd, 1989.

Zbornik sjećanja. Zagreb 1941-1945, 1, Zagreb, 1982.

4. Novine i listovi

Borba, Beograd

NIN, Beograd

Odjek, Sarajevo

Oslobođenje, Sarajevo

Sloboda, Mostar

B. Literatura

Miroslav Akmadža, *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Sv. I. (1945. - 1952.)*, Zagreb, 2008.

Miroslav Akmadža, *Crkva i država: dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Sv. II. (1953. - 1960.)*, Zagreb, 2010.

Dragan Bartolović, *Džemal Bijedić i njegovo vrijeme*, Mostar, 1985.

Banjaluka pet godina poslije zemljotresa, Banjaluka, 1974.

Denis Bećirović, „Normativni okvir i stvarni položaj Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini tokom prve decenije nakon završetka Drugog svjetskog rata“, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju. Zbornik radova*, Sarajevo, 2011.

Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo, 2012.

Džemal Bijedić 1917-1977, knjiga 1, Sarajevo, 1981.

Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999.

Dr. Zoran Božić, „Proljećarska rašominijada“, *Politički zatvorenik*, broj 127, listopad 2002.

Dragan Bogetić, „Razgovori Tito - Nikson oktobra 1971. Političke implikacije Vašingtonske deklaracije“, *Istorija XX veka*, br. 2, Beograd, 2011.

Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Beograd, 2006

Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Salim Ćerić, *O jugoslovenstvu i bosanstvu*, Sarajevo, s.a.

Zvonimir Despot, *Tito. Tajne vladara. Najnoviji prilozi za biografiju Josipa Broza*, Zagreb, 2009.

Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo 1942-1992*, Beograd, 2006.

Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983. Priredio Momčilo Pavlović, Beograd, 2009.

Robert J. Donia i John V. A. Fine, Jr, *Bosna i Hercegovina. Tradicija koju su izdali*, Sarajevo, 1995.

Dušan Čkrebić, *Život, politika, komentari*, Beograd 2008.

Amir Duranović, *Islamska zajednica u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine od 1953. do 1974. godine* (doktorska disertacija u rukopisu), Sarajevo, 2015.

Milovan Đilas, Nadežda Gaće, *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*. Zürich-Zagreb, 1994.

Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala. Tehnologija političkih obračuna Josipa Broza Tita*, Beograd, 1990.

Emerik Blum. *Monografija*, Sarajevo, 2002.

Emir Filipović: „Grb i zastava Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću.“ *Bosna franciscana*, br. 28, Sarajevo, 2008.

Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo, 1998.

Aleš Gabrič, „Odnos slovenske politike prema ‘maspoku’“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 2010.

Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd, 2010.

Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb, 2008.

Aziz Hadžihanović, *Krleža, Bosna i rat*, Sarajevo 2001.

Leon E. Halkin, *Biografija „velikih ljudi“*. Marksistička misao, 4/84.

Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd, 2002.

Hronologija revolucionarne djelatnosti Josipa Broza Tita. Priredili dr Branislav Ilić i dr Vojislav Ćirković, Beograd, 1988.

Momčilo Isić, *S narodom, za narod, o narodu. Sreten Vukosavljević 1881 – 1960*. Beograd, 2012.

Vladimir Ivanović, „Formula za budućnost – obeštećenje jugoslovenskih žrtava nacističkih progona“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. XVI, sveska 1, 2009.

Berislav Jandrić, „Represivne mjere komunističkog režima prema hrvatskoj političkoj oporbi 1945-1975. godine. Najznačajniji politički procesi“, *Dijalog povijesničara – istoričara*, br. 9, Zagreb, 2005.

Dara Janeković, *Susreti s poviješću*, Zagreb, 2000

Zoran Janjetović, *Od Auschwitzta do Brijuna. Pitanja odštete žrtvama nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima*, Zagreb, 2007.

Duško Josipović: „Sadašnji amblemi Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (grb i zastava) sa posebnim osvrtnom kako su utvrđeni.“ Poseban otisak, *Pravna misao*, br. 9-10, Sarajevo 1971;

Dejan Jović, *Jugoslavija: Država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*, Zagreb, 2003.

Husnija Kamberović, „Josip Broz Tito i političko rukovodstvo Bosne i Hercegovine od sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća“, u: *Tito i Bosna i Hercegovina. Zbornik radova*, Sarajevo, 2006.

Husnija Kamberović, „Konstruiranje disidentske slike u komunističkom pokretu u Bosni i Hercegovini: Slučaj Avde Hume“, *Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb, 2010.

Husnija Kamberović, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Sarajevo, 2011.

Vera Katz, „Administrativno-teritorijalno uređenje u funkciji organizacije vlasti u Bosni i Hercegovini (1945-1953).“ *Historijska traganja*, br. 1, Sarajevo, 2008.

Hrvoje Klasić, *Hrvatsko proljeće u Sisku*, Zagreb, 2006.

Hrvoje Klasić, *Jugoslavije i svijet 1968*, Zagreb 2012

Lászlo Kontler, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb, 2007.

Ibrahim Latifić, *Jugoslavija 1945-1990. Razvoj privrede i društvenih djelatnosti*. Beograd 1997.

Iva Lučić, „Stavovi centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu Bosanskih Muslimana /Bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije.“ *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka. Zbornik radova*. Sarajevo, 2009.

Ivo Lučić, „Je li Bosna i Hercegovina Jugoslavija u malom“, *Status*, br. 2, Mostar 2004.

Ivo Lučić, „Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja“, *Status*, br. 12, Mostar, 2007.

Ivo Lučić, „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“ *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/2010, Zagreb 2010.

Dragoslav Mihailović, *Kratka istorija satiranja*, Beograd 2015.

Mønnesland, Svein (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo-Oslo, 2005.

Dino Mujadžević, *Bakarić: politička biografija*, Zagreb: Plejada, 2011.

Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Zürich-Zagreb, 1994.

Andrzej Paczkowski, *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939.-1989. godine*, Zagreb, 2001.

Latinka Perović, „Na tragu srpske liberalne tradicije. Ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka“, u: Marko Nikezić, *Srpska krhka vertikalna*, Beograd, 2003.

Vjekoslav Perica, *Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama, I-II*, Beograd 2006.

Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Zagreb 2012.

Pola stoljeća Instituta za istoriju, Sarajevo, 2009.

Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970, I-II*, Beograd, 2002.

Radmila Radić, *Život u vremenima. Patrijarh Gavriilo (Dožić) 1881-1950*. Drugo prošireno i dopunjeno izdanje, Beograd 2011.

Mira Radojević, *Naučnik i politika. Politička biografija Božidara V. Markovića (1874-1946)*, Beograd, 2007.

Sabrina P. Ramet: *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.-2005*. S engleskog prevele Vesna Racković i Mirjana Valent, Zagreb, 2009.

Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006.

Božo Repe i Jože Prinčič, *Pred časom. Portret Staneta Kavčiča*, Ljubljana, 2009.

Pero Simić, *Tito. Fenomen stoljeća. Prva politička biografija*, Zagreb, 2009.

Denis Strangman, „Trideset godina od ‘hrvatskog skandala’ u Australiji“, I, *Politički zatvorenik*, broj 135, lipanj 2003.

Denis Strangman, „Trideset godina od ‘hrvatskog skandala’ u Australiji“, II, *Politički zatvorenik*, broj 136/137, srpanj/kolovoz 2003.

Esad Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, Beograd, 1983.

Esad Tihić, *Gradačac od 1941. do 1945*, Gradačac, 2008.

Univerzitet u Mostaru, Mostar 1977.

Holm Zundhausen, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd, 2008.

Aleksandar Životić, „Jugoslavija i kriza na Bliskom istoku 1967-1968. godine“, 1968 – četrdeset godina poslije. *Zbornik radova*, Beograd, 2008.

Aleksandar Životić, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956-1957*, Beograd, 2008.

IMENSKI REGISTAR

A

Abadžić, Muhamed 395
Abdul Baki, M. S., 292
Acheampongo, Ignatius 342
Ahmed Hasan, El Bakr 292
Ajšvarija, kraljica 312
Akmađža, Miroslav 58, 417
Al Atiki, Abdul Rahman Salem 355
Albahari, Nisim 151, 162
Alikalčić, Džemal 70,
Alikalčić, Fazlija 84
Alikalčić, Zijad 10, 373
Alilović, Mile 97
Andov, Stojan 214, 216, 222, 266
Andrić, Mato 385
Andrić, Radmilo 108
Arafat, Jaser 343, 367
Arapović, Jakov 97
Ariburun, Tekim 343
Arsov, Ljupčo 66
Avdagić, Muhamed 32

B

Babić, Anto 51
Babić, Mato 70, 81, 82
Bahijah, Tengku 302
Bahila, Pavol 343
Bakali, Mahmut 227
Bakarić, Vladimir 12, 13, 15, 16, 113, 115,
118, 142, 191, 192, 194, 220, 224, 225, 254,
256, 261, 395, 415, 419
Bakrač, Jozo 78
Balić, Fikret 71, 81, 82
Balorda, Makso 90
Baltić, Milutin 252, 270
Baljević, Hakija 36
Bandaranaike, Sirimavo 307, 313, 345

Banović, Luka 219, 256
Bar, Rejmon 329
Barcikovski, Kažimjerž 343
Barlingem, Džon 336
Bartolović, Dragan 12, 21, 24, 32, 35, 37,
224, 324, 327, 330, 417
Bašol, Halil 342, 343
Bećirović, Denis 58, 60, 417
Begić, Muhidin 295, 297
Bejtić, Almasa 385
Bejzat, Mugbil 219, 222
Berberović, Muhamed 13, 19, 223, 291,
397, 398
Bevanda, Božo 70, 97
Bijedić, Adem-aga 9, 21, 22, 23, 38
Bijedić, Adila 23, 32, 38
Bijedić, Azra 23
Bijedić, Bahrudin 6, 13, 19, 291, 387, 388,
389, 390, 408
Bijedić, Bajram-aga 9, 21, 22, 23, 24, 38
Bijedić, Bećir 21, 22, 23, 39
Bijedić, Devla 23, 38
Bijedić, Dragan 18, 19, 23
Bijedić, Džemal passim.
Bijedić, Dževahira 22, 38
Bijedić, Ibrahim 21, 22
Bijedić, Mejra 22
Bijedić, Milenko 23
Bijedić, Mulija 22
Bijedić, Salih 21, 22
Bijedić, Razija 6, 10, 23, 36, 44, 45, 87, 287,
297, 368, 369, 373, 376, 387, 395, 405, 411,
413
Bijedić, Zarifa 21, 24, 39, 45, 291, 408
Bilandžić, Dušan 115, 189, 205, 416, 417
Bilanović, Danilo 65-66, 70, 77, 156, 157
Bilić, Alica 70
Birendra, kralj 312

Birovljav, Milorad 219, 222
 Bist, Kirti 312
 Blažević, Berislav 177
 Blažević, Dragan 97
 Blažević, Jakov 116, 117, 212, 310
 Blum, Emerik 106, 107, 108, 109, 135, 418
 Bodružić, Jozo 249
 Bogetić, Dragan 282, 303, 417
 Bojanić, Gojko 32
 Bojanić, Milenko 125
 Bojkovski, Dimitar 218
 Bosić, Pero 43
 Bosiljčić, Savka 34
 Božić, Zoran 388, 417
 Brant, Rut 364
 Brant, Vili 188, 189, 363, 364
 Breclj, Marijan 83
 Brešan, Ljubo 33
 Brežnjav, Leonid 316, 322, 333, 334, 337, 349, 370
 Brkić, Hasan 51
 Broz, Jovanka 200, 388, 389, 392, 393, 395
 Brubaker, Rodgers 156, 417
 Buć, Adem 32, 33
 Budimir, Ante 97
 Bukovac, Josip 70
 Bulajić, Žarko 253
 Bulc, Marko 197, 212
 Bumedižen, Huari 283
 Butozan, Vaso 50
 Butz, Erl 336

C

Cabral, Luis de Almeida 343
 Cemović, Momčilo 150, 214, 216, 222, 238, 267
 Crvenkovski, Krste 83, 123, 181, 182, 184, 186, 200, 202, 203, 206, 207, 212, 213, 215, 216, 244
 Cvetković, Marijan 183

Č

Čadra, Fata 56
 Čaldarević, Milka 151

Čamo, Edhem 35
 Čampara, Dubravko 18
 Čanadanović, Mirko 201
 Čan Kai Šek 295
 Čaušesku, Nikolae 323, 343
 Čelebić, Edin 15
 Čemerski, Angel 200, 203, 206, 207
 Čengić, Esad 34
 Čevra, Jusuf 32
 Či, Peng Fai 343
 Čkrebić, Dušan 80, 395, 418
 Čolaković, Rodoljub 47, 50, 53
 Ču, En Laj 337, 339
 Čule, Petar 55

Ć

Ćemalović, Enver 389, 405, 406
 Ćerić, Salim 165, 417
 Ćimić, Esad 97
 Ćirković, Vojislav 339, 418
 Ćulafić, Dobrosav 212, 222, 291, 395, 398,
 Ćurić, Salko 97

D

Da Nasimento, Lopo 343
 Dabčević Kućar, Savka 114, 115, 122, 181, 182, 183, 192, 194, 195, 196, 198, 200, 205, 206, 207, 223, 224, 225, 416
 Danilović, Uglješa 47, 65, 66, 70, 79, 80, 81, 97
 Demirel, Sulejman 295
 Demirović, Mujo 157, 416
 Dent, E. 336
 Derikonja, Savo 410
 Derviškadić, Dževad 395, 396
 Despot, Zvonimir 225, 392, 417
 D'Esten, Valeri Žiskar 327, 328, 343, 367
 Dimitrijević, Bojan B. 323, 417
 Dimitrijević, Boško 214, 215, 216, 222, 373
 Dimitrijević, Vojo 51
 Diouf, Abdi 341
 Dizdar, Šemso Strateg 59
 Dizdarević, Nijaz 210

Dizdarević, Raif 19, 150, 270, 337, 395, 416
 Dolanc, Stane 6, 220, 221, 225, 226, 255, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 392, 393, 395, 396, 398, 411, 412
 Donia, Robert J. 282, 418
 Doronjski, Stevan 220, 221, 261, 398
 Došen, Ilija 79
 Dožić, Gavriilo 13, 420
 Dragašević, Vuk 214, 215, 216, 284
 Dragosavac, Dušan 118, 186, 205, 224, 225, 416
 Družijanić, Ivo 182, 189
 Duan, Le 340
 Dugalić, Derva 56
 Dugandžić, Stipan 15
 Dugonjić, Rato 12, 15, 75, 76, 82, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 124, 127, 131, 132, 133, 143, 148, 150, 179, 183, 184, 196, 210, 212, 220, 244, 249, 254, 261, 312, 395, 396, 415
 Duranović, Amir 15, 19, 60, 154, 418
 Duranović, Idriz 15

Dž

Džalud, Abdel Salem Ahmed 289, 290, 344
 Dželetović, Branko 97
 Džinić, Mehmed 34
 Džumhur, Zuko 6, 403
 Džunov, Risto 395
 Džuverović, Nikola 83

Đ

Đerić, Predrag 373
 Đilas, Milovan 155, 200, 418
 Đozo, Husein 409
 Đukić, Bahra 34
 Đukić, Slavoljub 228, 229, 418
 Đuranović, Veselin 199, 200, 398
 Đurđev, Branislav 84
 Đuričić, Blažo 70, 71, 74, 75, 78, 81, 82

E

Edževit, Bulent 353, 357
 Ekmečić, Milorad 97
 El Asad, Hafez 343, 364
 El Nimeiri, Džafer Muhamed 175
 Elaković, Sergije 151
 Elizabeta, kraljica 228, 359
 Eyadém, Gnassingbé 343
 Fadejev, Nikolaj 332, 333
 Fahmi, Ismail 343
 Fahrudin, Ali Ahmed 313
 Fam, Van Dong 313
 Favzi, Mahmut 286
 Fazlija, Aslan 222
 Feić, Salko 404, 405
 Ferhatbegović (rođ. Jamaković) Ševala 36
 Ferhatbegović, Nezir 36
 Ferhatbegović, Razija 36
 Filandra, Šaćir 230, 418
 Filipović, Emir 54, 418
 Filipović, Nikola 218
 Filipović, Safet 151
 Finci, Moni 151
 Fine, John V. A. Jr. 282, 418
 Fock, Jenö 314, 315, 316
 Ford, Džerald 335, 336, 351, 352
 Franc, Novak 55, 59, 60, 61, 64, 66, 70, 73, 74, 77
 Franko, Ivan 218, 219, 222
 Frederik IX, kralj 324
 Frid, Zlatko 167

G

Gabrič, Aleš 121, 227, 418
 Gačić, Vaso 59, 70, 77, 78, 150
 Gaće, Nadežda 155, 418
 Gaćinović, Vladimir 53
 Gadafi, Moamer 6, 256, 257, 289, 290, 370, 411
 Galić, Jure 60, 66, 97, 100
 Galošević, Reuf 33
 Gandi, Indira 303, 305, 306, 313, 314, 370, 405
 Garbo, Džozef 341
 Genšer, Hans Ditrih 362

Geršković, Leon 66
 Gierak, Edward (Gjerek, Edvard) 317
 Gligorijević, Dušan 214, 216, 229
 Gligorov, Kiro 126, 131, 178, 190, 195,
 196, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 212, 220,
 221, 224, 254, 255, 256, 257, 261, 269, 270,
 271, 392, 393, 395, 396, 398
 Glišić, Venceslav 125, 251, 418
 Gnjačić, Vasko 404
 Goldstein, Ivo 189, 310, 418
 Govedarica, Kočo 16
 Grabčanović, Hasan 151
 Grebo, Muhamed (Hamo) 32, 59, 62, 63,
 76
 Greta, Habiba 408
 Grk, Dušan 62, 66, 70
 Grlićkov, Aleksandar 215, 217
 Gušić, Sejdaliya 17

H

Hadžić, Muhamed 214, 215, 216,
 Hadžić, Mulo 157, 416
 Hadžić, Tahir 180
 Hadžihafizbegović, Emir 17
 Hadžihasanović, Aziz 50, 418
 Hadžihasanović, Šefik 81
 Hadžipsut, kraljica 286
 Hajon, Rafael D. 24
 Halid, kralj 409
 Halkin, Leon E. 14, 418
 Hamdani, Adnan 293, 294,
 Handač, Muhamed 23
 Hanić, Murat 10, 373, 374, 376, 380, 381,
 389, 391
 Haramija, Dragutin 194
 Harling, Pol 324
 Herljević, Franjo 222, 225, 291, 389, 395,
 411
 Hobsbaum, Erik 339, 418
 Hodža, Fadilj 119, 220, 261
 Honeker, Erik 317
 Horvat, Arpad 218
 Horvat, Đuro Žorž 310
 Hoveida, Amir Abbas 297, 298, 299, 300,
 301, 346

Hrle, Smajo 10, 373
 Hua, Kuo Feng 339
 Hubana, Alija 33, 34
 Humo, Avdo 12, 15, 32, 33, 34, 60, 65, 70,
 75, 76, 131, 179, 180, 181, 183, 185, 230,
 231, 232, 234, 408, 415, 416, 419
 Humo, Ognjen 179
 Husak, Gustav 318, 319, 320
 Husein, Sadam 291, 292, 293, 294, 343,
 344, 368
 Husić, Džavid 387, 416

I

Ikonić, Berislav 314
 Ilić, Branislav 339, 418
 Ilijević, Dušan 222
 Imamović, Teufik 35
 Ingerssol, R. 336
 Isić, Momčilo 13, 418
 Ivanović, Vladimir 189, 418
 Ivanji, Ivan 256, 416
 Izetbegović, Alija 14

J

Jablonjski, Henrik 377
 Jakovina, Tvrtko 226, 416
 Jakovlevski, Trpe 214, 216, 217, 223
 Jakupović, Mevla 35
 Jandrić, Berislav 310, 418
 Janeković, Dara 339, 418
 Janjetović, Zoran 185, 189, 418
 Jaroszewicz, Piotr (Jarošević, Pjtor) 317
 Javorski, Mihail 286
 Jeftić, Mladen 35
 Jelčić, Pero 70
 Jelić, Borislav 134, 197, 224
 Jerkić, Ivo 55, 66, 70, 78, 97, 186, 214, 216
 Jernej, Jen 314
 Jevđenović, Ilija 10, 373
 Jonas, Franc 324, 326
 Josipović, Duško 50, 53, 54, 419
 Jovanović, Dragoslav 28
 Jovanović, Živojin 373

Jović, Borisav 214, 216, 217, 222, 229
Jović, Dejan 136, 419
Jukić, Ante (Bijedić, Džemal) 34
Jukić, Petar 97
Jurinčić, Niko 70, 75
Jurišić, Boro 15

K

Kadar, Janoš 314, 315, 316
Kamberović, Husnija 100, 112, 166, 230, 232, 419
Kandić, Lazar 41
Kapetanović, Hajro 232, 234
Kapor, Momir 84, 212
Karabeg, Mugdim 108
Karabegović, Osman 66, 112, 113, 230, 231, 232, 234
Karahasanović, Munira 35
Kardelj, Edvard 51, 53, 66, 114, 117, 118, 136, 141, 181, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 203, 220, 224, 254, 256, 257, 261, 388, 395, 419
Kastro, Fidel 360
Katz, Vera 19, 56, 419
Kavčić, Stane 122, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 195, 200, 420
Kejsi, Viljem 335, 336, 357
Kekić, Danilo 83
Kelemen, Mačaš 212, 213
Kemura, Sulejman ef. 167, 168, 409
Kerk, Norman 311
Kerumović, Slobodan 43
Khandenika, Manija 366
Kim, Il Sung 359
Kladarin, Đuro 212
Klasić, Hrvoje 115, 225, 419
Klaus, Josef 324
Kljakić, Obrad 66, 70, 71, 73, 81, 82
Kmezić, Nikola 395
Kol, Helmut 362
Kolak, Rudi 131, 196, 395
Kolaković, Sulo 71
Kolendić, Antun 197
Koliševski, Lazar 212, 220, 261, 310

Koluder, Huso 70
Komadina, Mujaga 73, 77, 409
Komar, Slavko 83
Komodor Čemogo, Kevin Džang 343
Kondža, Mile 97
Konfino, Nisim 324
Kontler, Lászlo 316, 419
Koprivc, Jak 412
Korać, Smilja 404
Kosigin, Aleksej 321, 322, 323, 333, 334, 335, 371
Kosovac, Dragutin Braco 79, 80, 112, 143, 146, 150, 193, 225, 258, 259
Koti, Robert 343
Kovačević, Brana 59, 82
Kovačević, Živorad 395
Krajger, Boris 66, 398
Krajger, Sergej 83, 126, 127, 212
Krajski, Bruno 324, 325
Kraljić, Murat 21
Kreso, Ismet 97
Kreso, Muhamed 13
Krešić, Vejsil Čafir 310
Krhan, Asim 15, 19
Kroslende, Entoni 343
Krstinić, Mirjana 214, 216
Kulenović, Ismet 373, 386
Kulenović, Skender 169
Kurspahić, Abdulah ef. 22
Kurteši, Iljaz 212
Kurtović, Todo 66, 70, 77, 141, 146, 167, 220, 232, 395
Kuštrak, Ivo 219, 222, 254
Kvassay, Alex 381

L

Labeks, Arend 361
Lalović, Miloš 308
Latifić, Ibrahim 267, 419
Laval, Adenkule 341
Lazar, Đerđ 343
Leka, Stevan 10, 373, 374, 375, 379, 381, 382, 383, 389
Leovac, Konstantin 25
Leovac, Slavko 84

Li, Kuan Ju 308, 313
Lin, Džems 336
Lon, Nol 305
Lošonci, Pal 315
Lovrić, Martin 395
Lučić, Iva 170, 419
Lučić, Ivo 52, 55, 310, 419
Ludviger, Emil 214, 216, 222, 271

Lj

Ljubičić, Nikola 113, 200, 201, 204, 214,
215, 216, 220, 221, 222, 223, 257, 285, 289,
290, 294, 299, 322, 388, 392, 393, 395, 406

M

Maglajlić, Šefket 53, 66, 76
Maknamara, T. 336
Mandić, Petar 84
Mandžić, Pašaga 80, 133, 134, 151
Manesku, Kornelije 323, 347, 348
Mao, Ce Tung 337, 339, 340, 366
Maragreta, kraljica 324
Marinc, Andrej 395
Marjanović, Hajra 4395
Marjanović, Joco 183
Marković, Božidar 13, 420
Marković, Dragoslav Draža 119, 120, 121,
126, 185, 200, 202, 212, 226, 218, 220, 225,
226, 227, 229, 262, 393, 416
Marković, Ljubomir 222
Matak, Sirik 305
Matijević, Viktorija 97
Matošin, Stjepan 373
Matović, Predrag 373
Maurer, Jon Georg 323
Melen, Ferit 296
Melovski, Miloš 257
Mesihović, Halid 70, 72
Mesihović, Munir 84, 220, 268, 395
Mićunović, Veljko 212
Mihailović, Dragoslav 7, 50, 419
Mihailović, Frka 218
Mihaljević, Niko 150, 385, 395
Mijatović, Cvijetin 15, 36, 59, 60, 100, 116,

118, 120, 132, 133, 178, 179, 180, 185, 190,
191, 196, 227, 261, 395, 396, 415
Mikašinović, Branko 314
Mikulić, Branko 12, 112, 118, 119, 124,
125, 126, 127, 131, 133, 139, 143, 146, 150,
152, 169, 170, 179, 180, 181, 182, 183, 184,
185, 192, 194, 196, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 220,
224, 225, 227, 230, 232, 243, 244, 250, 251,
254, 261, 264, 265, 270, 387, 395, 396, 398,
415, 416
Milatović, Veljo 202
Milojević, Dragomir 219, 229
Milošević, Slobodan 14, 390
Miljanić, Nikola 186,
Miljas, Ante 59, 97
Minčev, Nikola 212, 215
Minić, Miloš 219, 220, 221, 222, 228, 229,
257, 281, 307, 311, 395
Mintof, Dom 225
Mirica, Muhamed 70
Misirača, Dušan 151
Mišković, Igor 19
Mišković, Milan 207, 213, 252, 253, 388
Mønnesland, Svein 146, 419
Mordin, Vinko Crni 32
Morgan, T. 336
Mučibabić, Dulo 41
Mujadžević, Dino 13, 115, 419
Mujezinović, Ismet 51
Mujić, Muhamed 408
Mujić, Muhamed, profesor 409
Mužička, Anđelka 10, 373
Mvlea, S. G. 343

N

Nadjmabadi, Farak 301
Nađ, Franjo 222, 291
Nađ, Kosta 395
Nametak, Alija 168, 170, 409, 419
Nedeljković, Bogoljub 395
Nedričić, Milijan 135
Nikezić, Marko 194, 195, 196, 200, 202,
205, 206, 207, 223, 227, 228, 229, 281, 420
Nikolić, Branislav 373

Nikolić, Živojin 373
Nikson, Ričard 303, 417
Nimani, Džavid 119
Novikov, Vladimir 323
Nuire, Hedi 287

O

Obasanjo, Olusengun 341
Ojekan, Adejinki 342
Okai, L. A. 342
Olbina, Dane 135
Omerović, Enes 15
Oreč, Petar 60, 97
Oreščanin, Bogdan 201
Orlandić, Marko 214, 216, 395
Oruč, Salko 246
Ostojić, Mirko 133
Ostojić, Stevo 186, 416
Ostojić, Zdravko 395

P

Paczkowski, Andrzej 317, 419
Pahlavi, Abdul Reza 301, 343, 365
Pahlavi, Mohamed Reza 298, 300
Paia, T. A. 343
Palac, Ferdo 97
Pantelić, Nada 15
Pantović, Radovan 222
Panjeta, Husein 16
Papić, Augustin 212
Papić, Radovan 55, 75
Pašalić, Esad 151
Pašić, Mujo 31
Pašić, Zejnil 22
Pavić, Ljubomir 374, 379
Pavlović, Ludvig Lutko 310
Pavlović, Momčilo 195, 418
Pečujlić, Miroslav 182, 184
Pehlivanović, Mahmut 97
Pelagić, Vaso 53
Pepovski, Svetozar 222
Perica, Vjekoslav 24, 420
Perišin, Ivo 258
Perović, Latinka 189, 194, 195, 196, 202,

223, 225, 227, 228, 229, 416, 420
Petrić, Jakša 218, 228, 314, 324
Petrović, Dušan 395
Petrović, Marko 373, 386
Petrović, Rade 84
Philips, Fridrih 280
Pijade, Moša 51, 398
Pirija, Osman 70
Pirjevec, Jože 13, 420
Pirker, Pero 166, 211
Pirolčić, Meho 55
Planinc, Milka 220, 226, 254, 264, 267, 416
Popit, France 201, 206
Popov, Blagoje 214, 216, 217, 219, 395
Popović, Boro 35
Popović, Draško 150
Popović, Jovan 373
Popović, Koča 66, 114, 117, 212, 213, 228, 281,
Popović, Milentije 112, 113, 147, 195, 202, 398
Popović, Mirko 395
Popović, Stevo 35
Pozderac, Hakija 186, 339
Pozderac, Hamdija 52, 118, 157, 161, 162, 168, 196, 205, 212, 225, 311, 395, 396, 416
Prcić, Halid 386
Primorac, Ante 60
Primorac, Žarko 107
Prinčić, Jože 184, 420
Pucar Stari, Đuro 60, 74, 75, 76, 78, 91, 124, 125, 133, 395
Pulja, Imer 214, 216, 222
Puzić, Šefkija 42

R

Racković, Slobodan 395
Racković, Vesna 72, 420
Radelić, Zdenko 268, 420
Radić, Mara 222
Radić, Radmila 13, 58, 420
Radić, Stjepan 77
Radić, Vaso 83
Radojević, Mira 13, 420
Radosavljević, Dobrivoje 117

Radušić, Edin 19
 Rahman, Mudžibura 305, 311, 312
 Rajačić, Ilija 212
 Rakić, Mićo 36, 150, 224, 395
 Rajčević, Hakija 35
 Ramet, Sabrina P. 72, 77, 122, 123, 184, 206, 420
 Ramljak, Ante 60, 65, 97
 Ranković, Aleksandar 66, 70, 83, 131, 134, 155, 192, 224, 388
 Ratakula, Bićai 343
 Razak, Abdul 302
 Redžić, Enver 165
 Renovica, Milanko 13, 150, 385, 395, 396
 Repe, Božo 184, 420
 Ribičić, Mitja 112, 113, 147, 177, 184, 185, 186, 188, 189, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 209, 212, 219, 222, 234, 256, 315, 400
 Riđanović, Ibrahim 409
 Rothlisberger, Hans 379

S

Sabah Džaber el Ahmad el Džaber, El
 Sabah 288
 Sabah el Salem, El Sabah 288
 Sadat, Anvar 285, 286, 290, 291, 344, 411
 Sadek, Mohamed 285
 Sadiković, Faik 386
 Sadović, Tarik 17, 18
 Sajmon, Vilijam 343
 Sakl, Imre 375
 Salehi, Mahmud 301
 Sarai, Leng 343
 Scheler, Manfred 316-317
 Sédar Senghor, Leopold 341
 Sefo, Mustafa 66, 70, 73, 74, 77
 Sekulić, Nikola 169
 Selasije, Haile 287, 371
 Selimović, Meša 169
 Selimović, Nevenka 395
 Selmanagić, Rizo 107
 Sidki, Aziz 283, 285, 305
 Sihanuk, Norodom 283, 304
 Silajdžić, Haris 18

Simić, Pero 205, 272, 339, 420
 Simitčiev, Asen 222
 Sirotković, Jakov 186, 200, 214, 216, 217, 242, 245, 252, 260, 395
 Skendžić, Vasilije 222
 Smajlović, Ahmed 409
 Smajlović, Mensur 409
 Smiljanić, Mirjana 15
 Smole, Janko 214, 215, 216, 222, 223, 329
 Smole, Jože 327
 Smoljan, Vlado 13
 Solovjev, Aleksandar 28
 Soms, Kristofor 330
 Spaho, Mehmed 101
 Srndović, Suzana 16
 Stambolić, Petar 117, 118, 125, 126, 127, 131, 132, 177, 178, 220, 227, 251, 261, 306, 392, 418
 Stamenković, Dragi 202, 212
 Stančić, Borika 35
 Stanišić, Jovica 390, 391
 Stefanović, Svetislav 83
 Stijačić, Radovan 78, 192, 193, 197, 198, 199
 Stjepakov, V. 323
 Stojanović, Nikola 13, 150, 219, 385
 Stojković, Mladen 373
 Strangman, Denis 309, 420
 Subotić, Jefto 107, 108, 109
 Sučić, Anto 395, 396
 Sultan, Abdul Halim Šah 302
 Suljić, Fuad 35
 Sunaj, Dževdet 296
 Sundhaussen, Holm 268, 420
 Svoboda, Ludvik 319
 Szabo, Ido 213

Š

Šabanović, Muhamed 34
 Šabotić, Izet 15
 Šagolj, Mirko 390, 391
 Šakota, Dušan 51, 53
 Šakota, Slobodan 86
 Šalinović, Mate 97
 Šantić, Aleksa 408

Šarac, Zaim 65
 Šarčević, Alen 17
 Šarenac, Tripo 70
 Šarić, Asim 71
 Šarić, Eso 15
 Šarić, Fata 56
 Šefer, Berislav 222, 265, 266, 395
 Šegrt, Vlado 64, 76, 77, 82
 Šemić, Sadeta 42
 Šemić, Salih ef. 22
 Šentija, Josip 123, 416
 Šerifović, Safet 395
 Šimić, Franjo 62
 Širak, Žak 327, 328
 Širs, Bendžamin 308
 Škoro, Milan 70, 161
 Šljivar, Branko 16
 Šljivar, Milorad 373, 386
 Šnuderl, Boris 214, 216, 218, 219, 322, 324
 Špiljak, Mika 113, 177, 178, 181, 182, 184,
 200, 219, 295, 395
 Štaka, Danilo 32
 Štof, Vili 316
 Štrougal, Lubomir 318, 321, 324
 Šunjić, Marko 97
 Šunjić, Vesna 6, 413

T

Tanasković, Dragiša 386
 Tarik, Aziz 292, 293
 Tasić, Đorđe 28
 Taslidžić, Esad 35
 Teli, Rodžer 342
 Temin, Mustafa 70
 Teng, Hsiao Ping 337, 339, 340
 Tepavac, Mirko 200, 214, 215, 216, 218,
 219, 225, 226, 228, 281, 416
 Teufik, Ahmed Abdelsalem 286
 Tihić, Esad 34, 35, 36, 37, 420
 Tikvicki, Geza 214, 216, 229, 314
 Tindemans, Leo 329
 Tito, Josip Broz 6, 9, 13, 16, 56, 66, 72, 78,
 80, 84, 87, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
 117, 118, 126, 127, 143, 146, 150, 151, 153,
 170, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 182,

183, 184, 185, 187, 190, 193, 194, 195, 196,
 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208,
 209, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 221,
 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230,
 237, 238, 243, 249, 251, 253, 254, 255, 256,
 257, 261, 262, 263, 264, 265, 269, 272, 275,
 279, 281, 282, 283, 285, 287, 288, 289, 290,
 291, 293, 294, 299, 303, 304, 305, 306, 307,
 310, 313, 318, 320, 321, 323, 324, 326, 331,
 333, 334, 339, 373, 375, 388, 389, 391, 392,
 393, 395, 400, 401, 405, 409, 410, 411, 412,
 413, 413, 417, 418, 419, 420
 Todorović Plavi, Mijalko 66, 181, 195, 196,
 199, 201, 202, 203, 204, 212, 256
 Toljati, Palmiro 339
 Tomić, Zora 222
 Tomić, Stanko 143
 Ton, Duk Tang 313
 Tonev, Boško 217
 Toon, Malkolm 336
 Torn, Gaston 329
 Tošić, Savo 32
 Toure, Ahmed Sekou 342
 Trbonja, Meho 59
 Tripalo, Miko 77, 114, 116, 117, 118, 123,
 139, 167, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 193,
 194, 196, 205, 206, 207, 212, 213, 224, 225,
 261, 416
 Tuđman, Franjo 14
 Tufekčić, Mehmedalija 37
 Tun, Ismal 302
 Tvrtko, kralj 51

U

Ubiparip, Gojko 222, 291, 398
 Udovičić, Fahrudin 71
 Udovičić, Hatidža 42
 Udovičić, Mujo 72
 Uzelac, Milan 153

V

Vakić, Ilija 245, 246, 395
 Valdhajm, Kurt 335, 336, 352, 353
 Valent, Mirjana 72, 420

Van der Stul, Maks 330, 343
Vasović, Radulo 11
Veli, Deva 201, 207, 212, 244
Veljović, Zaviša 373
Vidić, Dobrivoje 213, 228, 257
Vladislavljević, Rade 373
Vlahović, Veljko 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 206, 207, 220
Vlasi, Azem 395
Vlasnović, Mirko 310
Vodušek, Žiga 314
Vold, Aklilu Habte 287
Voljevica, Mustafa 71
Vratuša, Anton 214, 216, 219, 222, 321,
395, 396
Vrdoljak, Ante 97
Vrdoljak, Vatro 33
Vrhunec, Marko 195, 209, 225, 226, 393,
416
Vučetić, Vlado 110
Vujičić, Branko 374, 381
Vukasović, Milan 222
Vukmanović Tempo, Svetozar 117
Vukojević, Dušan 70
Vukolić, Đuro 314
Vukosavljević, Sreten 13

Vuković, Zdravko 190, 201, 202, 224, 225,
416

W

Whitlam, Gof 305, 308, 309, 356
Witteween, Johanes 336

Z

Zahirović, Šaban 15
Zeković, Veljko 83
Zgonjanin, Duško 386
Zubović, Izet 106, 186
Zubović, Jovan 169
Zulfikarpašić, Adil 155, 418
Zvonić, Avdo 70, 82, 108, 109, 179, 180
Zvonić, Zlatko 15

Ž

Žanko, Miloš 189
Žarković, Vidoje 212, 261, 269, 395, 396
Životić, Aleksandar 282, 420
Žurl, Abdurahim 218

REGISTAR GEOGRAFSKIH POJMOVA

A

Afrika 283, 287, 341
Akosombo 342
Akra 342
Albanija 340
Alžir 168, 257, 266, 283, 284, 285, 287, 302,
304, 305, 308, 313, 328, 341
Angola 343
Ankara 295, 296, 297
Asuan 411
Australija 5, 281, 303, 305, 308, 309, 310,
311, 312, 313, 356, 420
Austrija 269, 272, 281, 324, 325, 326
Avtovac 22
Azija 5, 283, 301, 302, 303, 304, 305, 306,
312, 313, 314, 341

B

Babilon 292
Bačevići 107, 108
Bagdad 291
Bajina Bašta 125
Balkan 296
Bangladeš 257, 303, 305, 311, 312
Banja Luka 49, 111, 126, 129-130, 173, 192,
397, 417
Bar 150, 151, 188, 238
Bare 32
Basra 299
Batajnica 373, 374, 375, 378, 384, 390, 391,
405
Beč 325
Bejlovići 385
Belgija 326, 329, 330, 358
Beograd 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 24, 28,
31, 34, 35, 42, 45, 49, 50, 51, 53, 55, 58, 66,
72, 74, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 89, 99, 115,

117, 125, 132, 138, 144, 145, 150, 151, 152,
153, 161, 176, 179, 180, 181, 182, 187, 188,
189, 190, 195, 197, 198, 202, 212, 221, 222,
224, 225, 228, 230, 238, 241, 242, 245, 248,
251, 252, 255, 256, 257, 265, 267, 268, 271,
272, 282, 284, 285, 287, 289, 290, 291, 292,
293, 300, 301, 303, 304, 305, 308, 310, 311,
314, 315, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 327,
328, 329, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 338,
339, 342, 344, 345, 346, 352, 354, 355, 356,
368, 374, 375, 376, 378, 381, 385, 389, 390,
391, 395, 397, 398, 399, 404, 407, 409, 410,
411, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 420
Berkovići 160
Berlin 197, 316
Bežanijska kosa 150
Bihać 157, 165, 397, 416
Bijeljina 35
Bileća 21, 75, 104, 160, 409
Birač 109, 110
Bled 287
Borik 111
Bosanska krajina 103, 105, 111, 112, 113,
198, 231, 400
Bosanska Krupa 107
Bosanski Brod 103, 129
Bosna (centralna) 9, 37, 310,
Bosna (istočna) 34, 35, 36, 130, 416
Bosna (jugoistočna) 103, 128,
Bosna (zapadna) 128, 130,
Bosna i Hercegovina 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 32, 47, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66,
70, 71, 74, 78, 79, 83, 84, 85, 93, 94, 95, 99,
100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118,
120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137,

138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 177, 178, 179, 180,
181, 183, 184, 186, 189, 191, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214,
222, 224, 224, 227, 229, 230, 231, 232, 243,
244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253,
254, 258, 259, 261, 264, 265, 270, 282, 310,
373, 385, 387, 388, 395, 396, 397, 398, 399,
400, 415, 416, 417, 418, 419

Bradina 62

Brčko 79, 80

Brdo kod Kranja 325, 359

Brioni 112, 113, 179, 183, 186, 190, 193,
210, 214, 238, 251, 263, 267, 287, 291, 313,
360

Brisel 330

Budimpešta 315, 316

Bugarska 292

Bugojno 118, 143, 224, 225, 397

Buk Bijela 126

Bukinje 80

Bukurešt 323

Buna 408

C

Cambridge 156, 417

Celje 316

Crepoljsko 10, 390

Crna Gora 21, 96, 114, 117, 119, 122, 125,
126, 127, 129, 149, 150, 178, 200, 202, 204,
207, 214, 217, 238, 244, 245, 246, 249, 405

Č

Čalna 312

Čapljina 61, 94, 224

Čardak 36

Čehoslovačka 107, 108, 317, 318, 319, 320,
324, 343

Čelovina 408

Čengiđ Vila 34

Čitagong 312

Čitluk 99

Ć

Ćilipi 403

D

Daka 311

Dakar 341

Dalmacija 120

Danska 303, 324, 348

Derventa 262

Dnakuta 312

Doboj 79, 397

Domaljevac 111, 112

Donja Jasenica 108, 390

Donji Vakuf 275

Dračevo 62

Drezden 316

Drežnica 65

Drvar 79

Dubrovnik 32, 160, 192, 352, 381, 384

Duvno 101

E

Egipat 257, 283, 284, 285, 286, 304, 343,
373, 411

Engleska (vidi: Velika Britanija)

Etiopija 287, 294, 371

Evropa 295, 296, 314, 316, 322, 325, 333,
336, 340

F

Foča 21, 124

Fojnica 385

Francuska 108, 188, 272, 289, 290, 300,
303, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 358, 367

Frankfurt 188

G

Gacko 21, 22, 38, 104, 125, 127, 160, 397,
409

Gana 341, 342, 343

Giza 286

Glavatičevo 66

Goli otok 7, 50

Goražde 124, 397

Gornji Šljonsk 317, 318

Gradačac 35, 36, 37, 43, 86, 420

Gradišće 326

Grbavica 34

Grčka 328

Grude 64, 98, 397

Gvineja 341, 342

Gvineja Bisao 343

H

Hadžići 385

Hajfong 313

Hanoj 313

Helsinki 337

Heluan 286

Hercegovina 5, 9, 31, 33, 55, 56, 61, 63,

65, 70, 72, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 85, 93, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 108, 111, 120, 130, 131, 158, 159, 160,
224,

Hercegovina (istočna) 81, 82, 95, 101, 102,
160,

Hercegovina (južna) 32

Hercegovina (zapadna) 10, 62, 64, 71, 80,

82, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,

103, 159, 399, 400, 410,

Holandija 188

Hrasno 34

Hrvatska 12, 16, 32, 77, 99, 104, 112, 113,
114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 148,
166, 167, 168, 169, 178, 182, 183, 186, 189,
190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 200,
201, 204, 205, 206, 207, 214, 220, 221, 224,
225, 226, 227, 258, 268, 269, 270, 310, 381,
386, 416, 417, 418, 420

Hutovo 94

I

Igalo 307

Ilidža 34

Indija 257, 299, 303, 304, 305, 306, 307,
313, 314, 343, 368, 369, 370, 405

Indokina 304

Indonezija 360

Irak 257, 265, 266, 267, 291, 292, 293, 294,
298, 299, 343, 344, 345, 368

Iran 232, 266, 292, 293, 294, 297, 298, 299,
300, 301, 304, 312, 314, 322, 343, 346, 355,
365

Isfahan 298

Istanbul 296

Istočni Bengal 303

Italija 188, 269, 271, 331, 339

Izmir 296

Izrael 257, 282, 284, 292, 293, 294, 295

J

Jablanica 64, 65

Jajce 51, 107, 397

Jasen 21

Jasenica 108, 390, 391

Jugoslavija 10, 11, 12, 15, 17, 50, 52, 53, 54,
56, 58, 63, 72, 77, 78, 103, 106, 110, 113,
115, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129,
134, 135, 136, 138, 141, 143, 144, 148, 151,
152, 153, 154, 156, 157, 158, 161, 164, 170,
179, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
194, 195, 202, 206, 208, 210, 211, 214, 219,
221, 227, 237, 239, 240, 243, 249, 251, 252,
253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262,
263, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273,
282, 283, 284, 286, 288, 289, 290, 291, 292,
293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301,
302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311,
312, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 321,
322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330,
331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340,
341, 342, 343, 344, 345, 348, 349, 351, 352,
353, 357, 359, 363, 364, 367, 370, 380, 389,
390, 393, 396, 400, 409, 411, 417, 418, 419,
420

Južna Afrika 287

K

Kairo 168, 285, 286, 290
Kakanj 144
Kambodža 283, 304, 305
Kampučija 343
Kanada 300, 331
Kanbera 308, 309, 311
Kanton 341
Kaptaj 312
Karađorđevo 197, 202, 225, 226, 261, 416
Kark 297, 298
Katmandu 312
Katovice 317, 318
Kijev 333, 334
Kina 6, 283, 295, 303, 337, 338, 339, 340, 341, 354, 401
Kipar 291, 292, 295, 296
Kiseljak 385
Kjangsi 338
Kobiljača 406
Kolombo 290, 307, 341, 343
Konjic 61, 65, 82, 385
Koreja 340, 359
Kosovo 103, 132, 179, 201, 214, 217, 238, 239, 244, 245, 246, 248, 249, 250
Kragujevac 404
Kranj 325, 359
Kreševo 10, 373, 385, 386, 395, 397, 399, 406
Krk 411
Krško 322, 336
Kuba 340, 360
Kuvajt 266, 267, 287, 288, 289, 343, 355

L

Lagos 341, 342
Lapad 192
Lastva 21
Lenjingrad 334
Liban 293
Libija 257, 266, 283, 284, 289, 290, 291, 328, 341, 344, 373, 375, 395, 405, 410, 411, 412
Ličko Petrovo Selo 379
Lištica 61, 64, 91, 98, 99, 281, 408, 410

Livno 101, 397
London 153, 187, 379, 416
Lukavac 80
Luksemburg 326, 329, 330, 358
Luksor 286

Lj

Ljubinje 160
Ljubuški 32, 60, 61, 64, 66, 96, 98, 224, 310, 397

M

Mađarska 292, 314, 315, 316, 343, 419
Makedonija 66, 112, 120, 122, 129, 178, 189, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 214, 215, 216, 217, 244, 245, 246, 249, 255, 381
Malezija 301, 302, 305, 308
Malta 225
Maroko 168, 257
Meada 286
Mionica 36
Modriča 36
Moskva 285, 321, 331, 333, 334, 344, 389
Mostar 5, 9, 10, 11, 12, 15, 21, 22, 23, 25, 31, 32, 33, 40, 41, 42, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 88, 89, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 11, 125, 127, 152, 155, 156, 158, 172, 173, 176, 179, 180, 208, 259, 280, 281, 290, 310, 390, 395, 396, 397, 398, 399, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 415, 417, 419, 420
Mrkonjić Grad 397

N

Nabel 287
Namamet 287
Nanking 338
Nepal 257, 305, 312, 313, 405
Nevesinje 61, 66, 73, 82, 160
Nigerija 341
Nikšić 150

Nova Varoš 111
Novi Sad 9
Novi Zeland 311, 312, 313
Nudol 21

Nj

Njemačka DR 316, 317
Njemačka SR 188, 189, 271, 331, 362, 363, 364
Nju Delhi 305, 313, 314
Njujork 335

O

Opuzen 108, 110
Osijek 404
Otes 34

P

Paj Čau 313
Pakistan 298, 299, 303, 304
Palestina 293
Pančevo 380
Pariz 389
Peking 337, 339, 340
Persepolis 298
Ploče 105, 110, 124, 125, 127, 129, 130, 135
Podgorica/Titograd 125, 126, 149, 150, 385
Poljska 317, 318, 335, 343, 419
Posavina 35, 37, 111, 112
Posušje 60, 61, 98, 99, 104, 281, 310
Prag 319, 321
Prijepolje 380
Priština 103, 374
Prnjavor 37
Prozor 61, 63, 64, 65, 101

R

Radgona 324
Rijeka 258
Rogatica 36, 86, 395, 396
Ruma 40
Rumunija 225, 279, 323, 340, 343, 347, 348

S

Saadabad 297
Sanski Most 51
Sarajevo 7, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 32, 33, 34, 46, 47, 49, 50, 54, 56, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 78, 83, 84, 87, 91, 93, 94, 96, 99, 100, 104, 105, 106, 112, 121, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 135, 142, 146, 151, 153, 160, 165, 166, 167, 168, 170, 175, 179, 180, 202, 208, 210, 212, 225, 227, 230, 244, 261, 275, 276, 282, 310, 311, 323, 337, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 395, 396, 397, 403, 404, 406, 408, 410, 411, 415, 416, 417, 418, 419, 420
Saudijska Arabija 289, 409
Semberija 35
Senegal 341
Seonica 65
Sidnej 309
Singapur 305, 308, 313
Sirija 284, 293, 294, 364
Sjedinjene Američke Države 6, 187, 188, 272, 283, 292, 294, 295, 303, 322, 335, 336, 336, 337, 343, 350, 351, 352, 356, 361, 381, 401
Skoplje/Skopje 99, 104, 218, 316
Skugrić 36
Slovenija 112, 113, 114, 119, 122, 126, 127, 168, 178, 181, 184, 190, 191, 200, 201, 212, 214, 218, 227, 255, 269, 318, 381
Smederevo 104
Sofija 320, 322, 323, 347
Sokolović Kolonija 32
Somalija 266
Sovjetski savez 6, 106, 107, 108, 239, 265, 283, 295, 303, 315, 316, 320, 321, 322, 323, 331, 333, 334, 335, 337, 340, 349, 380, 401
Split 72, 78, 80, 99, 281, 374
Srbija 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 125, 126, 138, 139, 148, 149, 169, 174, 179, 182, 183, 184, 187, 189, 194, 195, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 214, 217, 218, 220, 221, 224, 227, 228, 229, 258, 268, 269, 314, 390, 415, 420
Srebrenik 35, 397

Stolac 61, 62, 66, 82
Subotica 63, 229
Sudan 175, 266, 285, 294
Surčin 373, 374, 375, 405, 410
Sutina 409
Svitava 160

Š

Šibenik 110
Širaz 298
Široki Brijeg 59
Španija 292
Šri Lanka 311, 305, 307, 308, 313, 345
Švedska 188, 331

T

Tajland 343
Tajvan 295
Tanzanija 287
Teheran 298, 299, 312, 314
Temišvar 226, 279
Tivat 411
Tjentište 113, 125, 127, 174
Togo 343
Tolisa 112
Tošići 34
Trebava 35, 37
Trebinje 21, 104, 160, 397
Tripoli 289, 290, 373, 411
Trnovo 388
Tunis 257, 287
Turska 232, 292, 294, 295, 296, 297, 342, 343, 353, 357
Tuzla 15, 35, 37, 43, 52, 79, 80, 100, 104, 125, 129, 144, 157, 160, 397, 404, 415

V

Valjevo 265, 376, 382, 384

Varna 321
Varšava 317
Vašington 331
Velika Britanija 188, 228, 272, 289, 303, 343
Venecuela 266
Vijetnam 313, 340, 354
Vinjani 310
Visoko 83, 90, 397
Vitina 310
Vlasenica 35, 107
Vnukovo 334
Vojvodina 187, 213, 214, 218, 229, 238, 258
Vraca 408
Vroclav 377, 318
Vršac 380
Vučja Luka 10
Vučkovci 36

Z

Zabrže 317
Zadar 263
Zagreb 12, 13, 15, 16, 55, 58, 72, 99, 115, 117, 121, 122, 123, 136, 139, 145, 153, 155, 166, 167, 168, 170, 185, 186, 189, 194, 195, 205, 206, 224, 225, 226, 232, 263, 268, 310, 316, 317, 339, 374, 386, 392, 415, 416, 417, 418, 419, 420
Zambija 287, 328, 343
Zelenika 392
Zenica 103, 104, 125, 129, 397
Zürich 155, 168, 418, 419
Zvornik 108, 110

Ž

Živinice 44
Županja 110

STUDIJE ZA HISTORIJU BOSNE I HERCEGOVINE

Knjiga 3

Husnija Kamberović

DŽEMAL BIJEDIĆ

Politička biografija

- drugo izdanje -

Izdavač:

Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, Sarajevo

Za izdavača:

Husnija Kamberović

Fotografije:

Fototeka Muzeja Hercegovine

DTP:

IC štamparija Mostar

Dizajn korice:

Tarik Jesenković

Štampa:

Štamparija Fojnica d.d.

Fojnica

Za štampariju:

Šehzija Buljina

Sarajevo, 2017.